

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2025

1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

1-сан 2025

январь – февраль

*Қарақалпақстан Республикасы мектепке шекемги хәм мектеп билимлендириўи
министрлиги, Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Сапардурды АБАЕВ	Ойниса МУСУРМОНОВА
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Сафо МАТЧОН
Мавлюда АЧИЛОВА	Шукурилло МАРДОНОВ
Азизжан АБДАЗИМОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Шухрат АБДУЛЛАЕВ	АбдимураТЕСЕМУРАТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Даулетназар СЕЙИТКАСЫМОВ
Злийха ОРАЗЫМБЕТОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Мансурбек ОНГАРОВ	Раъно ОРИПОВА
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Норим РАХМАНОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Муқаддас РАХМАНОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзабира БАБАШЕВА	Тажибай САПАРБАЕВ
Умида БАҲАДИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Фархад БАБАШЕВ	Гўзал СОДИҚОВА
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Улбосын СЕЙТЖАНОВА
Гулбахар БЕКИМБЕТОВА	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Комил ГУЛЯМОВ	Нурзода ТОШЕВА
Маманазар ДЖУМАЕВ	Қуанишбек ТҮРЕКЕЕВ
Асқар ДЖУМАШЕВ	Тажибай УТЕБАЕВ
Дилдора ДАВРОНОВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Алишер ЖУМАНОВ	Амангелди ҚАМАЛОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Тажикал ҚУДАЙБЕРГЕНОВА
Холбой ИБРАГИМОВ	Ойбахор ШАМИЕВА
Шохида ИСТАМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
ВОХИД КАРАЕВ	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз,Қазақстан)	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Сарсенбай КАЗАХБАЕВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Мохира КУВВАТОВА	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Джавдод ПЎЛАТОВ	Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Гулрухсор ЭРГАШЕВА
Пердебай НАЖИМОВ	Гавхар ЭШЧАНОВА
Асқарбай НИЯЗОВ	Қонысбай ЮСУПОВ
	Гулара ЮСУПОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Kaziyeva T.T. Tilshunoslik germinetikasi va tarjimaning lingvomadaniy muammolari	6
Djurakulova G.Sh. Taqdimot tayyorlash san'ati: ilm, ijod va amaliy samaradorlik	12
Shodmonqulova D. Fonetika va grafika asoslarini o'rganish xususiyatlari	15
Хамидова С. Методика развития межкультурной компетентности студентов средствами лингвистических ресурсов	21
Кабулов С.Т. Методы и приемы развития устной речи	27
Джураева Н.М., Лапчук К.П. Сравнение о проблеме «отцов и детей» во времена Ивана Сергеевича Тургенева и в современном мире	37
Джураева Н.М., Рахимова Ш.Н. Мотив смерти как возвращение к начальному состоянию (на материале «Человек в футляре»)	41
Sadiyeva Sh.K. Intertextuality in Shakespeare: Borrowing, Reinventing and Inspiring	48
Normakhmatova F.R. Code-switching in multilingual classrooms: a tool for language learning and teaching	53

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Sherimbetova Z.Sh. Talabalardir o'qiw panlerin ozlestirivinde qollanilatugin trening dasturlerinin ahamiyeti	60
Umarova Z.A. Umumta'lim maktablarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish strategiyalari va mexanizmlari	66
Ортикова Д.Б. Таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фаоллаштириш бўйича илғор хорижий тажрибалар	71
Oripova N.H., Meylieva M.B. Axloqiy qadriyatlarining tarixiy ildizlari	82
Ирисбоева Ё.Ў. Педагогик таълимда технологик ёндашувнинг зарурий аҳамияти	86
Nurmamotov R.A. Innovatsion ta'lim vositalari asosida texnologiya fani o'qituvchilarining raqamli kompetensini rivojlantirishdagi o'rni	93
Abdullaev S.A. Adekvat adaptivlik tushunchalarining mazmuni va mohiyati	99
Ismoilova M. Kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlarida boshqaruv kompetentsiyasi	103
Mamayusupova M.Q. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari faoliyati samaradorligini ta'minlashning boshqaruv nazariyasi rivojlanish davrlari	109
Хидиров У.Д. Профессионал таълим муассасаларида ўқув амалиётини ташкил этишнинг услубий-дидактик асослари	116
Pulatov B.J. Maxsus fanlarni o'qitishda pedagogik faoliyatni maqsadga yo'naltirilganligi	125
Ibragimov B.B. Oliy ta'lim talabalariga pedagogika fanlarini sinxron-asinxron o'qitishning afzalliklari	131
Ismoilova M. Kasbiy ta'lim tashkilotlarida xoriжий тажрибалар асосида рақобатбардор кадрлар тайёрлаш	137
Исмадиёров А.А. Инновацион таълим муҳитида мобил мутахассис тайёрлашга йўналтирилган илмий-назарий ёндашувлар	147
Xujayarova N.S. Pedagoglarni inklyuziv ta'lim muhitini loyihalashga tayyorlash mexanizmlari	154
Boranbayeva K.B. O'quv-materiallari ahamiyatining ilmiy-metodik adabiyotlarda yoritilishi	159
Muradova D.D. O'quchilar shaxsiy faoliyatini shakllantirishning pedagogik xususiyatlari	168
Jurayeva N.Sh. Bo'lajak o'qituvchilarning nutqiy savodxonlik kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi	175
Usmonova M.S., Otajonova S. Biologiyani o'qitishda o'quvchi-yoshlarda ekologik tarbiya va ekologik madaniyatni shakllantirish	179
Камилова Ф.М. Значение электронной педагогики в современном образовательном процессе	185

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ХАМ РУЎХЫЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Каримов Р.А. Тарихий география фанини ўқитишнинг ҳозирги замон ҳолати таҳлили	192

G'uzarov O'U. Burhoniddin an-Nasafiy ta'limotida axloqiy qadriyatlarining zamonaviy talqini	200
Мавлонов Дж.У. Тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг дидактик асослари	207
Rahmonqulova Z.N. The interplay of iris murdoch's novels and existential philosophy: a study of morality, freedom, and the human condition	215

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Niyazimbetova N., Kamalov A.B. Maktablarda fizikani o'qitishda namoyish tajribalarining ahamiyati	221
Qushmurotov U.I. Oliy matematikadan tezaurusli yondashuv asosida amaliy mashg'ulotni tashkillashtirish	227
Азимов А.Т., Рахимов А.М. Фанни ўзлаштиришда чизмасиз тестлар ўрни	231
Tillashayxova M.A. San'at va madaniyat institutining ta'lim jarayonida sun'iy intellekt va neyron tarmoqlarni qo'llash	235
Бекназарова З.Ф. Физика ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш методикаси	241
Мамадалиев К.Р. Электрон ўқув қўлланмалар яратишнинг асосий воситалари ва уларни яратишга қўйиладиган умумий талаблар	248
Bozorov A.A. Vizual dasturlashga oid platformalar va ularning imkoniyatlari	257
Jo'rayev O.I. Amaliy mashg'ulotlarda VR texnologiyalardan foydalanishning pedagogik aspektlari	264
Ochilova Z.Sh. Majburiy fanlarni o'qitishda raqamli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning hozirgi holati	272
Omonov Q.K. Me'moriy arka elementlarining geometrik asoslarini bajarish usullari	280
Omonov Q.K. Me'moriy obidalar gumbazlarning uch o'lchamli ko'rinishlarini tasvirlash usullari	286
Хакимова М.Ў. Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишнинг самарали мотивацион механизми шакллантириш асослари	293

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТЎРБИА

Исроилова Р. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda xorijiy tajribalar va ularni ommlashtirish	297
Jabborova O.M. Boshlang'ich ta'limga innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning zaruriyati	304
Tilavova S.B. STEAM yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirish metodlari	308
Kuchkinov A.Yu. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik steam-yondashuvli ta'limga tayyorlash	313
Mustarova D.E. STEAM ta'limi: boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligi	319
Oripova N.H., Egamberdieva M.Sh. Bo'lajak tarbiyachilarning ijodkorlik va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari	323
Xalilova H.M. Neonologik yondashuvning boshlang'ich ta'limdagi o'rni va uning tarbiya darslariga ta'siri	328
Xolmatova F.B. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodining o'rni	333
Oripova N.H., Bo'riyeva T.A. Kichik tajribalar asosida bolalarda tabiatga oid tadqiqiy- ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi	337
Tosheva N.T., Xudoyqulova R.A. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning fonetik-fonomatik nutq buzilishlarida logopedik usullarni qo'llash va nutqining gramatik tuzilishini o'rganish	342
Tosheva N.T., Sayidova R.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari	352
Tosheva N.T., Abdulloev J.A. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim- tarbiya jarayonini tashkil etishning samarali usullari	358

Tosheva N.T., Qoryog'diyeva A.Sh. Maktabgacha ta'lim tashkilotida ertaklarni sahnalashtirish orqali 6-7 yoshli bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirish metodikasi	366
Tosheva N.T., Baqoyeva M.T. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishda qo'llaniladigan interfaol metodlarning pedagogik va psixologik ahamiyati	374
Mavlonov N.Sh., Maxamadaliyeva E.R. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida direktor o'rinbosarlarining menejerlik ko'nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari	385
Xakimov A.S. Davlat xususiy sherikchilikdagi maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish va ta'limiy faoliyatini muvofiqlashtirish	390
Boymurodova M.G'. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni xalq marosimlari vositasida tabiat bilan tanishtirish yo'llari	396
Matyakubova N. A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash sinovlariga asoslangan o'qish savodligini baholashda discovery learning modeli misolida	404
Муминова М.Ю. Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминоти	412
Qurbonova S.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq o'stirishning metodik shartlari	420
Soliyev E.R. Yangilangan ta'lim kontekstida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlash metodikasi	425
Parmanova N. Redjio pedagogikasi asosida 6-7 yoshli bolalarda kommunikativ kompensatsiyani shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari	432
O'rinova Yu.T. Nutq sur'ati- rivojlanishning buzilishlari	437
Kurbanova Z. J. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan korreksion ish	443
Umirzoqova M.M. Bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachi pedagoglarini kasbiy tayyorlashda multimediali o'quv majmualarini loyihalash	456
Masharipova U.A. Ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish	460
Djanpeisova G., Makhmudova S. Modeling methods in the development of logical and mathematical thinking of preschool children	466
Nazarova N.R. Ai and early literacy: building strong foundations	471

ТАСВИРИЙ САЪНАТ

Даўлетмуратова М.Б. Қарақалпақ миллий кийимлериниң түрлери хэм тигилиў технологиясы	478
Ibragimov BM. "Sibelius" nota muharririda taktlar va takt pauzalar bilan ishlash metodikasi	486
Shermatova X. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarini mustaqil bilimlarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning pedagogik shartlari	490

СОЦИАЛЛЫҚ ПЕДАГОГИКА

Muhammadiyeva M.M. Ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishning didaktik imkoniyatlari	496
Mamatova U.Z. Talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda asana platformasidan foydalanish	501
Berdiyeva G.Sh. Bo'lajak o'qituvchilarda qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish zarurati	508
Abdiraxmonov A.I. O'zbekistonda pedagog xodimlarning malakasini oshirish tizimi muammo va yechimlari	514
Тожибоев М.Н. Педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлаш методикаси (логопедия таълим йўналиши мисолида)	521
Rahmatov R.G'. O'smirlik davrida kasb tanlashning individual psixologik shartlari	527

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХЭМ СПОРТ

Paraxatova A.T. Yuqori malakali sportchilarning ratsional ovqatlanishiga qo'yiladigan zamonaviy fiziologik talablar	535
Xudayberdiyeva N.A. Jismoniy tarbiya va sport sohasida ayollarni ommaviy sportga keng jalb qilishning ahamiyatli tomonlari	540
Турсунов Х.О. Роль активного замаха рук, головы и туловища снизу-вверх в обеспечении высоты вертикального прыжка с места у волейболистов	544
Мусаева А. Профилактика травматизма у юных гимнасток на фоне усталости	549

TILSHUNOSLIK GERMINEVTIKASI VA TARJIMANING LINGVOMADANIY MUAMMOLARI

Kaziyeva T.T.

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim fakulteti

Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri

Tayanch soʻzlar: madaniyat, tilshunoslik, germinevtika, madaniyatlararo muloqot, nutq, til, lingvokulturologiya, lingvomadaniyat.

Ключевые слова: культура, языкознание, герменевтика, межкультурная коммуникация, речь, язык, лингвокультурология, лингвокультура.

Key words: culture, linguistics, hermeneutics, intercultural communication, speech, language, linguacultural studies, linguaculture.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Lingvokulturologiyaning germinevtik ahamiyati va tarjimaning lingvomadaniy muammolariga oid ma'lumotlar va islohotlar yoritilgan bo'lib, kelajakda mutaxassis faoliyati uchun kerakli yangicha dunyoqarash va yangicha usulda ularni tatbiq qilishda lingvokulturologiyaning roli to'la yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье подчеркивается герменевтическое значение лингвокультурологии, а также информация и реформы, связанные с лингвокультурными проблемами перевода, и подробно объясняется роль лингвокультурологии в реализации новых мировоззрений и новых методов, необходимых для работы специалистов в будущем.

SUMMARY:

The article emphasizes the hermeneutic significance of linguacultural studies, as well as information and reforms related to linguacultural problems of translation, and explains in detail the role of linguacultural studies in the implementation of new worldviews and new methods necessary for the work of specialists in the future.

Insoniyatga berilgan eng katta in'omlardan biri – bu, albatta, tildir. Til odamzodni boshqa jonzotlardan ajratib turuvchi, unga ustunlik beruvchi vosita ekanligi isbot talab etmaydi. Til – bu nafaqat vosita, balki hali ham yechilishi zarur bo'lgan tilsimlardan biridir. Mashhur tilshunos E. Sapir ta'kidlaganidek, “Til - biz bilgan eng ommaviy va keng qamrovli san'atdir” [E. Sapir, 1921]. Bu “san'at”ni o'rganish cheksiz ummonga sho'ng'ish va yangi – yangi xazinalarni

topish bilan barobar. Zero, E. Benvenist bundan bir necha o'n yillar avval shunday yozgan edi: "Tilning xossalari shu qadar o'ziga xoski, mohiyatan tilda bitta emas, balki bir nechta tuzilmalarning mavjudligi haqida gapirish mumkin, ularning har biri yaxlit tilshunoslik paydo bo'lishi uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin." [E. Benvenist, 2002].

Tilshunoslik germanevtikasi - bu til va uning ma'nolarini tushunish va talqin qilish bilan bog'liq ilmiy yo'nalishdir. Germanevtika so'zi asosan qadimgi yunon tilidan olingan bo'lib, "so'zlash" yoki "talqin qilish" degan ma'nolarni anglatadi. Tilshunoslikda esa bu kontsepsiya tilni va matnlarni, ayniqsa, tarixiy yoki madaniy kontekstda qanday talqin qilishni o'rganishga qaratilgan.

Germanevtikada tilshunoslik, asosan, quyidagi aspektlarga qaratiladi:

1. Til va kontekst o'rtasidagi munosabatlar: Matn yoki gapning to'liq ma'nosini tushunish uchun, uni faqat o'zida emas, balki u qaysi tarixiy, madaniy yoki ijtimoiy sharoitda paydo bo'lganligini ham hisobga olish kerak. Germanevtikada tilshunoslik bu kontekstni aniqlashni o'rganadi.

2. Yozma va og'zaki matnlarni talqin qilish: Tilshunoslar, yozma yoki og'zaki matnlarni to'liq anglash uchun ularning fonetik, grammatik va semantik xususiyatlarini, shuningdek, ularning ijtimoiy va madaniy kontekstlarini o'rganadilar.

3. Insonlarning tafakkuri va til o'rtasidagi bog'liqlik: Germanevtikada til faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkurini va dunyoqarashini aks ettiruvchi asbob sifatida ko'riladi. Tilshunoslar, tilni o'rganish orqali insonlar qanday fikrlashini va dunyoni qanday qabul qilishini tushunishga harakat qiladilar.

4. Interpritatsiya: Matn yoki nutqning ma'nosini tushunish faqat grammatik tushunishdan ko'ra kengroq bo'lib, matnning har bir qismini butunlikda talqin qilish zaruriyatini anglatadi. Germanevtika tilshunoslikda talqin jarayoni ko'proq subyektiv bo'lishi mumkin, chunki talqinchining (masalan, olim yoki o'quvchi) o'z tajribasi va bilimlari matnni qanday tushunishiga ta'sir qiladi.

Tilshunoslik germanevtikasi tilni faqat grammatika yoki sintaksis nuqtai nazaridan emas, balki tilning madaniy, tarixiy va individual kontekstlarda qanday ishlashini, uning ma'no va tushunish jarayonidagi rolini o'rganadi. Bu yo'nalish, ayniqsa, adabiyotshunoslik, tarixshunoslik va madaniyatshunoslik kabi sohalarda keng qo'llaniladi.

Til insoniyat jamiyatida paydo bo'lgan ko'p o'lchovli hodisadir. Uzoq yillar mobaynida til va jamiyat, til va inson alohida – alohida o'rganildi. Lekin o'tgan asrga kelib til va insoniyat ajralmas yaxlitlik, til inson tafakkurining mahsuli ekanligiga alohida e'tibor berila boshlandi. Proff. Sh.Safarov, jumladan, bu

borada quyidagi fikrlarni bildiradi: "Tilning tafakkur bilan aloqasini hozircha hech kim inkor etgan emas (hatto bunga harakat ham qilingan emas). Biroq til va tafakkur aloqasini "teng huquqli hamkorlik" darajada ko'rmoq kerak" [Sh. Safarov, 2006].

"Til – insonga xos bo'lgan aqliy qobiliyat bo'lib, uni o'rganish inson tafakkuri va dunyoqarashining asosiy qirralarini ochib beradi" [N. Chomskiy, 1968]. Til va inson bog'liqligi tilshunoslikda yangi tuzilma – antroposentrik paradigmanning aktuallashtirishiga olib keldi. Antropotsentrizm so'zi yunoncha "anthropos" – odam va lotincha "centrum" - markaz ma'nosini bildiruvchi so'zlar birikuvidan hosil bo'lgan bo'lib, antropotsentrik paradigmanning shakllanishi til sohibi – so'zlovchi shaxs omilini tadqiq etish bilan bog'liqdir.

Lingvokulturemalarga madaniyatning biror bo'lagini aks ettiruvchi so'zlar, frazeologik birliklar, so'z birikmalari, gaplar, paremiyalar, murakkab sintaktik butunliklar, matnlar va hokazolar kiradi. Lingvokulturema mazmun va ifoda planiga ega, ifoda plani yuqorida ko'rsatilgan birliklar, mazmun planini esa o'sha birliklarning semantikasi tashkil qiladi. Demak, lingvokulturema kontseptdan o'zining mazmun va ifoda planiga ega bo'lishi bilan farq qiladi, lingvokulturologiya uchun xalq madaniyatini lisoniy ko'rinishda namoyon etish asosiy vazifa hisoblanadi. Uningcha, "lingvokulturema" tushunchasi qiyosiy tilshunoslik uchun foydali, "zero til – madaniy fakt, biz meros qilib oladigan madaniyatning tarkibiy qismi va ayni paytda qurol hamdir. Xalq madaniyati til orqali verballashadi, aynan til madaniyatining tayanch, asosiy tushunchalarini harakatga keltiradi va ularni belgilar ko'rinishida, ya'ni so'zlar vositasida ifoda etadi". Agar madaniyatshunoslik insonning tabiat, jamiyat, san'at, tarix va boshqa ijtimoiy va madaniy borliq sohalarida o'z-o'zini anglash xususiyatini o'rgansa, tilshunoslik tilda dunyo lisoniy manzarasining mental modellari sifatida aks etuvchi dunyoqarashni o'rganadi. Lingvokulturologiyaning asosiy tadqiqot predmeti esa doimiy o'zaro ta'sirlashish holatida bo'lgan ham til, ham madaniyat hisoblanadi. "Madaniyat" lotincha "Colere" so'zidan olingan bo'lib, "ishlov berish, tarbiyalash, rivojlanish, hurmat qilish, ibodat" ma'nolarini anglatadi. XVIII asrdan boshlab "madaniyat" atamasi inson faoliyatining mahsuli bo'lgan barcha narsalarga nisbatan qo'llanila boshlagan. Bu ma'nolarning barchasi "madaniyat" so'zining qo'llanilishida saqlanib qolgan, ammo aslida bu so'z "insonning tabiatiga maqsadli ta'siri, tabiatning inson manfaatlari uchun o'zgartirilishi, ya'ni yerga ishlov berilishi" (qishloq xo'jalik madaniyati) degan ma'noni anglatgan. Keyinchalik "madaniyat" atamasi bilimdon, marifatli, yuksak tarbiyali insonlarni tarflashda ham ishlatila

boshlagan. Hozirga kelib “madaniyat” atamasining fan va amaliyotning turli sohalarida 500 dan ortiq variantda ishlatilishi ma’lum.

Janubda yashovchi xalqlar madaniyatida oy alohida e’tirof bilan tilga olinadi. Ruslar ongida u qorong’ulik, oxirat bilan bog’lanib, ba’zida hayot va mamot bilan (жить «под луной», «в подлунном мире» – hammaning hayoti birdek sharoitda kichadi) tasavvur qilinsa, oy nuri boshqa slavyanlarda homilador va norasidalar uchun xavfli, ziyon keltiradigan hodisaga taqqoslanadi. Vyetnamliklarda esa boshqa Janubiy Osiyo xalqlaridagi kabi oyga munosabat tamoman boshqacha, ya’ni ular oy kalendari bo,,yicha yashashadi, maxsus nishonlanadigan Oy bayrami bolalarning sevimli bayrami hisoblanadi. Go’zal, nozik va beg’ubor yosh qizlar oyga o’xshatiladi, sevishtganlar oy yog’dusida gurunglashib, unga bag’ishlab she’rlar to’qishadi va qo’shiqlar aytishadi. Shuning uchun Vyetnam xalqi hayotidagi barcha ezguliklarni oy orqali tasavvur etadilar. Shu kabi oyga munosabat o’zbek xalqiga ham mansub ekanligini alohida ta’kidlash lozim. Chunki o’zbeklarda oy quyoshdan nur olib, yog’dusochuvchi samoviy jismgina emas (“oyni etak bilan yopib bo’lmaydi” – maqol), balki “go’zal, chiroyli yuz” (“oy yuzing qora chimmata zulmidan qutiltirg’il. “Juda go’zal, juda ham chiroyli” (“Oy desa oyga, kun desa kunga o’xshaydi”), safarga ketayotgan kimsaga yaxshilik tilash (“Oy borib omon qayt”) ma’nolarida ishlatiladi. Shuni aytib o’tish joizki, rus xalqida ham “лицо, как луна” iborasi go’zallikka tan berishni anglatadi. Bunga o’xshagan misollarni boshqa xalqlar madaniyatida ham ko’plab uchratish mumkin.

Ma’lumki, madaniyat tildagi frazeologizmlarda so’zlardagidan ko’ra yaqqolroq namoyon bo’ladi. Misol sifatida, ingliz va o’zbek tillaridagi hudud va kishi nomlari ishtirok etgan frazeologik birliklarni keltirish mumkin. Masalan, ingliz tilida foydasiz ishga nisbatan Carry coals to Newcastle (Nyukasl – Angliya ko’mir sanoati markazi), ayyorlikni ifodalashda Cokel Yorkshire over (Yorkshir aholisi ayyorligi bilan Angliyada mashhur) frazeologik birliklari hudud nomi bilan bog’liq bo’lsa, juda ilgari paytda bo’lgan voqeaga nisbatan ishlatiladigan When queen Anne was alive, ilojsiz tanlovga nisbatan Hobson’s choise kabi iboralar kishi nomlari bilan bog’liq bo’lib ingliz madaniyatini o’zida aks ettiradi. O’zbek tilidagi frazeologizmlarda ham shu kabi holat kuzatiladi. Misol tariqasida Bog’dodda hammayoq tinch, so’rab-so’rab Makkani tops abo’ladi, Xo’ja ko’rsincha, Alixo’ja-Xo’jaali, Alpomishdek yigit, Barchinoydek go’zal kabi frazeologik birliklar o’zida o’zbek madaniyatini aks ettirishini ko’rsatish mumkin. Demak, har bir millat o’z tili va madaniyatiga ega bo’lib, madaniyat tilda turli til birliklari (leksemalar, frazeologik birliklar)da o’z aksini topishi til va madaniyatning bir-biri bilan chambarchas bog’liq ekanligini tasdiqlaydi.

O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarda obrazlilik xususiyatlarini lingvokulturologik jihatdan tahlil qilishda millatning o'ziga xos bo'lgan bir nechta xislatlarni kuzatdik.

Lev Tlstoy ta'biricha, odamlarda 97 hil kulgu, 85 hil ko'z qarashlari mavjud bo'lib, ushbu mimikalar badiiy asarda personajlarning harakterini ochishda, vaziyatni baholashda, kayfiyatni aniqlashda o'zaro munosabatda aks etadi. Shuni inobatga olsak, lingvokulturnologiyaning naqadar ahamiyatini bilishimiz mumkin.

Ta'lim, fan va izlanish chegara bilmaydi, balki eng yangi bilim va ko'nikmalarni ulashish orqali insoniyatni taraqqiyotga yetaklaydi, bir necha xalqlar madaniyatiga daxldor bo'lgan til birliklarini o'rganish yechim topish orqali mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik aloqalari ham mustahkamlanmoqda. Bunda ilm-fan rivoji uchun boshqa mamlakatlarning adabiyotlari va milliy meroslarini o'rganish va chet el adabiyotlarini o'zimizga qiyoslab tahlil qilish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Aynan lingvokulturnologiya tafakkurni boyitish va ta'limni yuqori samaradorlikka olib chiqishda bizga dasturul amal bo'lib hizmat qiladi.

O'zbekiston respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng barcha jabhalarda bo'lgani kabi ta'lim va fan sohasida ham turli hildagi yangilanishlar olib borilmoqda. Davrlar o'zgaraveradi, unga mos ravishda taraqqiyot o'zanlari ham. Biroq insoniyat oldidagi asosiy missiya bo'lgan izlash-topish - qo'llash amaliyoti hech qachon eskirmaydi. Insonlar savollar ichida yashaydi, biriga javob topilishi bilan keyingisi ko'ndalang turadi. Albatta, yechimlar o'z-o'zidan kelinmaydi, buning uchun izlaniladi, kitoblar varaqlaniladi, ma'lumotlar to'planilib tahlil qilinadi. Bu esa butun bashariyat ilm fanga muhtojligini anglatadi. Chunki, savollardan iborat olamda yashab bo'lmaydi, qayerdadir ularga yechim topilishi shart. Hozirga qadar olimlar nafaqat yer sayyorasi, balki koinotdagi o'nlab jumboqlarga yechim topdi, sirli hodisalarning sabab va oqibatlarini tahlil qildi, tushuntirdi. Ammo mo'jizalardan iborat biz yashayotgan hayotda bilmaganlarimiz bilganlarimizdan ko'p.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Шайхисламов, Н. (2020). Трудности синтаксического анализа: загадки инфинитива. Academic research in educational sciences, (3).

Shayxislamov N. (2020). Ona tili fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim masalalari: muammo va yechimlar, (3), 71-73.

Shayxislamov N. (2020). Nutqning paralingvistik va ekstralingvistik vositalari. Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар, 36-37.

Shayxislamov N. Z. O. G. L., & Shofqorov, A. M. (2020). Rasmiy hujjatlar matnining leksik xususiyatlari va ularning tarjimada berilishi. Science and Education, 1(Special Issue 3).

Shofqorov A. M., Shayxislamov, N. Z. O. G. L., & Alimova, E. B. (2020). O'zbek va ingliz tilidagi maqollarda "do'stlik" konsepti ifodalanishi. *Science and Education*, 1(Special Issue 3).

Шайхисламов, Н. (2020). Синтаксисни морфология билан интегратив ўргатиш. Нутқ маданияти ва ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари, 383- 385.

Shayxislamov N. Z. O. G. L. (2020). Til korpusi yaratishning umumiy tamoyillari xususida. *Science and Education*, 1(Special Issue 3).

Шукурова М. А. (2020). Связь фразеологизмов с культурой русского и узбекского народов. *Science and Education*, 1(Special Issue 3), 204-211.

Qurbonova M. (2020). Methods for improvement of training competitions for classifications leading on the organization of independent works. *Экономика и социум*, (6), 240-244.

Курбонова М. Ф. (2020). Ёшларда креатив тафаккурни шакллантиришнинг педагогик асослари. *Халқ таълими*, 3.

Абдураимовна, Ш. М. (2019). Вопросы изучения фразеологических единиц в современной русской прозе. *Образование через всю жизнь: непрерывное образование в интересах устойчивого развития*, 105-108.

TAQDIMOT TAYYORLASH SAN'ATI: ILM, IJOD VA AMALIY SAMARADORLIK

Djurakulova G.Sh.

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: taqdimot, matn, filologiya, semiotika, dizayn.

Ключевые слова: изложение, текст, филология, семиотика, дизайн.

Key words: presentation, text, philology, semiotics, design.

РЕЗЮМЕ:

Taqdimotni yaratish va uni tinglovchilarga yetkazish jarayoni nafaqat texnologiyaga, balki lingvistik va semiotik yondashuvlarga ham asoslanadi. Ushbu maqolada taqdimotni tayyorlash, uni samarali o'tkazish uchun lingvistik, psixologik va dizayn elementlarini uyg'unlashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Material filologik va pedagogik asoslarda yoritiladi.

РЕЗЮМЕ:

Процесс создания презентации и донесения ее содержания до аудитории основан не только на технологических, но и на лингвистических и семиотических подходах. В данной статье рассматривается подготовка презентации, сочетающая лингвистические, психологические и дизайнерские элементы для ее эффективной подачи. Материал освещен на филологической и педагогической основе.

SUMMARY:

The process of creating a presentation and delivering it to the audience is based not only on technology, but also on linguistic and semiotic approaches. This article examines the preparation of a presentation, combining linguistic, psychological and design elements for its effective delivery. The material is covered on philological and pedagogical grounds.

Kirish. Hozirgi zamonda taqdimot nafaqat muloqot vositasi, balki bilimlar, ishonchlar va innovatsiyalarni auditoriyaga samarali yetkazish vositasi hisoblanadi. Taqdimotlar ilmiy, amaliy yoki ijodiy maqsadlarga xizmat qiladi va ularning sifati tinglovchilarning qiziqishi, tushunishi va yodda saqlashiga bevosita ta'sir qiladi.

Taqdimotni yaratish va uni tinglovchilarga yetkazish jarayoni nafaqat texnologiyaga, balki lingvistik va semiotik yondashuvlarga ham asoslanadi. Ushbu maqolada taqdimotni tayyorlash, uni samarali o'tkazish uchun lingvistik,

psixologik va dizayn elementlarini uyg'unlashtirish masalalari ko'rib chiqiladi. Material filologik va pedagogik asoslarda yoritiladi.

Taqdimot va til: filologik yondashuv. Taqdimot muvaffaqiyati nafaqat vizual va texnik jihatlariga, balki nutqning lingvistik tozaligi va emotsional ta'siriga ham bog'liq. Filologiya nuqtai nazaridan qaraganda, samarali taqdimot quyidagi unsurlarni o'z ichiga olishi lozim:

1. Nutq tuzilishi va uslubi

Til tuzilmasining mantiqiyligi taqdimotning tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu tamoyillar qo'llaniladi:

- Ravonlik: murakkab gaplar o'rniga sodda va qisqa gaplardan foydalanish.
- Tugallanganlik: har bir fikr aniq bayon qilinib, o'zaro bog'liq bo'lishi kerak.
- Matn va og'zaki nutq uyg'unligi: slayd matni va og'zaki bayon bir-birini takrorlamasligi, balki to'ldirishi kerak.

2. Leksik-semantik uyg'unlik

Olimlar Semichov (2009) va Rasulov (2015) lingvistikani ma'no yaratishda asosiy vosita deb ta'kidlashgan. Taqdimot matnida ortiqcha sinonimlardan foydalanish yoki professional jargonni haddan tashqari ishlatish auditoriya e'tiborini chalg'itadi. Shuning uchun taqdimot tili quyidagi talablarni qondirishi kerak:

- Auditoriyaning til darajasiga mos bo'lishi.
- Murakkab atamalarni tushuntirish bilan boyitish.
- Qisqa va samarali iboralar orqali asosiy ma'lumotni yetkazish.

3. Fonetik va ritmik jihatlar

Og'zaki nutqda fonetik va ritmik jihatlar tinglovchining e'tiborini ushlab turishda muhim o'rin tutadi. Taqdimot davomida ovoz balandligi, intonatsiya va pauzalar orqali tinglovchilarni jalb qilish mumkin. Shu bilan birga, tilning melodik xususiyatlari, ayniqsa o'zbek tilidagi shoirona ta'sirchanlik, taqdimotda estetik ozuqa berishi mumkin.

Taqdimotni filologik jihatdan tayyorlash bosqichlari.

1. Maqsad va auditoriyani aniqlash

Taqdimotdan oldin auditoriya tahlil qilinadi: ularning bilim darajasi, ehtiyojlari va tilga bo'lgan talablarini o'rganish zarur. Shuningdek, taqdimot maqsadi (bilim berish, qiziqish uyg'otish yoki motivatsiya berish) aniqlanishi kerak.

2. Tuzilmani ishlab chiqish

Filologik yondashuvda tuzilma ma'naviy va semantik uyg'unlikni ta'minlaydi.

Kirish qismi: auditoriyaga savol berish yoki qiziqarli hikoya orqali e'tibor tortish.

Asosiy qism: dalillar, faktlar va ma'lumotlar aniq mantiqiy ketma-ketlikda joylashtirilishi lozim.

Xulosa: olingan natijalarni umumlashtirish va auditoriyani harakatga undash.

3. Matn va slayd tayyorlash

Slayd matnlari sodda, qisqa va ma'no jihatidan aniq bo'lishi kerak. O'zbek tilida ishlatiladigan sinonimlar, metaforalar va iboralarning boyligi taqdimotga estetik go'zallik qo'shadi. Shu bilan birga, tarjima qilingan terminologiyani o'zbek tilining o'ziga xos qoidalariga moslashtirish muhimdir.

Lingvistik va semiotik elementlarning vizualizatsiyadagi o'rni.

Taqdimotda til va tasvir uyg'unligi bilimlarni samarali yetkazishning asosiy tamoyillaridan biridir. Vizualizatsiya semiotik belgilar orqali axborotni soddalashtirish va eslab qolishni osonlashtiradi. Filologik jihatdan quyidagilar muhim:

Ramzlar va metaforalar: vizual elementlar lingvistik ma'no bilan boyitilishi kerak.

Muloqot semiotikasi: ranglar, shakllar va joylashuv ta'sirchanlikni oshiradi.

Amaliy tavsiyalar.

1. Nutqni oldindan mashq qilish: filologik jihatdan to'g'ri talaffuz, grammatik aniqlik va oson idrok qilinadigan uslubni mashq qilish kerak.

2. Hikoya va misollardan foydalanish: o'zbek xalqining boy folkloridan olingan hikoyalar va maqollar taqdimotga milliy ruh bag'ishlaydi.

3. Til boyligini oshirish: o'zbek tilidagi sinonim va iboralardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish, ularni mavzuga moslashtirish.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Sweller J. (1988). Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning. *Cognitive Science*, 12(2), 257–285.

Phelps E. A. (2004). The Interaction of Emotion and Cognition: Insights from Studies of the Human Amygdala. *Annual Review of Psychology*, 57, 27–53.

Duarte N. (2012). *Resonate: Present Visual Stories that Transform Audiences*. Wiley.

Anderson C. (2016). *TED Talks: The Official TED Guide to Public Speaking*. Houghton Mifflin Harcourt.

Rasulov A. (2015). *O'zbek adabiy tilining leksik-semantik xususiyatlari*. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.

Semichov S. (2009). *Lingvistik muloqotning semiotik tamoyillari*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.

Tufte, E. R. (2001). *The Visual Display of Quantitative Information*. Graphics Press.

Qodirov A. (2008). *O'zbek tili ritorikasi: til va nutq madaniyati*. Toshkent: Sharq nashriyoti.

Kosslyn S. M. (2007). *Clear and to the Point: 8 Psychological Principles for Compelling PowerPoint Presentations*. Oxford University Press.

Kozma R. B. (1991). Learning with Media. *Review of Educational Research*, 61(2), 179–211.

FONETIKA VA GRAFIKA ASOSLARINI O'RGANISH XUSUSIYATLARI

Shodmonqulova D.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang'ich ta'limda ona tili va uni o'qitish
metodikasi kafedrası p.f.n. dotsent*

Tayanch so'zlar: fonetika, tilshunoslik, grafika, artikulyatsion fonetika, akustik fonetika, muloqot, nutq ko'nikmalari.

Ключевые слова: фонетика, лингвистика, графика, артикуляционная фонетика, акустическая фонетика, общение, речевые навыки.

Key words: phonetics, linguistics, graphics, articulatory phonetics, acoustic phonetics, communication, speech skills.

РЕЗИЮМЕ:

Fonetika va grafika, tilshunoslikning muhim bo'limlari bo'lib, tilning ovoz va yozuv tizimlarini o'rganishga qaratilgan. Fonetika tilning tovush tizimini, grafika esa yozuv tizimini o'rganadi. Ushbu ikki soha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, tilni to'g'ri o'rganish va tushunish uchun zaruriy asoslarni taqdim etadi. Fonetika va grafika asoslarini o'rganish jarayoni, talabalar uchun tilning strukturasi, uning qoidalarini va amaliy qo'llanilishini tushunishga yordam beradi. Ushbu maqolada fonetika va grafika asoslarini o'rganish xususiyatlari, ularning ahamiyati va o'qitish metodlari haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗИЮМЕ:

Фонетика и графика являются важными разделами языкознания и направлены на изучение звуковой и письменной систем языка. Фонетика изучает звуковую систему языка, а графика изучает письменность. Эти две области тесно связаны друг с другом и обеспечивают необходимую основу для правильного изучения и понимания языка. Процесс изучения основ фонетики и графики помогает учащимся понять структуру языка, его правила и практическое применение. В данной статье выражены особенности изучения основ фонетики и графики, их значение и методы обучения.

SUMMARY:

Phonetics and graphics are important branches of linguistics and focus on the study of the sound and writing systems of a language. Phonetics studies the sound system of language, and graphics studies the writing system. These two areas are closely related to each other and provide the necessary foundations for proper language learning and understanding. The process of learning the basics of phonetics and graphics helps students understand the structure of language, its rules and practical applications. In this article, the features of learning the basics of phonetics and graphics, their importance and teaching methods are expressed.

Kirish. Tilshunoslik - bu tilning tuzilishi, rivojlanishi, funktsiyalari va uning ijtimoiy hayotdagi oʻrni bilan bogʻliq fan. U koʻplab sohalarni oʻz ichiga oladi, jumladan, fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya, semantika va pragmatika. Tilshunoslik fani, tilni oʻrganish va tushunish jarayonida muhim ahamiyatga ega boʻlib, insoniyatning madaniyati va kommunikatsiyasi bilan bevosita bogʻliqdir. Tilshunoslik bir nechta asosiy yoʻnalishlarga boʻlinadi. Bu yoʻnalishlar orasida fonetika, morfologiya, sintaksis, leksikologiya, semantika va pragmatika mavjud. Fonetika, tilning tovush tizimini oʻrganadi. Bu soha tovushlarning qanday ishlab chiqarilishi, uzatilishi va qabul qilinishini tahlil qiladi. Fonetika, tovushlarning fizik xususiyatlarini, ularning chastotasi, amplitudasi va davomiyligini oʻrganish orqali tilning tovush tizimini tushunishga yordam beradi. Morfologiya, soʻzlarning tuzilishi va ularning shakllanish jarayonlarini oʻrganadi. Morfologiya orqali soʻzlar qanday qilib ildiz, qoʻshimcha va boshqa elementlardan tashkil topishini tushunish mumkin. Sintaksis esa, soʻzlarning bir-biri bilan qanday bogʻlanishini, jumalarni qanday tashkil qilishini oʻrganadi. Sintaktik qoidalar, tilning grammatik tuzilishini belgilaydi va nutqning mantiqiy tuzilishini taʼminlaydi. Leksikologiya, tilning leksik tarkibini oʻrganadi. Bu soha soʻzlarning maʼnosi, ularning oʻzgarishi va yangi soʻzlarning paydo boʻlishi kabi jihatlarni oʻrganadi. Semantika, soʻzlarning maʼnosi va ularning oʻzaro aloqalarini tahlil qiladi. Semantika orqali tilning maʼnosi, konteksti va kommunikativ vazifalari haqida chuqurroq tushuncha hosil qilish mumkin. Pragmatika esa, tilning ijtimoiy kontekstdagi funksiyalarini oʻrganadi. Bu soha, tilning muloqotdagi roli, nutqiy aktlar va ularning ijtimoiy ahamiyatini tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikda qoʻllaniladigan metodologiyalar juda xilma-xildir. Ushbu metodlar, tilni oʻrganish jarayonida turli xil yondashuvlar va usullarni oʻz ichiga oladi. Tilshunoslikda empirik, nazariy va amaliy metodlar mavjud. Empirik metodlar, tilni oʻrganishda tajriba va kuzatishlarga asoslanadi. Bu metodlar orqali tilning real hayotdagi qoʻllanilishi va uning ijtimoiy kontekstdagi oʻrni oʻrganiladi. Nazariy metodlar esa, tilning strukturasini, uning qonuniyatlarini va qoidalarini tahlil qilishga qaratilgan. Bu metodlar tilshunoslikning nazariy asoslarini shakllantirishga yordam beradi. Amaliy metodlar, tilni oʻrganish jarayonida oʻquvchilarni faol ishtirok etishga ragʻbatlantirishga qaratilgan. Bu metodlar orqali talabalar oʻz bilimlarini amaliyotda qoʻllash imkoniyatiga ega boʻladilar. Tilshunoslik, insoniyat uchun juda muhim ahamiyatga ega. Bu soha, inson tilining tabiati, uning rivojlanishi va ijtimoiy kontekstdagi oʻrni haqida chuqur tushuncha hosil qilishga yordam beradi. Tilshunoslik, tilni oʻrganish

jarayonida nafaqat tilning strukturasi, balki uning ijtimoiy, madaniy va psixologik jihatlarini ham o'rganadi. Bu jarayon, insonlar o'rtasidagi muloqotni yaxshilash, madaniyatlararo aloqalarni rivojlantirish va tilni to'g'ri qo'llashga yordam beradi. Tilshunoslik, shuningdek, til o'qitish va o'rganish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Tilshunoslikning nazariy asoslari, o'qituvchilarga tilni o'rganish jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. O'qituvchilar, tilshunoslikdan olingan bilimlar asosida darslarni rejalashtirish, o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda o'qitish metodlarini tanlash imkoniyatiga ega bo'lalilar. Bu jarayon, o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularning ko'nikmalarini rivojlantirishga va tilni amaliyotda qo'llashga yordam beradi.

Muhokama va natijalar. Fonetika, tilning tovush tizimini o'rganish bilan bog'liq bo'lib, u tovushlarning ishlab chiqarilishi, uzatish va qabul qilinish jarayonlarini o'rganadi. Fonetika ikki asosiy bo'limga bo'linadi: artikulyatsion fonetika va akustik fonetika. Artikulyatsion fonetika tovushlarning qanday qilib ishlab chiqarilishini o'rganadi, ya'ni til, lab, tish va boshqa organlar yordamida tovushlar qanday hosil bo'lishini tushuntiradi. Akustik fonetika esa tovushlarning fizik xususiyatlarini, ularning chastotasi, amplitudasi va davomiyligini o'rganadi. Fonetika asoslarini o'rganish, talabalar uchun tilning tovush tizimini tushunish va nutqiy ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Grafika, tilning yozuv tizimini o'rganish bilan bog'liq bo'lib, u harflar, belgilar va ularning qanday qilib so'z va jummalarni tashkil qilishini o'rganadi. Grafika asoslarini o'rganish, talabalar uchun tilning yozma shaklini tushunish va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda muhimdir. Grafika, shuningdek, yozuv tizimlarining tarixiy rivojlanishini, harflarning shakllanishini va ularning fonetik ma'nosini o'rganadi. Yozuv tizimi, tilning fonetik tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, har bir tovushga mos keluvchi harflar yoki belgilarni belgilaydi. Bu jarayon, talabalarni yozma nutqni to'g'ri va aniq ifoda etishga tayyorlaydi. Fonetika va grafika o'rtasidagi munosabat, tilni o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Fonetika, tilning tovush tizimini o'rganish orqali grafika, ya'ni yozuv tizimining asoslarini tushunishga yordam beradi. Har bir tovushning yozuvdagi ifodasi, fonetik qoidalar asosida shakllanadi. Misol uchun, o'zbek tilida har bir fonemaga mos keluvchi harf mavjud. Talabalar fonetika va grafika asoslarini birgalikda o'rganish orqali tilning yozma va og'zaki shakllarini samarali ravishda tushunishlari mumkin. Bu jarayon, talabalarni tilni to'g'ri va ravon ravishda ifoda etishga tayyorlaydi.[1]

Fonetika va grafika asoslarini o'rganish jarayonida turli xil o'qitish metodlari va usullaridan foydalanish talabalar uchun muhimdir. O'qituvchilar

interaktiv darslar, guruhli muhokamalar, amaliy mashg'ulotlar va o'yinlar orqali talabalarni faol ishtirok etishga rag'batlantirishi kerak. Fonetika bo'yicha darslarda talabalar tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, ularni ajratish va birlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishlari zarur. Grafika bo'yicha darslarda esa talabalar yozuv qoidalarini, harflarning shakllarini va ularning fonetik ma'nosini o'rganishlari kerak. Ushbu metodlar orqali talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.[2]

Fonetika va grafika asoslarini o'rganish jarayonida amaliyot va ko'nikmalarga alohida e'tibor qaratish zarur. Talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashlari, turli xil vazifalar va loyihalar orqali o'z ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak. Masalan, talabalar fonetik transkripsiya, talaffuz mashqlari, yozma ishlar va boshqa faoliyatlar orqali o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu jarayon, talabalarni o'z fikrlarini aniq va ravon ifoda etishga, muloqotda ishtirok etishga va o'zaro fikr almashishga tayyorlaydi. Fonetika va grafika asoslarini o'rganish, talabalar uchun tilning strukturasini, uning qoidalarini va amaliy qo'llanilishini tushunishga yordam beradi. Fonetika, tilning tovush tizimini o'rganish orqali talabalarni nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradi, grafika esa yozma nutq ko'nikmalarini shakllantiradi. O'qitish jarayonida interaktiv metodlar va amaliy faoliyatlar orqali talabalar o'z bilimlarini amaliy qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Natijada, fonetika va grafika asoslari orqali olingan bilimlar talabalarni kelajakda muvaffaqiyatli kommunikatsiya qilishga tayyorlaydi.[3]

Fonetika va grafika asoslarini o'rganish, tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Ushbu sohalar, tilning tovush va yozuv tizimlarini chuqur tushunish va ulardan samarali foydalanish imkonini beradi. Fonetika, tilning tovush tizimini, tovushlar va ularning talaffuzini, akustik xususiyatlarini o'rganadi. Grafika esa, yozuv tizimini, harflar va ularning birikmalarini, shuningdek, yozuvda tovushlarning ifodalanishini o'rganadi. Fonetika va grafika asoslarini o'rganishning birinchi xususiyati, tilning fonemik tuzilishini tushunishga yordam berishidir. Fonetika orqali tovushlar va ularning xususiyatlari, masalan, ovozli va ovozsiz tovushlar, uzun va qisqa tovushlar, talaffuzdagi farqlar kabi jihatlar aniqlanadi. Bu jarayon tilni to'g'ri talaffuz qilish va yozuvda to'g'ri ifodalash uchun zarurdir. Fonetika o'qituvchilarga talabalariga to'g'ri talaffuzni o'rgatishda yordam beradi, bu esa tilni o'rganish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Grafika asoslarini o'rganish esa, yozuv tizimining qoidalarini, harflar va ularning birikmalarini tushunishga yordam beradi. O'zbek tilida lotin va kiril yozuvlari mavjud bo'lib, har bir yozuv tizimining o'ziga xos qoidalari va xususiyatlari mavjud. Bu qoidalarni bilish,

yozuvda xatolarni kamaytirishga va tilni to'g'ri ifodalashga yordam beradi. Masalan, harflarning to'g'ri joylashuvi, ularning birikmalari va talaffuzdagi farqlarni bilish, o'quvchilarga yozuvda xatolarni kamaytirishga yordam beradi. [4]

Fonetika va grafika asoslarini o'rganish jarayonida statistik tahlilning o'рни juda muhim. Statistik tahlil yordamida, tilning tovushlari, harflar va ularning birikmalari haqida ma'lumotlar to'planishi va tahlil qilinishi mumkin. Misol uchun, o'zbek tilidagi tovushlarning chastotasi, harflarning ishlatilish tezligi, talaffuzdagi farqlar va boshqalar statistik usullar yordamida o'rganilishi mumkin. Bu ma'lumotlar, tilni o'qitish jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan samarali strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi. Bundan tashqari, fonetika va grafika asoslarini o'rganish, tilni o'qitishda metodik yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. O'qituvchilar va talabalar uchun fonetika va grafika asoslarini o'rganish, tilni o'qitish jarayonini samarali tashkil etishga imkon beradi. Misol uchun, talaffuzni yaxshilash uchun maxsus mashqlar va o'yinlar ishlab chiqilishi mumkin. Bu jarayon, o'quvchilarning tilni o'rganishdagi qiziqishini oshiradi va ularning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Fonetika va grafika asoslarini o'rganish, shuningdek, tilning rivojlanishi va uning zamonaviy holatini tushunishga yordam beradi. O'zbek tilidagi fonetik va grafika xususiyatlari, tilning tarixiy rivojlanishi, boshqa tillar bilan aloqasi va madaniy kontekstda o'rganilishi kerak. Bu jarayon, tilshunoslik fanining rivojlanishi va yangi tadqiqotlar uchun zamin yaratadi. Umuman olganda, fonetika va grafika asoslarini o'rganish, tilshunoslik sohasida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon, tilni to'g'ri talaffuz qilish, yozuvda to'g'ri ifodalash va tilni o'qitishda samarali metodlarni ishlab chiqishga yordam beradi. [5]

Fonetika va grafika asoslarini o'rganish, tilning rivojlanishi va uning zamonaviy holatini tushunishga hamda tilshunoslik fanining rivojlanishiga xizmat qiladi. Statistik tahlil esa, bu jarayonda muhim vosita bo'lib, tilning xususiyatlarini chuqurroq o'rganish va tahlil qilish imkonini beradi. Shu sababli, fonetika va grafika asoslarini o'rganish, nafaqat tilshunoslik, balki ta'lim va madaniyat sohalarida ham katta ahamiyatga ega. O'quvchilar uchun bu bilimlar, kelajakda tilni o'zlashtirishda va boshqa tillarni o'rganishda asos bo'lib xizmat qiladi. Fonetika va grafika asoslarini chuqur o'rganish, shuningdek, tilning estetik va madaniy jihatlarini ham o'z ichiga oladi, bu esa tilni o'rganish jarayonini yanada boyitadi.[6]

Xulosa. Fonetika va grafika asoslarini o'rganish jarayoni, talabalar uchun tilni to'g'ri o'rganish va tushunish uchun zaruriy asoslarni taqdim etadi. O'qituvchilar talabalarni rag'batlantirish, ularning qiziqishlarini oshirish

va o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilish uchun turli xil metod va usullarni qo'llashlari zarur.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Azimov A. (2020). "Phonetics of the Uzbek language". Tashkent: Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan.
- Karimov I. (2019). "Writing and alphabet of the Uzbek language". Tashkent: Science.
- Mamatov A. (2021). "Fundamentals of Phonetics and Graphics". Tashkent: National University of Uzbekistan.
- Rahmonov R. (2022). "Pronunciation rules in Uzbek". Tashkent: East.
- Khudoyberdiyev S. (2018). "Consonants in the Uzbek language". Tashkent: Writers' Union of Uzbekistan.
- Kadyrov B. (2023). "Phonetic features of the Uzbek language". Tashkent: State Pedagogical University of Uzbekistan.
- Israilov M. (2020). "Graphics and orthography issues". Tashkent: State University of Uzbekistan.
- Tursunov N. (2021). "Phonology of the Uzbek language". Tashkent: Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan.
- Abdullayev A. (2022). "Writing and Pronunciation Matters". Tashkent: State Institute of Art and Culture of Uzbekistan.
- Shodmonov D. (2019). "Uzbek language phonetics teaching methodology". Tashkent: National University of Uzbekistan.
- Sodikov E. (2023). "History of the Uzbek alphabet". Tashkent: State University of Uzbekistan.
- Nurmatov F. (2021). "Fundamentals of Linguistics". Tashkent: Ministry of Higher Education of the Republic of Uzbekistan.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ СРЕДСТВАМИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ

Хамидова С.

Ташкентский институт экономики и педагогики

Таянч сўзлар: талаба, восита, методика, ривожлантириш, компетентлик, лингвистика, ресурс, маданиятлараро, глобаллашув, тил, этимология, семантика.

Ключевые слова: студент, инструмент, методология, развитие, компетенция, лингвистика, ресурс, межкультурный, глобализация, язык, этимология, семантика.

Key words: student, tool, methodology, development, competence, linguistics, resource, intercultural, globalization, language, etymology, semantics.

РЕЗЮМЕ:

Мазкур мақолада лингвистик ресурслардан фойдаланган ҳолда талабаларнинг маданиятлараро компетенцияларини ривожлантириш методикаси ўрганилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается методология развития межкультурных компетенций студентов с использованием языковых ресурсов.

SUMMARY:

The article examines the methodology for developing students' intercultural competencies using language resources.

Проблема и цель. В наши дни в условиях рыночных отношений как никогда важно подготовить и выпустить конкурентоспособных специалистов педагогических вузов, умеющих успешно выстраивать межкультурное взаимодействие.

В современном все более глобализованном мире люди имеют больше возможностей для общения с представителями других стран. Успех такого общения, несомненно, зависит как от определенных языковых, так и межкультурных компетенций участников диалога. Бесспорно, язык и культура неразрывно взаимосвязаны друг с другом, поэтому язык не может преподаваться без культуры. Важность развития межкультурной компетенции в процессе преподавания языка подчеркивается многими исследователями [1], [2], [3], [4], а также в документе «Общеввропейские компетенции владения

иностранным языком (Common European Framework of Reference, CEFR)», используемом в странах Европейского Союза. В документе говорится, что одной из главных целей обучения иностранному языку сегодня является "поощрение взаимопонимания и терпимости, уважения самобытности и культурного разнообразия посредством эффективного международного общения" и развитие у учащихся "способностей" общаться друг с другом через языковые и культурные границы" [5]

В современной социокультурной ситуации человек находится на рубеже культур, взаимодействие с которыми требует от него диалогичности, понимания, уважения культурной идентичности других людей. Цель образования - интеграция человека в культуру, самореализация при сохранении взаимосвязи с родным языком, культурой, бесконфликтная идентификации личности в многокультурном обществе.

Основная часть. Актуальность исследования обуславливается реально существующей и всё обостряющейся проблемой взаимоотношений между представителями разных культур. Недостаточное владение одним из коммуникантов знаниями о культуре собеседника и снижение общей культуры людей является одной из главных причин неудач в межкультурной коммуникации, поскольку к этим знаниям партнер по общению прямо или опосредованно постоянно обращается в своей речи, опирается на них при построении текста и ведении диалога.

К специалистам в области лингвистики и межкультурной коммуникации становятся все более востребованными во всех сферах деятельности, что может быть реализовано в образовательном процессе профильных факультетов только при учете интеграционных тенденций развития информационного общества.

Отмечается нехватка теоретических разработок по этой проблематике. Недостаточно разработаны педагогические условия, средства, методы развития иноязычной межкультурной компетенции с учетом современных требований при обучении студентов иностранному языку во внеаудиторной деятельности. На социально-педагогическом уровне наблюдается острая необходимость повышения уровня владения студентами иностранным языком и поиском эффективных средств развития иноязычной межкультурной компетенции. Это свидетельствует об актуальности проведения исследований по этой тематике.

Реализация грамотного подхода к изучению слов, усвоенных из иностранного языка, требует стимулирования учащихся к самостоятельному обучению посредством лингвистических ресурсов. В содержание учебных задач включены различные виды упражнений с целью формирования умений и компетенций, необходимых для осознанного и умелого использования слов,

усвоенных из иностранного языка. Типологические описания упражнений, в свою очередь, определяют тип задания, а объединение упражнений в одно задание определяет его как комбинированное задание.

Разработано содержание различных типов заданий по изучению слов иностранного языка, входящих в лексический минимум.

1. Орфоэпическая задача.
2. Лексико-семантическая задача.
3. Логико-лексическая задача.
4. Лексико-грамматическая задача.
5. Орфографическая задача
6. Лексико-стилистическая задача.
7. Этимологическая задача.
8. Комбинированное задание (лексико-семантическое упражнение в сочетании с этимологическим).
9. Совместное задание (упражнение на лексическую сочетаемость слова, взятого из иностранного языка вместе с лексико-семантическим упражнением).

Языковые задачи в их сочетании должны быть направлены на комплексный анализ использования каждого иноязычного слова (значения, формы) в речи обучающихся, в его коммуникативном контексте, что способствует развитию межкультурной компетенции по основным компонентам ее содержания (лингвистика), лингвокультурология/ лингвистика/культурология, коммуникативно-речевое, ценностное отношение).

Повышение сложности содержания заданий за счет объединения заданий, охватывающих все компоненты межкультурной компетенции, расширения лексического материала и объединения входящих в них упражнений; повышение сложности задачи за счет увеличения количества шагов ее решения; повысить познавательную активность учащихся (от простого повторения алгоритма его решения до его изменения).

Поэтому мы разработали методику развития межкультурной компетентности студентов. Об эффективности данной методики говорится в третьей главе диссертации.

Методы и методология. В качестве методов исследования выступили следующие методы: анализ литературы по лингвистике, психологии и методике обучения иностранным языкам; метод пробного обучения. Методологической основой послужили положения теории межкультурного общения (В. В. Сафонова, П. В. Сысоев, С. Г. Тер-Минасова и др.), теоретические основы обучения иностранным языкам (И. Л. Бим, Н. Д. Гальскова, Е. И. Пассов, А. Н. Щукин и др.), исследования в области формирования межкультурной компетенции на основе текста (А. М. Тевелевич, Ю. В. Чичерина и др.), ме-

тодические концепции применения фразеологизмов для формирования иноязычной лексической компетенции (Н. Н. Амосова, Н. М. Шанский).

Некоторые ученые считают, что эффективным способом овладения межкультурной компетенцией является эмпирический подход к моделированию содержания обучения и использование ролевых игр, в процессе которых активизируются креативные способности учащихся и формируются их фундаментальные знания, конструирующие правильное культурное поведение, т.е. в целом, готовящие учащихся к реальной межкультурной коммуникации [9]. В нашем понимании, темы и ситуации на уроках по иностранному языку в начальной школе должны соответствовать языковому уровню учащихся и представлять для них интерес (например, еда, музыка, танцы, праздничные торжества и фестивали, текущие события, литература, поведение, дом, школа, туризм, досуг).

Обучение иностранному языку через призму межкультурной коммуникации должно дать возможность учащимся, а также самим учителям, развивать новые взгляды, новые навыки и новое критическое осознание, например, работая в группах или занимаясь проектной работой. Межкультурная грамотность учащихся может оцениваться в дискуссиях, культурных проектах, ролевых играх. Но следует иметь в виду, что знания о культуре изучаемого языка являются лишь одним из аспектов межкультурной компетенции, а для полного овладения ею важно развивать способность учащихся видеть отношения между различными культурами, осознавать эти различия, оценивать свою и инокультуру. Как считает Байрам, «сложно оценивать способности учащихся вести межкультурный диалог, и определить, насколько они терпимы к культурным различиям» [11]. В этом, несомненно, велика роль языка, являющегося инструментом для расширения потенциала учащихся, для их творческого развития. Предложим описание собственной работы в этом направлении. Перед тем, как её начать, мы провели беседы, диспуты на русском и английском языке среди студентов. Приведем обсужденные на них вопросы: - Чем вы интересуетесь, и может ли вам помочь знание изучаемого иностранного языка в вашем увлечении?

-Какие темы вы бы хотели обсуждать на уроках русского и английского языка?

-Какие тексты и виды работы на русском и английском языке вам нравятся?

-В каком классе вам было интереснее изучать иностранный язык?

-Что вам мешает изучать иностранный язык?

Беседы, диспуты и ответы на анкеты анализировались, были выписаны данные для использования их в дальнейшей работе. Большинство учащихся с убеждением говорят о том, что иностранный язык нужно знать для того, что-

бы лучше познакомиться с жизнью и культурой народов других стран, вести контакты с их представителями, благодаря чему укрепляется дружба между народами, что язык даёт возможность глубже проникнуть в знания, накопленные человечеством. Но, к сожалению, не все придерживаются этого мнения. Один из учащихся отметил, что достаточно хорошо владеть своим родным языком, что есть переводчики, поэтому нет необходимости знать иностранный язык. Второй высказал мнение, что по содержанию материал учебников мало интересен. Для мотивации интереса к изучению иностранного языка со студентами была организована дискуссия на тему «Зачем мы изучаем иностранные языки?» По заданию учителя учащиеся собрали тематический материал: небольшую статью, презентации по темам «Язык», «Языки мира», с иллюстрациями, портретами и снимками. Другая минигруппа учащихся подготовила список англоязычных стран, отметила их на карте мира; сделала заметки о разнице между британским и американским вариантами английского языка. В начале работы мы выяснили, чем интересуются учащиеся. При работе с газетой на иностранном языке каждый получал статью по той теме, которая его занимает (спорт, живопись, гендерные проблемы, театр, техника и др.). Хотя учащиеся старались рассказать о прочитанном, было заметно, что данная работа не особо их увлекала. Поэтому было решено на следующем занятии обсуждать эти же темы в «диалоге культур». Например, при обсуждении темы «Спорт» были даны тексты об известных футбольных командах Узбекистана и Англии (Пахтакор и Манчестер Юнайтед); лексика, связанная с гендерными вопросами 201 изучалась на материале газетных статей о гендерном равенстве в Средней Азии и Европе; обсуждая тему и др. Хотя газетные тексты и материалы из интернета часто бывали трудными, учащихся это не смущало, т.к. они пользовались справочниками, обращались за консультацией к учителю. С внедрением «диалога культур» в классную комнату обучаемые начали работать с большим увлечением, рассказывая друг другу о прочитанном, обсуждая материал. У большинства проявился интерес к чтению текстов о людях и стране изучаемого языка. Некоторые из них выражали желание ознакомиться с современными произведениями поэтов, писателей, с фильмами стран изучаемого языка.

Результаты. Практика обучения студентов с использованием методики работы с типологические описания упражнений фразеологизмами, устные упражнения и модели организации работы с прагматическими текстами показала, что студенты учатся ориентироваться в ситуациях общения приближенных к реальным, овладевают стратегиями межкультурного общения. Наблюдается положительная динамика развития компонентов иноязычной межкультурной компетенции студентов.

Выводы. Исследование научной, методической, учебной литературы, а также анализ диссертационных работ на эту тему позволил выделить следующие противоречия:

– на социально-педагогическом уровне – между возросшей потребностью общества в выпускниках, готовых к осуществлению своей профессиональной деятельности в условиях глобализации по решению реальных проблем межкультурной коммуникации, и существующей практикой профессиональной подготовки студентов;

– на научно-педагогическом уровне – между дидактическими возможностями внеаудиторной работы при обучении иностранному языку и недостаточной разработанностью ее методического обеспечения для развития иноязычной межкультурной компетенции студентов;

– на научно-методическом уровне – между существующими методиками развития межкультурной компетенции в сфере профессиональной коммуникации и отсутствием соответствующих методик для студентов разных специальностей.

Будущие педагоги смогут осознанно брать на себя ответственность за командную работу, лидерство и конечный общий результат профессиональной деятельности, осознавая при этом важность своей межкультурной компетентности для своей профессиональной деятельности.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Абдуллаева М.А. Особенности обучения английскому языку в условиях межкультурной коммуникации // Сборник научных статей Института языкознания РАН совместно с Московским Институтом Лингвистики «Межкультурное общение: контакты и конфликты». – Москва: Изд-во Канцлер 2015. – С.25-27

Гусейнова Л. А. Межкультурный подход к преподаванию иностранного языка (на опыте немецкого как иностранного): Дис. канд. пед. наук. –М.: -2004. –145 с.

Жираткова Ж.В. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иностранному языку в туристском вузе //Вестник РМАТ, 2014 -№3. –С.126-129

Кудрина Е.А., Чудинов А.П. Формирование межкультурной компетенции посредством игровых технологий на уроках английского языка (начальный этап) // Педагогическое образование в России-2017. №1. –С.65-69

Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство/ Учеб. пособие для магистров всех специальностей.

Ахмедова Л.Т. Теория и практика обучения профессиональной русской речи студентов-филологов (на материале художественных текстов): Автореф. дисс. ... доктора пед. наук. – Ташкент.

Бабаджанова Т.Е. Методика использования опорных схем как средства формирования положительной мотивации изучения русского языка.

Белозерова А.А. Межкультурное иноязычное обучение и воспитание студентов-лингвистов (на материале немецкого языка). Дисс. канд.пед. наук.

Джалолов Ж. Обучение межкультурной коммуникации посредством иностранного языка или о коммуникативно-накопительной методике // Межкультурная коммуникация: теория и практика. ТДПУ. - Ташкент

Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам / Г.В. Елизарова

МЕТОДЫ И ПРИЕМЫ РАЗВИТИЯ УСТНОЙ РЕЧИ

Кабулов С.Т.

доцент КГУ имени Бердаха

Tayanch so'zlar: usul, nutq, artikulyatsiya, tinglash.

Ключевые слова: метод, речь, артикуляция, аудирование.

Key words: method, speech, articulation, listening.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada nutq faoliyatini o'rgatish asoslari, nutqni rivojlantirish bo'yicha ish uslublari va turlari tavsifi, hozirgi bosqichda umumta'lim muassasalarida o'quvchilarga nutq faoliyati turlarini o'rgatish ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассмотрены основы обучения речевой деятельности, описание методики и видов работ по развитию речи, обучение видам речевой деятельности учащихся в общеобразовательных учреждениях на современном этапе.

SUMMARY:

This article examines the basics of teaching speech activity, a description of the methodology and types of work on speech development, teaching types of speech activity to students in general education institutions at the present stage.

В эпоху инновационных технологий русский язык стал реально востребованным. Оживление межкультурной коммуникации, повышение интереса к накопленному человечеством интеллектуальному богатству делают русский язык не просто интересной учебной дисциплиной, но и необходимым средством для диалога культур, интеграции Узбекистана в мировую экономическую систему, осуществления совместных научно-технических проектов с европейскими странами. Возрастает потребность в специалистах, владеющих разговорной речью, а также подготовленных для работы с литературой и различной документацией на русском языке. Это способствует значительным изменениям в практике обучения русскому языку, где доминирующим подходом становится личностно-деятельностный подход, при котором уже с первого занятия учащихся обучают общению на русском языке.

Работа по обучению произношению должна проводиться на каждом занятии, так устойчивые произносительные навыки могут быть выработаны лишь в процессе систематической и целенаправленной работы в течение всего периода обучения. Приступая к отработке артикуляционных навыков обучающий должен помнить, что нет ни одного звука, который произносился бы, как звук родного языка. Не следует считать, что одинаковые буквы в обоих языках обозначают тождественные звуки: в этом случае у обучающихся вырабатываются навыки произношения звуков родного языка. Однако необходимо помнить, что переучивать бывает гораздо труднее, чем обучать на начальном этапе.

В настоящее время при обучении произношению методисты используют следующие методы:

1) имитация, или подражание произношению обучающего; данный метод используется на всех этапах обучения. Имитация - это простое подражание учителю. Поэтому произношение учителя, естественно, должно быть безукоризненным. С целью четкой демонстрации учитель несколько раз произносит слово с изучаемым звуком (не изолированный звук, а слово или слог). Обучающиеся внимательно слушают, наблюдают за артикуляцией, а затем повторяют те же самые слова (слоги). Учитель следит за их произношением, исправляет ошибки, заставляет их произносить слова (слоги) до тех пор, пока они не научатся. Имитация является одним из основных методов обучения произношению, именно с помощью этого метода можно выработать у обучающихся фонологический слух для дифференциации звуков изучаемого языка

2) показ или объяснение артикуляции при произношении звука; Артикуляция - это положение органов речи при произношении того или иного звука. Сущность артикуляционного метода заключается в том, что учитель показывает и объясняет положение органов речи, их движение при произношении определенного звука. Учащиеся должны осознать, чем отличается один звук от другого, какие артикуляции являются, например, общими для двух-трех звуков, какие служат для дифференциации звуков. Эффективным является сочетание имитации с артикуляционным методом.

Пользоваться артикуляционным методом удастся не всегда, так как артикуляцию всех звуков показать невозможно. Кроме того, не все моменты (положения, движения органов речи) являются ощутимыми. Например, нельзя показать особенности артикуляции твердости-мягкости, так как эти моменты являются неощутимыми. Поэтому указанный метод целесообразно сочетать, например, с таким методическим приемом, как исполь-

зование звуков-помощников, т. е. соседних звуков, имеющих ощутимые моменты артикуляции.

Однако в ряде случаев показ и объяснение артикуляции оказывают большую помощь. Известно, что при произношении звуков родного языка речевые органы детей автоматически, бессознательно производят необходимые движения. Задача учителя состоит в том, чтобы на основе имеющихся навыков произношения выработать у обучаемых автоматизированные движения органов речи, соответствующие звукам изучаемого языка. Однако добиться выработки таких навыков можно только на основе осознания артикуляции трудных звуков. Итак, артикуляционный метод помогает корректировать произношение обучающихся. Например, обучающиеся вместо [ы] произносят [и]. Объяснение артикуляции и советы: 1) отодвиньте язык назад, как при [у]; 2) произнесите звук более низко, тихо; 3) сравните [и] - [ы] в словах. Вместо [ф] учащиеся произносят [п]: [пизика], [копта]. Объяснение артикуляции и советы: 1) растяните губы, как при звуке [м]; 2) приподнимите верхнюю губу так, чтобы верхние зубы были видны; 3) приблизьте нижнюю губу к краю верхних зубов; 4) направьте воздушную струю на нижнюю губу; 5) несколько секунд продолжайте так произносить звук; 6) сравните слова [пар] - [фар], [пакт] - [факт]. Аналогичные объяснения можно дать по каждому звуку.

Имитационный и артикуляционный методы дополняют друг друга. Обучающий четко, ясно произносит слово с изучаемым звуком и показывает артикуляцию. Учащиеся слушают его, наблюдают за артикуляцией, если есть такая возможность, повторяют за ним. В процессе систематической работы обучаемые переходят от умения сознательно управлять органами речи к автоматизированным, бессознательным навыкам произношения. Однако необходимо иметь в виду, что выработка автоматизированных навыков - дело чрезвычайной трудности, достичь этого можно только в результате повседневных упражнений, речевой практики.

3) сопоставление (или противопоставление) звуков изучаемого языка между собой или со звуками родного языка.

Сравнение и противопоставление - это наиболее активные приемы дифференцированного усвоения различных звуков. Изучаемый звук можно сопоставить с другим звуком русского языка, имеющим общие с ним признаки, т. е. основания для сравнения или же со звуком родного языка. При этом наиболее эффективным является сравнение двух звуков в разных словах. Это позволяет обучающимся связать акустические и артикуляционные различия с семантикой, фонологическим значением звука.

Связь различного звучания звуков с семантикой повышает эффективность дифференцированного восприятия звуков. Создается как бы прямая и обратная связь: с одной стороны, разные звуки создают различные семантические значения, с другой - различные значения создают у учащегося разные представления о звуках. Если бы эти звуки не влияли на семантику слова, то можно было и не замечать этих звуков, воспринимать их как один звук.

Артикуляция одного из звуков должна быть хорошо усвоена учащимися, чтобы можно было сравнить его с другим. Для сопоставления учитель должен знать артикуляционно-акустические признаки всех звуков как изучаемого, так и родных языков. При этом к характеристике фонологических и артикуляционных признаков звуков (фонем) следует подходить очень внимательно.

Использованию метода сопоставления или противопоставления звуков должна предшествовать определенная подготовительная работа. Обучающий языку объясняет артикуляцию трудных звуков, затем сопоставляет их с другими звуками. Например, прежде чем сопоставлять звуки [o] - [y], необходимо объяснить артикуляцию [o]: 1) шире откройте рот, не ослабляя губной артикуляции; 2) увеличьте несколько губное отверстие; 3) сравните [y] - [o]: тут - тот, дума - дома, бук - бок, руль - роль.

Успешное овладение устной речью зависит от степени владения произношением. Обучение произношению строится на основе сознательного усвоения артикуляции звуков изучаемого языка и активности органов речи (язык и губы). Перед обучающимися ставится задача – осознать артикуляторные движения в единстве с их звуковыми соответствиями, научиться слушать и слышать себя и собеседника, чувствовать и понять разницу в произношении звуков от правописания букв. Для достижения данной цели вначале следует использовать имитацию, которую можно использовать после объяснения техники произношения звуков.

Работа над произношением состоит из следующих этапов:

1. Формирование основ произношения
2. Развитие и совершенствование орфоэпических навыков.

С этой целью обучающихся необходимо познакомить с системой фонем изучаемого языка, артикуляцией звуков, особенностями ударения, интонацией, основными типами интонационных конструкций.

Фонетический материал включает в себя следующие темы: согласные и гласные в разных позиционных условиях, сочетания согласных, сочетания гласных, произношение грамматических форм, ритмические модели

многосложных слов, группы слов с постоянным и подвижным ударением, слитность произношения слов в речи, безударные слова и слова с ослабленным ударением.

По фонетике следует выделять постановочные упражнения и упражнения на закрепление. Упражнения на постановку звуков включают в себя произнесение слогов, слов, словосочетаний и коротких предложений. Упражнения на закрепление представляют собой произнесение и чтение слогов, знакомых слов, затем новых слов с двумя или несколькими трудностями, чтение предложений, слуховые и артикуляторные упражнения на противопоставление смешиваемых явлений, ответы на вопросы.

В соответствии с видами речевой деятельности выделяются слуховые, артикуляторные и упражнения, направленные на развитие техники чтения. Слуховые упражнения предшествуют артикуляторным при постановке звуков, в дальнейшем необходимо параллельное использование обоих видов упражнений.

С точки зрения формирования и развития слухо-произносительных навыков и умений важно правильное сочетание тренировочных и речевых упражнений. Тренировочные фонетические упражнения представляют собой чтение и произнесение слогов, слов, словосочетаний и предложений. Прослушивание речевых образцов (слогов, слов, словосочетаний, предложений, текстов и диалогов), а также прослушивание и повторение в интервалы, фонетические диктанты занимают ведущее место при обучении произношению.

В процессе обучения русскому языку нерусских учащихся ознакомление с языковым материалом (лексическим, грамматическим и фонетическим) происходит комплексно, что обеспечивает их участие в реальном речевом общении. Речевое общение возможно лишь при наличии определенных навыков: устная речь предполагает наличие навыков слушания и говорения, письменная - навыков чтения и письма.

Усвоение русского языка и развитие речевых навыков, особенно говорения, осуществляется через слушание. Слушание, или аудирование, т.е. слуховое восприятие и понимание звучащей речи, представляет собой активный творческий процесс.

Аудирование – одна из форм познания. Оно опирается на физиологические и психологические особенности человека. Общеизвестно, что знания об окружающем мире человек получает через ощущения и восприятия. Если говорить об аудировании, то можно выделить слуховое восприятие (в частности вторую сигнальную систему), так как «вторая

сигнальная система делает воспринимаемый предмет словесным сигналом, определяет понимание первосигнальных раздражителей, придает восприятию человека произвольный характер, связывает восприятие с активностью личности».

Восприятие на слух отличается психологической сложностью и включает не только слушание, т.е. прием информации, но и слышание, т.е. распознавание и понимание звуковых сигналов. Вместе с тем аудирование служит средством активизации речемыслительной деятельности, поскольку слушание и слышание предполагает еще связь с приобретенным ранее арсеналом знаний и являются основой для организации речевого действия. Как подчеркивает А. А. Леонтьев, при развитии устной речи учащихся на русском языке не следует удовлетворяться лишь воспроизведением готовых коммуникативных стереотипов: учить общению можно путем формирования и поддержания конкретного мотива общения, а так же организации активной творческой деятельности учащегося [Леонтьев: с.67]. Не пассивное воспроизведение, а активное речепроизводство, не натаскивание на готовые способы общения, а наталкивание на самостоятельный поиск таких способов (естественно, при подсказке и помощи учителя) – вот главная задача обучения иноязычному общению [Полат; с.34].

Процесс понимания звучащей речи сложен. В основе восприятия речи лежит словесное понимание, возникающее в результате узнавания отдельных ранее изученных слов и целых речевых образцов.

Однако для восприятия высказывания в целом необходимо предметное понимание того, о чем говорится в сообщении. Такое понимание опирается на жизненный опыт учащихся и играет решающую роль в процессе восприятия речи описательного характера. Но предметное понимание нельзя считать достаточным для уяснения причинно-следственных связей между фактами и логикой событий. Для этого требуется логическое понимание, которое предполагает определенный уровень умственного развития слушающих, позволяющий понять причину событий или поступка.

Один из существенных недостатков– отсутствие самостоятельности в мыслительной деятельности учащихся на уроках русского языка, что объясняется в основном такой постановкой учебной задачи, когда от школьника требуется лишь ответ на поставленный вопрос, а не выражение собственной мысли.

Развитие речи нерусских учащихся находится в тесной зависимости от способности учащегося сознательно воспринимать и сознательно приме-

нять на практике воспринятые и усвоенные формы, обороты речи другого языка. Практически же владеть языком, т. е. свободно говорить, слушать, писать на неродном языке можно лишь при наличии чувства языка, которое реализуется в речевых действиях, т. е. это элемент умения, которому можно учить и которое можно развить.

Главная цель аудирования – способствовать пониманию содержания воспринимаемой на слух речи, извлечению из нее информации.

Основной учебной единицей при обучении аудированию является текст (аудиотекст). Его объем и характер зависят от целей и задач и обучения на данном уроке. Тексты выбираемые для аудирования должны соответствовать возрастным особенностям и интересам учащихся, содержать определенную проблему, представляющую интерес для слушающих, иметь несложный сюжет со строгой логикой и причинностью, представлять разные формы речи (диалогическую, монологическую), располагать избыточными элементами информации.

Для восприятия и понимания содержания информации особо важное значение имеет отчетливость и громкость произношения текста говорящим, его умение интонационно выделять смысловые предикаты и логические высказывания, а так же темп речи [Щерба; с.19].

На качество аудирования может оказать воздействие длительность, звучания и количество предъявлений (1 или 2 раза), наличие или отсутствие зрительной опоры, паралингвистические средства (мимика, жесты говорящего, его манера держаться перед учащимися), которые выполняют целый ряд функций: делают речь выразительной, подчеркивают наиболее важные в сообщении идеи, характеризуют эмоциональное и волевое состояние говорящего. Поэтому на первых порах, преимущественно в младших классах, необходимо давать звучащую речь для восприятия на слух в несколько замедленном темпе, постепенно ускоряя темп речи до уровня нормального. Для отработки нормального темпа внутреннего проговаривания при аудировании полезно организовать прослушивание звукозаписи или чтение с опорой на письменный текст: слушая, учащиеся одновременно читают текст «про себя».

Упражнения на аудирование призваны также формировать умения воспринимать и понимать устную речь с разных голосов, в разном темпе и от разных источников, так как постоянное восприятие одного и того же голоса затрудняет понимание речи других людей. С этой целью в старших классах сфера действия технических средств значительно расширяется.

Аудирование тесно связано с другими видами речевой деятельности, прежде всего с говорением. В процессе обучения языку аудирование считается самостоятельным и специфичным видом речевой деятельности и в то же время активным мыслительным средством, при помощи которого воспринимается, узнается и понимается ряд новых речевых сообщений, создается их творческое комбинирование в новой ситуации. Аудирование должно опираться на определенные навыки: грамматические, лексические, подсознательного восприятия и различения звуковой стороны речи. В аудировании, в конечном счете, все зависит от того, как были связаны грамматические и лексические навыки с навыками третьей группы, т. е. формировались ли они в условиях восприятия и понимания речи на слух.

Формирование умений и навыков аудирования требует особого подхода и разработки аудитивных упражнений, разных по содержанию и характеру выполнения. От уровня сформированности умений и навыков зависит правильность и точность понимания содержания аудитивных текстов. Для активизации процесса аудирования каждое аудитивное упражнение должно предваряться четко сформулированной целью аудирования и установкой на его результат.

На основании изучения и обобщения опыта работы в школах с национальным языком обучения можно выделить три вида работ (упражнений) по аудированию:

1. Упражнения на формирование навыков аудирования (направленных на понимание аудиотекстов и связанных с умением соотносить лексическое значение отдельных слов и смысл отдельных предложений с содержанием всего высказывания, соотносить части и целое, отличать основное от второстепенного):

- а) узнавание речевого сигнала (т. е. отрезка речевого потока);
- б) различение предложения по смыслу и интонации;
- в) различение звукового сигнала;
- г) определение смыслового и грамматического значения слова по его формальным признакам;
- д) определение количества слов в предложении;
- е) определение количества смысловых частей в аудиотексте и главной мысли каждой из них;
- ж) выделение в тексте главной и второстепенной информации.

Формированию этих умений способствуют следующие задания, которые являются одновременно приемами проверки понимания прослушанного:

1. Прослушайте текст, ответьте на вопросы;
 2. Прослушайте текст, затем составьте вопросы по его содержанию и ответьте на них;
 3. Прослушайте текст и определите, раскрывают ли данные вопросы все содержание текста и какие еще вопросы можно было бы поставить;
 4. Прослушайте текст и определите, правильно ли составлены вопросы по его содержанию и какие из них неуместны;
 5. Прослушайте текст и выделите смысловые части, определите главную мысль каждой из них;
 6. Прослушайте текст по частям и выделите предложения, в которых заключена основная мысль прочитанной части;
 7. Определите, в какой части текста заключена основная информация (начальной, заключительной);
 8. Скажите, какую часть можно считать основной и почему;
 9. Прослушайте текст и передайте его основное содержание;
 10. Перечислите изложенные в тексте факты;
 11. Прослушайте текст и оставьте план пересказа его содержания;
 12. Проанализируйте текст с точки зрения того, какие грамматические формы или лексемы преобладают в нем; имеется ли связь между содержанием текста и употреблением соответствующих грамматических или лексических форм.
2. Упражнения на формирование навыков связной речи на основе аудиотекстов:
- 1) Прослушайте текст, озаглавьте его либо обоснуйте название, если текст озаглавлен;
 - 2) Составьте план прослушанного текста, выбрав подходящие фразы из числа прослушанных;
 - 3) Прослушайте два варианта текста, и найдите расхождения в них;
 - 4) Подробно перескажите один из эпизодов текста;
 - 5) Прослушайте диалог, охарактеризуйте его участников;
 - 6) Составьте вариант продолжения текста;
 - 7) Дайте дополнительную информацию по вопросу, затронутому в тексте;
 - 8) Прослушайте текст, выделите проблемные вопросы, выскажите мысли по вопросу, затронутому в предложенном тексте;
 - 9) Попытайтесь определить позицию автора текста.

3. Работа по аудированию, связанная с применением информационной технологии. Примерами этого вида работ могут служить следующие упражнения:

- 1) Прослушайте слова и в интервалах повторите их, внимательно следите за произношением;
- 2) Прослушайте вопросы и ответы на них и в интервалах повторите их, следя за интонацией;
- 3) Прослушайте начало диалога и в интервалах закончите его;
- 4) Прослушайте предложения и в интервалах повторите их;
- 5) Прослушайте вопросы и в интервалах ответьте на них;
- 6) Прослушайте текст, перескажите его содержание, заменив речь косвенной.

Как показывает практика работы, выполнение подобных упражнений помогает не только глубокому усвоению учащимися материала, но и выработке у них способности творчески мыслить, действовать.

Таким образом, аудирование, выступая в учебно – воспитательном процессе как средство обучения, помимо основной, собственно коммуникативной, функции выполняет еще множество вспомогательных педагогических функций. Оно стимулирует речевую деятельность учащихся; обеспечивает управление процессом обучения: используется для знакомства учащихся с новым языковым, речевым и краеведческим материалом и для формирования навыков и умений в процессе речевой деятельности; способствует поддержанию достигнутого уровня и владения речью; повышает эффективность обратной связи и самоконтроль.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Леонтьев А.А. Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному. - М.: Издательство МГУ, 1970.

Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии - М / Под ред, 2006.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М., 1974 г.

СРАВНЕНИЕ О ПРОБЛЕМЕ «ОТЦОВ И ДЕТЕЙ» ВО ВРЕМЕНА ИВАНА СЕРГЕЕВИЧА ТУРГЕНЕВА И В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Джусураева Н.М.

*преподаватель кафедры русского языка и литературы
Денауский институт предпринимательства и педагогики*

Ланчук К.П.

*Студентка 3 курса Денауский
институт предпринимательства и педагогики*

Tayanch so'zlar: Turgenev "Otlar va o'g'illar", muammo, jamiyat, umumiy til, "nigilist", "nigilizm".

Ключевые слова: Тургенев «Отцы и дети», проблема, общество, общий язык, «нигилист», «нигилизм».

Key words: Turgenev "Fathers and Sons", problem, society, common language, "nihilist", "nihilism".

РЕЗЮМЕ:

Avloddan-avlodga o'tib, u (muammo) abadiy bo'lib chiqadi. Buning tasdig'i sifatida aytmogchimanki, Turgenevning so'zlari hali ham keksa avlod uchun haqiqiydir: "Sizga o'rgatilgan narsa, ma'lum bo'lishicha, bema'nilikdir ... odobli odamlar endi bunday mayda-chuydalar bilan bezovtalanmaydilar ... siz, ular aytishlaricha, orqaroq qalpoqsiz ..."

РЕЗЮМЕ:

Переходя из поколения в поколение, она (проблема) оказывается вечной. В подтверждение этого я хочу сказать, что слова Тургенева и по сей день звучат актуально для старшего поколения: «Чему тебя учили – оказывается – вздор... путные люди такими пустяками больше не занимаются... ты, мол, отсталый колпак...»

SUMMARY:

Passing from generation to generation, it (the problem) turns out to be eternal. In confirmation of this, I want to say that Turgenev's words still ring true for the older generation: "What you were taught, it turns out, is nonsense... decent people don't bother with such trifles anymore... you are, they say, a retarded cape..."

Все мы живём на одной планете и, как мы часто любим говорить, составляем одну большую дружную семью. Все мы — дети разных эпох. Каждый человек имеет свой взгляд на вещи. У людей одного времени

взгляды в чем-то схожи, чего обычно нельзя сказать о взглядах представителей разных поколений. Поэтому неизбежно столкновение различных точек зрения.

Самой важной, на мой взгляд, является проблема «отцов и детей», иначе говоря, проблема отношений между старшим поколением и поколением «детей».

Основное содержание. Во второй половине 18 века в европейской литературе появляется особый интерес к жанру воспитательного романа. В 19 веке, как и в Европе, так и в России интерес этот не ослабел, а наоборот, проблема семьи, взаимоотношений взрослых и детей. Все авторы подходят по-разному к проблеме «отцов и детей». Данная проблема существует практически во всех произведениях: в одних она представлена более ярко, в других появляется лишь намёками для более полного раскрытия образа героя. Трудно сказать, кто первый поднял проблему отцов и детей. Она настолько жизненна, что, кажется, существовала всегда на страницах литературных произведений.

Естественно, что эта тема нашла своё отражение во многих произведениях русской классической литературы: в комедии «Недоросль» Фонвизин, в «Горе от ума» Грибоедова, в повести «Станционный смотритель», в «Скупом рыцаре», в трагедии «Борис Годунов» Пушкина, в романе «Отцы и дети» Тургенева. [4, с 138].

Проблема «отцов и детей» в одноимённом романе И.С. Тургенева. Роман «Отцы и дети», Тургенев создавал в нелёгкое для России время. В 1861 году крепостное право было отменено правительством из-за роста крестьянских восстаний и кризиса крепостнической системы. Общество раскололось на революционеров - демократов, идеологов крестьянских масс и либеральное дворянство, стоявшее за реформаторский путь. Либеральное дворянство не мирилось с крепостничеством, но опасалось крестьянской революции.

Тургенев раскрывает в своём романе борьбу мировоззрений этих двух политических направлений. Сюжет романа построен на противопоставлении взглядов Павла Пятровича Кирсанова и Евгения Базарова, которые и являются яркими представителями этих направлений.

Уже в названии отражена одна из таких проблем — взаимоотношение двух поколений, отцов и детей. Разногласия по различным вопросам всегда существовали между молодёжью и старшим поколением. Проблема «отцов и детей» заключается в личной предвзятости друг к другу, ведь решить ее можно мирным путём, не прибегая к крайним мерам, если стар-

шее поколение будет более терпимо к молодому поколению, где-то, может быть, соглашаясь с ним, а поколение «детей» будет больше проявлять уважения к старшим.

Тургенев изучил извечную проблему «отцов и детей» с позиций своего времени, своей жизни. Он сам относился к плееде «отцов» и, хотя симпатии автора на стороне Базарова, выступал за человеколюбие и развитие духовного начала в людях. Включив в повествование описание природы, испытывая Базарова любовью, автор незаметно включается в спор со своим героем, во многом с ним не соглашаясь. В своем романе Тургенев объективно показал все положительные и отрицательные стороны поколений. . [1, с 962-963].

«Отцы и дети» были самым обсуждаемым литературным произведением на памяти современников. Слова «нигилист» и «нигилизм» мгновенно вошли в лексикон эпохи. Критики круга «Современника» увидели в Базарове карикатуру на «новых людей». Максим Антонович, занявший место умершего в 1861-м Добролюбова и действительно напоминавший Базарова своим радикализмом и склонностью к вульгарности, опубликовал резкую статью «Асмодей нашего времени». Статья названа так же, как роман ультраконсервативного писателя Виктора Аскоченского, обличавший порочную, скептически и атеистически настроенную молодёжь. Таким образом Антонович прямо говорил, что книга Тургенева — панегирик «отцам» и пасквиль на «детей». Совсем иначе отнесся к роману Дмитрий Писарев: он говорил, что Базаров ему искренне симпатичен и в целом изображён правдоподобно, со всеми достоинствами и недостатками, а появление подобного типа людей закономерно. Важнейший отзыв на «Отцов и детей» принадлежит Николаю Страхову, который указал, что Тургенев «написал роман не прогрессивный и не ретроградный, а, так сказать, всегдашний».

Проблема в современном мире. Проблема отцов и детей это социологический феномен, при котором дети и родители воспринимают друг друга как представителей совершенно чужой культуры, интересов, взглядов и мировоззрений. Конфликт отцов и детей всегда был, есть и будет, даже несмотря на попытки свести разногласия к минимуму и наладить отношения с людьми других поколений.

Психологи считают, что одна из главных причин существования проблемы заключается в отчуждении родителей и детей, разрыве их взглядов на жизнь. Люди старшего поколения хотят, чтобы молодёжь следовала их советам, жила по их правилам и наставлениям, но этого не происходит.

Новое поколение стремится отказываться от всего старого, придумывая и внедряя что-то свое. У молодежи всегда появляются новые кумиры, ориентиры, тогда нравоучения родителей начинают становиться причиной раздражения. Более молодое поколение начинает осознавать себя взрослыми, которые имеют право на собственный выбор и ошибки. Родители, в свою очередь, не всегда понимают это. Именно это зачастую и становится причиной разногласий, после которых найти общий язык и помириться становится не так просто.

Заключение. Я делаю вывод, что проблема «отцов и детей» никогда не найден идеального решения. Из рассматриваемой мною проблемной ситуации, как и из любой другой, есть выход. Он возможен, на мой взгляд, при частичных уступках с обеих сторон.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Тарасенко Д.Н., Лекаца А.Н. Проблема «отцов» и «детей» в современном обществе // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 11-6. – С. 962-963;

<https://nsportal.ru/shkola/materialy-dlya-roditelei/library/2011/12/02/o-probleme-ottsov-i-detey-v-sovremennom-mire>.

Тургенев, И.С. Отцы и дети Иван Тургенев// Санкт-Петербург: Азбука, 2014. - 176 с.

Грибоедов, А. С. Горь от ума. - СПб., 1875. - С. 138).

Лисовский, В. Т. «Отцы» и «дети»: за диалог в отношениях (размышление социолога о преемственности поколений). // Социологические исследования. - 2002. - № 7.

Пайес, Лионель Папа-дебютант: Ценные советы для будущих отцов // Энтраст Трейдинг, Москва, - 2015. - С.315.;

МОТИВ СМЕРТИ КАК ВОЗВРАЩЕНИЕ К НАЧАЛЬНОМУ СОСТОЯНИЮ (НА МАТЕРИАЛЕ «ЧЕЛОВЕК В ФУТЛЯРЕ»)

Джураева Н.М.

*преподаватель кафедры русского языка и литературы
Денауского института предпринимательства и педагогики*

Рахимова Ш.Н.

*Студентка 3 курса Денауского института
предпринимательства и педагогики*

Tayanch so'zlar: hol, qahramon, ishq, ish, yer egasi, tobut, muallif, soyabon.

Ключевые слова: футляр, герой, любовь, футлярность, помещик, гроб, автор, зонтик.

Key words: case, hero, love, case, landowner, coffin, author, umbrella.

РЕЗЮМЕ:

Tadqiqotchilar “Kichik trilogiya”da hikoya qilingan uchta hikoya qahramonlari o’rtasidagi mushtaraklikka azaldan e’tibor berishgan. Shunday qilib, V.B. Kataev yozadi: “Umrini ko’rsatmalar va qoidalarga rioya qilishga sarflagan o’qituvchi, butun umrini Bektoshi uzumlari bilan mulk sotib olishga bo’ysundirgan amaldor, oshiq bo’lib, uni cheklab qo’yishga yo’l qo’yan er egasi, sevgining o’zi halok bo’ldi - bu uchalasini yashirin umumiylik bog’laydi.” Ko’pincha bu jamoa “Ishdagi odam” seriyasining birinchi hikoyasidan olingan tushuncha - “ish” tushunchasi bilan belgilanadi.

РЕЗЮМЕ:

На общность между героями трёх историй, рассказываемых в «Маленькой трилогии», исследователи давно обратили внимание. Так, В.Б. Катаев пишет: «Учитель, который свёл всю жизнь к следованию инструкциям и правилам, чиновник, который подчинил всю жизнь покупке имения с крыжовником, помещик, который, будучи влюблён, позволил сдерживающим соображениям настолько овладеть собой, что погибла сама любовь, - все трое связаны скрытой общностью» [1]. Чаще всего эта общность обозначается понятием, взятым из первого рассказа цикла «Человек в футляре», - понятием «футлярности».

SUMMARY:

Researchers have long paid attention to the commonality between the heroes of the three stories told in the “Little Trilogy”. So, V.B. Kataev writes: “The teacher who reduced his entire life to following instructions and rules, the official who subordinated his entire life to the purchase of an estate with gooseberries, the landowner who, being in love, allowed restraining considerations to take over him so much that love itself perished - all three are connected by a hidden commonality” [1]. Most often, this community is denoted by a concept taken from the first story of the series “The Man in a Case” - the concept of “case”.

Этот отрывок подчеркивает важную общую черту, объединяющую главных героев рассказов "Маленькой трилогии" Чехова: их замкнутость, ограниченность и неспособность жить полной жизнью из-за страха, консерватизма и подчинения условностям.

Вот как проявляется эта общность:

Учитель Беликов ("Человек в футляре"): Он превратил свою жизнь в строгое соблюдение правил и инструкций, создав себе "футляр" из страха перед всем новым и неординарным.

Чиновник Николай Иванович ("Крыжовник"): Его одержимость покупкой имения с крыжовником превратилась в самоцель, подавляя все остальные жизненные стремления и приводя к духовному обнищанию.

Помещик Алёхин ("О любви"): Он позволил рациональным соображениям и страху перед общественным мнением помешать развитию его любви, в результате чего он потерял шанс на счастье.

Таким образом, все трое, несмотря на разные обстоятельства, оказались в "футляре", созданном ими самими или навязанном им обществом. Они не смогли вырваться из этих рамок и жить настоящей, искренней жизнью.

"Футлярность" является ключевым понятием для понимания "Маленькой трилогии", раскрывающим трагедию людей, добровольно или вынужденно ограничивающих себя и свои возможности.

Этот отрывок представляет собой интересный анализ образа Беликова из рассказа Чехова "Человек в футляре", используя психоаналитический подход. Вот основные моменты, которые можно выделить:

Футляр как символ смерти: Автор утверждает, что футляр для Беликова - это не просто одежда или аксессуары, а символ смерти и возвращения в состояние "до рождения". Это подкрепляется аналогией с гробом и ссылкой на теорию Фрейда о влечении к смерти.

Футляр как защита от мира: Футляр также интерпретируется как способ защиты от мира, вызванный страхом и боязнью жизни. Это проявляется в мелочных правилах, циркулярах и постоянном стремлении к уединению.

Страх как влечение к смерти: Страх перед жизнью связывается с влечением к смерти, желанием вернуться в безопасную материнскую утробу.

Мотив воды: Зонт и калоши, которые Беликов носит в любую погоду, рассматриваются как проявление стремления вернуться в материнскую утробу, что связано с мотивом воды как символом женского начала и жизни до рождения.

Сравнения и синтаксис: Использование сравнений (улитка, рак-отшельник, доисторический человек) и особенности синтаксиса (повторение сою-

за "и") подчеркивают стремление Беликова к уединению и его "футлярную" сущность.

Ключевые идеи:

Образ Беликова раскрывается через призму психоанализа, особенно через концепцию "влечения к смерти".

Футляр - это многозначный символ, включающий в себя страх, защиту, стремление к смерти и возвращение в безопасное состояние.

Чеховские приемы (сравнения, синтаксис) усиливают впечатление о Беликове как о замкнутом, скучном и "футлярном" человеке.

Сильные стороны анализа:

Использование психоаналитической теории для интерпретации образа Беликова.

Выделение и анализ ключевых символов (футляр, вода).

Анализ стилистических приемов Чехова для создания образа.

Этот отрывок предлагает глубокий и интересный взгляд на рассказ Чехова и личность Беликова.

Даже перочинный ножик у Беликова всегда *«нож в чехольчике»* (10; 43). Нож традиционно считается мужским символом - «это символ, представляющий собой инверсию символа меча. Он ассоциируется с мекьей и с одна деталь, которая демонстрирует страх перед жизнью - стремление к смерти, отсутствие активного мужского начала. Об отсутствии «живой жизни» героя говорит и то, что внешне учитель греческого языка походил на хорька (Буркин говорит о нем: *«на бледном и маленьком лице, - знаете, маленьком лице, как у хорька...»*, 10; 43). Подобная зооморфность свойственна, как правило, отрицательным чеховским персонажам: эти герои зачастую имеют черты хищников. Так, Ариадна из одноименного рассказа похожа на тигрицу, а мать Ольги Дмитриевны, героини рассказа *«Супруга»*, также имеет мелкие и хищные черты лица, как у хорька. Хорек у Чехова ассоциируется с мелким, но злым и опасным существом (достаточно вспомнить, что Беликов держал в страхе весь город целых пятнадцать лет!). Кроме того, часто хорька называют *«вонючим»* из-за специфического запаха [10], что вновь ассоциативно связано с влечением героя к смерти, и, наряду с извечной бледностью лица, говорит о его сходстве с трупом.

Характерно, что преподаёт Беликов древнегреческий язык - язык мёртвый. Рассказчик говорит, что *«и мысль свою Беликов также старался запрягать в футляр»* (10; 43), мысль его смертельно боится жизни, и, лишённая живого содержания, сама становится мёртвой и, в принципе, перестаёт быть мыслью.

Интерьер – один из художественных приёмов, раскрывающий характер персонажа. Дом Беликова также является своеобразным футляром, который изоморфен гробу [11]. Особенно это касается описания спальни, Буркин сравнивает её с ящиком; кровать в спальне была с пологом. Кроме того, ложась спать, герой укрывается с головой, т.е. принимает позу эмбриона, пытается вернуться в пренатальное состояние, где ему было уютно и безопасно.

Но и под одеялом Беликову все равно страшно.

Даже такой процесс, как прием пищи связан у *«человека в футляре»* с целым рядом запретов и ограничений, которые, что характерно, имеют мало общего с религиозной традицией: *«Постное есть вредно, а скоромное нельзя, так как, пожалуйста, скажут, что Беликов не исполняет постов, и он ел судака на коровьем масле, – пища не постная, но и нельзя сказать, чтобы скоромная»* (10; 44). Подобная «диета» очень показательна: судак на сливочном масле можно рассматривать как некую «индивидуально-ритуальную» пищу. Так, рыба в символическом смысле являются своего рода медиаторами между миром живых и миром мертвых, кроме того, им мертью, а также с жертвой» [9]. Ножик в чехольчике – ещё «предписывается покровительство над ныне текущим сроком земной жизни, который быстро идет к концу» [12]. Сливочное масло же является молочным продуктом, и именно молоко служит первой пищей новорожденному младенцу [13]. Такая пища для Беликова неслучайна, т.к. также сигнализирует о его желании вернуться в «дорождение». Беликов «полумёртвый», в нем отсутствует влечение к жизни, к эросу, нет мужского начала. Интрига рассказа состоит в том, что этот человек едва не женился.

Герою противопоставлены Коваленко Михаил Саввич, недавно приехавший в город учитель истории и географии, и его сестра Варенька, как смерть-жизни. Коваленко Михаил Саввич выступает как символ мужского начала: *«Он молодой, высокий, смуглый, с громадными руками... говорит басом...»* (10; 46). Варенька олицетворяет активное женское начало: *«... высокая, стройная, чернобровая, краснощёкая»* (10;46); её сравнивают с Афродитой, возродившейся из пены.

«Полумёртвый» Беликов увлёкся «живой» Варенькой. Пара Беликов-Варенька выглядит не просто контрастно, а карикатурно: она – *«сияющая, счастливая»* (10;47), а он – *«маленький, скрюченный, точно его из дому клещами вытащили»* (10;47). Будто его, как младенца, тащат щипцами из материнской утробы, насильно заставляют появиться на свет, родиться.

Решение жениться, (олицетворяющее инстинкт продолжения рода, активное мужское начало), подействовало на героя как-то *«болезненно, он похудел, побледнел и, казалось, ещё глубже ушёл в свой футляр»* (10;48). Беликов не хочет жить, (а он и не жил), не хочет сбросить свой, панцирь, который носит с той же естественностью, как улитка раковину.

Брат Вареньки, конечно, сразу невзлюбил Беликова, дал ему прозвище *«глитай, абож наук»* (10;49). В христианской символике пауки являются «злым» образом в отличие от «добрых» пчёл и представляют греховные побуждения, которые высасывают кровь из человека, то есть жизнь [14]. *«Глитай»* по-украински, - это мироед, человек, плетущий «паутину» интриг [15].

Живому, активному Михаилу Саввичу Коваленко было тошно жить среди людей этого города, которые боятся Беликова. Коваленко был первым, кто выступит против «человека в футляре». Примечательно, что учитель истории хочет уехать на хутор и там *«раков ловить и хохлят учить»* (10;49) Упоминание рака не случайно. В самом начале рассказа Буркин называет Беликова ракомотшельником. Коваленко же собирается «раков ловить», то есть бороться с такими, как Беликов.

Когда Беликов получил карикатуру на себя и Вареньку, он стал *«зелёный, мрачнее тучи»* (10;50), то есть ещё больше напоминать покойника. А, увидев Вареньку на велосипеде, (дама, катающаяся на велосипеде, во времена Чехова считалась вульгарной и невоспитанной), учитель древних языков *«из зелёного стал белым и точно оцепенел»* (10;50).

Вернувшись домой, Беликов не стал обедать, а под вечер оделся потеплее хотя была летняя погода, (то есть как бы попытался защититься, спрятаться в футляр от всего происходящего) и отправился к Коваленкам объясняться. В разговоре Михаил Саввич отвечает грубо, чем смертельно пугает Беликова (тот все больше бледнеет), т.к. впервые слышит столь непочтительные слова (*«Я честный человек и с таким господином, как Вы, не желаю разговаривать. Я не люблю фискалов»* (10, 50)). В довершение всего Коваленко спустил Беликова с лестницы (в христианской традиции лестница - это символ связи между небом и землёй) [16], то есть скинул с «небес» на «землю».

Скатившись с лестницы, Беликов первым делом проверил, не разбились ли очки, т.е. защищен ли он, цел ли его футляр». И в это время входит Варенька, которая, узнав Беликова, расхохоталась. Здесь проявляется карнавальная, трестирующая функция смеха, когда он страшное делает не страшным, а смешным [17]. Беликов стал посмешищем, чего боялся боль-

ше всего. Этим кончилось его земное существование: он слег и перестал разговаривать. А через месяц «человек в футляре» умер физически.

В гробу *«выражение у него было кроткое, приятное, даже весёлое, точно он был рад, что, наконец, его положили в футляр, из которого он уже никогда не выйдет. Да, он достиг своего идеала!»* (10;52). Беликов достиг того, к чему стремился - смерти.

«И как бы в честь его похорон была пасмурная дождливая погода, и все мы были в калошах и зонтами» (10;52). Вновь возникает мотив воды: Беликов словно вновь вернулся в пренатальное состояние, в комфортную и безопасную утробу матери, где его окружают околоплодные воды.

По поводу смерти *«человека в футляре»* В.И. Тютя справедливо заметил, что «Основу беликовского существования составляет страх... Персонаж обретает себя в смерти, всё его существование оказывается устремлённым к Ничто, к небытию...Чехов здесь видит аномалию опустошённого человека, не сумевшего стать личностью» [18].

Ваша интерпретация футляра Беликова как влечения к смерти и боязни жизни, выражающейся в стремлении вернуться в состояние "до рождения", очень интересна и достаточно распространена в литературоведении. Она действительно хорошо объясняет многие аспекты его характера и поведения:

Вывод. Боязнь всего нового и неизвестного: Беликов панически боится любых изменений, нововведений и всего, что выходит за рамки привычного и регламентированного. Это можно интерпретировать как страх перед миром, который представляется ему хаотичным и опасным. Тяготение к порядку и стабильности: Его стремление все "офутлярить", придать всему форму, правила и инструкции, можно рассматривать как попытку создать искусственную "утробу", в которой всё безопасно и предсказуемо. Постоянное угнетенное состояние и страх: Беликов постоянно живет в состоянии тревоги и страха. Это состояние можно сравнить с дискомфортом и беспокойством новорожденного, не адаптировавшегося к внешнему миру. Изоляция от внешнего мира: Его стремление к изоляции, отгороженности от людей, ношение темных очков и ваты в ушах, также можно рассматривать как попытку вернуться в изолированное состояние.

Смерть как избавление: В конечном итоге, смерть представляется Беликову избавлением от мучений, возможностью вернуться в состояние покоя и небытия, в котором он, по-видимому, чувствует себя комфортнее всего.

Ваша фраза: "Этого «идеального» для себя состояния он и достигает, лежа в гробу" - подчеркивает эту трагическую иронию: Беликов находит покой лишь в смерти, в состоянии, которое он подсознательно стремился достичь всю жизнь.

Эта интерпретация футляра Беликова как символа влечения к смерти и стремления к "утробному" состоянию добавляет глубину к пониманию этого персонажа и его трагической судьбы.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Здесь уместно вспомнить цитату из стихотворения Б.Пастернака «В больнице», где герой, находящийся между жизнью и смертью, обращается к Господу с такими словами: «Ты держишь меня как изделие и прячешь, как перстень в футляр».

См.: Фрейд З. Три очерка по психологии сексуальности // Фрейд З. Психология бессознательного. М., 1990. Кроме того, влечение к смерти (Танатосу) противопоставлено влечению к жизни (Эрос), что также отражено в трудах З. Фрейда (См. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия // Психология бессознательного. М., 1990).

Страх всегда связан с влечением к смерти. Это отмечали все психологи, начиная с З.Фрейда и К.Г. Юнга.

Об этом см.: Гроф С. За пределами мозга: Рождение, смерть и трансценденция в психотерапии. М., 1992, а также указанную ниже статью В.Н. Топорова.

Рак в символическом смысле из-за своего попятного движения считался носителем несчастья; отшельник в негативном аспекте символизирует всё замкнутое, скучное и меланхоличное (См. подробнее: Керлот Х. Словарь символов. М., 1994).

Ковалёв В.А. Розенблюм Л.М. Стиль рассказа А.П.Чехова «Человек в футляре» // Литература в школе, 1960, №1, С.31

См. об этом: Топоров В.Н. О «поэтическом» комплексе моря и его психофизиологический основах // Миф, ритуал, символ, образ. М., 1995, С. 575-622.

Нож - ритуальный инструмент жертвоприношения, обрезания и мученичества, нож - обычно разрушительный символ, особенно в руках индуистских божеств... Зигмунд Фрейд своей интерпретации снов связывал нож с фаллосом. (Бидерман Г. Энциклопедия символов. М., 1996, С. 239).

Согласно словарю В.И. Даля, слово «хорек» в некоторых диалектах означало «бздох, тухлый, вонючий» (См.: Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка в IV т., М., 1955, Т.IV, С.561).

Гроб - защищающая оболочка, символизирует надежду на возрождение. (Керлот Х. Словарь символов. М., 1994, С. 66)

Истомина Н.А. Словарь символов, М., 2003, С. 736.

О символическом значении молока и молочных продуктов см. статью В.П. Руднева «Метафизика рекламы» (Руднев В. Характеры и расстройств личности. М., 2002).

См. подробнее: Бидерман Г. Энциклопедия символов. М., 1996.

Характерно, что так называлась драма в 4-х действиях украинского драматурга М.Л.Кропивницкого «Мироед, или паук» (Об этом см. в примечаниях к рассказу в: Чехов А.П. Поли. собр. соч. в 30 т.

М., 1986, Т. 10.)

В этой связи уместно вспомнить святого Иоанна Лествичника.

См. об этом Бахтин М.М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. М., 1990. 18. Тюпа В.И. Художественность чеховского рассказа. М., 1989. С.85.

INTERTEXTUALITY IN SHAKESPEARE: BORROWING, REINVENTING AND INSPIRING

Sadiyeva Sh.K.

UZSWLU. Teacher at functional lexics department in English Philology faculty.

Tayanch soʻzlar: Bibliyaviy adabiyot, alluziya, ramziylik, oʻzlashtirish, tarixiy manbalar, gʻayritabiiy elementlar.

Ключевые слова: Библийская литература, аллюзия, символизм, заимствование, исторические источники, сверхъестественные элементы.

Key words: Biblical literature, allusion, symbolism, borrowing, historical accounts, supernatural elements.

PEZIOME:

Ushbu maqola Shekspir asarlarida intertekstual unsurlar qanday oʻrin tutishini oʻrganadi va dramaturgning klassik, diniy va zamonaviy manbalardan qanday foydalanganini tahlil qiladi. Shekspirning Ovidiyning *Metamorfozalar*, Plutarxning *Hayotlar* va Senekaning tragediyalaridan ilhom olgani va ularning mifologik, tarixiy hamda falsafiy elementlarini oʻz asarlarida qanday mujassam etgani koʻrsatiladi. Maqolada, shuningdek, uning zamondoshlari - Jeffri Choser, Rafael Holinshed va Kristofer Marlo bilan boʻlgan adabiy aloqalari tahlil qilinadi. Shekspir ushbu yozuvchilarning asarlarini qayta talqin qilib, ularni oʻz davrining ijtimoiy va siyosiy muhitiga moslashtirgan. Shu orqali uning asarlari nafaqat oʻz zamonasining adabiy anʼanalarini aks ettiradi, balki hozirgi kungacha davom etayotgan adabiy muloqotning bir qismi boʻlib qolmoqda. Shekspirning intertekstual mahorati uning ijodini nafaqat oʻz davrining mahsuli, balki Gʻarb adabiyotining rivojiga katta taʼsir koʻrsatgan oʻzgaruvchan kuch sifatida namoyon etadi.

PEZIOME:

Эта статья исследует многогранную роль интертекстуальности в произведениях Шекспира, анализируя, как драматург опирался на классические, библийские и современные ему источники, обогащая свои повествования. Рассматривается его взаимодействие с такими текстами, как *Метаморфозы* Овидия, *Жизнеописания* Плутарха и трагедии Сенеки, демонстрируя, как он интегрировал мифологические, исторические и философские элементы для создания сложных персонажей и глубоких тем. Также исследуется влияние его современников, таких как Джеффри Чосер, Рафаэль Холиншед и Кристофер Марло, показывая, как Шекспир адаптировал существующие повествования, чтобы отразить политический и социальный контекст своей эпохи. Благодаря этим связям произведения Шекспира не только отражают литературные традиции его времени, но и продолжают участвовать в непрерывном литературном диалоге, вдохновляя как непосредственные, так и долговременные адаптации в различных формах искусства. Эта статья подчеркивает мастерство Шекспира в интертекстуальности, представляя его как продукт своей эпохи и одновременно как преобразующую силу в развитии западной литературы.

SUMMARY:

This article explores the multifaceted role of intertextuality in Shakespeare's works, analyzing how the playwright drew on classical, biblical, and contemporary sources to enrich his narratives. By focusing on Shakespeare's engagement with texts such as Ovid's *Metamorphoses*, Plutarch's *Lives*, and Seneca's tragedies, the article demonstrates how he integrated mythological, historical, and philosophical elements to create complex characters and profound themes. The exploration extends to his engagement with contemporaneous writers, such as Geoffrey Chaucer, Raphael Holinshed, and Christopher Marlowe, showing how Shakespeare adapted existing narratives to reflect the political and social climate of his time. Through these connections, Shakespeare's works not only reflect the literary traditions of his era but also contribute to the ongoing literary dialogue, inspiring both immediate and long-lasting adaptations in various forms of media. This article underscores Shakespeare's mastery of intertextuality, positioning him as both a product of his time and a transformative force in the evolution of Western literature.

Introduction. In the world of literature Intertextuality has a significant role of writing masterpieces. Intertextuality is used when a text is influenced by another text, either consciously or subconsciously by authors. It can be achieved through different methods like: allusion, quotation or other techniques. A text can directly refer to another one by quoting or paraphrasing some parts or even borrow the same characters, places or even the plots. Why is it important to use intertextuality? Firstly, It can add more layers by adding more meaning to a text. Then intertexted text can be more understandable to the audience and the reader. At last, it can help writers to create new works inspired by other works. Shakespeare was among inspired writers. He was a master of using intertextuality drawing from classical, biblical and contemporary literature. Shakespeare's works are deeply interwoven with past literature and continue to inspire new texts.

Materials and methods. Shakespeare's engagement with classical literature is evident in his frequent borrowing from Greek and Roman sources, particularly Ovid's *Metamorphoses*, Plutarch's *Lives*, and Seneca's tragedies. Ovid's influence is most apparent in *A Midsummer Night's Dream*, where the tragic love story of Pyramus and Thisbe—originally from *Metamorphoses*—is humorously reimaged as a comically exaggerated play within the play. Similarly, *Titus Andronicus* incorporates Ovidian themes of revenge and suffering, particularly in its retelling of the Philomela myth, where Lavinia's fate parallels the tragic heroine who is silenced by violence. Plutarch's *Lives* provided Shakespeare with detailed historical accounts that shaped his Roman plays, including *Julius Caesar* and *Antony and Cleopatra*, where he transforms historical events into compelling drama while maintaining the rhetorical depth of his sources. Additionally, Seneca's influence is evident in the dark, introspective soliloquies and themes of revenge that permeate *Hamlet* and

Macbeth, mirroring the structure and emotional intensity of Senecan tragedies. [1] Through these classical intertextual connections, Shakespeare not only paid homage to his literary predecessors but also reshaped their narratives to suit his own dramatic vision, demonstrating his ability to merge tradition with innovation. Shakespeare's tragedies, particularly Hamlet and Macbeth, also bear the unmistakable mark of Senecan influence. Seneca, a Roman playwright and philosopher, wrote intense revenge tragedies filled with soliloquies, supernatural elements, and themes of fate and retribution-features that Shakespeare would adapt and refine in his own works. In Hamlet, for instance, the ghost of King Hamlet functions similarly to the vengeful spirits in Seneca's plays, serving as a catalyst for the protagonist's moral and psychological conflict. The protagonist's introspective soliloquies, filled with philosophical musings on fate and death, reflect the rhetorical style of Seneca's characters. Likewise, Macbeth mirrors Senecan tragedy through its brooding protagonist tormented by guilt, its emphasis on the supernatural (witches, visions, and ghosts), and its exploration of unchecked ambition leading to inevitable downfall. Even King Lear echoes Seneca's obsession with cosmic disorder and tragic suffering, with its storm scene symbolizing the chaos both within the kingdom and Lear's own fractured mind. Through these classical intertextual connections, Shakespeare not only paid homage to his literary predecessors but also reshaped their narratives to suit his own dramatic vision, demonstrating his ability to merge tradition with innovation.[2]

Results and discussions. Shakespeare's works are deeply interwoven with biblical themes and religious symbolism, reflecting both the widespread influence of Christian doctrine in Elizabethan England and his own engagement with moral and existential questions. Many of his plays, particularly Hamlet, King Lear, and Measure for Measure, grapple with notions of divine justice, sin, redemption, and human suffering-ideas central to Christian theology. In King Lear, for instance, Lear's descent into madness and suffering mirrors the trials of Job, a biblical figure who endures immense hardship as a test of faith. The play's exploration of justice and mercy also echoes the Book of Ecclesiastes, which meditates on the apparent randomness of human suffering and the limits of human understanding. Similarly, Hamlet is filled with religious anxiety, as the protagonist wrestles with concerns over the morality of revenge, the afterlife, and divine judgment. The famous "To be or not to be" soliloquy reflects fears of eternal damnation, particularly in the line, "But that the dread of something after death, The undiscovered country from whose bourn No traveler returns." Measure for Measure explicitly invokes Christian ethics, as the Duke, a Christ-

like figure, administers justice and mercy while testing the morality of those in power. Throughout his plays, Shakespeare does not merely reference the Bible but engages with its moral dilemmas, questioning the nature of justice, redemption, and human fallibility. By weaving biblical allusions into his works, he deepens the philosophical and ethical complexities of his characters and their conflicts, making his plays resonate across both religious and secular interpretations.[3]

Shakespeare did not only draw inspiration from classical and biblical sources but also actively engaged with the works of his contemporaries, adapting and transforming them to suit his dramatic vision. One of his most notable borrowings is from Geoffrey Chaucer's *Troilus and Criseyde*, which served as a foundation for *Troilus and Cressida*. While Chaucer's poem presents a tragic love story set against the backdrop of the Trojan War, Shakespeare infuses his version with cynicism, presenting a disillusioned view of love and honor. Another significant source for Shakespeare was Raphael Holinshed's *Chronicles*, an extensive historical record that provided the foundation for many of his history plays, including *Macbeth*, *Richard III*, and *Henry V*. While Holinshed's accounts were relatively factual, Shakespeare dramatized them, heightening the psychological complexity of his characters-most notably transforming *Macbeth* from a capable ruler into a tragic figure consumed by ambition and guilt. Additionally, Christopher Marlowe, one of Shakespeare's most prominent contemporaries, likely influenced his works. Marlowe's *Doctor Faustus*, a play about a scholar who sells his soul for knowledge and power, shares thematic parallels with *Macbeth*, where the titular character sacrifices his soul in his ruthless quest for kingship. Similarly, *The Jew of Malta* may have inspired elements of *The Merchant of Venice*, particularly in the characterization of Shylock. Shakespeare's ability to take inspiration from his literary peers while reinterpreting their themes and structures allowed him to engage in an intertextual dialogue, ensuring that his plays remained both familiar and innovative for his audiences.[4]

Conclusion. Shakespeare's works are a testament to the power of intertextuality, seamlessly blending classical mythology, biblical themes, historical accounts, and contemporary literature to create timeless narratives. His ability to borrow, adapt, and transform existing texts demonstrates not only his literary ingenuity but also the dynamic nature of storytelling itself. By drawing from Ovid, Plutarch, and Seneca, he infused his plays with mythic resonance and tragic depth. His engagement with biblical themes added layers of moral and philosophical complexity, while his adaptation of Chaucer, Holinshed,

and Marlowe allowed him to engage with and challenge the literary traditions of his time. Yet, Shakespeare's intertextual influence extends far beyond his sources-his own works have become foundational texts that continue to inspire countless reinterpretations across literature, theater, and film. From modern retellings like *West Side Story* and *The Lion King* to postmodern reimaginations such as *Rosencrantz and Guildenstern Are Dead*, Shakespeare's intertextual reach is boundless. His plays serve as both reflections of the past and blueprints for future storytelling, proving that literature is an ever-evolving conversation between texts, authors, and audiences across generations.

LITERATURE:

- Bloom, Harold. *Shakespeare: The Invention of the Human*. New York: Riverhead Books, 1998.
- Bate, Jonathan. *Shakespeare and Ovid*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Gillespie, Stuart, and Hardie, Philip. *The Cambridge Companion to Lucretius*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Dollimore, Jonathan. *Radical Tragedy: Religion, Ideology and Power in the Drama of Shakespeare and his Contemporaries*. Durham: Duke University Press, 2004.
- Rahmonov, A. (2021). "Shakespeare and Intertextuality: Interactions in Literature." Tashkent: National University of Uzbekistan.
- Kadirova, N. (2022). "Reflection of Shakespeare's works in Uzbek literature". Samarkand: Samarkand State University.
- Abdullayeva, S. (2020). "Intertextuality in Shakespeare: Theoretical and Practical Aspects". Bukhara: Bukhara State University.
- Muradov, I. (2023). "Shakespeare and His Influence: Intertextual Approaches." Tashkent: Tashkent State University of Economics.
- Yusupov, D. (2021). "Shakespeare and Literary Heritage: Issues of Intertextuality". Fergana: Fergana State University.

CODE-SWITCHING IN MULTILINGUAL CLASSROOMS: A TOOL FOR LANGUAGE LEARNING AND TEACHING

Normakhmatova F.R.

Teacher at Uzbekistan state world languages university

Tayanch soʻzlar: kod-almashish, koʻp tilli taʼlim, translanguaging, ingliz tilini oʻqitish, til xilma-xilligi, grammatika yoʻriqnomalari, fonetika, gapirish koʻnikmalari, sotsiolingvistika, lingvistik identifikatsiya, pedagogik strategiyalar.

Ключевые слова: переключение кода, многоязычное образование, транслингвизация, преподавание английского языка, языковое разнообразие, обучение грамматике, фонетика, разговорные навыки, социолингвистика, языковая личность, педагогические стратегии.

Key words: code-switching, multilingual education, translanguaging, English language teaching, linguistic diversity, grammar instruction, phonetics, speaking skills, sociolinguistics, linguistic identity, pedagogical strategies.

РЕЗЮМЕ:

Kod-almashish koʻp tilli sinflarda tez-tez uchraydigan hodisadir, yaʼni suhbat davomida tillar oʻrtasida almashish amaliyotidir. Ushbu usul Oʻzbekistonda, ingliz, tojik, qozoq, rus, qoraqalpoq va oʻzbek tillari birga mavjud boʻlgan muhitda, taʼlim jarayonida muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqola turli lingvistik guruhlariga mansub talabalarni oʻqitishda, ayniqsa ingliz tilining grammatikasi, fonetikasi va gapirish koʻnikmalarini rivojlantirishda kod-almashishning rolini oʻrganishga qaratilgan.

Koʻp tillilik boʻyicha sotsiolingvistik nazariyalar (Deumert, 2011), til xilma-xilligiga boʻlgan madaniy munosabatlar (Bayley & Villarreal, 2018) va Garciaʼning (2011) translanguaging (tillardan birgalikda foydalanish) doirasiga asoslanib, tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, kod-almashish strategik tarzda qoʻllanganda, tushunishni yaxshilaydi, lingvistik identifikatsiyani qoʻllab-quvvatlaydi va inklyuziv oʻquv muhitini yaratadi. Shunga qaramay, kod-almashishga haddan tashqari tayanish va jamiyatdagi salbiy qarashlar kabi qiyinchiliklarni ham hal qilish zarur.

РЕЗЮМЕ:

Переключение кода - обычное явление в многоязычных классах, представляющее собой практику переключения между языками во время разговора. Это важнейший метод обучения в Узбекистане, где сосуществуют такие языки, как английский, таджикский, казахский, русский, каракалпакский и узбекский. В этой статье исследуется роль переключения кода в преподавании английского языка студентам с разным языковым опытом, уделяя особое внимание грамматике, фонетике и разговорной речи. Результаты, основанные на социолингвистических теориях многоязычия (Deumert, 2011), культурном отношении к языковым вариациям (Bayley & Villarreal, 2018) и концепции транслингвизма Гарсиа (2011), показывают, что при стратегическом использовании переключение кода улучшает понимание, поддерживает лингвистические идентичности и создает инклюзивную среду обучения. Однако для

оптимизации его преимуществ необходимо также решить такие проблемы, как чрезмерная зависимость и отношение общества к переключению кода.

SUMMARY:

Code-switching is a regular occurrence in multilingual classrooms is, which is the practice of switching between languages during a conversation. It is a crucial technique for instruction in Uzbekistan, where languages including English, Tajik, Kazakh, Russian, Karakalpak, and Uzbek coexist. This article explores the role of code-switching in teaching English to students from diverse linguistic backgrounds, focusing on grammar, phonetics, and speaking. Based on sociolinguistic theories on multilingualism (Deumert, 2011), cultural attitudes toward language variation (Bayley & Villarreal, 2018), and García's (2011) translanguaging framework, the results show that, when employed strategically, code-switching improves comprehension, supports linguistic identity, and creates an inclusive learning environment. However, challenges such as over-reliance and societal attitudes toward code-switching must also be addressed to optimize its benefits.

Introduction. Uzbekistan is a linguistically diverse country where multiple languages, including Uzbek, Russian, Karakalpak, Tajik, and Kazakh, are spoken as native or regional languages, while English is widely taught and used as a foreign language. For educators, this bilingual environment offers both opportunities and challenges. As an English teacher specializing in speaking, phonetics, and grammar at Uzbekistan State World Languages University, I teach students from diverse linguistic and cultural backgrounds. These 17 to 18-year-old students are often navigating multiple languages in both academic and personal contexts as they prepare to become English teachers themselves. In these settings, code-switching is a common occurrence that frequently occurs naturally when teachers and learners switch between languages to promote comprehension and clarify concepts. Translanguaging, as defined by García (2011), is the fluid integration of language resources, establishing code-switching as an effective teaching strategy. Deumert (2011) highlights the significance of adopting multilingualism in education by pointing out that it reflects larger historical and social dynamics.

This article adopts the IMRAD structure-Introduction, Methods, Results, and Discussion-to explore the benefits and challenges of code-switching in teaching English grammar, phonetics, and speaking in Uzbekistan's multilingual classrooms.

Methods. This study investigated the pedagogical uses of code-switching in multilingual classrooms using a qualitative research methodology. At Uzbekistan State World Languages University, information was gathered over a three-month period via student feedback, teachers interviews, and classroom observations.

2.1. Participants. The participants were 16 first-year university students aged 17–18 who were training to become English teachers. These students came from a variety of linguistic backgrounds:

- **Uzbek (majority):** 10 students spoke Uzbek as their first language.
- **Russian:** 2 students were native Russian speakers.
- **Karakalpak:** 3 students spoke Karakalpak as their first language.

The students' English proficiency ranged from intermediate to upper-intermediate, reflecting their years of prior language instruction.

2.2. Classroom Observations. The classroom observations included grammar, phonetics, and speaking lessons. Code-switching was analyzed for its use at key moments during instruction:

During grammar lessons, code-switching was used when explaining abstract grammatical structures, such as conditionals and modals, to provide clear examples in students' native languages.

In phonetics activities, code-switching was employed when introducing unfamiliar English sounds, such as /θ/ and /ð/, to describe tongue placement and articulation using familiar terms from the students' native languages.

During speaking lessons, code-switching was observed as a strategy to encourage participation, particularly when students struggled to find the right English vocabulary or needed clarification on discussion topics.

2.3. Teacher Interviews

Teachers were interviewed to understand their perspectives on code-switching as a teaching tool. The following topics were covered in the questions:

- The situations in which they used code-switching
- The benefits they observed.
- Any challenges they faced, including societal or institutional attitudes.

2.4. Student Feedback

Students completed reflective surveys to share their experiences with code-switching. The surveys examined:

- How code-switching impacted their confidence and understanding.
- Whether they thought it would help or limit their language learning process.

Results. Several significant findings on the use of code-switching in multilingual classrooms were drawn from the data analysis.

3.1. Grammar Instruction. Code-switching played a crucial role in clarifying complex grammar concepts:

- **For conditionals**, teachers provided equivalent examples in Uzbek and Russian, enabling students to relate abstract rules to familiar sentence structures.
- During lessons on **modal verbs**, code-switching helped distinguish subtle differences in usage, such as the contrast between “can” and “could” or “must” and “have to.”

Code-switching, according to students, made grammar classes easier to understand and less complicated.

3.2. Phonetics Lessons. Code-switching supported students in understanding difficult English sounds during phonetics lessons:

- Teachers used Uzbek and Russian to describe tongue placement and airflow for difficult sounds like /θ/ and /ð/.
- Comparing English diphthongs with monophthongs in students' native languages enabled them to identify common articulation errors.

Students observed that these comparisons clarified English pronunciation and improved their speaking confidence.

3.3. Speaking Activities. Before switching to English for speaking exercises, students frequently started by brainstorming in their native languages. These were some examples:

- **Group discussions** in which students first shared their thoughts in Russian or Uzbek before collaborating to translate them into English.
- **Role-plays** where code-switching allowed students to negotiate meaning and maintain fluency, even when they lacked vocabulary in English.

Teachers observed that this approach reduced students' anxiety and encouraged participation.

3.4. Teacher and Students perspectives.

- **Teachers:** considered that code-switching was a useful strategy for managing classroom dynamics and encouraging learning. However, they expressed concerns about institutional pressures to emphasize English-only instruction and over-reliance.
- **Students:** valued code-switching for its ability to increase the relatability and engagement of lessons. However, some were concerned that it might slow their progress in English fluency.

Discussion. 4.1. Pedagogical Benefits of Code-Switching.

In multilingual classrooms, code-switching is essential because it improves comprehension and lessens the cognitive load for students who might struggle with English as a foreign language. Based on my observations, explaining abstract ideas, such as grammatical rules or phonetic patterns, in students' native

tongues helps close linguistic gaps and promotes more effective learning. For instance, Uzbek conditionals' equivalents in English frequently offer a concrete point of reference, assisting students in grasping complex structures.

These results align with the translanguaging concept developed by García (2011), which highlights the value of enabling bilingual and multilingual students use their whole linguistic repertoire. This all-inclusive method encourages active engagement in addition to comprehension. Similar to this, Deumert (2011) emphasizes how multilingualism promotes deeper learning and cognitive flexibility when it is accepted in the classroom.

From my perspective, integrating code-switching into phonetics lessons has been particularly impactful. Explaining tongue placement for challenging English sounds, such as /θ/ and /ð/, using Uzbek or Russian terms helps students visualize and practice articulation more effectively. This supports the assertion made by Bayley and Villarreal (2018) that accepting linguistic variety improves the educational process.

4.2. Linguistic Identity and Social Implications.

Code-switching also serves as a powerful tool for affirming linguistic identity. Allowing students to speak their native tongues promotes a sense of respect and belonging in Uzbekistan, where multilingualism has a long tradition. When their languages are used in the classroom, many of my learners, especially those from minority linguistic origins like Karakalpak and Tajik, show pride. Their motivation to study is increased by this activity, which also affirms their linguistic identities.

According to García (2011), translanguaging enables students to use all of their linguistic resources to completely express themselves while navigating challenging cultural and linguistic environments. During speaking exercises, I have personally observed that students frequently start off by expressing culturally distinct views in Uzbek or Russian before switching to English. This procedure emphasizes the importance of linguistic diversity while also enhancing class discussions.

However, challenges may arise from societal perceptions of code-switching. Monolingual ideologies often position English as the "neutral standard," thereby marginalizing other languages, as highlighted by Bayley and Villarreal (2018). Similar biases are sometimes expressed by parents, who worry that incorporating local languages into the classroom might hinder their children's English proficiency. To address these concerns, I emphasize the cognitive and social benefits of code-switching, framing it as a valuable tool rather than a hindrance.

4.3. Challenges and Critiques. Even with all of its benefits, code-switching has disadvantages. Over-reliance is a serious issue since it might limit students' exposure to English and impede their fluency development. For example, some students could avoid the difficulty of coming up with answers in English during group discussions by automatically switching to their native languages. In order to mitigate this, I gradually reduce the usage of local languages as students gain confidence and proficiency in English.

Another criticism is that code-switching is seen by society as an indication of linguistic deficiency. These views, which reflect larger cultural prejudices, frequently undervalue multilingual practices, as noted by Bayley and Villarreal (2018). By proving that code-switching is a sophisticated cognitive ability that helps students successfully navigate many linguistic systems, I strive to counter these misconceptions.

4.4. Pedagogical Strategies for Effective Code-Switching. To maximize the benefits of code-switching while addressing its challenges, I employ several strategies:

1. **Selective Use:** Code-switching is used strategically to clarify complex concepts or cultural nuances while maintaining immersion in English.

2. **Gradual Transition:** As students become more confident, I encourage them to rely less on their native languages, fostering a gradual shift toward English.

3. **Cultural Inclusivity:** By integrating students' native languages into lessons, I demonstrate respect for linguistic diversity and create a supportive learning environment.

These strategies support García's (2011) argument that translanguaging is a dynamic approach to teaching several languages. The notion that accepting linguistic diversity improves learning's cognitive and affective components is further supported by Deumert (2011).

4.5. Implications for Research and Practice. The findings in my classroom are consistent with other studies, indicating that code-switching can greatly improve inclusivity and language learning. Its long-term effects on English competence, especially in multilingual settings like Uzbekistan, require further investigation. The potential of digital platforms to facilitate code-switching in online learning environments is highlighted by Deumert (2011). For instance, students' learning experiences could be further enhanced by giving them the chance to practice language switching in real time using collaboration tools and discussion forums.

Conclusion. In multilingual classrooms, code-switching is a crucial instructional tool, particularly in linguistically varied environments like Uzbekistan. It helps students and teachers overcome the challenges of language acquisition by improving comprehension, fostering inclusion, and bridging linguistic gaps. The findings of this study underscore the strategic importance of code-switching in teaching English grammar, phonetics, and speaking, while also affirming its role in validating students' linguistic identities.

However, careful balance is necessary for code-switching to be used effectively. English immersion may be limited by an over-reliance on native languages, and its adoption may be discouraged by cultural views regarding linguistic purity. To optimize learning outcomes, teachers must promote the advantages of code-switching and use it selectively and intentionally.

Future studies should look into creative ways to include code-switching into digital and hybrid learning environments as well as the long-term effects of this practice on English proficiency. Teachers may design more inclusive and productive multilingual classrooms by accepting code-switching as a tool rather than a barrier.

LITERATURE:

Bayley, R., & Villarreal, D. (2018). Cultural attitudes toward language variation and dialects. *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching*. John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118784235.eelt0297>

Deumert, A. (2011). Multilingualism. In R. Mesthrie (Ed.), *The Cambridge Handbook of Sociolinguistics* (pp. 262–282). Cambridge University Press.

García, O. (2011). *Bilingual education in the 21st century: A global perspective*. John Wiley & Sons.

Myers-Scotton, C. (1993). *Social motivations for code-switching: Evidence from Africa*. Clarendon Press.

(This book provides foundational insights into the sociolinguistic motivations behind code-switching.)

Hornberger, N. H., & Link, H. (2012). Translanguaging and transnational literacies in multilingual classrooms: A bilingual perspective. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 15(3), 261–278. <https://doi.org/10.1080/13670050.2012.658016>

(This article explores translanguaging and its pedagogical applications in diverse linguistic settings.)

TALABALARDIŇ OQIW PÁNLERIN ÓZLESTIRIWINDE QOLLANILATUĞIN TRENING DÁSTÚRLERINIŇ ÁHMIYETI

Sherimbetova Z.Sh.

*Nókis innovaciyalıq institutı “Pedagogika hám psixologiya” kafedrası
professori w.w.a., ps.i.k*

Tayanch soʻzlar: trening, oʻzlashtirish, rivojlantrish, dastur, intensiv, psixokorreksiya, xulq-atvor ,respondent

Ключевые слова: тренинг, освоение, развитие, программа, интенсив, психокоррекция, поведение.респондент

Key words: training, mastery, development, program, intensive, psycho-correction, behavior.

РЕЗЮМЕ:

Bu maqolada talabalarda oʻquv fanlarini oʻzlashtirishini rivojlantrishga qaratilgan dasturlarining ahamiyati, shu trening dasturlarini qoʻllanish bosqichlari, trening dasturlarining maqsadi va vazifalari, trening oʻtkazish tamoyillari haqida tushunchalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье дается представление о значении программ, направленных на развитие усвоения студентами учебных дисциплин, этапах применения этих программ тренинга, целях и задачах программ тренинга, принципах проведения тренинга.

SUMMARY:

This article provides an overview of the significance of programs aimed at developing students' mastery of academic disciplines, the stages of applying these training programs, the goals and objectives of training programs, and the principles of training.

Trening - intensivligi hám sistemalıǵı menen ajralıp turatuǵın bilimlendiriw túrlerinen biri esaplanadı. Bizge belgili, trening atamasınan keń hám tar mániste paydalanıladı. Bilimlendiriw forması sıpatında treningti maqset, usıllar hám mazmunına qarap kategoriyalarga ajratıw múmkin. Bul bilimlendiriw formasınıń maqseti professional wazıypalardı tabıslı orınlaw, qanday da bir jumıs túrinde jetilistiriw, miynet nátiyjeliligın izertlew, sociallastırıw múmkin.

Treninglerdiń mazmunı kónlikpeler yamasa olardıń quramlıq bólimlerin qalıplestiriw: bilimler, qábiletler hám kónlikpeler. Psixologiyalıq ámeliyatta sociallıq-psixologiyalıq treningtiń maqseti sıpatında sáwbetlesiwde kompetenciyanı rawajlandırıw túsınıledi.

Trening teoriyalıq yamasa ámeliy mashqalardı sheshiwge qaratılğan nátiyjeli usıl. Trening tek ǵana bilimlendiriw mákemelerinde, hár qıylı dógereklerde qatnasıw arqalı bilim alıw hám belsendi háreketlerdi ámelge asırıwdı óz ishine aladı. Treningte respondentler belsene qatnasıwı usınıs etiledi, onda teoriyalıq maǵlıwmatlar usınıladı, sońınan olar úyreniwge qaratılğan shınıǵıwları orınlawdı baslaydı.

Treningler tek ǵana jumıstıń qaysı bir tarawı haqqındaǵı pikirlerdi keńeytiwge emes, al belgili bir kónlikpelerge ie bolıwǵa imkaniyat jaratıp beredi.

Pedagogikalıq-psixologiyalıq treningler hár qıylı bolıp, olardı klassifikaciyalaw hár qıylı kriteriyalarǵa tiykarlanadı. Psixologiyalıq kózqarastan alıp qaraytuǵın bolsaq, trening maqseti tiykarında óziniń belgili bir klassifikaciyasına iye. Shártli túrde anıq kónlikpelerdi rawajlandırıw treninglerinen baslap, jeke rawajlandırıw treninglerine shekem ajratıw múmkin. Birinshi jaǵdayda trening shaxs rawajlanıwına alıp keliwshi anıq minez-qulqı rawajlanıwınıń faktorı esaplansa, ekinshi jaǵdayda tiykarǵı nátiyje ishki tarawda baqlanadı, yaǵnıy dáslep shaxstıń ishki dúnyası, minez-qulq ózgeredi.

Sonıń menen bir qatarda trening nátiyjeliligi ólshemleri de bir-birinen parıqlanadı: ayırım ólshemler obektiv (máselen, qatnasıwshılarda qanday da bir kónlikpeniń qalıpleskenlik dárejesi), basqa ayırım ólshemler subektiv (máselen, qatnasıwshılardıń óz jeke jaǵdayındaǵı ózgerisler haqqındaǵı sezimleri).

Trening baǵdarlamasınıń tiykarǵı maqseti - studentlerde oqıw pánlerin ózlestiriwge tásir etiwshi faktorlardı anıqlaw hám onı rawajlandırıwdan ibarat. Maqsetke qaray biz, trening wazıypaları sıpatında tómendegilerdi belgilep aldıq:

- studentlerdiń oqıw pánlerin ózlestiriwine unamlı tásir etiwshi faktorlardı anıqlaw hám rawajlandırıw;
- studentlerdegi ruwxıy-emocional jaǵdaylardı turaqlastırıw;
- studentlerdiń psixologiyalıq bilimlerin asırıwda pikirlewdi rawajlandırıwdıń pedagogikalıq-psixologiyalıq usıllarınan paydalanıw;
- studentler menen individual hám de toparlıq shınıǵıwları turaqlı túrde ótkeriw hám olardıń psixologiyalıq tayarlıǵın usı kónlikpelerdi rawajlandırıwdan ibarat.

Biz tańlaǵan psixokorrekciyalıq baǵdarlama eki basqışta ámelge asırıldı. Sonıń ishinde, dáslepki, tayarlıq (diagnostikalıq) basqışınıń maqseti - studentlerdegi empatiya, ózin-ózi adekvat basqarıw, oqıw pánlerin ózlestiriwge unamlı tásir etiwshi usılların anıqlaw hár bir studenttiń individual-psixologiyalıq imkaniyatların bahalawdan ibarat.

Psixotrening baǵdarlamasında studentler oqıw pánlerin ózlestiriwge qaratılğan shınıǵıwlar arqalı hár qıylı jaǵdaylarǵa qatnastı hám onıń nátiyjelerin talladı.

Korreksiyaalıq jumıstın nátiyjeliligin anıqlaytuǵın basqıstın maqseti - ózgerislerdiń psixologiyalıq mazmunı hám dinamikasınıń ólshew, unamlı minez-qulıq reakciyalarınan payda bolıwın támiyinlew hám ózin-ózi bahalaw jaǵdayın optimallastırıwdan ibarat.

Juwmaqlawshı (bahalawshı) basqıstın maqseti - studentlerdiń psixofiziologiyalıq treningten aldınǵı hám keyingi jaǵdayların salıstırıp bahalaw hám juwmaqlaw edi.

Korreksiyaalıq trening shınıǵıwlarında maǵlıwmatlar, túsiniklerdi beriwde kóbirek interaktiv usıllardan, yaǵnıy psixologiyalıq oyın hám shınıǵıwlar, pikirlesiwler, rolly oyınlar, debatlardan paydalanıldı.

Bul shınıǵıwlarda qatnasqan respondentlerdiń kópshiligi shınıǵıwlar procesinde ózlerinde kúshli dárejede belgili bolǵan dezadaptaciya, sezilerli-emocional jaǵdaylardıń normaǵa kelgenin, óz-ara birgeliktegi háreket kónlikpeleri qalıpleskenin, studentlerdiń kásiplik rawajlanıwı haqqında maǵlıwmatlarǵa iye bolǵanın bildirdi.

Islep shıǵılǵan baǵdarlamalardıń qanshelli nátiyjeli ekenligin anıqlaw maqsetinde tájiriye toparındaǵı sınavshılarda treningge shekemgi hám treningten keyingi diagnostika nátiyjeleriniń salıstırma analizi ótkerildi. Nátiyjelerdiń analizi pedagogikalıq-psixologiyalıq profilaktika baǵdarlamasınıń nátiyjeliligin dáliylledi.

Treningtiń tiykarǵı maqseti: studentlerdiń oqıw pánlerin ózlestiriw, óz emotsiyaların adekvat basqarıwdı úyretiwden ibarat.

Sonı ayırıqsha atap ótiw kerek, trening procesinde mashqalalar sheshiwde, bul baǵdardaǵı bilim, kónlikpe hám tájiriyelerdi qalıplestiriw de, trenerden shaxs ózgeshelikleri hám shaxs tipleri haqqında teoriyalıq maǵlıwmatlarǵa iye bolıw talap etiledi. Sol sebepli psixologiyada bunday trening psixologiyalıq trening dep ataladı. Házirgi waqıtta studentler arasında ruwxıy zorlıq jaǵdayları aldınǵı waqıtlarǵa salıstırǵanda birqansha kóp ushırasıp atırǵanı hám nátiyjede kóplegen mashqalalar payda bolıp atırǵanı kópshilikti, ásirese, studentlerdi de táshwishke salıp atırǵanı biykarǵa emes. Sonı aytıw múmkin, bunday jaǵdaylar hár qıylı dárejedeги emocional tásirler nátiyjesinde júzege kelip atır.

Joqarıda atap ótilgenindey, studentlerde nerv jaǵdaylarınan kelip shıǵatuǵın mashqalalar bar bolıp, bul mashqalalar sheshiw imkaniyatın taba almawı nátiyjesinde psixologiyalıq másláhát hám psixologiyalıq korrekciyaǵa mıtáj bolıp qalatuǵın bir neshe túrli toparlar payda boladı, bular:

1. Shaxslararalıq qatnasıq jetispewshiligi mashqalasınan qıynalǵan studentler toparı.
2. Emocional bilimliliği tómén qalıplesken studentler toparı.

3. Kásiplik xizmetinde óz ornın taba almağan studentler toparı.
 4. Túrli kemisliklerden keyin qandayda bir kesellik arttırıp alğan adamlar toparı.
 5. Biytanıs komandağa kelip, jaña topar hám trener basımınan qısılganlar toparı.
 6. Jeńilisten qashıwshı, ózine isenbeytuǵın studentler toparı.
 7. Jaña jumısqa beyimlese almay qısılwǵa túsken adamlar toparı.
 8. Sociallıq assertivlik tómén qalıplesken studentler toparı.
- Joqarıda sanap ótilgen mashqalalardı sheshiwde pedagogikalıq-psixologiyalıq trening dep atalıwshı oyın hám shınıǵıwlar seriyasınan ibarat shınıǵıwlar járdem beredi.

Joqarıdaǵı toparlar óz qálewı menen menen treningke keledi hám trenerdiń kórsetpelerine ámel etedi. Topar aǵzalarınıń qálewıne qaramastan treningtiń wazıypası olardıń mashqalaların sheshiwge qaratılǵan boladı.

Hár qanday psixologiyalıq treninglerdi shólkemlestiriw tómendegi basqıshlardan ibarat boladı.

1. Topardı shólkemlestiriw yaki jıynaw basqıshı.
2. Baslanǵısh basqısh.
3. Jumisti alıp barıw basqıshı.
4. Juwmaqlaw basqıshı.

Eń áhmiyetlisi topardı shólkemlestiriw basqıshı bolıp, onda tómendegi táreplerge itibar beriw kerek:

– hár qanday treningte (tek mayıplar menen ótkeriletuǵın arnawlı treninglerdi esapqa almaǵanda) sırtqı fizikalıq defektke iye bolǵan hám ruwxıy jaǵdayında buzılıwları bolǵan adamlar qatnaspawı kerek. Sebebi bunday jaǵdaylarda áne usınday kemshilikke iye bolǵanlarda keri tásir bolıw itimalı kúshlirek ekenligi hár qanday bolajaq sporchılar ushın túsiniqli bolıwı múmkin.

topar agzalarınıń sanı 8 den 12 ge shekem (ayırım jaǵdaylarda 20 ǵa shekem) bolıwı maqul.

– qatnasıwshılardıń jası ilajı barınsha teń bolıwı, yaǵnıy olar arasındaqı ayırmashılıq 4-5 jastı qurawı kerek (ayırıqsha atap ótiw kerek, 45-50 jastan úlkenler ushın trening júda úlken hám áhmiyetli tásirge iye bolmawı hám olar kútilgenindey nátiyje bermewi de múmkin).

Qatnasıwshılar arasında óspirim qız hám óspirim ul balalar sanı imkaniyatı barınsha teń bolıwı kerek.

Bunnan tısqarı jáne tómendegilerge de itibar beriw zárúr boladı:

Trainingke mashqalası birdey bolǵan shaxslardı jıynaw kerek. Training qatnasıwshıları imkanı barınsha bir-birine tanıs bolmawı kerek. Training

ótkeriletuđın xana álbette izolyaciyalangan bolıwı kerek, yađnıy hesh kim olardı tártipke salıwı múmkin emes hám olar da basqalarğa kesent bermewi kerek.

Rásmiylestirilgen topar bolıwına jol qoymaw kerek. Trenerden auditoriya erkin bolıwın támiyinlew hám auditorıyanı jaqsı biliw talap etiledi.

Psixologiyalıq treningler tómendegi principlerge tiykarlanadı.

Aktivlik principı. Bul princip kóbirek eksperimental psixologiya tiykarında tómendegi ideyaga boysınadı: insan esitkenleriniń 10 procentin, kórgenleriniń 50 procentin, aytıp bergenleriniń 70 procentin hám aqırında ózi islegenleriniń 90 procentin ózlestiredi.

Dóretiwshilik principı. Bul principniń tiykargı mánisi sonnan ibarat, trening dawamında qatnasıwshılar toparı psixologiyada anıq bolğan, ashılğan metodikalar, nızamlılıqlardı tabadı, ashıp beredi, eń tiykarǵısı bolsa, ózleriniń jeke ózgesheligi, sapası hám imkaniyatların ańlap aladı.

Háreket-hárekettiń obyektivlesiwi (ańlanıwı) principı. Orınlanıp atırğan shınıǵıwlar dawamında qatnasıwshılardıń minez-qulqı impulsivlikten obyektivlik dárejesine ótedi hám trening dawamında ózgerisler kirgiziw imkaniyatın beredi. Háreket obyektivliginiń uliwma quralı sıpatında kerı baylanıs esaplanadı. Toparda kerı baylanıstıń júzege keliwin támiyinlew trenerdiń wazıypası esaplanadı.

Sheriklik (subyekt-subyekt) baylanısı principı. Sheriklik yaki subyekt-subyekt qarım-qatnası basqalardıń mápi, olardıń sezimleri, qayǵıları hám basqa insannıń jeke qádiri sıpatında tán alınadı. Bul processtıń qollanıwı nátiyjesinde toparda isenim, ashıq-aydınlıq ortalıǵı jaratıladı. Joqarıdaǵı principlerden tısqarı, treningtiń nátiyjeli bolıwı belgili bir tárepten trenerdiń principlerine de baylanıslı.

Solay etip, student-jaslardı óz toparında professional kásipke tayarlaw, oqıtıw procesinde trener, ustaz hám oqıtıwshılar sabaqtı shólkemlestiriwshi insan topar shárayatında islew texnologiyalarınan xabardar bolıwı shárt. Bunda korporativ trening - topar shárayatında islewdiń eń tásirsheń hám nátiyjeli usılları bolatuǵının dáliyllewimiz kerek.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Abdullayeva B.S. "Bo'lajak o'qituvchilar o'quv-ilmiy faoliyati motivatsiyasining psixofiziologik determinantlari"(DSc), Toshkent, 2021 yil, 89-b

Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'quvchisining psixologiyasi. T., O'zbekiston.2012. - 30 b.

Баротов Ш.Р. Социально-психологические и научно-практические основы создания психологической службы в Узбекистане. Автореферат дисс.докт.психол.наук. – Т.,1998. – 37 с.

Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: psixol.f.n. disser avtoreferati: –T., TDPU 2017.39 b.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA PEDAGOGIK KONFLIKTLARNI BARTARAF ETISH STRATEGIYALARI VA MEXANIZMLARI

Umarova Z.A.

*pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), CHDPU*

Tayanch so'zlar: pedagogik nizo, mediativ yondashuv, kommunikatsiya, emotsional intellekt, muammolarni hal qilish, hamkorlik, baholash tizimi, stress boshqaruvi, ta'lim strategiyasi, psixologik yordam.

Ключевые слова: педагогический конфликт, медиативный подход, коммуникация, эмоциональный интеллект, решение проблем, сотрудничество, система оценивания, управление стрессом, образовательная стратегия, психологическая поддержка.

Key words: pedagogical conflict, mediative approach, communication, emotional intelligence, problem-solving, cooperation, assessment system, stress management, educational strategy, psychological support.

РЕЗЮМЕ:

Umumta'lim maktablarida pedagogik nizolarni bartaraf etish uchun mediativ yondashuv, emosional intellektni rivojlantirish, samarali kommunikatsiya va hamkorlikka asoslangan muammolarni hal qilish strategiyalaridan foydalaniladi.

РЕЗЮМЕ:

В общеобразовательных школах для урегулирования педагогических конфликтов используются медиативный подход, развитие эмоционального интеллекта, эффективная коммуникация и стратегии решения проблем на основе сотрудничества.

SUMMARY:

In general education schools, a mediative approach, the development of emotional intelligence, effective communication, and problem-solving strategies based on cooperation are used to resolve pedagogical conflicts.

Zamonaviy umumta'lim maktablarida ta'lim jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, unda pedagoglar, o'quvchilar va ota-onalar o'zaro faol muloqot qiladi. Ushbu jarayonda turli nizolar yuzaga kelishi tabiiy hol bo'lib, ularni samarali boshqarish va bartaraf etish ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagogik nizolar odatda o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi tushunmovchiliklar, baholash tizimi bo'yicha kelishmovchiliklar, shaxsiy

munosabatlar, intizom muammolari hamda ota-onalar va pedagoglar orasidagi fikrlar farqlari sababli yuzaga keladi.

Mazkur muammoni hal etish uchun mediativ yondashuv, konstruktiv muloqot, konfliktlarning oldini olish strategiyalari hamda psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlaridan foydalanish zarur. Shuningdek, o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish, stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish va ta'lim muassasalarida ijobiy psixologik muhit yaratish muhim omillardan biridir. Ushbu tadqiqot pedagogik nizolarni tahlil qilish va ularni samarali hal etish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Umumta'lim maktablarida pedagogik nizolarni bartaraf etish strategiyalari va mexanizmlarini tadqiq qilish natijasida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi. Birinchidan, konfliktlarning oldini olish va ularni hal qilishda **mediativ yondashuv** samarali usul hisoblanadi. Ushbu yondashuv orqali tomonlar o'zaro muloqot qilish, muammolarni tushunish va kelishuvga erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mediatsiya jarayoni nizolarni yanada chuqurlashib ketishining oldini olishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, **o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshirish** pedagogik nizolarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarning ochiq va konstruktiv muloqot olib borishi, o'quvchilar va ota-onalar bilan samarali aloqa o'rnatishi kelishmovchiliklarni minimallashtirishga yordam beradi. Buning uchun o'qituvchilarga psixologik treninglar, konfliktologiya bo'yicha seminarlar tashkil etish zarur.

Uchinchidan, **emosional intellektni rivojlantirish** va stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish ham pedagogik nizolarni bartaraf etishda muhim omillardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'z his-tuyg'ularini boshqara oladigan, sabr-toqat va tushunish bilan yondashadigan pedagoglar nizolarni konstruktiv hal etishga moyil bo'ladilar. Shu sababli, maktablarda o'qituvchilarga psixologik yordam va maslahat xizmatlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, **ta'lim muassasalarida ijobiy psixologik muhit yaratish** pedagogik nizolar sonining kamayishiga olib keladi. Ijobiy muhito'quvchilarning o'zini erkin his qilishi, o'qituvchilarning esa samarali ishlashiga yordam beradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maktab jamoasida hamkorlik va ishonch muhiti shakllangan joylarda konfliktlar kam uchraydi yoki yengil bartaraf etiladi.

Beshinchidan, **konfliktlarni oldini olishga qaratilgan dasturlar va strategiyalarni ishlab chiqish** juda muhimdir. Maktablarda konfliktologiya asoslarini o'rgatish, nizolarni bartaraf etish usullarini amaliyotga joriy etish kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni minimallashtiradi.

Shu bilan birga, ota-onalar uchun ham pedagogik nizolar bo'yicha trening va seminarlar tashkil qilish muhim sanaladi.

Umuman olganda, pedagogik nizolarni samarali boshqarish va bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur. Mediatsiya, kommunikativ ko'nikmalarni oshirish, emosional intellektni rivojlantirish, stress boshqaruvi hamda ijobiy maktab muhitini shakllantirish konfliktlarni minimallashtirish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik nizolarni bartaraf etish strategiyalari va mexanizmlarini o'rganish bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularning tahlili ushbu mavzuning dolzarbligini ko'rsatadi. Pedagogik konfliktlar bo'yicha taniqli olimlarning asarlari, jumladan, M.Axmedova, G.Ernazarova V.S. Mukhina, L.S. Vigotskiy, D. Goleman, J. Dewey, kabi mutaxassislarning tadqiqotlari muammoga turli nuqtai nazardan yondashishga yordam beradi. Ushbu manbalarda pedagogik nizolarni keltirib chiqaruvchi omillar, ularni hal etish yo'llari hamda zamonaviy ta'lim tizimida qo'llanilishi mumkin bo'lgan strategiyalar yoritilgan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nizolarni boshqarish bo'yicha eng samarali usullardan biri **mediativ yondashuv** hisoblanadi. Mediatsiya jarayoni, tomonlar o'rtasida konstruktiv muloqot o'rnatish va murosaga erishishga qaratilgan bo'lib, bu usul ko'plab xorijiy ta'lim tizimlarida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Shuningdek, konfliktologiya bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar pedagoglarning **emotsional intellektini rivojlantirish**, muammolarni hal qilish kompetensiyasini oshirish va stressni boshqarish texnikalarini o'zlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

Metodologik jihatdan ushbu tadqiqot asosan **nazariy tahlil va amaliy tadqiqot usullari** asosida olib borildi. Birinchidan, pedagogik nizolar bilan bog'liq ilmiy manbalar o'rganilib, ta'lim jarayonida kelib chiqadigan nizolar sabablari va ularni bartaraf etish usullari tizimlashtirildi. Ikkinchidan, eksperimental tadqiqotlar asosida o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar o'rtasidagi konfliktlarning xususiyatlari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganildi.

Tadqiqot metodlari orasida **anketalar, intervyular, kuzatuvlar va tajriba-sinov ishlari** qo'llanildi. Jumladan, o'qituvchilar va o'quvchilar orasida o'tkazilgan so'rovnomalar ularning nizolarni qanday qabul qilishlari va qanday hal etish usullaridan foydalanishlarini aniqlashga yordam berdi. Shu bilan birga, psixologik kuzatuvlar va ta'lim jarayonidagi real vaziyatlarni tahlil qilish orqali pedagogik nizolarning asosiy sabablari va ularga ta'sir etuvchi omillar aniqlandi.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi shuni ko'rsatadiki, pedagogik nizolarni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Zamonaviy metodlar va innovatsion yondashuvlar asosida nizolarni boshqarish o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini samarali olib borishlariga yordam beradi va ta'lim jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Pedagogik nizolarni bartaraf etish strategiyalari va mexanizmlarini o'rganish jarayonida aniqlangan natijalar shuni ko'rsatadiki, umumta'lim maktablarida konfliktlarning oldini olish va ularni samarali boshqarish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. O'qituvchi va o'quvchilar, pedagoglar va ota-onalar o'rtasidagi nizolarni hal qilishda **mediativ yondashuv, emosional intellektni rivojlantirish, samarali kommunikatsiya, stressni boshqarish va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlari** muhim omillar sifatida namoyon bo'ldi.

Tadqiqot davomida pedagogik nizolarni keltirib chiqaruvchi asosiy omillar aniqlanib, ularning ichida eng ko'p uchraydiganlari – baholash tizimi bo'yicha kelishmovchiliklar, o'quvchilarning intizomi bilan bog'liq muammolar hamda pedagogik yondashuvlarning farqlanishi ekani qayd etildi. Shu sababli, o'qituvchilarning nizolarni oldini olish bo'yicha malakasini oshirish va ularga zamonaviy konfliktologiya usullarini o'rgatish muhim vazifa hisoblanadi.

Muhokama jarayonida turli mamlakatlarning tajribalari tahlil qilindi. Jumladan, Yevropa va AQSh ta'lim tizimlarida konfliktlarni boshqarish bo'yicha **mediatsiya markazlari**, maxsus psixologik treninglar va nizolarni tahlil qilish bo'yicha maslahat xizmatlari keng joriy etilgan. Bunday tajribani mahalliy ta'lim muassasalarida ham qo'llash, maktab ichida nizolarni hal qilish bo'yicha mediator sifatida psixologlar va ijtimoiy pedagoglarni jalb etish mumkin.

Shuningdek, **ta'lim muassasalarida ijobiy psixologik muhit yaratish** masalasi ham muhokama qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, do'stona va hamkorlikka asoslangan muhit hukmron bo'lgan maktablarda pedagogik nizolar darajasi past bo'ladi. O'qituvchilarning o'zaro hurmat va ishonchga asoslangan muloqotni yo'lga qo'yishi, o'quvchilar va ota-onalar bilan ochiq suhbatlar tashkil etishi kelishmovchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, stress boshqaruvi muammosi ham muhim masala sifatida ko'rib chiqildi. Pedagogik nizolar ko'pincha o'qituvchilarning ruhiy charchashi, haddan tashqari yuklama va hissiy zo'riqish natijasida kuchayadi. Shu sababli, maktablarda o'qituvchilar uchun stressni kamaytirishga qaratilgan psixologik treninglar, dam olish zonalari va psixologik maslahat xizmatlarini tashkil etish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik nizolarni bartaraf etish bo'yicha samarali strategiyalar o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish, nizolarni hal qilish bo'yicha zamonaviy yondashuvlarni joriy etish va maktab muhitini yanada yaxshilash bilan bevosita bog'liqdir. Ushbu mexanizmlarning tizimli ravishda qo'llanilishi pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishga va o'quv jarayonining sifati yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Umumta'lim maktablarida pedagogik nizolarni bartaraf etish uchun samarali strategiyalar va mexanizmlarni joriy etish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mediativ yondashuv, kommunikativ kompetensiyalarni oshirish, emosional intellektni rivojlantirish, stressni boshqarish va ijobiy maktab muhitini yaratish pedagogik nizolarni samarali bartaraf etishga xizmat qiladi. Mediatsiya va boshqa konfliktologiya usullari nizolarni konstruktiv hal etishning eng samarali vositalaridan biridir.

O'qituvchilarning malakasini oshirish, o'quvchilar va ota-onalar bilan ochiq muloqot o'rnatish, psixologik qo'llab-quvvatlash tizimlarini ishlab chiqish zarur. Ta'lim tizimidagi ijobiy o'zgarishlar, shuningdek, ta'lim muassasalarida konfliktlarni boshqarish bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etishni talab qiladi.

Shu sababli, pedagogik nizolarni bartaraf etishning samarali strategiyalari va mexanizmlari maktablardagi ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi, umuman olganda, ta'lim sifatini oshiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 11 maydagi "2022-2026 yillarda xalq ta'limi rivojlantirish bo'yicha Milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. www.ziynet.uz.

Axmedova M. Pedagogik konfliktologiya. – Toshkent, 2020

Umarova Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida pedagogik konfliktlarni bartaraf etish. –Toshkent, 2021

Банькина С. Конфликт в современной школе: изучение и управление. –Москва, 2006

Xalidov A.B. Maktab. // Islam. Ensiklopedicheskiy slovar. –M.: "Nauka". 1991.

Muxamedova M. Logopediya. – T.: "Ishonch-hamkor". 2023

Jabborova O., Umarova Z., Babaxodjayeva L. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiya. – T.: "Zebo print", 2021

Shukurova, D.A. Pedagogik konfliktlar va ularni hal etish usullari. Toshkent: 2018.

ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎҚУВ БИЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ФАОЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА ИЛҒОР ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Ортиқова Д.Б.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
мустақил изланувчиси*

Таянч сўзлар: инновация, билим, кўникма, имконият, усул, машғулот, фаолият, мустақиллик, масъулият.

Ключевые слова: инновации, знания, умения, возможности, методы, деятельность, действия, самостоятельность, ответственность.

Key words: innovation, knowledge, skills, opportunities, methods, activities, actions, independence, responsibility.

РЕЗЮМЕ:

Таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фаоллаштиришнинг замонавий усулларининг долзарб муаммоси талабаларнинг фаоллиги, уларнинг ўзини намоён қилиши ва ривожланиши учун шароит яратишдир. Мақолада Корея, Испания, Япония университетлари мисолида таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фаоллаштириш бўйича илғор хорижий тажрибалар ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Актуальной проблемой современных методов активизации учебной деятельности студентов в образовательном процессе является создание условий для активности, самовыражения и развития студентов. В статье рассматривается передовой зарубежный опыт активизации учебной деятельности студентов в образовательном процессе на примере университетов Кореи, Испании и Японии.

SUMMARY:

A pressing issue of modern methods of activating students' learning activities in the educational process is the creation of conditions for students' activity, self-expression and development. The article examines the advanced foreign experience of activating students' learning activities in the educational process using the example of universities in Korea, Spain and Japan.

Таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фаоллаштириш – талабаларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштириш ва самардорлигини ошириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар мажмуидир. Ўқув фаолияти талабаларнинг асосий фаолиятидир. Шу билан бирга, у кўпроқ ўзини ўзи ташкил қилади ва ўзини ўзи бошқаради. Шу

муносабат билан университет талабаларининг ўқув билиш фаолиятини самарали ташкил этиш ва бошқариш муаммолари эътиборни кучайтиришни талаб қилади.

Ўқитувчининг асосий вазифаларидан бири талабанинг интеллектуал ва ўқув билиш қобилиятларини, шунингдек, мулоқот кўникмаларини эгаллаш асосида ётган ҳиссиёт ва ҳис-туйғуларни ривожлантиришдир.

Корея университетидаги тажрибаларга кўра жамоавий таълим шаклларида фойдаланган ҳолда ишлаш изоляция ва уятчанликни енгишга ёрдам беради, талабаларни озод қилади ва она тилида мулоқот қилиш ва таҳлил қилиш қобилиятини ривожлантиради, деган хулосага олиб келади.

Амалиёт шуни кўрсатадики, таълим фаолиятининг учта даражасида (услубий, шахсий ва жамоавий) таълим фаолиятини фаоллаштириш орқали энг яхши натижаларга эришилади.

Талабаларнинг ўқув билиш фаоллигини ошириш масалалари замонавий дидактиканинг энг долзарб муаммоларидан биридир. Фаоллаштириш, фаолликни уйғотиш, фаолликни кучайтириш, жонлантиришдир. Фаолият талабаларнинг билимга бўлган эҳтиёжини ривожлантириш, интеллектуал фаолият кўникмаларини эгаллаш, мустақиллик, билим чуқурлиги ва мустақамлигини таъминлашнинг муҳим шарти бўлиб хизмат қилади.

Таълимни инсонпарварлаштириш жараёни туфайли бутунги кунда олий таълим муассасаларида ўқишда талабаларнинг индивидуал хусусиятларига кўпроқ эътибор қаратилмоқда, психологик фанлар бўйича билимлардан, илмий тадқиқотлардан кенгроқ фойдаланилмоқда.

Таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фаоллаштиришнинг замонавий усуллариининг долзарб муаммоси талабаларнинг фаоллиги, уларнинг ўзини намоён қилиши ва ривожланиши учун шароит яратишдир. Ҳозирги кунда психология фанида талаба шахси онг ташувчиси (В.С.Леднев), ижтимоийлашув меваси (М.С.Каган), ижодий фаолият субъекти (В.В.Давыдов) сифатида қаралиб, унинг натижаси сифатида онгнинг вужудга келиши ҳисобланади.

Ўқув фаолияти таълим ишининг интенсивлигини, субъектнинг ўқув фаолиятига фаол ёки пассив муносабатини, ўз-ўзини таҳлил қилиш фаолиятининг намоён бўлишини, фаолиятни ўз-ўзини тарбиялаш мақсадида ўз-ўзини билиш, шунингдек, шахс учун ички маъно ва қадриятга эга бўлган адекват ижтимоий тафаккурни ривожлантириш имконияти; ижобий ўзини намоён қилиш тенденцияси - ўз-ўзини баҳолаш қобилияти ва маҳоратининг мавжудлигини кўрсатади.

Ташкилий фаолият ўз-ўзини тарбиялаш фаолиятини ташкил этиш ис-тагида ифодаланади: ўз-ўзини тарбиялаш дастурларини яратиш, ўз қадри-

ятларини белгилаш, мақсадларни белгилаш, берилган вазифаларни бажариш муддатларини белгилаш, ҳамма нарсада изчиллик ва мантиққа риоя қилиш ва бошқалар. Қидирув ва ижодий фаолият шахс томонидан вазиятни ёки унга бўлган муносабатни ўзгартиришга йўналтирилади, агар натижаларнинг аниқ прогнози бўлмаса, лекин режалаштириш, прогнозлашнинг муҳим таркибий қисми бўлган фаолият самарадорлиги даражасини доимий ҳисобга олган ҳолда ўз-ўзини тарбиялаш фаолияти натижаларини ўз ичига олади.

Мақсадли фаолият - бу шахснинг фаол ифодаланган йўналиши бўлиб, унда талабанинг ижтимоий мавжудот сифатида ривожланиш динамикаси ва унинг хатти-ҳаракатларининг асосий тенденциялари кузатилади; шахснинг мақсадли дастурларини амалга оширишга эътибор қаратиши, доимий ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини тарбиялашга бўлган муносабати, ҳамма нарсада фаол бўлиш ниятидан иборат бўлади.

Ижодий фаолият (ижодкорлик) деганда ўз ақлий фаолиятини фаоллаштириш, уни белгиланган мақсадга эришишга йўналтириш, шу орқали ташқи ва ички чекловларни - фаолият тўсиқларини енгиб ўтиш қobiliяти тушунилади.

Ҳиссий-қийматли фаолият ижобий ҳиссий омил сифатида эмоционалликни ўз ичига олади - муваффақият ва муваффақиятсизликка реакция ва ҳиссиёт - субъектнинг ўз-ўзини тарбиялаш зарурлигини англашнинг қиймат кўрсаткичи, ўз-ўзини тарбиялаш, ўз-ўзини такомиллаштиришга ижобий фаол муносабатдан иборат.

Ўз-ўзини тарбиялаш фаолиятида субъектив фаолият структурасининг ушбу олти таркибий қисми бир-бирини тўлдиради ва умуман фаолиятнинг ижобий натижасини таъминлайди. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, субъектив фаолият шахснинг хулқ-атворида, ҳис-туйғуларида намоён бўладиган ва фаолиятда шаклланадиган интеграл тизимли сифат сифатида қаралади.

Замонавий психология томонидан аниқланган психиканинг асосий вазифаси инсон фаолиятининг ўзига хос жараёнларини бевосита бошқариш функцияси бўлиб, у ҳар қандай фаолиятнинг, шу жумладан когнитив фаолиятнинг тузилишини қуриш асосида ётади. Шундай қилиб, М.С.Коган унда бешта блокни аниқлайди:

Мотивацияни ривожлантириш - субъект ички мотивацияга эга бўлиши керак. Таълим мақсадларига эришиш, шахснинг ҳар томонлама ривожланиши ва унинг касбий тайёргарлигининг етакчи омили сифатида таълимнинг энг муҳим элементлари (мазмун, шакллар, усуллар) ҳақида фикр юритиш ва таълимдаги индивидуал фаоллик муаммосини ўз ичига олади.

Шу муносабат билан ўқитишни интенсивлаштиришнинг асосий йўналиши - ўқитиладиган маълумотлар ҳажмини кўпайтирмаслик, назорат тадбирлари сонини кўпайтирмаслик, балки ўрганишнинг мазмунли бўлиши учун талабанинг нафақат билим даражасида, балки шахсий фаолият ва интеллектуал даражада ҳам дидактик ва психологик шарт-шароитларни яратишдан иборат [6].

Таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фоллаштириш бўйича илғор хорижий тажрибалар таҳлилига кўра Жанубий Кореяда мобил иловаси мавжуд бўлиб, ҳар бир корейс бу мессенжер ёрдамида оиласи ва дўстлари билан мулоқот қилади. Бу кенгрок талабаларни камраб олиш учун қўлланилади. Бу иловада талабалар саволларга мамнуният билан жавоб беришади ва уй вазифаларини бажаришади. Масалан, кечқурун гуруҳ об-ҳаво, кун ёки дам олиш кунлари қандай ўтгани ҳақида саволлар беришади. 1-курсда фонетик ва интонацион материалнинг ривожланишига ҳисса қўшган овозли аудио ёзувларга алоҳида эътибор берилади. Кореялик талабалар учун бу муҳим ва масъулиятли вазифа ҳисобланади, чунки жавобнинг аудио ёзувини ҳар бир гуруҳ аъзоси эшитиши мумкин, улар буни кенг аудитория олдида оммавий нутқ билан тенглаштиридилар.

Испания замонавий таълим тизими 1964 йилда қабул қилинган қонун асосида тартибга солинган. 1996-2000 йилларда ислохатлар амалга оширилган. Мажбурий таълим 16 ёшгача. Испания халқ таълим тизими қуйидагича:

1. Болалар таълими 0-6 ёшгача (2 даврга бўлинади 3 ёшгача ва 3 ёшдан-6 ёшгача мажбурий эмас)

2. Бошланғич таълим 6-12 ёшгача (3 синфга бўлинади, ҳар бири 2 синфдан иборат);

3. Ўрта таълим 2 даврга бўлинади: 12-14 ёш 1-синф, 14-16 ёш – 2-синф 14 ёшгача болалар учун мажбурий таълим бепул

Испанияда 4 босқичдан иборат касбий таълим тизими мавжуд:

1-босқич мактабнинг юқори синфига тўғри келади (16-18 ёш) мактабдан фарқли коллежларда барча фанлар тўла ҳажмда ўқитилмайди, ихтисослик бўйича зарур деб топилган предметлар ўқитилади;

2-босқич 18 ёшдан бошланади. Коллеж ёки ўрта мактабни тугалланган бўлиши керак:

1-йили танлаган ихтисослиги бўйича 4 та фан ўқитилади йил охирида улардан биридан имтиҳон топширилади;

2-йили 3 та фан ўқитилади ва ҳар биридан синов қўйилади. Ушбу 4 имтиҳон натижаларига кўра ихтисослик бўйича ишлаш имконини берув-

чи диплом олинади. Лекин бу хужжат олган мутахассис бошқарувчи бўла олмайди. Битирув имтиҳонлари натижалари университетга киришда инобатга олинади.

Испания олий таълим тизимида ўқув йили октябрдан июнгача давом этади. 1999 йил 19 июнда Италиянинг Болонья шаҳрида Европа мамлакатлари таълим вазирининг учрашуви бўлган ва унда 2010 йилдан бошлаб Европа таълим ҳудуди яратишга қарор қабул қилинган. Иштирокчи мамлакатлар ягона таълим тизимига (ўқув дастурлари ва кредитларга қўйилган талаблар, ягона таълим даражалари) эга бўлишади. 40 дан ортиқ мамлакат ушбу келишувни имзолаган.

Испания олий таълим тизимида ўқиш 3та кетма-кет даврларни ўз ичига олади:

1-давр бакалаврлик босқичи 4 йиллик таълимни ўз ичига олади ва битирган талабага бакалавр даражаси берилади

2-давр -магистрлик босқичига тенг, битирувчига -Master даражаси берилади

3-давр аспирантура билан қиёслаш мумкин. Испания олий таълим тизимида тадқиқотчи -Doctor даражасини олади.

Япония таълим тизимининг шаклланиши 1867-1868 йилларда бошланган. Япония ўз олдида икки вазифани: 1-бойиш, 2-ғарб технологиясини Япония ишлаб чиқаришига киритиш масаласини қўяди ва бу ишни амалга ошириш учун биринчи галда таълим тизимини тубдан ўзгартириш кераклиги айтилади.

1872 йили «Таълим ҳақида қонун» қабул қилинган. Бунда япон таълими ғарб таълими билан уйғунлаштирилади. 1908 йил Японияда бошланғич таълим мажбурий 6 йилликка айлантирилди. 1893 йили касб йўналишидаги дастлабки коллеж пайдо бўлди. 1946 йили қабул қилинган Конституция фуқароларнинг таълим соҳасидаги ҳуқуқ ва бурчларини белгилаб берди. Унда барча болалар бепул умумий таълим олишлари шарт эканлиги белгилаб қўйилган.

Ҳозирги замон япон таълим тизимларининг таркиби қуйидагича: боғчалар, бошланғич мактаб, кичик ўрта мактаб, юқори ўрта мактаб, олий таълим тизимларига кирувчи ўқув юртлари. Болалар ёш хусусиятларига қараб 3, 2, 1 йиллик таълим курсларига жалб қилинади.

Япония таълим тизими қуйидаги босқичлардан иборат:

Мажбурий таълим. Таълимнинг поғонаси 6 ёшдан 15 ёшгача бўлган болаларни ўз ичига олади. 6 йиллик бошланғич таълим ва 3 йиллик кичик ўрта мактаб, 9 йиллик мажбурий таълимни ташкил этади ва у бепулдир.

Юқори босқич ўрта мактаб 10, 11, 12 синфларни ўз ичига олади, бундай мактабларнинг кундузги, сиртки ва кечки бўлимлари мавжуд. Талабаларнинг 95% кундузги мактабларда ўқийдилар. Японияда ўқув йили 240 кун (АҚШ 180). Ўқув йили 1 апрелдан бошланиб мартда тугайди. Ёзги каникул июнь ойининг охирида бошланиб, августда тугайди. Дарслар 7 соатдан ўтилади.

Дорилфунунларга катта ўрта мактабни ёки 12 йиллик оддий мактабни тугатган талабалар қабул қилинади. 460 та университет бўлиб, 95 таси давлат тасарруфида, 34 таси муниципал, 331 таси хусусий, 1-тоифадаги университетларда ўар бир ўқитувчига 8 нафар, 2-тоифали университетларда эса 20 тадан талаба тўғри келади.

Университетларга қабул қилиш икки босқичга бўлинади: 1-босқичи турар жойда ўтказилади: бунинг учун япон, эски япон тили, математика, физика, химия, жамиятшунослик, тарих бўйича тест синовларидан ўтадилар. Бу синовлардан ўтган талабалар университетларга йўлланма оладилар ва яна синовдан ўтадилар. Хусусий университетларга эса тўғридан-тўғри тест топширилади. Университетдан талабаларни ҳайдаб юбориш мумкин эмас. Лекин ўқиш муддатини чўзиш мумкин (4 йиллик ўқиш 5-6 йилгача чўзилиб кетиши мумкин). Япония коллежлари: 1-кичик коллеж; 2-техник коллеж; 3-махсус коллежларга бўлинади. Уни битирган талабалар бакалавр дипломини олади ва университетнинг 3 ёки 4 курсларига қабул қилинади.

Хорижий педагогикада компетенциянинг категория сифатидаги турли таърифлари мавжуд. Америкалик тадқиқотчилар К.Чейз, К.Эриксон ва бошқаларнинг фикрича, “компетентлик” атамаси “билим”, “қобилият” ва “маҳорат” тушунчаларига асосланади. Инглиз психологи Ж.Равеннинг аниқлик киритишича, компетентлик деганда шахснинг муайян предмет соҳасида муайян ҳаракатни амалга ошириш қобилияти тушунилади ва унга юқори ихтисослашган билимлар, махсус турдаги фан малакалари киради. Шунинг учун компетенция инсоннинг асосий сифати, унинг касбий тайёргарликка тайёрлиги сифатида қаралади. Шунга кўра, Ғарб стандартлари асосида ўқитишнинг компетенцияга асосланган ёндашуви талабаларнинг нафақат гуманитар, табиий, ижтимоий-иқтисодий фанлар соҳасидаги умумий илмий билимларни, балки асосий, шунингдек, касбий жиҳатдан махсус билим ва кўникмаларни ҳам ўзлаштиришни назарда тутади.

Бу ёндашувни олий таълим соҳасида татбиқ этиш ўқитувчининг касбий тайёргарлиги ва шахсият хусусиятларини ҳар хил даражада бўлишини

тақозо этади. Ўқитувчининг касбий маҳорати унинг бир қатор компетенцияларга эга бўлиши ва ривожланишида намоён бўлади:

- кенг билимдонлик;
- янги ғояларни ишлаб чиқиш қобилияти;
- ўз-ўзини такомиллаштириш;
- жамоадаги муносабатлар учун асос сифатида очиқлик, низосиз муҳитни шакллантириш ва бошқалар.

Талабалар ўқитувчининг ақл-заковати, ўз-ўзини танқид қилиш, ҳазил туйғуси ва дўстона муносабат каби фазилатларини доимо юқори баҳолайдилар. Биз америкалик М.Тейлорнинг келажак авлод - постмодерн давр талабаларининг аҳволини яхшилаш ўқитувчи томонидан уларга нисбатан эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиши билан мумкин, деган фикрига қўшиламыз.

Ўқитувчининг касбий малакасининг энг муҳим мезони унинг дидактик ва услубий компетенцияси ёки малакали мутахассисни тайёрлаш учун педагогик шарт-шароитларни яратиш ва таълим жараёнига самарали таълим усулларини жорий этиш компетенциясидир. Шуни таъкидлаш керакки, таълимнинг замонавий парадигмаси ўқитувчи томонидан ўз амалий фаолияти жараёнида қўлланиладиган ўқитишнинг анъанавий шакллари ва усулларини умуман бекор қилмайди.

Буларга канадалик тадқиқотчи Ж.Маклейш таснифига кўра маъруза, кўргазмалилик, семинар, танқидий таҳлил, индивидуал дарслар, лаборатория иши, лойиҳа ва бошқа бир қанчалар киради. Шунга қарамай, ноанъанавий ёки фаол ўқитиш асосан ривожлантирувчи хусусиятга эга бўлиб, у фаол усулларни кенг жорий этиш орқали талабанинг фан мазмунини ўзлаштиришига таъсирни рағбатлантирадиган таълим жараёнидир.

Олий таълим шароитида фаол педагогик воситалардан фойдаланиш тайёр жавобларни тақдим этиш шаклида ўқитишдан муаммоли тадқиқот турини ўқитишга ўтишни белгилайди. Бинобарин, ушбу ёндашув билан таълим жараёни субъектларининг ролларида сезиларли ўзгаришлар рўй беради. Ўқув жараёнида ўқитувчи тобора авторитар мураббий сифатида эмас, балки маслаҳатчи, модератор ёки эксперт сифатида ҳаракат қилмоқда. Талаба таълим майдонининг пассив иштирокчиси эмас, балки ғайратли ва шунинг учун билим ва кўникмаларни эгаллашга, қобилиятларни ривожлантиришга кўпроқ интилади, уларнинг шаклланишида бевосита иштирок этади. Шу муносабат билан хорижий экспертлар – “Билимлар жамиятлари томон” Жаҳон ҳисоботи (ЮНЕСКО, 2005) муаллифларининг замонавий билим жамиятлари ривожланишининг манбаи одамларнинг ўз қобилиятлари: когнитив, танқидий эканлиги ҳақидаги позициясини кўриб

чиқамиз. Талаба ўзи олган билимларни олиши учун алгоритмни ишлаб чиқиш зарурлиги тўғрисидаги ҳисобот қоидаларини ўрганиш керак, аниқ белгиланган билимлар тўпламини юкламаслик керак. Шахс ўрганишни ўрганиши керак, бу шаблондан ташқарида фикрлаш ва ҳаракат қилишни, шубҳаланишни, ноаниқ шароитларда ҳаракат қилишни ўрганишни англа-тади. Таълим муассасаларида мослашувчан ўқитиш усулларидан фойдаланишни тўлиқ рағбатлантириш шароитида ушбу мақсадга эришиш мумкин [4].

Юқорида таъкидланганидек, кўплаб хорижий олий таълим муассасаларида инновацион ўқув жараёнига ўтиш ўтган асрнинг сўнгги чорагида амалга оширилди. Талабаларда шаклланаётган назарий ва амалий билим ва кўникмаларга педагогик таъсир кўрсатиш имкониятларини кенгайтирувчи фаол усуллар бу жараённинг таркибий қисми ҳисобланади.

Бу усулларнинг характерли хусусиятлари куйидагилардан иборат:

- талабани бутун ўқув машғулоти давомида фаол ақлий фаолият билан шуғулланишга “мажбурлаш”;

- қарор қабул қилишда талабаларнинг мустақиллиги ва масъулиятини ошириш;

- ўқитишнинг амалий йўналиши.

Ўқув жараёнида қўлланиладиган фаол усулларнинг афзаллиги шундаки, улар талабаларда ижодкорлик муҳитини яратиш ва мулоқот кўникмаларини шакллантиришга ёрдам беради. Бундай усуллардан фойдаланган ҳолда ўқув муҳити талабаларни ўқув ва касбий фаолиятда муваффақиятга эришишга ва пировардида, канадалик олим Г.Селенинг фикрича, “бошқалар томонидан илтифот, ҳурмат ва ҳатто меҳр-муҳаббат олиб келадиган ажойиб мақсад сифатида юксак маҳоратга эришиш”га ундайди [3].

Таълим жараёнини ташкил этишнинг ушбу шакли тенглик тамойиллари бўйича субъектлар (ўқитувчи - талаба) ўртасидаги фаол ўзаро муносабатларни ўз ичига олади.

Фаол ўқитиш усулларининг замонавий шакли талабалар ўртасидаги ўзаро муносабатлар жараёнини фаоллаштирадиган интерфаол усуллардир. Университетнинг таълим муҳитига интерфаол усулларни киритиш ўқитувчи фаолияти билан солиштирганда талаба фаолиятининг устунлигини таъминлашга қаратилган. Талабаларнинг билим фаоллигини оширишнинг самарали дидактик усулларидан бири уларни кичик гуруҳларда ўқитишдир. Таълимнинг бундай ташкилий шакли ўқув жараёнини “жонлантиради”; микро-жамоалар иштирокчилари шахслараро ўзаро муносабатлар кўникмаларини эгаллайдилар, бу, америкалик психолог К.Рожерснинг фикрига кўра, уларнинг ҳақиқий имкониятларини кашф

қилиш ва амалга оширишга ёрдам беради. Кооператив таълимни таъминлайдиган интерфаол технологиялар талабаларга жамоада ишлаш кўникмаларини эгаллаш ва тажрибаларини бойитиш имконини беради, бу эса кейинчалик уларнинг келажакдаги касбий фаолиятида фойдали бўлиши мумкин.

Университетда маъруза ва семинар машғулотларини ўтказишда янги ўқитиш усулларидан фойдаланган ҳолда фанлар ўртасидаги ўзаро алоқа жараёнини амалга ошириш мумкин.

Узоқ вақт давомида хорижий дидактика маърузани ўқув жараёнини ташкил этишнинг анъанавий шаклларида бири сифатида таснифлади. Ушбу масала бўйича ўз қарашларини тубдан ўзгартирмаган ҳолда, замонавий илмий ўқитувчилар маъруза машғулотларини ўтказишда сезиларли миқдордаги янгиликларни киритдилар. Энди одатдаги ахборот маърузаси билан бир қаторда ўқитувчининг ўқув-услубий юки бир қатор интерфаол маърузалар - видеомашғулалар, муаммоли маърузалар ва бошқалар билан тўлдирилади. Интерфаол маърузанинг асосий хусусиятларидан бири бу ўқув вазияти шакллантирилади, бу ерда ҳар бир талаба учун ўқув материалини “ишорали” идрок этиш таъминланади.

Электрон таълим ресурсларидан мақсадли фойдаланиш орқали университетида маъруза машғулотларини ўтказишга инновацион ёндашув таъминланади. 21-асрнинг бошларида Америкалик ўқитувчилар Ж.Бергман ва А.Самс “айлантириб ўрганиш”нинг оригинал усулини ишлаб чиқдилар [2]. Ўрта мактаб дидактикаси томонидан яратилган аралаш ва онлайн таълим модели сифатида ушбу технология бутун дунё бўйлаб олий ўқув юрларида рўйхатдан ўтган. “Транстиланган ўрганиш” технологияси, “айлантирилган синф” уйда ва синфда ўтказиладиган таълим фаолияти турларини ўзгартиришни ўз ичига олади. Ўқитувчи томонидан тайёрланган қисқа видеомашғулалар кўринишидаги янги ўқув материали талабалар томонидан уйда ўзлаштирилади, дарс вақтида улар уй вазифасини бажариш учун биргаликда ишлайди. Муаллифларнинг таъкидлашича, “тўғри ўрганиш” ғоясининг мақсади талабаларга кўпроқ эътибор беришдир, чунки маъруза ўтириш ва маъруза ўқиш вақтни беҳуда сарфлашдир. Анъанавий ўқитиш билан солиштирганда, ушбу технологиядан фойдаланиш синфда ва виртуал муҳитда ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ижтимоий ўзаро муносабатларни кучайтиришга ёрдам беради.

Маъруза жараёнида интерфаол сўровнома тизимидан фойдаланиш ўқув жараёни субъектлари ўртасидаги муносабатларни сезиларли даражада фаоллаштиради. Тизим талабалар аудиторияси билан ишлаш учун янги имкониятларни тақдим этади: ўқитувчи маъруза материали тақдим

этилаётганда савол беради ва бутун гуруҳ бир вақтнинг ўзида масофадан бошқариш пултлари ёрдамида сигнал бериб, унга жавоб излашга қўшилади. Қисқа вақт ичида уларнинг жавобларидан олинган маълумотлар қайта ишланади ва гистограмма шаклида тақдим этилади. Америкалик ўқитувчи М.Хегни [5] таъкидлаганидек, бундай интерактив сўров тизими вазиятни диагностика қилиш ва ўқув материалининг талабалар учун қанчалик тушунарли эканлигини баҳолаш учун чертиш воситасидан фойдаланиш имконини беради. Тизимнинг яққол устунлиги - тингловчиларни кенг қамраб олиш имконияти, ҳар ким ўз позициясини билдириши ва ўрганилаётган муаммога турлича ёндашувларни муҳокама қилиши мумкин.

Баъзан овоз бериш жараёнида мунозаралар пайдо бўлади. Аммо он-лайн овоз бериш аноним бўлгани учун ҳар қандай талаба курсдошларидан бирининг унга нисбатан истехзоли гапини эшитишдан қўрқмасдан жавоб беради. Интерактив сўровнома тизимидан фойдаланиб, мунозара иштирокчиларининг фикрларини аниқлаш ёки сессия давомида доимий тест ўтказиш мумкин. Семинарлар ўтказишда замонавий таълим технологияларидан амалий фойдаланиш мумкин. Семинар – университетдаги гуруҳ машғулотлари шакли бўлиб, ўқув фанининг мавзулари бўйича асосий масалаларни муҳокама қилиш ва ўзлаштириш учун фойдаланилади. Дюей анъаналарига кўра, кўникма ва малакаларнинг маълум асосларини мустаҳкам эгаллаш, уларнинг келажакдаги касбий фаолият учун зарурлигини англаш талабаларда ишлаш, изланиш каби инстинктларнинг ривожланиши билан мумкин бўлади. “Ҳаракат орқали ўрганиш”, “ҳаракат орқали ўрганиш” (ҳаракатни ўрганиш) методологияси анъанавий, дарс режасига мувофиқ характерли кенгайтирилган суҳбатда, лекин кўпроқ даражада ноанъанавий ёки интерактив семинарларда амалга оширилади. Кўпгина хорижий университетлар маҳаллий университетларга қараганда эртароқ семинарлар ўтказишда ўқув жараёни субъектларининг ўзаро таъсирини кучайтириш учун инновацион усулларни (“аквариум”, “ақлий хужум”, ўқув ролли ўйин ва бошқалар) қўллашни бошладилар. Интерфаол дидактик усулларнинг концептуал асоси ҳамкорликда ўқитишдир.

Юқорида кооператив таълим ёки ҳамкорликда ўрганиш кичик гуруҳларда ўқитиш усули эканлиги кўрсатиб ўтилди. Ўқув жараёнининг бир қисми сифатида кичик гуруҳларга (5-7 киши) бирлашиш “жамоа”нинг ҳар бир аъзоси ўзига хос иш билан шуғулланишни англатади. Улардан бири (1960-йиллар) ҳамкорликда таълим ғоясини илгари сурган инглиз ўқитувчилари Э.Мейсон ва Л.Смит эдилар. Америкалик психолог М.Дойч ўзига хос унсурлар - умумий мақсадлар, ўзаро ижобий боғлиқлик, шахслараро кўникмалар, шахсий масъулият билан ҳамкорликда ўқитиш орқали ин-

дивидуал таълимдан кўра яхшироқ натижаларга эришишини тушунтира олди. Ушбу технология кейинги ўн йилликларда кенг қабул қилинди. Уни қўллаш тарафдорлари орасида америкалик ўқитувчилар Э.Аронсон, Р.Славин, Д.Жонсон, Р.Жонсон, Д.Герлах, Т.Панитзлар бор. Улар ҳамкорликда таълим талабалар ўртасидаги ўзаро таъсирнинг, жонли мулоқотнинг органик ижтимоий жараёнидир, деган.

Университетнинг таълим муҳитида ушбу технологиядан фойдаланган ҳолда субъектлараро муносабатларни ўрнатиш вариантларидан бири америкалик тадқиқотчи С.Каган томонидан таклиф қилинган [6]. Унинг кооператив таълимнинг бир қанча оддий методлари ёки тузилмаларини ўз ичига олган методологияси семинарда талабаларнинг ўзаро муносабатларини ташкил этишга ёрдам беради.

Таълим-тарбия жараёнида талабаларнинг ўқув билиш фаолиятини фаоллаштириш бўйича илғор хорижий тажрибалар шуни кўрсатадики, кооператив таълим ёки ҳамкорликда ўрганиш, кичик гуруҳларда ишлаш методлари талабаларда ижодий қобилиятларнинг ривожланишига олиб келади. Бундан ташқари, интенсив коллектив ақлий фаолият туфайли улар жамоавий ўзаро муносабатларни ривожлантирадилар. Хорижий олий таълим амалиётидан кўриб чиқилган интерфаол ўқитиш усуллари мисоллари сўнгги ўн йилликларда тўпланган турли-туман инновацион дидактик материалларнинг кичик бир қисмидир. Интерфаол усулларни жорий этиш талабаларнинг касбий тайёргарлиги жараёнини оптималлаштиришга ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

Акбарова Д.А. Изучение русского языка как иностранный// В эл.журнале “Лучшие интеллектуальные исследования” Межд. научно-образовательный эл. журнал. Часть-13, том-2, январь, 2024 г.

Bergmann J., Sams A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. International Society for Technology in Education. Eugene, US, 2012. P. 1–100.

Селье Г. Стресс без дистресса. URL: <http://www.lib.ru/PSIHO/SELYE/distree.txt>.

К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Изд-во ЮНЕСКО, 2005. 239 с.

Meredith Heagney. What's a “Clicker”? Teaching with New Technology: URL:<http://www.law.uchicago.edu/alumni/magazine/spring13/clicker>

Приемы (структуры) кооперативного обучения . Cooperative Learning Structures. Спенсер Каран, США. URL: <https://edu.tatar.Ru/upload>

Храпова Т.Ф. Личностная активность студентов в процессе самостоятельной работы по изучению иностранного языка / Язык как система коммуникативных операций: Сб. науч. статей. - Мн.: БГПУ, 2004. - С. 78.

AXLOQIY QADRIYATLARNING TARIXIY ILDIZLARI

Oripova N.H.

*Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri,
p.f.d.(Dsc), professor*

Meylieva M.B.

Osiyo texnologiyalar universiteti magistri

Tayanch so'zlar: axloq, axloqiy qadriyatlar, xusni xulq, shirinsuhanlik, insonparvalik, tavoze, ezgulik.

Ключевые слова: нравственность, моральные ценности, хорошее поведение, доброта, человечность, смирение, добро.

Key words: morality, moral values, good behavior, kindness, humanity, humility, goodness.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada axloqiy qadriyatlarning inson hayotidagi o'rni va ahamiyati, ularning tarixiy ildizlari yoritilgan. Jumladan, zardo'shtiylik va islom dinidagi aloqiy qadriyatlar, allomalarimiz Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino va Kaykovusning shaxs axloqini shakllantirish borasidagi pedagogik g'oyalari keltirib o'tilgan. Zardushtiylik dinida axloq insonlarning yeng yuqori fazilati deb tilga olinadi, ishyoqmaslik, dankasalik esa baxtsizlikni keltirib chiqaruvchi illatdir deyiladi.

РЕЗИЮМЕ:

В данной статье описываются роль и значение нравственных ценностей в жизни человека, их исторические корни. В частности, упоминаются реляционные ценности зороастризма и ислама, педагогические идеи наших учёных Абу Насра Фараби, Ибн Сины и Кайковуса по формированию личной этики. В зороастризме нравственность упоминается как высшее качество людей, а апатия и лень - пороки, вызывающие несчастье.

SUMMARY:

This article describes the role and significance of moral values in human life, their historical roots. In particular, the relational values of Zoroastrianism and Islam, the pedagogical ideas of our scientists Abu Nasr Farabi, Ibn Sina and Kaykovus on the formation of personal ethics are mentioned. In Zoroastrianism, morality is mentioned as the highest quality of people, and apathy and laziness are vices that cause unhappiness.

Mamlakatimiz taraqqiyoti har tomonlama barkamol insonlar shaxsini shakllantirish masalasi bilan bog'liq. Buning uchun esa avvalo ularning ongida axloqiy qadriyatlarga xos fazilarni shakllantirish kerak. Shu bilan birga ularda Sharqona odob-axloqqa xos bo'lgan barcha xislatlar, fazilatlar jumladan: kattalarga hurmat, shirin so'zlilik, mehribonlik, yurtni e'zozlash, saxiylik

va ilm egallash kabilar mujassam bo'lmogi lozim. Bu borada bizga asosiy manba bo'lib axloqiy qadriyatlar hisoblanadi. Chunki, bizning millatimizga xos bo'lgan aloqiy qarashlar, tartib-qoidalar barchasi ana shu qadriyatlarda mujassamdir.

Axloqiy qadriyatlar kishilarning ijtimoiy hayot tarzi, muomala madaniyati, tarbiyalanganlik darajasida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shu bilan birgalkida axloqiy qadriyatlar kishilarning bir-birlariga, o'zlari mansub jamoaga, Vatanga nisbatan tarixan munosabatini ifodalaydi. Har bir millat o'zining axloqiy qarash va normalariga ega. Jumladan o'zbek xalqining axloqiy qarashlari va normalari davr sinovlaridan o'tib, bizgacha yetib kelgan hamda xalqimiz uchun qadriyat sifatida e'zozlanib kelinadi. Axloqiy qadriyatlar ba'zan boshqa millat axloqiy qarashlarining ijobiy tomonlarini ham o'zida aks ettiradi.

Darhaqiqat, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, tavoze, sahovat, shirinsuxanlik, o'zidan kattalarni hurmat qilish, ota-onani e'zozlash, ilm egallash, to'g'riso'zlik, mehmondo'stlik, bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlar barchasi shaxsning axloqiy qadriyatlari turkumiga kiruvchi xalqimizning eng ezgu xislatlaridan biridir. Bizning vazifamiz xalqimizning ushbu qadriyatlarni yanada churroq o'rganish, ularni ta'lim tarbiya jarayoniga tadbqiq etish hamda boshlang'ich sinflardan o'quvchilar shaxsini shakllantirishda ulardan tarbiya vositasi sifatida foydalanishdan iboratdir. Dastlabki, xalq pedagogik qarashlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularda ham axloqiy qadriyatlarga alohaida e'tibor qaratilganligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, ertak, afsona, maqol va rivoyatlarda axloqiy qadriyatlar yuksak darajada ulug'lanadi.

Zardushtiylik dinida axloq insonlarning yeng yuqori fazilati deb tilga olinadi, ishyoqmaslik, dankasalik esa baxtsizlikni keltirib chiqaruvchi illatdir deyiladi. Zardushtiylik dinida yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi tafovut yosh avlodga tushuntirib berilishi bilan birga, ular o'rtasida azaldan kurashning mavjudligi va unda yaxshilikning g'alaba qozonishi yetkaziladi. Zardushtiylikning asosiy g'oyasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ezgu fikr dastlab inson tafakkurida raydo bo'lishi va keyin u ezgu so'zlarda ifodalanishi va nihoyat ushbu ezgu so'z amalda bajarilishi lozim.

Islom dinining asosiy g'oyasi bu – axloqdir. Unda shaxsni axloqiy barkamolikka etaklaydigan hatti-harakatlar majmuasi targ'ib qilinadi. Abu Dardo roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: "Nabiy sollallohu alayhi vasallam: "Qiyomat kuni mo'minning mezonida husni xulqdan ko'ra og'irroq narsa bo'lmas. Albatta, Alloh fahsh va chirkin so'z aytuvchini yomon ko'rur, dedilar" [9].

Yoki Jobir roziyallohu anhudan rivoyat qilinicha "Nabiy sollallohu alayhi vasallam: "Sizlardan menga eng mahbubingiz va qiyomat kuni majlisi eng

yaqiningiz husni xulqligingizdir. Sizlardan menga eng yoqmaydiganingiz va qiyomat kuni majlisi eng uzog'ingiz sergap, tili uzun va mutafayqihingizdir", dedilar [9].

Ushbu fikrlardan ko'rinadiki, barcha yozma manbalar kabi islom dinida ham kishilarda xusni xulq ya'ni axloq, shirinsuhanlik shakllangan bo'lishi lozim deyilgan. Darhaqiqat, qo'pol, badxulq, axloqsiz kishilar barcha davrlar, xususan biz yashayotgan jamiyatda ham qattiq qoralanadi.

Allomalarimizdan Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Koshg'ariy, Kaykovus, Alisher Navoiy, Bobur, Mukumiy, Furqat, Zavqiy, Uvaysiy, Nodira, Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Fitrat va boshqalar o'z asarlari va risolalarida oila masalasini kun tartibidagi asosiy masada sifatida deb bildilar. Ular o'zlarining asarlarida axloqiy tarbiyaning ijtimoiy funksiyalariga to'xtalib o'tib, o'z navbatida bu fuksiyalar to'laqonli shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi, deytilar.

Jumladan, Farobiy pedagogik qarashlarida axloqiy tarbiyalanganlik muammosini yetakchi o'rinda turadi. Mutaakkir "Fozil odamlar shahri" asarida axloqli kishining xislatlarini ta'riflar ekan, uni o'n ikki fazilarga birlashtiradi. Forobiy fikricha ushbu fazilar birlashganda axloqli insonni ongimizda gavdalandirishimiz mumkin [1; 338].

Abu Ali ibn Sinoning fikricha, ta'lim-tarbiyaviy jarayon bir-birini taqozo etadigan yagona jarayon bo'lib, mazkur jarayonda yosh avlodga aqliy, jismoniy, nafasat, axloqiy, kasb-hunar tarbiyasini bermiq joiz. U "Tib qonunlari" asarida pedagoglik kasbi haqida to'xtalar ekan, uning vazifalaridan biri sifatida: "faoliyati jarayonida bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiylikka amal qilishi" kerakligi ta'kidlab o'tadi: [7;208].

Axloq masalalari bo'yicha Kaykovusning pandlari muhim ahamiyat kasb etadi. Kaykovus ushbu asarida axloqiy qadriyatlarni o'z farzandiga meros sifatida qoldiradi. Qirq uch bobni o'z ichiga qamrab olgan "Qobusnoma"ning har bir bobida axloq tilga olinadi. Masalan, "Nematlarga shukur qilmoq zikrida", "Ota-ona haqini bilmak zikrida", "Hunar afzunlig'i bila baland qadr va oliy tab bo'lmoq zikrida", "Suxandonlik bila baland martabali bo'lmoq zikrida", "Anushirvon pandlarini yod olmoq zikrida" kabi ko'plab boblarida axloq masallari tilga olinadi [5; 193].

O'z davrida yoshlarga axloqiy qadriyatlarni singdirishning zarurligini ilmiy va nazariy jihatdan asoslab bergan mashhur allomalardan biri - Husayn Voiz Koshifiydir. Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy", "Risoi Xotamiya", "Anvori Suhayliy", "Futuvvatnomai Sultoniy", "Tavsiri Husayniy", "Javohirnoma"

kabi boshqa asarlari arab, tatar, yeski o'zbek, urdu, turk, nemis, ingliz, tarjima qilingan. frantsuz va boshqa tillarga.

U insonni dunyodagi yeng oliy olijanob mavjudot deb tan oladi va axloq uning ziynati, deydi. U salbiy axloqli kishilarni qoralaydi va ular jamiyatga katta zarar yetkazayotganini bir qancha hikoyat va rivoyatlarda ko'rsatadi. Koshifiy ezgulik va yomonlik, adolat, vijdon va burch tushunchalarini belgilaydi.

Axloq va axloqiy tarbiya borasida uning "Axloqi Muhsiniy" asari diqqatga sazovor hisoblanadi. Ushbu asarda Koshifiy siyosat, davlatni boshqarish masalalariga ham to'xtalib o'tadi. U davlatni odilona boqarishda siyosatdan foydalanish kerakligini aytib o'tadi:

Jahonda pok suv ichmakka bo'lmas hech kim qodir.

Agar shohlar siyosat tig'in eliga qilmasa zohir.

U yoshlarga ustozlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lishi kerakligini yoritib beradi: "Agar shogirdlikning binosi nimaning ustiga quriladi, deb so'rasalar, irodat ustiga, deb javob bergin." [6; 126].

Jadid ma'rifatparvarlaridan biri Abdulla Avloniy qarashlarida axloqiy qadriyatlar muammosi asosiy o'rinni egallaydi. Uning bu boradagi quyidagi fikri diqqatga sazovor: "Yaxshi va yomon xulqning hammasi sharoit, tarbiya, odatlantirish natijasida vujudga keladi. Yaxshi xulqqa ham odat tufayli erishiladi" [8].

Ushbu asarning "Suxandonlik bila baland martabali bo'lmoq zikrida" nomli bobida axloqli kishining rostgo'y bo'lishi, haqiqiatni so'zlashi haqida fikr bildirilgan: "ey farzand, sen suxango'y bo'lg'il va lekin durug'go'y (yolg'onchi) bo'lmag'il. Rostgo'ylikda o'zing shuhrat qozong'il, tokim biror vaqt zarurat yuzidin yolg'on so'z desang qabul qilg'aylar" [5; 208].

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki, axloqiy qadriyatlarni yosh avlod ongiga singdirish muammosi nafaqat bugungi shiddatkor davrning pedagogik muammosi balki, barcha davrlarda ham ushbu masala mutaffakir va allomalarning diqqat markazida bo'lib kelgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. –Тошкент: "Янги аср авлоди". 2016. – Б. 318.
Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. –Тошкент: "Ўқитувчи". 1992. – Б. 160.
Авесто. (Асқар Маҳкам таржимаси). –Тошкент: "Шарқ". 2001. – Б.128.
Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. www.ziyouz.com кутубхонаси. 93 б.
Kaykovus. Qobusnoma. O'qituvchi. 2006, 48. 208 b.
Кошифий Хусайн Воиз. Ахлоқи мухсиний. –Т.: 1992 й. - 126 б
Ирисов А. Абу Али ибн Сино. – Тошкент: 1980. – Б. 208. 01-б.
[<https://hikmatlar.uz/quote/776>].
[<https://islom.uz/maqola/1166>].

ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМДА ТЕХНОЛОГИК ЁНДАШУВНИНГ ЗАРУРИЙ АҲАМИЯТИ

Ирисбоева Ё.Ў.

педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент

Таянч сўзлар: педагогика, талаба, таълим, жараён, технология, ёндашув, мазмун, аҳамият, сифат, тамойиллар, касб, ижод, изланиш, натижа, шаклланиш.

Ключевые слова: педагогика, студент, образование, процесс, технология, подход, содержание, значимость, качество, принципы, профессия, творчество, исследование, результат, формирование.

Key words: pedagogy, student, education, process, technology, approach, content, significance, quality, principles, profession, creativity, research, result, formation.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада педагогик таълимда технологик ёндашувнинг муҳим эканлиги, олий таълимда талабаларни касбий фаолиятга тайёрлашда таълим жараёни инновацион технологиялар асосида ташкил қилиш, талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш, технологик ёндашув тамойилларига асосланган ҳолда таълимни оптималлаштириш масалалари талқин қилинган.

РЕЗЮМЕ:

В статье трактуется важность технологического подхода в педагогическом образовании, организации образовательного процесса на основе инновационных технологий при подготовке студентов к профессиональной деятельности в высшей школе, активизации учебно-познавательной деятельности студентов, оптимизации обучения на основе принципов технологического подхода.

SUMMARY:

The article interprets the importance of the technological approach in pedagogical education, the organization of the educational process on the basis of innovative technologies in the preparation of students for professional activities in higher education, the activation of educational and cognitive activities of students, the optimization of Education based on the principles of the technological approach.

Кириш. Республикамизда олий таълимда амалга оширилган ислохотлар натижасида юз берган ўзгаришлар ижтимоий-сиёсий, ҳукукий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан катта тарихий аҳамиятга эга. Амалга оширилган ислохотлар нафақат мамлакатимизда катта ижобий ўзгаришларга олиб келди, ҳатто халқаро майдонда ҳам мамлакатимиз обърў-эътиборини янги

босқичга олиб чиқди. Бу борада қатор меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Ўзбекистонда янги ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши, таълимнинг дунё таълим тизимига интеграциялашуви, демократиялаш ва тараққий эттириш жараёнларининг ривожланиши таълим жараёнида инновацион таълим технологияларидан кенг кўламда фойдаланиш ҳамда янгича ёндашув зарурлигини тақозо этмоқда. Таълим тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини ошириш, ёш авлод маънавиятини юксалтириш, маънавий-маърифий муҳитни замон талабига мослаш, ўқитувчи касбининг, нуфузини ошириш, янги давр педагогларини тарбиялаш, педагогика фанини ривожлантириш, инновацион таълим ва ахборот-коммуникация технологияларини таълимга жорий этишга катта эътибор қаратиш масалаларига жиддий ёндашиш ва шу билан бирга, ўқитувчилар ойлигини ошириш ва рағбатлантириб бориш зарурлигини кўрсатди, бу масалаларда катта ишлар амалга оширилди. Замонавий илм-фан ва ишлаб чиқариш томонидан илгари сурилган барча масалаларни ишонч билан ҳал қилишга қаратилган давлат сиёсатини амалга ошириш учун олий таълим муассасаларида барча шарт-шароитлар, имкониятлар юзага келмоқда.

Асосий қисм. Олий таълим ислохотларининг маҳсули сифатида мамлакатимизда олий маълумот олмоқчи бўлган ҳар қандай фуқаро учун имкониятлар эшиги очилди. Бугунги кунда Ўзбекистонда жаҳон миқёсидаги каби таълим жараёнида технологик ёндашувлар амалга оширилмоқда. Бу жараён билан бир вақтда педагогик ўқув-тарбия жараёнининг назарияси ва амалиётида сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Таълимдаги ёндашувлар таркиби ўзгармоқда ва кун сайин замонавий ёндашувлардан фойдаланиш юзага келмоқда. Таълим тизими янги ахборотлар билан ишлаш қобилияти ижодий ечимининг таълим дастурини индивидуаллаштиришга қаратилиши билан бойитилмоқда. Таълим жараёнининг муҳим таркиби бўлиб, талаба билан ўқитувчининг шахсга йўналтирилган ўзаро муносабатлари ҳисобланади. Таълим жараёни ниҳоятда мураккаб. Таълим самарадорлиги педагог ва талаба фаоллигига, таълим воситаларининг мавжудлигига, таълим жараёнининг ташкилий, илмий, методик мукамаллигига, жамиятда илмли кишиларга бўлган эҳтиёжга ва бошқа ҳали аниқланмаган омилларга боғлиқ. Жамият ўзининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий эҳтиёжлари асосида таълим самарадорлиги юқори бўлишини талаб этади.

Педагогик таълимда технологик ёндашувнинг зарурий аҳамияти кундан-кунга ўсиб бормоқда. Бу ёндашув ўз ичига инновацион таълим усуллари, замонавий техник ва информатика воситаларини, таълимни автоматлаштириш ва рақамлаштиришни олиб киришни тақозо қилади. Технологик ёндашув педагогик жараёнларни самарали, интерактив ва индивидуал-

лаштирилган қилиш имконини беради. Аҳамият берилиши керак бўлган асосий сабаблари сифатида қуйидагиларни келтирамиз:

1. Маърузаларнинг самарадорлигини ошириш - технологиялар восита-сида муаллимлар ўқув жараёнини тўғридан-тўғри кўрсатиш, анимациялар, видеолар ва графикалар орқали талабаларга янги мавзунини осон тушунишга ёрдам беришлари мумкин.

2. Ўқишнинг интерактивлиги - онлайн платформалар, электрон китоблар, симуляциялар ва ўйинларнинг жорий қилиниши талабаларнинг фаол иштирокини таъминлашга, уларга мустақил ишлашга ва маслаҳатлашишга ёрдам беради.

3. Талабаларнинг индивидуал эҳтиёжларига мослашиш - технологик ёндашув ҳар бир талабанинг ўзига хос ўқиш суръатини ва усуллари ҳисобга олиш имконини беради ва оқибатда талаба ўзининг кучли ва кучсиз жиҳатларига эътибор қаратади.

4. Таълимнинг баҳоланишини автоматлаштириш - технологиялар орқали тўғридан-тўғри баҳолаш тизимларини жорий этиш, ўқитувчига талабаларнинг иш натижаларини тез ва аниқ баҳолашга ёрдам беради.

5. Инновация ва янгиликларга очиқлик - технологик ёндашув педагогикада янги ва самарали усуллар, дастурлар ва платформаларни ишлаб чиқишга туртки беради, бу эса таълимни замон талабларига мослаштиришга ёрдам беради.

6. Ҳар томонлама малакаларни шакллантириш - технологиялар талабаларда нафақат академик, балки ижодий ва техник малакаларни ҳам шакллантириш имконини беради.

Ушбу жиҳатлар педагогик таълимда технологиянинг аҳамиятини англатиб, ўқув жараёнларини сифатли ва самарали қилишга хизмат қилади. Технологик ёндашувлар таълимда янгиликни амалга ошириш ва таълимнинг энг яхши шакллари излашда муҳим аҳамиятга эга.

Натижалар ва муҳокамалар. Таълимда технологиянинг зарурати, технологик ёндашув, аниқ мақсадга йўналтирилганлик, жараён натижаларининг ташхислаш, ўқув жараёни лойиҳалашда барча қирраларини қайта ишлаб чиқиш, қулайликни мужассамлаштириш, замонавий таълим технологияларнинг психологик-педагогик нуқтаи назардан такомиллаштириш, таълим жараёнига технологик ёндашув шартлари, таълим жараёнига технологик ёндашувнинг асосий тамойиллари юзасидан келтирилган ғоялар мақоланинг илгари сурилаётган илмий муаммоларини ташкил қилади.

Педагогик таълимда технологик ёндашувларни қўллаш турли натижаларга олиб келиши мумкин. Ушбу технологиялар таълим жараёнини яхшилашга, талабаларнинг билим олиш жараёнини оптимизация қилишга, ва

муаллимларнинг иш самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Педагогик таълимда технологик ёндашувларнинг айрим муҳим натижалари сифатида қуйидагиларни эътироф этиш мумкин:

1. Ўқиш жараёнининг самарадорлигини ошириш

Технологик ёндашувлар таълим жараёнини интерактив ва визуал усуллар орқали соддалаштиради. Мавзунини илғор анимациялар, видеолар, графикалар ва мултимедиа воситалари орқали тушунтириш талабаларнинг диққатини жалб қилиб, уларнинг янги маълумотларни кўпроқ ислоҳ этишга ёрдам беради.

2. Талабаларнинг фаол иштирокини таъминлаш

Онлайн платформа ва интерактив элементлар орқали талабалар ўқиш жараёнига кўпроқ фаоллик билан жалб этилади. Мобиль қурилмалар, онлайн тестлар, форумлар ва гуруҳли ишларнинг фаол жорий этилиши талабаларнинг ўз билимларини баҳолаши ва муаммоларга эътибор қаратишига ёрдам беради. Бу талабаларнинг ўзгартиришга ва янги мавзуларга ўзларининг қизиқишларини қўшишга имкон беради.

3. Индивидуал таълим ва таълим усуллари муслаштириш

Технологик ёндашувлар индивидуал ўқишнинг кўпроқ қўлланилишини таъминлайди. Масалан, талабалар ҳар бир ўқиш материални ўз суръатида ўрганишлари мумкин, бу эса уларнинг билимини шакллантиришда фойдаланиб бўлади. Шунингдек, маълумотларни қайтариш ва такрорлаш учун турли кўринишлардаги машқлардан фойдаланиш мумкин, бу ҳар бир талаба учун ўзига хос ўқиш усуллари таклиф этади.

4. Ўқитувчиларнинг иш самарадорлигини ошириш

Технологиялар ўқитувчиларга сабоқларни аниқ ва самарали ташкил этишга ёрдам беради. Дастурий таъминот, электрон таълим платформалари ва автоматик баҳолаш тизимлари орқали ўқитувчилар вақтини тежаш ва талабаларнинг даражасини тез аниқлаш имконини олишади. Бу уларга ҳар бир талабанин индивидуал эҳтиёжларини ўрганиш ва хусусан ечимлар беришга ёрдам беради.

5. Билимларнинг баҳоланишини осонлаштириш

Технологиялар орқали талабаларнинг ўқиш натижалари ва билимини баҳолаш жараёни тез ва аниқ бўлади. Мобиллаштирилган тестлар, автоматик баҳолаш тизимлари ва платформалар орқали ўқитувчилар талабаларнинг натижаларини тўғридан-тўғри кўриб чиқишлари ва таҳлил қилишлари мумкин.

6. Жамоавий ишлаш ва ижодий хусусиятларни ривожлантириш

Интерактив платформалар орқали талабалар орасида жамоавий ишлашда яхшилланиш рўй беради. Ўқиш материаллари бўйича гуруҳлар шаклланти-

риш ва мавзулар бўйича муҳокамалар ўтказиш талабаларнинг ижодий ва танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Технологик ёндашув деганда тайёр маҳсулот (ишлаб чиқариш технологиясига ўхшаш) олиш учун ишлаб чиқариш жараёнларида қўлланиладиган жараён тушунилиб, қўйилган мақсадларга эришишда қўтилган натижаларни кафолатлайдиган ҳолат тушунилади [2]. Л.В.Голишнинг фикрича [3], агар методни билиш йўли, тадқиқот йўли ёки бирор фаолиятдаги маълум амалиёт ва назарий билимлар соҳасини эгаллашни ҳаракатлар, операциялар, усуллар мажмуаси деб тушунсак, педагогик технология маълум маънода таълим-тарбия жараёнларида зарур натижаларга эришиш назарда тутилади.

Таълим технологиясининг асосий мақсади талаба шахсни шакллантиришда муҳим омил бўлган педагогик жараённи такомиллаштириш, инсонпарварлаштириш, талабанинг мустақиллигини таъминлаш, ўқитиш жараёнида техник воситалар имкониятларидан самарали фойдаланишга эришишдан иборат [8]. Педагог олим М.Очиловнинг таъкидлашича – педагогик технология усули таркибий қисмига таълимнинг умумий мақсадлари (ўқитувчи ва талабанинг мақсадлари) ни ишлаб чиқиш, таълим мақсадларини назорат (тест) топшириқларига ўтказиш, мақсадга эришиш усуллари киради [6].

Ўқув-тарбия жараёнида вужудга келган янги педагогик муносабатлар мазкур жараёнда замонавий педагогик технологияларни қўллашни тақозо этади. Педагогика фани ва амалиётида турли хил ёндашувлар қўлланилади. Улар оғзаки-кўргазмали, тадқиқий, изланувчан, тизимли, функционал, комплекс, технологик, фаолиятли ёндашувлардир [7].

Ўқув-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни жорий қилиш педагогдан ижобий ишлашни талаб этади [1]. Педагог ўзида унга ёрдам берувчи ташқи имкониятлар, яъни, назарий-амалий, ўқув қуроллари ва воситалари мавжудлиги ҳақида тўлиқ маълумотларга эга бўлиши керак [10]. Педагог ўзидаги мавжуд маълумот ва имкониятлар асосида қаралаётган таълим йўналиши бўйича маълумотлар ҳамда илғор ўқитиш услубларини қўзлаган мақсадга йўналтириш қобилиятига эга бўлиши лозим.

Таълим – жамиятни ислоҳ қилиш ва уни ташқи дунё учун янада очик ҳамда янги технология ва билимларга йўналтирилган жамиятга айлантиришнинг асосий омилидир [11].

Замонавий педагогик технологияларнинг психологик-педагогик нуқтаи назардан такомиллашувининг асосий йўналишлари қуйидагилар билан ифодаланади:

- талабанинг ёдлашдан эслаб қолиш функциясига ўтиши, яъни ўзлаштирилганини ишлатиш имконини берувчи ақлий ривожланиш жараёнига ўтиши;
- ўртача талабага йўналтирилганликдан ўқитишнинг табақалашган ва индивидуаллаштирилган дастурларига ўтиш;
- талабанинг ташқи мотивациясидан ички маънавий тартибга ўтиш.

Технологик ёндашув замонавий таълим жараёнининг муҳим омилларидан саналади [9]. Унинг моҳияти, таркибий асослари ва қўлланиш шартларини пухта ўзлаштириш ўқитиш жараёнини самарали ташкил этишга ёрдам беради. Ўқув материалларининг моҳиятига кўра педагогик технологиялардан мосини танлаш, уларга мувофиқ тарзда ўқув ахборотларини қайта ишлаш педагогик фаолиятни жонли, қизиқарли ва жўшқин ташкил этишга ёрдам беради.

Таълим жараёнига технологик ёндашув қуйидаги асосий шартларга мувофиқ ташкил этилади [5]:

- 1) таълим олиш, муайян назарий ҳамда амалий билимларни ўзлаштиришга бўлган ижтимоий (ёки шахсий) эҳтиёжларнинг юзага келиши;
- 2) таълим олиш, муайян назарий ҳамда амалий билимларни ўзлаштиришга нисбатан рағбатнинг уйғониши;
- 3) талабанинг ўқув – билиш фаолияти мазмунини белгилаш;
- 4) талабанинг ўқув-билиш фаолиятини бошқаришни йўлга қўйиш омилларининг мавжудлиги.

Таълим технологиясининг функционал тузилмаси бевосита таълим жараёнининг моҳиятини тўлақонли ёритишга хизмат қилади. Таълим технологиясининг функционал тузилмасини қуйидагича акс эттириш мумкин [10].

Бугунги кунда таълим олишга бўлган рағбат ва унинг мазмуни таълим жараёни муваффақиятининг кафолати бўла олади. Зеро, яқин ўтмишда талабаларнинг таълим жараёнидаги иштироки назарий билимларни қабул қилиб олувчи ва ўзлаштирилган назарий билимлар, амалий кўникмаларни намоёниш этувчи субъект сифатидаги роли билан кифояланган бўлса, таълим технологияси талабаларига кўра талабалар таълим жараёнининг етакчи субъекти, асосий ижрочиси сифатида намоён бўлади.

Эндиликда талабалар ўқитувчи томонидан узатилаётган ахборот (билим) ларни қабул қилмайди. Балки таълим берувчининг йўлланмаси, кўрсатмасига мувофиқ тавсия этилган ўқув манбалари билан мустақил равишда танишиш орқали назарий билимларни ўзлаштиради, ўқитувчининг назорати остида амалий кўникма ва малакаларни ҳосил қилади [12]. Талабалар мустақил фаолият юритиш, назарий билимларни ўзлаштириш асосида ўзида мустақил ва эркин фикрни илгари суриш, далиллар келтириш, ўз фикрини

химоя қилиш лаёқатини тарбиялай олиши, ўз-ўзини танқид қилиш, ўз-ўзини баҳолаш сифатларини қарор топтира олиши талаб этилади. Давр талаби ўқувчи-талабаларни таълим жараёнининг сушт тингловчиси бўлишдан фаол иштирокчисига айлантиришни тақозо этади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, педагогик таълимда технологик ёндашувларнинг қўлланилиши таълим жараёнини тўғри йўналишда самарали ва равшан қилмаслиги билан бирга, талабаларнинг қизиқишларини, фаоллигини, билим даражасини оширишга ёрдам беради. Шу билан бирга, муаллимларнинг иш самарадорлиги, инновацион таълим усуллари ва ўқитишга бўлган ёндашуви умумий таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади.

Технологик ёндашувлар талабаларнинг шахсий эҳтиёжлари ва қизиқишларига мос равишда ўқишни ташкил этишга имкон беради. Масалан, адаптив таълим тизимлари ҳар бир талаба учун индивидуал ўқиш йўналишини белгилаш ва уларга тегишли материалларни тақдим этиш мумкин.

Технологиялар талабаларда нафақат академик, балки техник, ижодий ва коммуникация малака ва кўникмаларини ҳам ривожлантиришга ёрдам беради. Мобил ва компьютер дастурларини ишлатиш, мултимедиа контентлари яратиш ва кодлаш асосларини ўрганиш талабаларнинг замонавий меҳнат бозорига мослашишини таъминлайди.

Фойдаланган адабиётлар:

- Бугакова Е.В. Творческое саморазвитие старшеклассника в креативном образовании: монография / Е.В.Бугакова. – Оренбург: НОУ ВПО МТИ «ВТУ», Экспресс-Печать, 2013. – 220 с.
- Гатальский В.Д. Педагогическая пропедевтика как инновационная образовательная система профилактики девиантного поведения учащейся молодежи / В.Д. Гатальский // ЧиО. – 2011. – № 1. – С. 74-79.
- Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойиҳалаштириш ва режалаштириш. – Т.: Иқтисодиёт, 2011. – 208 б.
- Кузнецов В.В. Общая и профессиональная педагогика / В.В.Кузнецов. – 2е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт, 2016. – 136 с.
- Муслимов Н.А., Рахимов З.Т., Хўжаев А.А., Қодиров Ҳ.Ш. Таълим технологиялари. Дарслик. – Тошкент: “Ворис” нашриёти. – 2019. - 568 б.
- Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши: Насаф, 2000. - 79 б.
- Педагогика / Под ред. А.П.Тряпиценой. – СПб.: Питер, 2013. – 304 с.
- Рахимов З.Т., Муслимов Ш.Н., Имомов М.П., Келдиёрова М.Ф. Педагогик технологиялар. Ўқув қўланма. - Тошкент “Фан ва технологиялар” нашриёти, 2021. - 192 б.
- Рахимов З.Т. Талабалар ўқув-билиш фаолиятини инновацион ёндашув асосида ривожлантириш механизми. Монография. – Тошкент: «Ворис» нашриёти, 2019. - 112 б.
- Рахимов З.Т., Элчаев З.А. Педагогические и психологические опыты в практике применения педагогических технологий. // Издательство «Проблемы науки» журнал “Вестник науки и образования”, 2020. № 10 (88). часть 1. С.69-75.
- Рахимов З.Т. Педагогик компетентлик таълим жараёни ривожланишининг муҳим омили сифатида. // “Замонавий таълим” илмий-амалий оммабоп журнали, 2019 йил № 7-сон. - 3-8-б.
- Толипов Ў.Қ., Усмонбоева М.Ҳ. Педагогик технологияларнинг тағбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006. - 58-63 б.

INNOVATSION TA'LIM VOSITALARI ASOSIDA TEXNOLOGIYA FANI O'QITUVCHILARINING RAQAMLI KOMPETENSINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Nurmamotov R.A.

Qarshi davlat universiteti

Texnologik ta'lim kafedrası tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: 3D printer, ta'lim, raqamli texnologiyalar, kompetensiya, dizaynerlik, ijodkorlik.

Ключевые слова: 3D-принтер, образование, цифровые технологии, компетентность, дизайн, креативность.

Key words: 3D printer, education, digital technologies, competence, design, creativity.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo'lajak mutaxassislarining kompetentsiyalarini shakllantirish va uni rivojlantirishda innovatsion ta'lim vositalarining ahamiyati hamda ulardan ta'lim jarayonida foydalanishning afzalliklari yoritilgan. Innovatsion ta'lim vositalari ta'limda katta o'zgarishlarga olib keluvchi o'qitish va o'rgatish amaliyotga integratsiya qilishni talaba va o'qituvchi uchun umumiy ta'lim tajribasini yaxshilashga yordam beradi. Innovatsion ta'lim vositalaridan biri 3D prentri texnologiyalarning innovatsion yondashuv sifatida ta'lim jarayonida qo'llanilishi uning ta'lim mazmuni, o'qitish shakllari va usullariga ta'siri hamda talabalar uchun yaratilgan imkoniyati va kelajakda ta'lim jarayonini rivojlantirishdagi ahamiyatiga bag'ishlangan.

РЕЗЮМЕ:

В статье подчеркивается значение инновационных образовательных инструментов в формировании и развитии компетенций будущих специалистов, а также преимущества их использования в образовательном процессе. Инновационные образовательные инструменты помогают интегрировать методы преподавания и обучения, что приводит к серьезным изменениям в образовании, улучшая общий опыт обучения как для студентов, так и для преподавателей. Одним из инновационных образовательных инструментов является инновационный подход технологий 3D-печати. Использование технологий в образовательный процесс посвящен его влиянию на содержание образования, формы и методы обучения, возможностям, которые он создает для учащихся, и его значению в развитии образовательного процесса в будущем.

SUMMARY:

This article discusses the importance of innovative educational tools in the formation and development of the competencies of future specialists and the advantages of using them in the educational process. Innovative educational tools help to improve the overall educational experience for students and teachers by integrating teaching and learning practices, which leads to significant changes in education. One of the innovative educational tools, the use of 3D printing technologies as an innovative approach in the educational process, is devoted to its impact on the

content of education, forms and methods of teaching, the opportunities created for students and its importance in the development of the educational process in the future.

Kirish. Hozirgi zamonda raqamli texnologiyalarning jadal rivoji talabalar uchun muhim bo'lgan raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishni talab etmoqda. Texnologiya darslarida sifatli ta'limni tashkil etish maqsadida 3D printerlaridan keng ko'lamda foydalanilmoqda. 3D printerlari bugungi ta'lim tizimiga innovatsion vosita sifatida kirib kelgan bo'lib, ular o'quv jarayonini interaktiv va amaliy qilishga xizmat qilmoqda. Ushbu maqola 3D printerlarning ta'limda qo'llanilishi va ular orqali talabalarining raqamli kompetentsiyalarini rivojlantirishga oid masalalarni ko'rib chiqadi.

3D printerlarning ta'limda qo'llanilishi 3D printer texnologiyalari ta'lim tizimiga kiritilishi bilan nafaqat o'qitish usullari, balki o'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishi ham sezilarli darajada oshdi. Ushbu texnologiya nafaqat nazariy bilimlarni amaliyot bilan mustahkamlashda, balki ilmiy-ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan o'quv jarayonlarini tashkil etishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. 3D printerlar yordamida talabalar turli fanlarga oid murakkab nazariy tushunchalarni o'zlashtirishni osonlashtiradigan aniq, ko'rinadigan va uch o'lchamli modellar yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Texnologiya darslari keng qamrovli fan bo'lganligi sababli uning imkoniyatlarini turli xil fanlar misolida ko'rishimiz mumkin.

Biologiya fanida 3D printerlar anatomiyani o'rganish jarayonini yanada samaraliroq qiladi. Masalan, talabalar inson organlari, mushak tizimi yoki hujayra tuzilmasining uch o'lchamli modellarini yaratish orqali ularning tuzilishi va funksiyalarini vizual tarzda ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, o'quvchilar genetik jarayonlar yoki evolyutsion o'zgarishlarni grafik ko'rinishda ko'rib, bu murakkab mavzularni yaxshiroq tushunadilar. Tibbiyotda esa jarrohlik amaliyotlariga tayyorgarlik jarayonida maxsus modellar yaratish orqali talabalar o'z amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Bu ularga kelajakda real amaliyotda duch keladigan vaziyatlarni oldindan o'rganish imkonini beradi.

Fizika fanida 3D printerlar talabalar uchun murakkab fizik qonuniyatlarni tushunishni sezilarli darajada yengillashtiradi. Masalan, talabalar murakkab mexanik tizimlar, issiqlik uzatish yoki elektromagnit maydonlarning uch o'lchamli modellarini yaratish orqali nazariyani amalda sinash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, mexanik qurilmalar va ularning ishlash tamoyillarini o'rganishda talabalar o'z loyihalarini yaratish orqali nazariy bilimlarini amaliyotga tatbiq etadilar.

Kimyo fanida esa molekularlarning uch o'lchamli modellarini yaratish orqali talabalar murakkab kimyoviy tuzilmalarning shakl va o'lchamlarini yaxshiroq tasavvur qilishadi. Masalan, organik molekularlar yoki kristall panjaralar tuzilishini o'rganish uchun talabalar 3D printerlar yordamida real modellarni yaratadilar. Bu jarayon nafaqat kimyoviy tuzilmalarni chuqurroq tushunish, balki ular orasidagi bog'lanishlarni o'rganishda ham katta yordam beradi. Shuningdek, talabalar ekologik xavfsiz materiallardan foydalanib, atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan loyihalarni ishlab chiqishadi.

San'at va dizayn sohasida 3D printerlar o'quvchilar ijodkorligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar raqamli dizayn dasturlaridan foydalanib, o'z san'at asarlari, haykallar, arxitekturaviy loyihalar va turli xil mahsulotlarni loyihalashtiradilar. Bu jarayon nafaqat ularning texnologik ko'nikmalarini oshiradi, balki kreativ fikrlash qobiliyatini ham shakllantiradi. Dizaynerlik sohasidagi o'quv jarayonlarida talabalar murakkab shakl va detallarni loyihalashtirib, ularni 3D printer yordamida materiallashtiradilar.

Matematika sohasida 3D printerlar yordamida geometrik shakllar va ularning uch o'lchamli ko'rinishlarini yaratish o'quvchilarning matematik tasavvurini kengaytiradi. Masalan, talabalar geometriya darslarida murakkab ko'pburchaklar, paraboloidlar yoki boshqa uch o'lchamli shakllarning real modellarini yaratib, ularning xususiyatlarini amalda o'rganadilar.

Ta'limda 3D printerlar qo'llanilishi nafaqat o'quv jarayonini qiziqarli qiladi, balki talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga tayyorlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiya yordamida o'quvchilar ilmiy izlanish olib borish, loyihalar ishlab chiqish va innovatsion g'oyalarni amalda sinab ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shuningdek, ularning texnologiyaga oid ko'nikmalari rivojlanib, zamonaviy raqobatbardosh mehnat bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishlari uchun asos yaratadi.

3D Printerlar va zamonaviy kasbiy ko'nikmalar 3D printerlar zamonaviy kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda beqiyos rol o'ynaydi. Ushbu texnologiya nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtiradi, balki talabalarni real hayot muammolarini hal qilishga tayyorlaydi. Bugungi kunda arxitektura, muhandislik, tibbiyot, moda dizayni, avtomobilsozlik, aviatsiya, kosmik texnologiyalar va hatto oziq-ovqat sanoati kabi ko'plab sohalarda 3D bosib chiqarish texnologiyalari faol qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyani o'zlashtirgan talabalar zamonaviy mehnat bozorida talabgir mutaxassislar sifatida shakllanadilar.

Arxitektura sohasida 3D printerlardan foydalanish me'moriy loyihalarining prototiplarini tez va aniq yaratish imkonini beradi. Bu jarayon dizaynerlarga

loyihaning texnik va estetik jihatlarini amalda ko'rish imkoniyatini beradi. Talabalar 3D bosib chiqarish yordamida murakkab binolar va inshootlarning miniatyura modellarini ishlab chiqib, amaliyotda o'z bilimlarini mustahkamlaydilar.

Muhandislik sohasida 3D printerlar talabalarga mexanik qismlar va qurilmalarning prototiplarini yaratish imkonini beradi. Bu nafaqat loyihalash, balki materiallarning fizik xususiyatlarini sinovdan o'tkazish jarayonini ham o'z ichiga oladi. Masalan, avtomobilsozlik sohasida talabalar dvigatel qismlarining modellarini ishlab chiqib, ularni sinovdan o'tkazadilar. Shuningdek, kosmik texnologiyalar sohasida murakkab qurilma komponentlarini yaratib, ularning kosmik sharoitlarga chidamliligini baholashda ishtirok etadilar.

Tibbiyot sohasida 3D printerlar yordamida inson organlari va to'qimalarining uch o'lchamli modellarini yaratish keng qo'llanilmoqda. Bu jarayon talabalarga jarrohlik amaliyotlari uchun tayyorgarlik ko'rish va anatomiyani chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, maxsus tibbiy asbob-uskunalar yoki protezlar ishlab chiqarishda 3D printerlardan foydalanish tibbiyot sohasida zamonaviy innovatsiyalarni keng joriy etishga xizmat qilmoqda.

Moda dizayni sohasida esa 3D printerlar kiyim-kechak va aksessuarlarni ishlab chiqishda yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Dizaynerlar murakkab va nozik detallarni o'z ichiga olgan kiyimlar va zargarlik buyumlarini yaratishda ushbu texnologiyadan foydalanadilar. Talabalar raqamli dizayn dasturlari yordamida o'z loyihalarini ishlab chiqib, ularni 3D printerda bosib chiqarish orqali o'z ijodiy ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Sanoat ishlab chiqarishda 3D printerlar yordamida murakkab mexanik va elektr tizimlarini yaratish sezilarli darajada osonlashdi. Talabalar ushbu texnologiyadan foydalangan holda zamonaviy ishlab chiqarish jarayonlarini o'rganadilar. Bu ularga logistika, texnologik jarayonlarni optimallashtirish va innovatsiyalarni joriy etish borasida yetakchi ko'nikmalarni egallash imkonini beradi.

Shuningdek, oziq-ovqat sanoatida ham 3D printerlarning qo'llanilishi tobora ortib bormoqda. Talabalar mazkur texnologiya yordamida oziq-ovqat mahsulotlarining noyob shakllarini yaratish, individual dietalarni ishlab chiqish va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan usullardan foydalanishni o'rganadilar.

Bundan tashqari, 3D printerlarning ta'limda qo'llanilishi talabalarni ekologik barqarorlik tamoyillariga rioya qilishga undaydi. Talabalar qayta ishlanadigan materiallardan foydalanish orqali ekologik toza mahsulotlarni loyihalashtirish ko'nikmasini egallaydilar.

3D printerlarning yuqoridagi barcha sohalarida keng qo'llanilishi ularni ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylantirmoqda. Talabalar ushbu texnologiyani o'zlashtirish orqali kelajakda raqobatbardosh va innovatsion g'oyalarni amalga oshiruvchi yetuk mutaxassislarga aylanishadi.

Raqamli texnologiyalarni shakllantirish va kengaytirish Bugungi kunda 3D printerlardan foydalanish raqamli texnologiyalarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiya o'quvchilarni nafaqat raqamli modellashtirish bilan tanishtiradi, balki ularga yangi innovatsion yechimlarni topish imkonini ham beradi. Talabalar 3D modellashtirish dasturlaridan foydalanib, virtual loyihalarni yaratishni o'rganadilar, keyin esa ushbu loyihalarni amalda uch o'lchamli shaklda bosib chiqaradilar. Bu jarayon nafaqat ularning texnik ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki kreativ fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini ham oshiradi.

Talabalar 3D printerlar orqali texnologik jarayonlarni o'zlashtirishning bir qator foydali jihatlaridan bahramand bo'ladilar. Masalan, ular:

- **Raqamli dizayn va modellashtirish ko'nikmalari:** Talabalar zamonaviy dasturlarda ishlashni o'rganib, o'z g'oyalari va loyihalarini raqamli formatga keltirishni mashq qilishadi. Bu ularga kelajakdagi muhandislik va dizayn sohalarida muvaffaqiyat qozonish imkoniyatini beradi.
- **Texnologiyalardan foydalanish qobiliyati:** Talabalar 3D printerlarning ishlash tamoyillari, materiallarning turlari va ularning xususiyatlari haqida bilib oladilar. Bu ularga texnologik taraqqiyotning yangi bosqichida mustahkam poydevor yaratadi..

Masofaviy ta'limda 3D printerlarning qo'llanilishi yanada ko'proq imkoniyatlarni ochib bermoqda. Bugungi kunda talabalar raqamli loyihalarni onlayn platformalar orqali yaratib, ularni masofadan turib 3D printerlarda bosib chiqarish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda. Bu usul:

- **Ta'lim jarayonini moslashuvchan qilish:** Talabalar o'z loyihalari ustida istalgan vaqtda ishlash imkoniga ega bo'lib, ularni masofadan turib boshqaradilar.
- **Resurslarni tejash:** Masofaviy ta'lim orqali 3D bosma texnologiyalaridan foydalanish, o'quv muassasalarida resurslarni samarali taqsimlash va talabalar uchun qulay shart-sharoitlar yaratadi.
- **Ijodkorlikni oshirish:** O'quvchilar o'z loyihalarini virtual muhitda sinab ko'rib, ularga real shakl berish orqali tajriba orttiradilar.

Masofadan turib ishlash imkoniyati, shuningdek, jahon miqyosida raqamli iqtisodiyotning o'sishiga mos ravishda talabalarni global texnologik rivojlanishga tayyorlashda ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon raqamli

texnologiyalarni o'rganish va ulardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish orqali o'quvchilarning zamonaviy mehnat bozorida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishlariga yordam beradi.

Shu bilan birga, raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, jamoaviy ishlash va raqamli muhitda samarali muloqot qilish qobiliyatlarini ham oshiradi. 3D printerlar yordamida olib boriladigan loyihalar, talabalarni kelajakda yuqori texnologiyali kasblar uchun tayyorlashda muhim poydevor yaratadi.

Xulosa 3D printerlar ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuv olib kirib, o'quvchilarning raqamli kompetentsiyalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli, interaktiv va amaliyotga yo'naltirilgan qilish imkonini yaratadi. Talabalar 3D printerlar orqali o'z bilimlarini amaliyotga tatbiq etib, texnologik taraqqiyot bilan hamqadam bo'ladilar. Shu sababli 3D printerlarning ta'lim tizimida tutgan o'rnini tobora ortib borayotganini qayd etish lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Raqamli O'zbekiston-2030 PF-6079 05.10.2020

Солдатов Г.У Нестик Т.А Цифровая компетентность подростков и родителей –М.Фонд Развитие Интернет 2013-144 с

Ячина Н.П Фернандес Г.Г Развити цифровой компетентности будущего педагога в образовательном пространстве вуза –Вестник ВГУ.Проблемы высшего образования №1 2016

Turdiyev E.J Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion ta'lim vositalari Monografiya Intellect:2023-144 b

3D Printing in Education:Future Prospects and Current Applications (2022) Educational Research and Development Journal.

ADEKVAT ADAPTIVLIK TUSHUNCHALARINING MAZMUNI VA MOHIYATI

Abdullaev S.A.

Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: o'zgaruvchan ta'lim muhiti, pedagogik jarayon, didaktik jarayon, adekvat, adekvatlik, adaptatsiya.

Ключевые слова: изменяющаяся образовательная среда, педагогический процесс, дидактический процесс, адекватность, адекватность, адаптация.

Key words: changing educational environment, pedagogical process, didactic process, adequacy, adequacy, adaptation.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada talabalarining o'zgaruvchan ta'lim muhitiga adekvat moslashuvchanligi muammosi tadqiq etilgan. Shu bilan birga, maqolada adekvat, adekvatlik, adaptatsiya tushunchalarining mazmuni va mohiyati hamda ushbu tushunchalar yuzasidan keltirilgan yondashuvlar keltirilgan. Adekvat shaxs - davlat va jamiyatlardagi qonun va me'yorlarga bo'yso'nadigan, boshqalarning fikrini ham inobatga oladigan va hurmat qiladigan, o'zini har doim ham haq bilmaydigan, ishonchli, moslashuvchan kishidir.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается проблема адекватной адаптации обучающихся к меняющейся образовательной среде. При этом в статье представлены содержание и сущность понятий адекватности, адекватности и адаптации, а также подходов, связанных с этими понятиями. Адекватный человек – это человек, подчиняющийся законам и нормам государства и общества, учитывающий и уважающий мнение других, не всегда правый, надежный, адаптируемый.

SUMMARY:

This article discusses the problem of adequate adaptation of students to a changing educational environment. At the same time, the article presents the content and essence of the concepts of adequacy, adequacy and adaptation, as well as approaches related to these concepts. An adequate person is a person who obeys the laws and norms of the state and society, who takes into account and respects the opinions of others, who is not always right, reliable, and adaptable.

Mamlakatimizda bo'lajak pedagoglarni tayyorlashga keyingi yillarda jiddiy e'tibor qaratilib, uning ilmiy, amaliy va huquqiy asoslarini takomillashtirish masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ayniqsa, ularni zamonaviy bilimlar qurollantirish, uzluksiz malakasini oshirish, ijtimoiy qo'llab quvvatlash

hamda ijodkorligi, kreativligini rivojlantirish kabi ishlar tizimli va izchil amalga oshirilib kelinmoqda. Shu bilan birgalikda ta'lim sohasida faoliyat olib borayotgan pedagog kadrlar va bo'lajak mutaxassislar oldiga yuksak talablar ham qo'yilmoqdaki, uni Prezidentimiz Sh. Mirziyoyevning quyidagi fikrlarida ko'rishimiz mumkin: "Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim, ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimiz eng ilg'or vakillari bo'lishlari kerak". Bu vazifalarni amalga oshirishda bo'lajak pedagoglarni o'zgaruvchan ta'lim muhitiga adekvat moslashtirish muammosining nazariyasini ishlab chiqish va metodikasini takomillashtirish ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Demak, o'zgaruvchan ta'lim muhitida ta'lim olayotgan shaxs yuqoridagi sifatlarga ega bo'lishi uchun albatta ushbu muhitga adekvat moslashgan bo'lishi lozim. Chunki, o'zgaruvchan ta'lim muhiti yangiliklar va tasodifiy jarayonga boy bo'lishi bilan birga, an'anaviy ta'lim muhitidan mutlaqo farq qiladi. Shunday ekan, bugungi kunda o'zgaruvchan ta'lim muhitiga talabalarni adekvat moslashtirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sanaladi.

Adekvat - (lotincha *adaequatus* - tenglashgan, mos, aynan bir, o'xshash) bilish nazariyasida narsa va hodisalarning xossalari va aloqalarini ularning ob'yektiv mazmuniga to'g'ri keladigan, aniq va mos qilib olish. Inson ongi ob'yektiv borliqni ijtimoiy amaliyot asosida adekvat aks ettira boradi[5]. Ko'rinadiki, adekvat aynan mos, o'xshash, aynan bir xil degan ma'noni anglatadi.

Adekvatlik - davlat va jamiyatdagi qonun va me'yorlarga bo'yso'nadigan, boshqalarning fikrini ham inobatga oladigan va hurmat qiladigan, o'zini har doim ham haq bilmaydigan, ishonchli, moslushuvchan shaxslardir. Shuningdek, adekvat shaxs muammolarni yechishga konstruktiv yondasha oladi va o'zining emotsiyalarini nazorat qilish qobiliyatiga ega.

Hozirgi vaqtda moslashish tushunchasini adaptatsiya tushunchasi sifatida ham tilimizda ko'p ishlatamiz. Adaptatsiya lotincha "Adaptare" so'zidan olingan bo'lib, – shaxsning o'zgaruvchan tashqi sharoitlarga moslashishini anglatadi.

Adaptatsiya – organizmning turli yashash sharoitlariga moslashishi; sezgi a'zolarining o'ziga ta'sir etadigan qo'zg'atuvchilarga moslashishi natijasida ularda sezgirlik darajasining o'zgarishi (masalan, ko'zning yorug'lik yoki qorong'ilikka moslashuvi [6].

Adaptatsiya – tabiat yoki jamiyat hayotida, insonning ma'naviy-ruhiy olamida kechadigan o'ziga xos jarayon bo'lib, biron-bir muhit yoki sharoitga, yangilikka moslashuvni anglatadi. Inson hayotidagi adaptatsiyaning samarali

kechishi ko'p jihatdan uning ruhiy, ma'naviy holatiga bog'liq [<https://oyina.uz/>].

J. Piaje fikricha: Adaptatsiya - tananing atrof-muhitga ta'siri va atrof-muhitning tanaga ta'sirini ifodalaydigan jarayondir

Mashhur psixologlardan biri G. Eyzenk adaptatsiya haqida shunday fikr bildiradi: "Adaptatsiya – bir tomondan, ehtiyojlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlasa, ikkinchi tomondan shaxs va atrof-muhit, ularning uyg'unlogini ta'minlash yo'lidir [1;464].

Demak, G. Eyzenkning adaptatsiya haqidagi fikridan ko'rinadiki, adaptatsiya ehtiyojlar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi. Zero, adaptatsiya jarayonini boshidan o'tkazayotgan shaxs o'z ehtiyoji sabab o'ziga notanish bo'lgan muhit va jarayonga boradi. Va mana shu jarayonda shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi aloqa yuzaga kelib, ularning uyg'unlogini ta'minlash yo'llari paydo bo'ladi.

T.V.Lusenko esa adaptatsiyani jarayon sifatida tushuntiradi: "...adaptatsiya insonning atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri natijasida hosil bo'ladigan yaxlit, tizimli jarayondir. Moslashuv jarayonining o'ziga xosligi shaxsning psixologik xususiyatlari, uning shaxsiy rivojlanishi bilan belgilanadi, bu xatti-harakatlar va faoliyat ko'rinishlarini shaxsiy tartibga solish konstruksiyalarini mukammallashtirishda namoyon bo'ladi" [3; 80-88].

Darhaqiqat, adaptatsiya yaxlit va tizimli jarayondir. Chunki, shaxs har qanday muhit va jamoaga tez va oson moslasha olmaydi. Balki, uning moslashishiga samarali xizmat qiladigan va tizimli ta'sir ko'rsatadigan omillar, vosita hamda yo'l va usullar o'zaro aloqadorligi bo'lishi lozim.

Ye. V. Leonovanning tadqiqot ishida shaxsning ta'lim jarayoniga psixologik moslashuvchanligi tatqiq etiladi: "adaptatsiya keng ma'noda – shaxsning atrof-muhit sharoitlariga moslashishidir. Psixologik moslashuv - bu shaxsning shaxs sifatida jamiyatda mavjud bo'lishga va shu jamiyat talablariga muvofiq va o'z ehtiyojlari, motivlari va manfaatlariga moslashishidir. Psixologik moslashuv ma'lum bir jamiyatning me'yorlari va qadriyatlarini (keng ma'noda ham, bevosita ijtimoiy muhitga nisbatan ham) o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Psixologik moslashuvning asosiy ko'rinishlari insonning atrofidagi odamlar bilan o'zaro munosabati va uning faol faoliyatidir" [2;106-108].

N. Egamberdieva ilmiy izlanishlarida shaxsning ijtimoiy moslashuvi muammosi tatqiq etadi. Uning fikricha: "Adaptatsiya - organizmning tashqi muhit bilan adekvat aloqalarning shakllanish xususiyati. Shuningdek, adaptatsiya organizm faoliyatini tashqi muhit ehtiyojlariga qarab o'zgartirish qobiliyati hamdir. Barchatirik mavjudotlar o'zgaruvchan atrof-muhitga doimiy adaptatsiyani ta'minlovchi mexanizmlarga ega. Bu qobiliyat gomeostaz asosida

ro‘y beradi. Biroqatrof-muhitning bunday o‘zgarishlarini oldindan ko‘ra bilish va unga ko‘nika olishi faqat insonga xosdir. Insonning bu yuqori adaptiv qobiliyati tug‘ma bo‘lmay, muhit bilan doimiy aloqasining oqibati sifatida rivojlanib keladi” [4;119].

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda adaptatsiya haqidagi tushunchani shunday umumlashtirishimiz mumkin: Adaptatsiya – shaxsning atrof-muhit va jamoa, jamiyatdagi muhit hamda undagi ichki va tashqi ta’sirlarga moslashuvchanligi. Shuningdek, shaxsning dunyoqarashi, ma’naviyati va psixikasining jarayonga nisbatan qayta qurishi, ichki noqulayliklarni his qilmasdan va atrof-muhit bilan ziddiyatsiz munosabatlarga kirishish qobiliyati.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Айзенк, Г. Парадоксы психологии / Г. Айзенк - М.: Эксмо-Пресс, 2009. – 352 с.

Леонова Е. В. Адаптация в образовательной среде и развитие личности учащихся. Россия. Вопросы психологии и воспитания. 106-108.

Луценко Т. В. Адаптация дошкольников с недостатками зрения при переходе на инклюзивное образование. / Т. В. Луценко, Е. В. Свистунова // Психолого-педагогическая поддержка детей с ограниченными возможностями здоровья сборник научных статей: в 2-х частях. Москва, 2016. С. 80–88.

Эгамбердиева Н. Ижтимоий педагогика. Дарслик. Алишер Навоий.2009. -Т.: 119. 232 б.

[<https://uz.wikipedia.org/wiki/Adekvat>]

<https://uz.wikipedia.org/wiki>

KASBIY TA'LIM TASHKILOTLARI RAHBARLARIDA BOSHQARUV KOMPETENTSIYASI

Ismoilova M.

*Andijon viloyati Asaka tumani 3-son kasb-hunar maktabi
direktori*

Tayanch so'zlar: boshqaruv kompetentsiyasi, kasbiy ta'lim, strategik fikrlash, resurslarni boshqarish, jamoa bilan ishlash, samarali kommunikatsiya, innovatsiyalarga moslashish, professional rivojlanish, treninglar, mentorlik dasturlari, fikr almashish platformalar, samaradorlik, mufaffaqiyat, tashkilot rahbarligi, rivojlanish strategiyalari.

Ключевые слова: управленческая компетентность, профессиональное образование, стратегическое мышление, управление ресурсами, командная работа, эффективная коммуникация, адаптация к инновациям, профессиональное развитие, обучение, программы наставничества, площадки для обмена идеями, эффективность, успешность, организационное лидерство, стратегии развития.

Key words: management competence, professional education, strategic thinking, resource management, teamwork, effective communication, adaptation to innovation, professional development, training, mentoring programs, platforms for exchanging ideas, efficiency, success, organizational leadership, development strategies.

РЕЗЮМЕ:

Kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlarida boshqaruv kompetentsiyasi zamonaviy jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada boshqaruv kompetentsiyasining asosiy komponentlari, jumladan, strategik fikrlash, resurslarni boshqarish, jamoa bilan ishlash, samarali kommunikatsiya va innovatsiyalarga moslashish kabi jihatlar muhokama qilingan. Boshqaruvchilarning professional rivojlanishi uchun treninglar, mentorlik dasturlari va fikr almashish platformalari kabi usullar taklif etilgan. Maqolaning asosiy xulosasi shundaki, boshqaruv kompetentsiyasini rivojlantirish kasbiy ta'lim tashkilotlarining samaradorligini oshirish va mufaffaqiyatga erishish uchun muhimdir.

РЕЗЮМЕ:

Управленческая компетентность руководителей организаций профессионального образования важна в современном обществе. В статье рассматриваются ключевые компоненты управленческой компетентности, включая стратегическое мышление, управление ресурсами, командную работу, эффективную коммуникацию и способность адаптироваться к инновациям. Для профессионального развития менеджеров были предложены такие методы, как обучение, программы наставничества и платформы для обмена идеями. Основной вывод статьи заключается в том, что развитие управленческих компетенций имеет важное значение для повышения эффективности и успешности организаций профессионального образования.

SUMMARY:

Managerial competence of heads of vocational education organizations is important in modern society. The article discusses the key components of managerial competence, including strategic thinking, resource management, teamwork, effective communication and the ability to adapt to innovation. Methods such as training, mentoring programs and platforms for exchanging ideas were proposed for the professional development of managers. The main conclusion of the article is that the development of managerial competence is important for improving the effectiveness and success of vocational education organizations.

Kasbiy ta'lim tashkilotlari zamonaviy jamiyatda muhim rol o'ynaydi. Ularning samarali faoliyati, asosan, rahbarlarning boshqaruv kompetentsiyasiga bog'liq. Boshqaruv kompetentsiyasi – bu rahbarning tashkilotni samarali boshqarish, strategik rejalashtirish, jamoa bilan ishlash va resurslarni optimallashtirish qobiliyatidir.

Boshqaruvchi o'z tashkilotining maqsadlarini aniq belgilash va ularga erishish uchun strategiyalarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Strategik fikrlash — bu boshqaruvchi uchun juda muhim qobiliyatdir, chunki u tashkilotning uzoq muddatli maqsadlarini aniq belgilash va ularga erishish uchun samarali strategiyalarni ishlab chiqishni talab qiladi. Tashkilotning kelajagi uchun muhim bo'lgan yo'nalishlarni belgilaydi.

Kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlarida boshqaruv kompetentsiyasi muhim ahamiyatga ega, chunki u ta'lim jarayonini samarali tashkil etish va rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Rahbarlar kelajakni rejalashtirish, maqsadlarni belgilash va ularni amalga oshirish uchun strategiyalar ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Samarali rahbarlar o'z jamoalarini ilhomlantirish, motivatsiya berish va ularni bir maqsad sari yo'naltirish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur. Ochiq va samarali muloqot qobiliyati, xodimlar, talabalar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan aloqalarni o'rnatish va saqlashda muhimdir. Rahbarlar turli muammolarni aniqlash, tahlil qilish va ularni samarali hal etish uchun zaruriy qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak.

Boshqaruv kompetentsiyasini rivojlantirish - ta'lim tashkilotlari, jumladan, kasbiy ta'lim muassasalarida samarali rahbarlik qilish uchun muhim jarayondir. Boshqaruv kompetentsiyasini rivojlantirishning bir necha asosiy yo'nalishlari va usullari bor:

- Boshqaruvning zamonaviy tendensiyalarini o'rganish uchun mutaxassislarning seminar va master-klasslarini tashkil etish.
- Mutasaddilar uchun onlayn platformada boshqaruv kompetentsiyasini oshirishga qaratilgan dasturlarni joriy etish.
- Yosh rahbarlarga tajribali mutaxassislardan o'z bilim va ko'nikmalarini oshirishda yordam berish.

- Boshqaruvchilarni individual ravishda rivojlantirish uchun ko'uching sessiyalarini tashkil qilish.
- Boshqa ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlik qilish, ularning yaxshi amaliyotlarini o'rganish.
- Boshqaruvchilar tajribasini almashish uchun xalqaro va mahalliy konferensiyalar o'tkazish.
- Boshqaruvchilarning bilimlarini oshirish uchun ijtimoiy media va onlayn resurslarni faol qo'llash.
- Boshqaruv bo'yicha elektron darslar va resurslarni yaratish.
- Boshqaruvchilarning o'z faoliyatlari va qarorlarini tahlil qilishga yordam beruvchi sessiyalarni tashkil qilish.
- Tashkilot ichki muhokamalari orqali yangi g'oyalar va yechimlarni topish.
- Emotsional intellektni rivojlantirish, bu rahbarlarga jamoa bilan samarali aloqalar o'rnatishda yordam beradi.
- Muammo yechish ko'nikmalari: muammolarni tez va samarali hal qilish uchun strategik fikrlashni rivojlantirish.
- Kadrlarning professional rivojlanishini ta'minlash, ularning bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda oshirish.

Boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish - bu uzluksiz jarayon bo'lib, u har bir rahbarning shaxsiy rivojlanishiga hamda tashkilotning umumiy samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Samarali boshqaruv uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish, zamonaviy talablarga moslashish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Moliyaviy, insoniy va moddiy resurslarni samarali boshqarish, ularni optimal ishlayish muhimdir. Ta'lim jarayonida yangi texnologiyalar va metodologiyalarni qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirishga intilish. Ta'lim jarayonining samaradorligini baholash va kerakli o'zgarishlarni amalga oshirish uchun nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish.

Tashkilot ichidagi ijtimoiy va madaniy muhitni yaxshilash, xodimlarning professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.

Ushbu kompetensiyalar kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlarining samarali faoliyat yuritishlariga yordam beradi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Maqsadlar aniq va o'lchanadigan bo'lishi kerak, shunda ularga erishishni baholash mumkin. Maqsadlar amalga oshirish uchun realistik bo'lishi kerak, bu tashkilotning resurslari va imkoniyatlariga mos kelishi lozim. Maqsadlarni belgilagandan so'ng, boshqaruvchi ularga erishish uchun strategiyalarni ishlab

chiqishi kerak. Raqobat muhitini, bozorni va ichki resurslarni tahlil qilish orqali samarali strategiyalarni ishlab chiqish.

Yangiliklar kiritish va raqobat ustunligini ta'minlash uchun innovatsion yondashuvlarni qo'llash. Mavjud resurslarni (moliyaviy, inson, texnologik) samarali taqsimlash va boshqarish. Strategik fikrlash, shuningdek, strategik rejalashtirish jarayonini o'z ichiga oladi. Bu jarayonda boshqaruvchi maqsadlarga erishish uchun aniq amaliy rejalarni ishlab chiqadi.

Strategiyalarning samaradorligini kuzatish va ularni doimiy ravishda baholash uchun mexanizmlarni yaratish. Strategik fikrlashning yana bir muhim komponenti — strategik rejalarni samarali ijro etish. Maqsadlarga erishish uchun kerakli jamoani shakllantiradi va ularning vazifalarini aniq belgilaydi.

Jamoa a'zolarini maqsadlarga erishish uchun rag'batlantirish va ularning faolligini oshirish.

Strategik fikrlash jarayoni doimiy ravishda qayta ko'rib chiqilishi kerak. Tashkilotning o'zgaruvchan muhitini hisobga olish: Bozordagi o'zgarishlarga, raqobatchilarning harakatlariga va ichki omillarga mos ravishda strategiyalarni qayta ko'rib chiqadi. Yanada samarali qarorlar qabul qilish uchun olingan natijalardan xulosa chiqaradi. Strategik fikrlash — bu boshqaruvchilar uchun muhim qobiliyatdir, chunki u tashkilotning maqsadlarini aniq belgilash, samarali strategiyalarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirish imkonini beradi. Bu jarayonda tahlil, innovatsiya, rejalashtirish va ijro etish kabi komponentlar murakkab va o'zaro bog'liqdir, bu esa tashkilotning umumiy muvaffaqiyatiga olib keladi

Moliyaviy, inson va moddiy resurslarni samarali boshqarish – bu rahbarning asosiy vazifalaridan biri. Bu resurslarning to'g'ri taqsimlanishi va foydalanilishi tashkilotning muvaffaqiyatini tahminlaydi.

Moliyaviy, inson va moddiy resurslarni samarali boshqarish har qanday tashkilot yoki loyiha muvaffaqiyatini ta'minlash uchun muhim hisoblanadi. Bu jarayon bir-biriga bog'liq bo'lgan bir nechta asosiy komponentlardan iborat:

1. Moliyaviy resurslarni boshqarish

Moliyaviy resurslarni boshqarish pul oqimlarini samarali nazorat qilishni o'z ichiga oladi.

- Byudjet tuzish: Daromad va xarajatlarni rejalashtirish.
- Moliyaviy nazorat: Xarajatlarni kuzatish va rejadani chetga chiqishni oldini olish.
- Tahlil va prognoz qilish: Moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilib, kelajakdagi moliyaviy ehtiyojlarni prognoz qilish.

- Sarmoya kiritish: Qaytaruv ko'rsatkichlarini tahlil qilib, mablag'larni samarali joylashtirish.

2. Inson resurslarini boshqarish

Inson resurslari tashkilotning asosiy aktivlaridan biridir, shuning uchun ularni boshqarish strategik yondashuvni talab qiladi.

- Yollash va tanlash: To'g'ri nomzodlarni topish va joylashtirish.
- Motivatsiya va rag'batlantirish: Xodimlarni samarali ishlashga undash.
- Malaka oshirish: Doimiy o'qitish va rivojlanish dasturlari orqali xodimlarning bilimlarini oshirish.
- Ishlash samaradorligini baholash: Xodimlarning natijalarini kuzatib, ularga tegishli fikr-mulohazalar berish.

3. Moddiy resurslarni boshqarish

Moddiy resurslar inventar, uskunalar, xomashyo va boshqa moddiy aktivlarni o'z ichiga oladi.

- Resurslarni rejalashtirish: Zaruriy moddiy resurslarni aniqlash va etkazib berish tizimini tashkil etish.
- Tejamkorlikni ta'minlash: Ortiqcha xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish.
- Texnik xizmat ko'rsatish: Jihozlarni doimiy ravishda tekshirish va ta'mirlash.
- Hisobot va monitoring: Inventarlarni ro'yxatga olish va real vaqt rejimida ularning holatini nazorat qilish.

4. Samaradorlikni oshirish bo'yicha tavsiyalar

- Integratsiyalangan yondashuv: Moliyaviy, inson va moddiy resurslarni boshqarishda ularning o'zaro bog'liqligini hisobga olish.
- Texnologiyalardan foydalanish: Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va dasturlarni qo'llash.
- Ochiq kommunikatsiya: Jamoa ichida samarali muloqotni ta'minlash.
- Davriy tahlil: Jarayonlarni muntazam ko'rib chiqish va takomillashtirish.
- Resurslarni samarali boshqarish tashkilotga nafaqat qisqa muddatli, balki uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta'minlash imkonini beradi.

Boshqaruvchi jamoa a'zolarini rag'batlantirish, ularning qobiliyatlarini rivojlantirish va jamoaviy ishlash muhitini yaratish uchun mashuldir. Samarali kommunikatsiya – bu rahbarning tashkilot ichidagi va tashqarisidagi aloqalarni mustahkamlash uchun muhimdir. Ochiq va aniq aloqa, ishonchni oshiradi. Zamonaviy dunyoda innovatsiyalar tez rivojlanmoqda. Boshqaruvchi yangi texnologiyalar va metodologiyalarga moslashish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak

Kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlari uchun boshqaruv kompetentsiyasini rivojlantirish uchun bir necha usullar mavjud. Boshqaruvchilar uchun maxsus treninglar tashkil etish, ularning bilim va ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Tajribali rahbarlar yordamida kamroq tajribali rahbarlarning rivojlanishiga yordam berish. Boshqaruvchilar o'rtasida fikr almashish, tajriba va bilimlarni o'rtoqlashish imkoniyatlari yaratish.

Xulosa. Kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlarida boshqaruv kompetentsiyasi muhim ahamiyatga ega. Ushbu kompetentsiyalarni rivojlantirish orqali rahbarlar tashkilotlarning samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni joriy qilish va jamoa muhitini yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Boshqaruv kompetentsiyasini rivojlantirish – bu doimiy jarayon bo'lib, uning natijalari kasbiy ta'lim sohasidagi muvaffaqiyatlarga olib keladi.

Kasbiy ta'lim tashkilotlari rahbarlarida boshqaruv kompetentsiyasi mavzusida maqola yozish uchun adabiyotlar ro'yxati tuzishda foydali bo'lishi mumkin bo'lgan manbalarni ko'rsataman. Ushbu ro'yxatda kitoblar, maqolalar va internet manbalari bo'lishi mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Rajabov, A. (2022). “Ta'lim tashkilotlarini boshqarishda zamonaviy tendensiyalar”. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti.

Saidov, S. (2021). “Kasbiy ta'limda rahbarlik kompetentsiyalari”. Toshkent: O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Nurmatov, N. (2020). “Liderlik va ta'limda innovatsiyalar”. Toshkent: Iqtisodiy tadqiqotlar instituti. Global Competitiveness Report 2022 / World Economic Forum.

UMUMIY O'RTA TA'LIM TASHKILOTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI TA'MINLASHNING BOSHQARUV NAZARIYASI RIVOJLANISH DAVRLARI

Mamayusupova M.Q.

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: umumiy o'rta ta'lim, boshqaruv nazariyasi, samaradorlik, ta'lim tashkilotlari, menejment, ta'lim tizimi, boshqaruv jarayonlari, ta'lim samaradorligini oshirish, pedagogik boshqaruv, ta'lim strategiyalari.

Ключевые слова: общее среднее образование, теория управления, эффективность, образовательные учреждения, менеджмент, образовательная система, управленческие процессы, повышение эффективности образования, педагогическое управление, образовательные стратегии.

Key words: general secondary education, management theory, efficiency, educational institutions, management, educational system, management processes, improving educational effectiveness, pedagogical management, educational strategies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu mavzuda ta'lim tarbiya jarayonining boshqaruv nazariyasining rivojlanish davrlari, o'zgarishlar, yangilanishlar va hozirgi zamonaviy ta'lim tashkilotlari faoliyati, vazifalari haqida so'z boradi. Boshqaruv nazariyasining rivojlanish davrlarini tahlil qilish, ta'lim tashkilotlari faoliyatini samarali boshqarish va kelajakda o'zgarishlarga tayyor turish uchun zarur nazariy asoslarni yaratishi ko'rsatib o'tiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной теме рассматриваются этапы развития теории управления в процессе воспитания и обучения, изменения, обновления, а также деятельность и задачи современных образовательных учреждений. Анализ этапов развития теории управления демонстрирует, как эффективное управление деятельностью образовательных учреждений и подготовка к будущим изменениям помогают создавать необходимые теоретические основы для повышения качества образования.

SUMMARY:

This topic discusses the stages of development of management theory in the education and training process, changes, innovations, as well as the current activities and tasks of modern educational institutions. The analysis of the development phases of management theory demonstrates how effective management of educational institutions' activities and preparedness for future changes help create the necessary theoretical foundations for improving the quality of education.

Mamlakatimizda Yangi O'zbekistonni va Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish borasida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar va islohotlar samaradorligini ta'minlash xalq ta'limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etishga bog'liq. Hozirgi davrda mamlakatimizda umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari faoliyati samaradorligini ta'minlashning mazmuni har tomonlama yetuk, barkamol avlodni tarbiyalash va shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan. Respublikada sog'lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yosh avlodni XXI asr talablariga hamda zamon talablariga to'liq javob beradigan rivojlangan shaxslar qilib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlar yaratilgan. Bu boradagi ishlarni aniq, maqsadli amalga oshirish uchun davlat ahamiyatiga molik hujjatlar, dasturlar va rejalar ishlab chiqildi. Birgina "Talim to'g'risida"gi Qonunning tahrir qilinishi zamon talablari va bugungi kunda ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish davr talabiga aylanganligi, ta'lim sohasidagi munosabatlarni yanada takomillashtirilishi, umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, istiqbolli vazifalarni hal etishga qodir barkamol avlodni tarbiyalashga yo'naltirilganligini keltirish kifoya.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoev Xalq ta'limi tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish "Umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko'tarish, o'quv-tarbiya jarayoniga ta'limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish" [1] maqsadida o'quv-tarbiya jarayonida ta'limning innovatsion shakllari va usullarini qo'llashga ko'maklashishi asosida umumiy o'rta ta'lim tizimini boshqaruvi tashkil etilmoqda. Shu o'rinda takidlash joizki, tub islohotlar davrida jamiyat hayotiga daxldorlik, millat va mamlakat taqdiriga, ertangi kuniga befarq bo'lmaslik hissi shakllangan yoshlarni tarbiyalash hamda ularga ta'lim-tarbiya berish jarayonini, ta'lim tizimini moderniyaatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 martdagi 140-son qarori bilan tasdiqlangan umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi Nizomda "Umumiy o'rta ta'limning vazifalari quyidagilardan iborat:

o'quvchilar tomonidan muntazam bilimlar olinishini ta'minlash, ularda bilim olish yehtiyojini rivojlantirish, bazaviy o'quv, ilmiy va umummadaniy bilimlarni shakllantirish;

o'quvchilarda milliy hamda umumbashariy qadriyatlarni uyg'unlashtirish asosida yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tarbiyalash, o'z Vataniga va xalqiga sodiq fuqaroni shakllantirish;

ta'limning uzluksizligini va izchilligini, umumta'lim tashkilotlari o'quv dasturlarining o'rta maxsus, boshlang'ich professional ta'lim tashkilotlari o'quv dasturlari bilan uzviy bog'liqligini ta'minlash;

ta'lim-tarbiya jarayoniga o'qitishning zamonaviy va innovatsion pedagogik uslublarini hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish;

o'quvchilarning individual ijobiy xususiyatlarini aniqlash, qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, ularning yuksak darajada ta'lim-tarbiya olishlari, ijodiy imkoniyatlarini shakllantirish va rivojlantirish uchun shart-sharoit yaratib berish;

professional tashxislash va kasb-hunarga yo'naltirish, shuningdek o'quvchilarni yuqori malaka talab etmaydigan kasblarga tayyorlash" [2] deb keltirilgan bo'lib, ta'limning uzluksizligi va izchilligini ta'minlashning zarurati ham umumiy o'rta ta'lim jarayonlarining tizimga xos xususiyatlarini tavsiflaydi.

Shuningdek, Nizomda boshlang'ich ta'lim o'quvchilarda o'qish, yozish, sanash, o'quv faoliyatining asosiy malaka va ko'nikmalari, ijodiy fikrlash xislatlari, o'zini o'zi nazorat qilish, nutq va xulq-atvor madaniyati, shaxsiy gigiena va sog'lom turmush tarzi asoslarini egallashni ta'minlashga yo'naltiriladi hamda umumiy o'rta ta'lim muntazam va tizimli bilimlar olinishini, keng dunyoqarash shuningdek ijodiy mustaqil fikrlash shakllantirilishini, o'quvchining barkamol shaxs sifatida kamol topishini, uning qiziqishlari va ijodiy qobiliyatlarining rivojlantirilishini ta'minlaydi.

O'rta ta'lim o'quv dasturiga muvofiq o'quvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalar o'zlashtirilishini, shuningdek ta'limning keyingi turi tanlanishini hamda yuqori malaka talab qilinmaydigan kasblar egallashini ta'minlaydi bundan ko'rinib turibdiki umumiy o'rta ta'lim mazmuni majburiy va qo'shimcha komponentlardan iborat bo'lishi, majburiy komponent davlat ta'lim standarti bilan belgilanishi va o'quvchilarni tayyorlashning o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tashkilotlarida bilimlar asoslarini yanada puxta o'rganish va kasb egallash uchun yetarli bo'lgan zarur darajasini belgilashi keltirilgan bo'lib, qo'shimcha komponent o'quvchining ehtiyojlari va qobiliyatlaridan, maktabning moddiy-texnika va kadrlar bilan ta'minlanganligidan kelib chiqib belgilanishi ko'rsatilgan.

Demak, uzluksiz ta'lim tizimi asosiy turlaridan biri bo'lgan umumiy o'rta ta'limning har bir bosqichlarida ham tashkil etiladigan ta'lim-tarbiya jarayonlari dars mashg'ulotlari hisoblanadigan nazariy, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, sinfdan tashqari mashg'ulotlar hisoblanadigan to'garak mashg'ulotlari, davra suhbatlari, uchrashuvlar, intellektual-ijodiy tadbirlar,

fanlar olimpiadalari, sport musobaqalari va tanlovlar, san'at festivallari, fan kechalari hamda maktabdan tashqari mashg'ulotlar hisoblanadigan ekskursiya va ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, mustaqil ta'lim va tarbiyaviy munosabatlar jarayonlarini qamrab oladi. Mazkur ta'lim jarayonlari ham tizimga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligini ta'minlashning zarurati umumiy o'rta ta'lim jarayonlarini yaxlit holda tizim sifatida tavsiflashga asos bo'ladi.

Umumiy o'rta ta'limning har bir bosqichida amalga oshirilishi zarur bo'lgan ta'lim-tarbiya jarayonlari "boshlang'ich maktab (o'qitish muddati 4 yil: I - IV sinflar); umumiy o'rta ta'lim maktabi (o'qitish muddati 11 yil: I - XI sinflar); ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab (o'qitish muddati 7 yil: V - XI sinflar); ayrim fanlarga ixtisoslashtirilgan maktab-internat (o'qitish muddati 5 yil: VII - XI sinflar); ijod maktabi (o'qitish muddati 5 yil: VII - XI sinflar); Prezident maktabi (o'qitish muddati 7 yil V - XI sinflar); olimpiya va milliy sport turlari bo'yicha davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati (o'qitish muddati 7 yil: V - XI sinflar); jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internat (o'qitish muddati 11 yil: I - XI sinflar); psixik (intellektual) rivojlanishida nuqson bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan (yordamchi) maktab, maktab-internat (o'qitish muddati 9 yil: I - IX sinflar); sanatoriy turidagi ixtisoslashtirilgan maktab-internat (o'qitish muddati 11 yil: I - XI sinflar); respublika ixtisoslashtirilgan o'quv-ta'lim tashkiloti (o'qitish muddati zaruriyatga ko'ra)" [2] tashkil etiladi. Mazkur ta'lim tashkilotlarida tashkil etiladigan ta'lim jarayonlari ham tizimga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

"Boshqaruv nazariyasining dastlabki kurtaklari qadim zamonlarga borib taqalib, Yu. sezar, A. Makedonskiy, Turkistonda esa o'rta asrlarda Amir Temur hukmronligi vaqtidan boshlab shakllana boshlagan. Dastlabki paytlarda u oddiy bo'lib, asosan harbiy tavsifga ega edi" [4; 12-b.].

Adabiyotlarda keltirilishicha, "XIX asrning ikkinchi yarmida va XX asr boshlarida texnika va texnologiyaning takomillashuvi, ishlab chiqarishning keskin o'sishi boshqarishni murakkablashtirib yuboradi va uni faoliyatning maxsus bilimlarni talab etuvchi maxsus sohasiga aylantiradi"[4;12-b.]. Ushbu muammolarni hal etish uchun boshqaruv sohasidagi tajribani umumlashtirish, ishlab chiqarish va xodimlarni boshqarishning samarali usullarini izlashga olib keladi. Natijada "boshqaruv to'g'risidagi ilm, fan vujudga kelgan. Ibtidoiy odamlar jamiyatidagi oila yoki oilalar boshlig'i, dastlabki qabilalar va urug'larning "dohiylari", keyinchalik "oqsoqollar kengashi" faoliyatlari boshqaruvning dastlabki kurtaklari hisoblanadi"[8; 26-b.]. Jamiyatda

davlatlarning paydo bo'lishi bilan boshqarish muammolari birinchi o'ringa chiqdi.

Jamiyat hayotining o'zgarishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan va muhim rol o'ynagan menejmentdagi (boshqaruvdagi) vaqtni menejment tadqiqotchilarining birinchi guruhi 4 davrlarga, ikkinchi guruhi 5 bosqichlarga, uchinchi guruhi 6 ta boshqaruv inqiloblariga (revolyusiyalariga) ajratishadi. Mazkur manbaada boshqaruv nazariyasi va amaliyotining rivojlanishi bir necha tarixiy davrlarga bo'linadi.

“I Davr (Qadimiy yoki tarixiy davr). Boshqaruvning hosil bo'lishi va rivojlanishidagi eng uzoq davr. Birgalikda mehnatni tartibga solish va tashkil qilishning eng birinchi, oddiy, boshlang'ich shakli ibtidoiy jamoa tuzumi davrida vujudga kelgan. Bu davrda boshqarish urug', jamoa, qabila a'zolari bilan birgalikda maslahatlashib amalga oshirilgan” [4; 352-b.]. Qadimiy Misrda davlat xo'jaligini boshqarish bo'yicha boy tajribalar to'plangan bo'lib, bu davrda (eramizdan avvalgi 3000-2500 yillar) yetarli darajada rivojlangan davlat boshqarish apparati va unga xizmat qiluvchi qatlam (amaldor-mirzalar) shakllanadi. Boshqaruv faoliyatiga birinchilar qatori tavsif bergan shaxs Suqrotidir (eramizdan avvalgi 480-397 yillar). U boshqarishning turli shakllarini tahlil qilish asosida boshqarishning universallik tamoyilini tadqiq qildi. Platon (eramizdan avvalgi 428-394 yillar) davlat boshqarish shakli klassifikatsiyasini yaratdi. Aleksandr Makedonskiy (eramizdan avvalgi 365-323 yillar) harbiylarni boshqarish nazariyasi va amaliyotini rivojlantirdi.

“II Davr (Industrial davr). Bu davrda davlat boshqaruvi nazariyasi sohasida Adam Smitning xizmati katta bo'lib, u boshqarish sohasida mutaxassis sifatida tanildi, chunki u mehnat taqsimotining turli shakllarini tahlil qilib, shoh va davlat majburiyatlariga tavsif berdi” [5; 167-b.]. O'zgaruvchan tashqi muhit va raqobat bilan to'qnashgan boshqaruvchilar chegaralangan resurslar va odamlarning hamkorlikdagi mehnatlarini qanday qilib yaxshi darajalarda muvofiqlashtirish savollari bo'yicha o'z bilimlarini oshirishga o'tdi. Robert Ouenning ta'limoti menejment maktablarining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning ishlab chiqarish boshqarishini insonparvarlashtirish, hamda o'qitish zaruriyatini tan olish, ishchilarning mehnat va maishiy sharoitlarini yaxshilash bo'yicha g'oyalari bugungi kunda ham dolzarb masaladir. Boshqarish nazariyasi va amaliyotida birinchi burilish hisoblash texnikasining yaratilishi va qo'llanilishi bilan bog'liqdir.

“III Davr (Tartibga solish davri). Bugungi menejment XIX asrning o'rtalari XX asr oxirgi yillari (1856-1990 yy.) da sodir bo'lgan boshqaruvning rivojlanishidagi bu davrini tadqiqotchilar menejmentning tizimlashgan davri”

[4; 10-b.] deb atashadi sanoat inqilobi natijasi bo‘lib, ishlab chiqarishning boshlang‘ich tipi bo‘lgan fabrikalarning paydo bo‘lishi va katta guruhdagi kishilarni ish bilan ta‘minlash zaruriyati, ularning individual egalarining barcha xodimlar faoliyatini nazorat qilish va boshqarishning murakkabligi natijasida eng yaxshi xodimlarni tanlab olib ularni o‘qitishlari birinchi menejrlarning vujudga kelishiga sabab bo‘ldi, chunki ular joylarda korxona egalari manfaatlarini ifodalashi mumkin edi. Boshqaruv haqida yuzaga kelgan fan bu davrda doimiy ravishda takomillasha boshladi. Menejmentning yangi yo‘nalishlari, maktablari, konsepsiyalari, oqimlari shakllandi, menejmentning ilmiy apparatlari o‘zgardi va takomillashib bordi.

Vaqt o‘tishi bilan rahbarlar o‘z maqsadlarini o‘zgartirib, o‘z atroflarida faoliyat ko‘rsatuvchi tashkilotlarning boshqaruv usullarini, ehtiyojlarini, raqobatchilarini, faoliyatlarini o‘rgana boshladi. Ba’zi boshqaruvchilar boshqarish muammolarini o‘rganishga, hatto o‘tilgan vaqtlarda qaysi boshqaruv usullari samaraliroq bo‘lganliklarigacha tahlil qilishga o‘tdi. Boshqalari boshqaruvda qandaydir tizimlashgan yondoshish usullarini izlay boshladi.

“IV Davr (Axborot davri). So‘nggi boshqarish nazariyalari asosan boshqarishga oid “miqdoriy maktab” vakillari tomonidan ishlab chiqilgan” [4; 10-b.]. Bu maktabning paydo bo‘lishi boshqarishda matematika va kompyuterlarni qo‘llash bilan bog‘liqdir. 60-yillarda matematik tahlil va menejning sub‘ektiv qarorlarining integratsiyasiga erishadigan matematik apparat yordamida foydalanishga asoslangan boshqarish konsepsiyasini ishlab chiqish boshlandi. Bir qator boshqaruv funksiyalarining formalashuvi, inson va AKT ning birga qo‘shilishi, tashkil qilish elementi tarkibini qayta ko‘rib chiqishni talab qila boshladi. Hozir matematik usullar amalda boshqarish fanining barcha yo‘nalishlarida foydalanilmoqda.

Sharif Xolmurod «Bugungi kunda yuksak taraqqiyoti haqli ravishda e’tirof etib kelinayotgan qit’a va mintaqalarning aksariyati hali uyqu og‘ushida bo‘lganida Sharqda, shu jumladan bizning qadimiy yurtimizda davlatchilik bobida kattagina tajriba to‘plangan edi» [7; 53-b.].

Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari faoliyati samaradorligini ta’minlash asosida ta’lim tashkilotlarining boshqaruvning tashkil bo‘lishi yo‘llari va boshqaruvning nazariyasi, amaliyotining rivojlanishi bosqichlari bilan shug‘ullanuvchi ko‘plab tadqiqotchilar bu evolyutsion jarayonda bir necha muhim tarixiy davrlarni qiyosiy taxlili, boshqaruv ilmiy fan sifatida evolyutsiya yo‘lini bosib o‘tgani, tarixiy yo‘lda menejmentni rivojlantirishning biri-biridan farqlanuvchi maktablarini XX asrning birinchi yarmidan boshlab tavsiflangani, O‘zbekiston iqtisodiyotini tamoyillari asosida bozor munosabatlariga o‘tkazilganligi,

bozor mexanizmlarini shakllantirish dasturi ko‘plab mamlakatlarda “O‘zbek modeli” deb e’tirof etilishi. Ushbu model jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroziga dosh berib, mamlakatimizni barqaror rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratdi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi PF-5538-son Farmoni.

Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 martdagi 140-son qarori. Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risida NIZOM.

Р.Х. Джураев, С.Т. Тургунов Таълим менежменти ўқув қўлланма. Тошкент «VORIS-NASHRIYOT» 2006. 235-6

Turg'unov S.T., Akmalova D.T. Improving the organization and management of pedagogical processes in higher education institutions through a strategic approach. Научный вестник НамГУ №4, Наманган, 2021 год, с.346-352

Turg'unov S.T., Akmalova D.T. Mechanisms of application of modern approaches to the organization and management of educational processes in universities. International Journal of Social Sciences, 4(1), 162-167. <https://doi.org/10.31295/ijss.v4n1.1639>

Sharifxujayev M., Abdullaev Yo. Menejment. T., “O‘qituvchi”, 2001 yil, 12 betlar.

Pardaev O.M. Menejment. O‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot dunyosi, 2019. B.53

Akmalova D.T. Creation of positively adaptive conditions to ensure the effective activity of students in credit-modular learning technology. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. ISSN 2056-5852 Vol. 10 No. 2, 2022. Pages: 1-8 <https://www.idpublications.org/ejrres-vol-10-no-2-2022/>

ПРОФЕССИОНАЛ ТАЪЛИМ МУААСАСАЛАРИДА ЎҚУВ АМАЛИЁТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ УСЛУБИЙ-ДИДАКТИК АСОСЛАРИ

Хидиров У.Д.

*Профессионал таълимни ривожлантириш институти
в.б. профессори, педагогика фанлари номзоди*

Таянч сўзлар: кизиқиш, билим, масала, график, топширик, кўникма, хужжат, маълумотнома, меҳнат хавфсизлиги, санитария, гигиена.

Ключевые слова: интерес, знание, проблема, график, задача, навык, документ, ссылка, охрана труда, санитария, гигиена.

Key words: interest, knowledge, problem, schedule, task, skill, document, link, labor protection, sanitation, hygiene.

РЕЗЮМЕ:

Касб бўйича меҳнат мазмунининг хусусиятига қараб ўқув устахоналарида ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълими уларнинг унумли меҳнати жараёнида ўтказилади. Шу сабабли ўқув устахоналарида таълим талабларига ҳам, ишлаб чиқариш талабларига ҳам мувофиқ бўлиши зарур. Профессионал таълим муаасасаларида ўқув амалиётини ташкил этиш репродуктив таълим методи бўлиб, назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқликни таъминлайди, ўқувчиларнинг маърузаларда ва мустақил ишда олинган билимларни қўллаш кўникма ва малакаларини ривожланишига ёрдам беради.

Иш ўринларини иш вақтида керак бўладиган назорат-ўлчов асбоблари, хужжатларни жойлаштириш учун қурилмалар билан таъминлаш муҳим ҳисобланади. Мақолада профессионал таълим муаасасаларида ўқув амалиётини ташкил этиш самарадорлигини таъминлаш учун бажарилиши керак бўлган вазифалар, ўқув амалиётининг мақсадлари ва дарс жараёнида интерактив методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини қўллаш самарадорлиги ҳақида тушунчалар берилган.

РЕЗЮМЕ:

В зависимости от характера содержания работы по профессии производственное обучение студентов в учебных мастерских осуществляется в процессе их производительного труда. Поэтому учебные мастерские должны отвечать как образовательным, так и производственным требованиям. Организация педагогической практики в учреждениях профессионального образования является репродуктивным методом обучения, обеспечивающим связь теории с практикой, способствующим формированию у студентов умений и навыков применять полученные на лекциях и в самостоятельной работе знания. Важно обеспечение рабочих мест необходимыми контрольно-измерительными приборами и устройствами для хранения документов в процессе работы.

В статье дается понимание задач, которые необходимо решить для обеспечения эффективности организации педагогической практики в учреждениях профессионального образования, целей педагогической практики, эффективности использования интерактивных методов, инновационных технологий, педагогических и информационных технологий в педагогической деятельности.

SUMMARY:

Depending on the nature of the content of work in the profession, industrial training of students in training workshops is carried out in the process of their productive work. Therefore, training workshops must meet both educational and industrial requirements. Organization of pedagogical practice in vocational education institutions is a reproductive method of teaching, providing a connection between theory and practice, contributing to the formation of students' skills and abilities to apply the knowledge gained in lectures and in independent work. It is important to provide workplaces with the necessary control and measuring devices and devices for storing documents in the process of work.

The article provides an understanding of the tasks that need to be solved to ensure the effectiveness of the organization of pedagogical practice in vocational educational institutions, the goals of pedagogical practice, the effectiveness of using interactive methods, innovative technologies, pedagogical and information technologies in pedagogical activity.

Кириш. Ҳозирги пайтда барча профессионал таълим муассасалари етарли даражада техника воситалари билан жиҳозланган. Профessional таълим муассасалари ўқитувчилари ва ишлаб чиқариш таълими усталари улардан самарали фойдаланишлари мумкин. Бу эса ўз навбатида таълим самарадорлигини оширишга, дарсларнинг қизиқарли ва мазмунли бўлишига ҳамда ўқувчилар чуқур билим олишларига замин яратади. Профessional таълим муассасаларида ўқув устахоналари ўқувчиларга касб асосларини меҳнат ҳаракатлари, операцияларини, ишчи бажарадиган вазифаларни, тегишли касб учун асос бўлган ишларни бажариш учун махсус шароит яратиш мақсадида ташкил этилади. Касб бўйича меҳнат мазмунининг хусусиятига қараб ўқув устахоналарида ўқувчиларнинг ишлаб чиқариш таълими уларнинг унумли меҳнати жараёнида ўтказилади. Шу сабабли ўқув устахоналарида таълим талабларига ҳам, ишлаб чиқариш талабларига ҳам мувофиқ бўлиши зарур.

Адабиётлар таҳлили. Бу борада олиб борилаётган тадқиқотимиз давомида илмий педагогик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, профессионал таълим муассасаларида ўқув амалиётини ташкил этиш, ўқувчиларнинг унумли меҳнати раҳбарликка тайёрлаш Н.С.Саидахмедов [6], касб таълимнинг методик таъминоти бўйича А.Р.Ходжабаев [8]лар илмий тадқиқот ишлари олиб бордилар.

Н.А.Муслимов ва Ш.С.Шариповларнинг “Техник ижодкорлик ва дизайн” номли ўқув қўлланмасида ўқувчилар техник ижодкорлигини ривожлантиришнинг ижтимоий-педагогик муаммолари, техник ижодкорлик фаолиятининг ташкилий асослари, ихтиро, кашфиёт, ратсионализаторлик таклифлари ишлаб чиқиш, ўқувчилар техник ижодкорлиги фаолиятига раҳбарлик

қилиш, дарсдан ва мактабдан ташқари муассасаларда техник ижодкорлик фаолиятини ташкил қилиш, ўқувчилар техник ижодкорлигини ривожлантириш методлари батафсил ёритиб берилган [3].

Тадқиқот методологияси. Профессional таълим муассасаларида ўқув амалиётини ташкил этиш ўқувчиларни касбий ва педагогик фаолиятга тайёрлаш самарадорлигини таъминлаш учун қуйидаги масалаларни ҳал қилиш зарур:

- назарий ва амалий машғулотлардан бирликда фойдаланиш;
- ўқитиш амалиётининг мазмуни, ташкил этилиши ва бошқаруви би-лиш, коммуникатив ва ижодий фаолиятни бирлаштиришга асослан-тиш;
- педагогик амалиётнинг мазмуний ва функционал моделининг самарадорлигини таъминлаш.

Муаммо, мақсад, объект, мавзулар ва илмий фаразими-зга мувофиқ қуйи-даги вазифаларни амалга оширишни долзарб деб ҳисоблаймиз:

- профессионал таълим муассасалари ўқув амалиётларини ташкил этишнинг назарий масалалари ва ҳозирги ҳолатини ўрганиш;
- профессионал таълим муассасалари ўқув амалиётларини ташкил этиш, касбий-педагогик тайёргарлик самарадорлигини таъминлаш-нинг дидактик шартларини аниқлаш, назарий асослаш ва эксперимен-тал синовдан ўтказиш;
- ўқув амалиётларининг мазмунли ва функционал моделини ишлаб чиқиш ва унинг самарадорлигини текшириш;
- касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштириш мақсадида ўқувчи-лар, методистлар ва ўқитувчилар учун ўқув амалиёти бўйича тушун-тириш ишларини олиб бориш.

Профессионал таълим муассасаларида ўқув амалиётини ташкил этиш репродуктив таълим методи бўлиб, назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқ-ликни таъминлайди, ўқувчиларнинг маърузаларда ва мустақил ишда олин-ган билимларни қўллаш кўникма ва малакаларини ривожланишига ёрдам беради.

Ўқув амалиётининг мақсадлари:

- ўқувчиларга назарий билимларини тизимлаштириш, мустаҳкамлаш ва чуқурлаштиришга ёрдам бериш;
- ўқувчиларга амалий масалаларни ечиш усулларини ўргатиш, ҳи-соб-китоблар, график ва бошқа турдаги топшириқларни бажариш кў-никма ва малакаларини эгаллашга ёрдам беради;
- китоб, расмий ҳужжатлар ва схемалар билан ишлашга ўргатиш;
- маълумотнома ва илмий адабиётлардан фойдаланиш;

- мустақил билим олиш, ўз-ўзини ўрганиш, ўз-ўзини ривожлантириш ва назорат қилиш усуллари, методлари ва усуллари ўзлаштириш қобилиятини шакллантириш ва бошқалардан иборат.

Ўқувчиларнинг касбий тайёргарлиги тизимида амалий машғулотлар мустақил таълим учун ажратилган вақтнинг кўп қисмини эгаллайди.

Ўқув устахоналари қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

Ускуналарнинг нормал ўрнатилиши, жойлаштирилиши ва ишлаши учун шароитларга (майдон, бинонинг қавати, баландлигини режалаштириш ва ҳакозо);

меҳнат хавфсизлиги, санитария ва гигиена талабларига мувофиқ бўлиши (ёнғин ва портлаш хавфи бўлган бўлимларни, шунингдек чанг ва газ чиқарган бўлинмаларни асосий бинодан ажратиш; кўтарма-транспорт қурилмаларининг, ёнғин пайтида чиқиш йўллари ва ўт ўчириш воситаларининг мавжудлиги, нормал ва сунъий ёриткичлар, шамоллатиш қурилмаларининг мавжудлиги; бинода нормал иш ҳароратининг таъминланиши ва ҳоказо).

Бу талабларнинг меъёрлари тегишли меъёрий ҳужжатларида кўзда тутилган бўлиб, турли тармоқлар учун турличадир. Ўқув устахонасининг жиҳозланишини шартли равишда уч қисмга бўлиш мумкин: ўқувчиларнинг иш ўрни, ҳамма фойдаланиладиган жиҳоз-ускуналар ва устознинг иш ўрни.

Ўқувчининг иш ўрни ўқув дастури талабларига мувофиқ ишлаб чиқариш таълими учун зарур жиҳоз-ускуналар, асбоблар, приборлар, мосламалар билан таъминланади. Иш хусусиятига, таълим даврига, ўқув ишлаб-чиқариш меҳнатининг ташкил этилиш усулига қараб ўқувчиларнинг иш ўрни яқка тартибда ва бригадаларга мўлжалланган бўлиши мумкин.

Ўқувчиларнинг иш ўринларига нисбатан умумий талаблардан қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқдир:

Ускуналарнинг техник жиҳатдан соз бўлиши, тўсиқлар, ерга улаш, ўз-ўзидан тўхтатиб қўйувчи мослама, ҳимоя қурилмалари, сақлагичлар, кўтарма ускуналар ва ўқувчилар ишининг хавфсизлигини таъминловчи бошқа воситаларнинг мавжудлиги;

Иш вақтида асбоблар, мосламалар, асосий ва ёрдамчи материаллар; тайёр маҳсулотни, ўқув-техника ҳужжатларини қулай ва ишончли тарзда сақлаш ва жойлаштириш учун қурилмалар билан таъминлаш;

Иш ўрнининг яхши ёритилган бўлиши, ўқувчиларнинг иш пайтида ўзларини эркин ҳис қилишлари ва энг унумли ҳаракат қилишлари учун шароитнинг яратилиши, зарур ҳолларда ўтириб ишлаш учун қулайлик яратилиши;

Зарур ҳолларда авария сигналени бериш учун мослама ёки устоз билан алоқа қилиб туриш учун мослама бўлиши;

Ускуналарга жорий хизмат кўрсатиш, уларни тозалаш ва йиғиштириш учун мослама бўлиши;

Ускуналарга жорий хизмат кўрсатиш, уларни тозалаш ва йиғиштириш учун қулайлик бўлиши лозим, ўқувчилар иш ўрнини жиҳозлашнинг асоси - якка тартибда фойдаланиладиган ускуна, яъни ўқувчилари учун хос бўлган ўқув ишлб чиқариш ишларини бажарадиган ускунадир. Бу техникага нисбатан асосий ўқув-техника талаблари: уларнинг касбга мослиги, конструкциясининг замонавийлиги, универсаллиги, бошқаришнинг нисбатан осонлиги, ихчамлиги, фойдаланиш ва хизмат кўрсатишда қулайлиги, ишда хавфсизлигидир.

Ўқувчиларнинг иш ўринлари якка тартибда фойдаланадиган асбоб-ускуналар билан ҳам жиҳозланади. Асбоблар туркумини белгилашда унинг универсаллиги, фойдаланиш муддати, қиймати ҳисобга олинади. Ўқувчиларнинг иш ўринлари энг кўп ишлатиладиган асбоблар билан жиҳозланади.

Иш ўринларини иш вақтида керак бўладиган назорат-ўлчов асбоблари, ҳужжатларни жойлаштириш учун қурилмалар билан таъминлашнинг муҳим эканлигини алоҳида айтиб ўтиш керак. Бунда энг муҳими-ҳамма нарса ўзининг аниқ ўрнига эга бўлиши, доимо қўл етадиган жойда туриши, таълимнинг турли тегишли воситаларининг яхши сақланишидир.

Устоз иш ўрнининг оқилона жиҳозланиши ва ташкил этилиши ўқув устахонасида ўқувчиларга муваффақиятли ишлаб чиқариш таълими беришда катта аҳамиятга эга.

Ўқув устахонасининг нимага ихтисосланганлигидан қатъий назар, устознинг иш ўрни қуйидаги умумий талабларга жавоб бериши керак:

- намунали ўқув-техника жиҳозлари, эстетик безаги ва доимо саранжом бўлиши;
- ўқув-ишлаб чиқариш ишларини бажаришнинг меҳнат ҳаракатлари ва усулларини яққол кўрсатиш учун нормал шароит яратилиши- маҳсус қурилмалар билан таҳминланиши, улар қулай жойлаштирилиши, ёруғлик, фон яхши бўлиши керак;
- барча ўқувчилар аниқ кўриши учун шароит яратилиши;
- ускуналар, жиҳозлар, ўқув-техника ҳужжатлари, таълимий-дидактик ва техник воситалар жойлаштирилиши, сақланиши ва фойдаланилишининг қулайлиги- ҳамма нарса қўл етадиган жойда бўлиши, қидириш ва фойдаланиш учун кўп вақт ва куч сарфлаш талаб қилинмаслиги;

Устоз иш ўрнининг ташкил этилиши ва жиҳозланиши тегишли касб хусусиятларига, ўқув юртининг имкониятларига, устознинг тажрибасига, профессионал таълим муассасидаги ўқув- материал таъминотининг умумий услубига боғлиқ.

Шартли равишда устоз иш ўрнини асосий қўшимча жиҳозлашга ажратиш мумкин:

Устоз иш ўрнининг ускуналари ўрнатиладиган супача иш столи ва стули, синф доски;

- Ўрганиладиган барча операциялар ва типик ўқув- ишлаб чиқариш ишлари бўйича дидактик воситалар ва ўқув - техника хужжатлари;
- Ўқув-ишлаб чиқариш ишларини бажаришнинг меҳнат ҳаракатлари ва усулларини намоиш қилиш учун мослама (намоиш қилинадиган дастгоҳ панел, дастгоҳ, электр йиғувчи шити, ўқув хонаси, пайвандлаш пости ва ҳоказо);
- Асбоблар, мосламалар, материаллар, хужжатлар, таълимнинг дидактик ва техника воситаларини сақлаш учун мослама (шкафлар, қутилар, кассеталар, пештахталар ва ҳоказо);
- Таълимнинг дидактик ва техника воситаларидан фойдаланиш учун мослама (намоиш тахталари, плакатлар осиладиган жой, экран ва ҳоказо);
- Ўқувчиларнинг иш ўрнига электр-энергия токи, сиқик ҳаво, иссиқ газ ва ҳоказоларни етказиб бериш ва тўхтатиб қўйиш учун махсус счётчик.

Ўқув устахонасида ўқувчилар иш ўрнини режалаштириш ва жойлаштириш уларнинг ускуналар билан жиҳозланишига, ўқув устахонасининг типик маҳсулотига, деразалар қандай ўрнатилганлигига, бинонинг ҳажми ва шаклига боғлиқ. Иш ўринлари ускуналарини жойлаштириш нормативлари турли касблар учун турлича бўлади.

Ўқувчиларнинг иш ўринларига ўрнатиладиган ускуналардан, яъни якка тартибда фойдаланиладиган ускуналардан ташқари ҳамма фойдаланадиган ускуналар билан ҳам жиҳозланади. Бундай ускуналарнинг турлари ва миқдори касб хусусиятига, ўқув устахонасининг маҳсулотига, профессионал таълим муассасида ўргатилаётган касбларга, ўқув юртида ўргатилаётган касбларга, профессионал таълим муассасида ёрдамчи хизмат хоналарининг мавжудлигига ва бошқа бир қатор омилларга боғлиқ. Бундай ускуналарнинг асосий вазифаси - ишлаб чиқариш таълими дастурининг тўла ва сифатли бажарилишини таъминлашдир.

Ўқув устахоналарида дастгоҳларда ишлаш ва улардан фойдаланиш учун руҳсат фақатгина техника хавфсизлиги қоидалари бўйича ўқитиб, уларни билимларини текшириб кўргандан кейин берилади. Улар тиббий кўрикдан ҳам ўтишлари лозим.

Дастгоҳларда ишлаганда олиниси мумкин бўлган жароҳатланишларга:

Дастгоҳни айланаётган қисмига қўл тегиб кетиши, қириндини кўзга кириши, юкни тушиб кетиб, оёқни лат ёйиши, кийим ёки сочи дастгоҳ ўраб кетиши, электр токи уриши ва бошқалар киради.

Дастгоҳ мустақкам асосга маҳкамланади. Дастгоҳ баландлиги шундай бўлиши керакки, унда ишлаётган ўқувчи эгилиб ишламаслиги зарур, эгилиб ишласа тез чарчайди. Ишлаётган ўқувчи оёғи остига дастгоҳ узунлиги бўйича тахта панжара қўйилади. У электр токи уришидан, металл чиқиндилари пойафзалини кесишидан, толиқишидан сақлайди.

Натижалар ва муҳокама. Профессional таълим муаасасаларида ўқув амалиётини ташкил этиш жараёнида интерактив методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда, бундай бўлишининг сабабларидан бири, шу вақтгача анъанавий таълимда ўқувчиларни фақат тайёр билимларни эгаллашга ўргатилган бўлса, замонавий технологияларда эса, уларни эгаллаётган билимларни ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб таҳлил қилишларига, ҳатто ҳулосаларни ўзлари келтириб чиқаришларига ўргатади. Педагог бу жараёнга шахсининг ривожланиши, шаклланиши, билим олиш ва тарбияланишига шароит яратади ва шу билан бир қаторда бошқарувчилик, йўналтирувчилик функциясини бажаради. Таълим жараёнида ўқувчи асосий фигурага айланади.

Шунинг учун профессионал таълим муаасасаларида малакали касб эгаларини тайёрлашда замонавий ўқитиш методлари - интерактив методлар, инновацион технологияларнинг ўрни ва роли бениҳоя катта. Бунда педагогик технология ва педагогик маҳоратига оид билим, тажриба ва интерактив методлар ўқувчиларни билимли, етук малакага эга бўлишларини таъминлайди.

Инновацион технологиялар педагогик жараён ҳамда ўқитувчи ва ўқувчи фаолиятига янгилик, ўзгаришлар киритиш бўлиб, уни амалга оширишда асосан интерактив методлардан тўлиқ фойдаланилади.

Интерактив методлар - бу жамоа бўлиб фикрлашдан иборат деб юритилади, яъни педагогик таъсир этиш усуллари бўлиб, таълим мазмунининг таркибий қисми ҳисобланади. Бу методларнинг ўзига хослиги шундаки,

улар фақат педагог ва ўқувчиларнинг биргаликда фаолият кўрсатиши орқали амалга оширилади.

Бундай педагогик ҳамкорлик жараёни ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, уларга қуйидагилар киради:

- ўқувчининг дарс давомида бефарқ бўлмасликка мустақил фикрлаш, ижод этиш ва изланишга мажбур этиши;
- ўқувчиларни ўқув жараёнида билимга бўлган қизиқишларини доимий равишда бўлишини таъминлаши;
- ўқувчининг билимга бўлган қизиқишини мустақил равишда ҳар бир масалага ижодий ёндошган ҳолда кучайтириши;
- педагог ва ўқувчининг ҳаммаша ҳамкорликдаги фаолиятини ташкилланиши.

Педагогик технологиялар – педагогик технологиялар масалаларининг муаммоларини ўрганаётган ўқитувчилар, илмий-тадқиқотчилар, амалиётчиларнинг фикрича, педагогик технология - бу фақат ахборот технологияси билан боғлиқ, ҳамда ўқитиш жараёнида қўлланиши зарур бўлган ТСО – ЎТВ (таълим самарадорлигини ошириш), (ўқитишнинг технологик воситалари), компьютер, масофали ўқитиш ёки турли хил техникалардан фойдаланиш деб белгиланади. Педагогик технологиянинг энг асосий негизи - бу ўқитувчи ва ўқувчининг белгиланган мақсаддан кафолатланган натижада ҳамкорликда эришишлари учун танланган технологияларига боғлиқ деб ҳисоблаймиз, яъни ўқитиш жараёнида, мақсад бўйича кафолатланган натижага эришишда қўлланиладиган ҳар бир таълим технологияси ўқитувчи ва ўқувчи ўртасида ҳамкорлик фаолиятини ташкил эта олса, ҳар иккаласи ижобий натижага эриша олса, ўқув жараёнида ўқувчилар мустақил фикрлай олсалар, ижодий ишлай олсалар, излансалар, таҳлил эта олсалар, ўзлари ҳулоса қила олсалар, ўзларига, гуруҳга ва уларга баҳо бера олса, ўқитувчи эса уларнинг бундай фаолиятлари учун имконият ва шароит ярата олса, ана шу, ўқитиш жараёнининг асоси ҳисобланади. Ҳар бир дарс, мавзу ўқув фаниининг ўзига хос технологияси бор, яъни ўқув жараёнидаги педагогик технология - бу яқка тартибдаги жараён бўлиб, у ўқувчининг эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда бир мақсадга йўналтирилган, олдиндан лойиҳалаштирилган ва кафолатланган натижа беришига қаратилган педагогик жараён ҳисобланади.

Ҳулоса. Профессional таълим муаасасаларида ўқув амалиётини ташкил жараёнида ўқитувчи ва ўқувчининг мақсади бўйича натижага эришишида қандай технологияни танлашлари улар ихтиёрида, чунки ҳар иккала томоннинг асосий мақсади аниқ натижага эришишга қаратилган, бунда

ўқувчиларнинг билим савияси, гуруҳ характери, шароитга қараб ишлатилган технология танланади, масалан, натижага эришиш учун балким, компьютер билан ишлаш лозимдир, балким фильм, тарқатма материал, чизма ва плакатлар, турли адабиётлар, ахборот технологияси керак бўлар, булар ўқитувчи ва ўқувчига боғлиқ. Бундан ташқари ўқитиш жараёнини олдиндан лойиҳалаштириш зарур, бу жараёнда ўқитувчи ўқув предметининг ўзига хос томонини, жой ва шароитини, ТСО-ЎТВни энг асосийси, ўқувчининг имконияти ва эҳтиёжини ҳамда ҳамкорликдаги фаолиятини ташкил эта олишини ҳисобга олиш керак, шундагина, керакли кафолатланган натижага эришиш мумкин. Қисқа қилиб айтганда, ўқувчини таълимнинг марказига олиб чиқиш керак.

Ўқитиш жараёнида ўқувчиларга шахс сифатида қаралиши, турли педагогик технологиялар ҳамда замонавий методларни қўлланилиши уларни мустақил, эркин фикрлашга, изланишга, ҳар бир масалага ижодий ёндошиш, масъулиятни сезиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш, таҳлил қилиш, илмий адабиётлардан унумли фойдаланишга, энг асосийси, ўқишга, фанга, педагогга ўзи танланган касбига бўлган қизиқишларини кучайтиради. Бундай натижага эришиш амалиётда ўқув жараёнида инновацион ва ахборот технологияларни қўллашни тақозо этади.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Беспалько, В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст] / В.П. Беспалько. - М.: Педагог. о-во России, 2003. - 322 с.

Виленский, М.Я. Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе [Текст] / М.Я. Виленский. - М.: Педагог. о-во России, 2004. - 192 с.

Муслимов Н.А., Шарипов Ш.С. Техник ижодкорлик ва дизайн. Низомий номидаги ТДПУ, Т.-2010 й.

Образцов, П.И. Психолого-педагогические аспекты разработки и применения в вузе информационных технологий обучения [Текст] / П.И. Образцов. - М.: Педагог. о-во России, 2003. - 197 с.

Питюков, В.Ю. Основы педагогической технологии [Текст] / В.Ю. Питюков. - М.: Генезис, 2000. - 328 с.

Сайдахмедов Н., “Педагогик амалиётда янги технологияларни қўллаш намуналари”, РТМ, Т.-2000 й.

Селевко Г.К. Современные образовательные технологии [Текст] / М.: ИНФРА-Модуль, 2000. - 290 с.

Ходжабаев А.Р., Қосимов Ш.У. Амалий касбий таълимни ташкил қилиш ва ўтказиш методикаси”. Т., 2007

MAXSUS FANLARNI O'QITISHDA PEDAGOGIK FAOLIYATNI MAQSADGA YO'NALTIRILGANLIGI

Pulatov B.J.

*Professional ta'limni rivojlantirish instituti mustaqil
tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: pedagogik faoliyat, maqsadga yo'naltirilganlik, pedagogik yondashuvlar, ta'lim metodlari, ta'lim samaradorligi, ilmiy-tadqiqot ishlari, innovatsion ta'lim texnologiyalari, amaliy ko'nikmalar, o'quv dasturlari, personalizatsiyalashgan ta'lim.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, целенаправленность, педагогические подходы, методы обучения, эффективность обучения, научно-исследовательские работы, инновационные образовательные технологии, практические навыки, учебные программы, персонализированное обучение.

Key words: pedagogical activity, goal-oriented, pedagogical approaches, teaching methods, educational efficiency, research work, innovative educational technologies, practical skills, educational programs, personalized learning.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada pedagogik faoliyatda maqsadga yo'naltirilganlikning nazariy asoslarini tadqiq qilish jarayonida pedagogik yondashuvlar va ta'lim metodlarining samaradorligi o'rganilgan. Bu jarayonda ta'lim jarayonining aniq maqsadlariga muvofiq olib boriladigan harakatlar rejasi ishlab chiqiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье изучен процесс исследования теоретических основ целенаправленной педагогической деятельности, а также эффективность педагогических подходов и методов обучения. В этом процессе разрабатывается план действий, соответствующий конкретным целям образовательного процесса.

SUMMARY:

This article studies the process of researching the theoretical foundations of goal-oriented pedagogical activity, as well as the effectiveness of pedagogical approaches and teaching methods. In this process, an action plan is developed in accordance with the specific goals of the educational process.

Pedagogik faoliyatda maqsadga yo'naltirilganlikning nazariy asoslarini tadqiq qilish jarayonida pedagogik yondashuvlar va ta'lim metodlarining samaradorligi o'rganiladi. Bu jarayonda ta'lim jarayonining aniq maqsadlariga muvofiq olib boriladigan harakatlar rejasi ishlab chiqiladi. Masalan, pedagogik maqsadlarga

erishish uchun ilmiy-tadqiqot ishlarini tashkil qilish, o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish zarur bo'ladi. Bu jihatlar nazariy jihatdan tadqiq qilinganida, ta'lim jarayonining amaliy tashkil qilinishida muammolar yuzaga kelmaydi.

Bosqichma-bosqich o'zgarishlar o'quv kurslarining tahsil muhitiga yoki talabalarining talablariga moslashishiga yordam beradi. Ta'lim mazmunining o'zgarishi ma'ruzalar, fanlar, laboratoriyalar va amaliy mashg'ulotlarni o'z ichiga olishi kerak. Zamon talablari bo'yicha, maxsus fanlarni o'qitishda nazariy bilimlar bilan birga, amaliy ko'nikmalarga ham katta e'tibor qaratilish kerak. Mazmunini o'zgartirish — bu nazariy bilimlar va amaliyotni birlashtirish, talabalarni ishlab chiqarishdagi o'zgarishlarga va muammolarga moslashtirishni talab qiladi. Bundan tashqari, nazariy fanlar (matematika, fizika, biologiya va h.k.) bilan birgalikda, texnologik fanlar (kompyuter fanlari, robototexnika, injenerlik va boshqalar) ham qat'iy tartibda integratsiya qilinadi.

Modernizatsiyalashgan o'quv dasturlari talabalarining zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy talablarga moslashishini ta'minlaydi. Bunda, ko'pincha, fanlar va ko'nikmalar bo'yicha kurslar qayta ko'rib chiqiladi, ilg'or pedagogik usullar, texnologiyalar va manbaalar joriy etiladi. Ta'lim dasturlarining muntazam va davomli yangilanishi talabalarining ishbilarmonlik va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'lim mazmunining o'zgarishi bilan birga, har bir talabaning shaxsiy ehtiyojlariga moslashgan o'qish usullari joriy etiladi. Bu yondoshuv, talabalarining individual o'sish tezligini hisobga olib, o'quv jarayonini ularning qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ravishda tashkil qilishga qaratilgan. Ko'p hollarda, maxsus ta'lim platformalari (MOOC, onlayn kurslar, simulyatorlar) talabalarga personalizatsiyalashgan ta'lim berish uchun ma'lumotlarni tahlil qilishga yordam beradi. Mazmunni o'zgartirishning yana bir muhim jihati - bu zamonaviy texnologiyalarni ta'limga integratsiya qilish. Bu raqamli ta'lim (onlayn kurrikulumlari, virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar) va virtual reallikka asoslangan ta'lim usullarini joriy etishni o'z ichiga oladi.

Ta'lim mazmunining o'zgarishi, o'quv jarayonida fanlar va tarmoqlar o'rtasidagi chegaralarni yo'qotishga ham qaratilgan. Bu, talabalarga bir vaqtning o'zida bir nechta fanlarni birlashtirgan, xolis yondashuvlar bilan o'rganish imkonini beradi. Kross-dissiplinariy yondashuvlar talabalarga murakkab masalalarni eng samarali tarzda hal qilishga yordam beradi. Masalan, biotexnologiyalar va muhandislik fanlari o'rtasidagi integratsiyalangan kurslar talabalarga yangi, ijodiy yechimlarni topishda qo'l keladi.

Ta'lim mazmunini bosqichma-bosqich o'zgartirishda amaliy o'qitishga katta ahamiyat qaratish lozim. Ta'limning nazariy qismi bilan birga, talabalarga ishlab

chiqarish va turli sohalaridagi amaliyotlarda ishtirok etish imkoniyati berilsa, ular zamonaviy talablarga mos bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Platformalar va simulyatorlar orqali talabalarga ishlab chiqarish jarayonlarini amaliy ko'nikmalar bilan birga o'rganish imkonini berish muhimdir.

Ta'lim mazmunining o'zgarishi jamiyat va iqtisodiyotning har xil sohalaridan kelib chiqadigan talablarga mos kelishi kerak. Masalan, turli mamlakatlardagi ish bozoriga muvofiq, kadrlarni tayyorlashning aniq yo'nalishlari shakllantiriladi.

Buning uchun, ta'lim tizimi ishlab chiqarish, moliya, muhandislik va yoki axborot texnologiyalari kabi sohalariga moslashgan kurslar va o'quv dasturlarini tashkil qilishga qaratilgan.

Shuningdek, maqsadga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida nazariy tamoyillar asosida o'quv jarayonidagi pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish yo'llari tadqiq qilinadi. Ta'lim jarayonini o'z maqsadiga yo'naltirish talabalarning bilimini baholash va rivojlantirishda izchil yondashuvlarni qo'llashga imkon beradi. Bunda faqat nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, amaliy faoliyatni tashkil qilish, talabalarni mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu jarayonda ta'lim maqsadlariga muvofiq ravishda ilmiy tadqiqotlarning natijalari va yangi pedagogik yondashuvlar qo'llaniladi. Pedagogik faoliyatda maqsadga yo'naltirilganlik ta'lim jarayonining aniq maqsadlarini belgilash va ularga erishish yo'llarini tizimli tashkil qilish demakdir.

Xalqaro standartlarni ta'lim jarayoniga joriy qilish orqali talabalarning kasbiy tayyorgarligini baholash mexanizmlarini ham takomillashtirish mumkin. Masalan, Yevropa mamlakatlarida qo'llanilayotgan ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) tizimi o'quvchilarning bilimlarini xalqaro standartlarga muvofiq baholashda samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. Bu tizim milliy ta'lim tizimlariga joriy etilib, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini xalqaro miqyosda tan olish va ularni baholash imkonini yaratadi.

Maxsus fanlarni o'qitishda xalqaro tajribalarni joriy qilish ta'lim jarayonining sifatini yaxshilash, uni xalqaro standartlarga moslashtirish va talabalarning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan muhim qadamdir. Xalqaro tajribalarni joriy qilish orqali o'quv jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish, interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish, nazariy va amaliy bilimlarni uzviy bog'lash va bu orqali yosh mutaxassislarni global mehnat bozoriga tayyorlash imkoniyati yaratiladi.

Nazariy asoslarni to'liq tadqiq qilish orqali pedagogik faoliyatda ko'zlangan maqsadlarga erishish uchun pedagogning o'quv jarayonidagi roli ham aniqlanadi. Pedagogning maqsadi faqat bilim berish emas, balki o'quvchilarda o'quv jarayoniga nisbatan ijobiy munosabat, qiziqish uyg'otish, ularning mustaqil

ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish hisoblanadi. Buning uchun pedagogik faoliyatda faol ta'lim metodlari, interaktiv o'qitish vositalari, hamda talabalarning o'zlashtirish darajasini baholash va rivojlantirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlardan foydalanish muhimdir.

Shu bilan birga, maqsadga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida nazariy asoslar pedagogik faoliyatning har bir bosqichida muntazam tahlil qilinishi zarur. Bu tahlillar asosida o'quv jarayonining samaradorligi baholanadi va zarur bo'lganda yangilanadi. Ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, maqsadga yo'naltirilganlik tamoyiliga asoslangan pedagogik faoliyat talabalarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda katta samara beradi. Bunda ta'lim jarayonida yangilik kiritish, innovatsion vositalarni joriy qilish, ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish nazariy asoslar orqali amalga oshiriladi.

Pedagogik faoliyatda maqsadga yo'naltirilganlik ta'lim jarayonining aniq maqsadlarini belgilash va ularga erishish yo'llarini tizimli tashkil qilish demakdir. Pedagogik jarayonning nazariy jihatdan mustahkamlashtirilishi, ta'lim jarayonidagi maqsadlarni samarali tashkil qilishga yo'naltirilgan rejalar ishlab chiqish orqali amalga oshiriladi.

Psixologik-pedagogik yondashuvlar talabalarning shaxsiy xususiyatlarini inobatga olib o'quv jarayonini tashkil etishga qaratilgan. Talabalarning qiziqishlari, qobiliyatlari va o'quvga bo'lgan motivatsiyasini hisobga olib, ta'lim jarayonini individuallashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar talabalarning shaxsiy rivojlanishi, ijodiy fikrlashni qo'llab-quvvatlash va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan.

Pedagogik faoliyatni individuallashtirish ta'lim jarayonini har bir talabaning shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda tashkil etish demakdir. Har bir insonning o'quv jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlari, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish sur'atlari turlicha bo'ladi, shu sababli ta'lim jarayonida standart yondashuvlardan ko'ra individual yondashuvlar orqali katta samaraga erishish mumkin. Bugungi kunda ta'lim tizimidagi o'zgarishlar, shu jumladan, ta'limni individuallashtirishga bo'lgan ehtiyojning ortishi, shaxsiylashtirilgan pedagogik modellarni ishlab chiqish va joriy qilishning dolzarbligiga sabab bo'lmoqda.

Pedagogik faoliyatni individuallashtirishning nazariy asoslari talabalarning shaxsiy xususiyatlari, o'qishga bo'lgan qobiliyatlari, qiziqishlari va intellektual darajasini hisobga olishni o'z ichiga oladi. Bu usul har bir talabaning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlash uchun individual ta'lim trayektoriyalarini yaratishga yo'naltirilgan. Shu jarayonda o'qituvchi ta'lim jarayonini talabaning o'zlashtirish darajasiga mos ravishda shakllantirib, shaxsiy rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beradi. Ta'lim jarayonidagi individual

yondashuvlar nafaqat talabani o'quv jarayonini yaxshilaydi, balki uning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshiradi, chunki talabalar o'zlariga mos usullar va vositalar yordamida o'quv jarayonida faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Pedagogik faoliyatni individuallashtirishda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun talabalarning o'quv rejalarini shaxsiylashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda har bir talabani o'ziga xos qobiliyatlari va kuchi inobatga olinib, ular uchun maxsus ta'lim rejaları ishlab chiqiladi. Masalan, yuqori intellektual qobiliyatlarga ega bo'lgan talabalarga ma'lumotni tezroq o'zlashtirish va tahlil qilish imkoniyati berilsa, ma'lumotni qiyin o'zlashtiruvchi talabalarga esa mashg'ulotlarni tushunish va o'zlashtirish uchun ko'proq vaqt ajratiladi. Bu jarayon o'qituvchi tomonidan doimiy ravishda kuzatib borilib, talabalarning o'quv natijalariga ko'ra ta'lim jarayoni qayta yo'naltirilishi mumkin.

Shu bilan birga, individuallashtirilgan pedagogik yondashuvlardan foydalanish talabalarning kasbiy kompetentligini tez va samarali rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayonda har bir talabani kasbiy yo'nalishdagi shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Masalan, ma'lum bir kasbga qiziqishi kuchli bo'lgan talabalar uchun aniq bir yo'nalish bo'yicha o'quv jarayoniga o'ziga xos alohida yondashuv ishlab chiqiladi. Bu orqali talabalar nafaqat umumiy bilimlarini rivojlantiradilar, balki o'sha yo'nalish bo'yicha kasbiy ko'nikmalarni ham mustahkamlaydilar. Individual yondashuvlar ta'lim jarayonidagi har bir talabani qiziqishlarini inobatga olgan holda ulug'vor maqsadlarga erishishga xizmat qiladi.

Ta'lim jarayonini individuallashtirishning yana bir muhim jihati - talabalarning o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini doimiy ravishda baholab borish va ularni rivojlantirishga qaratilgan individual rejalar ishlab chiqishdir. Bunda har bir talabani o'qish jarayonidagi o'ziga xos yutuqlari va kamchiliklari tahlil qilinib, ularning o'quv jarayoniga nisbatan munosabati baholanadi. Shundan so'ng, har bir talabani shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda individual ta'lim rejaları va vositalari ishlab chiqiladi. Bu rejalar talabani bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlarni o'z ichiga oladi. Masalan, ta'lim jarayonida qiyinchiliklarga duch kelayotgan talabalar uchun qo'shimcha darslar va mashg'ulotlar tashkil etiladi, bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash uchun individual darslar yo'lga qo'yiladi.

Pedagogik faoliyatni individuallashtirish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda o'qituvchining asosiy vazifasi har bir talabani rivojlanish yo'nalishlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil qilishdan iborat. Har bir talabani shaxsiy rivojlanish jarayoni uzluksiz kuzatuvga olinadi va individual yordam ko'rsatiladi. Bu jarayonda talabani

shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish va uning qiziqishlariga mos yo'nalishlarda rivojlanishini qo'llab-quvvatlash muhimdir.

Shuningdek, ta'lim jarayonida individual yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning psixologik holatini ham hisobga oladi. Ba'zi talabalar ta'lim jarayonida o'zlarini boshqalarga qaraganda sust his qilishlari mumkin va bunday hollarda individual yordam ko'rsatish orqali ularning psixologik qiyinchiliklarini yengishga yordam berish muhimdir. Bu jarayon, ayniqsa, ta'lim jarayonida sustlikka duch kelayotgan talabalarni qo'llab-quvvatlash va ularning o'z salohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir talabaga moslashgan individual yondashuv orqali ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi oshadi va psixologik jihatdan ham o'zlarini yaxshiroq his qilishadi.

Maxsus fanlarni o'qitishda individuallashtirilgan yondashuv kasbiy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni birgalikda rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, muhandislik yo'nalishida o'quvchi talabalar uchun aniq bir sohadagi amaliy mashg'ulotlar ko'proq joriy etiladi. Bu ularning nazariy bilimlarini amaliy mashg'ulotlar bilan mustahkamlashni ta'minlaydi va shu bilan ularning kasbiy kompetensiyalari tez rivojlanadi. Individual yondashuvlar talabalarni kasbiy tayyorlash jarayonini muvaffaqiyatli tashkil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, kasbiy rivojlanishni individuallashtirish orqali talabalarning kasbiy kompetentligi faol ravishda shakllantiriladi. Bu jarayonda ularning shaxsiy qiziqishlari va qobiliyatlari inobatga olinib, ta'lim jarayoni ularning kasbiy yo'nalishiga moslashtiriladi. Masalan, injener yoki iqtisodchi bo'lishga qiziqishi kuchli talabalarga kasbiy mashg'ulotlarni chuqurroq va kengroq o'qitish imkoniyati beriladi.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatni individuallashtirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, har bir talabaning shaxsiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish va ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun muhimdir. Individuallashtirilgan ta'lim jarayoni talabalarning bilim va ko'nikmalarini tezroq o'zlashtirishini ta'minlaydi, chunki bu jarayonda ularning shaxsiy xususiyatlari va ehtiyojlari hisobga olinadi. Shuningdek, individual yondashuvlar orqali ta'lim jarayonidagi psixologik jihatlar ham kuzatib boriladi va talabalarga qo'llab-quvvatlov ko'rsatiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Курбонов Ш.Э. Социально-педагогические особенности национальной модели и программы по подготовки кадров. Автореф. дис.... докт. пед. наук. – Т.: 2000.

Кыверялг А.А. Методы исследования педагогике Таллин: Валгус, 1980.

Дараган А.Д. Современные подходы к разработке и использованию интеллектуальных систем образовательного назначения. // Педагогическая информатика. - 2011. - №5.

OLIIY TA'LIM TALABALARIGA PEDAGOGIKA FANLARINI SINXRON-ASINXRON O'QITISHNING AFZALLIKLARI

Ibragimov B.B.

ATMU pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: sinxron, asinxron metodlar, pedagogika va psixologiya, interaktivlik.

Ключевые слова: синхронные, асинхронные методы, педагогика и психология, интерактивность.

Key words: synchronous, asynchronous methods, pedagogy and psychology, interactivity.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada oliy ta'lim talabalariga pedagogika fanlarini sinxron-asinxron o'qitishning afzalliklari, pedagogika sohasidagi o'qitish metodlaridan foydalanishning ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Sinxron o'qitish, guruhli muhokamalar, seminarlar va laboratoriya ishlarida amalga oshirilganida talabalar o'rtasida bilim almashinuvi va fikr-mulohazalar paydo qiladi. Bu esa sinfdagi talabalarning o'zaro hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Asinxron o'qitish esa talabalarga turli resurslar orqali o'rganish imkonini beradi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются преимущества синхронного и асинхронного преподавания педагогических дисциплин студентам высших учебных заведений, а также важность использования методов обучения в области педагогики. При внедрении в синхронное обучение, групповые обсуждения, семинары и лабораторные работы он способствует обмену знаниями и обратной связи между студентами. Это развивает навыки совместной работы учащихся в классе. Асинхронное обучение позволяет студентам получать знания с помощью различных ресурсов.

SUMMARY:

The article discusses the advantages of synchronous and asynchronous teaching of pedagogical disciplines to students of higher education institutions, as well as the importance of using teaching methods in the field of pedagogy. When implemented in synchronous learning, group discussions, seminars and laboratory work, it promotes the exchange of knowledge and feedback among students. It develops the skills of students to work together in the classroom. Asynchronous learning allows students to gain knowledge through various resources.

Pedagogika sohasida ta'lim jarayonlari, o'qitish metodlari va ta'lim psixologiyasi, shuningdek, metodologiya va amaliyot o'rtasida chuqur bog'liqlik mavjud. Bu bilimlarni fanlararo yondashuv asosida o'rgatish talabalar uchun yuqori samaradorlikka olib keladi. Masalan, pedagogika va

psixologiya fanlarining integratsiyasi o'quvchilarning xulq-atvorini, o'rganish psixologiyasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Sinxron o'qitish, masalan, guruhli muhokamarlar, seminarlar va laboratoriya ishlarida amalga oshirilganida talabalar o'rtasida bilim almashinuvi va fikr-mulohazalar paydo bo'ladi. Bu esa sinfdagi talabalarning o'zaro hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Asinxron o'qitish esa talabalarga turli resurslar orqali o'rganish imkonini beradi. Asinxron metodlar, masalan, video darslar yoki maqolalar orqali talabalar o'z vaqtida o'rganishlari mumkin, bu esa o'quvchilarning mustaqil o'rganish qobiliyatlarini kuchaytiradi. Bu usul talabalarni o'zlashtirgan bilimlarni hayotga tatbiq etishga undaydi. Moslashuvchan ta'lim jarayoni – talabalar o'zlari uchun eng samarali usulni tanlash imkoniga ega bo'ladilar. Ta'lim sifatini oshirish – materiallar turli formatlarda taqdim etilganda, talabalar o'zlashtirish darajasi ortadi. Talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish – asinxron o'qitish orqali talabalar o'z mustaqil izlanishlarini olib boradilar. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi samarali hamkorlik – sinxron darslarda interaktiv muloqot, asinxron darslarda esa mustaqil izlanish amalga oshiriladi.

Birinchidan: **Pedagogika fanlarini o'qitishdagi fanlararo integratsiyasi ya'ni:** pedagogika sohasida ta'lim jarayonlari, o'qitish metodlari va ta'lim psixologiyasi, shuningdek, metodologiya va amaliyot o'rtasida chuqur bog'liqlik mavjud. Bu bilimlarni fanlararo yondashuv asosida o'rgatish talabalar uchun yuqori samaradorlikka olib keladi. Masalan, pedagogika va psixologiya fanlarining integratsiyasi o'quvchilarning xulq-atvorini, o'rganish psixologiyasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogika fanlarini fanlararo sinxron-asinxron o'qitishning ahamiyatini yanada chuqurlashtirib ko'rib chiqamiz. Sinxron va asinxron o'qitish metodlarining qo'llanilishi nafaqat pedagogika fanlari, balki boshqa ko'plab sohalarda ham ta'lim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayonning asosiy ahamiyatini ko'plab jihatlar bilan izohlash mumkin.

Ikkinchidan: **Ta'limda metodologik va texnologik yangilanishlar:**

Zamonaviy ta'limda pedagogika fani bilan bir qatorda boshqa fanlarni o'rganish uchun texnologik vositalar va metodlarni integratsiya qilish zarur. Shu nuqtada sinxron va asinxron o'qitish metodlari ta'lim jarayonining moslashuvchanligini oshiradi. Masalan, onlayn kurslar, elektron kitoblar, interaktiv dasturlar va boshqa ta'lim vositalari yordamida o'qituvchilar nafaqat an'anaviy darslarda, balki masofaviy ta'limda ham samarali natijalarga erishishi mumkin. Sinxron o'qitish o'zining interaktivlik va real vaqt muhokamalariga asoslangan metodlari orqali talabalar bilan o'zaro faoliyatni mustahkamlaydi. Bu jarayonda talabalar o'qituvchidan bevosita ma'lumot olishadi va turli xil

amaliy mashg'ulotlarda faol ishtirok etadilar. Asinxron o'qitish esa onlayn darslarni ko'rish, forumlar orqali fikr almashish yoki maxsus vazifalar bajarish orqali talabalar bilimlarini mustahkamlaydi. Bu usul talabalarga ko'proq vaqt va joy tanlash imkonini beradi, bu esa o'z navbatida o'qitish jarayonining moslashuvchanligini oshiradi.

Mustaqil o'rganish va tanqidiy fikrlashning rivojlanishi. Fanlararo sinxron-asinxron o'qitish jarayonida talabalar o'zlarining mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Misol uchun, pedagogika va psixologiya o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish orqali talaba o'quvchilarni qanday yaxshiroq tushunishi va ularga ta'lim berishning samarali usullarini aniqlay oladi. Sinxron o'qitish metodlari talabalarni muloqot qilishga undaydi, shu bilan birga asinxron o'qitish usuli talabalarni ma'lum bir mavzuda chuqurroq fikr yuritishga rag'batlantiradi. **Sinxron darslarda**, talabalar bevosita o'qituvchilar bilan savol-javob qilish orqali mavzuni yaxshiroq o'zlashtirishlari mumkin. Bu o'zaro muloqot va fikr almashish orqali talabalar o'z bilimlarini real vaqt rejimida tekshirib ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. **Asinxron darslarda**, talabalar mustaqil ishlashga ko'proq vaqt ajratadilar va bu ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar onlayn materiallar, forumlar yoki video darslar orqali o'z bilimlarini chuqurlashtiradilar, shuningdek, o'qituvchilarning fikrlarini mustaqil tahlil qiladilar.

Talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi samarali hamkorlik. Sinxron va asinxron o'qitish metodlari talabalar va o'qituvchilar o'rtasida samarali hamkorlikni rivojlantiradi. Sinxron metodlar talabalarni guruhli muhokamalarda ishtirok etishga, o'z fikrlarini bildirishga undaydi. Asinxron metodlar esa talabalarni mustaqil o'rganishga va o'qituvchilarga o'z ishlanmalari va izlanishlarini yuborish orqali o'zaro fikr almashish imkoniyatini beradi. Sinxron darslar talabalar o'rtasida g'oyalar almashish va o'zaro fikr almashish uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Bu talabalarga boshqa talabalarining fikrlarini eshitish va o'z fikrlarini ishonch bilan ifodalashga yordam beradi. Pedagogika fanlarini o'qitishning dolzarbligi zamonaviy ta'lim tizimida ayniqsa ahamiyatli, chunki pedagogika fani nafaqat o'qitish metodlarini, balki ta'lim jarayonining nazariy asoslarini ham o'rganadi. Bu fan pedagoglarni tayyorlashda muhim rol o'ynaydi va ta'limning samarali bo'lishi uchun zarur bo'lgan ko'plab ko'nikmalarni rivojlantiradi. Keling, pedagogika fanlarini o'qitishning dolzarbligini bir nechta asosiy jihatlar orqali ko'rib chiqamiz:

1. **Ta'lim sifatini oshirish.** Pedagogika fanlari o'qituvchilarga ta'lim jarayonini samarali boshqarish va unga innovatsion yondashuvlarni qo'llash

imkonini beradi. Pedagogika fanlarini chuqur o'rganish orqali o'qituvchilar o'z bilimlarini amaliyotga tatbiq etish uchun zarur metod va texnikalarni egallaydi. Bu jarayon o'qitish sifatini oshiradi va ta'lim tizimining yanada samarali bo'lishiga hissa qo'shadi. Masalan, **ta'lim psixologiyasi** orqali o'qituvchilar talabaning psixologik xususiyatlarini tushunib, individual yondashuvni amalga oshirishi mumkin. Shuningdek, **ta'lim metodikasi** orqali ta'lim jarayonini qanday tashkil etish va qaysi metodlarni qo'llash kerakligini o'rganadilar.

2. **Innovatsion pedagogik yondashuvlar.** Zamonaviy pedagogika o'qitishning yangi usullarini ishlab chiqishda, axborot texnologiyalari va interaktiv metodlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Pedagogika fanlari o'qituvchilarni bu innovatsion yondashuvlar bilan tanishtiradi, shuningdek, ularga bu metodlarni qanday qo'llashni o'rgatadi. Masalan, **masofaviy ta'lim, gibrid ta'lim, blended learning** (aralash ta'lim) kabi yangi metodlar pedagogika fanlarida o'rganiladi va o'qituvchilarga bu metodlarni sinfda amaliyotda qo'llash uchun zarur bilimlar taqdim etiladi. Bu yondashuvlar o'qitish jarayonini ancha samarali va interaktiv qiladi.

3. **Talabalarni ijtimoiy va shaxsiy jihatdan rivojlantirish.** Pedagogika fani nafaqat o'qitish metodlarini, balki talabaning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy qobiliyatlari, jamoada ishlash ko'nikmalarini ham o'rganadi. O'qituvchilar pedagogika fanlari orqali talabalarga nafaqat akademik bilimlar, balki ijtimoiy ko'nikmalar, jamoaviy ish va muloqot qilish kabi muhim jihatlarni ham o'rgatishadi. Shuningdek, **pedagogika fanlarida** ta'lim jarayonining ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy jihatlari ham ko'rib chiqiladi. Bu, o'z navbatida, talabalarning umumiy rivojlanishiga, ularning jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar bo'lib yetishishiga yordam beradi.

4. **Pedagogik amaliyot va metodlarni takomillashtirish.** Pedagogika fanlari o'qituvchilarni har bir sinfdagi o'quvchilarga individual yondashish va o'qitish metodlarini tanlash bo'yicha malaka oshiradi. Har bir sinfda o'quvchilarning turli ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlari mavjud, shuning uchun pedagogik amaliyot va metodlar o'qituvchilarga bunday xilma-xillikni hisobga olishga imkon beradi. Pedagogika amaliyoti talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi. O'qituvchilar o'rgangan metodlarni real ta'lim jarayonida tekshiradilar va kerakli o'zgarishlarni amalga oshiradilar. Bu tajriba, o'z navbatida, o'qituvchilarni o'z professionallik darajalarini doimiy ravishda oshirishga undaydi. Pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun bir qancha muhim jihatlari mavjud. Ularni takomillashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarga yaxshiroq bilim va ko'nikmalar berish mumkin. Quyidagi yo'nalishlarni ko'rib chiqish mumkin:

- Pedagogik metodlarni yangilash,
- Shaxsiylashtirilgan o'qitish,
- O'qituvchilarni doimiy malaka oshirish,
- Dars jarayonini tahlil qilish va baholash,
- Ta'lim resurslaridan samarali foydalanish,
- Ko'proq amaliy faoliyatga e'tibor qaratish,
- Boshqaruv tizimini yaxshilash.

O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar bilan tanishtirish zarur. Interaktiv darslar, muammoli ta'lim, kooperativ o'qish va boshqa innovatsion metodlar o'quvchilarning diqqatini jalb qilishda samarali bo'lishi mumkin. Har bir o'quvchining ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olib, shaxsiylashtirilgan o'qitish tizimini rivojlantirish muhim. Bu metod o'quvchilarni ularning individual imkoniyatlariga qarab rivojlantirishga yordam beradi. Pedagogik amaliyotni takomillashtirish uchun o'qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirish, yangi ilmiy tadqiqotlar, metodikalar va o'quv texnologiyalarini o'rganishga undash kerak. O'qituvchilar uchun treninglar va seminarlar tashkil etish zarur. Darsning samaradorligini baholash uchun muntazam tahlil va kuzatishlar o'tkazish kerak. Bu jarayon o'qituvchiga o'z metodikasini yaxshilash imkonini beradi. Ta'limda zamonaviy texnologiyalarni, onlayn platformalarni, ta'lim dasturlarini va resurslarni keng qo'llash zarur. Bu o'quvchilarga o'qish jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish imkonini beradi. O'qituvchilar amaliy darslarni ko'paytirishlari, talabalar uchun praktika, eksperimentlar, loyiha ishlari va boshqa faoliyatlarni tashkil etishlari kerak. Bu o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Ta'lim muassasalarida boshqaruv tizimi samarali ishlashi uchun pedagogik jarayonni boshqarishning yangi usullarini ishlab chiqish va o'qituvchilarga o'zgarishlarga moslashishga yordam berish zarur. Bularning barchasi pedagogik amaliyotni takomillashtirishga yordam beradi va ta'lim sifatini oshiradi.

5. Ta'limning dolzarb muammolariga yechim topish. Pedagogika fanlari ta'lim tizimidagi dolzarb muammolarni aniqlash va ularni yechishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayon ta'lim tizimining rivojlanishiga yordam beradi va o'qituvchilarni yangi, ilg'or yondashuvlar bilan tanishtiradi. Pedagogika fani muammolarni tahlil qilish va ularga aniq, samarali yechimlarni taklif etishda zarur bilimlarni taqdim etadi. Masalan, hozirgi kunda ta'lim tizimida **inklyuziv ta'lim** (hamma uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratish) va **individual yondashuv** kabi muammolar dolzarb hisoblanadi. Pedagogika fanlari bu masalalarga doir ilmiy yondashuvlarni

o'rgatadi va o'qituvchilarga turli xil talabalar bilan ishlashda qanday metodlar va strategiyalarni qo'llashni tushuntiradi.

6. Pedagogik kadrlar tayyorlash. Pedagogika fanlarini o'qitishning dolzarbligi o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Yaxshi tayyorlangan pedagoglar ta'lim sifatini oshirishda asosiy rol o'ynaydi. Pedagogika fani o'qituvchilarga ta'lim metodlari, psixologiyasi, boshqaruvi va ilmiy izlanishlarni olib borish ko'nikmalarini beradi. Yaxshi o'qituvchi esa nafaqat ilmiy bilimlar, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga ham katta hissa qo'shadi. Pedagogika fanlarini o'qitish dolzarb, chunki u nafaqat o'qituvchilarni samarali ta'lim berish uchun zarur bilimlar bilan ta'minlaydi, balki ta'lim tizimining rivojlanishi uchun ilmiy yondashuvlarni va amaliy metodlarni o'rgatadi. Ta'limdagi yangiliklar, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarga moslashish, hamda innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash pedagogika fanining dolzarbligini oshiradi. O'qituvchilarga samarali, mas'uliyatli va zamonaviy ta'lim berish uchun pedagogika fanlari juda muhimdir. Asinxron darslar esa talabalarga vaqtni o'zlariga mos ravishda rejalashtirish imkonini beradi, bu esa o'qituvchilarga talabalar bilan muntazam ravishda aloqada bo'lishni osonlashtiradi. O'qituvchilar talabalar bilan individual tarzda hamkorlik qilishlari, ularning savollariga javob berishlari mumkin. Pedagogika fanlarini fanlararo yondashuv asosida sinxron va asinxron tarzda o'qitish ta'lim samaradorligini oshiradi, talabalar fikrlash darajasini rivojlantiradi va ularning mustaqil ta'lim olish qobiliyatlarini kuchaytiradi. Bu usul zamonaviy ta'lim talablariga mos kelib, talabalarni kelajakda mustaqil va innovatsion fikrlovchi mutaxassis bo'lishlariga tayyorlaydi. Pedagogika fanlarini sinxron va asinxron o'qitish metodlari asosida fanlararo yondashuv yordamida o'rgatish ta'lim sifatini yanada yaxshilashga olib keladi. Talabalar o'rganayotgan fanlarning bog'lanishini ko'rib, turli metodlarni birlashtirgan holda ilmiy va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishlari mumkin. Bu usul, shuningdek, talabalarni o'z bilimlarini mustaqil ravishda chuqurlashtirishga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga va zamonaviy ta'lim metodlarini o'rganishga undaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risidagi qonun. Toshkent 2019 yil 16 dekabr ORQ-595.
 M.Usmonboeva, A.To'raev. "Kreativ pedagogika asoslari" moduli bo'yicha o'quv uslubi majmua. TDPUHPKQTM. Toshkent -2016.96b.
 G.Ernazarova va boshqalar. "Kreativ pedagogika asoslari" O'quv qo'llanma.Toshkent-2022.
 X.A.Meliyev, O.Jamoliddinova, "Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati" T.: Zarvaraq nashryoti, 2021 yil.

КАСБИЙ ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИДА ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР АСОСИДА РАҚОБАТБАРДОШ КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ

Ismoilova M.

*Andijon viloyati Asaka tumani 3-son kasb-hunar maktabi
direktori*

Таянч сўзлар: касбий таълим рақобатбардош кадрлар хорижий тажриба таълим тизими инновациялар кадр тайёрлаш глобал стандартлар.

Ключевые слова: профессиональное образование, конкурентоспособные кадры, зарубежный опыт, система образования, инновации, подготовка кадров, мировые стандарты.

Key words: professional education, competitive personnel, foreign experience, education system, innovation, personnel training, world standards.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш масаласи кўриб чиқилади. Рақобатбардош кадрларни тайёрлаш - замонавий иқтисодиётнинг муҳим талабларидан бири бўлиб, бу жараёнда хорижий тажрибалардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Мақолада хорижий таълим тизимлари, уларнинг афзалликлари ва камчиликлари, шунингдек, Ўзбекистондаги касбий таълим тизими билан солиштирилган ҳолда рақобатбардош кадрлар тайёрлаш учун самарали усуллар таклиф этилган. Тадқиқот натижалари касбий таълимни ривожлантириш ва уни глобал стандартларга мослаштириш учун муҳим йўналишларни аниқлашга ёрдам беради.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается проблема подготовки конкурентоспособных кадров в организациях профессионального образования на основе зарубежного опыта. Подготовка конкурентоспособных кадров является одним из важных требований современной экономики, и использование зарубежного опыта имеет большое значение в этом процессе. В статье сравниваются зарубежные системы образования, их преимущества и недостатки, а также эффективные методы подготовки конкурентоспособных кадров с системой профессионального образования Узбекистана. Результаты исследования помогут выявить важные направления развития профессионального образования и его адаптации к мировым стандартам.

SUMMARY:

The article examines the problem of training competitive personnel in professional education organizations based on foreign experience. Training competitive personnel is one of the important requirements of the modern economy, and the use of foreign experience is of great importance in this process. The article compares foreign education systems, their advantages and disadvantages, as well as effective methods of training competitive personnel with the professional education

system of Uzbekistan. The results of the study will help to identify important areas of development of professional education and its adaptation to world standards.

Кириш. Касбий таълим - иқтисодиётнинг замонавий талабларига жавоб берадиган, юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш жараёнидир. Бугунги кунда глобаллашув ва рақобат шароитида, касбий таълим ташкилотлари хорижий тажрибаларни ўрганиш ва улардан фойдаланиш орқали ўз фаолиятини самарали ташкил қилишлари зарур. Ушбу мақолада, хорижий тажрибалар асосида касбий таълим ташкилотларида рақобатбардош кадрларни тайёрлашнинг асосий принциплари ва усуллари муҳокама қилинади.

1. Хорижий тажрибаларнинг аҳамияти.

Хорижий тажрибалар, касбий таълимнинг самарадорлигини ошириш учун муҳим манба ҳисобланади. Масалан, Германия, Финляндия ва Австралия каби мамлакатлардаги касбий таълим моделлари, талабаларнинг амалий кўникмаларини ривожлантириш ва иш жойларига мослашишини таъминлашда самарали бўлган. Ушбу тажрибаларни ўрганиш, миллий таълим тизимидаги камчиликларни бартараф этишга ёрдам беради.

Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Бундан ташқари, хорижий тажрибаларни ўрганиш ва уларни амалий жаҳатдан татбиқ этиш, касбий таълимнинг сифати ва самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Қуйида хорижий тажрибаларнинг аҳамиятини кўрсатувчи бир неча асосий нуқталарни келтириб ўтаман:

1. Илмий ва амалий билимларнинг интеграцияси: Хорижий тажрибалар, илмий тадқиқотлар ва амалий ишлар орасидаги алоқани яхшилашга ёрдам беради. Бу, талабаларга замонавий технологиялар ва методологияларни ўрганиш имконини беради.

2. Международнй стандартларга мувофиқлик: Хорижий тажрибаларни ўрганиш, таълим жараёнида халқаро стандартларга мувофиқликни таъминлашга ёрдам беради. Бу, ўз навбатида, битирувчиларнинг халқаро меҳнат бозорида рақобатбардош бўлишини таъминлайди.

3. Инновацион методларни жорий этиш: Хорижий таълим тизимларидан олинган инновацион методлар, педагогик технологиялар ва таълим воситаларини касбий таълимга жорий этиш, таълимнинг самарадорлигини оширади.

4. Тажриба алмашиш: Хорижий тажрибалар асосида ташкил этилган стажировка, семинар ва конференциялар талабаларга ва ўқитувчиларга янги билимларни олиш ва улар билан алмашиш имконини беради.

5. Кадрларнинг профессионал ривожланиши: Хорижий тажрибалар, касбий таълим ташкилотлари ходимларининг профессионал ривожланишига ҳам ёрдам беради. Ўқитувчилар хорижий тажриба ва билимларни олиб келишлари, уларнинг таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади.

6. Меҳнат бозори талабларига мослашиш: Хорижий тажрибалар асосида кадрлар тайёрлаш, меҳнат бозоридаги ўзгаришларга тез мослашиш имконини беради. Бу, битирувчиларнинг иш топиш имкониятларини оширади.

7. Кўпмиллатли муҳитда ишлаш қобилияти: Хорижий тажрибалар, талабаларга кўпмиллатли муҳитда ишлаш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради, бу эса глобаллашув жараёнида жуда муҳимдир.

Шунинг учун, касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибаларни ўрганиш ва улардан фойдаланиш, рақобатбардош кадрларни тайёрлашнинг самарали усули ҳисобланади.

2. Интеграциялашган таълим моделлари

Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалардан фойдаланишнинг асосий йўналишларидан бири интеграциялашган таълим моделларини жорий этишдир.

- Дуал таълим: Германияда кенг тарқалган дуал таълим модели, теоретик билимларни амалий тажриба билан бирлаштиришга асосланган. Талабалар ишлаб чиқариш жараёнига жалб этилади, бу эса уларнинг амалий кўникмаларини ривожлантиради.
- Проектга асосланган таълим: Финляндияда проектга асосланган методлар талабаларнинг ижодкорлик ва муаммо ечиш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу метод талабаларни реал вазиятларда ишлашга тайёрлайди.

Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлашда интеграциялашган таълим моделлари муҳим аҳамиятга эга. Бу моделлар таълим жараёнини самарали ташкил этиш, талабаларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантириш, шунингдек, меҳнат бозори талабларига мослашишни таъминлашга йўналтирилган. Қуйида интеграциялашган таълим моделларининг асосий турлари ва уларнинг аҳамияти ҳақида маълумот берилади:

1. Дуал таълим модели:

- Бу модельда таълим олувчилар теоретик билимларни олиш билан бирга, амалий тажриба ҳам эгаллайдилар. Талабалар таълим муассасаларида ўқиш билан бирга, ишлаб чиқаришда стажировка ўтадилар.

- Хорижий тажрибаларда бу модель кенг тарқалган бўлиб, Германия ва Швейцария каби мамлакатларда муваффақиятли амалга оширилмоқда.

2. Проектга асосланган таълим:

- Бу модель талабаларни реалъ ҳаётдаги муаммоларни ҳал қилиш учун лойиҳалар устида ишлашга жалб қилади. Талабалар жамоада ишлаш, ижодий фикрлаш ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантирадилар.
- Хорижий тажрибалардан олинган лойиҳалар, талабаларга замонавий муаммоларни ҳал қилишда ёрдам беради.

3. Компетенцияларга асосланган таълим:

- Бу модель талабаларнинг компетенциялари (билим, кўникма ва қобилиятлар) ни ривожлантиришга қаратилган. Талабаларнинг билимлари, иш тажрибаси ва шахсий хусусиятлари меҳнат бозори талабларига мос келиши керак.
- Хорижий тажрибаларда бу модель, масалан, Канада ва Австралияда кенг тарқалган.

4. Халқаро ҳамкорлик ва алмашинув дастурлари:

- Ташкилотлар ўртасида халқаро алмашинув дастурлари ташкил этиш, талабаларга хорижий таълим муассасаларида ўқиш имконини беради. Бу, талабаларнинг глобал билимларини ошириш ва маданий алмашинувни таъминлашга ёрдам беради.
- Бундай дастурлар, Европа Иттифоқи мамлакатлари ва АҚШда кенг тарқалган.

5. Интерактив таълим методлари:

- Замонавий технологияларни қўллаш, интерактив платформа ва онлайн ресурсларни фойдаланиш орқали таълим жараёнини самарали ташкил этиш.
- Хорижий тажрибалардан олинган интерактив методлар, талабаларнинг иштирокини ошириш ва уларнинг фаоллигини таъминлашга ёрдам беради.

6. Кросс-дисциплинар таълим:

- Бир неча фанларни интеграциялаштириш орқали талабаларга комплекс ёндашувни таъминлаш. Масалан, иқтисодиёт, маркетинг ва технологияларнинг биргаликда ўрганилиши.
- Хорижий тажрибаларда бу модель талабаларнинг мураккаб муаммоларни ҳал қилиш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Ушбу интеграциялашган таълим моделлари касбий таълим ташкилотларида рақобатбардош кадрларни тайёрлашда самарали усуллар ҳисобланади. Улар талабаларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантириш, меҳнат бозори талабларига мослашиш ва глобал миқёсда рақобатбардош бўлишини таъминлайди.

3. Иш берувчилар билан ҳамкорлик. Касбий таълим ташкилотлари ва иш берувчилар ўртасидаги ҳамкорлик, талабаларнинг иш жойларидаги талабларга мос келиши учун муҳимдир. Иш берувчиларнинг фикрлари ва таклифлари асосида таълим дастурларини яратиш, талабаларнинг малакасини аниқлаш ва уларнинг ишга тайёрлигини оширишга ёрдам беради. Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлашда иш берувчилар билан ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳамкорлик талабаларнинг билим ва кўникмаларини амалий ҳаётга мослаштириш, меҳнат бозори талабларига жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлашга ёрдам беради. Куйида иш берувчилар билан ҳамкорликнинг асосий йўналишлари ва уларнинг аҳамияти ҳақида маълумот берилади:

1. Стажировка ва амалий таълим:

- Иш берувчилар билан ҳамкорлик орқали талабалар учун стажировка дастурлари ташкил этиш. Бу талабаларга реал иш муҳитида ўз билимларини амалда қўллаш имконини беради.
- Хорижий тажрибаларда стажировка дастурлари, масалан, Германияда дуал таълим моделлари орқали самарали амалга оширилмоқда.

2. Таълим дастурларини яратиш:

- Иш берувчиларнинг фикр-мулоҳазаларига асосланган ҳолда таълим дастурларини яратиш. Бу, талабаларнинг меҳнат бозоридаги талабларга мос келадиган билим ва кўникмаларни олишини таъминлайди.
- Хорижий тажрибаларда иш берувчилар билан яқин алоқада бўлган таълим муассасалари, талабаларнинг рақобатбардошлигини оширишда муваффақиятли натижаларга эришган.

3. Касбий тренинглар ва мастер-класслар:

- Иш берувчилар томонидан касбий тренинглар, мастер-класслар ва семинарлар ташкил этиш. Бу талабаларга соҳадаги энг янги тенденциялар, технологиялар ва усуллар билан танишиш имконини беради.
- Хорижий тажрибаларда бундай тадбирлар, талабаларнинг профессионал ривожланишига катта таъсир кўрсатади.

4. Кадрлар тайёрлаш бўйича стратегик шериклик:

- Иш берувчилар билан стратегик шерикликлар ўрнатиш, бу эса таълим муассасалари ва иш берувчилар ўртасида узлуксиз алоқа ва ҳамкорликни таъминлайди.
- Хорижий тажрибаларда бундай шерикликлар, талабаларнинг ишга жойлашишини осонлаштиради.

5. Меҳнат бозорининг таҳлили:

- Иш берувчилардан олинган маълумотларга асосланиб, меҳнат бозоридаги талабаларни таҳлил қилиш. Бу талабаларнинг келажакда қандай кўникмаларга эга бўлиши кераклигини аниқлашга ёрдам беради.
- Хорижий тажрибаларда меҳнат бозори таҳлили, таълим дастурларини мувофиқлаштиришда муҳим роль ўйнайди.

6. Технологик инновациялар:

- Иш берувчилар билан ҳамкорлик орқали замонавий технологияларни таълим жараёнига жорий этиш. Бу талабаларни замонавий иш муҳитига мослаштириш учун муҳимдир.
- Хорижий тажрибаларда инновацион технологияларнинг қўлланилиши, талабаларнинг рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради.

7. Халқаро алмашинув:

- Иш берувчилар билан халқаро алмашинув дастурлари ташкил этиш, бу талабаларнинг глобал меҳнат бозоридаги имкониятларини кенгайтиришга ёрдам беради.
- Хорижий тажрибаларда бундай алмашинув дастурлари, талабаларнинг маданий ва профессионал ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Иш берувчилар билан ҳамкорлик касбий таълим ташкилотларида рақобатбардош кадрларни тайёрлашда самарали стратегия ҳисобланади. Ушбу ҳамкорлик талабаларнинг билим ва кўникмаларини ривожлантириш, шунингдек, меҳнат бозори талабларига мослашишини таъминлашга ёрдам беради.

4. Инновацион технологиялардан фойдаланиш. Замонавий технологиялар, масалан, онлайн таълим платформалари, симуляторлар ва виртуал реаллик касбий таълимда самарадорликни ошириш учун кенг қўлланилади. Бу технологиялар талабаларга реал вақтда амалий кўникмаларни ривожлантириш имконини беради.

Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлашда инновацион технологияларни қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Инновацион технологиялар талабаларнинг билим, кўникма ва компетенцияларини ривожлантиришда самарадорликни ошириш, таълим

жараёнини замонавийлаштириш ва меҳнат бозори талабаларига мослаштиришга ёрдам беради. Қуйида инновацион технологияларнинг касбий таълимдаги аҳамияти ва улардан фойдаланиш усуллари ҳақида маълумот берилган:

1. Онлайн таълим платформалари

- МООС (Massive Open Online Courses): Касбий таълим ташкилотлари талабаларига халқаро миқёсда тан олинган курсларга кириш имконини беради. Бу, талабаларнинг ўз соҳаларидаги энг янги билимларни олишини таъминлайди.
- Вебинарлар ва онлайн семинарлар: Иш берувчилар ва мутахассислар томонидан ташкил этилган вебинарлар, талабаларга замонавий тенденциялар ва технологиялар билан танишиш имконини беради.

2. Виртуал ва аниқланган реаллик (VR/AR)

- Виртуал реаллик: Талабаларга реальный иш муҳитига ўхшаш шароитларда амалий машғулотлар ўтказиш имконини беради. Бу, уларнинг тажрибасини ошириш ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантиришга ёрдам беради.
- Аниқланган реаллик: Талабаларга назарий билимларни амалий кўникмалар билан интеграция қилиш имконини беради, бу эса уларнинг касбий фаолиятида самарадорлигини оширади.

3. Симуляция ва моделлаштириш

- Симуляторлар: Махсус симуляторлар орқали талабалар мураккаб жараёнларни амалий равишда ўрганишлари мумкин. Масалан, тиббиёт, авиация ёки муҳандислик соҳасида симуляцияларни қўллаш самарали натижалар бериши мумкин.
- Моделлаштириш дастурлари: Талабаларга реальный вазиятларни моделлаштириш ва таҳлил қилиш имконини беради, бу эса уларнинг аналитик кўникмаларини ривожлантиради.

4. Электрон таълим ресурслари

- Интерактив материаллар: Талабалар учун интерактив китоблар, видеолар ва тестлар тайёрлаш, бу уларнинг қизиқишини ошириш ва билимларни мустаҳкамлашга ёрдам беради.
- Блокчейн технологиялари: Таълим жараёнида сертификатлаштириш ва дипломларнинг аниқлигини таъминлаш учун блокчейн технологиясини қўллаш.

5. Машина ўрганиш ва сунъий интеллект

- Шахсий таълим режалари: Сунъий интеллект талабаларнинг индивидуал эҳтиёжларига асосланган шахсий таълим режаларини таклиф этиши мумкин. Бу, ҳар бир талабанинг ўқиш услубига мос келади.

- Автоматлаштирилган баҳолаш системалари: Талабаларнинг билимини баҳолаш учун автоматлаштирилган тестлар ва баҳолаш инструментлари.
- 6. Халқаро алмашинув дастурлари
 - Инновацион ҳамкорлик: Хорижий таълим муассасалари билан ҳамкорлик орқали инновацион технологияларни жорий этиш. Бу, талабаларнинг халқаро тажрибалардан фойдаланишини таъминлайди.
- 7. Касбий таълимдаги инновацион методологиялар
 - Проектга асосланган таълим: Талабаларни реал муаммоларни ҳал қилиш учун жамоавий лойиҳаларда иштирок этишга жалб қилиш. Бу, уларнинг ижодий ва аналитик фикрлаш қобилиятларини ривожлантиради.
 - Флиппед классрум: Тадқиқот ва ўқитиш жараёнини қайта қуриш, бу талабаларнинг мустақил ўқишини рағбатлантиришга ёрдам беради.

Инновацион технологияларни касбий таълимда қўллаш, талабаларнинг рақобатбардошлигини ошириш, уларнинг билим ва кўникмаларини замонавий иш муҳитига мослаштиришда муҳим роль ўйнайди. Хорижий тажрибалардан фойдаланиб, касбий таълим ташкилотлари ўз фаолиятларини такомиллаштириши, замонавий талабларга жавоб берувчи мутахассисларни тайёрлаши мумкин.

5. Халқаро алмашинув дастурлари.

Халқаро алмашинув дастурлари, талабалар ва ўқитувчилар учун хорижий тажрибаларни ўрганиш имконини беради. Бу дастурлар, талабаларнинг маданий кўникмаларини ривожлантириш ва глобал меҳнат бозорида рақобатбардош бўлишини таъминлайди.

Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлашда халқаро алмашинув дастурлари муҳим аҳамиятга эга. Бу дастурлар талабаларга ва мутахассисларга халқаро тажрибалардан фойдаланиш, янги билимлар олиш ва глобал меҳнат бозорида рақобатбардошликни ошириш имконини беради. Қуйида халқаро алмашинув дастурларининг асосий аспекти ва уларнинг касбий таълимдаги аҳамияти ҳақида маълумот берилган:

1. Таълим сифати ва стандартларини ошириш
 - Халқаро стандартларга мослашиш: Халқаро алмашинув дастурлари орқали талабалар ва мутахассислар замонавий таълим стандартлари билан танишишади. Бу, уларнинг билим ва кўникмаларини глобал талабларга мослаштиришга ёрдам беради.

- Ишлаб чиқариш тажрибаси: Талабалар халқаро компанияларда стажировка ўтадилар, бу эса уларга амалий тажриба ва касбий кўникмаларни олиш имконини беради.
- 2. Кросс-культур алмашинув
 - Маданий алмашинув: Талабалар бошқа мамлакатларда ўқиш ва яшаш орқали янги маданиятлар билан танишадилар. Бу, уларнинг ижтимоий кўникмаларини ривожлантириш ва глобал фаҳмни оширишга ёрдам беради.
 - Тил кўникмалари: Халқаро алмашинув дастурлари талабаларга чет тилларини ривожлантириш учун яхши имкониятдир, бу эса уларнинг касбий фаолиятида муҳим аҳамиятга эга.
- 3. Таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорлик
 - Халқаро ҳамкорлик: Касбий таълим ташкилотлари хорижий университетлар билан ҳамкорликни ривожлантириш орқали ўзаро алмашинув дастурларини ташкил этишлари мумкин. Бу, ўқитувчилар ва талабалар учун янги имкониятларни яратади.
 - Тадқиқот ва инновациялар: Халқаро ҳамкорлик тадқиқотлар ва инновацион лойиҳаларни амалга оширишда самарали бўлади.
- 4. Рақобатбардошликни ошириш
 - Меҳнат бозоридаги рақобатбардошлик: Халқаро алмашинув дастурлари талабаларнинг профессионал кўникмаларини ва таълим даражасини оширади, бу эса уларнинг меҳнат бозоридаги рақобатбардошлигини таъминлайди.
 - Иш берувчилар томонидан тан олиниш: Халқаро тажрибага эга бўлган мутахассислар иш берувчилар томонидан юқори баҳоланади, чунки улар глобал стандартларга мос билимларга эга.
- 5. Академик мобиллик
 - Талабалар учун янги имкониятлар: Талабалар хориждаги таълим муассасаларида семестр ёки курсларни ўташлари мумкин, бу эса уларнинг академик билимларини кенгайтиришга ёрдам беради.
 - Ўқитувчилар алмашинуви: Ўқитувчиларнинг халқаро алмашинуви ҳам тадқиқот ва таълим методологияларини такомиллаштиришга ёрдам беради.
- 6. Молиялаштириш ва грантлар
 - Грантлар ва стипендиялар: Халқаро алмашинув дастурлари доирасида талабалар учун грантлар ва стипендиялар таклиф этилади, бу эса молиявий тўсиқларни енгиб ўтишга ёрдам беради.

- Шартномалар ва ҳамкорлик: Касбий таълим ташкилотлари хорижий университетлар билан шартномалар тузиш орқали молиялаштириш механизмларини яратишлари мумкин.

Хулоса. Халқаро алмашинув дастурлари касбий таълим ташкилотлари учун муҳим инструмент ҳисобланади. Улар талабаларга замонавий билимларни олиш, халқаро тажрибалардан фойдаланиш ва глобал меҳнат бозорида рақобатбардош бўлиш имконини беради. Бундай дастурларнинг самарали амалга оширилиши, касбий таълимнинг сифати ва самарадорлигини оширишга катта ҳисса қўшади.

Касбий таълим ташкилотларида хорижий тажрибалардан фойдаланиш, рақобатбардош кадрларни тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга. Интеграциялашган таълим моделлари, иш берувчилар билан ҳамкорлик, инновацион технологиялардан фойдаланиш ва халқаро алмашинув дастурлари замонавий талабларга жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлаш учун самарали усуллар ҳисобланади. Бундай ёндашувлар, мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшади ва кадрларнинг профессионал даражасини оширади.

Фойдаланган адабиётлар:

- Касбий таълим: назария ва амалиёт / Тошкент, 2020.
Хорижий тажрибалар асосида таълимни ривожлантириш / Н. А. Абдурахмонов, Тошкент, 2019.
Рақобатбардош кадрлар тайёрлаш: замонавий тенденциялар ва муаммолар / М. С. Исматуллаев, Журнал таълим тадқиқотлари, 2021.
Global Competitiveness Report 2022 / World Economic Forum.
Innovations in Vocational Education and Training: International Perspectives / OECD Publishing, 2021.

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА МОБИЛ МУТАХАССИС ТАЙЁРЛАШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР

Исмадиёров А.А.

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Хизмат психологияси ва касбий
маданияти кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: инновацион таълим, мобил мутахассис, объект, тизим, соҳа, технология, педагогика, мақсад, мазмун, метод.

Ключевые слова: инновационное образование, мобильный специалист, объект, система, сфера, технология, педагогика, цель, содержание, метод.

Key words: innovative education, mobile specialist, object, system, sphere, technology, pedagogy, goal, content, method.

РЕЗЮМЕ:

Янги билимларни яратиш ва қўллаш халқаро иқтисодий ўсиш ва аҳоли турмуш сифатининг асосий манбаларидан бирига айланиб бормоқда. Олий таълимнинг юқори самарали тизими бугунги кунда давлат иқтисодиёти ўсишининг асосий омилларидан бири бўлиб, олий таълим тизимини модернизация қилишнинг асосий йўналишларидан мақсад инновацион иқтисодиёт шароитида унинг сифат жиҳатидан ўзгаришини таъминлашдан иборат. Таълим соҳасидаги инновацион фаолият ишлаб чиқариш соҳасига янгилик ва инновацияларни ишлаб чиқиш ва киритиш орқали ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни амалга оширишга қодир ва тайёр бўлган янги турдаги мутахассисни тайёрлашни назарда тутди. Мақолада инновацион таълим муҳитида мобил мутахассис тайёрлашга йўналтирилган илмий-назарий ёндашувлар ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Создание и применение новых знаний становится одним из основных источников международного экономического роста и качества жизни населения. Высокоэффективная система высшего образования является сегодня одним из основных факторов экономического роста страны, а одним из основных направлений модернизации системы высшего образования является обеспечение ее качественной трансформации в условиях инновационной экономики. Инновационная деятельность в сфере образования предполагает подготовку нового типа специалиста, способного и готового осуществлять социально-экономические изменения путем разработки и внедрения новшеств и инноваций в производственную сферу. В статье изложены научно-теоретические подходы, направленные на подготовку мобильных специалистов в инновационной образовательной среде.

SUMMARY:

The creation and application of new knowledge is becoming one of the main sources of international economic growth and quality of life of the population. A highly effective system of higher education

is today one of the main factors of economic growth of the country, and one of the main directions of modernization of the higher education system is to ensure its qualitative transformation in the conditions of an innovative economy. Innovative activity in the field of education involves the training of a new type of specialist, capable and ready to implement socio-economic changes by developing and implementing novelties and innovations in the production sphere. The article presents scientific and theoretical approaches aimed at training mobile specialists in an innovative educational environment.

Меҳнат бозорида талаб катта бўлган малакали мутахассисларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялаш, инновацион таълим муҳотида мобил мутахассис тайёрлаш давлат таълим тизимининг устувор вазифаси ҳисобланади.

Янги билимларни яратиш ва қўллаш халқаро иқтисодий ўсиш ва аҳоли турмуш сифатининг асосий манбаларидан бирига айланиб бормоқда. Олий таълимнинг юқори самарали тизими бугунги кунда давлат иқтисодиёти ўсишининг асосий омилларидан бири бўлиб, олий таълим тизимини модернизация қилишнинг асосий йўналишларидан мақсад инновацион иқтисодиёт шароитида унинг сифат жиҳатидан ўзгаришини таъминлашдан иборат. Олий таълимни модернизация қилиш соҳасида тўпланган ижобий салоҳиятни сақлаб қолиш ва янги шаклларни йўлга қўйиш асосида ушбу жараёни чуқурлаштириш ва ривожлантириш учун янги илмий-услубий, молиявий, моддий-ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш ҳамда етарли кадрлар билан таъминлашни тақозо этади.

Замонавий таълим деганда авлодлар давомийлигини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилган билим, кўникма ва малакаларни узатиш ва тўплаш жараёни, шунингдек, шахс, иқтисодиёт ва жамият манфаатлари йўлида таълим ва тарбия анъаналарини сақлаш ва давлат томонидан белгиланган таълим даражаларига эришиш билан тавсифланган ривожлантириш, инновацион таълим муҳотида мобил мутахассис тайёрлаш жараёни тушунилиши керак.

Инновация ўз янгилиги, амалиётда қўлланилиши (фойдалилиги) ва (потенциал) фойдаланилиши билан янгиликдан ажралиб туради. В.И.Винокуров, С.И.Дворецкий инновацияларнинг уч турини ажратиб кўрсатадилар: ташкилий, техник, педагогик [2, 3].

Ташкилий инновациялар фан, таълим ва ишлаб чиқариш соҳасидаги ташкилий тузилмалар ва институционал шаклларни ўз ичига олади. Ташкилий инновациялар (ташкилий ва бошқарув ўзгаришлари) – технологик инновацияларга алоқадор бўлмаган, ишлаб чиқариш жараёнлари ёки маркетингни ташкил этишда янгилик киритиш, янги технологияларни

ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш билан боғлиқ мустақил инновация тури ҳисобланади.

Техник инновациялар янги техник объектлар ва тизимларни, ишлаб чиқариш соҳасидаги янги технологияларни ўз ичига олади. Маҳсулдор ва жараёнли турга бўлинувчи тубдан янги ва такомиллашган техник инновацияларга бўлинади.

Техник хусусиятлари ёки фойдаланиш майдони илгари ишлаб чиқарилганлардан сезиларли даражада фарқ қилувчи маҳсулотлар тубдан янги маҳсулот ҳисобланади. Уни тубдан янги технологияларни қўллаган ҳолда, шунингдек янги соҳада ёки янги билимларни қўллаган ҳолда мавжуд технологиялардан фойдаланиб ишлаб чиқаришга асосланган бўлиши мумкин. Тубдан янги жараёнли инновацияларга янги билимлардан фойдаланиб амалга оширилган ишлаб чиқаришдаги тубдан янги методлар киради.

Самарали инновацияларни такомиллаштириш - илгари ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг хусусиятларини сезиларли даражада яхшиланишига олиб келувчи модернизациялаш натижасидир. Жараёнли инновацияларни такомиллаштириш – бу мавжуд ишлаб чиқариш жиҳозларини алмаштириш, ишлаб чиқаришни янгича ташкил этиш ёки бир вақтнинг ўзида ҳар иккисини қўллаш билан боғлиқ янги технологияларни қўллашдир [2, 3, 4].

Педагогик инновациялар таълим ва педагогика соҳасидаги инновацион фаолият (янги мақсадлар, мазмун, методлар, технологиялар, таълим ва тарбия шакллари, воситалари, ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг биргаликдаги фаолиятини ташкил этиш усуллари) натижасидир.

Л.В.Шмелкованинг фикрига кўра таълимда инновацион фаолият янгилик (инновация) яратиш ва амалга ошириш учун барча фаолият турларини ўз ичига олади [7].

Таълимда инновация (янгилик) - янгилаш, сифат жиҳатидан ўзгартириш ёки модернизациялаш (инновацион фаолият мазмуни) мақсадида таълим тизимида киритиладиган восита; таълимга янгилик киритиш - таълим тизими (инновацион фаолият жараёни)ни ўзгартиришга қаратилган янги воситаларни жорий этиш жараёнидир.

Шундан келиб чиқиб, таълимда инновацион фаолиятнинг тузилмавий элементларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- таълим сиёсати субъектлари (жамият, давлат таълим муассасалари, маҳаллий ўз-ўзини бошқариш органлари, таълим жараёни субъектлари, илмий, маданий, маърифий, тижорат ва жамият муассасалари);

- таълим сиёсатида иштирок этувчи субъектларнинг ўзаро ҳамкорлигини ташкил этиш шакллари (масалан, вертикал бўйсунуш, ижтимоий шериклик, ўз-ўзини ташкил этиш ва бошқаларга асосланган);
- турли инновацион майдонлар доирасида рўй бераётган технологик жараёнлар ва уларга мос (лойихавий, тадқиқот, таълимий) фаолият турлари;
- мавжуд зиддиятларни ҳал этиш воситаси сифатида инновацион фаолият мазмуни (жумладан, мақсад ва вазифаларни белгилаш).

Таълим соҳасидаги инновацион фаолият ишлаб чиқариш соҳасига янгилик ва инновацияларни ишлаб чиқиш ва киритиш орқали ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларни амалга оширишга қодир ва тайёр бўлган янги турдаги мутахассисни тайёрлашни назарда тутди.

Янги шаклда мутахассисларни тайёрлашда талабани амалий илмий тадқиқотларни бажариш ва мураккаб муаммоларни ҳал қилишга сифатли таняч ва умумтехник тайёргарлигини амалга ошириш учун мўлжалланган олий касбий таълим алоҳида ўрин тутди.

Замонавий ахборот технологияларининг таълим жараёнларига жорий этилиши:

- талабага касбий билимларни эгаллашига;
- ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш орқали фан соҳасини чуқур ўзлаштирилишига;
- ўқув фаолиятининг хилма-хил ташкил этилиши ҳисобига талабанинг мустақил фаолияти соҳасининг кенгайишига;
- интерактив мулоқот имкониятларининг жорий этилиши асосида ўқитиш жараёнини индивидуаллаштириш ва дифференциялаштиришга;
- сунъий интеллект тизими имкониятларидан фойдаланиш орқали талабанинг ўқув материалларини ўзлаштириш стратегиясини эгаллашига;
- ахборот жамияти аъзоси сифатида унда ахборот маданиятининг шаклланишига;
- ўрганилаётган жараён ва ҳодисаларни компьютер технологиялари воситасида тақдим этиш, талабаларда фан асосларига қизиқишни ва фаолликни оширишга олиб келиши билан муҳим аҳамият касб этади.

Олий таълим муассасасида ўқиш жараёнида талаба ижодкор шахс хусусиятларини, тадқиқотчилик маҳоратини эгаллаши, муҳим тамойилларни аниқлаши ва тасдиқлаши, яратилган техник тизимлар ёки маҳсулотлар-

нинг асосий параметрларини баҳолаши, уларни модел шаклида ифодалай олиши ва янги метод ва воситалардан тўғри фойдаланиши, танланган ҳисоб схемалар, конструкция шакллари, материаллари ва технологияларининг тўғрилигини текшириши ва аниқлаши керак.

Барча соҳаларда одамларнинг касбий фаолияти касбдан ташқари ёки касб ичидаги таркиб – кўникмалар, маълумотлар банки ва базаси, чет тилларини билиши, анъанавий мантиққа кўра умумтаълим тайёргарлигига киритилиши керак. Шунинг учун таълим муассасалари олдидаги вазифа битирувчиларга нафақат доимий умумий таълим ва касб бериши, балки бутун ҳаёти давомида узуксиз равишда мустақил таълим олиши, янги мутахассислик ва малакаларни эгаллай олиш кўникмаларини шакллантириши керак.

Инновацион таълим муҳиtida мобил мутахассис тайёрлаш соҳасида таълим бериш нафақат шахсга йўналтирилган, шахсга таълим ва тарбия объекти сифатида қаралган, балки шахсга марказлаштирилган бўлиши керак. Бу таълим жараёни ва таълим соҳасини таълим олувчининг қизиқиши, фаолияти, талаби, имкониятига боғлиқлиги ва унга таяниши ва асосан, у шахсий-аҳамиятли шахс сифатида шаклланиши учун таълим воситаларидан фойдалана олишга интилишини билдиради [1].

Мобил мутахассисларни тайёрлашда тез-тез ўзгариб турадиган ишлаб чиқариш шароитларига мослашиштириш, фаолият тамойилларни умумлаштириш, ажратиш концепцияси ишлаб чиқилади. Ҳолатлар, тушунчалар, тамойиллар, методлар ва усуллар, танлаш, қарор қабул қилиш, баҳолаш каби фикрлаш шакллари, кадриятлар, меъёрларнинг чуқур ўзаро алоқаси юз беради. Мобил мутахассисларни тайёрлаш тизимида сезиларли даражада фарқланувчи фаолият турлари бирлаштирилади. Мутахассисларни кенг кўламда тайёрлашнинг методик асосланиши махсус абстракция шакллари сифатида унинг кўргазмали моделларини ишлаб чиқиш билан боғлиқ бўлиб, объектнинг муҳим муносабатлари кўриб идрок қилинган ва тасаввур қилинган алоқалар ва турли (бир жинсли, ҳар хил жинсли, аралаш) элементларга боғлаб ўргатилади.

Замонавий ижтимоий-иқтисодий дастурлар таҳлили ва илм-фан ҳамда юқори технологиялар соҳалари ривожига қаратилган илмий-техник устувор йўналишларни амалга ошириш, асосий ишлаб чиқариш соҳалари, шунингдек маҳаллий товарлар, технологиялар ва хизматлар рақобатбардошлигини таъминлаш, кенг кўламли инновациялар, илмий-тадқиқот, экспериментал-тажриба ва амалиётга жорий этиш ишларининг зарурлигини кўрсатади, шунга мос равишда кадрлар таъминотини ҳам талаб қилади.

Инновацион, илмий-тадқиқот, тажриба-синов ва амалиётга жорий этиш ишлари учун мобил мутахассислар тайёрлашда иқтисодиётнинг устувор йўналишлари ва тармоқларидаги асосий йўналишлар яқин ва узоқ тараққиёт даврида олий таълимнинг асосий вазифаси бўлиши керак.

Мобил мутахассис тайёрлашдаги психологик компонент унинг касбий фаолиятни амалга ошириши учун керакли шахсий фазилатларини тавсифлайди. Олий касбий таълимга эга мутахассисга ижобий мотивация, замонавий ишлаб чиқариш шароитига мослашувчанлик, шахсий ва касбий ўсишга интилиш, мулоқот кўникмаси каби шахсий сифатлар керак бўлади. Мутахассис фаолиятининг муҳим таркибий қисми касбий ва бошқа вазифаларни белгилай олиши, керакли ечимларни топиши, тез ўзгарувчан шароитларда ҳаракат қила олиши ҳисобланади.

Инновацион таълим муҳотида мобил мутахассис тайёрлашга йўналтирилган илмий-назарий ёндашувлар битирувчиларнинг куйида билим, кўникма ва малакаларни эгаллашларини назарда тутди:

- Табиий илмий, математик ва муҳандислик билимларини қўллай олиш;
 - тажрибаларни режалаштириш ва ўтказиш, маълумотларни шарҳлаш ва таҳлил қилиш;
 - қўйилган вазифаларга мос жараёнлар ёки уларнинг таркибий қисмлари, тизимларини лойиҳалаш;
 - фанлараро мавзулар бўйича жамоада ишлаш;
- муҳандислик муаммоларини шакллантириш ва ҳал қилиш;
- касбий ва ахлоқий масъулиятни билиш;
 - самарали мулоқот;
 - мобил ечимларининг глобал ва ижтимоий оқибатларини тушуниш учун керакли билимдонликни намойиш этиш;
 - доимий ўқиш ва унинг зарурлигини тушуниш;
 - замонавий муаммоларни билишни намойиш қилиш;
 - фаолият кўникмаси ва замонавий муҳандислик методларини қўллаш.

Инновацион таълим инновацион педагогик технологияларни (бунда жараёнларни амалга ошириш воситалари ва йўллари ҳақидаги билимлар мажмуи, шунингдек объектнинг сифатли ўзгариши содир бўладиган жараёнларнинг ўзи тушунилади) ҳам ўз ичига олади, улар: кейс-технологиялари, муаммоли, мунозарали маърузалар, тренинг ва семинарлар, масофавий таълим, амалиёт, ментал хариталар, амалиётга йўналтирилган таълим технологиялари ва бошқалар, шунингдек замонавий ахборот тех-

нологиялари (вебинарлар, Скуре-конференциялари, видеоконференциялар, электрон таълим ресурслари) ва бошқалар.

Мобил мутахассис тайёрлашда инновацияларни жорий этиш учун уларни янги техника, инновацион технологиялар ва улардан амалиётда самарали фойдаланишга ўргатиш керак бўлади.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

Вербицкий, А.А. Компетентный подход и теория контекстного обучения: материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 ноября 2004 г / А.А. Вербицкий. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 84 с.

Винокуров, В.И. Основные термины и определения в сфере инноваций / В.И. Винокуров // Инновации. - 2005. - № 4. - С. 6 - 22.

Дворецкий, СИ. Инновационно-ориентированная подготовка инженерных, научных и научно-педагогических кадров: монография / СИ. Дворецкий, Е.И. Муратова, И.В. Фёдоров. - Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. Ун-та, 2009. - 308 с.

Дворецкий, СИ. Принципы инновационно-ориентированного профессионального образования и технологии интеграции образовательных программ / СИ. Дворецкий, В;П. Таров // Известия международной академии наук высшей школы.- 2006. -Вып. .№4(34). - С 135- 148.

Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфулов Д.М., Тўраев А.Б. — Тошкент: 2015. — 208 бет.

Расулова З.Д. (2021). Инновацион педагогик технологиялар асосида олий таълим муассасаси ўқув жараёнларини такомиллаштириш мазмуни. Science and Education. Vol. 2, Issue 10, 460-469 бетлар.

Шмелькова, Л.В. Проектирование инновационной деятельности в образовательном учреждении: методические материалы / Л. В. Шмелькова. - Салехард: ЯНОИПКО, 2008. - 118 с.

PEDAGOGLARNI INKLYUZIV TA'LIM MUHITINI LOYIHALASHGA TAYYORLASH MEXANIZMLARI

Xujayarova N.S.

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, loyihalashga tayyorlash, inklyuziv ta'lim maktabi, pedagogik jarayonni loyihalash, loyiha, loyihalash texnologiyasi.

Ключевые слова: инклюзивное образование, подготовка к проектированию, школа инклюзивного образования, проектирование педагогического процесса, проектирование, технология проектирования.

Key words: inclusive education, preparation for design, school of inclusive education, pedagogical process design, project, design technology.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada inklyuziv ta'limning o'ziga xos ehtiyojlari bo'lgan bolalarga umumta'lim muassasalarida teng imkoniyatlar yaratishni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, unda sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash vazifalari bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

Статья направлена на обеспечение равных возможностей в общеобразовательных учреждениях для детей с особыми потребностями в инклюзивном образовании, в которой изложены задачи повышения возможностей предоставления качественных образовательных услуг, а также подготовки высококвалифицированных кадров, соответствующих этому процессу.

SUMMARY:

The article aims to provide children with specific needs of inclusive education with equal opportunities in general educational institutions, which describes the tasks of increasing the capabilities of quality educational services, as well as training highly qualified personnel in accordance with this process.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida, ilmiy-tadqiqot muassasalarida o'qituvchilar-ning inklyuziv ta'limga kasbiy tayyorligi, o'qituvchining ijtimoiy qarashlari va qadriyatlari hamda inklyuziv ta'limning qulay muhitini yaratishda metodik kompetentligi, inklyuziv ta'lim bo'yicha o'qituvchilar mahoratini oshirish markazlari faoliyatini rivojlantirish, ta'lim oluvchilarga ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos ta'lim resurslarini yaratishga oid ilmiy-tadqiqotlar olib

borilmoqda. Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim - tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus ta'lim, imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida BMT ning ta'lim sohasidagi siyosati yo'nalishlaridan biri bolalarning alohida ta'lim ehtiyojlari xilma-xilligini hisobga olgan holda ta'lim berishni nazarda tutadigan inklyuziv ta'lim g'oyalarini ishtirokchi davlatlar tomonidan keng amalga oshirilishini ta'minlashga yo'naltirilmoqda.

Mamlakatimizda esa so'nggi yillarda dunyo talablariga mos ravishda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan ta'lim oluvchilar sifatli inklyuziv ta'lim olishi uchun zamonaviy infratuzilma va texnologiyalar yaratish, inklyuziv ta'lim pedagoglarining mahoratini oshirishning huquqiy - me'yoriy asoslari takomillashtirish, inklyuziv ta'lim jarayonlarini kengaytirish, inklyuziv ta'lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlar tayyorlash ularni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, ta'lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta'minlash asosida sog'lomlashtiruvchi sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish hamda bu jarayonga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biriga aylanmoqda. Mazkur ijtimoiy-pedagogik masalalarni hal etishda ta'lim, sog'liqni saqlash va mahalla tashkilotlarining imkoniyati cheklangan bolalarni sifatli ta'lim xizmatlari bilan ta'minlash borasidagi o'zaro manfaatli hamkorligi talab etiladi. Bu esa, boshlang'ich sinf o'qituvchilarida metodik mahorat, kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning klasterli yondashuvlari, tashkiliy omillari, pedagogik-psixologik shart-sharoitlari, inklyuziv sinflarda darslarni tashkil etishga qo'yiladigan didaktik talablarni aniqlashtirishni taqozo etadi.

Asosiy qism. Bugungi kunda pedagog va tarbiyachi pedagogik bilimlarni rivojlantirishi, boyitishi, chuqurlashtirishi va mustahkamlashi lozim. Pedagogik vazifalar va ularni hal etishda o'qituvchi iste'dodli, qobiliyatli ham mahoratli bo'lishi talab qilinadi.

Respublikamizda kasb tayyorgarligi bor va yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanishi kerak ekanligi bugungi kunimizning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Imkoniyati cheklangan bolalarga ta'lim - tarbiya berish masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda. Maxsus inklyuziv ta'lim samarali inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun aniq ma'lumotlarni tadqiq etish davomidagi aniqlangan mustahkam asoslarni amaliyotga tadbiq etishni hamda pedagog kadrlar salmog'ini oshirishni o'z ichiga oladi. Juda uzoq vaqt davomida maxsus yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga nisbatan maxsus segregatsion ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya berish samarali

deb hisoblanib **1970-1980 yillarga** kelib jahon miqiyosida insonparvarlik va kamsitishlarga yo‘l qo‘ymaslik g‘oyasining ilgari surilishi maxsus ehtiyojli bolalarga e‘tiborning yanada yaxshilanishiga olib keldi.

Birinchi inklyuziv ta‘lim muassasalari 1980-1990 davrida Rossiyada paydo bo‘ldi. 1991-yilda Moskvada terapevtik pedagogika markazi va ota-ona jamoat tashkiloti tashabbusi bilan "Ark" inklyuziv ta‘limining birinchi maktabi ochildi. 1992 yilning kuzida "maxsus tarbiyaga muhtojligi bo‘lgan shaxslarni integratsiyalashtirish" loyihasi yaratildi, buning natijasida mamlakatning o‘n bir hududida maxsus tarbiyaga muhtojligi bo‘lgan bolalarni integratsiyalashgan holda o‘qitish bo‘yicha tajriba maydonchalari tashkil etildi. Inklyuziyaga munosabat, bilim va ko‘nikmalar inklyuziv ta‘lim o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligining uchta ustuni sifatida keng tan olingan, bular jarayon sifatida doimiy ravishda ta‘lim oluvchilar, hamkasblar, ota-onalar va boshqa manfaatdor shaxslar bilan o‘zaro munosabatlarida rivojlanib boradi.

Inklyuziv ta‘lim - bu barcha o‘quvchilarga, o‘ziga xos ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga umumta‘lim muassasalarida teng imkoniyatlar yaratishni ta‘minlashga qaratilgan ta‘lim yondashuvi bo‘lib, unda ta‘lim berayotgan pedagoglarning ham o‘rni beqiyos. Olimlarning nuqtai nazarini o‘rtoqlashar ekanmiz, o‘qituvchi fundamental va maxsus kasbiy tayyorgarlik doirasida talabalar faoliyatini kelajakdagi kasbiy faoliyatni rag‘batlantirish va tartibga soluvchi vazifasini bajaradigan gumanistik ideallarga asoslangan qiymat yo‘nalishlarini tanlash qobiliyatlarini shakllantirishga yo‘naltiradi.

Shu o‘rinda jamiyatimizdagi global o‘zgarishlar, fan-texnika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning kun sayin rivojlanib borishi, pedagogdan o‘z ustida tinmay ishlashi, ijodkorligi, yosh avlodga yuksak mahorat bilan yondoshishni talab etadi. Pedagogning vazifasi maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda zarur bo‘lgan metodik va psixologik ko‘nikmalarga ega bo‘libgina qolmay balki bilimlarni qo‘llash, uni mustaqil ravishda olish, jamoada ishlash qobiliyatini shakllantirish, inklyuziv ta‘limni joriy etishda pedagogik texnologiyalar va innovatsion uslublarni qo‘llashni bilishlari zarur. Buning uchun pedagoglarni inklyuziv ta‘lim muhitini loyihalashga tayyorlash zarur bo‘ladi. Pedagogik jarayonni loyihalash tushunchasi inson o‘z faoliyati davomida yaratadigan narsalarning aksariyati dastlab dizayn bosqichidan o‘tadi. Natijada, amalga oshirilishi kerak bo‘lgan mahsulot, protsedura yoki hodisaning prototipi yoki loyihasi hosil bo‘ladi.

Loyihani o‘qitish texnologiyasi XX asrning 20-yillarida AQShda paydo bo‘lgan va insonning shaxsiyati va individualligiga katta e‘tibor beradigan ta‘limdagi gumanistik oqimlar bilan bog‘liq edi. Trening har bir talabani alohida

yoki guruhda qiziqtiradigan mavzular bilan bog‘liq bo‘lishi kerak deb o‘ylardi. Bola haqiqiy va unga yaqin vaziyatlarda ishtirok etadi, ularni o‘z tajribasi bilan yashaydi, muammolarni hal qilish usullarini topadi va shu tariqa ko‘nikma va malakalarni, ijtimoiy-madaniy muhitda o‘zaro munosabatlarning yangi usullarini o‘rganadi. Zamonaviy dunyoda loyihani o‘rganish texnologiyasi “men bilgan hamma narsa - men nima uchun kerakligini va bu bilimlarni qayerda va qanday qo‘llashim mumkinligini bilaman” tezisida yotadi.

Ushbu ta’rifga asoslanib, pedagogik jarayonni loyihalash deganda quyidagilar tushuniladi:

- Yangi ta’lim tizimlari va ta’lim faoliyati turlarini ishlab chiqish natijalarini joriy etishga qaratilgan faoliyat;
- Mavjud pedagogik haqiqatni o‘zgartirishga yordam beradigan bilim sohasidagi eng yangi ilmiy yutuqlar;
- Yosh avlodni rivojlantirish va o‘qitishning asosiy muammolarini hal qilish uchun amaliy faoliyatni tashkil etadigan pedagogikaning amaliy qismi;

O‘qituvchining ijodiy qobiliyatlari uning faoliyatining tomonlaridan biridir. Ular o‘quv jarayonini tubdan yangi tarkib bilan to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, natijada pedagogikaning ko‘plab muammolarini hal qilish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar paydo bo‘ladi.

O‘qituvchi chuqur va ko‘p qirrali ijodiy fazilatlarga ega bo‘lishi kerak, chunki pedagogik jarayonni loyihalash texnologiyasi buni ta’minlaydi. Pedagogika nuqtai nazaridan jarayonni loyihalash texnologiyasi bir-biriga bog‘liq bo‘lgan bir nechta qismlardan tashkil topgan yagona tizimdir:

Umumiy madaniyat.

- Gumanizm.
- Professionallik.
- Ijodkorlik.
- Kasbiy kompetentsiya.

Yaxlit pedagogik jarayonni loyihalash texnologiyasining samaradorligi o‘qituvchining tegishli texnologik bilimlarga ega ekanligiga bog‘liq bo‘lib, ularni aniqlashga quyidagi mezonlar yordam beradi:

- Maqsadga muvofiqlik (yoʻnalish)
- Ijodkorlik (faoliyat mazmuni)
- Ishlab chiqarish qobiliyati (pedagogik texnologiyalar darajasi)
- Optimallik (tanlangan vositalarning samaradorligi)
- Hosildorlik (samaradorlik).

Pedagogik jarayon va oʻqituvchining faoliyati tarkibiy qismlarini loyihalash texnologiyasi-bu unga oʻz kasbiga ijodiy yondashishga yordam beradigan barcha amaliy koʻnikmalar.

Xulosa qilib bugunning dolzarb muammolaridan biri boʻlgan inklyuziv taʼlimga tayyorlashda koʻplab pedagogik dasturlar yaratilishi, taʼlim tizimida maxsus ehtiyojli bolalar uchun kerakli resurslar va infrastrukturani yaratish talab qiladi.

Uning uchun pedagoglarni inklyuziv taʼlim muhitiga tayyorlash mexanizmlarini takomillashtirish kerakligini unutmasligimiz kerak. Inklyuziv taʼlimning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun pedagoglarning bilim va koʻnikmalarini oshirish, innovatsion texnologiyalarni qoʻllash, psixologik tayyorgarlikni oshirish bilan bir qatorda, pedagoglarni inklyuziv taʼlimga tayyorlashda zamonaviy texnologiyalarni qoʻllash zarur ekanligi, inklyuziv taʼlimni yoʻnalishida kasbiy kompetensiyani rivojlantirish boʻyicha xorij tajribasidan foydalanish imkoniyatlarini yoʻlga qoʻyish, inklyuziv taʼlimni rivojlantirishga doir toʻgaraklar faoliyatini kengaytirish lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “Oʻzbekiston Respublikasi Oliy taʼlim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida” PF-5847-son Farmoni

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 oktyabrdagi “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida” PF-6097-son Farmoni.

Xujayarova N. S Individual learning trajector in increase of educational effeciency. Galaxy international interdisciplinary research journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915 Vol. 12, Issue 2, February (2024)

A.Q. Xoliqov. Inklyuziv taʼlimni amalga oshirishdagi muammo va yechimlar tahlili. maktab va hayot ilmiy-metodik jurnal 4-2021.

Xujayarova N. S. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational. Improving mechanisms to prepare future educators for designing an inclusive educational environment. Practices. ISSN (E): 2938-3625. Volume 2, Issue 12, December-2024. Page 26-28.

O'QUV-MATERIALLARI AHAMIYATINING ILMIY-METODIK ADABIYOTLARDA YORITILISHI

Boranbayeva K.B.

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Nukus filiali Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat bo'limi metodisti*

Tayanch so'zlar: o'quv-materiallari, ilmiy-metodik adabiyotlar, ta'lim jarayoni, didaktik vositalar, texnologiya, pedagogika, metodika, samaradorlik.

Ключевые слова: учебные материалы, научно-методическая литература, учебный процесс, дидактический инструментарий, технология, педагогика, методика, эффективность.

Key words: educational materials, scientific-methodical literature, educational process, didactic tools, technology, pedagogy, methodology, efficiency.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'quv-materiallarining ta'lim jarayonidagi roli va ularning ilmiy-metodik adabiyotlarda yoritilishiga alohida e'tibor qaratilgan. O'quv jarayonini samarali tashkil etishda didaktik vositalarning o'rni, ularning ishlab chiqilish texnologiyalari va pedagogik faoliyatga tatbiq etish usullari tahlil qilingan. O'quv-materiallari mazmunini tanlash va ularni taqdim etish metodikasi bo'yicha ilg'or yondashuvlar ko'rib chiqilib, zamonaviy ta'limda ular orqali erishiladigan natijalar haqida fikr yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье основное внимание уделяется роли учебных материалов в образовательном процессе и их освещению в научно-методической литературе. Анализируется роль дидактических средств в эффективной организации учебного процесса, технологии их разработки и методы применения в педагогической деятельности. Были рассмотрены передовые подходы к выбору содержания учебных материалов и методологии их подачи, обсуждены результаты, достигаемые с их помощью в современном образовании.

SUMMARY:

This article focuses on the role of educational materials in the educational process and their coverage in scientific and methodical literature. The role of didactic tools in the effective organization of the educational process, the technologies of their development and the methods of their application to pedagogical activity are analyzed. Advanced approaches to the selection of the content of educational materials and the methodology of their presentation were considered, and the results achieved through them in modern education were discussed.

Kirish. O'quv materiallarining tadrijiy asosda, izchil taqdim etilishi konsentrizm prinsipining o'ziga xos xususiyati bo'lib, bu o'quvchilardagi bilim, ko'nikma va malakalarning rivojlanishiga asos bo'ladi. Shunga ko'ra, darslik

va o'quv qo'llanmalarda beriladigan o'quv materiallarini konsentrizm prinsipi asosida tanlashning didaktik asoslari, konsentr xarakterdagi darsliklar strukturasi kabi muammolar o'z yechimini kutmoqda.

Pedagogika fanida ta'lim mazmuni, o'quv materiallarini tanlash prinsiplari, ularni strukturalashtirish, jumladan, konsentrizm prinsipi asosida ta'lim mazmunini belgilash kabilar bir qadar o'rganilgan muammolardandir [1].

Adabiyotlar sharhi. So'nggi yillarda pedagogika faniga o'quvchilar bilish faoliyatini faollashtirish maqsadida o'quv materiallarini konsentrizm tamoyillari asosida tanlash g'oyasi tatbiq etilmoqda. Bunday yondashuv o'quv jarayonini psixologik, didaktik va metodik jihatdan rivojlantirish imkonini beradi.

Islohotlar jarayonida darsliklarda berilgan o'quv materiallarining tarkibi, mazmuni va ularni strukturalash tamoyili ham yangidan belgilab berilishi lozim. Maktab ta'limini insonparvarlashtirish munosabati bilan o'quvchilarga taqdim etiladigan o'quv materiallari va ularni o'zlashtirishga sarflanadigan vaqtni qisqartirish nazarda tutiladi. Biroq o'quv materiallari hajmini qisqartirish o'quv predmeti yoki o'quv kursi mazmunini ilmiy jihatdan sayozlashtirishga olib kelmasligi kerak. Buning uchun o'quv materiallarini konsentrizm tamoyili asosida strukturalash maqsadga muvofiqdir [2].

Shu nuqtai nazardan yondashilganda, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash jarayonida muayyan o'quv predmeti bo'yicha o'quv materiallarini tanlash va ularni konsentrizm tamoyili asosida strukturalash muhim didaktik ahamiyatga ega. Bu o'quv materiallarini tanlashga asos bo'lgan didaktik tamoyillarga aniq mantiqiy ta'rif berishni taqozo qiladi. Chunki ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvni tatbiq qilishda o'quv materiallarini aniq tamoyillarga tayangan holda tanlash va strukturalashtirish muhim o'rin egallaydi.

O'quv materiallarini loyihalashtirish uchun quyidagi usullardan foydalanish e'tirof etilgan: predmetli, modeli va belgili shakllar, mavzularning strukturali blok-chizmasi, tayanch konspektlar va boshqalar. Bunday hollarda predmetli modellashtirish, grafik modellashtirish, belgili modellashtirish, strukturali blok-chizma kabilardan foydalanilgan. Shuni ta'kidlash lozimki, darslik mavzularini ixchamlashtirish va muayyan bloklarga joylashtirish orqali mustahkam o'zlashtirish o'quv materialining bir vaqtning o'zida to'rt shaklda: grafik, sonli, ramziy va og'zaki usul asosida taqdim etilishiga imkon yaratadi [3].

Bunda ta'lim jarayonida o'qitiladigan har bir o'quv predmeti bo'yicha tushunchalar lug'atining zarurligini ham ta'kidlash lozim. U darslik va o'quv qo'llanmalarni asoslash, ularni yaratishning yangi imkoniyatlarini aniqlash, ta'lim natijalarini nazorat etish imkonini beradi. Shuningdek, u ta'lim mazmunini integratsiyalashning yanada yuqori darajalarini ta'minlash va texnologik jihatdan rivojlantirishga sharoit yaratadi. O'quv axborotlarini

tizimlashtirish va modullashtirish muammosini quyidagi yo‘nalishlarda tadqiq etish dolzarblashmoqda [3]:

- ▶ alohida o‘quv fanlari, umuman ta’lim mazmunida axborotlarni tizimlashtirish va muayyan konsentrlarga jamlashning o‘zaro uyg‘un tizimini yaratish;
- ▶ taqdim etilgan o‘quv axborotlari blokining nisbiyligi, bu avvalo, yangi bilimlarning yuzaga kelishi va rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, ularni o‘zlashtirishga bo‘lgan talablar asosida o‘quv axborotlari mazmunining qayta tanlanishini ifodalaydi. O‘quv materiallarini bunday loyihalash, o‘qituvchilarda bilimlarni bayon etishning yangi shakllariga o‘tishga qarshi faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan muayyan ijtimoiy sustlikni bartaraf etishni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. O‘quv kursini mantiqiy bloklarga ajratish haqiqatan aniq va yaxshi tanlangan o‘quv topshiriqlarini izchil o‘zlashtirish imkonini beradi. Ularni o‘zaro tarkibiy qismlarga ajratish natijasida esa ichki aloqadorliklarning chuqurligi va har tomonlama asoslanganligi, o‘zaro uyg‘unligini ko‘rish mumkin. Shu sababli gnoseologik prinsiplar asosida o‘quv materiallarini ilmiy asoslangan holda konsentrlarga ajratish va loyihalash didaktikaning o‘ta dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O‘quv materialini konsentrizm tamoyili asosida tanlash natijasida quyidagi didaktik afzalliklar vujudga keladi [4].

Ta’lim jarayoni subyektlarida bilimlarni o‘zlashtirishga nisbatan diskret, ya’ni uzluksiz yondashuv qaror topadi.

Mazkur jarayonda o‘qituvchi har bir darsda o‘quv materiallarini o‘quvchilar bilan hamkorlikda tahlil qiladi. O‘quv materiallari tarkibidan asosiy hamda ikkinchi darajali tushunchalar, bilim, ma’lumotlar ajratiladi. Asosiy elementlar me’yorida amal qilib turgan bilimlar tizimi mazmunidan iborat bo‘lsa, ikkinchi darajali elementlar me’yorida ishlab turgan bilimlar tizimi mazmunini yagona mantiqiy yaxlit didaktik birlik, ya’ni konsentrga mujassamlashtiradi. Konsentr tarkibidagi bilimlarning alohida qismlari muayyan bir darsda yangi mavzu sifatida o‘rganiladi va bu jarayonda mazkur bilimlar alohida ahamiyat kasb etib, asosiy bilimlarga aylanadi. Navbatdagi darslardan esa, ikkinchi darajali didaktik birlik sifatida o‘rganiladigan yangi element oldingilarini keyingilar bilan bog‘lovchilik vazifasini o‘taydi.

Bilimlarni qismlarga ajratishda quyidagilarga tayanish maqsadga muvofiqdir [5]:

- a) bilimlarning dastlabki qismlari;

b) bilimlarning asosiy tushunchalar tarkibiga kiradigan qismlari. Dars jarayonida ularni o'zlashtirish nihoyatda zarur, aks holda, keyingi o'quv materiallarini o'zlashtirish imkonsizdir;

c) bilimlarning muayyan qismlari o'quvchilarning dunyoqarashlarini shakllantirish imkoniyatiga ega.

Bilimlarning yetakchi, asosiy qismlari ajratilgach, har bir navbatdagi darsda o'quv materialini ongli va mustahkam o'zlashtirish maqsadida o'qitishning nisbatan mustaqil tizimini tashkil etish mumkin.

Ta'lim jarayoni subyektlariga taqdim etiladigan bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan funksional-tizimli yondashuv ham didaktik birliklarni yaxlitlash va yagona konsentrlarga jamlashda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu yondashuv tanlangan bilimlar va o'quv materiallarini tahlil etish, uning har bir qismiga xos bo'lgan vazifalarni aniqlash, alohida ahamiyatga ega bo'lgan bilimlarni tizimlashtirgan holda muayyan konsentrga jamlash, bilimlarni tizimli o'zlashtirish qonunlari hamda o'quvchilarga bilim berishda intellektual ko'nikmalarni shakllantirishning umumiy vositalaridan foydalanishga asoslanadi.

O'quvchilar o'quv materiallarini muayyan izchillikda o'rganish jarayonida ulardan bilimlarni ajratib, ularning vazifalarini izohlashga o'rganishlari lozim. Shu tariqa, o'quv kursi yoki muayyan bo'lim bo'yicha bilimlar va ularning qismlarini qiyosiy tahlil qilish ko'nikmasini egallashlari zarur. Buning natijasida umumiy vazifalar bilimlar tarkibidagi umumiylikni taqozo etishi va bunday qismlar hosila bilimlarni egallash imkoniyatini berishini anglab yetadilar. Shuning uchun ham muayyan konsentrlarni hosil qilishda bilimlarning bajaradigan vazifasi muhim omil hisoblanadi [6].

O'quvchilarga taqdim etiladigan bilimlarni muayyan konsentrlarga jamlashda tizimli-strukturali yondashuv ham muhim ahamiyatga ega.

Bunday yondashuvda tanlab olingan bilimlarning o'zaro muvofiqligi o'ta muhim hisoblanib, o'z ichiga o'zaro aloqador tushunchalar va ma'lumotlarni qamrab oladi. Bunda bilimlarning tarkibi o'quvchilarga tayyor holda taqdim etilmaydi, balki ularning xususiyatini izchil tarzda ifodalovchi dinamik tizim sifatida taqsim etiladi. O'quv materialini tahlil etish va uning tarkibi haqida tasavvur hosil qilish ularni tezkor tushunish va samarali qo'llashga imkon beradi. Shu tariqa o'quvchilarga taqdim etiladigan bilimlarni samarali o'zlashtirishlari uchun zarur bo'lgan izchil tizim vujudga keladi. O'quvchilar tomonidan o'rganilayotgan o'quv materialining tarkibi puxta o'zlashtiriladi, bilimlarning mustahkamligi va anglab olinganlik darajasi ta'minlanadi.

O'quvchilarga taqdim etiladigan bilimlarni muayyan konsentrlarga jamlashda tizimli-mantiqiy yondashuvga tayanish nihoyatda zarur.

O'quv materialini mazkur yondashuvga tayangan holda konsentrlarga jamlashda kodlashtirish va qisqartirish metodidan foydalaniladi. Bu esa, o'quvchilarning obrazli tafakkurlariga tayangan holda so'zlardan ko'ra belgilarni osonroq xotirada saqlab qolishlari, o'z navbatida belgilar va ularni ifodalovchi so'zlar, fikrlar va matn mazmunini tez eslashlariga tayangan holda amalga oshiriladi. Tizimli-mantiqiy yondashuv ijodkor o'qituvchilarning "tayanch konspektlar" va "tayanch signallar" metodlarida ham o'z ifodasini topadi.

Ta'lim mazmunini konsentrizm tamoyili asosida tanlashga tizimli-mantiqiy yondashuvning yuqorida ko'rsatib o'tilgan jihatlarini tahlil qilish natijasida quyidagilarga erishiladi [7]:

- ✓ Ushbu tamoyillarga tayangan holda o'quv materiallarini konsentrlarga birlashtirish natijasida o'quv jarayonini o'quvchi shaxsiga yo'naltirish uchun qulay didaktik vaziyat vujudga keladi; buning uchun tizimli-mantiqiy yondashuvga asoslangan holda, o'quv materiallarini bloklarga birlashtirish va uni o'quv jarayoniga tatbiq etishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish taqozo qilinmoqda.
- ✓ Tizimli-mantiqiy yondashuv asosida o'quv materiallarini konsentrlarga jamlash natijasida quyidagilar aniqlandi: a) katta hajmdagi o'quv materiallarini o'quvchilar to'liq o'zlashtira olmaydilar, buning natijasida ular o'quv-biluv jarayonida jiddiy muammolarga duch keladilar; b) bilimlarning tarkibini o'zlashtirishga nisbatan o'quvchilarning qiziqishlari va intilishlari susayadi.

Tizimli-mantiqiy yondashuv asosida o'quv materiallarini konsentrlarga jamlash o'quvchilar bilimini tizimlashtirishga ko'maklashadi. Shu bilan bir qatorda, o'quv materiallarini konsentrlarga jamlashda diskret va tizimli-strukturali yondashuvlarga bir yo'la tayanish maqsadga muvofiqdir.

O'quv materiallarini konsentrizm tamoyili asosida tanlash va loyihalashda tizimli-mantiqiy yondashuvga tayanish ularni maqsadga muvofiq tarzda tartibga solish va tarkiblashtirish hamda muayyan konsentrlarga jamlash imkonini beradi. O'quv materiallarini tizimlashtirish va strukturalashtirish ularni muayyan konsentrlarga jamlash hamda izchil, ko'rgazmali tarzda o'quvchilarga taqdim etish uchun qulaylik tug'diradi. Buning uchun o'quv materiallari mazmuni ustida ishlash uni muayyan bloklarga birlashtirish asosida o'quvchilarga taqdim etish natijasida o'quv jarayonida kafolatlangan natijaga erishish mumkin. O'quv materiallarini bloklarga ajratish o'ziga xos didaktik maqsadlarga ega. Ular o'quv materialini qulayroq taqdim etishga ko'maklashadigan illustratsiyalardan tortib qo'shimcha mashqlar, topshiriqlarni bajarish imkonini beruvchi o'quv topshirig'i maqsadigacha taalluqli bo'ladi.

О'qituvchi о'quv jarayonini boshqarishi davomida о'quvchilarning konsentrizm tamoyili asosida о'quv materiallarini imkon qadar to'liq о'zlashtirishlari va ta'lim natijasining kafolatlanishiga erishishi zarur. О'quv jarayoni natijasini kafolatlashda о'quvchi, о'qituvchi hamda о'quv materiallari orasidagi muloqot muhim didaktik ahamiyatga ega [8].

О'quvchilar о'quv materiallarini kafolatlangan natija darajasida о'zlashtirishlarini ta'minlash, bir tomondan ularning maqsadga muvofiq tarzda tanlanganligi, ikkinchi tomondan, о'zlashtirish jarayoniga о'qituvchi va о'quvchilarning faol ishtirokini taqozo qiladi.

О'quv jarayoni natijasini nazorat qilish va baholash о'quvchilarga taqdim etilgan о'quv materiallari va ularning о'zlashtirilganlik darajasiga asoslangan holda belgilanadi. Nazorat о'quvchilarning о'quv materiallarini о'zlashtirishlari va о'qituvchining mazkur jarayonni boshqarishi o'rtasidagi ikki tomonlama aloqaga asoslanadi. Buning natijasida о'quvchilarning о'quv materiallarini о'zlashtirish darajalari, mazkur materialning yutuq hamda kamchiliklari aniqlanadi, ularni bartaraf etish yo'llari ko'rsatiladi. Taqdim etiladigan о'quv materiallari, matnlar, mashqlar hajm jihatdan kichik bo'lib, nazoratning ko'pvariantlilik ta'minlansa, о'quvchi kafolatlangan natijaga yaqinlashadi. О'quv jarayoni samaradorligini ta'minlash uchun о'quv materiallarini to'g'ri tanlash va loyihalash muhim ahamiyatga ega. Chunki о'quv jarayonini harakatlantiruvchi asosiy vosita о'quv materiallaridir. О'quv materiallari о'quvchilarga muayyan tizimga solingan bloklar tarzida taqdim etilishi kerak. О'quv materiallari tarkibida turli darajadagi ilmiy axborotlar, bilimlar, tushunchalar izchil tizimga solingan tarzda bayon etiladi. О'quv materiallari о'quvchilarga darsliklar, о'quv qo'llanmalari, qo'shimcha о'quv adabiyotlari, audio hamda videovizual vositalar tarkibida taqdim etiladi. О'quv materiallarida ta'lim maqsadlari va о'quv fani mazmuni mujassamlashgan bo'ladi. Shunga ko'ra, о'quv materialining mazmuni o'zida о'quv ma'lumotlari va bilimlarni mujassamlashtiradi. О'quv materiallari о'quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va ilmiy dunyoqarashlariga mos tarzda muayyan izchillikda taqdim etilishi lozim.

О'quvchilarga о'quv materiallari turli shakllarda taqdim etiladi. Jumladan, mustaqil ishlar, didaktik topshiriqlar, о'quv savollari, ko'rgazmali vositalar tarkibida, axborotli, ilmiy- ommabop matnlar, mashq va masalalar kabi. Barcha о'quv materiallari mazmunida bilimlar, xalqning ijodiy tajribasi, milliy-ma'naviy qadriyatlar, shaxslar-aro madaniy munosabatlar, milliy g'oya va dunyoqarashning ifodalanishi, ular yagona bloklarni tashkil etishiga erishish lozim.

Natijalar. Soha о'qituvchilari bir vaqtning o'zida uchta muhim vazifani amalga oshiradilar [9]:

1. Ko'p miqdordagi bilimlarni o'quvchilar tomonidan samarali o'zlashtirilishini ta'minlash.

2. O'quvchilarda yaxlit tizimli tafakkur asoslarini shakllantirish.

3. O'quvchilarning aqliy rivojlanishlari uchun kulay sharoit yaratish kabilar.

Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, har qanday faoliyat chuqur fikrlash, axborotlarni faol o'zlashtirish, har qanday murakkab operatsiyalarni sifatli bajarish o'quvchilardan o'z diqqat-e'tiborlarini bir nuqtaga jamlashlarini talab qiladi.

O'quv faoliyatining samaradorlik darajasi o'qituvchining o'z o'quvchilari e'tiborini jalb qilish ko'nikmasida namoyon bo'ladi. O'qituvchi ularni o'z diqqatlarini rejalashtirish va strukturalashtirishga o'rgatishi lozim. Buning uchun esa, birinchi navbatda, o'quv materiallarini maqsadga muvofiq tarzda strukturalashtirish talab etiladi.

Mazkur strukturalashtirishning mohiyati shundaki, o'quvchilarni axborotlarni idrok etib, ish jarayonini loyihalashtira oladilar. Axborotlar o'zgarishi barobarida o'quv materiallari ham o'zgaradi. O'quv materiallarida muayyan sohaga oid bilimlarni ajratish talab etiladi. Ular [10]:

- O'quvchilar diqqatini jamlaydigan o'quv materiallari - bunday o'quv materiallari yordamida o'quvchilarning ongi rivojlanadi va diqqati markazlashadi. Bunday o'quv materiallarida yagona dalil, hodisa, obyekt o'z ifodasini topishi lozim. Ular
- o'quvchilar tomonidan dalillar va hodisalar jamlanmasi sifatida idrok etiladi. Bunday hodisalar diqqatni tarkiblashtirish metodi orqali strukturalashtiriladi.
- Diqqat-e'tiborni yaqinlashtirish, uyg'unlashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Bunda barcha obyektlar yoki dalillar guruhi o'quvchi ongini nazorat qilishga ko'maklashadi.
- Dalillarni diqqat-e'tibordan uzoqlashtirish bu ong osti hodisasiga muvofiq keladi. Unda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan barcha axborotlar saqlanadi.

Konsentrizm prinsipi asosida o'quv materiallarini strukturalashtirish shu bilan ham ahamiyatliki, bunda barcha axborotlarni bir yo'la muayyan o'quv materialida jamlash imkoniyati vujudga keladi.

Mazkur o'quv materiallari har bir o'quvchi uchun qulay bo'lib, ularga bosqichma-bosqich taqdim etilishi kerak. O'quv materiallarini tanlash va strukturalashtirish quyidagi yondashuv asosida amalga oshirilishi kerak:

Birinchi navbatda barcha axborotlarni bir joyga jamlab, o'quv materiali sifatida qayd etish lozim.

Mazkur o'quv topshiriqlarining ko'lamini kengaytirish uchun ularga dastlabki tartibni singdirish talab etiladi. Bunda dastlab tayanch axborotlar ustida ishlash, topshiriqlarni tiplarga ajratish taqozo qilinadi. Diqqatni bir nuqtaga jamlash orqali o'quvchilar tayanch holatlarni idrok etadilar. Shu orqali asosiy holatlar ikkinchi darajali holatlardan farqli tarzda o'quvchilarning rivojlanishlari uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda o'quvchilar muayyan o'quv topshiriqlarini yechar ekanlar o'z diqqatlarini tarkiblashtiradilar, uni ongli tarzda rejalashtiradilar, shu asosda o'z faoliyatlarini boshqaradilar.

O'quv axborotlarini strukturalashning asosiy sharti axborotlarni moddiylashtirishdir. Axborotlarni izlashda ikkita o'zaro qarama-qarshi holatni hisobga olish lozim:

Bir tomondan Karaganda barcha axborotlar bir nuqtaga jamlanishi kerak.

Ikkinchi tomondan tahlil jarayonida axborotlarni tig'izlashtirmaslik talab etiladi. Aks holda o'quvchilar uni o'zlashtirishga qiynaladilar. Shuning uchun ham topshiriqlar miqdorini kamaytirish talab etiladi.

Mazkur ziddiyatlarni bartaraf etish uchun o'quv materiallari tarzida taqdim etiladigan barcha axborotlarni tarkiblashtirish lozim. Strukturalashtirilgan o'quv materiallari yordamida o'quvchilar o'z diqqatlarini bir nuqtaga zudlik bilan jamlaydilar va ular ustida ishlash usullarini egallaydilar.

Amaliy ishlar jarayonida o'quvchilar o'z diqqatlarini boshqarishga quyidagi usullar yordamida erishadilar:

Birinchi usul - diqqatni jamlash, uni taqsimlash imkonini beradigan tayanch holatlar birinchi darajali ahamiyatga ega. Bu usul o'quvchilarga o'quv materialini o'zlashtirish va esda saqlashga ko'maklashadi. Masalan, Ona tili darslarida ayni bir vaqtning o'zida ichki hamda tashqi tayanch materiallardan foydalanish mumkin:

- verbal xarakterdagi o'quv materiallari; ular: rejalar, tezislar, mantiqiy-tarkibli chizmalar, tayanch so'zlar yoki fikriy ishoralar;

- chizmalar shaklidagi ifodalar; ular: o'quv materialini qurish rejasi, chizmalar, diagrammalar, jadvallar, raqamlar, xronologik jadvallar;

- ilustrasiya shaklidagi tayanch ifodalar; ular: rasmlar, portretlar, izohli rasmlar turkumi, plakatlar kabilar.

Rejalashtirish prinsipi ham o'quv materiallarini strukturalashtirishda o'z o'rniga ega. Chuqurlashtirilgan ta'lim dasturlarida ta'lim mazmuniga asoslangan lavhalarning namoyon bo'lishi paragraflar, bo'limlar, o'quv kurslari shaklida ifodalanadi. Darslikda ta'lim mazmunining tarkibiy qismlari yordamida kirish, asosiy matnlar, mavzularni o'rganish rejasi, tayanch jadvallar yordamida o'quv materiallarining tarkibiy qismlari, mazmuni va strukturasi bayon etiladi. O'quv predmeti ichidagi o'quv kurslari orasidagi aloqadorlikni ta'minlashda

mazmunning asosi, mavzuga doir asosiy savollar hamda bilimlarning turli elementlarini o'zlashtirish haqidagi taxminlar:

- tushunchalarni oydinlashtirish;
- qonunlarni shakllantirish;
- daliliy ma'lumotlarni keltirish talab etiladi.

Bilimlarni tizimlashtirish qoidalariga ongli tarzda amal qilish o'quv materiallarini strukturalashtirish samaradorligini ta'minlaydi. Ko'rsatilgan yondashuvlar tufayli ta'lim mazmuni qismlarining yaxlitlanishiga erishiladi.

Mazkur prinsip, birinchi navbatda, darslikning quyidagi qismlarida o'z aksini topishi kerak: rejalar, kirish matnlari kabi. Mavjud darsliklarning tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning ko'pchiligida kirish matnlari mavjud emas. Bir abzasdan iborat kirishdan butun boshli matnlargacha muayyan mantiqiy asosga ega bo'lgan tarkibiy qismlardan tashkil topmaganligi ayon bo'ldi.

Xulosa va munozara. Shunday qilib, darsliklarda beriladigan o'quv materiallarini tanlash va strukturalash alohida didaktik qimmatga ega. Darslikni loyihalashning dastlabki bosqichida o'quv materiallarini o'zlashtirish uchun ajratilgan bloklar alohida-alohida o'quv elementlariga bo'linadi. Uquv elementlari sirasiga o'quv obyektlari, hodisalar, tushunchalar, metodlar, faoliyat turlari, o'quv fani dasturida o'rin olgan ma'lumotlar kiritiladi.

O'quv materiallari jamlanmasi turli chizmalarda xam ifodalanishi mumkin. O'quv materiali mazmunini ifodalovchi chizmalar bo'lib, u tadrijiylik prinsipi asosida tarkiblashtiriladi. Mazkur chizmaning tarmoqlarini o'quv elementlari tashkil qiladi. Ular orasida tadrijiy aloqadorlik mavjud. Mazkur chizmani shakllantirishda o'quv materiallarining tadrijiylikka asoslangan tarkibini to'g'ri shakllantirish talab etiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Bespalko V.P. Darslik nazariyasi: Didaktik jihat. - M.: Pedagogika, 2018.- 160 b.
- Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. Ed. V.V.Davydova. M.: Pedagogika, 2011. 480 b.
- Davydov V.V. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik rivojlanishi. - M.: Pedagogika, 2010. - 258 b.
- Dyachenko V.K. Ta'lim jarayonining tashkiliy tuzilishi va uning rivojlanishi. - M.: Pedagogika, 2019. - 159 b.
- Zak A.Z. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nazariy tafakkurini rivojlantirish. - M.: Pedagogika, 2014. - 152 b.
- Zuev D.D. Maktab darslik. - M.: Ta'lim, 2013. - 240 b.
- Qurbonov Sh. Kadrlar tayyorlash milliy modeli va dasturining ijtimoiy-pedagogik xususiyatlari. Diss... doc. ped. fanlar. -T., 2020. - 527 b.
- Lebedev S.A. Induksiya ilmiy bilish usuli sifatida. - M.: Moskva universiteti nashriyoti, 2010. - 192 p.
- Levenber L.Sh., Ibragimov R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv faoliyatini faollashtirish: Ona-ki materiali asosida. - T.:«Muxlis», 2011.-165 b.
- Lerner I.Ya. Didaktik pozitsiyadan rivojlantiruvchi ta'lim // Pedagogika.-2016.- No 2.- B. 7-11.

O'QUCHILAR SHAXSIY FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Muradova D.D.

Navoiy davlat universiteti dotsenti v.b.

Tayanch so'zlar: shaxsiy faoliyat, tafakkur, ijodiy, pedagogik texnologiya, shaxsiy faoliyati, reproductiv, psixologik xususiyat.

Ключевые слова: личностная активность, мышление, креативность, педагогическая технология, личностная активность, репродуктивность, психологические характеристики.

Key words: personal activity, thinking, creative, pedagogical technology, personal activity, reproductive, psychological characteristics.

РЕЗИОМЕ:

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quchilar shaxsiy faoliyatini shakllantirish muammolari va unga oid olimlarning tadqiqotlari tahlil qilingan. Shuningdek, mazkur maqolada o'quchilar shaxsiy faoliyatini shakllantirishni pedagogik xususiyatlariga oid tahlili ma'lumotlar keltirilgan.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье анализируются проблемы формирования личностной активности учащихся в общеобразовательных школах и исследования ученых по этой теме. Также в данной статье даны аналитические сведения о педагогических особенностях формирования личностной активности учащихся.

SUMMARY:

This article analyzes the problems of forming students' personal activity in comprehensive schools and the research of scientists on this topic. This article also provides analytical information on the pedagogical features of forming students' personal activity.

Ta'lim mazmuniga, bilimni egallashga qiziqish o'quvchining o'z aqliy mehnati natijasidan qanoatlanish hissi bilan uzviy bog'liqdir. Bu his o'qituvchining Rag'batlantirishi bilan namoyon bo'ladi va o'quvchida samaraliroq ishlash mayli, istagi, ehtiyojini shakllantiradi. O'quvchida paydo bo'lgan faxrlanish, o'z kuchiga ishonish hislari bilimlarni o'zlashtirish va malakalarni mustahkamlash uchun xizmat qiladi, rag'batlantirish va jazolash me'yorida bo'lsagina, ularning tarbiyaviy ta'siri ortadi [1].

Ta'lim jarayonida o'qituvchi o'zining obro'sidan oqilona va omilkorlik bilan foydalanib, o'quvchilarda uyushqoqlik, mehnatsevarlik, o'qishga ijobiy

munosabat, o'z diqqatini boshqarish, xulqini idora etish, o'zini tuta bilish, qiyinchiliklarni yengish kabi fazilatlarini shakllantirishi lozim. Buning uchun har tomonlama ta'sir ko'rsatish usulini qo'llash kerak.

Maqsadga muvofiq o'qish faoliyati kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning aql-idrogi, sezgirligi, kuzatuvchanligi, uquvliligi, esda saqlab qolish, esga tushurish imkoniyatlarini rivojlantirishi uchun muhim shartsharoitlar yaratadi; o'quvchilarda o'qish, yozish, hisoblash malakalarini shakllantiradi. Bundan tashqari mazkur ta'lim jarayonida ularning bilimlar ko'lami kengayadi, bilishga qiziqishlari ortadi, aqliy imkoniyatini ishga solish vujudga keladi. O'quv fanlariga ijobiy munosabat, qat'iy shug'ullanish niyati, jamoatchilik oldidagi mas'uliyatni his qilish, bilim olishning ijtimoiy ahamiyatini angalsh tuyg'ulari tarkib topadi.

O'qituvchilarning muhim vazifalaridan biri o'quvchilarda materiallarni esdlab qolishi uchun muayyan intilishni tarkib topishi, ularga eslab qolishning fikr yuritish yo'llarini (taqqoslash, tahlil qilishni) o'rganishdan iboratdir. Bu vazifani eng avalo maktab psixologlari qatorida yuqori sinf o'qituvchilari amalga oshirishlari shart. Tafakkur atrof-muhitdagi voq'elikni nutq yordami bilan bevosita umumlashgan hoda aks ettiruvchi jarayon. Xotiraning mahsuldorligini oshirish uchun ta'lim jarayonida o'zini -o'zi nazorat qilish, o'rganilgan materialni takrorlash orqali tekshirish, esga tushurish, mashq qilishdan unumli foydalanish zarur. Agar kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga eslab qolish va eslash usullari o'rgatilmasa, ular materiallarni bevosita takrorlashda uzoq vaqt to'xtalib qoladilar. Lekin o'quvchilar materiallarni eslashni xush ko'rmaydilar va uni osongina tiklash yo'lini tushunmaydilar. Materialni eslab qolish, esda saqlash, esga tushurish va eslash usullarini o'rgatish mantiqiy xotira o'sishining garovidir.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning yorqin, aniq, tiniq, yaqqol tasavvurlari fikr yordamida muayyan voqelikka aylanadi. O'rganilayotgan fan materiallari eshitilgan va o'qilgan badiiy obrazlar tizimi yaratiladi. O'qish davomida turmush tajribasida to'plangan taassurotlarni qayta tiklash, yangi obrazlar ijodiy izlanishning eng muhim omili-ijodiy tasavvurni takomillashtiradi.

Ijodiy tasavvur eng muhim xususiyatlaridan biri yaratilgan tasvirlarning yaqqolligi, mantiqiy qonunlarga uzviy bog'liqligi, g'ayri tabiiy, ajoyibg'aroyib istaklardan uzoqligidir. Shuning uchun o'quvchi tasavvurida turmushga, voqelikka zid kelmaydigan tasvirlar, timsollar holati toboro kengayadi. Bu esa o'quvchidar hodisalarni tanqidiy baholash ko'nikmasi paydo bo'lganini bildiradi. Natijada u taassurot qurshovidan qutuladi.

Yaratilgan obrazlarni tabiat va jamiyatning obyektiv qonunlariga suyanagan holda baholash ko'nikmasi yanada takomillashadi. O'quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida kamolga yetkazish uchun ularni yuqori sinflardan oq

shaxsiy faoliyatini kamol toptirish zarur. Chunki yuqori sinflarda o'quvchilarning didi, dunyoqarashi, salohiyati barcha psixik jarayonlar individual psixologik xususiyatlari jadal shakllanadi.

Psixolog olimlar – S.A.Rubinshteyn, B.G.Ananev birinchilar qatorida umumiy, aqliy rivojlanish umumiy intellekt bilan bog'liq ekanligini ko'rsatib o'tdilar. Masalan, B.G.Ananev murakkab psixik xususiyatlarni tadqiq qilish bilan birga, o'qish va mehnatdagi muvaffaqiyat ana shu xususiyatga bog'liqdir, - degan farazni ilgari suradi. Olim bu kategoriyalarni bilashga oid turli vazifalarning qo'yilishi va hal etilishi bilan bog'liq yo'llarini ko'rsatib beradi. Keyingi yillarda muammoni turli yo'nalishlarda intensiv tarzda tadqiq etishga qiziqish uyg'ondi. Bu tadqiqotlar borasida N.S.Leytesning tadqiqotini qayd qilib o'tish muhim. Leytes avvalo aql sifatlarini o'z ichiga oluvchi umumiy aqliy qobiliyatlar (garchi ular jiddiy rivishda iroda va emotsional xususiyatlarga bog'liq bo'lsa ham) odamning nazariy bilish va amaliy faoliyat imkoniyatlarini xarakterlab beradi, deb ta'kidlagan. Odam intellekti uchun eng muhim narsa va hodisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarni aks ettirish hamda shu bilan voqelikni ijodiy ravishda qayta o'zgartirish imkoniyatini beradi. N.S.Leytesning ko'rsatishicha, oliy nerv faoliyati xususiyatlarida faollik va o'z-o'zini tartibga solishning ayrim shart-sharoitlari yashiringan bo'lib, bular umumiy aqliy qobiliyatlari tarkib topishinig muxim ichki shartlaridan biridir [2].

Hozirgi davrda psixologlar ta'lim jarayonida o'quvchilarda faol mustaqil shaxsiy faoliyatni mustaqil bilish faoliyatiga, mustaqil holda bilimlarni egallashga yo'naltirishga harakat qilmoqdalar [3].

O'quvchilarning bilish faolligini maksimal darajada faollashtirish, ularning mustaqil ijodiy tafakkurini rivojlantirish maktab ta'limining muhim vazifasiga aylanib bormoqda.

Muammoga oid nazariy manbalar hamda uning amaliy holatini o'rganish natijalari mazkur sohada bir qator ziddiyatlarning mavjudligini ko'rsatdi. Xususan:

- demokratik jarayonda o'quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar bilan ularning bilim, ko'nikma va malakalari, mavjud ijtimoiy faollik kompetensiyalari o'rtasidagi nomutanosiblik;
- o'quvchilar ijtimoiy faolligining o'z-o'zidan yuzaga kelmasligi, balki doimiy ravishda olib boriladigan pedagogik faoliyat natijasida shakllantirilishi va bu jarayon tadqiqiy va tahliliy yo'nalishga ega bo'lgan pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqilmaganligi;
- o'quvchi-yoshlar ijtimoiy faollashuvining bir qator o'ziga xos xususiyatlari va omillari mavjud bo'lib, ular etarlicha o'rganilmaganligi;

- o‘quvchi-yoshlar ijtimoiy faolligini oshirishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonning ilmiy asoslangan samarali shakl, vosita va metodlarini qo‘llanilishiga bo‘lgan ehtiyojning mavjudligi mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etishini anglatadi.

Ta‘limning asosi- o‘qitishning o‘quvchilarga yetkazadigan mo‘l - ko‘l axborotni esda saqlab qolish emas (garchi bu muhim vazifa bo‘lsa-da), balki bu axborotni qabul qilish jarayonida o‘quvchilarning o‘zlari faol ishtirok etishi, ularning mustaqil bilim olish qobiliyatini asta-sekin shakllantirishdan iborat bo‘lmog‘i lozim.

Bugungi kunda pedagog olimlar L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan g‘oya, ya‘ni ta‘lim berish o‘quvchi qo‘lga kiritib bo‘lgan rivojlanish darajasini qo‘llamasdan, o‘quvchining tafakkuriga uning imkoniyatlarini birmuncha oshiradigan talablar qo‘yilishi, u erishgan va yaxshi o‘zlashtirib olgan anlitik-sintetik faoliyat darajasini talab qilishi kerak, degan qoidaga asoslanadilar. L.S.Vigotskiy ta‘limning aqliy rivojlanishidagi kechagi kunga emas, balki ertangi kunga tayanmog‘i lozim, deb hisoblagan edi. Ta‘lim rivojlanishning faqat tugullangan darajasi asosida qurilmasdan, avvalo unchalik tarkib topmagan va shunday ta‘lim ta‘siri asosida taraqqiy etgan narsalarga tayanmog‘i lozim. Vigotskiy o‘quvchidagi aqliy rivojlanishning ikki darajasi haqidagi g‘oyani ilgari suradi. Birinchi daraja, ya‘ni Vigotskiy aytganidek, aktual rivojlanish darajasi o‘quvchi tayyorgarligining mavjud darajasi bo‘lib, u o‘qituvchining topshiriqlarni to‘la mustaqil bajara olishi bilan xarakterlanadi. Ancha yuqori bo‘lgan ikkinchi daraja (Vigotskiy uni eng yaqin rivojlanish zonasi deb atagan) o‘quvchining nimani mustaqil bajara olmasligini, lekin ozroq yordam bilan (yo‘l yo‘riq beruvchi savollar, aytib berishlar, ishora qilishlar) umumiy ko‘rsatmalar ta‘lim jarayonida aktual rivojlanish darajasiga o‘tadi-deb ta‘kidlagan edi [4]. Psixolog olim N.D.Levitov shaxsiy faoliyatni quyidagi mezonlar asosida vujudga kelishini isbotladi:

- tafakkurning mustaqilligi;
- o‘quv materialining o‘zlashtirilishi, tezligi va mustahkamligi;
- standart bo‘lmagan vazifalarni hal qilishda, aqliy chamalashning (topqirlikning) tezligi;
- o‘rganib chiqilayotgan hodisalarning mohiyatiga chuqur kirib borish orqali muhim bo‘lmagan narsadan muhimini ajrata bilish.

U. Nishonaliev aqliy rivojlanishning asosiy mezonlari - to‘g‘ri tashkil etilgan o‘quv faoliyati tuzilmasining (tarkib topgan o‘quv faoliyati) hamda uning tarkibiy qismlarining to‘g‘ri rejalashtirilishidir- degan g‘oyani ilgari suradi

О. Hasanboeva kichik maktab yoshidagi kuvchilarning fikrlash faoliyatining quyidagi xususiyatlari: o‘zlashtirishning tezligi yoki sustligi fikrlash jarayonining o‘zgargan sharoitlarga moslashtirish osonligi yoki qiyinligi; fikrlash doirasining o‘zaro bog‘liqligi; analitik-sintetik faoliyatning turli darajalari sifatida qaraydi [2].

Shaxsiy faoliyatda muamoli vaziyatlar yaratish bu muammoli vaziyatlarni yechishga o‘quvchilarni jalb etish muhim ahamiyatga ega.

Yuqori sinflarda shaxsni rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim quyidagi maqsadlarni nazarda tutadi:

1. Maktab o‘quvchilari shaxsini rivojlantirish, uning qobiliyati, o‘qishga qiziqishi, hohish va istagini shakllantirishi;

2. Axloqiy va estetik hissiyotini tarbiyalash, o‘zi va o‘z atrofini o‘rab olgan olamga hissiy munosabatni shakllantirish.

3. Bilimlar tizimini, malaka va ko‘nikmalar, faoliyatning turli shakllarini egallab olish.

4. O‘quvchilarning jismoniy va psixik salomatligini muhofaza qilish.

5. O‘quvchi shaxsining individualligini himoya qilish.

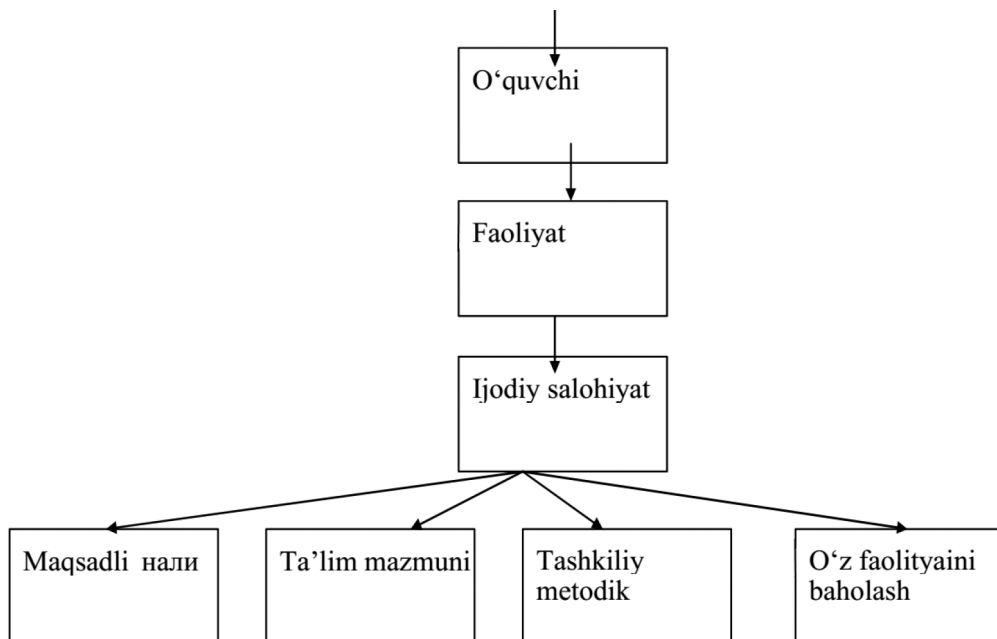
Zero, ta‘lim faol, ijodiy, mahsuldor, intellektual faoliyatni o‘zaro aloqadorlikda amalga oshiradi. Ijodkorlik umumiy o‘rtada o‘qituvchi faoliyatining asosiy turi bo‘lishi zarur.

Muammoli vaziyatlar o‘qitishning har qanday bosqichida ta‘lim mavzusini tushuntirish, uni mustahkamlash, natijalarini nazorat qilishda ham yaratilishi mumkin.

O‘qituvchi muammoli vaziyatni yaratar ekan, o‘quvchilarni uning yechimini yo‘lashga yo‘naltiradi. Shunday qilib, o‘quvchi ta‘limning subyektiga aylanadi va unda yangi bilimlar shakllanadi, u harakat qilishning yangi usullarini egallaydi [5].

Pedagogik o‘yinlar ayniqsa, o‘quvchilar shaxsiy faoliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Aynan shunday o‘yinlar vositasida kattalar va kichiklar o‘rtasida muloqot o‘rnatiladi. Bu muloqotlar shaxsiy yonloshuv asosida qurilishi kerak. O‘qituvchi o‘quvchini faqat o‘quvchi deb emas, balki bir butun shaxs, o‘ziga xos inson deb yondashuvi lozim. O‘yinlarda o‘quvchining shaxsiy sifatlari boyib, o‘quvchilar shaxsiy faoliyatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi hamda o‘quvchilarning hulqidagi ijobiy qirralar rivojlanadi, ijobiy tasavvur mashqlari vositasida kuzatuvchanlik, xotira, diqqatni kuchaytirish imkoni tug‘iladi, psixologik to‘siqlar bartaraf etiladi.

Ta‘lim-tarbiyaga yangicha yondashuv, dars samaradorligini oshirish vositasi, fanlararo aloqalarning yangi sifat darajasiga ko‘tarilgan shakli hisoblanadi.

Umumiy o'rtada yangicha yondashuv hayotdagi turli xil hodisalarni bir qolipdan turib baholash emas, balki ularni o'zaro aloqadorlikda kompleks holda yondashishga yo'naltiradi. Masalan, integratsiyalashgan ta'limni yo'lga qo'yishda sof ilmiy bilimlar, adabiyot, musiqa, san'at yordamida har tomonlama mukammal ko'rsatib berish imkoni tug'iladi. Bu esa o'quvchi shaxsining emotsional va axloqiy rivojiga, unda ijodiy tafakkurning shakllanishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Maktabda ijodiy salohiyat va uning shaxsiy faoliyat bilan o'zaro aloqada tuzilma tarkibini quyidagilarga ajratish mumkin.

1. Motivli-maqsadli o'quvchi faoliyatiga shaxs sifatida munosabatda bo'lishi. Uning qiziqishlari, maqsadlari, intilish ehtiyojlarini hisobga olish.

2. Mazmuniga ko'ra – olgan bilimlari, malaka va ko'nikmalari hamda integratsion bilimlarni hisobga olish.

3. Bilim, ko'nikma malakalarni egallashda tashkiliy-metodik faoliyatni amalga oshirish.

4. O'z faoliyatini baholash -o'z tasvvurida o'z-o'zini, o'z shaxsiy faoliyati va uning natijalarini baholash orqali o'z imkoniyatlarini aniqlash. Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda shaxs ijodiy salohiyati tuzilmasini quyidagicha tavsiya etish mumkin:

Maktabda shaxs ijodiy va individual salohiyatini rivojlantirish

Demak, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsi ijodiy salohiyatini rivojlantirishga dasturlarda ifodalangan ta'lim mazmunini saralashni taqozo etadi. Chunki, hozirgi davrda dastur va darsliklar o'quvchining ijodiy qobiliyati va salohiyatini rivojlantirishga doir talabga javob bermaydi. Vaholanki, ijtimoiy gumanitar, ilmiy tabiiy fanlar o'quvchilar ongiga ta'sir etib, o'quvchilarda shaxsiy faoliyatni rivojlantirishga turtki beradi. Shaxs ijodiy salohiyati tinimsiz va uzluksiz mehnat natijasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa o'z navbatida o'qitish va tarbiya jarayonida ijodiy ta'lim mazmuni (o'quv-biluv, tashkiliy, pedagogik hamkorlik kabi pedagogik texnologiyalar) asosida shaxsga yo'naltiriladi.

O'quvchi ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarning asosiy maqsadi ham umuman olganda shaxsiy faoliyatni rivojlantiradi.

Maqsadga yo'nalganlik quyidagi aniq vazifalarni o'z oldiga qo'yadi: o'quvchining o'z odiga qo'ygan maqsadini anglab olganligi, shaxsiy faoliyatda ijobiy rahbat va ijodkorlikka ehtiyojni his etishi, bilimlar tizimiga ega bo'lishi, shaxsiy faoliyatni tashkil etish, malaka va ko'nikmalarga erishilgan natijalarni baholashga doir bilim va tasavvurga ega bo'lishi.

Mazmuniga ko'ra ijodiy salohiyatni rivojlantirish esa bilimga oid amaliy va ijodiy komponentlarni o'z ichiga oladi. Shaxsiy faoliyatning texnologik jarayoni esa tushuntirish ilmostrativ, reproduktiv, muammoli, qisman izlanuvchan va izlanuvchan kabi metodlar asosida kechadi. Mazkur jarayon tabiatga muzey va ko'rgazmalarga ekskursiyalar, vedeoko'rsatuvlardan foydalanish, uchrashuvlar, mavzuli kechalar, individual ijodiy loyihalar, to'garaklar, klublar, praktikumlar, turli mavzularda suhbatlar o'quvchilarning ijodiy ko'rgazmalari tanlovlar kabi an'anaviy va noan'anaviy shakllardan foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, ta'limda birlamchi vazifa keyingi ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega bo'lgan boshlang'ich umumiy ta'lim malaka va ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Boltaeva Sh. Maktab ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish. //Pedagogika nazariyasi va tarixining ayrim dolzarb muammolari. / Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: Fan, 2006. – B.142-144.

Murodova D.D. To'qboeva D.Z. O'quvchilar shaxsiy faoliyati samaradorligini oshirishning nazariy-metodik jihatleri // Monografiya. 2024. – 100 b.

Шодиев Р.Д. Дидактические основы реализации проблемы понимания в учебно-познавательной деятельности: -автореф. Дисс. док.пед наук. – Т.: 2004. – 43 с.

Селевко Г. К. Традиционная педагогическая технология и её гуманистическая модернизация. – М.: 2005. – 144 с.

Boltaeva Sh. Maktab ta'limda o'quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirish. //Pedagogika nazariyasi va tarixining ayrim dolzarb muammolari. Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent: Fan, 2006.– B.142-144.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING NUTQIY SAVODXONLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Jurayeva N.Sh.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat Pedagogika universiteti
"Boshlang'ich ta'limda ona tili va uni o'qitish metodikasi
kafedrası" o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: nutq texnikasi, pedagogik faoliyat, diksiya, intonatsiya, muloqot kompetensiyasi, ovoz madaniyati.

Ключевые слова: техника речи, педагогическая деятельность, дикция, интонация, коммуникативная компетенция, культура голоса.

Key words: speech technique, pedagogical activity, diction, intonation, communicative competence, voice culture.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada o'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Nutq texnikasi - o'qituvchining ta'lim jarayonida samarali muloqot o'rnatishiga, auditoriyani jalb qilishiga va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Maqolada nafas olish, diksiya, intonatsiya va ovoznining ta'sirchanligi kabi muhim elementlar yoritiladi hamda ularni rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar taqdim etiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется роль и значение техники речи в педагогической деятельности учителя. Техника речи способствует эффективному взаимодействию с аудиторией, привлечению внимания учеников и повышению качества образования. Рассматриваются такие важные элементы, как дыхание, дикция, интонация и выразительность голоса, а также предлагаются методические рекомендации по их развитию.

SUMMARY:

This article analyzes the role and significance of speech technique in teachers' pedagogical activities. Speech technique helps establish effective communication, engage students, and improve the quality of education. The article explores key elements such as breathing, diction, intonation, and vocal expressiveness, providing methodological recommendations for their development.

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasini mukammal egallash muhim ahamiyatga ega. Zero, nutq vositasida o'qituvchi o'quvchining his-tuyg'ularini uyg'otadi, o'quvchilar bilan ongli muloqotni ta'minlaydi, ta'lim-tarbiyaga oid ma'lumotlarni tahliliy idrok etadi.

Buning uchun bo'lajak o'qituvchi, avvalo, nutq sirlarini, uning o'quvchilar bilan bo'ladigan muloqotda ta'sir kuchini puxta bilishi kerak. Nutqning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish uchun, nutq texnikasiga oid talablarni bilish lozim. Bu talablar nutqning mantiq jihatdan to'g'ri, aniq, chiroyli, yorqin va maqsadga muvofiq bo'lishidir. Nutqning asosiy xususiyatlari ushbu talablardan kelib chiqadi:

1. Nutqning to'g'riligi va ravonligi.
2. Nutqning aniqligi va ta'sirchanligi.
3. Nutqning mantiqiyliги.
4. Nutqning tozaligi va ifodaliligi[1]

Nutqning to'g'riligi va ravonligining adabiy til normalariga to'g'ri kelishidir.

Bunda ikkita jihatga e'tibor beriladi: urg'u va grammatik normalarga amal qilinishi. Urg'u – so'zlarning to'g'ri talaffuz etilishini ta'minlaydi. Grammatik norma – nutqning mazmundorligini, ma'noli ekanligini bildirib, nutq oqimidagi so'zlarning o'zgarishi, mazmunan bir-biriga birikishini ifodalovchi xilma-xil qoidalar yig'indisidir.

Nutqning aniqligi va ta'sirchanligi – mazmundor nutqning tinglovchiga ta'sir etish omilidir. O'qituvchi so'z va tilning ravonligi, notiqlik qobiliyati bilan aniq faktlar asosida o'quvchilarga bilim beradi, ularning ko'nikma va malakalarini rivojlantiradi. O'qituvchi nutqining aniq bo'lishi, o'z mas'uliyatini chuqur his etish shartidir. Aniqlik, o'rganilayotgan mavzuning o'qituvchi tomonidan ifodalanayotgan voqelikka, faktlarga muvofiq kelishidir. Aniqlikning chegarasini belgilashda o'qituvchi so'zlarni to'g'ri qo'llay olishi, o'zbek tili grammatikasini mukammal bilishi, to'g'ri talaffuz eta olishi talab qilinadi.

Nutqning mantiqiyliги – nutqning mantiqiy bo'lishi, eng avvalo, o'qituvchining so'z boyligi, tafakkur yuritish qobiliyati, idrok etish mahoratiga bog'liq. O'qituvchi tilni juda yaxshi bilishi, so'z boyligi keng bo'lishi mumkin. Ammo o'zi fikr yuritayotgan mavzuga nisbatan chuqur bilimga ega bo'lmasa, bilimlarini o'z tafakkuri doirasida tahlil qila olmasa notiqlik san'ati natija bermaydi. So'zlarning o'qituvchi ifodalayotgan mavzuga mos ravishda to'g'ri ifodalanishi, so'z birikmalarining, gaplarning, matnlarning bir-biriga to'g'ri kelishi, fikrni izchil bayon etish uchun bo'ysundirilishi nutqning mantiqiy boy ekanligini bildiradi. O'quvchilarga aytilayotgan fikr mantiqan bir-biriga bog'langan bo'lishi kerak. Gaplar o'rtasida fikriy bog'lanish, izchillik yo'qolishi bilan o'qituvchi nutqining mantiqiyligiga putur yetadi.

O'rganilayotgan mavzu matnlari o'rtasida mantiqiy bog'lanish bo'lish uchun, matnlar boshlanma bilan ajratiladi (masalan, xulosa qilib aytganda;

shu bilan birga; ta'kidlash lozimki va hokazo). Demak, o'qituvchi nutqining mantiqiyligi deyilganda, yaxlit bir tizim asosida tuzilgan, fikr va mulohazalar rivoji izchil bo'lgan, har bir so'z, ibora aniq maqsadga muvofiq ishlatiladigan nutq tushuniladi.

Nutqning tozaligi va ifodaliligi – o'qituvchi nutqining tozaligi, avvalo, uning adabiy til normalariga muvofiq ifodalanishi bilan belgilanadi. O'qituvchining chiroyli va mazmunan boy nutqi hozirgi o'zbek adabiy tili talablariga mos holda tuzilgan bo'lishi, g'ayriadabiy til unsurlaridan holi bo'lishiga qarab baholanadi. Nutqning toza bo'lishiga zarar beruvchi unsurlar: dialektizm va varvarizmdir[2]

Zero, ushbu unsurlar badiiy adabiyotda ma'lum bir badiiy-estetik vazifani bajarsa-da, o'qituvchining dars jarayonidagi va tarbiyaviy faoliyatidagi nutqida ishlatilmasligi kerak. O'qituvchi doimiy ravishda idoraviy atamalarni, rasmiy so'z va iboralarni noo'rin ishlatishi o'z nutqining notabiyligiga, ishonchsiz chiqishiga sabab bo'ladi. Natijada o'quvchilar ta'lim-tarbiyasida o'qituvchi tomonidan ishontirish metodi orqali qo'llaniladigan fikrlarni bayon etishga putur yetadi.

Nutqning tozaligi, uning turli sheva so'zlaridan xoli bo'lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishidir. Til vositalari vaziyatga qarab ishlatilgan, siyqa so'z va iboralarsiz hosil bo'lgan o'qituvchi nutqi tabiiy va samimiy bo'ladi, tinglovchi va o'quvchining qalbiga tez borib yetadi. Jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos bo'lmagan so'zlar); varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o'zga millatlarga xos so'zlarning noo'rin qo'llanilishi); vulgarizm (haqorat qilish, qo'pollikda qo'llaniladigan so'zlar) hamda konselyarizm (o'rni bo'lmagan vaziyatlarda rasmiy so'zlardan foydalanish); parazit (ortiqcha) so'zlarning ishlatilishi nutq tozaligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ushbu hodisalar o'qituvchi nutqida uchramasligi uchun, o'qituvchi o'zini, fikrini boshqara olishi, doimiy ravishda nutqini boyitishi, mashq qilishi kerak.

Quyidagi nutqiy savodxonligiga xos bo'lgan vositalarni o'qituvchi unutmamasligi kerak:

1. Nutq madaniyati o'qituvchining ma'naviy-axloqiy kamoloti tarkibiy qismidir. Zero, nutq millatimiz erishgan madaniyat darajasini ko'rsatuvchi, o'z ona tilimizga e'tiqodni namoyish etuvchi yorqin va ishonchli dalildir.

2. Nutq madaniyati o'qituvchining ma'naviy va madaniy saviyasi bilan, hamda adabiy tilni mukammal bilishi bilan boshqa kasb egalaridan ma'lum ma'noda ajratib turadi.

3. Nutq madaniyatining pirovard maqsadi erkin fikr egasi bo'lgan barkamol avlodni qanday kasb egasi bo'lib yetishishidan qat'iy nazar adabiy jihatdan tarbiyalash ekanligini unutmaslik kerak.

4. Nutq madaniyati – bu avvalo, o'qituvchida nutqiy ko'nikma va nutqiy malakalarni hosil qiladi. Bu ko'nikma pedagogik faoliyatda takomillashib boradi, maxsus mehnat va mashqlar evaziga malaka oshiriladi hamda erishilgan muvaffaqiyatlar tufayli qobiliyat va mahorat shakllanadi.

5. Nutq madaniyatiga o'zbek adabiy tilini mukammal egallash asosida erishiladi. Buning uchun o'qituvchi adabiy til qonuniyatlarini bilishi, badiiy adabiyot asarlarini doimiy o'qib borishi, she'rlar yod olishi va uni deklamatsiya bilan o'qiy olishi, radio va televidenie eshittirishlarini kuzatib borishi lozim. Nutq madaniyatini egallashning yana bir ko'rinishi nutqiy taqlid bo'lib, o'qituvchi o'zidan yaxshiroq, chiroyliroq, ma'noli va ta'sirchan nutq so'zlaydigan ustoz murabbiylarning nutqiy san'atiga havas bilan qarashi va taqlid qilishi asosida o'rganishi mumkin[3]

O'qituvchining pedagogik faoliyatida nutq texnikasi muhim o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida samarali nutq madaniyatiga ega bo'lish o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali muloqot qilishiga, ularning e'tiborini jalb etishiga va bilimlarni aniq hamda ravshan yetkazishiga yordam beradi. Nutq texnikasini rivojlantirish uchun o'qituvchilar nafas olish mashqlari, diksiya ustida ishlash, intonatsiyadan samarali foydalanish va ovoz madaniyatiga rioya qilishlari lozim. Shunday qilib, pedagogik faoliyatda yuqori darajadagi nutq texnikasi o'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilashda muhim omillardan biri hisoblanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Muslimov N. O'qituvchining kasbiy faoliyatida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning o'rni. – Toshkent: O'qituvchi, 12018.–198 b.;

Pedagogika Ensiklopediya (1 jild). O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. –T.: 2015. - 321 b.

Аверин, В. А. Психология детей и подростков [Текст]: учебн. пособие изд. 2-е перераб. и доп / В. А. Аверин. - М.: 2001. – 230 с.

Аксарина, Н. М. Воспитание детей раннего возраста [Текст] / Н. М. Аксарина. - М.: 2012. – 232 с.

Бельтюков, В. И. Об усвоении детьми звуков речи [Текст] / В. И. Бельтюков. - М.: Изд – во АПН РФ, 2002. – 132 с.

Выготский, Л. С. Основы дефектологии [Текст] / Л. С. Выготский. - СПб.: Лань, 2003.–140 с.

Гаркуша, Ю. Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушениями речи [Текст] / Ю. Ф. Гаркуша. - М.: 2006. – 240 с.

BIOLOGIYANI O'QITISHDA O'QUVCHI-YOSHLARDA EKOLOGIK TARBIIYA VA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Usmonova M.S.

Qo`qon DPI

Biologiya kafedrası P.f.f. d PhD, dotsent

Otajonova S.

Biologiya kafedrası o`qituvchisi

Tayanch so`zlar: ekologik ta'lim, axloqiy-ekologik, insonparvarlik, ekologik madaniyat, intellektual salohiyat, obyekt.

Ключевые слова: экологическое образование, этико-экологическое, гуманизм, экологическая культура, интеллектуальный потенциал, объект.

Key words: ecological education, ethical-ecological, humanism, ecological culture, intellectual potential, object.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada ekologik tarbiyani yoshlar ongida shakllantirish tabiat va undagi bizga beriladigan nematlardan oqilona foydalanish, o'simlik va hayvonlarga nisbatan mehr uyg'otish va asrab avaylash va g'amxo'rlik qilishga undash hamda ekologik madaniyatli shaxs yetishtirish bo'yicha malumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье представлена информация о формировании экологического воспитания в сознании молодежи, рациональном использовании природы и ее благ, привитии любви к растениям и животным, поощрении их сохранения и ухода за ними, а также воспитании экологически культурного человека.

SUMMARY:

This article provides information on the formation of ecological education in the minds of young people, the rational use of nature and its blessings, instilling love for plants and animals, and encouraging them to preserve and care for them, as well as the cultivation of an ecologically cultured person.

Kirish. Ekologik ta'lim va tarbiyalash tizimi bolalar maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumiy ta'lim maktablarida, keyingita'lim bosqichlarida hamda mehnat jamoalarida davom ettiriladi. Ma'lumotlardan shuni ko'rsa bo'ladiki, inson aqlining umumiy rivojlanishi dastlabki 3-4 yilida 50 foizni, 4-8 yilida 30

foizini, 8-17 yilida esa 20 foizni tashkil qiladi. Shu sababli, ekologik tarbiyani bog'cha va maktablardan boshlab amalga oshirish zarur. Bog'cha bolalarida avval ekologik ta'lim tushunchalari shakllantiriladi. Bolalarda tabiatga nisbatan muhabbat va g'amxo'rlik tuyg'ulari oila va maktabda tarbiyalanadi. Bolalarni tabiatga muhabbat ruhida tarbiyalashni yoshlikdan boshlash zarurligini mashhur progressiv pedagoglar o'z asarlarida ta'kidlab o'tishgan. XVII asrda yashagan mashhur pedagog Ya.A.Komenskiy o'zining "Sezilarli narsalarni rasmlarda ifoda etish" nomli kitobida alohida ko'rsatib o'tgan. Bu kitob bolalar tushunadigan ensiklopediyadan iborat bo'lib, bolalarni tabiatni sevishtga, uning hayoti va tuzilishi bilan tanishishlariga yordam beradigan shaklda yozilgan. Tabiat muhofazasi ishlarida insonparvarlik–gumanizm maqsadlari, muhim o'rin tutadi. Hamma mashhur pedagoglar o'quvchilarni yoshligidan boshlab insonparvarlik, tabiatparvarlik ruhida tarbiyalashni ta'kidlab kelganlar. Psixologlar fikricha, bilimga bo'lgan qiziquvchanlik tevarak-atrofni o'rgatishga yetaklovchi kuch bo'lib, bolalarning olgan bilimlarini faollashtiradi, amalda qo'llash malakalarini shakllantiradi.

“Ekologik madaniyat” degan tushuncha zamirida ayni shu xolatlarni anglab, fikrlab munosabat ko'rsatish, tabiat va jamiyat qonunlariga mos tarzda hayot kechirish talablari mujassamdir. Ekologik madaniyat ham umuminsoniy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, uning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Shu bois har bir insonda o'zi yashab turgan uy, ko'cha, mahalla, qishloq va shaharlarni ifloslanishdan asrash, ularni obodonlashtirish, ko'kalamzorlashtirish, tabiiy maskanlarni asl holida saqlash va ulardan unumli foydalanish, yurtimiz tabiatini muhofaza qilish singari fazilatlarini shakllanishi ekologik madaniyat hisoblanadi.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning mohiyati. O'zbekiston Respublikasi rahbariyati tomonidan chiqarilgank o'p qarorlarida tabiat muhofazasiga oid ishlarini kengaytirish va takomillashtirish hamda bu soha bo'yicha mutaxassislarni fan-texnika taraqqiyoti talabiga javob beradigan darajada tayyorlash ko'zda tutiladi. Bu muammolarning hal bo'lishi uchun mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yangi bosqichlarga olib chiqish koinotning bir qismi bo'lmish ona tabiatimizni saqlash, uning tabiiy boyliklaridan rejali va tejamkorlik bilan foydalanish, tirik jonzo'tlar; shu jumladan, o'simlik va hayvonlarning yashash muhitini saqlashda kerak.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning nazariy asosi. Atrof muhit muhofazasiga oid ta'limni bog'cha, maktab, katta-kichik o'quv yurtlari, oliy o'quv yurtlarida ma'lum o'quv reja va dasturlari asosida olib borish hamda malakali mutaxassislari

tayyorlashdan iborat. Yig'ilgan tajribalar umumlashtirilib, bir shaklga keltirilib, o'quv dasturi, darsliklar tuziladi.

Ekologik tarbiyaning maqsadi va vazifalari. Ekologik ta'lim-tarbiyaning asosiy vazifa va maqsadlari insonni tabiat bilan va unda sodir bo'layotgan voqeliklar bilan qiziqitirish, inson, tabiat o'rtasidagi muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, yechish yo'llari, chora-tadbirlarini topish yetarli ekologik bilimlarga ega bo'lgan holda atrof muhit muhofazasini amalga oshirishdir. Ekologik ta'lim tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Jamiyat va tabiatning rivojlanish qonunlari; ular o'rtasidagi munosabatlarni chuqur o'rgatish va zamonaviy fikrlay oladigan shaxsni tayyorlash;

2. Ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish va ishlab chiqarish kuchlarini yo'naltirishda turli tabiiy hududlarning ekologik holatini biladigan va kelajakning ekologik rejasini tuzadigan avlodni tayyorlash;

3. Har bir inson, jamiyat va jamiyat ichidagi turli guruhlar, toifalar, sinflarning o'zlari yashab turgan tabiat, uning boyliklarni saqlashga xizmat qiladigan yoshlarni yetishtirish;

4. Jamiyat a'zolariga o'zlarining ijtimoiy, madaniy, diniy qarashlari va urf-odatlarini rivojlantirishda yashab turgan joy, vodiy, adirlar, tog'larning go'zalligi, ularning inson xayoti va salomatligidagi ahamiyatini tushuntirish ishlarini olib borish.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning yo'nalishlari. Ekologiyani ta'lim-tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri yurtimizda tabiatni asrash, uning turli boyliklaridan tejamkorlik bilan foydalanish borasida uzluksiz ekologik ta'limni tashkil qilish va shu sohaga oid umumiy ta'limni bog'chadan tortib turli korxonalarning xizmatchilari, rahbarlari orasida ham olib borishdan iborat.

Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish zarur;

1. Tabiat muhofazasiga oid ekologik ta'lim-tarbiyani kuchaytirish va to'g'ri yo'lga qo'yish uchun pedagogik tajribalar, kuzatishlar olib borish bilan bir qatorda o'quv darsliklarini yaratish, yetarli darajadagi yuqori ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash shart;

2. Ekologik ta'lim-tarbiyani hamma joyda aholining turli guruhlari o'rtasida uzluksiz olib borish, o'quvchilarga tabiatga mehr-muhabbat uyg'otish, ularning malakalarini oshirish, tabiiy boyliklarni saqlash, tejash borasida yoshlarni ekologik iqtisodchi qilib yetishtirish kerak;

3. Voqelikni o'rganish, muhitni muhofaza qilish borasida bog'cha, maktab bolalaridan tortib, yuqori yoshdagi rahbarlarda ekologik ta'lim-tarbiyaga nisbatan chidam, bardosh, toqat ko'nikmalar hosil qilib, ularga atrof-muhitga oid ta'lim beradigan qisqa va ko'p yillik kurslarni tashkil qilish shart;

4. Ekologik ta'lim-tarbiya olgan kishilar o'zlari yashab turgan joylarning ekologik holatidan xabardor bo'lishlari, yoshlarga o'rgatishlari, tabiatda biror-bir ekologik o'zgarish sodir bo'lsa, kerakli tashkilotlarga xabar berish yo'llarini bilishlari kerak.

5. Ekologik ta'lim-tarbiyani o'quv muaassalarida olib borish. Ekologik ta'lim-tarbiyani bog'chalar va maktablarda olib borish yo'llari. Tabiat, uning go'zalligi va tabiiy boyliklarni saqlash borasidagi ishlarni oila, bog'cha bolalari va maktab o'quvchilari orasida olib borishdan boshlab, yosh va o'sib kelayotgan avlodni atrof muhit, undagi o'simlik, hayvon, suv va tuproqqa mehr-shafqatli, ularni asraydigan, boyitadigan jonkuyar qilib tarbiyalash kerak.

6. Shu maqsadlarga erishish uchun bog'cha bolalarini maxsus «Ekologik ta'lim-tarbiya metodikasi», «Tabiat bilan tanishish» kabi dasturlar asosida tarbiyalash hamda turli o'yinlar vositasi bilan tabiatga oid ekologik ta'lim elementlarini bolalar ongiga singdirish kerak;

7. Bolalarda tabiatga nisbatan mehr-muxabbat uyg'otish borasida olib boriladigan ishlar maxsus metodik qo'llanmalar, tavsiyalar, «Atrofimizdagi olam», «Atrofimizdagi tabiat», «Tabiatshunoslik» kabi o'quv-o'yin materiallari asosida oddiy, sodda va tushunarli formalarda olib borilishi kerak;

8. Bolalarga atrof muhit borasida ekologik ta'lim-tarbiya beradigan tarbiyachi va metodistlarning o'zlari maxsus kurslarni tamomlagan, tajribali mutaxassislar bo'lishlari shart;

9. «Ekologik ta'lim va tabiya uslubi» dasturi asosida tarbiyachilarni qayta tayyorlash kurslari, leksiylar, tajriba almashish seminarlari tashkil qilib, xizmatchilarning bilim va saviyalari, ishlash qobiliyatlarini oshirish kerak;

10. Maktablarda «Atrofimizdagi olam», «Tabiatshunoslik» o'quv kitoblari asosida «atrof muhit», «tabiat», «atrof muhit muhofazasi», «ekologiya», «ekologiya ziddiyatlari» kabi tushunchalar botanika, zoologiya, adabiyot, kimyo, fizika va ayniqsa, «Umumiy biologiya» fanlarini o'tishda alohida o'rin olishi kerak;

11. Maktab o'quvchilarini tabiat, agrotsenozlarga, ekskursiyalarga olib chiqishda atrof muhit holati, uning muxofazasi alohida o'rin olishi, o'quvchilar shu ekskursiya davomida o'zlari yashayotgan joyning tabiati, uning ekologik holati, unga ta'sir qilayotgan salbiy va ijobiy omillar, tabiat boyliklarini saqlash va boyitish borasida chora-tadbirlar ko'ra bilish bo'yicha bilim, ko'nikmalar va fikrlash qobiliyatiga ega bo'lib, ekskursiyadan qaytishlari kerak;

12. Maktab va litsey o'quvchilari «Yosh tabiatshunoslar», «Yashil patrullar» «Jonivorlarni asrovchi jonkuyarlar», «Ona-yer patrullari», «Toza havo», «Moviy suv» patrullari, sog'lomlashtirish lageri tuzilgan «Tabiat va fantaziya»,

«Yosh fenologlar», «Tabiatni muhofaza qilish» kabi to'garaklarda maxsus tayyorlangan «Yosh ekologlar», «Tabiatni muxofaza qilish» kabi to'garaklarni maxsus tayyorlagan «Yosh ekologlar» o'quv dasturi asosida atrof muhit muammolarini har tomonlama o'rganib borishlari kerak.

Ekologik madaniyat – bu tabiat haqidagi bilim, ong, idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyati, atrof–muhitga nisbatan faoliyatning yuksak ko'rsatkichi, ongli va ma'suliyatli yondashuvdir. Ekologik bilim va ekologik madaniyatning tayanch fazilatlarini:

1) axloqiy-ekologik ongliklik shaxsning muhim madaniyatlik sifati bo'lib, uning atrof – muhitni hissiy bilish jarayoni atrof – muhitdagi obyektlar va hodisalarni sezishi, idrok etishi, tasavvur qilishi, ziyraklik va teranlik asosida tabiat muhofazasi bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligini nazarda tutadi;

2) ekologik ma'suliyatlik shaxsda munosabat va ma'sullikni tarbiyalashda namoyon bo'ladi, bunday munosabat shaxsning bilib-bilmay, uzoqni o'ylamay tabiatga ko'rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi;

3) ekologik irodaviylik shaxsning o'zi va o'zgalarning atrof–muhitdagi hattiharakatlarini baholashi va nazorat qilishi shaxsdagi qat'iyatlik, tejamkorlik, ozodalik va pokizalik bilan bog'liq. Shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirishda ekologik qadriyatlar alohida ahamiyatga ega, ularga tabiatni asrab-avaylashga intilish, tashabbuskorlik, izchillik, mehnatsevarlik va ongli faollik kabilar kiradi. Masalan, ekologik qadriyatning bir turi, ya'ni global, mintaqaviy va lokal ekologik muammolarni bilish yer, suv, energetik muammolar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni saqlash, cho'llanish jarayoni, atmosfera havosining ifloslanishi kabi tushunchalar bilan chambarchas bog'liq. Aholining boshqa tabaqalarida esa O'zbekiston ekologik partiyasi va boshqa ko'ngilli, tashkilotlar tomonidan targ'ibot ishlari yo'lga qo'yilishi mumkin. Ekologik ta'limning nazariy asosi - atrof muhit muhofazasiga oid ta'limni bog'cha, maktab, katta-kichik o'quv yurtlari, oliy o'quv yurtlarida ma'lum o'quv reja va dasturlari asosida olib borish hamda malakali mutaxassislar tayyorlashdan iborat.

Oliy va o'rta maxsus ta'limga ega bo'lgan tarbiyachi, ekologik metodist, ekologik pedagog, ekologik instruktor, injener-ekolog, ekolog-agroximik, ekolog-texnolog kabi mutaxassislar tayyorlanishi lozim. Ekologik ma'naviyatli shaxs tabiatdagi obyekt va hodisalarni qiyoslay olishi, ongli tushunchalar hosil qilishi, tabiatga munosabatni oldindan rejalashtirishi, atrof-muhitdagi o'zgarishlarga nisbatan ziyrak bo'lishi, tabiatga qiziquvchan bo'lishi, tabiat

go‘zalligini his eta olishi, tabiatni muhofaza qilishda qat’iyatli bo‘lishi, tabiatga zarar yetkazmaslik, boshlangan ishni oxirigacha yetkazishi, atrof-muhit muhofazasida tashabbus ko‘rsatishi, tabiatni asrash uchun yangi g‘oyalar, ekologik bilimlarni targ‘ib qilishi, ijtimoiy foydali mehnatga havas hissini shakllantirishi, mehnat malakalarini egallashi, o‘z-o‘zini nazorat qila olishi, tabiat bilan munosabatga kirishish va undagi faoliyatda me‘yor darajasini belgilashni bila olishi, vatanparvarlik, ona tabiatga mehr-muxabbat hissiyotiga ega bo‘lishi, o‘zi yashab turgan uy, mahalla, shahar tabiatini sevishi, undan g‘ururlanishi, uni ardoqlashi lozim, tabiat boyliklaridan bugungi va kelajak avlodlar ehtiyojlarini qondirishni hisobga olgan holda barqaror foydalana olishi, atrof - muhitni obod qilishga intilish, uni ozoda va xushmanzara holda saqlashi, tabiatni asrab-avaylashda, tabiat boyliklarini maqsadli ishlatishda jonbozlik namoyon eta olishi, atrof - muhit, obyekt va boshqa narsa-hodisalarga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishi, o‘zining ekologik bilimlarini muntazam ravishda tabiatni asrab-avaylashga oid qadriyatlarimizga tatbiq qilishi lozim.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. –T.: Yangi asr avlodi, 2005.
Tilovov T. Ekologiyaning dolzarb muammolari. –Qarshi: Nasaf, 2003.
Mamashokirov S. «Ekologik barkarorlik omillari» Tafakkur jurnali, 2005 yil, 1- son.

ЗНАЧЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОЙ ПЕДАГОГИКИ В СОВРЕМЕННОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Камилова Ф.М.

доцент кафедры «Педагогика»

Андижанского государственного университета PhD

Tayanch so'zlar: электрон педагогика, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ), таълимдан фойдаланиш имконияти, таълимни индивидуаллаштириш, талабалар мотивацияси, мослашувчан таълим, масофавий таълим, аралаш таълим, интерфаол усуллар, multimedia ресурслари, танкидий фикрлаш.

Ключевые слова: электронная педагогика, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), доступность образования, индивидуализация обучения, мотивация учащихся, гибкое обучение, дистанционное обучение, смешанное обучение, интерактивные методы, мультимедийные ресурсы, критическое мышление

Key words: electronic pedagogy, information and communication technologies (ICT), opportunities for educational use, individualization of education, student motivation, adaptive learning, distance education, blended learning, interactive methods, multimedia resources, critical thinking.

РЕЗЮМЕ:

Texnologiya va globallashuvning jadal rivojlanishi sharoitida elektron pedagogika zamonaviy o'quv jarayonining muhim elementiga aylandi. Bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (АКТ) ta'limga integratsiyasini ifodalaydi, bu esa o'qituvchilar va talabalar uchun yangi ufqlarni ochadi.

РЕЗЮМЕ:

В условиях стремительного развития технологий и глобализации, электронная педагогика стала важным элементом современного образовательного процесса. Она представляет собой интеграцию информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в обучение, что открывает новые горизонты для преподавателей и обучающихся.

SUMMARY:

In the context of the rapid development of technology and globalization, electronic pedagogy has become a crucial element of the modern educational process. This reflects the integration of information and communication technologies (ICT) into education, which opens new horizons for both teachers and students.

Первые формы электронной педагогики или же дистанционного обучения начали возникать в конце XIX века и начале XX века с использованием почты для отправки учебных материалов. Они закладывали ос-

новы для будущих технологий. Начиная с 1970-х годов XX века развитие компьютерного обучения, компьютерных технологий появлением первых персональных компьютеров начали разрабатываться программы для обучения (например, CAI - Computer-Assisted Instruction). Эти программы позволяли проводить уроки с помощью компьютеров, но их использование в начале было ограничено. 1990-е: рост интернета и электронного обучения (e-learning) появилось множество *онлайн-курсов* и *платформ* для дистанционного обучения, таких как WebCT и Blackboard. Эти платформы начали интегрировать мультимедийные ресурсы и интерактивные элементы. В начале 2000-х годов нового века начинает активно использоваться термин «электронная педагогика». В это время акцент стал смешиваться с технологий на педагогические стратегии, позволяющие эффективно интегрировать электронные инструменты в образовательный процесс. 2010-е годы и далее внедрение мобильных устройств и приложений (например, планшетов и смартфонов) сделало обучение более доступным и гибким. *Массовые открытые онлайн-курсы (MOOCs)* платформы, такие как Coursera и edX, привлекли внимание к электронному обучению, предлагая курсы от ведущих университетов для широкой аудитории давая возможность получить образования на дому. Гибридные форматы обучения, интеграция технологий и педагогики сегодня включает в себя не только дистанционное обучение, но также комбинированные форматы, которые объединяют традиционные и цифровые методы обучения. Самая высшая форма электронной педагогики является Искусственный интеллект и адаптивное обучение. Инновационные технологии, такие как AI, начинают использоваться для создания персонализированных учебных процессов, что делает электронную педагогику еще более динамичной и индивидуализированной.

Электронная педагогика или e-pedagogy - это область, изучающая применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в образовательных процессах. Она приобретает все большее значение в условиях быстрого развития технологий и глобализации образования. Вот несколько важных аспектов электронной педагогики: Доступность обучения – современные технологии позволяют учащимся студентам получать доступ к образовательным ресурсам из любой точки мира. Это особенно актуально для удаленного обучения, где географические барьеры больше не являются преградой. Это значит, что каждый человек, который интересуется образованием или хочет повысить свои знания, умения в той или иной области может в любое для себя время применяя вышеуказанные технологии получить квалифицированное профессиональное образова-

ние. Применения интерактивные методы обучения и использование мультимедийных материалов, симуляций и интерактивных платформ делает учебный процесс более увлекательным и динамичным. Это способствует лучшему пониманию и запоминанию материала.

Стремительному развитию технологий и интернет-инфраструктуры e-pedagogy находит широкое применение в образовательных системах развитых стран. По этому поводу можно привести несколько примеров из разных стран:

Система образования в США активно использует электронную педагогику. Платформы, такие как *Khan Academy* и *Coursera*, предлагают бесплатные и платные курсы для учащихся всех возрастов. Многие университеты, например, **MIT** и **Stanford**, также предлагают онлайн-курсы, что позволяет студентам из разных уголков мира получать доступ к качественному образованию.

В Великобритании большое внимание уделяется интеграции технологий в обучение. *Open University* является примером учреждения, которое с 1969 года предлагает дистанционное образование и активно использует электронные ресурсы. Пандемия COVID-19 ускорила внедрение дистанционного обучения в обычных школах, с переходом на платформы вроде *Microsoft Teams* и *Google Classroom*.

В Австралии электронная педагогика применяется на всех уровнях образования. Платформы, такие как *Edmodo* и *Schoology*, помогают учителям и студентам взаимодействовать. Кроме того, многие университеты, такие как *University of Melbourne*, предлагают онлайн-курсы и программы, что способствует доступности образовательных ресурсов.

Канада также активно использует электронное обучение, включая платформы, такие как *D2L Brightspace* и *Moodle*. Многие школы и колледжи уже внедрили *blended learning* (смешанное обучение), сочетая традиционные и онлайн-методы. Провинция Онтарио, например, предлагает курс «*Ontario Virtual School*» для старшеклассников.

Финляндия известна своим инновационным подходом к образованию. Система в стране включает в себя использование технологий в классе и дистанционное обучение через платформы, такие как *Digabi*. Они активно внедряют игры и интерактивные методы обучения, что делает процесс более интересным и доступным.

В Швейцарии электронная педагогика стала важным элементом образования, особенно во время COVID-19. Учебные заведения, такие как *ETH Zurich*, внедрили гибридные модели и предлагают онлайн-курсы, позво-

ляя студентам учиться в гибком формате. Гибкий формат обучения, также известный как *гибридное обучение* или *blended learning*, сочетает традиционные методы преподавания с онлайн-компонентами. Этот подход позволяет студентам учиться как в классе, так и удаленно, обеспечивая большую гибкость в выборе времени и места для учебы.

Исходя из истории развития e-pedagogy и приведенных примеров из развитых стран демонстрируют, как электронная педагогика активно применяется, улучшая доступность и качество образования.

Развитие электронной педагогики в Республики Узбекистан за последние годы значительно ускорилось, особенно в свете глобальных трендов и вызовов, связанных с пандемией COVID-19. В Узбекистане также активно внедряют информационные технологии в область непрерывного образования. В 2020 году на основе наименования года Годом развития науки, просвещения и цифровой экономики была принята государственная программа по развитию электронного обучения и цифровизации образовательной системы, что создало правовую основу для использования электронных ресурсов в учебном процессе. Созданные онлайн-платформы таких как *E-learning* и «*ZiyoNET*» являются одной из ключевых онлайн-платформ, предлагающая доступ к образовательным ресурсам для школьников, студентов и преподавателей. Платформа содержит электронные учебники, учебные пособия, методические пособия, аудио-лекции, видео-лекции и тестовые задания. Платформы, такие как *Coursera*, стали популярны среди узбекских студентов, предлагая специализированные курсы по различным дисциплинам. Узбекистан также адаптирует учебные материалы и разрабатывает электронные учебники, чтобы студенты могли учиться удаленно. Это важно для повышения качества образования и доступности образовательных материалов.

Важным и необходимым аспектом e-pedagogy является обучение учителей работе с новыми технологиями. На онлайн платформах имеются и эти курсы повышения квалификации, где педагогам помогают освоить методы интеграции информационных технологий в учебный процесс. К примеру в 2023 году более 5000 в 2024 более 5500 учителей прошли курсы по использованию цифровых инструментов в образовании через образовательную платформу «*Talaba.uz*», что помогло улучшить их компетенции и применение технологий в классах.

Международное сотрудничество Узбекистана с организациями и университетами мира, является гарантом улучшения своей системы образования и обмениваться опытом в области электронной педагогики.

Давайте рассмотрим конкретные аспекты и примеры развития электронной педагогики в Узбекистане:

- ▶ Платформа «ZiyoNET» предоставляет доступ к электронным учебным материалам, включая электронные учебники, тесты и видеодоступы. Например, в 2021 году на платформе «ZiyoNET» были добавлены курсы по математике и естественным наукам, разработанные в сотрудничестве с педагогическими вузами страны. Студенты могут проходить курсы и проходить промежуточные тестирования.
- ▶ Мобильное приложение «Maktab.uz» это приложение направлено на поддержку учителей и студентов и предлагает учебные материалы, видеоуроки и обсуждения. Учителя используют приложение для размещения домашних заданий и получения обратной связи от студентов. В период пандемии оно помогло сохранить взаимодействие между педагогами и учениками.
- ▶ Платформа для дистанционного обучения «Education.uz» созданная для поддержки ВУЗов, предлагает возможность проведения онлайн-курсов и вебинаров. Начиная с 2022 года несколько университетов начали использовать «Education.uz» для организации дистанционного обучения, включая лекции, семинары и оценки.

Интеграция STEM-образования в Узбекистане внедряет STEM-методологии (наука, технологии, инженерия, математика) в образования, используя электронные ресурсы и платформы. В ряде школ были организованы клубы STEM, которые используют компьютерные программы и онлайн-ресурсы для проведения практических занятий и проектной работы.

- ▶ Использование Google Classroom и других платформ многие школы и университеты начали использовать платформы, такие как Google Classroom и Zoom, для дистанционного обучения. Во время карантина большинство школ переключились на Google Classroom, где учителя могли делиться материалами и проводить онлайн-занятия. Например, гимназия в Ташкенте успешно организовала дистанционное обучение, проводя видеоуроки и даже организуя онлайн-тестирования.
- ▶ Проект «Академия цифрового образования» это инициатива Министерства образования Узбекистана, направленная на внедрение электронного обучения и цифровых технологий. В рамках академии проводятся тренинги для образовательных учреждений по использованию цифровых платформ, а также разрабатываются но-

вые электронные учебники и пособия. Эти примеры иллюстрируют многообразие инициатив и проектов, направленных на развитие электронной педагогики в Узбекистане.

Современный образовательный процесс – это комплекс взаимосвязанных деятельности, которые направлены на получение знаний, умений и навыков. Говоря о современном образовательный процесс, включает в себя разнообразные методы, подходы к обучению и интеграции электронной педагогики в её способности адаптировать обучение к требованиям цифровой эпохи, обеспечивая доступ к образовательным ресурсам, стимулируя активное участие студентов и развивая навыки, необходимые для успешной профессиональной деятельности педагогов.

В целом, современный образовательный процесс нацелен на развитие не только академических, но и социальных и эмоциональных навыков, подготовку учащихся к сложным вызовам современного мира. Но когда идёт речь о значении и влияния электронной педагогики в обучение, в сам процесс деятельности педагога нужно учитывать применения следующие аспекты: во-первых, *интерактивные технологии* – использование современных, цифровых инструментов, мультимедийных ресурсов и онлайн-платформ для обучения и взаимодействия. Интерактивные технологии в образовании применяются для повышения эффективности обучения, активизации участия студентов и улучшения доступа к знаниям. Во-вторых, *индивидуализация* – учет индивидуальных особенностей и потребностей учащихся, что позволяет каждому ученику обучаться в комфортных условиях. В-третьих, *проектное обучение* – профессора-преподаватели и студенты работают над практическими проектами, что способствует глубокому пониманию изучаемого материала и его применению в реальной жизни. В-четвёртых, *коммуникативный подход* – стимулирование общения и сотрудничества между учащимися, что развивает социальные навыки и критическое мышление. В-пятых, *критическое мышление и решение проблем* – Обучение учащихся анализировать информацию, логически рассуждать и находить решения в сложных ситуациях, а также что не менее важный аспект это – *безопасная обучающая среда*. Создание условий, в которых учащиеся могут свободно выражать свои мнения и ошибки воспринимаются как часть процесса обучения, который помогает формировать у студентов знания, умения и навыки по дисциплине.

В заключение надо сказать что электронные платформы позволяют адаптировать учебные программы под индивидуальные нужды учеников и студентов, обеспечивая возможность изучения материала в удобном для

них темпе. Виртуальные классы и онлайн-форумы способствуют взаимодействию между учащимися и преподавателями, а также между самими учащимися, создавая условия для совместного обучения и обмена мнениями. Электронные инструменты позволяют быстро проводить оценки и предоставлять обратную связь учащимся, что помогает быстро выявить усвоение материала и области, требующие доработки. Использование технологий в обучении развивает критическое мышление, творчество, и цифровые навыки, которые необходимы в современном мире. Электронная педагогика в Узбекистане продолжает развиваться и адаптироваться к современным вызовам и потребностям общества. Процесс требует времени и усилий, но уже сейчас видно, что интеграция технологий в образование становится неотъемлемой частью образовательной политики. Электронная педагогика не просто дополнение к традиционным методам обучения, но и важный компонент, который может значительно улучшить качество образования. Важно учитывать, что успешное внедрение электронных технологий требует соответствующей подготовки преподавателей и адекватного технического обеспечения образовательных учреждений.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Платформа «ZiyoNET»

Педагогика. Подласый И.П. Москва, издательство «Владос», 2004

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛИК ТИЙКАРЛАРИ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ҲОЗИРГИ ЗАМОН ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

Каримов Р.А.

*Тошкент вилояти Бўстонлиқ тумани 47-сон умумтаълим
мактаби география фани ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: давлат, иқтисод, ҳўжалик, жамият, тарих, аҳоли, воқеа, ҳарбий юриш, ҳаракат, манба, назария, кўникма, малака.

Ключевые слова: государство, экономика, управление, общество, история, население, событие, военный поход, движение, источник, теория, умение, квалификация.

Key words: state, economy, management, society, history, population, event, military campaign, movement, source, theory, skill, qualification.

РЕЗЮМЕ:

Тарихий география тарихий билимларнинг асосий тармоғи бўлиб, усиз тарихий жараёнлар географиясини ўрганиб бўлмайди. Тарихий географиясиз тарих ҳақидаги тасаввур тўлиқ ва мукамал шаклланмайди. Табиий-тарихий география эса ўтган бир неча минг йиллар давомида деярли ўзгаришсиз қолган. Кишилиқ жамияти, инсоният цивилизациясининг ривожланиши учун табиат ўзгаришларини ўрганиш муҳимдир, чунки дарёлар ўзанининг ўзгариши, водийларнинг йўқолиб кетиши, суғориш тизимларининг пайдо бўлиши, қўл ва денгизлар чегараларининг ўзгариши, ўрмонлар, ҳайвонот дунёси баъзи турларининг йўқ бўлиб кетиши инсоният тарихининг ўзгаришига сабаб бўлувчи омил бўлиши мумкин. Мақолада умумий ва тарихий география асосларини, ўрта асрларда мамлакатлар умумий ва тарихий географиясини ўқитишнинг ҳозирги замон ҳолати таҳлили ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Историческая география - фундаментальная отрасль исторических знаний, без которой невозможно изучение географии исторических процессов. Без исторической географии невозможно сформировать полную и целостную картину истории. Естественно-историческая география, с другой стороны, осталась практически неизменной за последние несколько тысяч лет. Изучение природных изменений важно для развития человеческого общества и цивилизации, поскольку изменения в речных бассейнах, исчезновение долин, возникновение ирригационных систем, изменение границ озер и морей, а также вымирание лесов и некоторых видов животных могут быть факторами, изменяющими историю человечества. В статье дается анализ основ общей и исторической географии, а также современного состояния преподавания общей и исторической географии стран Средневековья.

SUMMARY:

Historical geography is a fundamental branch of historical knowledge, without which it is impossible to study the geography of historical processes. Without historical geography, it is impossible to form a complete and holistic picture of history. Natural-historical geography, on the

other hand, has remained virtually unchanged over the past several thousand years. The study of natural changes is important for the development of human society and civilization, since changes in river basins, the disappearance of valleys, the emergence of irrigation systems, changes in the boundaries of lakes and seas, as well as the extinction of forests and some animal species can be factors that change the history of mankind.

The article provides an analysis of the basics of general and historical geography, as well as the current state of teaching general and historical geography in medieval countries.

Кириш. Жаҳон амалиётида ўзаро ахборот алмашинувида асосланган ҳамкорликнинг принципиал йўналишлари кенг тадқиқ қилиб келинмоқда. Шу билан бирга таълим сифати ва рақобатбардошлигининг жамият эҳтиёжлари ва буюртмачилар талабларига мослигини таъминлашда тармоқларaro интеграциянинг бирламчи педагогик имкониятларини кенгайтириш, интеграциялашни амалга ошириш механизмлари, фанлар мазмунини интеграциялаш технологиялари ва инновацион ахборот тизимларини ишлаб чиқиш кенг йўлга қўйилмоқда.

Тарихий география тарихий билимларнинг асосий тармоғи бўлиб, усиз тарихий жараёнлар географиясини ўрганиб бўлмайди. Тарихий географиясиз тарих ҳақидаги тасаввур тўлиқ ва мукамал шаклланмайди. География фанининг муаммолари тарихий география фани олдида турган муаммолар бўлиши мумкин, аммо ўтмишнинг аниқ географияси бўлиши мумкин эмас. Тарихий география ўтмиш тарихнинг аниқ географиясини ўрганади.

Демак, тарихий география фани тарих фанлари сирасига кириб, инсоният тарихини ўтган даврлар географиясини ўрганади. Бўлиб ўтган воқеа-ҳодисаларнинг тарихини ҳақиқий баҳолаш учун ўша даврнинг тарихий географиясини яхши билиш керак. Бу Ўзбекистон, қолаверса, Ўрта Осиё тарихини объектив, илмий асосланган ҳолда ўрганишда катта аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 июлда “Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси тарих институти фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги қарорида Ўзбек халқи ва унинг давлатчилигини тарихини ҳолисона ўрганишнинг илмий асосларини шакллантириш, тадқиқотларни замонавий талаблар даражасига кўтариш, давлатчилиги ҳаққоний тархини тарихий манбалар асосида ўрганиш вазифаси белгиланган. Марказий Осиё археологик ёдгорликлари материаллари мана шундай манба ҳисобланади. Уларни тадқиқ этиш, ўрганиш орқали қўплаб маълумотларни қўлга киртиш мумкин.

Ўзбекистонда тарихий географияга доир тадқиқотлар асосан Ш.Камалиддинов, О.Бўриевларнинг тадқиқотларида учрайди.

Ш.Камалиддинов Жанубий Суғд, Тохаристоннинг тарихий географияси-ни, IX-XIII аср бошлардаги араб тилидаги манбалар орқали тадқиқ этиб, алоҳида монография ёзган. О.Бўриевнинг “Темурийлар даври ёзма манбаларида Марказий Осиё” номли асарида эса Марказий Осиёнинг XIV-XV асрлардаги маъмурий-худудий бўлиниши, табиати, қишлоқ хўжалиги, халқаро алоқалари географияси ва топонимияси ҳақида сўз юритилади.

Метод. Табиий-тарихий география эса ўтган бир неча минг йиллар давомида деярли ўзгаришсиз қолган. Кишилиқ жамияти, инсоният цивилизациясининг ривожланиши учун табиат ўзгаришларини ўрганиш муҳимдир, чунки дарёлар ўзанининг ўзгариши, водийларнинг йўқолиб кетиши, суғориш тизимларининг пайдо бўлиши, қўл ва денгизлар чегараларининг ўзгариши, ўрмонлар, ҳайвонот дунёси баъзи турларининг йўқ бўлиб кетиши инсоният тарихининг ўзгаришига сабаб бўлувчи омил бўлиши мумкин.

Қадимдан аҳоли қулай географик шарт-шароитлар мавжуд бўлган ҳудудларда истиқомат қилиб келган. Жумладан, Қадимги Миср аҳолиси учун Нил, Хитой учун Хуанхе ва Янцзи, Нил дарё оралиғидаги халқлар учун Дажла ва Фрот, Ўрта Осиё аҳолиси учун эса Амударё ва Сирдарёнинг қанчалик муҳим аҳамият касб этганлигини алоҳида келтириш мумкин. Табиий география маълум бир ҳудудда аҳолининг келиб жойлашиши ёки у ерларни тарқ этишига ҳам сабаб бўлади. Буларнинг барчасини табиий-тарихий география бўлими тадқиқ этади.

Маълум бир минтақа ёки давлатнинг аҳолиси, у жойлашган ҳудудлар, аҳолининг этник таркиби ва сони каби масалаларни аҳоли тарихий географияси ўрганади. Давлатнинг тараққий этишида аҳолининг ва ишлаб чиқарувчи кучларнинг сони ҳал қилувчи аҳамиятга эга ҳисобланади. Агар бирор давлатнинг тарихини ўрганмоқчи бўлсак, тарихий-иқтисодий ва хўжалик географиясини ўрганишимиз ҳам керак бўлади. Чунки иқтисодий муносабатлар ва хўжалик турларининг мукаммаллашиб бориши, савдо-сотиқнинг тараққий этиши натижасида жамиятларнинг ҳам ривожини кузатилади ёки аксинча.

Тарихий география фан тармоғи сифатида қадимдан шаклланган тарих ва география фанларини ўз ичига олади. У фан сифатида бир неча юз йилдан бери мавжуд. Унинг тараққиёт тарихи тарихий географик адабиётларда қисқача бериб ўтилган.

“Тарихий география” фани олий таълим муассасаларида ўқитилиб, унда фаннинг тарихи, тарихий география ва инсоният ўтмишини ўрганишнинг вазифалари ва хусусиятлари, тарихий география турлари (таби-

ий, аҳоли, тарихий-сиёсий, ҳўжалик, ҳудудий бўлиниш, тарихий воқеалар, ҳарбий юришлар, урушлар, халқ ҳаракатлари чизмалари); географик хариталарнинг пайдо бўлиши, тарихий география манбалари, дунёнинг асосий районлари тарихий географияси, тарихий картография, унинг пайдо бўлиши ва асосий хусусиятлари каби масалаларнинг аҳамияти ёритиб берилади.

“Тарихий география” фани ҳақидаги билимларни қарор топшириш мавжуд илмий адбиётлар ва замонавий назариялар ҳамда олиб борилаётган тадқиқот ишларини ўрганиш, фан бўйича тўпланган илғор тажрибалар, кадрлар буюртмачиларининг фикр, талаб ва таклифлари каби масалаларни ўз ичига қамраб олади.

Фанни ўқитишдан мақсад Марказий Осиё халқлари тарихи ва маданияти билан таништириш, талабаларда ҳолисона илмий дунё қарашни, кўникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифаси Марказий Осиё халқлари қадимги тарихи ва унинг асосий босқичларини ўргатишдан иборат.

Фан бўйича талабаларнинг билимига, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар қуйидагилардан иборат:

- Талаба Тарихий география курсининг мақсад ва вазифалари, Марказий Осиё тарихий географияси, Археологик материаллар, Рус ва хорижий археолог ва шарқшуносларнинг тараққиётлари, Собик совет даври Тарихий географиянинг тараққиёти, унинг ютуқлари ва камчиликлари, Тарихий география мустақиллик даврида. ва улардан илмий мақсадларда фойдаланишни билиши керак;
- Талаба тарихий маълумотларни илмийлик, тарихийлик, ҳолислик асосида ўрганиши, Музей ашёлари ва интернет маълумотларини, археологик манбаларни мустақил тадқиқ қилиши, ўрганиш кўникмаларига эга бўлиши керак;
- Археология музейи, археологик манбалар тавсифлари, илмий тадқиқот институтлари материалларидан фойдаланиш малакаларига эга бўлиши керак.

Тарихий география замонавий география каби ўз бўлимларига эга бўлиб, асосан, тўртта йирик бўлимдан ташкил топган. Уларда қуйидаги мавзулар ўрганилади:

- Тарихий картография ва унинг асосий йўналишлари.
- Тарихий картографиянинг шаклланиши ва тараққиёти.
- Ўрта Осиёнинг ибтидоий жамоа даврдаги тарихий географияси.
- Қадимги Хоразм, Сўғд ва Бақтриянинг тарихий географияси.

- Ўрта Осиёнинг антик даврдаги тарихий географияси.
- Ўрта Осиёнинг ўрта асрлардаги тарихий географияси
- Ўрта Осиё давлатларининг XVIII-XIX аср биринчи ярмидаги тарихий географияси.
- Ўрта Осиёнинг чор Россияси бошқаруви давридаги тарихий географияси.
- 1917-1924 йилларда Туркистон тарихий географияси.
- Ўзбекистоннинг тарихий географияси (1924-1991 йиллар).
- Мустақил Ўзбекистонда тарихий географиянинг муаммолари ва тараққиёт вазибалари.
- Ўзбекистон Республикаси тарихий географияси.

Тарихий география курси умумий ва тарихий география асосларини, ўрта асрларда мамлакатлар умумий ва тарихий географиясининг касбий терминологиясини ўрганишга қаратилган. Ўқув жараёнида талабалар манбалар билан ишлаш, тарихий-географик маълумотларни акс эттирувчи харита, атлас, бадий асар ва матнларни малакали таҳлил қилиш, тарихий география маълумотларидан тарихий тадқиқотларда фойдаланиш, олинган натижаларни профессионал тарзда тақдим этишни ўрганадилар. Бундан ташқари, курсда картографик материал билан ишлаш, тарихий тадқиқотларда тарихий-географик ёндашувларни қўллаш, тарихий-географик ва тарихий-маданий тематик йўналишларни ишлаб чиқиш кўникмаларини егаллаш мумкин.

Антик даврда география юқори ривожланиш даражасига етган, чунки Қадимги географлар ернинг шарсимонлиги ҳақидаги таълимотга амал қилишган ва унинг ўлчамлари ҳақида жуда тўғри тасаввурга эга эдилар. Уларнинг асарларида иқлим ва ер шарининг бешта иқлим зонаси ҳақидаги таълимот ишлаб чиқилди, қуруқлик ёки денгизнинг устунлиги масаласи кизғин баҳс-мунозараларга сабаб бўлди.

Қадимги ютуқларнинг чўққиси Птолемейнинг (эрамининг 2-асри) космогоник ва географик назарияси бўлиб, у ўзининг камчиликлари ва ноаниқликларига қарамай, 16-асргача тенгсиз бўлиб қолди. Ўрта асрлар қадимги билимларни ер юзидан йўқ қилди. Маданиятнинг барча соҳаларида черковнинг ҳукмронлиги географик ғояларнинг бутунлай пасайишини ҳам англатарди.

Араб саёҳатчилари ва навигаторлари ўрта асрларнинг бошларидаёқ кўплаб мамлакатлар, шу жумладан узоқ мамлакатлар ҳақида жуда кўп маълумотлар тўплашди. Арабларнинг уфқлари моҳиятан Узоқ Шимол, Осиёнинг жанубий ярми, Шимолий Африка ва Европани қамраб олди.

Араблар Испаниядан келган барча мамлакатларнинг тўлиқ тавсифини бердилар.

Араблар ҳам 9-асрдаёқ қадимий географик меросни сақлаб қолишда катта рол ўйнаган. Илк ўрта асрларда саёҳат тасодифий ва эпизодик эди. Уларнинг географик мақсадлари йўқ эди: географик ғояларнинг кенгайиши бу экспедицияларнинг асосий мақсадларининг фақат ён таъсири эди. Ва бу кўпинча диний мотивлар - зиёрат ва миссионерлик, савдо ёки дипломатик мақсадлар, баъзан эса ҳарбий босқинлар эди.

Табиийки, бу йўл билан олинган географик маълумотлар фантастик ва ноаниқ бўлиб, одамлар хотирасида узоқ вақт қолмади. Бироқ, илк ўрта асрлардаги географик кашфиётлар ҳақидаги ҳикояга ўтишдан олдин, географик кашфиёт тушунчасини тушуниш керак. Бу концепциянинг моҳияти география тарихчилари орасида катта келишмовчиликларни келтириб чиқаради. Улардан баъзилари ўзларига номаълум ўлкаларга ёзишни биладиган халқлар вакилларининг тарихан тасдиқланган биринчи ташрифини географик кашфиёт деб ҳисоблашни таклиф қиладилар; бошқалар - бу ерларнинг биринчи тавсифи ёки харитаси; бошқалар эса аҳоли яшайдиган эрлар ва яшамайдиган объектларнинг кашфиёти ўртасида фарқ қилади.

Худудий кашфиётларнинг турли “даражалари” ҳам кўриб чиқилади. Улардан биринчисида, маҳаллий худудда яшовчи одамлар томонидан ушбу худуднинг очилиши содир бўлади. Ушбу маълумот одатда бир кишининг мулки бўлиб қолади ва кўпинча у билан бирга йўқолади. Кейинги даража минтақавий: кўпинча тадқиқотчи халқларнинг турар-жойларидан узоқда жойлашган турли худудлар ва минтақалар ҳақида маълумот берилади. Улар кўпинча тасодифий характерга эга ва кейинги даврларнинг географик ғояларига катта таъсир кўрсатмайди. Ва ниҳоят, жаҳон, глобал даражадаги кашфиётлар бутун инсоният мулкига айланади.

Натижа ва муҳокама. Илк ўрта асрлардаги Ғарбий Европа саёҳатчиларининг кашфиётлари одатда минтақавий даражага тегишли. Уларнинг кўплари унутилган ёки ўша пайтда бутун дунёга маълум эмас эди; жаҳон фани улар ҳақида фақат 19-20-асрларда билиб олди; бошқаларнинг хотираси асрлар давомида сақланиб қолган, лекин асосан афсоналар ва фантастик ҳикоялар кўринишида, улар пойдеворидан шунчалик узоқлашганки, ҳозир уларнинг асл моҳиятини аниқлашнинг иложи йўқ. Аммо бу бизда ҳайрат ва ишончсизлик туйғусини уйғотадиган баъзида ташаббусларнинг аҳамиятини камайтирмайди. Бу ҳис-туйғуларни саёҳатларнинг фақат кичик бир қисми ёзма ёзувларда акс эттирилганлиги ҳақидаги фикр янада кучайтиради.

Ўша даврдаги элчихоналар жамиятда беқиёс катта резонансга эга эди. Улардан энг муҳимларига қуйидагилар киради: Теодорик Острогот саройи ҳузуридаги эстонларнинг элчихонаси (6-аср), Буюк Карлнинг Хорун ар-Рашид ҳузуридаги иккита элчихонаси (9-аср), Шарқий Европадаги араб дипломатик ваколатхоналари (Скандинавия, Волга Болгария, ва бошқалар) ва бошқалар дипломатик корхоналар баъзан этарли даражада аниқ мақсадга эга эмас (масалан, "руҳоний Юҳанно давлатида"). Бу элчихоналарнинг барчасининг ҳақиқий дипломатик аҳамияти кичик эди, лекин улар Ғарбий Европа жамиятининг янги мамлакатларга қизиқишини уйғотишда катта рол ўйнади. Айтилганлардан кўриниб турибдики, илк ўрта асрларда саёҳат доираси унчалик катта бўлмаган: ярим минг йилликда уларнинг бир нечасигина жиддий кашфиётлар билан якунланган. Ва бу нафақат биз ушбу корхоналарнинг баъзилари ҳақида биламиз; номаълум бўлиб қолганлар ўз замондошларига кенг таниш бўлишлари даргумон эди. Саёҳат даражаси пастлигининг сабаби шундаки ушбу турдаги фаолият учун асосий рағбат бўлган савдо тасодифий хусусиятга эга эди.

Шаҳарларнинг пайдо бўлиши ва савдо-сотиқнинг кенг тарқалиши билан узоқ ўлкаларга, айниқса Шарққа саёҳат одатий ҳолга айланиб, географик уфқларнинг ривожланишига туртки бўлиб хизмат қилди. Салиб юришлари ва турли давлатлар томонидан уюштирилган бошқа ҳарбий юришлар натижасида географик билимлар даражаси ҳам оширилди. Миссионерлик ва дипломатия саёҳатни осонлаштирган техник ютуқлар (компас ва бошқа асосий навигация воситаларининг тарқалиши, кемасозликнинг ривожланиши) туфайли ривожланди. Саёҳатлар сони ҳам кенгайди. Улар турли йўналишларда амалга оширилди.

Шарқ ўзининг бойликлари, жумладан, европалик истеъмолчи учун ҳаётий зарур бўлган товарлар - зираворлар ва бўёқлар билан европаликларнинг эътиборини ўзига тортди. Христиан давлатларининг потенциал душмани ёки иттифокчиси бўлган улкан Мўғул империясининг мавжудлиги каби сиёсий вазият ҳам муҳим рол ўйнади.

Хулоса. Илк ўрта асрларда Марказий Осиё минтақасида вужудга келган ижтимоий ва сиёсий ўзгаришлар, иқтисодий муносабатларда вужудга келган кескин вазият бутун минтақада бўлганидек қуйи Қашқадарё воҳасида шаҳар маданияти ривожига, воҳанинг тарихий географиясига, сиёсий чегараларига, топонимикасига ҳам ўзига хос таъсир кўрсатди.

Тарихий география фанини ўқитишнинг ҳозирги замон ҳолати таҳлили шуни кўрсатадики, талабаларнинг ахборот, мотивацион ва операцион маданиятини шакллантирадиган ва ривожлантирадиган таълимга бўлган

эхтиёж ҳар қандай жамиятнинг ижтимоий қадриятларининг асосини ташкил қилади. Талабалар нафақат юқори даражадаги умумий маданият, психологик-педагогик компетенцияга эга бўлиши, балки турли муаммоларни ҳал қилишда ноанъанавий ёндашиши, ўз фаолиятини ижодий асосда ташкил этиши зарур. Тарихий география фанини ўқитиш таълим жараёнида ташкил этиш, тузилма ва мазмундаги мумкин бўлган ўзгаришларни моделлаштириш, педагогик технологиялар ва инновациялардан мақсадли равишда фойдаланишни талаб қилади.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

Исхаков М.М. Центральная Азия в системе мировой письменной культуры. – Ташкент: УМЭД, 2008.

Камолиддин Ш.С. К вопросу об этнической ситуации // История Узбекистана в археологических и письменных источниках. – Ташкент: Фан, 2005. – С. 233-237.

Каримова Н. Сведения Хуэй Чао по истории Центральной и Южной Азии // Востоковедение. № 1. – Ташкент, 2015. – С. 45-51.

Кобзева О.П. Великий шелковый путь: история и современность. – Ташкент: Фан, 2005.

Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари. – Тошкент: Академия, 2008.

Саидбобоев З. Тарихий география. Ўқув дарслиги. – Т.: Ношир. 2010.

Содиқов Қ. Қўқ турк битиклари: матн ва унинг тарихий талқини. – Тошкент: 2004.

Тарихий манбашунослик муаммолари. / Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Т., 2008.

Хўжаев А. Буюк ипак йўли: муносабатлар ва тақдирлар. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий Энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007.

Ўзбекистонда этнодемографик жараёнлар: Халқаро конференция материаллари. I қисм. – Тошкент: Университет, 2005.

Ўзбекистоннинг янги тарихи. I-III жилд. – Т., Шарқ. 2000.

Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари. – Т., Шарқ. 2001.

BURHONIDDIN AN-NASAFIY TA'LIMOTIDA AXLOQIY QADRIYATLARNING ZAMONAVIY TALQINI

G'uzarov O'.U.

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: facebook, instagram, twitter, tiktok, ijtimoiy tarmoq, axloq, odob, ilm.

Ключевые слова: facebook, instagram, twitter, tiktok, социальная сеть, этика, этикет, наука.

Key words: Facebook, Instagram, Twitter, TikTok, social media, ethics, morality, science.

РЕЗЮМЕ:

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy hayotning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular nafaqat muloqot va ma'lumot almashish vositasi, balki tarbiya hamda axloqiy qadriyatlarni shakllantirishning muhim omiliga aylangan vositadir. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlarning tarbiya jarayonidagi ahamiyati, ularning imkoniyatlari va yoshlar ongiga ko'rsatayotgan ta'sirini ilmiy asosda tahlil qiladi. Texnologik rivojlanish sharoitida tarbiya jarayonini ijtimoiy tarmoqlardan ajratib ko'rib bo'lmaydi. Ushbu platformalarning axloqiy ko'rsatmalarni tarqatish, yosh avlodning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashdagi o'rni kundan-kunga kuchayib bormoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'sirini kamaytirish va ularni pedagogik maqsadlarga yo'naltirish masalasi ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Maqolada ijtimoiy tarmoqlardan tarbiyaviy g'oyalarni ilgari surishda foydalanish mexanizmlari, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda Burhoniddin Nasafiyning yosh avlodni tarbiyalashda ko'rsatgan pedagogik uslublari hamda bu jarayonning samaradorligini oshirishga oid ilmiy asoslangan takliflar va mulohazalari ko'rib chiqiladi. Ushbu yondashuv orqali zamonaviy tarbiyaning nazariy va amaliy tamoyillarini yanada takomillashtirish imkoniyatlari namoyon qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

Сегодня социальные сети стали неотъемлемой частью современной жизни, служа не только инструментом общения и обмена информацией, но и важным средством для воспитания и формирования этических ценностей. Эта статья научно анализирует значимость социальных сетей в образовательном процессе, их возможности и влияние на сознание молодежи. В условиях технологического развития невозможно рассматривать образовательный процесс отдельно от социальных сетей. Роль этих платформ в распространении этических норм и поддержке морального и этического развития молодежи неуклонно растет. В то же время, решение проблемы минимизации негативного воздействия социальных сетей и их направления на педагогические цели остается актуальным вопросом.

Статья рассматривает механизмы использования социальных сетей для продвижения образовательных идей, педагогические методы, применяемые Бурхониддином ан-Насафий в воспитании молодежи, а также научно обоснованные предложения и размышления, на-

правленные на повышение эффективности этого процесса. Этот подход подчеркивает возможности для дальнейшего совершенствования теоретических и практических принципов современного образования.

SUMMARY:

Today, social media has become an inseparable part of modern life, serving not only as a tool for communication and information exchange but also as an important means for education and the formation of ethical values. This article scientifically analyzes the significance of social media in the educational process, its potential, and its impact on the consciousness of young people. In the context of technological development, it is impossible to consider the educational process separately from social media. The role of these platforms in disseminating ethical guidelines and supporting the moral and ethical development of the younger generation is steadily increasing. At the same time, addressing the issue of minimizing the negative effects of social media and directing them toward pedagogical goals remains a pressing concern.

The article examines the mechanisms for utilizing social media to promote educational ideas, the pedagogical methods employed by Burhoniddin an-Nasafi in educating the younger generation, and scientifically grounded proposals and reflections aimed at improving the effectiveness of this process. This approach highlights the opportunities for further refining the theoretical and practical principles of contemporary education.

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda ijtimoiy tarmoqlar texnologik rivojlanish natijasida jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylangan. Facebook, Instagram, Twitter, TikTok kabi platformalar nafaqat muloqot usullarini o‘zgartirib yubordi, balki kundalik hayotning turli jabhalarida yangi imkoniyatlar yaratdi. Ushbu vositalar orqali odamlar tezkor aloqa o‘rnatish, turli mavzular bo‘yicha ma’lumotlar olish va tarqatish, shuningdek, shaxsiy va professional ehtiyojlarini qondirishda mislsiz imkoniyatlarga ega bo‘lishdi.

Biroq, har qanday taraqqiyotning ikki tomoni bo‘lgani kabi, ijtimoiy tarmoqlarning ham ijobiy va salbiy jihatlari mavjuddir. Ularning afzalliklari hayotimizni osonlashtirsa-da, salbiy ta’sirlari jamiyatda, oila va ijtimoiy muhitda turli muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Avvalda ijtimoiy tarmoqlarning foydali tomonlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, ijtimoiy tarmoqlar ilmiy muloqotni rivojlantirib, ilmiy izlanishlarni qo‘llab-quvvatlamokda. Ular yordamida olimlar va mutaxassislar global miqyosda tezkor va samarali tarzda o‘z fikrlarini almashishadi va yangi ilmiy tadqiqotlarni taqdim etadilar. Muammolarni birgalikda hal qilishga yo‘naltirilgan loyihalarni amalga oshiradilar. Bu esa nafaqat bilimlarni tezkor almashishga, balki ilm-fan sohasida global hamkorlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlar o‘zaro muloqot, professional rivojlanish va shaxsiy ehtiyojlarni qondirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirilgan postlar va maqolalar orqali odamlar o‘z fikrlarini keng auditoriyaga yetkazishlari, shuningdek, bir-birlariga yordam berishlari mumkin. Shuningdek, ular yangi biznes loyihalari, ilmiy tadqiqotlar va jamiyatdagi dolzarb masalalarga oid muhokamalarni yo‘lga qo‘yishda keng imkoniyatlar yaratadi.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar bugungi kunda yoshlar, hatto ota-onalar uchun ham tarbiya maskani va axloqiy ko'rsatmalar manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Bu platformalar orqali insonlar bir-birlaridan o'rganib, yangi bilimlarni egallashadi, o'zlarining axloqiy qadriyatlarini mustahkamlashadi. Agar qadimda bu vositalarning o'rnini axloqiy va tarbiyaviy ta'limlar, yozma va og'zaki an'analar egallagan bo'lsa, hozirda ijtimoiy tarmoqlar bu jarayonda yangi imkoniyatlar yaratdi.

Agar qadimda bu vositalar qanday bo'lganini tahlil qiladigan bo'lsak, ijtimoiy tarmoqlarning o'rnini qadimgi axloqiy va tarbiyaviy ta'limlar, yozma va og'zaki an'analar egallagan. Xususan, Burhoniddin an-Nasafiy axloqshunoslikda, insonning ruhiy va axloqiy rivojlanishiga katta e'tibor qaratgan. U o'zining "Axloq" asarida insonning ijtimoiy munosabatlaridagi odob-axloq qoidalarini belgilab bergan, bu esa bugungi kunda ham zamonaviy axloqiy me'yorlarni shakllantirishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Burhoniddin an-Nasafiy axloqni nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki jamiyatdagi to'g'ri va adolatli munosabatlar uchun ham muhim deb bilgan.

Aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va tarbiyaviy g'oyalarni ilgari surish mumkinligi, Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy o'gitlari bilan bog'liq. Uning ta'limoti, odob-axloq, insonlar o'rtasida to'g'ri munosabatlarni yaratishning ahamiyatini ta'kidlab, zamonaviy ijtimoiy tarmoqlarda ham ayni shu prinsiplarni qo'llashni zarur qiladi. Tarmoqlarda axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish, yoshlarni adolat, halollik va o'zaro hurmat kabi asosiy tushunchalar bilan tanishtirish mumkin. Burhoniddin an-Nasafiyning axloqshunoslikdagi o'zni, zamonaviy texnologiyalar yordamida axloqiy ma'lumotlarni keng auditoriyaga yetkazishda davom etmoqda.

Shu tariqa, ijtimoiy tarmoqlarni foydali maqsadlar uchun ishlatish, ularning salbiy ta'sirlarini kamaytirish uchun Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy g'oyalari bizga muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Burhoniddin an-Nasafiy axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda, shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarni to'g'ri yo'naltirishda o'z asarlarida aniq yo'l-yo'riqlarni taqdim etgan. Ularning mazmuni bugungi zamonaviy jamiyatda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan, aksincha, ijtimoiy tarmoqlar kabi texnologik vositalar yordamida axloqiy, ma'naviy qadriyatlarni yanada samarali yetkazishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Zamonaviy jamiyatda axloqiy qadriyatlar insonlarning kundalik hayotida, ijtimoiy va shaxsiy munosabatlarida, mehnat faoliyatida va dunyoqarashida asosiy o'rin tutadi. Axloqiy qadriyatlar, insonning o'zini boshqarish va jamiyatda muvozanatni saqlashdagi xulq-atvor me'yorlari sifatida namoyon bo'ladi. Ular nafaqat an'anaviy madaniyat va urf-

odatlar, balki jamiyatning zamonaviy ehtiyojlari, ilmiy va texnologik rivojlanish hamda globalizatsiya jarayonlari bilan bog‘liq holda o‘zgarib bormoqda.

Zamonaviy dunyoda axloqiy qadriyatlarning talqini avvalgi davrlardan farq qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari yordamida tarqatilgan g‘oyalar va axloqiy normalar jamiyatda yangi o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, yangi axloqiy talablar, inson huquqlari va global miqyosdagi adolat kabi masalalarni o‘z ichiga oladi. Bularning barchasi, bugungi kunda axloqiy qadriyatlarning zamonaviy talqini va shakllanish jarayonini ko‘rsatadi.

Muhammad Sodik Koshg‘ariy o‘rta asr islomiy olimlaridan biri bo‘lib, uning axloqiy qarashlari, insonlar orasida yaxshi munosabatlarni o‘rnatish va ijtimoiy adolatni ta‘minlashga qaratilgan ta‘limotlarida katta ahamiyatga ega. Uning eng mashhur asarlaridan biri bo‘lgan “Odob as-solihin” kitobi, axloqiy qadriyatlar va insonning ma‘naviy kamoloti haqida chuqur va to‘liq tasavvur beradi. Kitobda ko‘rsatilgan asosiy axloqiy qadriyatlar orasida adolat, halollik, sabr-toqat, ilmga hurmat va odob kabi fazilatlar alohida o‘rin tutadi.

Koshg‘ariy, adolatni insonning har jihatdan muvozanatli va halol bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan asosiy tamoyil sifatida ko‘rsatadi. U adolatni, nafaqat shaxsiy hayotda, balki jamiyatdagi barcha ijtimoiy munosabatlarda ham izchil amalga oshirish zarurligini ta‘kidlaydi. Adolat, insonlar o‘rtasida haqqoniy va hurmatli munosabatlarni o‘rnatishda, yuksak axloqiy fazilatlar rivojida muhim o‘rin tutadi.

Bundan tashqari, Koshg‘ariy sabr va toqatni ham katta e‘tibor bilan ko‘rsatadi. Sabr, insonning ichki dunyosini tartibga solish, tashqi qiyinchiliklarga qarshi turish, yomon odatlardan voz kechish orqali amalga oshiriladi. Toqat esa, insonni har qanday sinovlardan o‘ta oladigan, sabr-toqatli va muvozanatli bo‘lishga undaydi. Bu fazilatlar, odamni har qanday vaziyatda salbiy hissiyotlardan himoya qiladi va ruhiy barqarorlikni saqlashga yordam beradi.

Koshg‘ariyning qarashlarida halollik ham juda muhim axloqiy qadriyat sifatida ko‘rsatilgan. Halollik, insonni nafaqat o‘z so‘zlariga, balki ishlariga ham halol bo‘lishga undaydi. Halol so‘zlar va ishlar insonning obro‘-e‘tiborini oshiradi va jamiyatdagi ishonchni mustahkamlaydi. Koshg‘ariy, halollikni axloqning eng oliy fazilatlaridan biri deb biladi va bu fazilatni tarbiyalashni ta‘kidlaydi. Koshg‘ariy ilmga bo‘lgan hurmatni ham alohida ta‘kidlaydi. Ilm, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda va ma‘naviy o‘sishda eng muhim omillardan biridir. Ilm, insonning dunyoqarashini kengaytiradi, unga haqiqatni izlashda yordam beradi va uni yuksak axloqiy fazilatlar bilan tarbiyalaydi. Koshg‘ariy, ilmni izlash va unga hurmat qilish, nafaqat dunyo, balki oxiratda ham insonni yuksaltiradi, degan fikrni ilgari suradi.

Umuman olganda, Koshg‘ariyning “Odob as-solihin” kitobi axloqiy qadriyatlarni va insonni yuksak ma‘naviy kamolotga erishtirishni o‘z ichiga oladi. Uning ta‘limotlari, jamiyatdagi yaxshi munosabatlarni o‘rnatish, tinchlikni

saqlash va insonning ichki dunyosini yaxshilashga yordam beradi. Koshg'ariy, axloqiy fazilatlarni hayotga tatbiq etish, insonning ruhiy yuksalishi va jamiyatdagi barqarorlik uchun asos bo'ladi.

Burhoniddin an-Nasafiy o'zining "Axloq" asarida insonning shaxsiy rivoji va jamiyatda sog'lom munosabatlarni shakllantirish uchun zarur bo'lgan axloqiy me'yorlarni keng yoritadi. Bu kitobda axloqiy tamoyillar insonning kundalik hayotida qanday tatbiq qilinishi lozimligi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Nasafiy axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi sifatida inson qalbini poklash va nafsni nazorat qilishni belgilaydi.

Abul Qosim Nosiriddin Samarqandiy esa "Riyoatul Axloq" asarida shaxsiy va ijtimoiy axloqning uyg'unligi masalasiga chuqur e'tibor qaratadi. U axloqiy tamoyillarni ikki asosiy guruhga bo'ladi:

1. **Shaxsiy axloq:** Bu, Nasafiy ta'kidlashiga ko'ra, insonning o'z ustida ishlashi orqali ichki poklikka erishishi, halollik, sabr-toqat va tavozelikni shakllantirishdan iborat.

2. **Ijtimoiy axloq:** Abul Qosim Nosiriddin Samarqandiy insonlar o'rtasida adolat, hurmat va haqqoniylikni ta'minlashni axloqning ajralmas qismi sifatida ta'riflaydi.

Ushbu ikki mutafakkirning yondashuvlari bir-birini boyitadi va to'ldiradi. Nasafiy axloqiy sifatlarni shaxsiy rivojlanish nuqtayi nazaridan tahlil qilsa, Samarqandiy ularning jamiyatdagi o'rniga e'tibor qaratadi. Bu tamoyillar ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyatga bevosita tatbiq qilinishi mumkin.

Ularning ta'limoti asosida axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish va ijtimoiy muhitni yaxshilashga xizmat qiluvchi tamoyillar ishlab chiqilishi mumkin. Ushbu tamoyillar ijtimoiy tarmoqlardan ma'naviy, ilmiy va tarbiyaviy maqsadlarda foydalanishni rag'batlantiradi. Shunday ekan, ushbu asarlar nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki global axloqiy muammolarni hal etishda ham bebaho manbalar hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jamiyatdagi barcha yo'nalishlarda, Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy ta'limoti ijtimoiy tarmoqlarda, yoshlar tarbiyasida, shaxsiy rivojlanish va ma'naviy kamolotda katta ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy tarmoqlar va globalizatsiya sharoitida, axloqiy qadriyatlar, xususan, adolat, sabr, mehr-shafqat va ilmning yuksak qadriyatlar sifatida tarqatilishi zarurdir.

Yoshlar tarbiyasi - Bugungi kunda yoshlar, ko'plab axloqiy muammolar bilan yuzlashmoqda, jumladan, ijtimoiy tarmoqlarda salbiy xulq-atvorlar, soxta ma'lumotlar va aqidaviy bo'lishliklar keng tarqalgan. Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy qadriyatlarini yoshlar tarbiyasiga kiritish, ularga adolat, halollik, sabr, o'zini tutish kabi fazilatlarni o'rgatish, zamonaviy jamiyatda yuksak axloqiy darajaga erishish uchun muhimdir.

Ijtimoiy adolat - Bugungi jamiyatda adolat, nafaqat shaxsiy hayotda, balki davlat siyosati, qonunlar va iqtisodiy tizimda ham muhim o'rinni egallaydi. Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy ta'limotlari, jamiyatdagi ijtimoiy adolatni ta'minlashda, muhojirlar, kambag'allar, nogironlar va boshqa ijtimoiy guruhlariga nisbatan hurmatni oshirishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar. Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy qadriyatlarini, uning davridan bugungi kunga qadar ahamiyatini yo'qotmagan. U o'z ta'limotida insonlarning axloqiy to'g'rilik va jamiyatdagi muvozanatni saqlashda asosiy tamoyillarni ishlab chiqqan. Uning fikricha, axloqiy fazilatlar, masalan, adolat, sabr, halollik va mehr-shafqat nafaqat shaxsiy hayotda, balki jamiyatning barcha sohalarida muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy dunyo o'zgarayotgan va rivojlanayotgan bir paytda, Burhoniddin an-Nasafiyning ta'limotlari, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlarda va tez o'zgarayotgan madaniyatda qo'llanilishi zarur. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida ko'plab axloqiy muammolar, masalan, soxta axborotlar, kamsitishlar, yoki hurmatsizlik holatlari mavjud. Shunday sharoitda, Nasafiyning axloqiy qadriyatlarini yosh avlodga o'rgatish, ularni axloqiy jihatdan to'g'ri yo'ldan boshqarishga yordam beradi.

Ushbu qadriyatlar jamiyatdagi barcha qatlamlarga ta'sir qilishi, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga, odamlar o'rtasida hurmat va hamjihatlikni kuchaytirishga yordam beradi. Bu nafaqat individuallar darajasida, balki jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy tuzilmasida ham samarali natijalar berishi mumkin.

Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy qadriyatlarini, bugungi jamiyatda o'zining dolzarbligini saqlab qolgan. Ularning o'rganilishi va qo'llanilishi ijtimoiy munosabatlarning yaxshilanishiga, insonlarning ma'naviy va axloqiy rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Bugungi kunda, ijtimoiy tarmoqlarda, o'quv jarayonlarida va kundalik hayotda bu qadriyatlarni qo'llash, insonlarning axloqiy mas'uliyatini oshirishga yordam beradi. Yoshlarning axloqiy qadriyatlarni o'z hayotlariga tatbiq etishlari, ularni yaxshilanishga undaydi va jamiyatda hurmatga asoslangan munosabatlar o'rnatadi. Nasafiyning ta'limoti zamonaviy jamiyatda ahloqiy barqarorlikni ta'minlashda va ijtimoiy tizimning muvozanatli ishlashida zarur tamoyillarni taqdim etadi.

Shu bilan birga, uning axloqiy qadriyatlarini nafaqat musulmonlar uchun, balki dunyoning boshqa madaniyatlari uchun ham universal ahamiyatga ega. Shunday qilib, Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy qarashlari, bugungi kunda nafaqat ijtimoiy adolatni, balki insoniyatning umumiy yuksalishini ta'minlashda yordam beradi.

Xulosa. Zamonaviy ijtimoiy tarmoqlarda tarbiyaviy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish imkoniyati cheksiz. Ammo bu imkoniyatdan samarali foydalanish

uchun ota-bobolarimizning ma'naviy merosiga tayanish lozim. Burhoniddin an-Nasafiyning axloqiy ta'limotlari ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlarning dunyoqarashini kengaytirish va ularni ma'naviy jihatdan rivojlantirishda asos bo'la oladi. Masalan, u ta'lim va tarbiya jarayonida odob-axloq qoidalariga qat'iy rioya qilishni va har bir insonning o'z xulqini nazorat qilishini ta'kidlagan. Ushbu tamoyillar bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot madaniyatini shakllantirishda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Nasafiyning fikrlariga ko'ra, insonning axloqi uning oila va jamiyat oldidagi mas'uliyatini belgilaydi. Ota-bobolarimiz oilaviy qadriyatlarni saqlash va avloddan-avlodga o'tkazishni jamiyatning poydevori deb bilganlar. Bugungi ijtimoiy tarmoqlar, to'g'ri yo'naltirilgan taqdirda, bu qadriyatlarni keng ommaga yetkazish va ularni yoshlar ongida mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, axloqiy qoidalarga asoslangan kontentlar, ta'lim va tarbiya bilan bog'liq ma'lumotlarni keng tarqatish orqali ijtimoiy tarmoqlarni haqiqiy tarbiya maktabiga aylantirish mumkin.

Shunday qilib, ota-bobolarimiz qoldirgan ma'naviy meros bugungi kundagi ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlari bilan uyg'unlashib, axloqiy me'yorlarni shakllantirish va yoshlar ongini ma'naviy jihatdan yuksaltirishda asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin. Burhoniddin an-Nasafiyning ta'limotlari bizga shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarni yanada adolatli va samarali yo'naltirishda beqiyos yondashuvni taklif etadi. Shu sababli, ijtimoiy tarmoqlardan foydalangan holda ota-bobolarimizning bu bebaho merosini kelajak avlodga yetkazish har birimizning ma'naviy burchimizdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Burhoniddin an-Nasafiy. Axloq. Toshkent: Movarounnahr nashriyoti, 2008. 74-76 b.
- Karimov I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2008. 22-25 b.
- Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. 142-147 b.
- Hobsbaum E. The Age of Extremes: The Short Twentieth Century. London: Abacus, 1994. 452-456 b.
- Solijonov U. Ijtimoiy tarmoqlarning jamiyatga ta'siri. Toshkent: Ma'rifat nashriyoti, 2020. 143-145 b.
- Rasulov D. Yoshlar tarbiyasida axloqiy qadriyatlarning o'rni. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. 1-4 b.
- Davletov T. Milliy g'oyaning tarbiya va axloqdagi roli. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2019. 39-42 b.
- Ziyoiy R. Ijtimoiy tarmoqlar: foyda va xavflar. Maqola. "Zamonaviy texnologiyalar" jurnali, 2022. 71-74 b.
- Qosimova G. Axloqshunoslikning nazariy asoslari. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. 190-205 b.
- G'ulomov F. Milliy madaniyat va globalizm muammolari. Toshkent: Sharq, 2021. 87-97 b.
- Muhammad Sodik Koshg'ariy. Odob as-Solihin. Toshkent: Yangi asr avlodi 2002. 21-25 b.
- Karimov, S. "Islomiy odob-axloq tarbiyasi". Toshkent: O'zbekiston xalq nashriyoti, 2015. 75-81 b.
- Abul Qosim Nosiriddin Samarqandiy. "Riyoatul axloq" 42-44 b.

ТАРИХ ДАРСЛАРИНИ ЗАМОНАВИЙ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ЎҚИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ

Мавлонов Дж.У.

Чирчиқ шаҳар 3-умумтаълим мактаб тарих фани ўқитувчиси

Таянч сўзлар: инсонпарварлаштириш, демократлаштириш, педагогик технология, таъсаввур, хусусият, моҳият, мазмун, технология.

Ключевые слова: гуманизация, демократизация, педагогическая технология, понятие, сущность, содержание, технология.

Key words: humanization, democratization, pedagogical technology, concept, nature, essence, content, technology.

РЕЗЮМЕ:

Таълимни босқичма-босқич ахборотлаштирилиши натижасида унинг амалдаги айрим анъанавий элементларини янгилари, жумладан, замонавий педагогик технологиялар билан алмашинувини юзага келтирмоқда. Илмий-техникавий ривожланиш натижасида турли ихтисосликлар бўйича кўп сонли мутахассисларга бўлган эҳтиёжнинг кучайиши, таълим тизими олдида қўйилган жамият талабларининг кескин ортиши масофадан ўқитишга оид илмий-назарий асосларнинг шаклланиб боришига сабаб бўлди.

Таълим-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни қўллаш аввало педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократизациялашни талаб этади. Чунки педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократизациялашни амалга оширмай туриб қўлланган ҳар қандай педагогик технология кутилган самарани бермайди.

Педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш асосидаги педагогик технология авторитар технологияга қарама-қарши бўлиб, педагогик жараёнда ҳамкорлик, ғамхўрлик, таълим олувчилар шахсини ҳурмат қилиш ва эъзозлаш орқали шахснинг таҳсил олиши, ижод билан шуғулланиши ва ўзини ўзи ривожлантиришига қулай ижтимоий ва психологик муҳит яратади. Мазкур жараёнда талаба ўз ўқув фаолиятининг субъекти саналади ва педагог билан ҳамкорликда ягона таълим жараёнининг субъекти - таълим-тарбия вазифаларини ҳал этади.

Тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг дидактик асослари умумтаълим мактабларининг ўқиш, одобнома, тарихдан ҳикоялар, тарих, Ўзбекистон тарихи, жаҳон тарихи, Ватан туйғуси ва миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари ҳамда педагогика олий таълим муассасаларида умумий педагогика, педагогик технология, тарих ўқитиш назарияси ва методикаси, миллий ғоя ва маънавият асосларини ўқитиш назарияси ва методикаси ўқув фанларининг мазмунини бойитишга хизмат қилади.

Мақолада тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг дидактик асослари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Постепенная информатизация образования приводит к замене некоторых существующих традиционных его элементов новыми, в том числе современными педагогическими технологиями. В результате развития науки и техники, растущей потребности в большом количестве специалистов различных специальностей, резкого повышения требований общества к системе образования сформировались научно-теоретические основы дистанционного обучения.

Применение современных педагогических технологий в образовательном процессе требует, прежде всего, гуманизации и демократизации педагогических отношений. Потому что любая педагогическая технология, применяемая без гуманизации и демократизации педагогических отношений, не даст ожидаемых результатов.

Педагогическая технология, основанная на гуманизации и демократизации педагогических отношений, является противоположностью авторитарной технологии и создает социально-психологическую среду, благоприятную для индивидуального образования, творчества и саморазвития на основе сотрудничества, заботы и уважения к личности обучающихся в педагогическом процессе. В этом процессе обучающийся рассматривается как субъект собственной образовательной деятельности и совместно с преподавателем решает образовательные и воспитательные задачи — субъект единого образовательного процесса.

Дидактические основы преподавания уроков истории на основе современных педагогических технологий служат обогащению содержания предметов чтения, этикета, рассказов по истории, истории, истории Узбекистана, всемирной истории, чувства Родины и идеи национальной независимости и основ духовности в средних школах, а также общей педагогики, педагогической технологии, теории и методики преподавания истории, теории и методики преподавания основ национальной идеи и духовности в высших педагогических заведениях.

В статье изложены дидактические основы преподавания уроков истории на основе современных педагогических технологий.

SUMMARY:

As a result of the gradual informatization of education, some of its existing traditional elements are being replaced by new ones, including modern pedagogical technologies. As a result of scientific and technological development, the need for a large number of specialists in various specialties, a sharp increase in the demands of society on the education system, has led to the formation of scientific and theoretical foundations for distance learning.

The application of modern pedagogical technologies to the educational process requires, first of all, the humanization and democratization of pedagogical relations. Because any pedagogical technology applied without humanizing and democratizing pedagogical relations will not produce the expected results.

Pedagogical technology based on the humanization and democratization of pedagogical relations is the opposite of authoritarian technology and creates a social and psychological environment conducive to individual education, creativity, and self-development through cooperation, care, respect and appreciation of the personality of learners in the pedagogical process. In this process, the student is considered the subject of his own educational activity and, together with the teacher, solves educational and educational tasks - the subject of a single educational process.

The didactic foundations of teaching history lessons on the basis of modern pedagogical technologies serve to enrich the content of the subjects of reading, etiquette, stories from history, history, history of Uzbekistan, world history, a sense of homeland and the idea of national independence and spirituality in secondary schools, as well as the theory and methodology of teaching general pedagogy, pedagogical technology, theory and methods of teaching history, and the theory and methods of teaching the basics of national ideas and spirituality in higher educational institutions of education.

The article describes the didactic foundations of teaching history lessons on the basis of modern pedagogical technologies.

Кириш. Бугунги замонавий жамият ҳаётида рўй бераётган изчил ўзгаришлар, ахборот технологиялари тараққиёти, глобал ахборотлаштириш жараёнлари инсоният фаолиятининг барча соҳалари, жумладан, таълим тизимларида кўзланган мақсадга эришишдаги ҳаракатлар самарадорлигига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Таълимни босқичма-босқич ахборотлаштирилиши натижасида унинг амалдаги айрим анъанавий элементларини янгилари, жумладан, замонавий педагогик технологиялар билан алмашинувини юзага келтирмоқда. Илмий-техникавий ривожланиш натижасида турли ихтисосликлар бўйича кўп сонли мутахассисларга бўлган эҳтиёжнинг кучайиши, таълим тизими олдида қўйилган жамият талабларининг кескин ортиши масофадан ўқитишга оид илмий-назарий асосларнинг шаклланиб боришига сабаб бўлди.

Хозирги кунда педагогик адабиёт, таълим муаммоларига оид маърузалар, расмий ҳужжатларда «янги педагогик технология», «илғор педагогик технология», «замонавий педагогик технология» иборалари кенг қўлланмоқда. «Педагогик технология – бу бутун ўқитиш ва билимларни ўзлаштириш жараёнида ўз олдида таълим шакллари самарадорлаштириш вазифасини қўйувчи техник ҳамда шахс ресурслари ва уларнинг ўзаро алоқасини ҳисобга олиб, билимларни яратиш, қўллаш ва белгилашнинг тизимли услубидир».

Адабиётлар таҳлили ва методология. Тарих фанини ўқитиш билан боғлиқ монография Б.Ходжаев томонидан ёзилган бўлиб, унда ўқувчиларда тарихий тафаккурни ривожлантиришнинг концептуал асослари ва амалий-технологик тизими ишлаб чиқилган [3]. М.Т.Жуманиёзова [1], Қ.Р.Шоназаров [5]лар томонидан амалга оширилган тадқиқотлар доирасида тарих фани ўқитувчиларини инновацион фаолиятга тайёрлаш, миллий-озодлик ҳаракатлари тарихини ўқитиш, тарих таълимида курслараро узвийликни таъминлаш, бўлажак ўқитувчиларни мактаб ўқувчиларининг тарихий тафаккурини шакллантиришга тайёрлаш масалалари тадқиқ этилган.

Таълим-тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни қўллаш аввало педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократизациялашни талаб этади. Чунки педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократизациялашни амалга оширмай туриб қўлланган ҳар қандай педагогик технология кутилган самарани бермайди.

Профессор Н.Сайидахмедовнинг фикрича «Технология – бу шахсни ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш қонунларини ўзида жо қиладиган ва яқуний натижани таъминлайдиган педагогик фаолиятдир» [2]. Технология тушунчаси регулятив (тартибга солиб турувчи) таъсир этиш кучига эга бўлиб, эркин ижод қилишга ундайди:

- самарадор ўқув-билиш фаолиятининг асосларини топиш;
- уни экстенсив (куч, вақт, ресурс йўқотишга олиб келадиган самарасиз) асосдан кўра интенсив (жадал), мумкин қадар илмий асосда қуриш;
- талаб этилган натижаларни қафолатлайдиган фан ва тажриба ютуқларидан фойдаланиш;
- ўқитиш давомида тузатишлар эҳтимолини лойиҳалаш методига таянган ҳолда йўқотиш;
- таълим жараёнини юқори даражада ахборотлаштириш ва зарурий ҳаракатларни алгоритмлаш;
- техник воситаларни яратиш, улардан фойдаланиш методикасини ўзлаштириш ва бошқалар.

Технология мураккаб жараён сифатида қатор ўқитиш босқичларидан, ўз навбатида, бу босқичларнинг ҳар бири ўзига хос амаллардан иборат бўлади. Амал – ўқитувчининг синфда мавзу бўйича ўқув элементларини тушунтириш борасидаги бажарган ишлар йиғиндиси бўлиб, ўқитиш жараёнининг шу босқичида тугалланган қисмини ташкил этади.

Педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш асосидаги педагогик технология авторитар технологияга қарама-қарши бўлиб, педагогик жараёнда ҳамкорлик, ғамхўрлик, таълим олувчилар шахсини ҳурмат қилиш ва эъзозлаш орқали шахснинг таҳсил олиши, ижод билан шуғулланиши ва ўзини ўзи ривожлантиришига қулай ижтимоий ва психологик муҳит яратади. Мазкур жараёнда талаба ўз ўқув фаолиятининг субъекти саналади ва педагог билан ҳамкорликда ягона таълим жараёнининг субъекти - таълим-тарбия вазифаларини ҳал этади.

Натижалар. Ҳозирги вақтда муҳим ва мураккаб вазифа - бир қолипда фикрлашдан қочиш, педагогик онгини ўзгартириш, янглиш тасаввурлардан қутилиш, ёш авлодни тарбиялашда ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи янгича йўналишларни излашдан иборат. Тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг ўзига хос хусусиятлари, моҳияти ва мазмунига кўра икки гуруҳга ажратилади:

1) педагогик жараённинг характери, бориши ва мазмунини ўзгартиришда қўлланиладиган педагогик технологиялар: таълим жараёнини инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш технологияси; шахсга йўнал-

тирилган технологиялар; ривожлантирувчи таълим технологиялари; таълимни дифференциаллаштириш ва индивидуаллаштириш;

2) тарих дарсларида фойдаланиладиган технологиялар: дидактик ўйин технологияси, муаммоли таълим технологияси, модулли таълим технологияси, ҳамкорликда ўқитиш технологияси, лойиҳалаш технологияси.

Тарих фани ўқитувчиси ҳар бир дарснинг технологик моделини яратиш учун қуйидаги босқичларга асосланиши лозим:

1-босқич. Тарих ўқитувчиси дарсда инновацион технологиялардан дарснинг ҳар бир босқичида мақсадга мувофиқ фойдаланиш самарадорлик гарови эканлигини унутмаган ҳолда, ўз педагогик фаолияти ва ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини тасаввур қилиши лозим.

2-босқич. Тарих фани ўқитувчиси дарсга тайёргарлик кўриш жараёнида ўрганиладиган мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда дарснинг идентив (вазифа ва кутиладиган натижаларга мос) мақсади ҳамда таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи вазифаларини аниқлайди ва уларга эришиш йўллари аниқлаштиради. Тарих фанини ўқитиш жараёнида ўқув мақсадларига эришиш даражасини тасаввур қилиш учун аввало, ушбу жараённинг яхлитлиги ва тизимлилигини тушуниб олиш зарур. Ўқитувчи ўқув мақсадларини аниқлашда қуйидаги ишларни босқичма-босқич амалга ошириши лозим: ўқув фани бўйича ДТС асосида ўқувчилар билимига қўйиладиган талабларни боблар ва мавзулар кесимида ишлаб чиқиш; ўқувчилар ўзлаштириши лозим бўлган билимлар таркибидаги умумий ва хусусий тушунчалар, уларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаштириш.

3-босқич. Ўқитувчи дарс давомида ўқув мақсадларига эришиш даражасини аниқлаш мақсадида кутилаётган натижани ойдинлаштириши керак.

4-босқич. Тарих ўқитувчиси ўрганиладиган мавзу мазмунидан келиб чиққан ҳолда, инновацион технологияларни қўллаш талаблари асосида дарсни ташкил этиш учун фойдаланиладиган дидактик тарқатма материалларини тайёрлайди.

5-босқич. Тарих ўқитувчиси ушбу босқич бўйича амалга ошириладиган ишларни ўқув мақсадларига эришиш даражасини аниқлаш асосида мазкур жараёнга жиддий ёндашиши зарур.

Тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг дидактик асослари қуйидаги босқичлардан ташкил топади.

1. Гуруҳни ташкил этиш ёки йиғиш босқичи.
2. Бошланғич босқич.
3. Ишни олиб бориш босқичи.
4. Яқунлаш босқичи.

Энг муҳими гуруҳни ташкил қилиш босқичи бўлиб, бунда қуйидаги жиҳатларга эътибор бериш керак:

- гуруҳ аъзоларининг сони 8 тадан 12 тагача (баъзи ҳоллардагина 20 тагача) бўлгани маъқул.

- иштирокчиларнинг ёши иложи борица тахминан тенг бўлиши.

- иштирокчилар орасида қиз ва ўғил болалар сони имкони борица тенг бўлиши керак.

Бундан ташқари тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишда қуйидаги таъмойилларга асосланиш мумкин:

Фаоллик тамойили.

Бу тамойил кўпроқ тарих дарсида қуйидаги ғояга бўйсунди: Инсон эшитганларининг 10% ни, кўрганларининг 50% ни, айтиб берганларининг 70% ни ва ниҳоят ўзи қилганларининг 90% ни ўзлаштиради.

Ижодийлик тамойили.

Бу тамойилнинг асосий моҳияти шундан иборатки, тренинг давомида иштирокчилар гуруҳи тарихда аниқ бўлган, кашф этиб улгурилган ғоялар, қонуниятларни топадилар, кашф қиладилар, энг асосийси эса ўзларининг шахсий ресурсларини, имконият ва сифатларини англаб етадилар.

Хулқ-атвор объективлашиши (англаб етилиши) тамойили.

Машқлар давомида иштирокчилар хулқ-атвори импульсивликдан объективлик даражасига ўтади ва тренинг давомида ўзгаришлар киритиш имконини беради. Хулқ-атвор объективлигининг универсал воситаси сифатида акс алоқа ҳисобланади. Гуруҳдаги акс алоқани юзага келишини таъминлаш тренернинг масъулиятидир.

Шериклик (Субъект-субъектлик) мулоқоти тамойили.

Шериклик, ёки субъект-субъектлик мулоқоти бошқалар манфаати, улар ҳиссиётлари, ҳис-туйғулари, қайғулари, бошқа инсоннинг шахсий кадр қиммати деб тан олинади. Ушбу тренингнинг қўлланилиши гуруҳда ишонч, очиқлик иқлимини яратади.

Юқоридаги тамойиллардан ташқари, тренингнинг самарали бўлиши маълум бир жиҳатдан тренернинг специфик принципларига ҳам боғлиқдир.

Муҳокама. Тарих ўқитувчиси ҳар доим тренинг ўтказишга киришишдан аввал ўзига:

Мен қандай мақсадга эришмоқчиман?

Мен нима учун шу мақсадга эришмоқчиман?

Мен қандай воситалар билан унга эришмоқчиман? каби саволларини бериши лозим.

Бу саволларга жавобни тарих ўқитувчисига гуруҳ билан ишлаш давомида диагностик тадқиқотлар очиб беради.

Топшириқнинг амалга оширилишида биринчи кадам дарслик ва қўлланмаларнинг тўғри танланишидир. Энг кўп қўлланиладигани, гуруҳий дискуссиялар, ролли ўйинлар, психодрамма ва унинг модификацияси ҳисобланади.

Тренинг қонунлари. Тренинг - эмоцияга бой, ноанъанавий машғулот бўлиб, шахснинг мулоқот усулини ўзгартириш, уйғунлаштиришга, шахслараро муносабатларни яхшилаш, бошқа одамлар билан мулоқотда юзага келадиган қарама-қаршиликларни ҳал этишга йўналтирилади.

Тренинг қонунларининг мақсад ва вазифалари.

1. Тренинг гуруҳини умумий қонунлар асосида жипслаштириш.
2. Гуруҳий тренинг ўтказишнинг асосий ташкилий тартибини белгилаб бериш.
3. Қабул қилинган қонунлар асосида гуруҳни бошқариш имконияти.
4. Тренинг қонунларининг тренинг мақсади ва вазифаларига йўналганлиги гуруҳнинг қўйилган мақсадга эришишига ёрдам беради.

Тренинг жараёнида албатта ўтказилиши керак бўлган биринчи босқич - гуруҳий меъёрларни, яъни тренинг қонун қоидаларини ишлаб чиқиш босқичидир. Бунда иштирокчилар билан бу меъёрларга албатта риоя қилиш кераклиги тўғрисида келишиш ва ҳар бир аъзонинг розилигини олиш керак. Бу қоидаларга риоя этиш тренингнинг мақсадига эришиш ва қулай психологик иқлимнинг яратилишида катта аҳамиятга эга ҳисобланади.

Хулоса. Тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг дидактик асослари мазкур муаммонинг ечимини топишда қуйидаги масалаларга эътибор қаратишни талаб этади:

- ўқувчиларда тарихий тафаккурни ривожлантиришда умумтаълим босқичлари ўртасида узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш;
- ўқувчиларда тарихий тафаккурни ривожлантириш жараёнига компетентли ёндашувни татбиқ этиш, умумтаълимий компетенцияларни лойиҳалаштириш босқичларини аниқлаш;
- ўқувчиларда тарихий тафаккурни ривожлантиришнинг устувор йўналиши сифатида уларда ахборот истеъмоли маданиятини таркиб топтиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш ва бошқалар.

Тарих дарсларини замонавий педагогик технологиялар асосида ўқитишнинг дидактик асослари умумтаълим мактабларининг ўқиш, одобно-

ма, тарихдан ҳикоялар, тарих, Ўзбекистон тарихи, жаҳон тарихи, Ватан туйғуси ва миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари ҳамда педагогика олий таълим муассасаларида умумий педагогика, педагогик технология, тарих ўқитиш назарияси ва методикаси, миллий ғоя ва маънавият асосларини ўқитиш назарияси ва методикаси ўқув фанларининг мазмунини бойитишга хизмат қилади.

Фойдаланган адабиётлар:

Жуманиёзова М.Т. Тарих дарсларида инновацион технологиялардан фойдаланиш. // Халқ таълими журнали. - 2006. - №2. 44-46 б.

Сайидахмедов Н. Янги педагогик технологиялар. – Тошкент: Молия, 2003.

Ходжаев Б.Х. Ўқувчиларда тарихий тафаккурини ривожлантириш технологияси. / Юсак маънавиятли шахсни шакллантириш тарбия технологияси. Монография. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2012. – 320 б.

Ходжаев Б.Х. Тарихий тафаккурни ривожлантириш ва ўқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқаришнинг ўзаро алоқадорлиги // Таълим тизими бошқарув кадрларни тайёрлаш: муаммолар ва истикболлар. 80 Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2014. – Б.338-342.

Шоназаров Қ.Р. Бўлажак тарих ўқитувчиларини мактаб ўқувчиларида тарихий тафаккурни шакллантиришга тайёрлаш: Пед. фан. ном. ... дис. – Т., 2002. – 134 б.

THE INTERPLAY OF IRIS MURDOCH'S NOVELS AND EXISTENTIAL PHILOSOPHY: A STUDY OF MORALITY, FREEDOM, AND THE HUMAN CONDITION

Rahmonqulova Z.N.

*Teacher of Uzbekistan State University of
World Languages*

Tayanch soʻzlar: Iris Murdoch, adabiyot, falsafa, asar, ijod, axloqiy masalalar, erkinlik, ekzistensial falsafa.

Ключевые слова: Айрис Мердок, литература, философия, труд, творчество, моральные проблемы, свобода, экзистенциальная философия.

Key words: Iris Murdoch, literature, philosophy, work, creativity, moral issues, freedom, existential philosophy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada Iris Murdochning romanlari va ekzistensial falsafa oʻrtasidagi oʻzaro taʼsiri haqida maʼlumotlar berilgan. Murdoch axloqiy masalalarni oʻz asarlarida doimiy ravishda koʻtaradi. U axloqiy xulq-atvorni faqat shaxsiy manfaatlar va ehtiyojlar bilan bogʻlamasdan, balki insonning ichki dunyosi va uning atrofidagi muhit bilan bogʻliq holda koʻradi. Murdochning fikricha, axloqiy qarorlar insonning oʻziga xosligini, uning erkinligini va boshqa insonlar bilan aloqalarini belgilaydi. Yozuvchi, insonning ichki ziddiyatlari va axloqiy tanlovlari orqali ekzistensializmning asosiy gʻoyalarini oʻrganadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается взаимодействие романов Айрис Мердок и экзистенциальной философии. Мердок постоянно поднимает этические вопросы в своих работах. Нравственное поведение он видит не только в связи с личными интересами и потребностями, но и в связи с внутренним миром человека и окружающей его средой. По мнению Мердока, моральные решения определяют индивидуальность человека, его свободу и отношения с другими людьми. Писатель исследует основные идеи экзистенциализма через внутренние конфликты и нравственный выбор человека.

SUMMARY:

This article examines the interaction between Iris Murdoch's novels and existential philosophy. Murdoch constantly raises ethical issues in her works. She sees moral behavior not only in connection with personal interests and needs, but also in connection with the inner world of a person and the environment around him. According to Murdoch, moral decisions determine the individuality of a person, her freedom and relationships with other people. The writer explores the main ideas of existentialism through the internal conflicts and moral choices of a person.

Introduction. Iris Murdoch, one of the most important English writers of the 20th century, is known for her literary works and philosophical views. She was born on June 15, 1919 in Ireland. Her life and work had a great influence in the fields of literature and philosophy. Murdoch's writings are mostly reflections on human moral choices, freedom and inner conflicts. Murdoch had an interesting childhood and education. She received her early education in Ireland and later moved to England. She attended Oxford University and studied philosophy, literature and history. During her studies at Oxford, Murdoch began to form her philosophical views, which greatly influenced her literary work in the future. During her studies, she became acquainted with famous philosophical writers, including Bertrand Russell and Jean-Paul Sartre. Murdoch's work begins in the 1950s with her first novel, *Under the Net* (1954). This work defined the author's unique style and themes. In *Under the Net*, Murdoch expresses her views on human freedom, moral issues, and purpose in life. This novel is the first step in Murdoch's creative path, which will continue in her later works.

Materials and methods. Murdoch's work includes many novels, essays and short stories. She wrote 26 novels, several collections of essays and plays. Her most famous novels include *The Bell* (1958), *The Black Prince* (1973), *The Sea*, *The Sea* (1978) and *The Good Apprentice* (1985). These works reflect Murdoch's interest in exploring ethical and existential themes. In *The Sea*, *The Sea*, Murdoch explores the process of human self-realization and its inner conflicts. The work, in the writer's own style, illuminates complex characters and problems in their lives. This novel earned Murdoch the Booker Prize in 1978 and is recognized as one of the most important works of her creative career. Moral issues are always at the center of Murdoch's writings. It reflects deeply on human moral choices and their consequences. For Murdoch, moral choices are central to the process of self-discovery. It explores moral issues through conflicts, emotions and social relations in the inner world of man. Through these processes, Murdoch offers opportunities for self-awareness and self-discovery. Freedom also appears as an important theme in Murdoch's work. She associates freedom with a person's ability to make their own choices and decisions. Murdoch emphasizes that freedom is not only related to external conditions, but also to internal factors. Man learns how to understand and embrace freedom as she grapples with her inner conflicts and social pressures. Through these processes, Murdoch demonstrates the delicate balance between freedom and responsibility. The human condition also plays an important role in Murdoch's work. She thinks deeply about human existence, its meaning and goals in life. Murdoch explores the challenges and internal conflicts that arise

in the process of human self-realization. It shows what obstacles a person faces in the process of defining her goals in life and realizing her identity. Through these processes, Murdoch seeks to explore the complexity of human life and its meaning.[1]

Results and discussions. Murdoch's novels are often characterized by complex plots in which countless characters representing different philosophical positions undergo kaleidoscopic changes in their relationships with one another. Realistic observations of the lives of middle-class professionals in the 20th century are interspersed with unusual events that include macabre, grotesque and brutal comics. The novels illustrate Murdoch's belief that while people have the freedom to exercise rational control over their lives and actions, they are actually at the mercy of the subconscious, the decisive influence of society as a whole, and other inhuman forces. In addition to novels, Murdoch wrote plays, poems, and works of philosophy and literary criticism. According to existentialism: (1) Existence is always separate and individual - always my existence, your existence, her existence. 2) existence, first of all the problem of existence (i.e. its mode of existence); Therefore, it is also an investigation into the meaning of existence. (3) This inquiry is constantly confronted with various possibilities between which the present (i.e. man) must make a choice and then commit. (4) Since these possibilities exist in the individual's relationships with things and other people, existence is always existence in the world, that is, in a specific and historically determined situation that limits or conditions the choices. That is why people are called, to paraphrase Martin Heidegger, "Dasein" because they are characterized by the fact that they exist or are in the world and live in it.[2]

Regarding the first point about the uniqueness of being, existentialism opposes any doctrine that sees man as the manifestation of an absolute or infinite substance. As such, it opposes many forms of idealism that emphasize the mind, soul, mind, idea, or soul. Second, it opposes any doctrine that humans must be divided into their elements in order to know or see a known and complete reality. Therefore, she rejects any form of objectivism or scientism, because these approaches emphasize the brutal reality of external facts. Third, existentialism is opposed to any form of necessity; because existence consists of possibilities that the individual can choose from and through which she can project himself. Finally, regarding the fourth point, existentialism is incompatible with any solipsism (says that I alone exist) or any epistemological idealism (says that the objects of knowledge are mental), because existence is a

relation to other beings. always extending beyond itself to the essence of these beings; it is transcendence, so to speak.[3]

Based on such foundations, existentialism can take different and opposing directions. It can claim the transcendence of being over being, and it can take a theistic form by considering this transcendence as the origin or foundation of being. On the other hand, she can project himself in absolute freedom, present himself as a problem, create himself and thus take on the function of God. Thus, existentialism presents itself as radical atheism. Or it insists on the finiteness of human existence, the inherent limits of projection and choice. Thus, existentialism presents itself as humanism. As existentialism spread to continental Europe from the 1940s, its currents developed according to the variety of interests they served: religious interests, metaphysical interests (or the nature of being), as well as moral and political interests. This diversity is at least partly due to the diversity of existentialist sources. One such source is the subjectivism of Augustine, a fourth- and fifth-century theologian who encouraged others not to go beyond themselves in the search for truth because the truth lay within them. "If you see that you are fickle by nature," she wrote, "get over yourself." Another source is the Dionysian Romanticism of the 19th-century German philosopher Friedrich Nietzsche, who glorified life in its most irrational and brutal aspects and made this glorification the proper task of a "higher person" who exists beyond good and evil. Another source is the nihilism of the Russian writer Fyodor Dostoyevsky, who in her novels sees man as always defeated by her own decisions and always faced with a puzzle that she cannot solve himself. Because of the diversity of such sources, existentialist teachings focus on multiple aspects of existence. They focus primarily on the problem of the human situation, whereby individuals are constantly confronted with a multitude of possibilities or alternatives from which they can choose and shape their lives. Secondly, the teachings focus on the phenomena of this situation and especially on negative or surprising phenomena, such as: B. worries or worries that dominate the individual because all her possibilities depend on her relationships with things and other people; fear of death or failure of her projects; "Shipwreck" in insurmountable "limit situations" (death, struggle and suffering inherent in all forms of life, a situation that everyone faces every day); the guilt associated with limiting choices and the responsibilities that flow from their exercise; Boredom from repetitive situations; and the absurdity of her floating between the infinity of her aspirations and the infinity of her possibilities. Third, the teachings focus on the intersubjectivity inherent in existence, understood as a personal relationship between two individuals, me

and you, so that you can be another person or God, or an anonymous mass and people, as an impersonal relationship between you be understood. a person who is deprived of any real communication with others. Fourth, existentialism focuses on ontology, a doctrine of the general meaning of being, which can be approached in many ways: by analyzing the temporal structure of being; by the etymology of the most common words – to assume that being itself is at least partially revealed (and therefore hidden) in ordinary language; by rationally explaining the existence of the world, the mind, and the presence of God through ciphers or symbols; through existential psychoanalysis, which makes existence aware of the underlying “project” in which existence exists; or finally, by the analysis of the fundamental modality to which all aspects of being correspond - that is, by the analysis of possibility. Fifth, the existential analysis has a therapeutic value, which, on the one hand, allows the liberation of human existence from the deception or discrimination that it is subjected to in everyday life, and on the other hand, the direction of human existence. depending on its authenticity - that is. h. relationships centered on yourself, other people, the world, and God. Different forms of existentialism can also be distinguished on the basis of language, which is an indicator of the cultural traditions to which they belong and often explains the differences in the terminology of different authors. In the 20th century, Martin Heidegger and Karl Jaspers were the main representatives of German existentialism; French personalist existentialism was Gabriel Marcel and Jean-Paul Sartre; the French phenomenologist was Maurice Merleau-Ponty; Spanish existentialism was Jose Ortega and Gasset; Russian idealist existentialism was Nikolai Berdyaev (but he spent half of her adult life in France); And Italian existentialism was Nicola Abbagnano. However, linguistic differences are not crucial for determining philosophical affinities. For example, Marcel and Sartre were much further apart than Heidegger and Sartre; There was a greater affinity between Abbagnano and Merleau-Ponty than between Merleau-Ponty and Marcel.[4]

The influence of existential philosophy is clearly visible in Murdoch's works. She reflects the principle of "man determines her own destiny", which is one of the main ideas of existentialism, in her works. The process of making one's own choices and decisions is important in determining one's goals in life. Murdoch explores the conflicts and challenges that arise in the process of realizing one's identity. Through these processes, she shows the problems that man faces in determining her own destiny. Iris Murdoch died on February 8, 1997 after a long battle with illness. Her work and philosophical views had a great impact on literature and the fields of philosophy. Through her literary works, Murdoch

remains an essential resource for any reader seeking to explore the inner world of man and her purpose in life. Her works are a valuable experience for anyone seeking to explore the complexity of human life and its meaning. Murdoch's work found its place not only in literature, but also in philosophy. Through her philosophical views, she reflects deeply on human moral issues, freedom and inner conflicts. In her works, Murdoch explores the challenges a person faces in the process of self-realization and the choices she makes in the process. Her work is an essential resource for any student seeking to explore the complexity and meaning of human life.[5]

Conclusion. In conclusion, Iris Murdoch's life and work had a great influence in the fields of literature and philosophy. In her works, she reflects deeply on moral issues, freedom, and the human condition. Murdoch's work remains an essential resource for any reader seeking to explore the inner world of man and her purpose in life. Her works are a valuable experience for anyone seeking to explore the complexity of human life and its meaning. Iris Murdoch will go down as a great writer who has earned her place in history with her unique approach to the fields of literature and philosophy.

LITERATURE:

Abdurahmanov, A. (2020). "Existentialism: Theoretical and Practical Aspects". Tashkent: National University of Uzbekistan.

Karimova, D. (2019). "Iris Murdoch and her Moral Philosophy." Samarkand: Samarkand State University.

Tursunov, M. (2021). "Literature and Philosophy: Freedom and Man in the Writings of Iris Murdoch." Bukhara: Bukhara State University.

Kadyrov, R. (2022). "Legacy and Inheritance: The Human Condition in Murdoch's Novels." Tashkent: Tashkent State Institute of Oriental Studies.

Nurmatov, S. (2023). "Man and Morality: Existentialism in the Writings of Murdoch." Andijan: Andijan State University.

Murodova, L. (2021). "Iris Murdoch and Contemporary Moral Issues". Fergana: Fergana State University.

Khudoyberganova, Z. (2020). "Murdoch and Liberty: A Literary Analysis." Namangan: Namangan State University.

Sultanov, E. (2022). "Internal Human Conflicts in the Novels of Iris Murdoch." Tashkent: Tashkent State University.

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

МАКТАBLARDA FIZIKANI O'QITISHDA NAMOIYISH TAJRIBALARINING AHAMIYATI

Niyazimbetova N.

Ajiniyoz nomidagi NMPI 1-kurs magistranti

Kamalov A.B.

Ajiniyoz nomidagi NMPI fizika o'qitish metodikasi kafedrası professori

Таянч сўзлар: физика, намоиш тажрибалари, ўқув методикаси, таълим технологиялари, илмий тафаккур, визуализация, мактаб таълими, Архимед қонуни, энергиянинг сақланиш қонуни.

Ключевые слова: физика, демонстрационные эксперименты, методика обучения, образовательные технологии, научное мышление, визуализация, школьное образование, закон Архимеда, закон сохранения энергии.

Key words: physics, demonstration experiments, teaching methodology, educational technologies, scientific thinking, visualization, school education, Archimedes' principle, conservation of energy.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktablarda fizikani o'qitishda namoyish tajribalaridan foydalanishning ahamiyati, ularni tashkil qilish va o'tkazish metodikasi tahlil qilinadi. Namoyish tajribalarining o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri va ularni o'quv jarayoniga samarali qo'shish usullari ko'rib chiqilgan. Har xil misollar asosida, jumladan, mexanika, elektromagnetizm va suyuqliklar fizikasidan namoyish tajribalari, ularning o'quvchilarda mantiqiy fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni tushuntiriladi. Shuningdek, bunday tajribalarni o'tkazishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari muhokama qilinadi.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируется значение демонстрационных экспериментов при обучении физике в школах, а также методы их организации и проведения. Рассмотрено положительное влияние таких экспериментов на учебный процесс учащихся и эффективные способы их внедрения в образовательный процесс. На примерах из механики, электромагнетизма и физики жидкостей раскрывается роль демонстраций в развитии логического мышления и навыков решения задач у учащихся. Также обсуждаются трудности, возникающие при проведении экспериментов, и возможности, предоставляемые современными технологиями.

SUMMARY:

This article analyzes the importance of using demonstration experiments in teaching physics in schools, along with methods for their organization and implementation. It highlights the positive impact of these experiments on students' learning processes and examines effective ways to integrate them into the curriculum. Through examples from mechanics, electromagnetism, and fluid physics, the role of demonstration experiments in fostering logical thinking and problem-

solving skills among students is explained. The challenges of conducting such experiments and the opportunities offered by modern technologies are also discussed.

Кириш. Umumiy oʻrta taʼlim maktablari oʻquvchilariga fizika fanini oʻqitishda laboratoriya ishlaridan foydalanish yangi oʻquv materiallarini oʻzlashtirishda muhim rol oʻynashi bilan bir qatorda, ularni bajarish oʻquvchilarda nazariy bilim, amaliy koʻnikma va malakalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Laboratoriya ishlarini idrok qilish va ularni anglash jarayonida oʻquvchilarning fizikaviy hodisalarni amalda kuzatishi, oʻlchash natijalarini tushunishi, fizik hodisa va qonuniyatlar mohiyatini chuqurroq anglashi, oʻrganilayotgan asboblarning eʼtibordan chetda qolgan ayrim xususiyatlarini payqab olishi fizika taʼlimi mazmunini mukammal oʻzlashtirilishiga imkon beradi.

Fizika - oʻquvchilarda tabiat qonunlari, materiya, energiya va fazo oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir haqida tasavvur shakllantiradigan eng muhim ilmiy fanlardan biridir. Maktabda fizikani toʻgʻri oʻqitish nafaqat bilim olish ahamiyatiga ega, balki mantiqiy fikrlash, tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi, shuningdek, atrof-muhitni yaxshiroq idrok etish va tushunishga yordam beradi. Taʼlim jarayonida fizikani mavhum va kundalik hayotdan uzoq boʻlib koʻrinmaydigan tarzda oʻqitishga alohida eʼtibor qaratish lozim.

Maktablarda fizika oʻqitish tarixida namoyish tajribalaridan foydalanish XIX asr oxiridan, fizika maktab dasturida mustaqil fan sifatida rivojlana boshlagan paytdan eʼtiboran tan olingan. Oʻnlab yillar davomida fizik hodisalarni namoyish etish vositalari va usullari koʻlami kengayib bormoqda. Fizika pedagogikasidagi zamonaviy yondashuvlar oʻquvchilarning mustaqil kuzatish va tajriba oʻtkazish qobiliyatini rivojlantirishga tobora koʻproq eʼtibor qaratmoqda, bu esa oʻz navbatida nazariy asoslarni chuqurroq oʻzlashtirishga yordam beradi [1-5].

Ushbu maqolaning maqsadi maktab jarayonida fizika oʻqitish metodikasini namoyish tajribalaridan foydalangan holda koʻrib chiqishdir. Maqolada namoyishlarni oʻquv jarayoniga samarali qoʻshishga imkon beradigan asosiy tamoyillar, yondashuvlar va metodikalar tahlil qilinadi, shuningdek, sinfda qoʻllanilishi mumkin boʻlgan muvaffaqiyatli tajribalarga misollar keltiriladi.

Asosiy qismi. 1. Demonstratsion tajribalardan foydalanishning nazariy asoslari.

Fizika oʻqitishda namoyish tajribalari koʻrgazmalilik tamoyiliga asoslanadi, bu esa pedagogikada asosiy hisoblanadi. Ushbu tamoyil taʼlim jarayoni oʻquvchilarga maʼlumotlar tushunarli, vizual shaklda taqdim etilganda samarali boʻlishini taʼkidlaydi. Fizikada energiyaning saqlanish qonunlari, Nyuton qonunlari, elektromagnit oʻzaro taʼsirlar yoki toʻlqin jarayonlari kabi koʻplab nazariy tushunchalar, agar ular faqat soʻz bilan tushuntirilsa, oʻquvchilarga mavhum va tushunish qiyin boʻlishi mumkin. Shuning uchun demonstratsion

tajribalardan foydalanish haqiqiy fizik jarayonlarni kuzatish orqali o'quvchilarda fizik qonuniyatlar haqida aniq tasavvur shakllantirishga yordam beradi [6-8].

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, fizik hodisalarni idrok etish va ularni tajriba doirasida tushuntirish materialni eslab qolish darajasini sezilarli darajada oshiradi va chuqurroq tushunishga olib keladi. Psixologlarning ta'kidlashicha, tajriba orqali ilmiy tamoyillarni tushunish va anglash nazariy bilimlar va ularning haqiqiy amaliy ahamiyati o'rtasida mustahkam bog'liqlik yaratishga yordam beradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning bilish jarayonlarini faollashtiradi, sabab-oqibat aloqalarini anglashga yordam beradi, shuningdek, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini va gipotezalar qurish qobiliyatini rivojlantiradi.

Shunday qilib, namoyish tajribalarini joriy etish nafaqat metodik tavsiya, balki maktabda fizika o'qitish sifatini yaxshilash zaruriyati hisoblanadi, chunki u yanada murakkab fizik tushunchalarni tushunish uchun mustahkam asos yaratadi.

2. Demonstratsion tajribalarni o'tkazish metodikasi.

Maktab fizikasida namoyish tajribalarini o'tkazish metodikasi alohida yondashuv va puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Tajriba nafaqat nazariy qoidalarni yaqqol ko'rsatishi, balki o'quvchilarda mavzuni yanada o'rganishga qiziqish uyg'otishi ham muhimdir. Demonstratsion tajribalarning maksimal samaradorligini ta'minlaydigan metodikaning asosiy jihatlarini ko'rib chiqamiz.

1) Tajribani to'g'ri tanlash. Tajriba o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga mos va darsning aniq mavzusiga bog'liq bo'lishi kerak. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mexikaning harakat qonunlari, og'irlik kuchi, havoning qarshiligi kabi asosiy tushunchalari bilan bog'liq tajribalarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Yuqori sinflar uchun elektromagnit to'lqinlar bilan tajribalar yoki optik hodisalarni o'rganish kabi murakkabroq namoyishlardan foydalanish mumkin.

2) Hodisaning tavsifi va masalaning qo'yilishi. Tajriba o'tkazishdan oldin o'qituvchi o'quvchilarga nimalarni kuzatishlari, qanday fizik hodisa yoki jarayonni o'rganishlari kerakligini aniq tushuntirib berishi muhimdir. Shuningdek, tajriba hal qilishga yordam beradigan masalani ham shakllantirish lozim. Masalan, Arximed qonuni bilan tajriba o'tkazishda o'qituvchi "Nima uchun suvga tushirilgan jismlar yengilroq ko'rinadi?" yoki "Arximed kuchini qanday o'lchash mumkin?" degan savollarni berishi mumkin.

3) Tajriba natijalarini muhokama qilish. Tajriba namoyish qilingach, kuzatilgan hodisalarni muhokama qilishga vaqt ajratish muhimdir. O'quvchilarga tajriba natijalari ortida qanday fizik qonunlar yoki prinsiplar turganligini anglashga yordam beradigan savollar berish kerak. Masalan, turli balandlikdan uloqtirilgan to'p bilan o'tkazilgan tajribadan so'ng, "Sakrash balandligiga qanday omillar ta'sir qiladi?" va "Bu energiyaning saqlanish qonuni bilan qanday bog'liq?" deb so'rash mumkin.

4) Mustaqil tajribalar. Tushunishni chuqurlashtirish uchun o'quvchilarga oddiy jihozlar va materiallardan foydalangan holda shunga o'xshash tajribalarni mustaqil ravishda o'tkazish imkoniyatini berish foydali. Bu nafaqat nazariy materialni mustahkamlash imkonini beradi, balki ilmiy asboblardan foydalanishning amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

5) Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. So'nggi yillarda virtual va interaktiv eksperimentlar, shuningdek, videodemonstratsiyalardan faol foydalanilmoqda. Ular, ayniqsa, xavfsizlik, asbob-uskunalarining narxi yoki resurslarning yo'qligi tufayli haqiqiy tajribani o'tkazish qiyin bo'lgan hollarda foydali bo'ladi. Zamonaviy ta'lim platformalari o'quvchilarga turli vaziyatlarni kuzatish va tahlil qilish imkonini beruvchi fizik jarayonlarni simulyatsiya qilishni taklif etadi.

Quyida maktabda fizika o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan demonstratsion tajribalarga doir bir necha misollar keltirilgan.

1-misol: Energiyaning saqlanish qonuni (mexanik energiya).

Mexanik energiyaning saqlanish qonunini ko'rsatish uchun oddiy arg'imchoq modelidan foydalanish mumkin. Jism ma'lum balandlikka ko'tarilganda uning potensial energiyasi ortadi. Pastga uzluksiz harakatlanishda bu energiya kinetik energiyaga aylanadi. Tajribani quyidagicha o'tkazish mumkin:

1. To'pni ma'lum balandlikka ko'tarib qo'yib yuborish.
2. To'p sakraganda ko'tariladigan balandlikni o'lchash.
3. To'p yuqoriga ko'tarilganda potensial energiya qanday kinetik energiyaga va aksincha aylanishini muhokama qilish.

Tajriba yopiq tizimda mexanik energiya qanday saqlanishini ko'rsatadi va o'quvchilarga energiya yo'qolmasdan, faqat shaklini o'zgartirishi tamoyilini tushunishga yordam beradi.

2-misol: Arximed qonuni.

Arximed qonunini ko'rsatish uchun quyidagi tajribani o'tkazish mumkin. Suvli stakanga turli shakl va zichlikdagi bir necha jism, masalan, yog'och sharcha va metall sharcha tushiriladi. Tajribaning mohiyati shundaki, ikkala jism ham suvga tushiriladi, ammo ularning xatti-harakati farq qiladi.

1. Yog'och sharchani suvga tushirish - u suzib qoladi.
2. Metall sharchani tushirish - u cho'kib ketadi.
3. Bu jismlar o'rtasidagi farqni muhokama qilish va nima uchun bu hodisa Arximed kuchi va zichlik nuqtai nazaridan sodir bo'lishini tushuntirish.

Bu tajriba o'quvchilarga suyuqlikdagi jismlarga Arximed kuchi ta'sir etishini va bu kuch siqib chiqarilgan suyuqlik hajmiga bog'liq ekanini aniq tushunishga yordam beradi.

3-misol: Elektr zanjirlar va Om qonunlari.

Om qonunini o'rganish uchun tok manbayi, o'tkazgichlar, rezistorlar va ampermetrdan iborat oddiy elektr zanjir bilan tajriba o'tkazish mumkin.

1. Rezistorli oddiy zanjir tuzish.
2. Zanjirdagi kuchlanish va tokni o'lchash.
3. Qarshilikni o'zgartirish va tok o'zgarishini kuzatish.

Bu tajriba o'quvchilarga Om qonunining asosi bo'lgan zanjirdagi tok, kuchlanish va qarshilik orasidagi bog'liqlikni tushunishga yordam beradi.

4. O'quvchilar motivatsiyasida namoyish tajribalarining o'rni

Namoyish tajribalari o'quvchilarni motivatsiyalashda muhim rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga nazariya amalda qanday ishlashini ko'rsatib, fizikani yanada tushunarli va qiziqarli qiladi. Hatto maktab sharoitida ham o'tkazilishi mumkin bo'lgan tajribalar o'quvchilarda fan va tadqiqotlarga qiziqishni uyg'otadi.

Bundan tashqari, namoyishlar o'quvchilarda qo'shimcha tajribalar o'tkazish yoki fizikaga oid mavzularni chuqurroq o'rganish istagini paydo qilishi mumkin. Bunday tajribalar nafaqat fizik hodisalarni namoyish etish usuli, balki o'quvchilarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari, o'z savollarini berishlari va xulosalar chiqarishlari uchun imkoniyat hamdir.

5. Namoyish tajribalarini qo'llashdagi muammolar va qiyinchiliklar

Namoyish tajribalari fizikani samarali o'qitishning ajralmas qismi bo'lsa-da, ulardan maktab jarayonida foydalanish bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Avvalo, bu asbob-uskunalar va materiallar bilan bog'liq muammolar. Ba'zi tajribalar ko'pchilik maktab xonalarida mavjud bo'lmasligi mumkin bo'lgan maxsus uskunalarni talab qiladi.

Bundan tashqari, ba'zi namoyishlar tayyorgarlik uchun ko'p vaqt talab qiladi va sinfda, ayniqsa, ko'p sonli o'quvchilar bilan o'tkazish qiyin bo'lishi mumkin. Shuningdek, tajribalarni o'tkazishda xavfsizlikni ta'minlash muhimdir, ayniqsa, agar ular elektr, kimyoviy moddalar yoki mexanik qurilmalardan foydalanish bilan bog'liq bo'lsa.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, fizika fanini ko'rgazmali eksperimentlardan foydalanib o'qitish metodikasi ta'lim jarayonining muhim va ajralmas elementi hisoblanadi. Bunday tajribalar o'quvchilarda nafaqat fizik qonun va hodisalarni tushunishga, balki tanqidiy fikrlash, ilmiy qiziqish va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa fan va texnikaning turli sohalarida ishlashga tayyor bo'lajak mutaxassislarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, maktab fizika ta'limida namoyish tajribalaridan foydalanishning samarali metodlarini ishlab chiqish va joriy etish pedagoglar va ta'lim muassasalari uchun dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Muhim jihatlardan biri shundaki, ko'rgazmali tajribalar o'quvchilarning nafaqat akademik rivojlanishiga, balki ularning motivatsiyasiga ham hissa qo'shadi.

Maktab o'quvchilari fizikani kundalik hayotda qanday ishlashining real misollarini ko'rganda, bu ularga o'quv materiali va real dunyo o'rtasidagi bog'liqlikni his qilish imkonini beradi. Demonstratsion tajribalar ta'limni yanada qiziqarli va interfaol qiladi, shuningdek, bilishda mustaqillikni rivojlantirishga yordam beradi. Ular nafaqat fizik hodisalarni namoyish qilish uchun xizmat qiladi, balki kelajakda o'quvchilarga foydali bo'ladigan ilmiy madaniyatni yaratish vositasiga aylanadi.

Biroq shuni ta'kidlash kerakki, fizikani o'qitishda ko'rgazmali tajribalardan foydalanish qiyinchiliklardan xoli emas. Birinchidan, ko'plab maktab laboratoriyalari har doim ham zarur asbob-uskunalarga ega emas, bu esa murakkab va qimmat tajribalarni o'tkazish imkoniyatini cheklaydi. Ikkinchidan, maxsus materiallar yoki ma'lum tayyorgarlikni talab qiladigan tajribalar ko'p vaqt talab qilishi mumkin, bu esa ularni standart o'quv dasturiga kiritishni qiyinlashtiradi. Nihoyat, shuni esda tutish muhimki, hamma o'quvchilar ham ko'rgazmali namoyishlarni bir xilda qabul qilmaydilar. Shuning uchun eng yaxshi natijalarga erishish uchun ishning turli shakllarini, jumladan, nazariy tushuntirishlar, amaliy topshiriqlar va mustaqil tadqiqotlarni birlashtirish kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Marwaha M. S., Singh S. Demonstration Experiments-A Novel Pathway to Better Understanding of Physics in the Classroom //Journal of Research: THE BEDE ATHENAEUM. – 2012. T. 3. №. 1. C. 38-41.

Червонный М. А. Особенности преподавания физического эксперимента при обучении физике в малокомплектной школе //Вестник Томского государственного педагогического университета. 2011. №. 10. С. 132-136.

Аржаник А. Р., Зеличенко В. М., Янкелевич Ю. Б. Методика преподавания демонстрационного физического эксперимента в курсе физики //Вестник Томского государственного педагогического университета. 1997. №. 2. С. 8-10.

Maxmudova S.Yu. Maktab fizika ta'limi mazmunini namoyishli tajribalar asosida takomillashtirish. P.f.n.avtoref. T. 2004, 116 b.

Kanatbayev S.S., Kamalov A.B. Fizikaviy tajriba - o'quvchilarning bilim faolligini oshirish vositasi sifatida// Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Axborotnomasi. -Nukus, 2019 № 4 (45). B. 59-63.

Axmedov A.A. Bo'lajak fizika o'qituvchilarining eksperimental kompetentligini takomillashtirish. P.f.d.disser. – Chirchiq.: 2022, 200 b.

Akimkhanova Z. et al. Teaching Physics using modern technologies: Computer-controlled experiments //Вестник КазНУ. Серия педагогическая. 2020. Т. 62. №. 1. С. 128-137.

Okono E. O., Sati P. L., Awuor M. F. Experimental approach as a methodology in teaching physics in secondary schools //International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences. 2015. T. 6. №. 5. С. 457-474.

OLIIY MATEMATIKADAN TEZAVURUSLI YONDASHUV ASOSIDA AMALIY MASHG'ULOTNI TASHKILLASHTIRISH

Qushmurotov U.I.

*Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti
“Oliy matematika va AT” kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: oliy matematika, tezavrusli yondashuv, faoliyat usuli, yo‘riqnoma, chiziqli tenglamalar sistemasi, amaliy mashg‘ulot.

Ключевые слова: высшая математика, тезаврусный подход, деятельностный метод, обучение, система линейных уравнений, практическое занятие.

Key words: higher mathematics, thesaurus approach, method of activity, instruction, system of linear equations, practical lesson

РЕЗЮМЕ:

Maqolada “Chiziqli tenglamalar sistemalarini yechish usullari” mavzusi misolida oliy matematikadan amaliy mashg‘ulotni tezavrusli yo‘ndashuv asosida tashkillashtirish masalasi qaraladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается вопрос организации практического занятия по высшей математике на основе тезаврусного подхода на примере темы «Методы решения систем линейных уравнений».

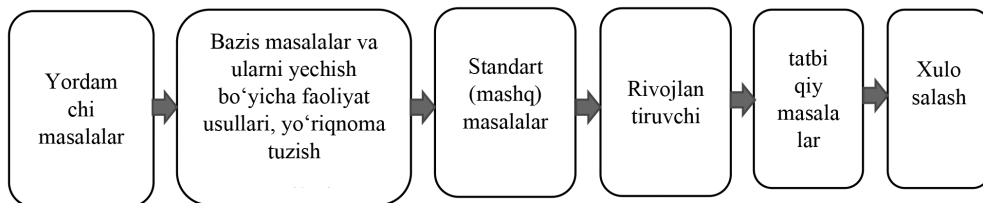
SUMMARY:

The article considers the issue of organizing a practical lesson in higher mathematics based on the thesaurus approach on the example of the topic “Methods for solving systems of linear equations”.

Matematika ta’limiga tezavrusli yondashuv [2] nuqtayi nazardan amaliy mashg‘ulotning asosiy maqsadi talabaga uning shu mavzuga qadar shakllangan matematik leksikoni va yangi mavzuning o‘quv tezavrusi orasida uzviy aloqalar o‘rnatishga yordam berishdan iborat.

Matematika fanlariga xos o‘quv tezavrusi tarkibi R.M.Turgunbayev [1] tomonidan taklif etilgan. Shu natijalarga asoslangan holda “Chiziqli tenglamalar sistemalarini yechish usullari” mavzusining o‘quv tezavrusi ishlab chiqilgan [3].

Amaliy mashg‘ulotda ma’ruzada o‘rganilgan nazariy materiallar mustahkamlanadi, mavzuga oid masalalar yechish, matematik kompetensiyalarini shakllantirish davom etadi. Amaliy mashg‘ulotni quyidagi mantiqiy ketma-ketlikda olib boramiz:

Amaliy mashg'ulotning kirish qismida talabalar leksikonini faollashtirish va ijobiy motivatsiyani shakllantirish ishlari amalga oshiriladi. Buning uchun tezkor savol-javob, test o'tkazish usulidan foydalanamiz. Quyidagi yordamchi masalalardan foydalanish tavsiya etiladi.

1. Ushbu $\begin{cases} 4x + y = 5 \\ 3x - 2y = 12 \end{cases}$ tenglamalar sistemasi berilgan.

1.1. Tenglamalar sistemaning matritsasini yozing:

A) $\begin{pmatrix} 4 & 1 \\ 3 & -2 \end{pmatrix}$ B) $\begin{pmatrix} 4 & 5 \\ 3 & 12 \end{pmatrix}$ C) $\begin{pmatrix} 4 & 1 & -5 \\ 3 & -2 & -12 \end{pmatrix}$ D) $\begin{pmatrix} 4 & 1 & 5 \\ 3 & -2 & 12 \end{pmatrix}$

1.2. Tenglamalar sistemasinining determinantini hisoblang:

A) -11 B) -22 C) 33 D) 11

1.3. Δ_x determinantni hisoblang

A) -11 B) -22 C) 33 D) 11

1.4. Δ_y determinantni hisoblang

A) -11 B) -22 C) 33 D) 11

1.5. Tenglamalar sistemasinining yechimini toping

A) (2;-3) B) (2;3) C) (-2;3) D) (3;-2)

2. Moslik o'rnatish

$\begin{cases} 2x + y = 3 \\ x - 3y = -2 \end{cases}$	Cheksiz ko'p yechimga ega
$\begin{cases} 2x + y = 5 \\ 4x + 2y = 12 \end{cases}$	Yagona yechimga ega
$\begin{cases} 2x + y = 5 \\ 4x + 2y = 10 \end{cases}$	Yechimga ega emas

Amaliy mashg'ulotning asosiy qismida bazis masalalar talabalar bilan birgalikda yechiladi. Masalan, mavzuga oid ushbu bazis masalalardan birini qaraymiz.

Misol. $\begin{cases} 2x_1 + 4x_2 + x_3 = 4 \\ 3x_1 + 6x_2 + 2x_3 = 4 \\ 4x_1 - x_2 - 3x_3 = 1 \end{cases}$ tenglamalar sistemasini Kramer usulida yeching.

Yechish. $\Delta = \begin{vmatrix} 2 & 4 & 1 \\ 3 & 6 & 2 \\ 4 & -1 & -3 \end{vmatrix} = 2 \cdot 6 \cdot (-3) + 4 \cdot 2 \cdot 4 + 1 \cdot 3 \cdot (-1) - 1 \cdot 6 \cdot 4 - 4 \cdot 3 \cdot (-3) - 2 \cdot 2 \cdot (-1) = -36 + 32 - 3 - 24 + 36 + 4 = 9$

$\Delta_{x_1} = \begin{vmatrix} 4 & 4 & 1 \\ 4 & 6 & 2 \\ 1 & -1 & -3 \end{vmatrix} = 4 \cdot 6 \cdot (-3) + 4 \cdot 2 \cdot 1 + 1 \cdot 4 \cdot (-1) - 1 \cdot 6 \cdot 1 - 4 \cdot 4 \cdot (-3) - 4 \cdot 2 \cdot (-1) = -72 + 8 - 4 - 6 + 48 + 8 = -18$

$$\Delta_{x_2} = \begin{vmatrix} 2 & 4 & 1 \\ 3 & 4 & 2 \\ 4 & 1 & -3 \end{vmatrix} = 2 \cdot 4 \cdot (-3) + 4 \cdot 2 \cdot 4 + 1 \cdot 3 \cdot 1 - 1 \cdot 4 \cdot 4 - 4 \cdot 3 \cdot (-3) - 2 \cdot 2 \cdot 1$$

$$= -24 + 32 + 3 - 16 + 36 - 4 = 27;$$

$$\Delta_{x_3} = \begin{vmatrix} 2 & 4 & 4 \\ 3 & 6 & 4 \\ 4 & -1 & 1 \end{vmatrix} = 2 \cdot 6 \cdot 1 + 4 \cdot 4 \cdot 4 + 4 \cdot 3 \cdot (-1) - 4 \cdot 6 \cdot 4 - 4 \cdot 3 \cdot 1 - 2 \cdot 4 \cdot$$

$$(-1) = 12 + 64 - 12 - 96 - 12 + 8 = -36; x_1 = \frac{\Delta_{x_1}}{\Delta} = \frac{-18}{9} = -2; x_2 = \frac{\Delta_{x_2}}{\Delta} = \frac{27}{9} = 3; x_3 = \frac{\Delta_{x_3}}{\Delta} = \frac{-36}{9} = -4.$$

Talabalar bilan birgalikda tenglamalar sistemasini Kramer usulida yechish bo'yicha quyidagi faoliyat usuli (yo'riqnoma) shakllantiriladi.

$$\begin{cases} a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 = b_1 \\ a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + a_{13}x_3 = b_2 \\ a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + a_{33}x_3 = b_3 \end{cases} \text{ Uch noma'lumli uchta chiziqli tenglamalar sistemasini}$$

Kramer usulida yechish bo'yicha faoliyat usuli:

Uch noma'lumli uchta chiziqli tenglamalar sistemasini ko'effitsiyentlardan tuzilgan matritsaning determinantini hisoblash:

$$\Delta = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} \end{vmatrix}$$

$\Delta \neq 0$ bo'lsa, 3-qadamga o'tish; agar $\Delta = 0$ bo'lsa, "Kramer usulini qo'llab bo'lmaydi" deb xulosalash;

Birinchi ustunni, ya'ni $\begin{pmatrix} a_{11} \\ a_{12} \\ a_{13} \end{pmatrix}$ ozod hadlardan tuzilgan $\begin{pmatrix} b_1 \\ b_2 \\ b_3 \end{pmatrix}$ ustunga almashtirish, hosil bo'lgan matritsaning determinantini Δ_{x_1} hisoblash:

$$\Delta_{x_1} = \begin{vmatrix} b_1 & a_{12} & a_{13} \\ b_2 & a_{22} & a_{23} \\ b_3 & a_{32} & a_{33} \end{vmatrix}$$

Ikkinchi ustunni ozod hadlardan tuzilgan ustunga almashtirish, hosil bo'lgan matritsaning determinantini Δ_{x_2} ni hisoblash:

$$\Delta_{x_2} = \begin{vmatrix} a_{11} & b_1 & a_{13} \\ a_{21} & b_2 & a_{23} \\ a_{31} & b_3 & a_{33} \end{vmatrix}$$

Uchinchi ustunni ozod hadlardan tuzilgan ustunga almashtirish, hosil bo'lgan matritsaning determinantini Δ_{x_3} ni hisoblash:

$$\Delta_{x_3} = \begin{vmatrix} a_{11} & a_{12} & b_1 \\ a_{21} & a_{22} & b_2 \\ a_{31} & a_{32} & b_3 \end{vmatrix}$$

Agar $\Delta \neq 0$ bo'lsa, $x_1 = \frac{\Delta_{x_1}}{\Delta}$; $x_2 = \frac{\Delta_{x_2}}{\Delta}$; $x_3 = \frac{\Delta_{x_3}}{\Delta}$ larni hisoblash.

7) Javobni yozish.

Bu yo'riqnoma talabalar tomonidan qayd etiladi. Bunga o'xshash yo'riqnomalar boshqa basis masalalar uchun ham tuziladi [3]. Bu yo'riqnomalardan talabalar mashq masalalarni [4, 30-b.] yechishda foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalarining o'zlashtirishi, hamda tabaqalashgan ta'limni amalga oshirish uchun rivojlantiruvchi (masalan, [4, 31-b.]) masalalarga qo'shimcha sifatida tenglamalar sistemasini Maple dasturida yechishga oid hamda tatbiqiy masalalarni amaliy mashg'ulotda qarash tavsiya etiladi. Masalan, quyidagi masalani qaraylik.

Masala. Korxona uch xildagi xom ashyoni ishlatib uch turdagi mahsulot ishlab chiqaradi. Ishlab chiqarish xarakteristiklari jadvalda berilgan:

Xom ashyo xillari	Mahsulot turlari bo'yicha xom ashyo sarflari			Xom ashyo zahirasi
	1	2	3	
1	5	12	7	2000
2	10	6	8	1660
3	9	11	4	2070

Berilgan xom ashyo zahirasi ishlab, mahsulot turlari bo'yicha ishlab chiqarish hajmini aniqlang.

Yechish: Ishlab chiqarilishi kerak bo'lgan mahsulotlar hajmini mos ravishda x_1, x_2, x_3 lar bilan belgilaymiz. 1-tur mahsulotga, 1-xil xom ashyo, bittasi uchun sarfi 5 birlik bo'lganligi uchun $5x_1$ 1-tur mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan 1-xil xom ashyoning sarfini bildiradi. Xuddi shunday 2,3-tur mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun ketgan 1-xil xom ashyo sarflari mos ravishda $12x_2, 7x_3$ bo'lib, uning uchun quyidagi tenglama o'rinli bo'ladi: $5x_1 + 12x_2 + 7x_3 = 2000$ Yuqoridagiga o'xshash 2,3- xil xom ashyolar uchun

$$10x_1 + 6x_2 + 8x_3 = 1660$$

$$9x_1 + 11x_2 + 4x_3 = 2070$$

tenglamalar hosil bo'ladi. Demak, masala shartlarida quyidagi uch noma'lumli uchta chiziqli tenglamalar sistemasini hosil qilamiz:

$$\begin{cases} 5x_1 + 12x_2 + 7x_3 = 2000 \\ 10x_1 + 6x_2 + 8x_3 = 1660 \\ 9x_1 + 11x_2 + 4x_3 = 2070 \end{cases}$$

Bu masalaning matematik modeli uch noma'lumli uchta chiziqli tenglamalar sistemasidan iborat bo'ldi. Bu tenglamalar sistemasini Kramer, Gauss, Matritsa usullarida yechish mumkin.

Amaliy mashg'ulotlarni tezaurusli yondashuv asosida tashkillashtirish o'rganilayotgan tushunchalarni va faoliyat usullarini (bizning misolimizda chiziqli tenglamalar sistemasini va uni yechish usullari) avval o'rganilgan tushuncha va faoliyat usullari bilan uzviy aloqaga kiritishga (yordamchi masalalar vositasida), o'rganilgan tushuncha va faoliyat usullarini mustahkamlash (mashq masalalari va yo'riqnomalar vositasida), o'rganilgan tushuncha va faoliyat usullarini yangi vaziyatlarga ko'chirish (tatbiqiy masalalar, dasturiy paketlar) imkonini beradi. Natijada talabalarning oliy matematikani o'rganishga bo'lgan ijobiy motivatsiyalarini shakllantirishga, ta'lim sifatini oshishga olib keladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Тургунбаев Р.М. Математик анализ фанининг ўқув тезаурусини шакллантириш ва унинг аҳамияти// Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириш. 2021 №1. 127-132б.

Кожокаръ О.П. Тематический тезаурус как средство развития понятийного мышления в процессе подготовки будущих учителей. //Вестник Сургутского педагогического университета. 2009. №2. С. 95-99.

Qushmurotov. U.I. Oliy matematika o'quv tezaurusi // Navoiy davlat konchilik instituti O'quv-uslubiy kengashi 2022.22 apreladagi №5 qarori. 45-bet.

Xurramov Sh.R. Oliy matematika (masalalar to'plami, nazorat topshiriqlari). Oliy ta'lim muassasalari uchun o'quv qo'llanma. 1,2-qism. –T.: «Fan va texnologiya»,2015, 408 bet.

ФАННИ ЎЗЛАШТИРИШДА ЧИЗМАСИЗ ТЕСТЛАР ЎРНИ

Азимов А.Т.
Рахимов А.М.

Таянч сўзлар: тестлар тўплами, амалий дарсларда, талабалар билимини, жорий баҳолашда аниқлаш, чизмасиз тестлар тўплами, турли геометрик объектлар, фаннинг график маделли, фазовий фикрлаш, ортогонал проекциялардаги чизмалар, чизмалар орқали уларнинг хос-саларини таҳлил қилиш, тестлардан намуналар келтирилган, талабалар қолдиқ билимини аниқлаш.

Ключевые слова: сборник тестов, практических занятиях, знаний студентов, определение повседневном контроле, сборник без чертёжных тестов, различные геометрические объекты, графическая модель предмета, пространственное мышление чертежи ортогональных проекциях, с помощью координат анализ их свойств, приведены образцы тестов, определение остаточного знаний студентов.

Key words: collection of tests, practical exercises, student knowledge, definition of everyday control, collection without drawing tests, various geometric objects, graphic model of the subject, spatial thinking, drawings of orthogonal projections, analysis of their properties using coordinates, sample tests, determination of residual knowledge of students.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақола “Мухандислик графикаси” ўқув фанидан илк бор чизмасиз тест тузиш услубиятига бағишланган бўлиб, шунингдек, уларни иккинчи таълимга келатган ва ўқиётган талабаларни қолдиқ ва бирламчи билимларни аниқлаш учун қўлланилади.

РЕЗЮМЕ:

Данная статья посвящена в первые методике составления тестов без чертежей по учебной дисциплине «Инженерная графика», а также их применение для определения остаточного и первичного знания обучающихся с переводом на второй образования.

SUMMARY:

This article is devoted to the first methods of compiling tests without drawings in the academic discipline "Engineering Graphics", as well as their use to determine the residual and primary knowledge of students with transfer to a second education.

Республикаимиз президенти 2024 йил июнь ойида олий техника таълими-ни ривожлантириш янги босқичига олиб чиқиш юзасидан олий таълимни маъсуллари билан учрашиб бир қатор талабалар, маслаҳатлар ва кўрсатмалар бердилар. Хусусан олий техника таълим битирувчилари билим, малака

ва кўникмалари Республикамизнинг энг илғор ишлаб чиқариш техника ва технологиялар талабига тўлиқ жавоб бериш масаласи қўйилди.

Шу муносабат билан яқин ва узоқ хорийжий турдош олий ўқув юртлари ўқув режалари ва намунавий фан дастурлари ўрганиб чиқилди. Натижада университетимиз таълим йўналишлари ўқув режалари ва фан дастурлари қайта кўриб чиқилди.

Ўтган йилларда олий техника таълим олаётган талабалар учун муҳандислик графика фанидан бир қатор тестлар тўплами тузилган. Жумладан, улар фаннинг бирор мавзусига бағишланган бўлиб, “нуқта”, “тўғри чизик”, “текислик” мавзуларини ўз ичига қамраб олган. Бу мавзудаги тестлар ҳар бири тарқатма материал сифатида 30 та вариантдан иборат бўлган. Улар ўқув жараёнининг амалий дарсларида талабаларнинг билимини жорий баҳолашларда аниқлаш учун самарали татбиқ қилинмоқда. Бу мавзулардаги тарқатма материални ҳар бир вариантини 5 тадан саволлар киритилиб, ҳар бир саволга 5 тадан чизмалар тавсия этилган. Талаба тўғри жавобни белгилаш йўли билан шу мавзудаги ўз баҳо балини тезкор усулда, яъний 5-10 дақиқа ичида аниқлаш имкониятига эга бўлади.

Ушбу мақола муҳандислик графикаси фанидан чизмасиз ўзвий тестлар тўпламини тузишга ва фанни ўзлаштиришда уларнинг ўрнига қаратилган.

Техника таълим йўналишларидаги бакалаврларнинг билим, малака ва кўникмаларини шакиллантиришда “муҳандислик графика” фанини ўқитишдан асосий мақсад, турли геометрик объектлар ва уларнинг элементларини ўзаро боғлиқликларини чизмалар кўринишидаги фазовий график моделлари асосида шу геометрик объектларнинг фазовий шакллари ва муносабатларини фазовий ва ҳаёлий тасаввур қилиш, фазовий конструктив фикрлаш, шунингдек, уларнинг фазовий ҳолатларини таҳлил қилиш ва умумлаштириш билан боғлиқ қобилиятларини ошириш ва ривожлантиришдан иборатдир.

Юқоридаги мақсадга эришиш йўлида “Муҳандислик графикаси” ўқув фанининг замини бўлган ортогонал проекцияларда ўзаро перпендикуляр икки ва уч проекциялар текисликлари олинган. Бу проекциялар текисликлари аппаратида геометрик элементлар ва объектлар сўз ифодасида жойлаштирилган бўлиб тестлар тузилган.

Талаба ёки бу фанни ўзлаштирувчи сўзлар билан ифодаланган тестлар шарти билан танишганидан сўнг геометрик элементларнинг ҳолатини таҳлил қилиш учун фазовий-ҳаёлий фикрлашга мажбур бўлади ва бир тўхтамга келиб тест жавобини белгилайди.

Талаба “Муҳандислик графика” фанини ўзлаштиришида маъруза ва амалий машғулотларда мавзулар кетма-кетлигига геометрик элементларни

фазовий чизмалари ва ортогонал проекциялардаги чизмаларини кўради ва чизади, шу чизмалар орқали уларни хоссаларини таҳлил қилиш натижасида, вазиятга оид ва ўлчовли масалаларни ечиб шу фандан билим, малака ва кўникмаларга эга бўлади.

Чизмасиз тузилган тестларнинг ўрни шундаки талаба чизмани кўриб, уни чизиб мустақил таълим юзасидан ҳосил қилган билим, малака ва кўникмаларни фазовий тасаввур қилиш ҳамда мантикий фикрлаш даражасини ишончли аниқлашдир.

Тест тузишда “Муҳандислик графика” ўқув фани намунавий дастури асосида мавзуларнинг узвий боғлиқлиги эътиборга олинган. Нукта, тўғри чизик, икки тўғри чизик, текислик, тўғри чизик ва текислик, чизмани қайта тузиш усуллари, сирт ва текислик, сиртларни ўзаро кесишиши мавзуларини тестлар тўплами қамраб олган.

Тестлар тўпламига 100 та савол киритилган бўлиб, ҳар бир тест саволига 4 та жавоб (А,В,С,Д) тавсия этилган, жавобларнинг фақат биттаси тестга қўйилган савол мазмунига тўғри келади.

Баҳолаш мезони сифатида битта тўғри жавоб бир балл билан баҳоланиши тавсия этилган.

Қуйида янги тузилган тестлардан намуналар келтирилган.

1. Ўзаро перпендикуляр учта проекциялар текислиги фазони нечта бўлакларга бўлади?

А-олтитага	С-тўртга
В-саккизга	Д-еттига

2. Фазонинг иккинчи чорагида ётган нуктанинг қайси проекция ўқини ишораси манфий бўлади?

А-ҳамма	С-ордината ўқи
В-обцисса ўқи	Д-опликата ўқи.

3. Проекция текисликларига нисбатан жойлашган тўғри чизик қандай номланади?

А-горизантал тўғри чизик.	С-ихтиёрий тўғри чизик.
В-профил тўғри чизик.	Д-фронал тўғри чизик.

4. Текисликнинг горизонтал чизиғи қайси проекциялар текислигига параллель бўлади?

- А-фронтал проекциялар текислигига
- В-горизонтал проекциялар текислигига
- С-профил проекциялар текислигига
- Д-ҳамма проекциялар текислигига

5. Горизонтал текислиги, ўзига тегишли бўлган исталган нукта, тўғри чизик, текисликни ўзининг қайси изларига йиғиш хоссасига эга?

- A- фақат горизонтал изига
- B- фронтал ва профил изларига
- C- фақат фронтал изига
- D- горизонтал ва фронтал изларига

6. Геометрик элементни чизмасини қайта тузишда айлантириш усулининг моҳияти нимада?

- A- геометрик элемент кузатилмйди
- B- проекция текислиги ўз ҳолатини ўзгартиради
- C- геометрик элемент қўзғалади
- D- айлантириш ўқи қўзғалади

7. Сиртларнинг ясовчилари қандай ҳолатда бўлганда, сиртлар текисликка ёйилмайди?

- A- кесишувчи. C-параллель.
- B- айқаш. D-учрашувчи.

8. Доиравий конус сиртининг ёйилмаси қандай шаклда бўлади?

- A- учбурчак C-сектор
- B- доира D- тўғри бурчак

9. Сферик сиртига текислик нима бўйича ўринади?

- A- Айлана C-эллипс
- B- тўғри чизик D- нуқта

10. Қандай текис эгри чизикда унинг ҳар қандай нуктасидан фокус ва директрисасига қадар бўлган масофалар ўзаро тенг бўлади?

- A- Параболада C- Гиперболада
- B- Синусоида D- Циклоида

Муҳандислик графика фанидан тузилган чизмасиз ўзвий тестларнинг долзарблиги шундаки, ҳозирги кунда чизмасиз тестлардан кенг фойдаланиш қулай. Амалий аҳамияти тестларни қуйидаги ҳолларда ўқув жараёнига тадбиқ қилиш мумкин.

- Фан бўйича талабаларни қолдиқ билимларини аниқлашда;
- Тўлиқ чизмасиз ўзвий тестларни якуний баҳолашда;
- Талаба ўқишни иккинчи таълимга тиклаганида;
- Коллежда яхши ўқиган ўқувчиларни бошланғич билимларини аниқлашда;
- Тестлар тўплами чизмасиз бўлгани учун уларни ЭҲМ га дастур асосида киритиб фойдаланилганда ҳолис натижаларга эришиш мумкин.

Фойдаланган адабиётлар:

Д. Рўзиева ва бошқалар интерфаол методлар моҳияти ва қўлланилиши. ТДПУ. Т.2013 йил 176 бет.
Н.С. Сайдахмедов. Янги педагогик технологиялар Т. “Молия” 2003 йил, 172 бет.

SAN'AT VA MADANIYAT INSTITUTINING TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY INTELLEKT VA NEYRON TARMOQLARNI QO'LLASH

Tillashayxova M.A.

O'zDSMI, "Axborot texnologiyalari" kafedrası dotsenti

Tayanch so'zlar: sun'iy intellect, neyron tarmoqlar, musiqiy ijodiyot, texnologiya, tasviriy san'at, madaniy meros.

Ключевые слова: искусственный интеллект, нейронные сети, музыкальное творчество, технологии, изобразительное искусство, культурное наследие.

Key words: artificial intelligence, neural networks, musical creativity, technology, visual arts, cultural heritage.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqola san'at va madaniyat institutlarida ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt va neyron tarmoqlarni joriy etishning imkoniyatlari va istiqbollarini ko'rib chiqadi. Neyron tarmoqlar o'quv jarayonlarida interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta'lim muhitini yaratish, ijodiy jarayonlarni rivojlantirish hamda madaniy merosni saqlashda qo'llanilishi mumkinligi tahlil qilinadi. Neyron tarmoqlarning ta'limda foydalanish usullari, ijobiy va salbiy jihatlari, shuningdek, san'at va madaniyat sohasida ushbu texnologiyalarni joriy etishning ilmiy-pedagogik yondashuvlari o'rganilgan. Maqola ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish va ijodkorlikni yangi bosqichga ko'tarish imkoniyatlarini namoyish etadi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются возможности и перспективы внедрения искусственного интеллекта и нейронных сетей в образовательный процесс институтов искусства и культуры. Анализируется потенциал применения нейронных сетей в учебных процессах для создания интерактивной и персонализированной образовательной среды, развития творческих процессов и сохранения культурного наследия. Исследованы методы использования нейронных сетей в образовании, их положительные и отрицательные аспекты, а также научно-педагогические подходы к внедрению этих технологий в сфере искусства и культуры. Статья демонстрирует возможности модернизации образовательного процесса и вывода творчества на новый уровень.

SUMMARY:

This article examines the possibilities and prospects for introducing artificial intelligence and neural networks into the educational process of art and culture institutions. The potential for using neural networks in educational processes to create an interactive and personalized learning environment, develop creative processes, and preserve cultural heritage is analyzed. Methods of using neural networks in education, their positive and negative aspects, as well as scientific and pedagogical approaches to the implementation of these technologies in the field of art and culture have been

studied. The article demonstrates the possibilities of modernizing the educational process and raising creativity to a new level.

Kirish. Bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari hayotning turli jabhalarida keng qo'llanmoqda. Ta'lim sohasida esa SI va neyron tarmoqlarni qo'llash katta imkoniyatlar ochib bermoqda. Ayniqsa, san'at va madaniyat yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari uchun bu texnologiyalar ijodiy jarayonlarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada san'at va madaniyat institutlarida SI va neyron tarmoqlarning ta'lim jarayoniga qo'llanilishi va uning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Ta'lim sohasida sun'iy intellektidan foydalanish usullarini tahlil qilishda, birinchi navbatda aynan neyron tarmoqlari ko'rib chiqiladi, ular SI (sun'iy intellekt)ning bir qismi hisoblanadi. Habibulin Irek Raisovich o'zining "Ta'lim maqsadlarida neyron tarmoqlardan foydalanishning dolzarbligi" nomli maqolasida shunday ta'kidlaydi: "Dastlab neyron tarmoqlaridan foydalanish katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish hamda tasniflash va klasterlash masalalarini hal etishda qo'llanilgan. Biroq texnologiyalarning rivojlanishi va hisoblash qurilmalari quvvatining oshishi bilan, neyron tarmoqlari ta'lim jarayonlarida istiqbolli vositaga aylandi" [2].

Neyron tarmoqlarni ular yaratadigan yakuniy mahsulotlar turlariga bo'lish mumkin. Har bir tur o'ziga xos muammolarni hal qilish uchun mo'ljallangan. Ular orasida ma'lumotlarni siqish, tasvirlarni, nutqni va qo'lyozma belgilarni aniqlash, matn va tasvirlar yaratish, mashina tarjimai, savol-javob tizimi (chat-bot), yuz tahrirlash va boshqalarni ajratib ko'rsatish mumkin. Neyron tarmoqlarning sanab o'tilgan imkoniyatlari Neyron tarmoqlarning sanab o'tilgan imkoniyatlari ularning ta'lim sohasida qo'llanilishi keng ko'lamda foydalanish uchun katta salohiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Shuni yodda tutish muhimki, ushbu sohadagi neyron tarmoqlarning bunday faol va keng tarqalgan ishlatilishi ham ijobiy, ham salbiy tomonlarga ega bo'lishi mumkin.

O'quvchilar va o'qituvchilar tomonidan neyron tarmoqlaridan foydalanish imkoniyatlarini ko'rib chiqishda quyidagi ijobiy misollarni keltirish mumkin:

- √ neyron tarmoqlar o'qituvchilarga o'quvchilarning ishlarini tekshirishga sarflanadigan vaqtni qisqartirishga yordam beradi (ya'ni, takroriy jarayonlarni avtomatlashtirish orqali o'qituvchi resurslarini sezilarli darajada tejaydi),
- √ neyron tarmoqlaridan har bir o'quvchining ehtiyojlari va bilim darajasiga moslashtirilgan shaxsiy o'quv materiallarini yaratish uchun foydalanish mumkin,
- √ darslarni yanada interaktiv qilishi mumkin,

- ✓ neyrotarmoq o'rganilayotgan mavzu bo'yicha ko'rgazmali illyustrativ materiallarni yaratishi mumkin (masalan, she'r matnini vizuallashtirish),
- ✓ neyron tarmog'i yordamida sinfdagi muhokamalarni tashkil etish mumkin, bunda tahlil qilish va xatolarni topish uchun yaratilgan matnlardan foydalaniladi,
- ✓ talab qilinadigan asosiy ko'nikma - bu tarmoqqa to'g'ri so'rov yuborish, ya'ni to'g'ri vazifani qo'yish va natijani tahlil qilishni anglatadi.

Biroq, neyron tarmoqlarni ta'lim jarayonida qo'llashning salbiy tomonlari ham mavjud:

- ✓ Ma'lumotlar maxfiyligi muammosi: neyron tarmoqlardan foydalanish o'quvchilarning katta hajmdagi shaxsiy ma'lumotlarini to'plash va tahlil qilishni talab qilishi mumkin, bu esa ularning maxfiyligi va xavfsizligini buzishi mumkin.
- ✓ O'quvchilarning uy vazifalarini tayyorlash, imtihonlarni topshirish va diplomlarni yozish uchun neyron tarmoqlardan faol foydalanishida namoyon bo'ladigan texnologiyaga qaramlik shakllanishi xavfi, generatsiyalangan kontent va uning oqibatlari uchun javobgarlik masalalari, uy vazifalarini tayyorlash, imtihonlarni topshirish, diplomlar yozish, generatsiyalangan kontent uchun javobgarlik masalalari va uning oqibatlari.

Umuman olganda, sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonini takomillashtirishda quyidagi yo'nalishlarda samarali bo'lishi mumkin [3]:

1. Individual yondashuvni ta'minlash: SI yordamida talabalar qobiliyatlari va o'zlashtirish darajasiga mos ravishda ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi. Masalan, neyron tarmoqlar asosida o'quv materiallarini talabaning o'quv sur'atiga moslashtirish mumkin.

2. Ijodiy jarayonlarni avtomatlashtirish: Neyron tarmoqlar musiqiy kompozitsiyalar, tasviriy san'at asarlari yoki dramaturgik asarlarni yaratishda yordam beradi. Bu talabalar ijodini yanada rivojlantirishga sharoit yaratadi.

Neyron tarmoqlar va ijodiy jarayonlar nima? Neyron tarmoqlar - bu biologik neyronlar faoliyatini simulyatsiya qiluvchi sun'iy modellar bo'lib, ular orqali katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish mumkin. San'at va madaniyat institutlarida neyron tarmoqlar quyidagi sohalarda qo'llanishi mumkin:

Musiqiy ijodiyot: Neyron tarmoqlar asosida musiqiy kompozitsiyalar yaratish, mavjud asarlarni tahlil qilish va ularning stilistik o'ziga xosligini aniqlash imkoniyati mavjud. Neyron tarmoqlar inson miyasi ishlashiga o'xshash tizim bo'lib, ularda ma'lumotlarni qayta ishlash va mustaqil qarorlar qabul

qilish uchun millionlab virtual neyronlar ishlatiladi. Musiqiy kompozitsiyalar yaratishda neyron tarmoqlar mavjud musiqiy ma'lumotlar bazasidan o'rganib, yangi musiqa yaratish uchun foydalaniladi.

Neyron tarmoqlar asosida musiqa yaratish jarayonida quyidagi texnologiyalar keng qo'llaniladi:

- **RNN (Recurrent Neural Networks):** Bu turdagi neyron tarmoqlar vaqtga bog'liq ketma-ketliklarni o'rganishga ixtisoslashgan. Ular notalar ketma-ketligini tahlil qilish va yangi musiqani yaratish uchun ishlatiladi.
- **LSTM (Long Short-Term Memory):** Uzoq muddatli bog'lanishlarni o'rganishda kuchli bo'lib, musiqadagi takrorlanish va murakkab naqshlarni tushunishda ishlatiladi.
- **Transformer modellari:** Musiqa yaratishda kuchli bo'lib, uzoq kontekstni hisobga olgan holda ketma-ketliklarni generatsiya qiladi.
- **GAN (Generative Adversarial Networks):** Ushbu texnologiya realistlik va ijodiy musiqiy parchalarni yaratish uchun ishlatiladi.

Neyron tarmoqlar asosida musiqa yaratish uchun quyidagi platformalar va vositalar keng qo'llaniladi:

- **Magenta (Google):** Ochiq manba kodiga ega bo'lib, musiqa va boshqa ijodiy loyihalar uchun ishlatiladi.
- **OpenAI MuseNet:** Ko'p uslubdagi musiqa yaratish imkoniyatiga ega kuchli model.
- **AIVA (Artificial Intelligence Virtual Artist):** Professional darajadagi musiqiy kompozitsiyalar yaratishga ixtisoslashgan.

Neyron tarmoqlar asosida musiqiy kompozitsiyalar yaratish nafaqat texnologik, balki ijodiy imkoniyatlarni ham kengaytiradi. Ushbu texnologiyalar bastakorlar va musiqachilarga yangi g'oyalar yaratishda yordam beradi, shuningdek, musiqa sanoatiga innovatsiyalar olib kiradi. Kelajakda sun'iy intellekt asosida yaratilgan musiqalar san'at va texnologiyaning uyg'unlashgan shakli sifatida o'z ahamiyatini yanada oshirishi kutilmoqda.

- **Tasviriy san'at:** Mashinalarni o'qitish orqali turli uslub va yo'nalishlarga mos bo'lgan rasmlar yaratish mumkin. Bu talabalar uchun yangi ijodiy g'oyalar manbai bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqolada tasviriy san'atda neyron tarmoqlarining qo'llanilishi, uning imkoniyatlari va cheklovlari haqida so'z yuritamiz. Tasviriy san'at sohasida esa neyron tarmoqlari quyidagi yo'nalishlarda keng qo'llaniladi:
- **Stil transferi (Style Transfer):** Neyron tarmoqlari yordamida biror suratga boshqa san'at uslubini qo'llash mumkin. Masalan, oddiy fotosuratni Van Goghnning "Yulduzli tun" uslubida qayta yaratish.

- **Rassomchilikni avtomatlashtirish:** Algoritmalar turli xildagi rasmlarni chizish yoki eskizlarni tugallashga yordam beradi.
- **Tasvirni tiklash:** Eski, buzilgan yoki yetishmayotgan qismlari bor tasvirlarni tiklash uchun neyron tarmoqlar ishlatiladi.

Neyron tarmoqlarining tasviriy san'atda amaliy qo'llanilishi:

1. Rassomchilik va dizayn: Neyron tarmoqlari rassomlarga ijodiy jarayonni boyitish uchun vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, DALL-E yoki MidJourney kabi sun'iy intellekt dasturlari qisqa vaqt ichida yuqori sifatli tasvirlarni yaratishi mumkin.

2. Restavratsiya: Muzeylar va arxivlar eski san'at asarlarini tiklashda neyron tarmoqlardan foydalanadi. Masalan, rangi o'chgan yoki qismi yo'qolgan rasmlarni qayta tiklash jarayonlari.

3. Animatsiya: Neyron tarmoqlari yordamida statik tasvirlarga harakat berish yoki ularni animatsiyaga aylantirish imkoniyati mavjud.

4. Fotorealistik tasvirlar yaratish: Kompyuter grafikasida realistik tasvirlar va vizual effektlar yaratishda neyron tarmoqlar asosiy vositaga aylanmoqda.

Tasviriy san'atda neyron tarmoqlari san'atni yaratish va qayta ishlash usullarini tubdan o'zgartirmoqda. Rassomlar va dizaynerlar ushbu texnologiyani qo'llab ijodkorlikning yangi chegaralarini zabt etmoqda. Biroq, insonning hissiy va madaniy yondashuvi bilan birgalikda ishlatilgandagina ushbu texnologiya san'atni yanada boyitadi va mukammallashtiradi.

Madaniy merosni saqlash: Sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar yordamida qadimiy san'at asarlarini raqamlashtirish, tiklash va arxivlash ishlarini olib borish imkoniyatlari kengayadi.

San'at va madaniyat institutlarida SI texnologiyalarining qo'llanilishi talabalar uchun interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyati yaratilishiga olib keladi. Shuningdek neyron tarmoqlar ijodiy jarayonlarni yangi bosqichga olib chiqadi, talabalarining o'z qobiliyatlarini yanada rivojlantirishiga imkon yaratadi. Talabalar sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar bilan ishlash ko'nikmalarini egallab, zamonaviy mehnat bozorida raqobatbardosh bo'ladilar.

Xulosa. Shunday qilib, hozirgi vaqtda ta'lim sohasida neyron tarmoqlaridan foydalanishning ijobiy misollari ham, hal qilish uchun vaqt va tajriba talab qiladigan salbiy tomonlari ham mavjud, degan xulosaga kelish mumkin. Taraqqiyot to'xtab qolmaganligi va sun'iy intellekt allaqachon hayotning ko'plab sohalarida qo'llanilayotganligi sababli, ta'lim jarayonida neyron tarmoqlarni qo'llash istiqbolli yo'nalish bo'lib ko'rinmoqda. Uni yanada takomillashtirish uchun mavjud kamchiliklarni hisobga olish, ularni asta-sekin

moslashtirish va bartaraf etish, shuningdek, sanab o'tilgan afzalliklarning faol rivojlanishini ta'minlash zarur.

Sun'iy intellekt va neyron tarmoqlar san'at va madaniyat institutlarining to'lim jarayonini tubdan o'zgartirish imkoniyatiga ega. Ushbu texnologiyalar talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Kelajakda ushbu texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish orqali san'at va madaniyat sohasida yangi innovatsion yondashuvlar yuzaga keladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Даниленко А. Использование искусственного интеллекта в художественном образовании // international scientific and practical conference on the topic: "Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions". – 2023. – Т. 1. – №. 01.

Хабибуллин, И. Р. Актуальность использования нейросетей в образовательных целях / И. Р. Хабибуллин, О. В. Азовцева, А. Д. Гареев. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2023. - № 13 (460). - С. 176-178. - URL: <https://moluch.ru/archive/460/101127/> (дата обращения: 04.01.25).

Ивченко А. О. Искусственный интеллект в сфере образования: плюсы и минусы // Вестник науки. – 2023. – Т. 4. – №. 12 (69). – С. 685-689.

Тиллашайхова М. А. Таълим тизимида ахборот технологияларини қўллашнинг илмий-педагогик масалалари // Science and Education. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 584-589.

Тиллашайхова М. А., Самигова Г. А. Интернет-технологии в образовании // Информатика: проблемы, методология, технологии. Информатика в образовании. – 2018. – С. 100-104.

Kurbanova, A. T., Zufarova, Z. M., Xudayberdiyev, S. A., Tillashayxova, M. A., & Samigova, G. A. (2022). The role of the software in the development of information and communicative competence of students of culture and ART. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 2741-2749.

ФИЗИКА ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА МУҲАНДИСЛИК ЙЎНАЛИШИ ТАЛАБАЛАРИНИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ

Бекназарова З.Ф.

*“ТИҚХММИ” МТУ, педагогика фанлари бўйича фалсафа
доктори (PhD), доцент*

Таянч сўзлар: коммуникатив, компетенция, кластер, анкета.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, кластер, анкета.

Key words: communicative competence, cluster, questionnaire

РЕЗЮМЕ:

Физика ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш модели, муҳандислик йўналиши талабаларига физика ўқитишда кейс-технологиясидан фойдаланиш методикаси, физикадан фанлараро интеграцион таълим бериш асосида муҳандислик йўналиши талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш методикаси ҳусусида фикр юритилган.

РЕЗЮМЕ:

Обсуждены модель формирования профессиональной компетентности студентов инженерных специальностей в процессе обучения физике, методика использования кейс-технологий при обучении физике студентов инженерных специальностей, методика формирования профессиональной компетентности студентов инженерных специальностей на основе междисциплинарного интегрированного обучения физике.

SUMMARY:

The article discusses a model for developing professional competence of engineering students in the process of teaching physics, a methodology for using case technologies in teaching physics to engineering students, and a methodology for developing professional competence of engineering students based on interdisciplinary integrated teaching of physics.

Бўлажак муҳандисларнинг касбий компетентлигини шакллантиришда педагогик моделлаштириш усули энг оммабоп бўлиб, модель сўзи борлиқ, табиат, жамият ёки фанда содир бўладиган ҳодиса ёки объектни тасвирлаш учун яратилган образли кўриниш сифатида тасвирланади. Тадқиқот ишида таълим йўналишига нисбатан концептуал тизимли ёндашувлар, физика ўқитиш босқичларида, яъни маъруза, амалий, лаборатория, мустақил таълим ва тўғарак машғулотлари методологиясига алоҳида эътибор қаратилган [1-2].

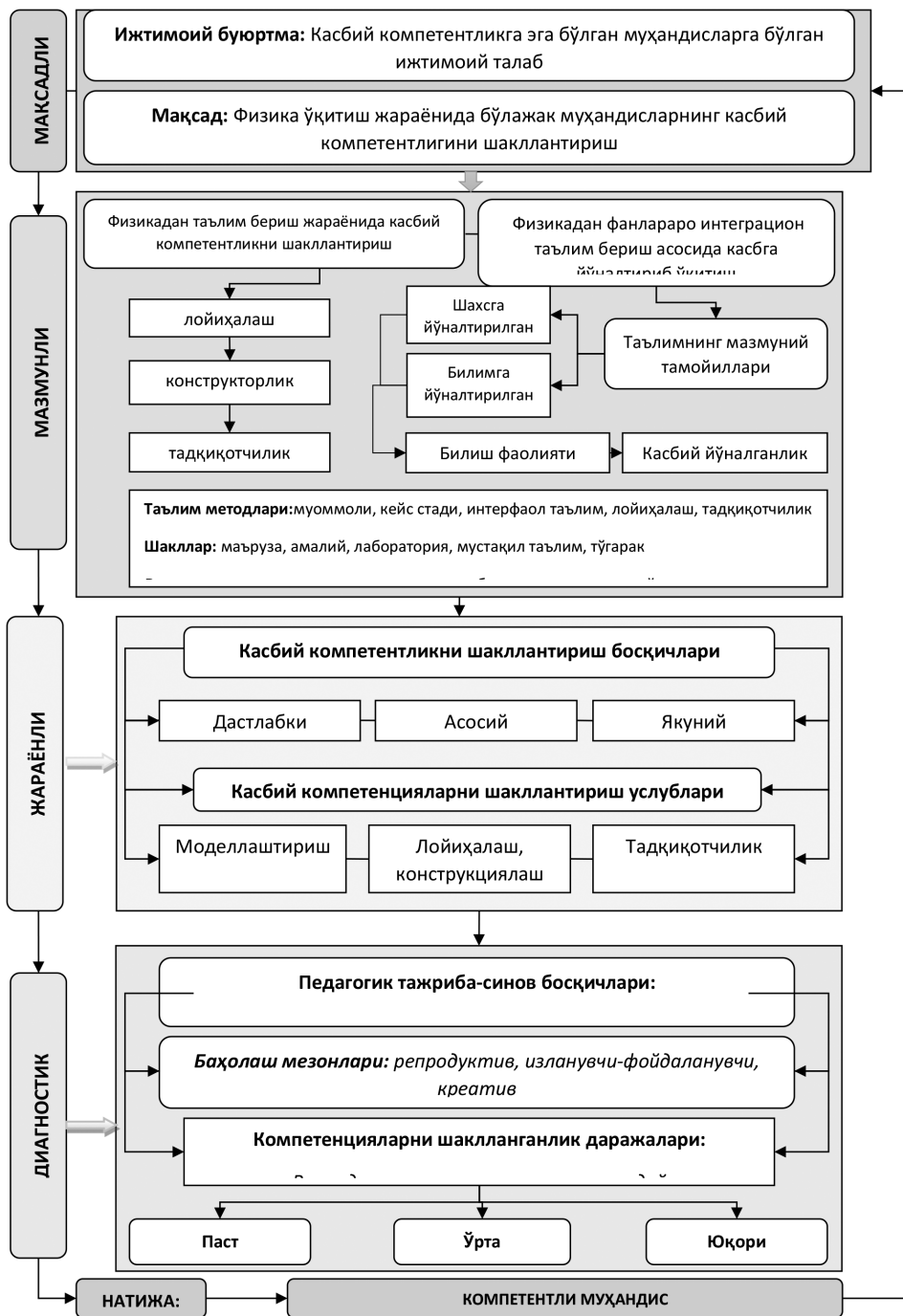

Хусусан, Т.В.Волкованинг тадқиқот ишида моделлаштириш усули маълум бир педагогик жараёни бошидан охиригача тизимли ва мазмуний равишда ўрганишга имкон бериши, маълум компонентларининг ўзвийлигини ва ўзаро узлуксиз таъсирини, тизимнинг нафақат статик ва динамик ҳолатини, балки ўзгарувчан жараёнлар динамикасини ҳам ўрганиш мумкинлиги акс эттирилган. А.А.Остапенко эса олий таълим тизимини моделлаштириш жараёнида мақсадли, мазмунли, жараёнли, диагностик ва натижавий компонентларини ажратиб кўрсатади. Умуман олганда, бўлажак муҳандисларнинг касбий компетентлигини шакллантириш модели турлича бўлиши мумкин, шунинг учун педагогик моделлаштириш жараёни тадқиқотчига илмий мотивация берувчи маълум бир объектнинг муайян таркибий компонентларига қаратилади.

Тадқиқотимиз доирасида моделлаштириш объекти физика фанини ўқитишда бўлажак муҳандисларнинг касбий компетентлигини шакллантириш жараёни бўлиб, унинг концептуал методик компонентлари ҳамда физика ўқитиш жараёнида талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантиришнинг дастлабки, асосий ва якуний босқичларида аниқланади. Ишлаб чиқилган модель мақсадли, мазмунли, жараёнли, диагностик ва натижавий таркибий блоклардан иборат бўлиб, бўлажак муҳандиснинг касбий компетентлигини шакллантиришнинг асоси сифатида кўриб чиқиш имконини берадиган тизимли, методологик ва компетентли ёндашувларни қамраб олади. Методик моделнинг назария билан амалиётни боғлаш, билиш фаолияти ва ўқитиш мазмунини тизимлашда муаммоли ёндашув, ўқув жараёнини интенсивлаштириш, касбий фаолиятга тайёрлаш каби педагогик тамойилларга асосланди [2]. Бўлажак муҳандислар касбий фаолият компетентлигини физика таълими орқали шакллантиришнинг методик жиҳатлари, математик моделлаштириш методи орқали ечим топиладиган соҳага доир мажмуавий топшириқлардан физика машғулотларида ахборот берувчи, репродуктив, таянч, мураккабликни ошириш, ижодий каби фойдаланишнинг беш даражали алгоритминини динамик тарзда такомиллаштириб бориш жиҳатлари асосланди.

Физика ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш модели 1-расмда келтирилган.

Моделнинг методик компоненти сифатида муҳандислик йўналиши талабаларига физика ўқитишда кейс-технологиялари тавсия этилди. Мақсад физикани ўқитишда амалий кўникмаларни ривожлантириш ва касбий компетентлигини шакллантириш масаласини ҳал қилишда педагогик технологиялардан фойдаланиш имкониятларини очишдан иборат. Н.А.Клешеванинг фикрига кўра: "... физика ўқитиш технологияси, асосан, физика фани ўқув жараёнини ташкил этишнинг сифати ва даражаси унинг илмий билимлар тизимидаги ва муҳандислик касбий фаолиятга тайёргарлиги билан белгилана-

1-расм. Физика ўқитиш жараёнида муҳандислик йўналиши талабаларини касбий компетентлигини шакллантириш модели

ди”. Физика ўқитиш технологияси ҳам мақсадга йўналтирилганлик; мазмун; илмий ғоялар; профессор-ўқитувчи ва талабаларнинг ҳаракатлар тизими; натижани баҳолаш мезонлари; диагностик натижаларини ўз ичига олади.

Шундай қилиб, физика ўқитиш жараёнида педагогнинг маълум бир услубий ёндашувига концептуал асосланиши, ўқитишда коммуникатив компетентликнинг технологик занжири аниқ ва мақсадга мувофиқ равишда қурилиши, шахсга йўналтирилган ва табақалаштирилган тамойилларини ҳисобга олган ҳолда ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро биргаликдаги ҳаракатини, касбий фаолият компетентликни шакллانганлик даражасини баҳолаш мезонлари ва воситаларини ўз ичига олиши керак. Физикани ўқитиш жараёнида бўлажак муҳандисларда касбий компетентликни шакллантиришнинг ташкилий-функционал модели тўрт босқичли: йўналтириш, режалаштириш, бажариш, натижаларни назорат қилиш методикаси фаолиятни моделлаштиришнинг мустақил таълимга асосланган механизмининг дидактик таъсири продуктивлигини таъминлаш жиҳатлари ўрганилди. Мисол тариқасида касбий компетентликни шакллантиришга йўналтирилган физика ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда қўлланиладиган кейс-технологияларини келтириб ўтиш мумкин.

Кейс-технологиясида аниқ ёки яширин физикавий муаммо билан касбий фаолиятда юзага келадиган муайян касбий вазиятни тавсифловчи муаммоли-вазиятли топшириқни ҳал қилишда мажмуавий ёндашувга асосланади ҳамда ўқитувчининг талабаларга воқеаларни тушунарли тилда баён қилиши, таълим жараёнининг муайян мақсадларига эришишга хизмат қиладиган педагогик восита сифатида фойдаланилади [2-4].

Вазиятли топшириқлар танланишида аниқ касбга йўналтирилган тавсифли, аммо унинг ечими учун физикани билиш талаб қилинадиган, педагог-талаба кластеридаги тенг ҳуқуқли шериклар сифатида ҳаракат қилиш имконини берадиган, яъни талабаларда коммуникатив компетентликни шакллантиришга хизмат қиладиган тарзда танланади. Биз ишлаб чиққан кейс технологияси физиканинг айрим масалаларини эмас, балки умумий бўлимни ўрганишда қўлланилади. Кейс технологиясининг ўзи кейснинг турли бўлимларни ўз ичига олади: маъруза, амалий, лаборатория, мустақил таълим, тўғарак ва илмий тадқиқот. Кейс-технологиялари мажмуи таркиби физика + умумкасбий + ихтисослик фанларнинг ўзаро боғлиқлиги, фаолият методларининг шаклланганлиги, муаммоли вазиятларни ҳал қилиш қобилиятига эга касбий компетентликнинг шаклланганлиги билан белгиланади.

Физикадан фанлараро интеграцион таълим бериш асосида талабаларнинг касбий компетентлигини шакллантириш методикасидан қўзланган мақсад – уларни илмий тадқиқот, лойиҳавий конструкторлик касбий фаолият турлари-

га тайёрлаш, фанлараро интеграцион таълим беришни ўқув режага мувофиқ умумий ва касбий компетенцияларга қўйилган малака талабларни инобатга олган ҳолда амалга оширишдир. Бунда биринчи, физика-математика; иккинчи, электротехника ва электроника асослари; учунчи, гидроэлектростанциялар ҳамда тўртинчи, гидроэнергетик қурилмалардан фойдаланиш каби фан блокларига ажратиб олиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, физика ўқитиш жараёнида фанлараро интеграцион таълим беришда фанлараро горизонтал интеграция, фанлар мавзулараро вертикал интеграцияга келтириш маъруза, амалий ва мустақил таълим машғулотида ихтисослик фанлар билан интеграцион таълим бериш, шу билан бирга ихтисослик фанларига доир курс ишлари, малакавий амалиёт, битирув ишларини бажариш сифат даражасини ошириш, яъни фанлар интеграцияси асосида физика ўқитиш жараёнида талабаларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш йўл харитасини ишлаб чиқиш назарда тутилади (1-жадвал) [4-5].

1-жадвал

Фанлараро интеграция асосида физика ўқитиш йўл харитаси

Мақсад	Фанлараро интеграция		Физика ўқитиш шакллари	Ривожлантирилган компетенциялар	Таълим методлари	Натижа
Физика ўқитиш жараёнида талабаларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш	Математика	ФИЗИКА	Маъруза	Моделлаштириш	Муаммоли таълим	КОМПЕТЕНЦИИ МУҲАНДИСИ
			Амалий	Лойиҳалаш	Кейс-стади	
	Электроника ва электротехника асослари		Лаборатория	Конструкциялаш	Интерфаол таълим технологиялари	
	Гидроэлектростанция		Мустақил таълим	Тадқиқотчилик	Интегратив таълим технологияси	
	Гидроэнергетик қурилмалардан фойдаланиш		Тўғарак	Педагогик	Лойиҳалаш ва тадқиқотчилик таълим методлари	

Физикадан амалий машғулотда талабалар қобилиятини ривожлантириш; физик ва муҳандислик ўлчов асбоблари ўртасидаги фарқларни топиш, уларнинг мақсадларини аниқлаш каби таълимий траекториялар

аниқланди. “Электроника ва электротехника” фанини ўрганишда ўлчовлар ва ҳисоб-китобларни амалга ошириш, олинган ўлчов натижаларини баҳолаш, шунингдек, ўлчаш кўникмаларини ривожлантириш ҳар қандай муҳандислик фаолияти учун асос бўлиб хизмат қилади. Физика курсидан муаммоли вазиятни ҳал қилиш жараёни бир неча босқичларда олиб борилади.

Тайёргарлик босқичида ўқув йили бошида муаммоли вазият матни, адабиётлар ва “Электр” бўлимида ўрганиладиган мавзулар берилади. Масалан, кейс “Электр тармоқлари корхонаси операторига цилиндр шаклига эга бўлган ўтказгич қалинлигини ўлчаш ва ишга яроқлилигини баҳолаш” мазмунида берилиши мумкин. Кейс матнини ёзиш учун электрон кутубхоналар ва интернет манбаларидан ўқув ва илмий-техник маълумотлар тўпланади. Электр ўлчов воситаларининг ривожланиш тарихи ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олган манбалар танланади. Бу талабалар томонидан муаммоли вазиятни синчковлик билан таҳлил қилиш ва физика дарсида электр мавзусига доир берилган муаммони гуруҳда ҳал қилиш учун турли саволлар тузишга, семестр давомида электр қонунларини, моддий объектлар ва ҳодисаларни электрлаштириш, трансформаторлар, гидроэлектростациялар каби мавзуларни ўзлаштиришда ёрдам берди.

Асосий босқичда кейс-технологиялари мажмуини тўрт ахборотли-билиш, ҳисоблаш-моделлаштириш, тадқиқот, ижодий босқичда амалга оширилади ва касбий йўналтирилган муаммони ҳал қилиш учун алгоритмик тарзда ишлашга тўғри келади. Ҳар бир босқичнинг натижаси учта кўрсаткич бўйича тақдим этилади: 1) касбий фаолият мотивларининг шаклланиш даражаси; 2) касбий компетентликнинг шаклланиш даражаси; 3) физикадан муаммоли вазиятни ҳал қилишга ҳисса қўшиш.

Тадқиқот босқичида кейснинг тажриба топшириқлари гуруҳига техник ва намоёни воситаларининг иллюстратив кўргазмалар тақдимотини ўз ичига олган ҳисоблаш топшириқлари, шартлари, тажриба маълумотларини аниқлаш, сифат ва миқдор жиҳатдан баҳолаш, шунингдек, олинган натижаларни таҳлил қилиш учун математик моделни куришни ўз ичига олади. Шунингдек, физикадан лаборатория ишларини бажаришда электр схемаларини тузиш, улаш ва физикавий катталикларни ўлчаш, ҳисоблаш каби касбий фаолиятга мос бўлган компетенциялар ҳамда ҳар бир муаммони ҳал этиш кетма-кетлигини аниқлаб олиш, яъни тадқиқотчилик ва конструкциялаш компетентликлари ривожланишига омил бўлади.

Якуний босқичда талабаларнинг ижодий лойиҳа-конструкторлик фаолияти натижалари келтирилди ҳамда қуйидаги: педагогик ва техник ада-

биётларни таҳлил қилиш, топшириқни бажариш учун математик аппаратдан фойдаланиш, илмий тадқиқот фаолиятини ташкил этишни ўз ичига олган мустақил ишларни ташкил этиш, лойиҳалаш, ишлаб чиқариш ва созлаш, бошқарув ва тадқиқотчилик компетенцияларини, шу билан бирга, асосий касбий компетентлигини алгоритмик ривожлантиришга имкон беради каби хулосалар чиқарилди.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 мартдаги “Физика соҳасидаги таълим сифатини ошириш ва илмий тадқиқотларни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5032-сон Қарори <https://lex.uz/docs/5338558>

Бекнозарова З.Ф. Муҳандислик йўналиши талабаларининг касбий компетентлигини шакллантириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. -Т.:2022. 70 б.

Бекнозарова З.Ф. Физика ўқитувчисининг таълимга инновацион ёндашуви. Нам ДУ Илмий ахборотномаси.-2019.№12. -238-242 б.

Бекнозарова З.Ф., Тошмуродов Ё., Физика фанидан лаборатория ишларини бажариш бўйича/Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТИҚХММИ, 2019. – Б. 175.

Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Педагогик технология асослари /Қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 2004 й.

ЭЛЕКТРОН ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМАЛАР ЯРАТИШНИНГ АСОСИЙ ВОСИТАЛАРИ ВА УЛАРНИ ЯРАТИШГА ҚЎЙИЛАДИГАН УМУМИЙ ТАЛАБЛАР

Мамадалиев К.Р.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
доценти, н.ф.ф.д. (PhD)*

Таянч сўзлар: интеллектуал салоҳият, янги авлод ўқув адабиётлари, электрон ўқув қўлланма, жамоавий фойдаланиш, педагогик талаблар, психологик талаблар, техник талаблар.

Ключевые слова: интеллектуальный потенциал, литература нового поколения, электронные учебные пособия, общественное применение, педагогические требования, психологические требования, технические требования

Key words: intellectual capacity, a new generation of books, e-textbooks, public use, educational requirements, psychological requirements, technical requirements.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада электрон ўқув қўлланма келиб чиқиш тарихи, асосий тамойиллари, категориялари, турлари, хоссалари, хусусиятлари, босма дарсликдан фарқи, электрон ўқув қўлланма тайёрлашга қўйилган умумий талаблар ҳақида маълумотлар келтирилган.

РЕЗЮМЕ:

В статье приведены сведения об истории возникновения электронных учебников, их основных принципов, категорий, типов, свойств, различий печатных учебников, общих требований, предъявляемых к разработке электронных учебных пособий.

SUMMARY:

In article data on history of emergence of electronic textbooks, their basic principles, categories, types, properties, differences of printing textbooks, the general requirements, the predjyavlemykh are provided to development of electronic manuals.

Интеллектуал салоҳиятга эга, илм-фаннинг замонавий ютуқлари асосида мустақил фикр ва мушоҳада юрита оладиган шахсларни тарбиялаш ҳамда рақобатбардош, юқори малакали кадрларни тайёрлаш масаласи ўқув адабиётларининг янги авлодини яратишни талаб қилмоқда. Мафкуравий ҳамда мазмун ва моҳияти жиҳатдан эскирган, тўлиқ анъанавий (босма) усулда нашр этилаётган дарсликларнинг маълум қисми янги таълим тизимининг талаб ва эҳтиёжларига жавоб бера олмай қолди.

Шу мақсадда Кадрлар тайёрлаш миллий модели талаблари асосида ишлаб чиқилган «Узлуксиз таълим тизими учун ўқув адабиётларини янги авлодини яратиш концепцияси»нинг асосий вазифаси қилиб ўқув адабиётларининг яратиш учун илмий - ғоявий, услубий - дидактик, психологик - педагогик, санитария - гигиеник талабларни ишлаб чиқиш, электрон қўлланмалардан тўғри ва рационал фойдаланиш мақсадида уларнинг мавжуд шакллари ва турларига аниқ таърифлар бериш ҳамда мамлакатимиз миқёсида замонавий электрон қўлланмалар тайёрлаш бўйича стратегик масалалар қўламини аниқлаш белгиланган[1].

Шулардан келиб чиқиб, электрон адабиётлар яратиш ҳозирги замон талабларидан бирига айланди. Электрон қўлланмалар дидактиканинг асосий тамойилларини ишончли ва юқори даражада жорий қилиш имконини берувчи, самарали ўқитиш воситаси ҳисобланади. Электрон қўлланмаларни яратишда электрон технологияларга таянган ҳолда, улар қуйидагиларни ўз ичига олади: анимация, кўп даражали ва кўп вариантли топшириқлар, гиперматнлар ва ҳоказо. Булар фойдаланувчиларнинг турли доиралари учун электрон қўлланмалар мазмуний қисмининг адаптивлигини таъминлайди. Электрон қўлланмаларни яратишда асосий тамойилларга амал қилиш, уларга қўйиладиган дидактик, техник-технологик, эргономик, эстетик ва талабларга риоя қилиш тавсия этилади.

Электрон ўқув қўлланма (электрон китоблар) - бу қоғозсиз, муқова-сиз ва елимсиз бўлган китоб туридир. Уларни қўлда ушлаб бўлмайди, шу сабабдан китоб жавонларида чанг босиб ётганини ҳам, варақлари сарғайиб, яроқсиз ҳолга келиб қолишини ҳам кўрмайсиз. Уларни ўтда қуйдириб, сувга чўктириб бўлмайди. Бу китобларни ишлаб чиқариш учун ўрмонларни қирқишнинг, бир жойдан бошқа жойга кўчириш учун транспорт харажатларининг ҳожати йўқ. Бу китобларни ўқиш учун маълум электрон воситаларгина керак бўлади: компьютерлар, ноутбуклар, смартфонлар ва бошқалар.

Электрон китоблар тарихига назар ташласак, дастлабки электрон китоблар "Gutenberg Лойихаси" доирасида пайдо бўлган. Лойиха америкалик Майкл Арт томонидан 1971 йилда бошланган бўлиб, ўшанда у биринчи бўлиб Америка Қўшма Штатларининг Мустақиллик Декларациясининг электрон нусхасини яратган эди. Бу дастлабки электрон китоб Projekt Gutenbergнинг кейинги йўналишини белгилаб берди. Компьютер ҳали янги бир воқелик, фақатгина олимлар қўлидаги технология бўлиб турган бир вақтда Майкл Харт уларнинг бир кунмас бир кун келиб, ҳамманинг имкони етадиган даражадаги асбоб бўлиб қолишига кўзи етган эди. Жаноб Харт ўз электрон кол-лекциясига қўйиб борган электрон китобларнинг ўзига хос белгиси шундаки,

улар оддий матн (.txt ва бошқалар) шаклида бўлиб, ҳар қандай платформада ишлайдиган компьютерлар учун мўлжалланган ва муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланмаган, эркин фойдаланишдаги асарлар жойлаштириб борилади. ҳозирда дунё бўйлаб жуда кўплаб кўнгиллилар электрон кутубхонани ўз кучлари билан ривожлантириб бормоқда.

Инсоният ўз умри давомида имкон қадар кўп ахборотларни кичик ҳажмга жойлаштиришга ҳаракат қилган. Аввал папирусга ёзилган китоблар пайдо бўлди, сўнгра пергаментдан фойдаланилди. Кейинчалик (1456 йил, Гутенберг) китоб босиш даври келди. Бугун биз китобларнинг энг сўнгги авлоди - электрон китоблар тўғрисида гапирмоқдамиз.

Электрон китоб яратиш ғояси кўп вақтдан бери мутахассисларни қизиқтириб келган. Электрон китоб яратиш тарихи 1945 йилдан бошланган. Бу пайтда Футурист Ванавар Бўш томонидан "китобларни, ёзувларни ва хабарларни сақлаш, ишлов бериш, узатиш" имконини берувчи хусусий қурилмалар яратиш ҳақида фикрлар билдирилган эди. Электрон нашриёт иши ривожининг кейинги босқичи 1968 йилга тўғри келади. Тед Нелсон томонидан "гипертекст"нинг яратилиши, яъни World Wide Web асосининг яратилиши айти пайтда матнларни Интернетда сақлашнинг ва ҳозирги пайтда яратилаётган электрон китобларнинг бош форматининг яратилишига асос бўлди. 1968 йил талаба Алан Кай томонидан китоб вазибаларини бажарувчи Дйна Бок портатив интерактив компьютер лойиҳаси ишлаб чиқилди. Йигирма йилдан кейингина ушбу лойиҳа тижоратда амалга оширилди. 1971 йилдан бошлаб Illinois Bedenistine Gollegr ташаббуси билан бугунги кунда энг кўп электрон форматли китобларни ўз ичига олган Projekt Gutenberg лойиҳаси амалга оша бошлади. 1981 йилда бизга маълум бўлган Ted Nilson "Hanadu" гуруҳини ташкил қилади ва электрон китоблар билан савдо қилишни режалаштиради. 1982 йилда Onlayn режимида ишловчи FCFnet биринчи электрон журнал пайдо бўлди. Унда бадий асарлар-қисқа фантастик ҳикоялар босилди. Шундай қилиб, 1998 йили бир пайтнинг ўзиде иккита қурилма-том маънодаги электрон китоб сотувга чиқарилди. Булар "Soft Book Reader" ва "Rockete Book" лардир. Электрон китобларни яратилиши, уни оммага кенг қўламда фойдаланиши, эҳтимол ўқув қўлланма ва материалларни замонавий ютуқларини билиш давр талабидир[3].

Таълимни ислоҳ қилиш шундай электрон дарслик яратишни талаб қиладики, уларнинг мавжуд бўлиши ўқувчи-талабалар ва ўқитувчилар учун, аудитория ва уй шароитида бир хил бўлган компьютерли муҳитни таъминлашни тақазо этади. Ҳозирги даврда айрим фанлардан замон талабига мос дарсли-

ктарнинг етарли эмаслиги бугунги куннинг устувор вазифаларидан бирига айланмоқда.

Барча олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини юқори савияда ташкил қилиш учун давлат таълим стандартлари ҳамда халқаро таълим стандартларига тўлиқ жавоб бера оладиган ўқув адабиётлари билан таъминлаш масаласи долзарб муаммо ҳисобланади.

Бугунги кунда ўқув жараёнида фойдаланиш учун тавсия этилган ўқув ҳамда электрон ўқув адабиётларнинг таҳлили ўз ечимини қутаётган масалалардан бирига айланмоқда.

Шу ўринда айтиш жоизки, электрон қўлланмаларнинг фарқли хусусиятлари ва афзалликлари мамлакатимиз таълим муассасаларига кириб келаётган замонавий компьютерлар асосида таълим муассасаларини ахборотлаштиришга интилиш жараёни таълимда электрон қўлланмалар учун янги имкониятлар очиб бермоқда.

Классик тушунчада дарслик бу талабалар учун китоб бўлиб, унда билимларнинг маълум соҳасидаги ўқув материали фан ва маданиятнинг замонавий ютуқлари даражасида тизимли баён қилинади[4]. Демак, электрон қўлланма ҳам, босма дарслик ҳам умумий белгиларга эга ва айнан:

1. ўқув материали билимларнинг маълум соҳаси бўйича баён қилинади;
2. ўқув материали фан, техника, технология ва маданиятнинг замонавий ютуқлари даражасида ёритилади;
3. ўқув материали дарсликларда тизимли баён қилинади, яъни дарсликнинг бутунлигини таъминлайдиган, маъноли муносабат ва алоқали, қўплаб элементлардан ташкил топган бутун тугалланган асарни ўзида тасвирлайди.

Босма дарсликлар мавжудлиги туфайли баъзи ўқитувчилар электрон қўлланма атамасини ишлатишни ҳуш кўрмайдилар деган фикрлар ҳам бор. Бу муаллифлар «Электрон нашр» атамасини тавсия қиладилар. Лекин «нашриёт» сўзи босма маҳсулотни ишлаб чиқариш назарда тутади. Маълум тушунчаларни ўз ичига оладиган янги атамаларни ишлатиш давр тақозосидир. Ҳаёт ўзгариши билан бирга технологиялар ҳам ўзгаради. Барча ўзгаришларга тушуниш билан ёндашиш керак.

Электрон қўлланманинг босма дарсликдан фарқли белгилари бизнинг назаримизда ҳар бир босма дарслик ўқувчи-талабаларни тайёрлашнинг маълум бошланғич даражасига мўлжалланган ва ўқитишнинг якуний даражасини тавсифлайди.

Қўплаб умумтаълим фанлари бўйича одатдаги (таянч), мураккаблиги юқори, маҳсус ва бошқа фанлар дарсликлари мавжуд. Аниқ бир ўқув фани бўйича электрон қўлланма мураккабликнинг бир неча даражасидаги материални

ўз таркибида сақлаши мумкин. Бунда улар ҳар бир даража учун интерфаол усулларда билимларни текшириш учун кўп вариантли топшириқларни ўз таркибига сақлаган бўлади.

Электрон қўлланмада кўргазмалилик босма дарсликдагидан кўра юқори-роқ. Электрон қўлланмаларда кўргазмалилик, уларни яратишда анимациялар, товуш кузатишлар, гипержўнатишлар, видеолавҳалар ва бошқалар каби мултимедияли технологиялардан фойдаланиш билан ҳам таъминланади.

Электрон қўлланма синов топшириқлари ва тестларининг кўп вариантлилиги, кўп даражалилиги ва хилма-хиллигини таъминлайди. Электрон қўлланма барча топшириқ ва тестларни интерфаол ва таълим берувчига тартибли берилишга имконият яратади. Ноаниқ жавоб пайтида тушунтиришлар ва изоҳлар орқали аниқ жавоб беришга эришиш мумкин.

Электрон қўлланмани яратиш ва тарқатишда босмахона ишлари бажарилмайди. Электрон қўлланмалар ўзининг тузилиши бўйича очиқ тизим бўлиб ҳисобланади. Уларни ишлатиш жараёнида тўлдириш, такомиллаштириш мумкин.

Электрон қўлланманинг таълим олувчилар билан яқинлашуви босма кўринишдаги дарсликлардан кўра юқори-роқ. Электрон қўлланмага талаб ошганда унинг ададини осонгина ошириш мумкин, тармоқ бўйича жўнатиш мумкин.

Фойдаланишда ва ишлаб чиқиш мақсадларига боғлиқ равишда кўп функциялилигини таъминлаш учун электрон қўлланмалар турли хилдаги тузилмаларга эга бўлиши мумкин. Масалан, дарсларда фойдаланиш учун аниқ бир фан бўйича ўқув дастурига мос келадиган электрон қўлланмани яратиш ва ўқув материаллини мавжуд мавзувий режалаштириш асосида бериш мумкин. Электрон қўлланмаларни мавзувий режалаштиришга боғламасдан, балки шунчаки конкрет таълим босқичи бўйича ўқув режасига риоя қилиб ишлаб чиқиш мумкин.

Шу мақсадлардан келиб чиқиб, бизнинг фикримизга кўра электрон қўлланмалар қуйидаги хусусиятларга эга:

- ўрганилаётган материални анъанавий ўқув адабиётларига нисбатан индуктив ёндашиш, эшитиш ва эмоционал хотираларга таъсир қилиш йўллари билан материални етказиш орқали тушунишни енгиллаштириш;

- талабаларнинг эътиёжига, тайёргарлик даражасига, интеллектуал имкониятларига мослаштириш;

- ўқув предметининг моҳиятига диққатни жалб этган ҳолда кўп сондаги маълумотларни ва топшириқларни қараб чиқиш ва кўпроқ амалий масалалар ечишга имкон яратган ҳолда мураккаб ҳисоблашлар ва алмаштиришлардан ҳолис этиш;

- ўрганишнинг барча босқичларида ўзини-ўзи текшириб кўриш учун кенг имкониятлар яратилиш;

- ишни чиройли ва аниқ расмийлаштиришларга ва уни ўқитувчига файл ёки қоғозга чоп этган ҳолда топширишига имкон бериш;

-тажрибали ўқитувчи вазифасини чекланмаган тушунтиришларни, саноқсиз такрорлашларни, эслатишларни, тақдим этган ҳолда бажарилишидир.

Ўз ўрнида Электрон қўлланма ихтисослашган ўқув хоналарида ўтказиладиган амалий машғулотлар учун қуйидаги қулай имкониятларни яратади:

- катта микдордаги топшириқларни бажаришга, ечимларни ва уларнинг график талқинини таҳлил қилиш учун зарур бўлган вақтдан озод этилиши;
- ўқитувчининг раҳбарлик ва маслаҳатчи сифатида қатнашиб компьютер олдида мустақил иш шаклида машғулот ўтказиш имконини бериши;
- ўқитувчига компьютер ёрдамида ўқувчи-талабалар билимини тез ва самарали назоратдан ўтказишига имкон бериши;
- ўқувчи-талабаларнинг аудитория машғулотлари доирасидан ташқари ўрганиш мумкин бўлган масалаларни ечишда мустақил шуғулланишлари учун имкон яратилиши;
- уй топшириқларини, турли ҳисоблашларни ва назорат ишларни текшириш каби машаққатли ишлардан ўқитувчини озод этиши;
- ўқувчи-талабалар билан айниқса уй топшириқлари ва назорат ишлари қисмига оид ишлашни индивидуалаштиришга имкон бериш кабилардир.

Электрон қўлланмаларнинг асосий хоссалари уларнинг қуйидаги асосларга эга бўлиши керак:

-ўқув машғулотларини юқори сифатли даражасида ўтказилишни таъминлаш;

-билимларнинг ўзини ҳосил қилиш ва ўзини баҳолаш имкониятларини яратиш;

-маъруза ва амалий машғулотларни ўзаро яқинлаштириш;

-ахборотли-таълим ресурслари ривожланиш таснифига эга бўлиш;

-матнли ва бошқа ахборотли материаллар янгиланган (гиперматнлар) ва иллюстрацияланган (мултимедия воситалари, расмлар, жадваллар, диаграммалар ва бошқалар) бўлиш ва ҳоказолардир.

Электрон қўлланма таълим жараёнига одатдаги дарсликдан ўзгача, инсонияси имкониятларини, хусусан, эшитиш ва эмоционал хотирасини жалб қилиб, шунингдек компьютер самарадорлигидан фойдаланиб тушунишни,

мавжуд тушунчалар ва мисолларни эслаб қолишни максимал даражада енгиллаштириши керак.

Электрон қўлланмаларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Фойдаланиш бўйича жамоавий ва индивидуал фойдаланишга ажратилади. **Жамоавий** фойдаланиш – электрон қўлланмалари компьютернинг катта тизимли ресурсларини талаб қилмаслиги керак, чунки улар кўпинча серверларда ўрнатилади ва уларга компьютер тармоғи орқали яқинлашиш имкони берилади. **Индивидуал** фойдаланишдаги электрон қўлланмалари ўқув материалларини ўқувчи-талаба иштирокида ёки иштирокисиз ўрганиш учун мўлжалланган. Фойдаланиш бўйича электрон қўлланмаларнинг иккала туридан ҳам маъруза машғулотларида фойдаланиш мумкин.

2. Ўқув материалларини етказиб бериш бўйича: бундай турдаги электрон қўлланмалар бир бўлим ўқув материалларини ўзлаштиримай туриб, навбатдаги бўлимга ўтишга йўл қўймайди.

3. Ўқув ахборотлари ва материалларининг янгиланиши бўйича: узлуксиз янгиланиш ва даврий янгиланиш турларига ажратилади. Узлуксиз янгиланишли электрон қўлланмалар асосан электрон ўқув базаларида (порталлар, веб-сайтлар ва бошқалар) ёки электрон кутубхоналарда жойлаштирилади. Даврий янгиланишдаги электрон қўлланмалар асосан турли хилдаги ахборотнинг электрон ташувчиларини тасвирлайди (дискетлар, СД-дисклар ва бошқалар)

Электрон қўлланмаларнинг категориялар бўйича синфланиши қуйидаги талаблар мажмуасига асосланган:

- педагогик талаблар;
- психологик талаблар;
- техник талаблар.

Электрон қўлланмаларнингларнинг категориялари – «*» (юлдузча) билан белгиланади. Юлдузчалар сони электрон қўлланмаларнинг сифати ва мураккаблиги даражасининг ошиши билан мос равишда кўпаяди. Электрон қўлланмалар тўртта категориялар бўйича синфланади. Олий категориядаги электрон қўлланмалар-тўртта юлдузча билан «****», паст категориядаги электрон қўлланмалар-битта юлдузча билан, «*» белгиланади.

Электрон қўлланмани яратишнинг асосий тамойиллари

Электрон қўлланмаларни яратишда қуйидаги тамойилларга амал қилиш тавсия этилади:

1. **Квантлаш тамойили:** Хажми бўйича кичик, аммо таркиби бўйича бир бутун бўлган бўлимлардан (модуллардан) иборат бўлган материални бўлакларга бўлиб чиқиш лозим.

2. Тўлиқлик тамойили: Ҳар бир яратилаётган бўлим (модул) қуйидаги ташкил этувчи ҳадлардан: назарий қисмидан, назарий билимларни текшириш бўйича тузилган назорат саволлари, тестлар, мустақил ечиш учун топшириқ ва амалий кўникмаларни ўрганишга йўналтирилган машқлардан ва тарихий шарҳлардан иборат бўлиши керак.

3. Кўргазмалилик тамойили: Ҳар бир бўлимда (модулда) янги тушунчалар, фикрлар ва услубларни тушунарли ва эслаб қолишни энгиллаштирувчи матнлар ҳажми, ҳамда ўлчамлари кичик бўлган кадрларнинг кетма-кетлигидан иборат бўлиши керак.

4. Тармоқланиш тамойили: Ҳар бир бўлимлардан (модуллардан) гиперматнли хаволалар орқали бошқа бўлимларни шундай ўзаро боғлаш керакки унда фойдаланувчи исталган бошқа бўлимларга бемалол ўтишни танлаш имконияти мавжуд бўлсин. Тармоқланиш тамойили ўрганилаётган ўқув предмети материалларини чекламасада балки фанни бирин-кетин, босқичма-босқич ўзлаштириб боришни кўзда тутади.

5. Бошқарувчанлик тамойили: Ўқувчилар экран кадрларининг алмашувини ўзлари мустақил бошқара олишлари, исталган мавзу ёки маълумотларни, тушунчалар ва фикрлар, иллюстрация материаллари ва мултимедияларни экранга чиқариш имконига эга бўлиши керак. Ўқувчиларга ўзларининг билимини назорат саволлари ва тестларга жавоб бериб ва амалий машғулотларни бажарган ҳолда текшириб кўриши каби имкониятлар яратилган бўлади.

6. Кўникувчанлик тамойили: Электрон қўлланма ўқув жараёнида аниқ фойдаланувчи эътиёжларига кўникиб боришини таъминлаши, ўрганилаётган материалнинг чуқурлиги ва мураккаблигини ва уни ўқувчининг келгуси мутахассислигига боғлиқ ҳолда амалий йўналтирилганлигини ўзгартириб боришга имкон бериши керак. Фойдаланувчилар ўз эҳтиёжларига кўра қўшимча иллюстратив материалларни юзага келтира олишлари, ўрганилаётган тушунчаларни график ва геометрик жиҳатдан талқин қила олиши лозим.

7. Компьютерли қўллаб қувватлаш тамойили: Бу тамойилда ўқувчилар ўрганиш жараёнининг исталган пайтида ўқув материалининг моҳиятига ўзига диққатни жалб этишга ундовчи топшириқ ва масалаларни қараб чиқиш ва уларни бажаришда компьютердан фойдаланишлари керак. Компьютер нафақат мураккаб алмаштириш амалларини, турли хил ҳисоблашларни ва графикларни тузиб чиқиши, расм ва схемаларни чизиш балки турли хил мураккаб даражадаги амалларни бажариши лозим. Олдиндан ўрганилган ҳамда олинган натижаларни нафақат жавоб бериш босқичида балки ихтиёрий босқичларда ҳам текшириб кўриш лозим.

8. Йиғилувчанлик тамойили: Электрон қўлланма, янги бўлимлар ва мавзулар, фан ва техника янгиликлари билан кенгайтириб ва тўлдириб боришга имкон бериши, ҳамда махсус ва алоҳида фанлар бўйича электрон кутубхоналарни ёки ўқувчилар, (у ўқиётган мутахассислик ва курсга мос ҳолда) ўқитувчиларнинг ёки тадқиқотчиларнинг хусусий электрон кутубхоналарини шакллантириши керак.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, натижа шуни кўрсатадики, дарс жараёнида ўқувчи-талаба диққат марказда бўлган (интерфаол ёки интерактив) услублар, бу услублар қўлланилганда ўқитувчи ўқувчи-талабаларни фаол иштирок этишни таъминлайди. Анимацион тасвирлар ўқувчи-талаба диққат марказда бўлган ёндашувнинг фойдали жihatлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- ▶ таълим самараси юқорироқ бўлган ўқиш-ўрганиш;
- ▶ ўқувчи-талабани юқори даражада рағбатлантирилиши;
- ▶ илгари ортирилган билимни ҳам эътиборга олиниши;
- ▶ ўқиш шиддатини ўқувчи-талабанинг эҳтиёжига мувофиқлаштирилиши;
- ▶ ўқувчи-талабанинг ташаббускорлиги ва маъсулиятининг қўллаб-қувватланиши;
- ▶ амалда бажариш орқали ўрганилиши;
- ▶ икки тарафлама фикр-мулоъазаларга шароит яратилиши;
- ▶ ўқишни соғлом муҳитда сақлаб қолиниши;
- ▶ ўқитувчининг енгиллик яратиб берувчи шахсга айланиши.

Ўқувчи-талаба бутун жараён давомида иштирок этади. Шу сабабдан, ўқувчи-талабанинг билим ва кўникмаларини ривожлантириш учун етарли даражада ўқувчи-талабалар иштироки ва амалиёти мавжуд бўлади.

Фойдаланган адабиётлар:

Ўзлуксиз таълим тизими учун ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш концепцияси. Тошкент - «Шарқ».-2002.

Симонович С.В.и др. Информатика. Базовый курс - СПб.: Издательство «Питер», 1999.

Электрон ўқув-методик мажмуалар ва таълим ресурсларини яратиш методикаси. Методик қўлланма. Тузувчилар: Ф.Закирова ва бошқ. – Т.: ОЎМТВ, 2010. – 57 б.

Сафаров Ғ.Ҳ. Электрон қўлланма яратиш услубиёти. ДИСС. Бухоро – 2012, -110 б.

VIZUAL DASTURLASHGA OID PLATFORMALAR VA ULARNING IMKONIYATLARI

Bozorov A.A.

Qarshi davlat universiteti, “Amaliy matematika” kafedrası o‘qituvchisi

Tayanch so‘zlar: vizual dasturlash, Scratch, App Inventor, Code.org, Blockly, Thunkable, dasturlash ta’limi, interaktiv o‘qitish, algoritmik fikrlash, dasturlash kompetentligini rivojlantirish.

Ключевые слова: визуальное программирование, Scratch, App Inventor, Code.org, Blockly, Thunkable, обучение программированию, интерактивное обучение, алгоритмическое мышление, развитие компетенции в программировании.

Key words: visual programming, Scratch, App Inventor, Code.org, Blockly, Thunkable, programming training, interactive learning, algorithmic thinking, programming competence development.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada vizual dasturlash platformalarining imkoniyatlari, ularning dasturlashni o‘rganish va o‘qitish jarayonidagi o‘rni tahlil qilinadi. Mazkur maqolada Scratch, Code.org, App Inventor, Blockly, Thunkable, va boshqa platformalarning xususiyatlari, afzalliklari hamda ularning o‘quv jarayoniga ta’siri muhokama qilinadi. Shuningdek, ushbu texnologiyalarning umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarining vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются возможности платформ визуального программирования, их роль в процессе изучения и преподавания программирования. В статье рассматриваются особенности и преимущества платформ Scratch, Code.org, App Inventor, Blockly, Thunkable и других, а также их влияние на учебный процесс. Кроме того, освещается значение этих технологий в развитии компетенций учащихся общеобразовательных школ в области визуального программирования.

SUMMARY:

This article analyzes the possibilities of visual programming platforms, their role in the process of learning and teaching programming. The article examines the features and advantages of Scratch, Code.org, App Inventor, Blockly, Thunkable, and other platforms, as well as their impact on the learning process. Furthermore, the significance of these technologies in developing visual programming skills in general education school students is illuminated.

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida olib borilayotgan pedagogik tadqiqotlar dasturlash tillarini o‘qitish samaradorligini oshirishga, shu jumladan

o'quvchilarni misol va masalalarni algoritmlashga hamda vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda [1-3].

Vizual dasturlash, ya'ni grafik interfeyslar yordamida dastur tuzishni o'rganish, yosh avlodni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni muammoni kreativ tarzda yechishga o'rgatish imkonini beradi. Bu kompetensiyalar o'quvchilarga dasturlashning asosi, algoritmlar va kodlashni soddaroq tushunish, shuningdek, murakkab tizimlarni yaratishda zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi [3]. Shuningdek, vizual dasturlash o'quvchilarning tahliliy fikrlash, muammolarni yechish va jamoada ishlash kabi zarur ko'nikmalarini ham shakllantiradi. Shu bilan birga, bu kompetensiyalar ularning texnologiya sohasida raqobatbardosh bo'lishiga imkon yaratadi.

Shu bois, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining vizual dasturlashga oid kompetensiyalarni shakllantirish bugungi kunda dolzarb muammolardan biri sanaladi.

Mazkur muammoni yechish usullaridan biri bu umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan "Informatika va axborot texnologiyalari" fanini xususan, vizual dasturlash tilarini o'qitish metodikasini takomillashtirish hamda o'quvchilarning vizual dasturlashga oid algoritmik fikrlashi, ijodiy qobiliyati, kognitiv ko'nikmalarini hamda kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishni taqozo etadi.

Bularni amalga oshirish usullaridan biri sifatida vizual dasturlash platformalaridan foydalanish nazarda tutiladi. Buning uchun esa mazkur yo'nalishdagi tadqiqotchilarning ilmiy-izlanishlarini tahlil etish talab etiladi.

Bu borada O.N.Shalina, N.M.Morozova, A.A.Gorovik, O.P.Mixeyeva, V.S. Magomadov, V.L.Averbux, A.Y.Baydalin, E.M.Kagan, A.A. Franskevich, M.Resnick, J.Maloney, M.Armoni, O.Meerbaum-Salant, M.Ben-Ari, P.D.P.Adi, A.Kitagawa, C.Pradal kabi kabi tadqiqotshi va olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Mazkur tadqiqotshi va olimlarning ishlarida vizual dasturlash tillari, vizual dasturlash platformalari, ilovalar ishlab chiqishni vizual vositalarining imkoniyatlariga oid izlanishlar olib borilgan.

Ularning ta'kidlashlaricha, vizual dasturlash platformalari ilgari dasturlash tajribasiga ega bo'lmagan insonlarga an'anaviy ravishda kod yozish orqali ishlab chiqilgan ilovalarni yaratish imkoniyatini beradi. Bunga vizual dasturlash platformalari yordamida erishiladi. Bunda foydalanuvchilarga grafik interfeys taqdim etiladi va ular kodni boshqarish uchun komponentlarni sichqoncha yordamida harakatlantiradi [4-11].

Jumladan, E.M.Kaganning fikriga ko'ra, "vizual dasturlash platformalari (masalan, Scratch, Blockly, Alice) oddiy va tushunarli interfeys orqali

dasturlash asoslarini o'rganish imkoniyatini beradi. Ushbu vositalar mantiqiy fikrlashni rivojlantirish, algoritmik yondashuvlarni shakllantirish va ijodkorlikni rag'batlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi" [4].

O.N.Shalina va M.Resnicklarning fikriga ko'ra, "Scratch, App Inventor, Blockly kabi vizual dasturlash platformalarining bloklarga asoslangan interfeysi o'quvchilar uchun qulay bo'lib, dasturlashni vizual tarzda amalga oshirish imkonini beradi. Bunda kodlash jarayoni noqulay sintaksisdan xoli bo'lib, yangi boshlovchilar uchun to'siqni kamaytiradi. Ushbu onlayn platformalar global miqyosda o'quvchilar va o'qituvchilarni birlashtiradi. Bu o'zaro tajriba almashish va hamkorlikka imkon yaratadi" [5, 6].

A.A.Franskevichning ta'kidlashicha, "vizual dasturlash platformalari orqali dasturlashni o'rgatish jarayoni o'quvchilar uchun qiziqarli va intuitiv bo'ladi. Mazkur platformalar nafaqat boshlang'ich sinflarda, balki o'rta va yuqori sinf o'quvchilari uchun ham mos hisoblanadi. Shuningdek, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammoni yechish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi" [7].

Bu kabi fikrlar C.L.Huang va P.P.Raylarning tadqiqotlarida ham uchraydi. Ularning bildirishicha vizual dasturlash platformalari quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi [8, 9]: vizual dasturlash o'rgangan o'quvchilar keyingi murakkabroq dasturlash muhitlariga o'tish uchun kuchliroq motivatsiyaga ega bo'lishadi; vizual dasturlash platformalari IoT qurilmalarini tezda birlashtirish uchun qulay vositalar taqdim etadi; vizual dasturlash platformalari dastur yaratish va uni sinovdan o'tkazish jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtiradi.

Bizning fikrimizcha, vizual dasturlash platformalari dasturlarni kod yozish o'rniga grafik interfeys yordamida yaratishga imkon beruvchi texnologiyalardir. Ushbu platformalarda foydalanuvchilar ko'pincha bloklar, diagrammalar yoki boshqa vizual elementlarni birlashtirish orqali dastur yaratadi. Bunday yondashuv dasturlash jarayonini soddalashtiradi. Vizual dasturlash platformalarining asosiy imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

1. Kodlashni soddalashtirish: kod yozish o'rniga, tayyor bloklarni joylashtirish va ulash orqali dastur tuzish imkonini beradi [6].

2. Tushunarli interfeys: murakkab algoritmlarni grafik shaklda ko'rsatadi. Vizual ko'rinish tufayli dastur tuzilmasini oson tushunish va tahlil qilish mumkin [7].

3. Tezkor prototiplash: dastur yoki ilovaning ishlash prinsiplari va funksional imkoniyatlarini tezkor sinovdan o'tkazish uchun samarali. Ilovalarni loyihalash jarayonida vaqtni tejaydi [10].

4. Interfaol muhit: kodni o'zgarishsiz sinash va real vaqt rejimida natijani ko'rish imkonini beradi. Xatoliklarni oson topish va tuzatish uchun qulay vositalarni taqdim etadi.

5. Hamkorlikni rivojlantirish: jamoaviy loyihalar ustida ishlashni osonlashtiradi. Dizaynerlar va dasturchilar birgalikda ishlashlari mumkin [10].

6. Integratsiya: ko'pgina vizual dasturlash platformalari boshqa dasturlash tillari va kutubxonalar bilan integratsiya qilinishi mumkin. Tayyor APIlar va pluginlar yordamida qo'shimcha imkoniyatlar qo'shish mumkin.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotchilarning fikrlari va ilmiy izlanishlarimiz asosida aytish mumkinki, umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirish hamda rivojlantirishda vizual dasturlash platformalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarining vizual dasturlash platformalari bilan ishlash qobiliyatini oshirish lozim. Buning uchun dastlab vizual dasturlashga mo'ljallangan platformalar va masofaviy ta'lim platformalarining imkoniyatlarini tahlil etish asosida samaralisini tanlab olish va ushbu muhitlarni ta'lim tizimiga joriy etish lozim.

Shuning uchun umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilarida vizual dasturlash platformalaridan, jumladan, Scratch (scratch.mit.edu), App Inventor (appinventor.mit.edu), Thunkable (thinkable.com), Unity Playmaker (www.hutonggames.com), Node-RED (nodered.org), Blockly (developers.google.com/blockly), Stencyl (www.stencyl.com), Visuino (www.visuino.com), GameSalad (gamesalad.com), LabVIEW (www.ni.com/labview), Code.org (studio.code.org) kabi muhitlarining imkoniyatlari tahlil etildi.

1. Scratch (scratch.mit.edu) – bu o'quvchi-yoshlarning dasturlashni boshlang'ich darajada o'rganayotganlar uchun mo'ljallangan platformadir. Scratch maktab o'quvchilarini dasturlashga o'rgatish uchun yangi o'quv muhiti sifatida ishlab chiqilgan. Scratch dasturida foydalanuvchi roliklar yaratishi, turli xil o'yinlar ishlab chiqishi, tashqi ko'rinishini o'zgartirishi, ekran atrofida harakat qilishi, obyektlarning o'zaro ta'sir shakllarini o'rnatishi mumkin.

2. App Inventor (appinventor.mit.edu) – bu mobil ilovalarni ishlab chiqishni boshlayotgan dasturchilar uchun mo'ljallangan bulutga asoslangan platformadir. Platforma foydalanuvchilarga Android mobil ilovalarini ishlab chiqish uchun qulay muhit yaratadi. Ushbu vosita dasturlash tajribasiga ega bo'lmagan foydalanuvchilar uchun ham qulay bo'lib, ko'pincha ta'lim sohasida dastlabki dasturlash ko'nikmalarini o'rgatishda qo'llaniladi.

3. Thunkable (thinkable.com) – bu mobil va veb-ilovalar ishlab chiqishga qiziqadigan foydalanuvchilar auditoriyasi uchun mo'ljallangan platformadir. Thuncable bloklar asosida drag-and-drop interfeys orqali mobil ilovalar ishlab

chiqish imkoniyatini taqdim etadi. Platforma orqali bir vaqtda ham iOS ham Android ilovalarini ishlab chiqish hamda kodlash va dizayn loyihalashni bir joyda bajarish mumkin.

4. Unity Playmaker (www.hutonggames.com) – bu vizual dasturlash vositasi bo‘lib, u murakkab kod yozishni talab qilmasdan o‘yinlar va interaktiv ilovalarni yaratishga mo‘ljallangan platformadir. Platformadan foydalanib, dastur yozish ko‘nikmalarisiz 2D va 3D kompyuter o‘yinlarni loyihalash va ishlab chiqish mumkin.

5. Node-RED (nodered.org) – bu vizual dasturlash muhiti bo‘lib, u asosan Internet of Things (IoT), avtomatlashtirish, va boshqa dasturlash sohalarida ma’lumotlarni oqim orqali boshqarish uchun ishlatiladi. Ushbu dastur JavaScript asosida yozilgan va Node.js platformasida ishlaydi. Node-RED turli protokollarni (MQTT, HTTP, WebSocket) qo‘llab-quvvatlaydi va API xizmatlari bilan integratsiyani osonlashtiradi.

6. Blockly (developers.google.com/blockly) – bu ochiq manbali, vizual dasturlash muhiti bo‘lib, foydalanuvchilarga kod yozmasdan turib, dasturlarni yaratish imkonini beradi. Ushbu platforma blokli dasturlash tamoyiliga asoslangan bo‘lib, foydalanuvchilar bloklarni harakatlantirish orqali algoritmlar tuzishi mumkin. Blockly dasturlashni o‘rganish jarayonini osonlashtirish uchun yaratilgan va asosan o‘quvchilarning dasturlashga oid asosiy tushunchalarini shakllantirishda qo‘llaniladi.

7. Stencyl (www.stencyl.com) – bu foydalanuvchidan chuqur dasturlash bilimlarini talab qilmaydigan 2D-o‘yinlar yaratish uchun samarador platformadir. U intuitsiyaga asoslangan interfeysi va ko‘plab o‘rnatilgan vositalari tufayli boshlovchilar uchun juda qulay hisoblanadi. Stencyl yordamida Windows, macOS, iOS, Android va veb-brauzerlar kabi turli platformalar uchun o‘yinlar yaratish mumkin.

8. Visuino (www.visuino.com) – bu Arduino tizimiga mos sanoat kontrollerlarida ishlaydigan grafik dasturlash muhitdir. Visuino bir nechta grafik bloklarni ko‘chirish va birlashtirish orqali murakkab sanoat avtomatlashtirish tizimlarini hamda IoT (Internet of Things) loyihalarini yaratish imkonini beradi.

9. GameSalad (gamesalad.com) – bu iPhone va iPod Touch, iPad, Windows va Android uchun o‘yinlar ishlab chiqishga mo‘ljallangan maxsus vizul dasturlash muhiti hisoblanadi. GameSaladdan foydalanish va o‘yinlar yaratish uchun dasturlash tillarini bilish talab etilmaydi. Shu sababli, bu dastur bilan nafaqat yuqori malakali ishlab chiquvchilar, balki oddiy qiziquvchilar ham ishlay olishlari mumkin.

10. LabVIEW (www.ni.com/labview) – bu virtual qurilmalarni ishlab chiqish uchun mo‘ljallangan vizual dasturlash platformasidir. LabVIEW uskunalari va

dasturiy ta'minot bilan o'zaro aloqani amalga oshirish imkonini beruvchi virtual qurilmalarni ishlab chiqishning eng mashhur muhitlaridan biridir. Platforma virtual qurilmaning foydalanuvchi interfeysini osonlik bilan yaratish, uni boshqarish, ma'lumotlarni qayta ishlash va aks ettirish imkonini beradi.

11. Code.org (studio.code.org) – bu notijorat tashkilot tomonidan yaratilgan ta'lim platformasi bo'lib, "Informatika va axborot texnologiyalari" fanlari xususan, dasturlash asoslarini o'rgatishga mo'ljallangan. Ushbu platforma maktab o'quvchilari va o'qituvchilar uchun turli xil bepul darsliklar, o'quv materiallari va qiziqarli vizual vositalarni taqdim etadi. Platformaning asosiy maqsadi vizual dasturlash va algoritmik fikrlashni yoshdan qat'iy nazar barcha uchun tushunarli va qiziqarli qilishdir.

Yuqorida keltirilgan vizual dasturlash platformalarining imkoniyatlarini o'rganish maqsadida tajriba-sinov ishlari o'tkazilgan umumiy o'rta ta'lim maktablarining "Informatika va axborot texnologiyalari" fani o'qituvchilari yordamida baholash mezonlari ishlab chiqildi va ushbu mezonlar yordamida platformalar baholandi (1-jadvalga qarang).

Bunda vizual dasturlash platformalari quyidagi mezonlar asosida baholandi: foydalanuvchi qulayligi, o'qitishga moslashganligi, funksionallik, texnik qo'llab-quvvatlash, moslashuvchanlik, innovatsion imkoniyatlar, narx va qulaylik, kollaborativ imkoniyati.

1-jadval.

Vizual dasturlash platformalarining imkoniyatlari

Platforma	Scratch	App Inventor	Thunkable	Unity Playmaker	Node-RED	Blockly	Stencyl	Visuino	GameSalad	LabVIEW	Code.org
Foydalanuvchi qulayligi	95	90	85	80	75	95	80	75	85	70	85
O'qitishga moslashganligi	100	95	90	70	75	95	85	80	85	70	90
Funksionallik	75	80	85	90	85	70	80	85	80	95	85
Texnik qo'llab-quvvatlash	85	80	80	85	90	75	75	90	80	90	80
Moslashuvchanlik	70	75	85	90	90	65	80	85	75	95	85

Innovatsion imkoniyatlar	65	75	80	85	80	60	70	75	70	85	80
Narx va qulaylik	100	95	80	75	85	100	85	80	90	65	90
Kollaborativ imkoniyat	90	80	85	80	95	75	75	70	75	70	85
O'rtacha ball	85,0	83,8	83,7	81,9	84,4	79,4	78,8	80,0	80,0	80,0	85,0

1-jadvalda keltirilgan vizual dasturlash platformalarning imkoniyatlarini baholash natijalariga ko'ra, Scratch va Code.org platformalari samarali ekanligi ma'lum bo'ldi. Ya'ni 100 ballik baholash natijasiga ko'ra, o'rtacha 85 ball bilan baholandi. Shuning uchun o'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirishda Scratch va Code.org platformalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Mazkur platformalardan foydalanish natijasida o'quvchilarning vizual dasturlashga oid ijodiy qobiliyati, algoritmik va tanqidiy fikrlashi hamda kompetensiyalari shakllanadi va rivojlanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Mirsanov U.M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash texnologiyalarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Chirchiq, 2023. – 76 b.

Toxirov F.J. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Qarshi – 2022. – 48 b.

Bozorov A.A. O'quvchilarning vizual dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirish muammolari // Elektron ta'lim ilmiy-uslubiy jurnali. ISSN 2181-1199. – Navoiy, 2024. – № 4. Vol. 5 – B. 65-74.

Каган Э.М. Возможности и перспективы применения технологий и средств визуального программирования при обучении школьников // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Информатизация образования. – 2018. – Т. 15. – №. 1. – С. 18-28.

Resnick M. et al. Scratch: programming for all // Communications of the ACM. – 2009. – Т. 52. – №. 11. – С. 60-67.

Шалина О.Н. Обучение основам визуального программирования в школьном курсе информатики // Достижения современной науки. – 2016. – С. 814-818.

Францкевич А.А. О визуализированных средах и языке программирования Scratch как средствах повышения эффективности обучения учащихся основам алгоритмизации и программирования // Весті БДПУ. Серія 3. Фізика. Математика. Інформатика. Біялогія. Географія. – 2016. – №. 2. – С. 34-41.

Huang C.L. et al. Effect of Visual Programming Instruction on Students' Flow Experience, Programming Self-Efficacy, and Sustained Willingness to Learn // Journal of Computer Assisted Learning. – 2025. – Т. 41. – №. 1. – С. e13110.

Ray P.P. A survey on visual programming languages in internet of things // Scientific Programming. – 2017. – Т. 2017. – №. 1. – С. 1231430.

Chao P.Y. Exploring students' computational practice, design and performance of problem-solving through a visual programming environment // Computers & Education. – 2016. – Т. 95. – С. 202-215.

AMALIY MASHG'ULOTLARDA VR TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASPEKTLARI

Jo'rayev O.I.

BuxMTI "AKT" kafedrasi tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: virtual haqiqat, pedagogik aspekt, immersivlik, personalizatsiya, differentsiatsiya, elektron ta'lim, interaktiv, masofaviy o'qitish, inovatsion texnologiya.

Ключевые слова: виртуальная реальность, педагогический аспект, иммерсивность, персонализация, дифференциация, электронное обучение, интерактивность, дистанционное обучение, инновационная технология.

Key words: virtual reality, pedagogical aspect, immersiveness, personalization, differentiation, electronic education, interactive, distance learning, innovative technology.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada amaliy mashg'ulotlarda VR texnologiyalardan foydalanishning pedagogik aspektlari muhokama qilinadi. Virtual haqiqatning tinglovchiga va axborotni idrok etishga bo'lgan ta'siri, hamda VRni o'quv jarayoniga joriy etish haqida so'z yuritiladi. Tahlil natijalari yuzasidan tavsiya va xulosalar beriladi.

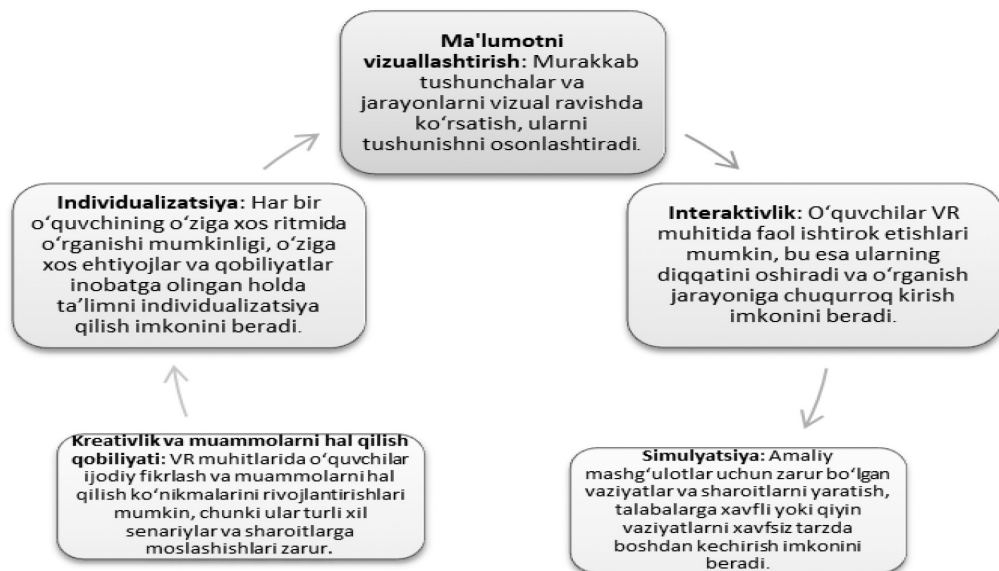
РЕЗЮМЕ:

В данной статье обсуждаются педагогические аспекты использования VR-технологий на практических занятиях. Рассматривается влияние виртуальной реальности на восприятие информации слушателями, а также внедрение VR в образовательный процесс. По результатам анализа представлены рекомендации и выводы.

SUMMARY:

This article discusses the pedagogical aspects of using VR technologies in practical training. The impact of virtual reality on the audience and information perception, as well as the introduction of VR into the educational process, are discussed. Recommendations and conclusions are given based on the results of the analysis.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalar, xususan, virtual haqiqat (VR) texnologiyalari, muhim rol o'ynamoqda. Ushbu texnologiyalar o'quv jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. VR texnologiyalari yordamida o'quvchilar real hayotdagi vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali tajriba orttirishlari mumkin. Bu, ayniqsa, amaliy mashg'ulotlarda juda foydali, chunki o'quvchilar nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

1-rasm. VR texnologiyalarining asosiy jihatlari.

Pedagogik nuqtai nazardan, VR texnologiyalari quyidagi asosiy jihatlarni taqdim etadi[9].

Shu sababli, amaliy mashg'ulotlarda VR texnologiyalaridan foydalanish, o'quvchilarning o'rganish jarayonini kuchaytirish, ularga haqiqiy hayotdagi tajribalarni simulyatsiya qilish imkonini berish va pedagogik maqsadlarni yanada samarali amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. Buning natijasida, kelajak avlodi uchun sifatli va innovatsion ta'lim muhitini yaratish imkoniyatlari oshadi.

Materiallar va usullar. Ta'lim tizimi samaradorligini oshirish, pedagoglarni zamonaviy bilim hamda amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, o'qitishning ilg'or texnologiyalaridan xabardor qilish va ta'lim amaliyotiga tadbiq etish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Ta'lim sifati jamiyatning umumiy rivojlanish darajasi bilan bevosita bog'liq bo'lib, zamonaviy o'qituvchilar yangi bilimlarni egallashlari, ilmiy va texnologik yutuqlar bilan hamnafas bo'lishlari, va o'z talabalariga eng yangi va eng samarali usullarda ta'lim berishlari zarur [4].

Bugungi kun talablari shuni ko'rsatmoqdaki, oliy o'quv yurtlarida o'qitish nafaqat nazariy bilimlarni chuqur o'rgatishga qaratilgan bo'lishi kerak, balki talabalar amaliy ko'nikma va malakalarni ham chuqur o'zlashtirishlari lozim. Bu nafaqat o'z sohasida yuqori malakali mutaxassislar yetishtirishga xizmat qiladi, balki talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatlariga to'laqonli tayyorlaydi. Shu bilan birga, pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati ko'p

jihatdan o'qituvchilarning o'z ishiga yaratgan yondashuvi, innovatsion fikrlash qobiliyati, va ilg'or texnologiyalarni ta'lim jarayonida samarali qo'llay olishlariga bog'liq. Mutaxassislar nafaqat o'z sohalarida chuqur bilimlarga ega bo'lishlari kerak, balki ularda insoniy fazilatlar ham rivojlangan bo'lishi zarur. Bunga muomala madaniyati, jamoa bilan ishlash qobiliyati, etika va muloqot madaniyati, mas'uliyatlilik va boshqalar kiradi. Zamonaviy mutaxassislar jamiyatda, ish joylarida va umuman hayotda o'z o'rnini topishi va muvaffaqiyatli bo'lishi uchun nafaqat kasbiy bilimlarga ega bo'lishi, balki insoniy fazilatlar ham yetuk bo'lishi kerak.

Interaktivlik va tajribaviy o'rganish: VR texnologiyalari talabalarga murakkab kontseptlarni vizual va interaktiv tarzda o'rganish imkoniyatini beradi. Bu usul tajribaviy o'rganishni (experiential learning) kuchaytiradi, chunki talabalar nazariy ma'lumotlarni real hayotdagi misollar orqali o'zlashtiradi. Interaktivlik va tajribaviy o'rganish VR texnologiyalarining ta'limdagi asosiy afzalliklaridan biridir. Ushbu texnologiyalar ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yaratib, talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda sinash, realistik simulyatsiyalar orqali o'rganish va o'zaro ta'sir qilish imkoniyatini beradi. VR texnologiyalarining keng qo'llanilishi talabalarning motivatsiyasi va qiziqishini oshirishda, ularning bilim va ko'nikmalarini chuqurlashtirishda, shuningdek, ta'lim jarayonini yanada samarali qilishda muhim ahamiyatga ega[10].

VR texnologiyalari talabalarga nazariy bilimlarni real hayotdagi amaliyot bilan bog'lash imkoniyatini beradi. Realistik simulyatsiyalar va tajribalar orqali talabalar murakkab kontseptlarni yanada chuqurroq tushunishlari va o'zlashtirishlari mumkin. Bu ularga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, tibbiyot, muhandislik, va boshqa sohalarda VR simulyatsiyalari orqali talabalar real hayotda duch kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlarni amaliyotda o'rganishlari mumkin[3].

VR texnologiyalari har bir talabaga individual ta'lim tajribasini yaratish imkonini beradi. Shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlari va differentsiatsiyalangan ta'lim yondashuvlari orqali talabalar o'z ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda o'qishlari mumkin. Bu ularga o'z sur'atida o'rganish va individual ehtiyojlariga mos kontentni qabul qilish imkoniyatini beradi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, VR texnologiyalarining ta'lim jarayonida keng qo'llanilishi zamonaviy ta'limning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Interaktivlik va tajribaviy o'rganish imkoniyatlari orqali talabalarning motivatsiyasi va qiziqishi oshadi, bilim va ko'nikmalari chuqurlashadi va

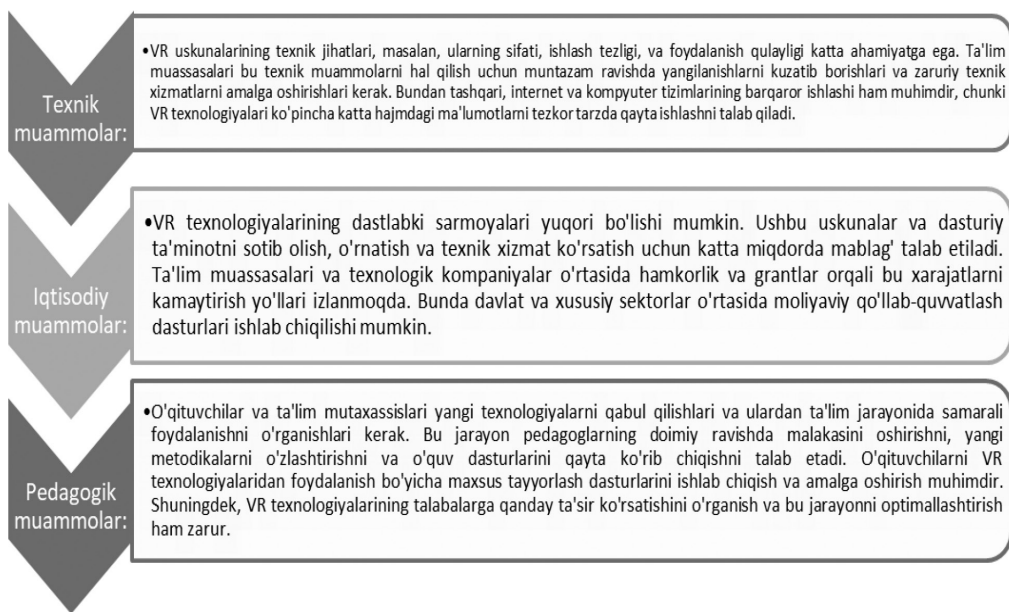
ta'lim jarayoni samaradorligi ortadi. VR texnologiyalari nafaqat nazariy bilimlarni o'zlashtirishda, balki amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishda ham katta imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli, VR texnologiyalarini ta'lim tizimida kengroq qo'llash zarurati mavjud bo'lib, bu ta'lim sifatini oshirish va talabalarning umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

VR texnologiyalarining immersiv xususiyatlari ta'lim jarayonida katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu texnologiyalar vizual, auditoriya, interaktivlik va kognitiv immersiya orqali talabalarning nazariy bilimlarni chuqurroq o'rganish, motivatsiya va qiziqishini oshirish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va tajribalarni rejalashtirish imkoniyatlarini taqdim etadi. VR texnologiyalari ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi va talabalarning umumiy ta'lim sifatini yaxshilaydi. Shu sababli, ta'lim tizimida VR texnologiyalarini kengroq qo'llash va ulardan samarali foydalanish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Ilmiy izlanishlar shu ko'rsatyaptiki, auditoriyada va auditoriyadan tashqari faoliyatda kengaytirilgan (AR) va virtual reallik (VR) texnologiyalarining rolini juda yuqori ekanligi bilan baholanadi. Ta'lim amaliyoti ko'rsatganidek, bu texnologiyalar an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo'lsa-da, ularni ta'lim jarayoniga samarali joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Xususan, ko'plab o'qituvchilar VR texnologiyalarini kasbiy faoliyatida qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, bu qiyinchiliklar ta'lim jarayonining aniq sharoitlarida ularning o'rni va rolini aniqlash bilan bog'liq. Shuni hisobga olgan holatda, bizning maqsadimiz - oliy ta'limda amaliyot mashg'ulot jarayonini tashkil etish uchun innovatsion texnologiya sifatida kengaytirilgan va virtual reallik texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganishdir.

Izlanuvchilarning fikricha, bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish bo'yicha qulay sharoitlar shakllanmoqda, bu esa ta'lim jarayoniga yangi xususiyatlar olib keladi: uzluksizlik, ko'p fanlik, keng tarqalganlik va virtual reallikni simulyatsiya qilish. Kengaytirilgan reallik (AR) va virtual reallik (VR) texnologiyalari dolzarb bo'lib, ular an'anaviy ta'lim usullariga nisbatan qator afzalliklarga ega, shuning uchun o'qituvchining vazifasi ushbu texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishdir [8-12].

Natijalar va munozaralar. Hozirgi vaqtda VR texnologiyalari sezilarli darajada rivojlanmoqda va turli sohalarida keng qo'llanilmoqda. Umuman olganda, VR texnologiyalari tez rivojlanayotgan va turli sohalarida muhim rol o'ynayotgan texnologiya bo'lib, ularning amaliy qo'llanilishi yanada kengayib, yangiliklar va yaxshilanishlarga boy bo'lishi kutilmoqda. Dunyoning ko'pgina

2-rasm. VRni ta'limda qo'llash bo'yicha muammolar va ularning yechimlari

rivojlangan davlatlari oliy o'quv yurtlari VR texnologiyalarni ta'limda qo'llab kelmoqdalar. Ko'plab ta'lim muassasalari VR texnologiyalarining afzalliklarini tan olib, ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilishga harakat qilmoqda. Shu bilan birga, texnik, iqtisodiy va pedagogik muammolar hal qilinishi zarurligini aytishmoqda[3].

Yuqoridagi muammolarni hal qilish uchun kompleks yondashuv zarur. Ta'lim muassasalari va texnologik kompaniyalar birgalikda ishlash orqali VR texnologiyalarining ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishini ta'minlashlari mumkin. Innovatsion yechimlar va ilmiy izlanishlar esa bu sohada yangi imkoniyatlarni ochib berib, ta'lim vositalarini yanada samarali va ijodiy yaratishga imkon beradi. Shu bilan birga, VR texnologiyalarining keng joriy etilishi ta'lim sifatini oshirishga, talabalarining bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi.

Mashg'ulotlarda VR texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslari quyidagicha aniqlanadi: Personalizatsiya va differentsiatsiya: VR texnologiyalari individual o'quv ehtiyojlariga mos keluvchi personalizatsiya qilingan tajribalarni yaratishga imkon beradi. Har bir talaba o'z qobiliyatlari va tezligiga mos ravishda o'rganishi mumkin. Bu o'qituvchilarga har bir talabaga individual yondashuvni ta'minlashga yordam beradi va ularning ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Masalan, til o'rganishda har bir talaba o'zining bilish darajasiga mos keluvchi virtual muhitda mashqlar bajarishi mumkin.

Hamkorlik va komandaviy ishlash: VR muhitlari talabalarga birgalikda ishlash va turli muammolarni hal qilishda hamkorlik qilish imkoniyatini yaratadi. Bu o'z navbatida, ijtimoiy ko'nikmalar va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, VR yordamida talabalar virtual jamoalarda ishlash orqali loyihalarni birgalikda bajarish, muhokamalar o'tkazish va umumiy maqsadlarga erishish imkoniyatiga ega bo'ladilar[4,11].

Analitik va kritik fikrlash: VR tajribasi orqali talabalar murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, strategiyalar ishlab chiqish va qaror qabul qilishda ishtirok etadilar. Bu jarayon ularning analitik va kritik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. VR muhitlarida talabalar turli ssenariylar asosida masalalarni hal qilishga majbur bo'lib, bu ularning analitik ko'nikmalarini mustahkamlaydi va muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi[3,5,9].

Amaliy ko'nikmalarni o'rganish: VR texnologiyalari yordamida talabalar amaliy ko'nikmalarni o'rganish va mashq qilishlari mumkin. Masalan, texnik ko'nikmalar, tibbiyot amaliyotlari yoki muhandislik vazifalari kabi jarayonlarni xavfsiz va boshqariladigan muhitda o'rganish mumkin. Bu nafaqat talabalarga kerakli ko'nikmalarni o'zlashtirish imkonini beradi, balki real hayotdagi xatolarni kamaytiradi. Misol uchun, tibbiyot talabalari VR orqali operatsiyalarni amaliyotda mashq qilishlari, muhandislik talabalari esa murakkab qurilish vazifalarini bajarishlari mumkin[10].

Bu pedagogik asoslar VR texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi katta potensialini ko'rsatadi. VR yordamida ta'lim samaradorligi oshadi, talabalarning bilim va ko'nikmalari chuqurlashadi va ularning kelajakdagi professional faoliyatlariga tayyorgarligi mustahkamlanadi[5].

Bugungi kunda O'zbekistonning turli hududlarida texnoparklar ishga tushirilyapti. Texnoparklar faoliyatining asosiy vazifalari — iqtidorli yoshlarni, shu jumladan, barcha oliy ta'lim muassasalari talabalari, ilmiy xodimlari, professor-o'qituvchilarini tahliliy fikrlashga o'rgatish, ularni innovatsion faoliyatga keng jalb etish, tashabbuskor yoshlarning o'z intellektual salohiyatini namoyon qilishi va ijtimoiy moslashuvi uchun zarur sharoitlar yaratishdir.

Bunday texnoparklarning har birida kelajakdagi pedagoglar uchun VR texnologiyalarini ta'limda qo'llash uchun zarur bo'lgan barcha kompetensiyalarni shakllantirish uchun barcha sharoitlar yaratilgan virtual reallik laboratoriyalari mavjud. Bu laboratoriyalar o'quvchilarga va o'qituvchilarga VR texnologiyalarini sinab ko'rish, o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Bu laboratoriyalar orqali talabalar VR texnologiyalari yordamida murakkab jarayonlarni boshqarish, interaktiv darslarni o'tkazish va real hayotdagi vaziyatlarga moslashishni o'rganadilar.

Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalarida ham VR texnologiyalarini keng doirada qo'llash metodlari va metodikalarini ishlab chiqish zarur. Bu jarayon pedagogik yondashuvlarni va darslarni qanday o'tish metodlarini o'zgartirishni talab qiladi. VR texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini yangilash va interaktiv o'qitishni joriy etish orqali talabalar va o'qituvchilarni tayyorlash darajasini oshirish mumkin. Oliy ta'lim muassasalari VR texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun maxsus dasturlar va kurslar ishlab chiqishi kerak[1,5].

Bunday yondashuv oliy ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi, talabalarning ilmiy izlanishlarga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shuningdek, VR texnologiyalarini ta'lim jarayoniga keng ko'lamda joriy etish orqali o'qituvchilarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash mumkin. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga, talabalar bilimlarini chuqurlashtirishga va bularni zamonaviy ish bozoriga tayyorlashga yordam beradi.

VR texnologiyalari ta'lim jarayonida katta imkoniyatlar yaratmoqda, ammo ularning samarali qo'llanilishi uchun bir qator muammolarni hal qilish talab etiladi. Pedagogik aspektlar, masalan, interaktivlik, immersivlik va amaliy o'rganish imkoniyatlari, VRni ta'limda juda samarali vosita qilib qo'yadi. Shu bilan birga, moliyaviy va texnik muammolarni hal qilish, o'qituvchilarni tayyorlash va talabalarning salomatligini hisobga olish zarur. VR texnologiyalari ta'lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqish uchun katta imkoniyatlarga ega va ularning to'g'ri joriy etilishi orqali bu imkoniyatlardan to'liq foydalanish mumkin. Bu texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish, talabalar va o'qituvchilarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash imkonini beradi. Shunday qilib, ta'lim tizimida VR texnologiyalarini joriy etish orqali o'quv jarayonini yanada qiziqarli, samarali va innovatsion qilish mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi kunda VR texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash uchun zarur bo'lgan kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish mamlakatning oliy ta'lim tizimi uchun dolzarb vazifalardan biridir. Shu bilan birga, ilmiy hamjamiyat tomonidan olib borilgan tadqiqotlar pedagoglarning kasbiy kamchiliklarini aniqlab, ularning raqamli ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojini o'rganmoqda. Shu sababli, VR texnologiyasi asosida turli o'quv dasturlari joriy etilmoqda. Talabalar va mutaxassislar murakkab texnika bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni maxsus VR platformalarida o'zlashtirishi, nostandart vaziyatlarda bilim va tajriba orttirishi zarur.

Innovatsion yechimlar va immersiv texnologiyalar ta'lim sohasida yangi imkoniyatlar ochib beradi, bu esa yangi o'quv vositalarini samarali va ijodiy yaratishga imkon beradi. VR texnologiyalari orqali talabalar real muhitda duch keladigan murakkab vaziyatlarni xavfsiz sharoitda mashq qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu ularning nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llashda katta yordam beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Jo'rayev, O. I. (2022). Ta'lim jarayonida multimedial o'qitish vositalaridan foydalanish tamoyillari. *Scientific aspects and trends in the field of scientific research*, 1(4), 93-100.

O. Jo'rayev, M. Ismoilova. Ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning amaliy ahamiyati. *Current approaches and new research in modern sciences*, 2023, 2(11), 141-144.

O. Jo'rayev, Sh. Axmatova. Biologiya fanini o'qitishda raqamli o'quv materialidan foydalanish davr talabi. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 2023, 2(12), 55-60.

Jo'rayev O. I., Amaliy mashg'ulot topshiriqlarini bajarish bo'yicha ko'nikmalarini vr texnologiyalar asosida rivojlantirish // "PEDAGOGIK MAHORAT" ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 12 UO'K 811.512.133.

G Yunusov, OI Jurayev, II Tojiev . Study of Geometric Parameters of Open Branching Flow. *International Journal of Advanced Research in Science , Engineering and Technology IJARSET*, 2020-7(10)

3. Р.Асраев, О.И.Жураев. Основные моменты при создании сценариев на javascript // *Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации*. –2015. – Т. – pp. 117-119.

Н. Краюшкин. Виртуальная реальность в образовании.

Азевич, А. И. Модели использования иммерсивных технологий обучения в деятельности учителя информатики // *Вестник Российского университета дружбы народов*. 2021. – Т. 18. – С. 152–161.

Баюров, А. Е. Виртуальная реальность в образовании // *сборник материалов V Международной научно-практической конференции, Сибирский государственный университет науки и технологий имени академика М. Ф. Решетнева*, 2019. – С. 632–635.

Вольдогн Я.И. Внедрение виртуальной реальности в обучение студентов медицинской направленности.

Антониади К.С., Грубич Т.Ю.. Применение vr и ar технологий в образовании. <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-vr-i-ar-tehnologiy-v-obrazovanii/viewer>

Berdiyeva S.I.. Amaliy mashg'ulotlarni tashkl etish shakillari va metodlari. "PEDAGOGS" international research journal ISSN: Volume-23, Issue-3, 2022.

MAJBURIY FANLARNI O'QITISHDA RAQAMLI TA'LIM TEKNOLOGIYASIDAN FOYDALANISHNING HOZIRGI HOLATI

Ochilova Z.Sh.

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: virtual ta'lim, mobil ta'lim, o'qituvchining yangi roli, sifat, shaxsiylashtirish, multimediyali o'quv, interaktiv trening, geymifikatsion xarakter.

Ключевые слова: виртуальное образование, мобильное образование, обновленная роль учителя, качество, персонализация, мультимедийное обучение, интерактивное обучение, геймификация характера.

Key words: virtual education, mobile education, updated role of the teacher, quality, personalization, multimedia learning, interactive learning, character gamification.

РЕЗИЮМЕ:

Bu maqola majburiy fanlarni o'qitish jarayonida raqamli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning o'rni va ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Raqamli ta'lim yoki texnologiyalar o'quv jarayonini yanada tushunarli va o'quvchilar uchun samarali qilishda muhim o'rin egallaydi. Mavzuga oid ilmiy tadqiqotlar va tajribalar tahlil qilinadi.

РЕЗИЮМЕ:

Данная статья посвящена исследованию роли и значения использования цифровых образовательных технологий в процессе преподавания обязательных предметов. Цифровое обучение или технологии играют важную роль в том, чтобы сделать процесс обучения более доступным и эффективным для студентов. Анализируются научные исследования и эксперименты по теме.

SUMMARY:

This article is devoted to the study of the role and significance of the use of digital educational technologies in the process of teaching compulsory subjects. Digital learning or technology plays an important role in making the learning process more accessible and effective for students. Scientific research and experiments on the topic are analyzed.

Dunyo miqyosidagi ko'pchilik olimlar raqamlashtirishning ta'lim jarayoniga keng miqyosda jalb qilinishi XXI asr uchun juda muhim deb hisoblashadi. Internet tarmog'idagi mediakontent, interaktiv elektron darsliklar bora-bora an'anaviy o'quv resurslarning o'rnini egallab kelmoqda. Hozirda taqdim etilayotgan bilimni qiziqarli videorolik ko'rish, onlayn test yechish, o'rganilayotgan obyekt bilan virtual tarzda tanishish o'quvchilar uchun tushunarliroq bo'ladi. Qolaversa,

ma'lumotni bu tarzda yetkazish bolalar uchun ta'sirliroq bo'lib, xotirasida uzoq saqlanadi.

Prezidentimiz tomonidan so'nggi yillarda ta'lim tizimidagi olib borilgan islohotlar natijasida Respublikaning barcha xududlaridagi maktablarga zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalari yetkazib berilmoqda. Respublikamizda ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilganligi ta'lim tizimi sifatini yuqori saviyaga olib chiqishni talab etmoqda. Shu sababli ham bugungi kunda yangi virtual texnologiyalarining paydo bo'lishi va rivojlanishi fan bo'yicha maktab dasturini uning mazmuni bilan bog'liq modernizatsiya qilish bu katta zaruriyatdir. Ushbu muammolarni hal etishda axborot texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot texnologiyalaridan foydalanilgan darslar axborotlarga boy, ko'rgazmali, interfaol bo'lib, vaqtdan unumli foydalanish, har bir o'quvchining o'z tempi bo'yicha bilim olish, o'qituvchida esa, o'quvchilar bilan tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan ta'limni amalga oshirish imkoniyati vujudga keladi, shu bilan bir qatorda o'qitishda natijalarini nazorat qilish va baholash uchun zamin yaratadi.

O'quv fanlari bo'yicha elektron o'quv vositalarining yaratilishi majburiy fanlarni o'qitishda zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytiradi. Bu o'z navbatida, o'quvchilarning mazkur fanlar bo'yicha bilimlarini chuqur o'zlashtirishlarining asosiy omili bo'lib, ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshiradi. Ayni shunday sa'y-harakatlar amalga oshirilishi ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng tadbiiq etishni yanada jadallashtirish, professor-o'qituvchilarni ilg'or pedagogik bilimlar va texnologiyalar bilan qurollantirish, ularning mahoratini oshirish, xorijiy oliy ta'lim muassasalari tajribasini chuqur o'rganish hamda ulardagi samarali usul va vositalarni milliy ta'lim tizimimizga joriy etish imkonini yaratadi.

Multimedia - gurkirab rivojlanayotgan zamonaviy axborotlar texnologiyasidir. Uning ajralib turuvchi belgilariga quyidagilar kiradi: axborotning xilma-xil turlari: an'anaviy (matn, jadvallar, bezaklar va boshqalar), original (nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animasiya va boshqalar), turlarini bir dasturiy maxsulotda integrasiyalaydi. Bunday integrasiya axborotni ro'yxatdan o'tkazish va aks ettirishning turli qurilmalari, muayyan vaqtdagi ish, o'z tabiatiga ko'ra statik bo'lgan matn va grafikadan farqli ravishda, audio va video signallar faqat vaqtning ma'lum oralig'ida ko'rib chiqiladi. Video va audio axborotlarni kompyuterda qayta ishlash va aks ettirish uchun markaziy prosessor tez xarakatchanligi, ma'lumotlarni uzatish shinasining o'tkazish qobiliyati operativ va video-xotira, katta sig'imli tashqi xotira, hajm va kompyuter kirish-

chiqish kanallari bo'yicha almashuvi tezligini taxminan ikki barovar oshirilishi talab etiladi, "inson-kompyuter" interaktiv muloqotining yangi darajasi, bunda muloqot jarayonida foydalanuvchi ancha keng va har tomonlama axborotlarni oladiki, mazkur xolat ta'lim, ishlash yoki dam olish sharoitlarini yaxshilashga imkon beradi. multimedia vositalari asosida o'quvchilarga ta'lim berish va kadrlarni qayta tayorlashni yo'lga qo'yish xozirgi kunning dolzarb masalasidir.

Raqamli ta'lim-zamonaviy texnik vositalar bo'lib, ular o'quvchilarning bilimlarini oshirish va sifatini oshirishga mo'ljallangan. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritish o'quvchilarning ijobiy o'rganish motivasiyasini shakllantiradi, ijodiy bilish faoliyatini, mustaqil ta'limga bo'lgan ehtiyojini rag'batlantiradi. Majburiy fanlar turkum o'quv kurslari tizimi uchun maksimal darajada qulay sharoitlar yaratish, ta'lim iste'molchilari va oliy ta'lim muassasasi hamda mehnat bozorida ish beruvchi o'rtasida sifatli dialogli muloqotni yo'lga qo'yish, ta'lim subyektlariga islohotlarning maqsadi, vazifalari va natijalari haqida tezkor, xolis va to'liq axborot yetkazish, axborot xizmatlari faoliyatining samaradorligini tubdan yaxshilash dolzarb bo'lib hisoblanadi. Shu boisdan so'ngi yillarda majburiy fanlarni o'qitishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga katta ahamiyat berilmoqda. Umumta'lim maktablarida barcha fanlarni shu jumladan majburiy fanlarni o'qitishda virtual ta'limga alohida urg'u berilmoqda.[1]

Virtual (inglizcha – virtual reality, sun'iy voqelik) - inson sezgilari orqali anglashi qiyin bo'ladigan holatlarning kompyuter texnologiyalari orqali real voqelikka aylantirilishi. Masalan, mashina, kompyuter ichki mexanizmlarining harakati, kimyoviy, fizik elementlar tuzilishi, molekullarning harakati, tuzilishi va h.k.

Virtual ta'lim nafaqat masofaviy, telekommunikatsiya ta'limi, balki – obyektlar va subyektlar orasidagi o'zaro bog'liqlik jarayoni va natijasidir. Virtual ta'lim muhiti o'quv jarayoni qatnashchilarini o'zaro aloqada bo'lishini ta'minlash uchun turli ta'lim manbalariga kirishga imkon beradigan, ochiq, kompyuterli muhit hisoblanadi. Virtual ta'lim muhitida virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalaniladi.[2]

O'qituvchining yangi roli: Virtual o'qitish o'qituvchining o'qitish jarayonidagi rolini yanada kengaytiradi va yangilaydi. Endi o'qituvchidan o'zlashtirish jarayonini muvofiqlashtirishi, yangiliklar va innovatsiyalarga mos ravishda berayotgan fanini muntazam mukammallashtirishi, saviya va ijodiy faoliyatini yanada chuqurlashtirishi talab etiladi.

Sifat: Virtual o'qitish usulining ta'lim berish sifati bo'yicha kunduzgi ta'lim turidan qolishmaydi. Balki mahalliy va chet ellik dars beruvchi kadrlarni jalb qilib,

eng yaxshi o'quv-metodik darsliklar va nazorat qiluvchi testlardan foydalangan holda o'quv jarayonini tashkil etish ta'lim sifatini oshirishi mumkin.[3]

Ta'lim sohasida xususan majburiy fanlarni o'qitish sohasida VR (virtuallik) o'quvchilarning bilim olish uslubini o'zgartiradi. Sinf xonalarida VR (virtuallik) dan foydalanish o'quvchilarga bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirish va qiyin tushunchalarni tasavvur qilish orqali o'rganishga yordam beradi.

Majburiy fanlarni o'qitish usullari zamonaviy axborot vositalari bilan boyitilishi natijasida ta'lim sifatining yanada ortishi kutilmoqda. Bu borada masofaviy o'qitish usuli o'qituvchi (pedagog) va o'quvchi-talabalar uchun ham qator qulayliklarga egaligi bilan alohida ahamiyatga egadir. Internet, multimedia kabi texnologik usullar o'quvchi-talabalar uchun zarur bo'lgan o'quv materiallari, qo'llanmalar asosida kompyuter dasturlari ishlab chiqish vazifasini qo'ymoqda. Zero, masofaviy o'qitish har qanday sohada ham jahon ta'lim markazlarining uslubiy adabiyotlari, zamonaviy hamda so'nggi axborotlarni olish, jamlab foydalanish imkoniyatlarini beradi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida majburiy fanlarni o'qitishda zamonaviy o'qitish vositalaridan foydalanishning qulaylik tomoni shundan iboratki, o'quvchida fanni mustaqil o'rganish imkoniyati yaratiladi. Bu imkoniyatdan foydalanib, ushbu fanlarga oid video lavhalarini takror ko'rish, mavzuga oid ma'lumotlarni qidirib topish, berilgan topshiriqlarni qayta bajarib ko'rish hamda o'zini-o'zi baholash testlaridan bir necha marotaba foydalanish imkoniyati ham yuzaga keladi. Shu bilan birga, o'quvchi va talabalarning bo'sh vaqtini unumli o'tkazishga va fikrlash doirasini yanada kengaytirishga hamda tafakkurini shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, majburiy fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot texnologiya vositalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan sezilarli mehnat talab qilmaydigan, har qanday zamonaviy mobil qurilmalarda yetarlicha sodda va qulay bo'lgan materiallarni taqdim etish usulini ishlab chiqish kerak. Umumta'lim maktablarida majburiy fanlarni o'qitish darslari jarayonida qo'llanilishi bo'yicha mobil ta'lim anchagina qulay va sodda hisoblanadi.

Mobil ta'lim - bu ixcham, ko'chma, mobil qurilmalar va texnologiyalar orqali muntazam ravishda olib boriladigan faoliyat bo'lib, ta'lim oluvchilarga axborot olish yoki yaratish, muloqot qilish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali bo'lishiga imkon beradi.

Mobil ta'lim olish amaliyotining kundan – kunga ommalashuvi va rivojlanib borishi uning qator quyidagi o'ziga xosliklarga egaligida desak, xato qilmaymiz:

- mobil ta'limda makon va vaqt tushunchalarining ahamiyati yo'q. Ya'ni mobil ta'lim bu – mobil qurilmalari orqali istalgan joyda va istalgan vaqtda ta'lim olish imkoniyatidir;

- mobil texnologiyalaridan ta'limiy maqsadlarda foydalanish talabalarning o'quv motivatsiyasini oshiruvchi noyob vosita hisoblanadi;

- mobil ta'lim – bu o'quv materiallarini kichik ekranlar ichiga shunchaki joylashtirish emas, balki innovatsion ta'lim shakllari va usullarini joriy etish yo'lidir;

- mobil ta'lim o'zida geymifikatsiya elementlarini mujassamlashtiradi;

- mobil ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasida axborotlarning almashinuvi jadal tarzda kechadi.[4]

Mobil ta'lim kirish, shaxsiylashtirish, jalb qilish, o'rganishni nazorat qilish, egalik qilish va narsalarni talab qilish qobiliyati, talaba huquqlarini hurmat qilish uchun muhimdir.

Mobil texnologiya o'rganishga qanday yordam beradi? Mobil texnologiyalarning o'ziga xos xususiyati saytga xos raqamli ta'limni taklif qilishdan iborat bo'lib, u egalik darajasi va nazorati tufayli rag'batlantiradi. "Kompyuter bilan hamkorlikda o'rganish va mobil o'rganish" birgalikda keng ko'lami ta'lim faoliyati taklif etilgan mobil raqamli vositalar va muhitlar tomonidan qo'llab-quvvatlanishi mumkin:

o tadqiqot - raqamli qo'llanmalar bilan bog'liq haqiqiy jismoniy muhit;

o izlanish - raqamli qo'llanmalar bilan bog'liq haqiqiy jismoniy muhit;

o munozara - tengdoshlar bilan, sinxron yoki asinxron, audio yoki matn yozib olish;

o ma'lumotlarni olish - tovushlar, tasvirlar, videolar, matnlar, joylar;

o qurish, yaratish, simulyatsiya qilish - olingan ma'lumotlar va raqamli vositalardan foydalanish;

o almashish - olingan ma'lumotlar, raqamli qurilish va simulyatsiya mahsulotlari;

o sinov - boshqa mahsulotlar, boshqalarning sharhlari yoki haqiqiy jismoniy muhit bilan solishtirganda yaratilgan mahsulotlar;

o moslashish - ushbu faoliyatning barchasi elektron ta'limning boshqa shakllarida ham mumkin, ammo mobil ta'lim uchun ularning o'quv jarayoniga eng yaxshi yordam berish uchun qanday integratsiyalashganligi muhim bo'lishi mumkin.

Ushbu g'oyani sinab ko'rish uchun biz mobil ta'limning pedagogik muammolarini hal qiluvchi, uni optimal o'rganish tajribasi talablariga muvofiq sinovdan o'tkazadigan keyingi bo'limga murojaat qilamiz.

O'qituvchi ta'limning an'anaviy kunduzgi shaklidagi dars mashg'ulotlarini loyihalashtirishda mobil texnologiyalardan foydalanish jarayoniga turlicha yondashishi mumkin. O'quv jarayonida mobil qurilmalardan foydalanish usullarini quyidagicha guruhlashtirishgan:

- multimediyali o'quv – web resurslar (audio fayllar, videofilmlar, grafika, xarita va tasvirlar)ni namoyish etish uchun;

- o'quv saytlari, resurslar, ma'lumotnomalar, lug'atlarga tezkor kirishni ta'minlash; ta'lim jarayonidagi muloqotni ta'minlash uchun (SMS xabarlar, twitter, telegram, web seminarlar va boshqalar).[]

Ta'lim jarayoniga mobil texnologiyalarni joriy etish quyidagi qator afzalliklarga ega:

- ▶ ixtiyoriy vaqtda, ixtiyoriy joyda o'qish, o'rganish mumkin (Mobillik);
- ▶ o'quv materiallarni turli ko'rinishda, audio, video, rasm, grafika kabi
- ▶ multimedik imkoniyatlarga to'la vizual tarzda taqdim etish imkoniyati (Multimediyali);
- ▶ mobil ta'lim ko'pincha o'yin shaklida amalga oshiriladi (Geymifikatsion xarakterga egaligi);
- ▶ ishtirok etishni nazorat qilish imkoniyatining mavjudligi (Ishtirokni monitoring qilish);
- ▶ ta'lim jarayonining ruhlantiruvchi (Motivatsion) xarakterga egaligi;
- ▶ ta'lim oluvchilarning bilim darajasini bir xil nazorat qilish;

Onlayn ta'limiy testlar yakka holda yoki guruh bo'lib bilimni sinash imkonini beruvchi eng tezkor va qulay vosita hisoblanadi. Hozirda bunday testlarning juda ko'p ko'rinishlari mavjud bo'lib, olingan bilimni tekshirish va kerakli xulosa chiqarish uchun ular juda samarali. Onlayn testlarni ishlaganda to'g'ri javob va natijani darhol bilish mumkinligi o'quvchilarga juda qiziqarli tuyuladi. Yo'l qo'yilgan xatoni o'sha zahoti ko'rish, bilmaganini bilib olish, tushunmaganini mustahkamlash, ustozdan so'rab bilish imkoni mavjud.

- ▶ o'quv jarayoni ishtirokchilari o'rtasida axborot almashinuvini jadallashtirish;
- ▶ ta'lim oluvchilarning shaxsiy psixologik va fiziologik xususiyatlaridan kelib chiqib, individual yondashishda mobil qurilmalarning moslashuvchanligi (Individual yondashuv).

Majburiy fanlarni o'qitishda raqamli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning ahamiyati.

Zamonaviy dunyoda raqamli didaktika ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda, ayniqsa majburiy fanlarni o'qitish sohasida. Ta'limga bunday yondashuv samarali va interaktiv ta'lim uchun zamonaviy axborot

texnologiyalaridan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada biz majburiy fanlarni o'qitish kontekstida raqamli didaktikaning ahamiyatini ko'rib chiqamiz.

1. Bilimlardan foydalanish imkoniyatini oshirish.

Raqamli didaktika onlayn kurslar, elektron darsliklar, video darslar va boshqa raqamli resurslar orqali bilim olish imkoniyatini oshirish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, geografik joylashuv yoki boshqa holatlar tufayli an'anaviy darslarga qatnasha olmaydigan talabalar uchun juda muhimdir.

2. Interaktiv trening.

Raqamli vositalardan foydalanish o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantiradigan interaktiv darslar va tadbirlarni yaratish imkonini beradi. Bu materialni yaxshiroq o'zlashtirishga va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

3. Murakkab tushunchalarni tasavvur qiling.

Majburiy fanlar ya'ni fizika va tabiiy fanlarda ko'p tushunchalar mavhum va tushunish qiyin. Raqamli vositalar ushbu tushunchalarni animatsiyalar, simulyatsiyalar va virtual eksperimentlar orqali tasavvur qilish imkonini beradi, bu esa ularni talabalar uchun yanada qulayroq va tushunarli qiladi.

4. Shaxsiylashtirilgan trening.

Raqamli didaktika o'quv materialini har bir talabaning individual ehtiyojlari va o'rganish tezligiga moslashtirishga imkon beradi. Bu, ayniqsa, majburiy fanlar kontekstida foydalidir, bu yerda talabalar turli xil bilim va qobiliyatlarga ega bo'lishi mumkin.

5. Tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish.

Raqamli vositalardan foydalanish ma'lumotlar bazalari, ilmiy maqolalar va ma'lumotlarni tahlil qilish vositalariga kirishni ta'minlash orqali talabalar tadqiqotini rag'batlantirishi mumkin. Bu esa ilmiy tafakkurning rivojlanishiga, ilm-fan sohasida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qilmoqda.

Majburiy fanlarni o'qitishda qo'l keluvchi yana bir vosita interaktiv doska bo'lib, u ta'lim berish uchun kerakli bo'lgan barcha imkoniyatlarni o'zida jamlagan. Mashg'ulot davomida undan ham yozuv taxtasi, ham internet orqali ma'lumot qidirish uskunasi, YouTube tarmog'idagi fanga doir videolarni namoyish qilish vositasi, onlayn test yechish, turli interaktiv o'yinlar tashkil etish qurilmasi, kompyuter sifatida foydalanamiz. Bu moslama - o'qituvchining eng yaqin yordamchisi. Jumladan, raqamli texnologiyadan foydalanish madaniyatini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab o'quvchilarida axborotdan to'g'ri va unumli foydalanish ko'nikmasini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Informatika va axborot texnologiyalari fundamental fan sifatida kompyuter axborot tizimlari negizida istalgan obyektlar bilan boshqaruv

jarayonlarini axborot jihatidan ta'minlashni barpo etish metodologiyasini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi. Shunday fikr ham mavjudki, fanning asosiy vazifalaridan biri - axborot tizimlari nima, ular qanday o'rinni egallaydi, qanday tuzilmaga ega bo'lishi lozim, qanday ishlaydi, uning uchun qanday qonuniyatlar xos ekanligini aniqlashdir. Yevropada informatika sohasida quyidagi asosiy ilmiy yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin: tarmoq tuzilmasini ishlab chiqish, kompyuterli integratsiyalashgan jarayonni ishlab chiqarish, iqtisodiy va tibbiy informatika, ijtimoiy sug'urta va atrof-muhit informatikasi, professional axborot tizimlari. Multimedia tizimining paydo bo'lishi ta'lim, fan, san'at, kompyuter treninglari, reklama, texnika, tibbiyot, matematika, biznes, ilmiy tadqiqot kabi bir qancha kasbiy sohalarda revolyutsion o'zgarishlar yuzaga kelishiga olib keldi. Kompyuterlarni ta'lim tizimida qo'llash g'oyasi ancha ilgari paydo bo'lgan bo'lgan bo'lsada, ta'lim tizimining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini qo'llash multimedia qurilmalari bilan jihozlangan kompyuterlar paydo bo'lgach to'liq ma'noda amaliyotga joriy etilib boshlandi. Shunday shiddat bilan rivijlanib borayotgan zamonda farzandlarimiz xavfsizligi ya'ni internet resurslaridan to'g'ri foydalanish ko'nikmasi eng oliy o'rinda turmog'i lozim.

Yuqorida sanab o'tilgan omillarning jam bo'lishi muhim ta'limiy vazifalarni amalga oshirish uchun maktablarda raqamli ta'lim tizimining mustahkam o'rinishuviga xizmat qiladi. Raqamli ta'lim texnologiyalari zamonaviy ta'limda, ayniqsa, majburiy fanlarni o'qitish sohasida asosiy o'rin tutadi. Bu bilimlarning mavjudligini yaxshilaydi, interaktiv ta'limni rag'batlantiradi, murakkab tushunchalarni vizualizatsiya qiladi, o'rganishni shaxsiylashtiradi va tadqiqot faoliyatini rag'batlantiradi. Bunday yondashuv nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki barkamol va tanqidiy fikrlaydigan mutaxassislarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ- 4699 - сонли Қарори (Манба: <https://lex.uz/docs/4800657>).

Курбонов Ф.Ф. Умумқасбий фанлардан ўқув машғулотларини рақамли таълим технологияси асосида ташкил этиш // “Ilm ha'm ja'miyet”. Илмий-методик журнал, №3, Нукус. 2022. – Б.47-49.

Осин А.В. Электронные образовательные ресурсы нового поколения: открытые образовательные модульные мультимедиа системы // В сб. науч. ст. “Интернет-порталы: содержание и технологии”. Вып.4 / Редкол.: А.Н. Тихонов (пред.) и др.: ФГУ ГНИИ ИТТ «Информика». –М.: Просвещение, 2007. – С. 12-29.

Закирова Ф.М. Теоретические и практические основы методической подготовки будущих преподавателей информатики в педагогических вузах: Автореф. Дисс. ... док. пед. наук. – Ташкент: ТГПУ, 2008. – 42 с.

ME'MORIY ARKA ELEMENTLARINING GEOMETRIK ASOSLARINI BAJARISH USULLARI

Omonov Q.K.

*“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti
“Umumtexnika fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Таянч сўзлар: арка элементлари, геометрик асослар, олий таълим муассасаларида муҳандислик графикаси, геометрик шакл, геометрик нақшлар, компьютер графикаси, архитектура, макбара.

Ключевые слова: элементы арок, геометрические основы, инженерная графика в высших учебных заведениях, геометрическая форма, геометрические узоры, компьютерная графика, архитектура, мавзолей.

Key words: arch elements, geometric foundations, engineering graphics in higher education institutions, geometric shape, geometric patterns, computer graphics, architecture, mausoleum.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada me'moriy arka elementlari asoslari geometrik tahlil qilinib bajarish usullari ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлены методы геометрического анализа и реализации фундаментов архитектурных арочных элементов.

SUMMARY:

The article presents methods of geometric analysis and implementation of foundations of architectural arched elements.

Oliy ta'lim muassalari muhandislik grafikasi dars mashg'ulotlarini kompyuter texnologiyalari va grafik dasturlardan foydalanib tashkil etish hozirgi ta'lim islohotining dolzarb masalasi hisoblanadi. Ayniqsa, geometrik yasashlar bo'limi talabalarning faol grafik tasavvurga ega bo'lishni ta'minlaydi. Chunki geometrik yasashlar murakkab jarayon bo'lib, uni og'zaki tarzda tushinish va tushintirib bo'lmaydi. Shuning uchun muhandislik grafikasi dars mashg'ulotlari jarayonida kompyuter texnologiyasi imkoniyatlaridan foydalanish samarali bo'ladi.

درمنا و
المی طالا

chizishning ellips uslubini nafaqat O'rta Osiyo me'morchiligiga emas balki Yaqin va O'rta Sharq me'morchiligiga ham qo'llanilganligini qator misollarda ko'rsatib beradi. Ushbu usullardan foydalangan holda Muhandislik grafikasini grafik dasturlar imkoniyatlari asosida o'qitishda qo'llash samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

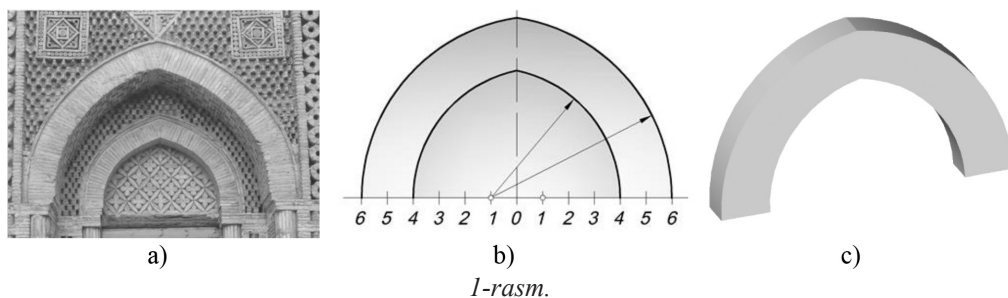
Arka ko‘rinishlarining yaratilishi arxitekturaviy shakllar kompozitsiyasida katta yangilik hisoblangan. Arka (ravoq) deraza, eshik, ayvon ustini yoki ikki ustun orasini yoy ko‘rinishida yopuvchi qurilmadir. Bir tekislikda yotgan ravoqlar qatori arxitekturada qatorak (arkatura) deb ataladi. O‘rta Osiyo arxitekturasida ravoq bino peshtoqlarining kirish qismini, eshik, deraza, yo‘lak, devordagi taxmon, tokchalar ustini va gumbaz osti qismlarini yopuvchi qurilmalar tarzida keng tarqalgan. Umuman olganda ravoq shakllarini qurish uslublari juda ko‘p. Ularni asosan ikki guruhga bo‘lish mumkin: birinchisi - bir necha markazdan aylana yoylari bilan qurish, ikkinchisi – ellips uslubi bilan qurish.

Arka (*lot. arcus — yoy, yoysimon egik*) [1] lar me'morchilikda foydalanilgan turli xil ko'rinishga ega va bir qancha geometrik yasashlar orqali farq qiladi: bular, sirkul yordamida bajariladigan, parabolik, sferakonusli shakllari va ellips

ko‘rinishlaridagi arkalar mavjud. Arkalarni yasashda kvadratlardan, berilgan kesmani teng nisbatlarda bo‘lish orqali amalga oshiriladi [2].

Ikki markazli arkalar Somoniylar maqbarasida ham foydalanilgan (1-rasm, a, b, c). Geometrik shaklini yasashda markazidan ikki tomonga teng bo‘laklarga bo‘linadi va 1-nuqtalardan qarama-qarshi tomonlarga 4 va 6 nuqtalardan aylana yoylari o‘tkaziladi (1-rasm, a da Somoniylar maqbarasining kirish qismi, geometrik asosi, c da 3D ko‘rinishi).

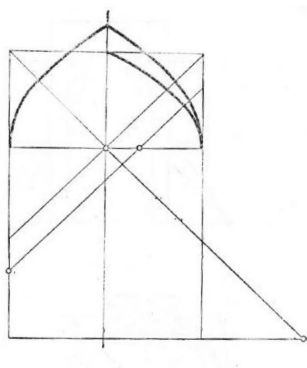
1-rasm.

To‘rt markazli arkalar kvadratlar usulida amalga oshiriladi. Buning uchun arkaning kengligiga asosan ikkita bir xil kvadrat yasab uning tomonlari teng uchga bo‘linadi. O markazdan O1 gacha bo‘lgan masofada aylana yoyi o‘tkazilib markaz chizig‘i bilan kesishgan nuqtasi O1 lar birlashtiriladi. To‘g‘ri chiziqlar yuqoriga va pastga davom ettirilib O2 nuqtalar topiladi. O1 markazlardan R1 masofali yoylar O1 O2 to‘g‘ri chiziqlar kesmasiga kesishguncha davom ettiriladi. O2 markazlardan R2 aylana yoylari kesishgan nuqtalardan yoylar chiziladi va to‘rt markazli arka hosil bo‘ladi (2-rasm, a.). 2-rasm, b da ham kvadrat usulidan foydalanilgan bunda kvadratlar teng sakkiz bo‘lakka bo‘lish orqali bajarilgan.

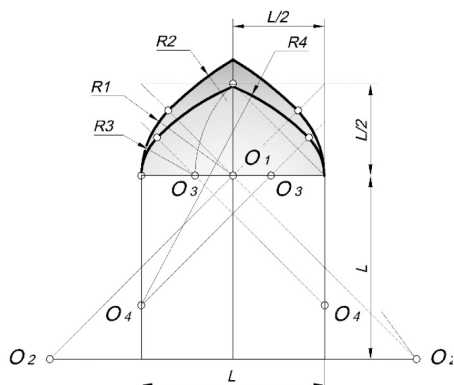

2-rasm. To‘rt markazli arkalarning geometrik yasalishi.

XII asrda Buxoroda barpo etilgan Masjidi kalonning g'arb tomon fasadining bir qismida joylashgan arkaning geometrik tahlilini L.I. Rempel 3-rasm a da ko'rsatilgandek tahlil qilgan, biz bu geometrik tahlilni o'qitish jarayoniga tushinarli bo'lishi va ta'lim yo'nalishi talabalarining amaliyotda qo'llab chizishlari uchun arkaning geometrik tuzilishini batafsilroq qilib bajardik va 3-rasm b da ko'rsatilgan amaliy usuli ishlab chiqildi. Buning uchun arkaning kengligiga teng L masofali kvadrat chiziladi va shu kvadratning ustiga joylashgan $L/2$ o'lchamga teng qilib kichik kvadratlar bajarilib shu kvadratlardan diagonallar o'tkazilib katta kvadratning asosi bilan kesishgunicha davom ettirilib O_1 markaz va O_2 markaz nuqtalari topiladi. O_1 markazdan R_1 ($L/2$) masofali aylana yoyi o'tkaziladi. Yoy bilan diagonallar kesishgan nuqtalar aniqlanib O_2 nuqtalardan R_2 aylana yoylari o'tkazilsa yuqori qismidagi arka hosil bo'ladi. Ichki qismida joylashgan arkaning yasashda yuqoridagi kvadratning diagonoliga teng masofada aylana yoyi tushirilib O_3 markazlar belgilanadi va O_1O_2 markazlarni tutashtiruvchi to'g'ri chiziqlarga parallel qilib O_3 markazlardan to'g'ri chiziqlar o'tkazilib O_4 markaz nuqtalari ham aniqlanadi. O_3 markazlardan R_3 masofali aylana yoylari o'tkaziladi. O_4 markazlaridan O_3O_4 markazlarni tutashtiruvchi to'g'ri chiziq bilan kesishgan nuqtalarda O_4 markaz orqali R_4 aylana yoylari o'tkazilsa kichik arkaning geometrik shakli yasaladi. Bu arkalar to'rt markazli arkalar hisoblanadi.

a)

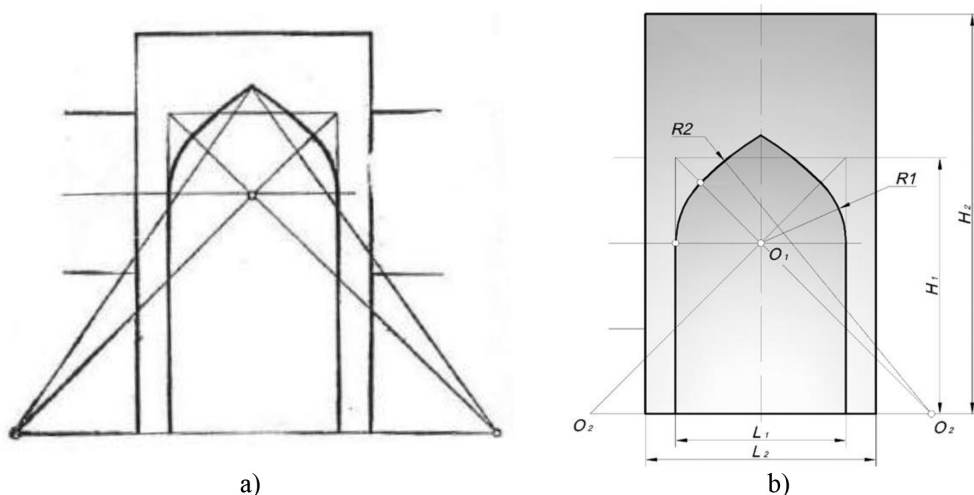
b)

3-rasm.

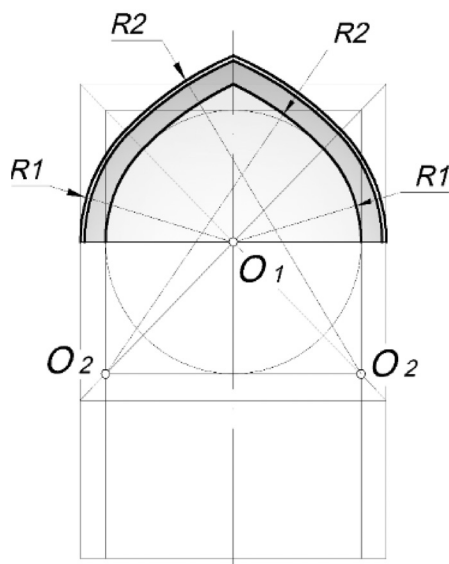
L.I.Rempelning “Далёкое и близкое” (Uzoq va yaqin) manbasining 184-betida ko'rsatilgan Ulug'bek (4-rasm, a, b) hamda Abdulazizxon (5-rasm) madrasalarining old kirish qismining geometrik yasashlarini batafsil

bajarib ko'rsatamiz. Bu akra ikki makazli arka bo'lib dinamik kvadratlardan foydalaniladi.

4-rasm. a) L.I.Rempelning geometrik tahlili, b) Ulug'bek madrasasi peshtoqining geometrik tahlili va yasalishi.

5-rasm, Abdalazizxon madrasasi peshtoqining geometrik tahlil va yasalishi

Mashhur olimlar B.N.Zasipkin, L.I.Rempel, G.A.Pugachenkova, P.SH. Zohidov, K.S.Kryukov, V.L.Voroninalar Markaziy Osiyo obidalariga xos o'nlab gumbaz va ravoqlarning tuzulishini o'rganib chiqib, G'iyosiddin Koshiyning ravoq chizish usulini to'g'riligiga ishonch hosil qiladi. Qizig'i shundaki, Koshiy ko'rsatgan usullardan biri Samarqanddagi Amir Temurning jome masjidi peshtog'iga ishlangan ravoq shaklini ishlashda ham qo'llanilgan ekan. Uni ishlashda Koshiy usullaridan biri - uch markazli aylanalardan foydalanilgan. Demak, ushbu uslub me'morlarga Koshiygacha ancha oldin Yuqoridagi arkalarining ko'rinishlaridan foydalanib gumbaz, toq va ravoqlarning ham geometrik yasalishlarini o'quv jarayoniga qo'llash mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Ўзбек тилининг изоҳли лугати. А “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” 98 б.

Ремпель Л.И. // Далёкое и близкое. Бухарские записи. Т.: 1981 г. с. 179

A.S. Uralov, T.SH. Mamatmusayev // Arxitektura shakllarini uyg'unlashtirish va bezash. Toshkent-2015

Ахмедов М. Ўрта Осиё меморчилиги тарихи.-Т.: Ўзбекистон, 1995.

Омонов, К. К. Создание 3D-тела или поверхности путем сечений двумя или более кривыми в Auto CAD / К. К. Омонов. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2015. - № 2 (82). - С. 185-187. - URL: <https://moluch.ru/archive/82/15096>

М. С. Булатов. Геометрическая гармонизация в архитектуре Средней Азии IX-XV вв. Москва 1988 г.

Т.Р. Собиров, Қ. К. Омонов. “Муҳандислик компьютер графикасида геометрик нақшларни лойиҳалаш” Ёшларни касбга йўналтириш, технологик таълими такомиллаштириш ва ўқувчилар меҳнат фаолияти кўникмаларини ривожлантириш имкониятлари. Республика илмий-амалий он-лайн анжуман материаллари тўплами. Тошкент-2020 йил 20 –май.

Омонов, К. К. Создание трехмерной многогранной сети по вершинам в САПР AutoCAD / К. К. Омонов, Д. К. Маматов. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2014. - № 11 (70). - С. 93-95. - URL: <https://moluch.ru/archive/70/11939/>

Sobirov T.R., Omonov Q.K. IX-XV asrlar markaziy Osiyo allomalarining geometrik yasashlari zamonaviy ta'limda qo'llash / Pedagogik mahorat 2.2021

Sobirov T.R., Omonov Q.K. Graphical Basis Of Girikh Used In Traditional Applied Decorative Art Of Central Asia In The 9-15 th Centuries. / Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol 27/ 2021/1/1

Omonov Q.K. Yozma mabalarida keltirilgan handasaviy chizmalarining tahlili va ta'limda qo'llanilishi/ 2022/5/30/ Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке.

Qavmiddin Omonov Abu Nasr Farobiyning geometrik yasashlarini muhandislik grafikasida o'qitishning samarali usullari/ 2023/12/15/ International scientific and practical conference on the topic:“Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions”

ME'MORIY OBIDALAR GUMBAZLARINING UCH O'LCHAMLI KO'RINISHLARINI TASVIRLASH USULLARI

Omonov Q.K.

*“TIQXMMI” MTU Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti
“Umumtexnika” kafedrasida katta o'qituvchisi*

Таянч сўзлар: гумбазлар, уч ўлчамли кўринишларни тасвирлаш усуллари, Ўрта Осиё, меъморий обидалар, гумбазларнинг геометрик шакллари, квадрат ва тўртбўрчак кўринишлар, шакл.

Ключевые слова: купола, приемы изображения объемных видов, Средняя Азия, архитектурные памятники, геометрические формы куполов, квадратные и прямоугольные виды, форма.

Key words: domes, techniques for depicting volumetric views, Central Asia, architectural monuments, geometric shapes of domes, square and rectangular views, shape.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada IX-XV asrlarda O'rta Osiyoda vujudga kelgan me'moriy obidalardagi gumbazlarning uch o'lchamli tasvirlarini Auto Cad dasturida bajarish usullari ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье показаны методы создания в Auto Cad объемных изображений куполов архитектурных памятников, построенных на территории Средней Азии в IX-XV вв.

SUMMARY:

The article shows methods for creating in Auto Cad volumetric images of domes of architectural monuments built in the territory of Central Asia in the 9th-15th centuries.

IX-XV asrlarda O'rta Osiyoda handasa fanning taraqqiy etishiga olib keldi. Bu esa o'sha davr olimlari va me'morlarining yuksak saviyali, ilmiy qomusiy olimlar bo'lganligidan dalolat beradi. Bu davrda peshtok, bag'al, gumbaz, toq va ravoqlarning bir necha yangi geometrik ko'rinishlari ishlab chiqilgan. Binolarning tarxi fazoviy shakllanishida juda ham turli-tuman geometrik shakllarini o'zaro uyg'unlashtirib foydalanishgan. M.S. Bulatov, P.Sh.Zoxidov, L.I.Rempel va boshqalarning ilmiy izlanishlarida geometrik yasashlarni O'rta Osiyo me'morchiligida handasaviy uyg'unlashashuvi va me'moriy mutanosiblashtirish usullari keng qo'llanilganligini ko'rsatdi.

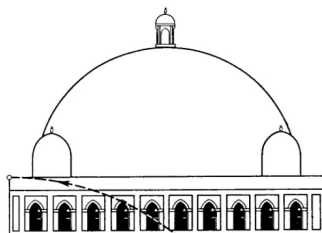
Binolarning plani va fasadini tuzishda murabba' (kvadrat), uning tomoni va diogonalini tashkil etgan har xil geometrik shakllar to'rtburchak, uchburchak, aylana kabi oddiy shakllardan foydalanib murakkab kompozitsiya loyihalarini tuzishgan. Gumbazlarning geometrik ko'rinishlari asosan uch turdan kelib chiqqan. Birinchisi kvadrat va to'rtburchak ko'rinishidagi xonalarni yopishda ravoqlarni yasashdan kelib chiqadigan "gumbazi Balxiy" turi. Ikkinchi tur gumbazlar konussimon bo'lib, Hindiston va Pokistonda ular "Gumbazi turkistoniy" nomini olgan. Uchinchi tur gumbazlar bu shar va konusning ustma-ust joylashib birlashuvidan kelib chiqadigan, qubba shaklidagi eng ko'p tarqalganlaridir. Uning juda ham ko'plab shakl va ko'rinishlari ishlab chiqilgan. Misol tarzida Shohi Zinda majmuasini olib ko'rish mumkin. Bu yerda nechta gumbaz bo'lsa, o'shancha gumbazosti turkumlari va shuncha turdagi gumbazning tashqi ko'rinishini kuzatish mumkin. Ularning ba'zisi qoburg'asimon bo'lsa, yana biri serqirra, boshqasi esa tikroq yoki yassiroq qurilishi bilan farq qiladi. Shunday qilib gumbazlarning balxi, sag'onapo'shi, turkistoni, kuloxi, mirzoyi, shalg'omi (va boshqalar) kabi ko'plab turlari ishlab chiqilgan. Gumbaz osti inshootlari ham turlicha bo'ladi. Masalan, bag'allar, iroqi, muqarnas, ravoqlar, ikki toqning kesishuvidan kelib chiqqan lingabozi, murabba'dan to'g'ri aylanib ko'tariluvchi charxi, aylana ustivorligi va boshqalar [1].

Gumbaz (forsa-qubba, ravoq) larning har xil, kurra (yarim shar), qit'a (segment), maxrut (konussimon) turlari mavjud.

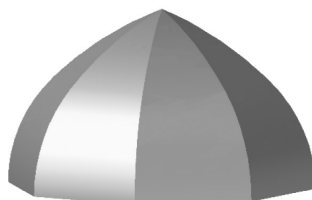
IX-XV asrlar O'rta Osiyo me'morchiligida qo'llanilgan bu gumbazlarning geometrik shakllarini Auto CAD dasturida 3D ko'rinishlarini bajarish orqali talabalarning geometrik tasavvurini oshirishda xizmat qiladi. Bu esa me'morchilikda uchraydigan har qanday geometrik shakllarni tahlil qilishda grafik dasturdan foydalanib o'qitishning samaradorligi yuqori bo'ladi. Bunda geometrik shakllarning ikki va uch o'lchovli ko'rinishlarini vizual ko'rish orqali geometrik tahlil qilish ancha oson.

1-rasmlarda gumbazlarning ko'rinishi va Auto CAD dasturida 3D modellari tasvirlangan.

Talabalarda grafik tasavvurni shakllantirishda gumbazning geometrik tahlil qilib gumbazlarning 3D modellarini yasash uchun birinchi navbarda uning ikki o'lchamli tasvirning bir qismi yasab keyin uch o'lchovli ko'rinishga keltiriladi. Buning uchun aylanish markaz o'qi va uning atrofiga aylanma sirt hosil qiluvchi yasovchining ikki o'lchamli ko'rinishi tasvirlanadi (2-rasm, a). Auto CAD grafik dasturi yordamida (Вращать) buyrug'i tanlanib aylanma sirt belgilanadi va aylanish markaz o'qining ikki uchu belgilansa aylanish markaz

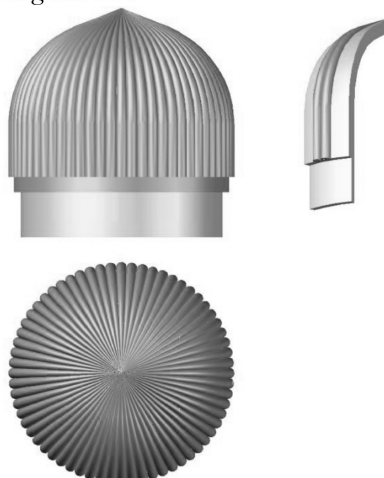
a) *Ismoil Somoniy maqbarasi gumbazining yarim sferik ko'nihi.*
Buxoro. IX-X asr

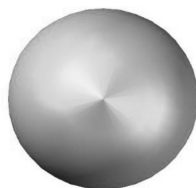
c) *Mog'aqi Attor masjidi XII asrda Qoraxoniylar hukmronligi davrida*
bunyod etilgan. Buxoro. Asosi muntazam sakkiz burchakli sferokonik gumbaz.

e) *Xoja Ahmad Yassaviy maqbarasi gumbazi.*
Turkiston shahrida XIV-asrning oxirlari

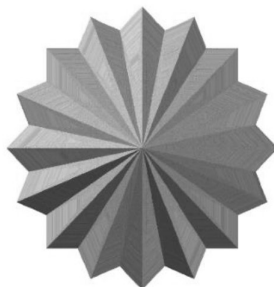
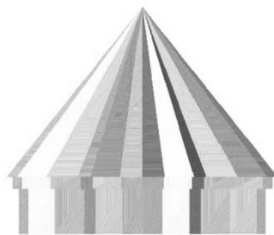
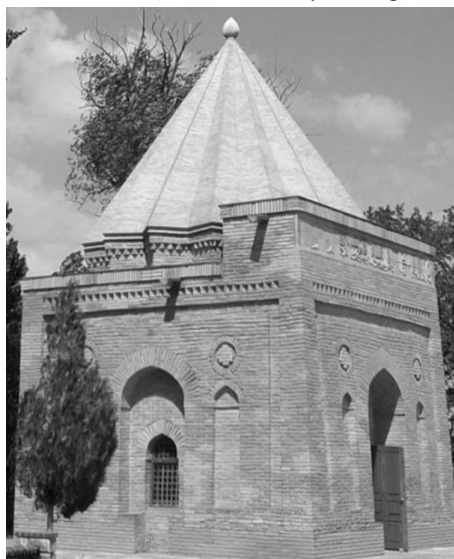
a) *Go'ri Amir maqbarasining sferakonik qovurg'ali gumbazi. Samarqand XV asr.*

b) Masjidi kalon. Buxoro XII asr. Sferokonik gumbaz. 3D ko'rinishi.

c) Chashmai Ayub maqbarasi konussimon gumbaz. Buxoro XII asr.

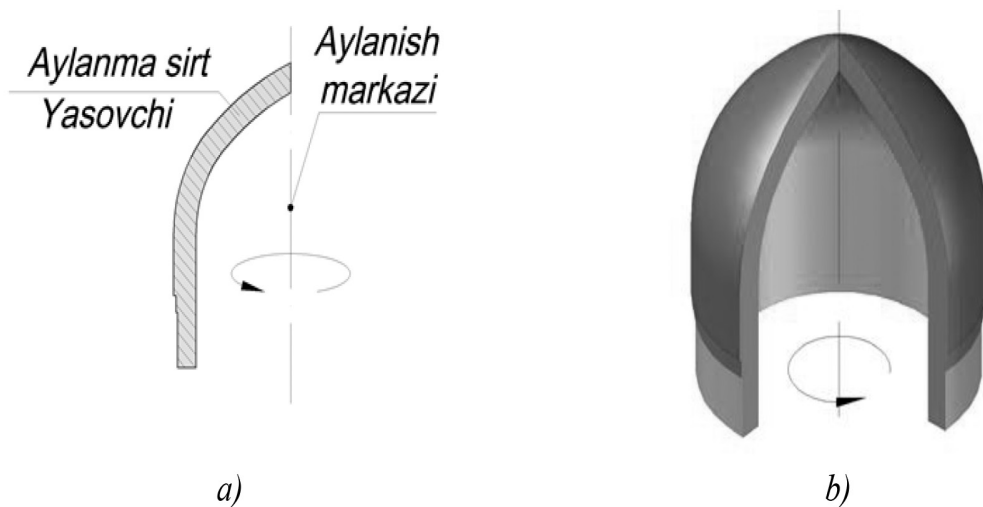

m) Boboji Xotun maqbarasi asosi o'n olti burchakli yulduz shaklidagi umumiy uchga ega piramidasimon gumbaz. Jambul viloyati XI asr.

1-rasm.

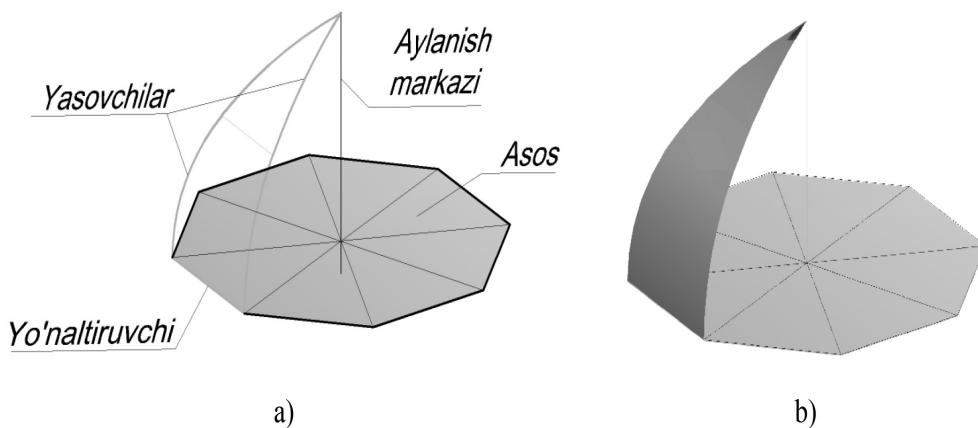
o'qi atrofida 3600 burchak ostida gumbazning vizual 3D ko'rinishi hosil bo'ladi (2-rasm, b) [2].

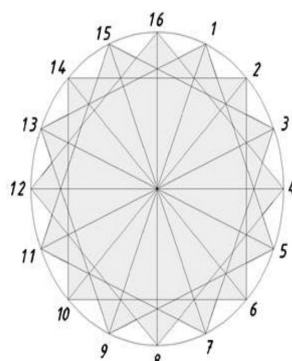
2-rasm.

Bu usul yordamida barcha aylanma sirtlarni bajarish mumkin.

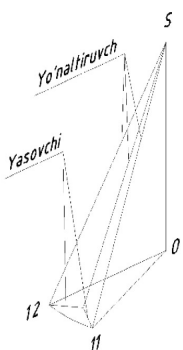
1-rasm b da ko'rsatilgan Mag'oqi Attor masjidi gumbazining yasovchisi muntazam sakkiz burchakli asosga mos holda o'lcham asosida geometrik shaklining bir qismi yasaladi (3-rasm, a) va gumbaz asosining bir tomoniga ikkita qirrasi bitta umumiy uchga birlashtirilib bajariladi. (По сечениям) buyrug'i tanlanib birinchi yasovchilar belgilanadi va yo'naltiruvchi tanlanib ENTER bilan tasdiqlansa gumbazning bir bo'lagi tayyor bo'ladi (3-rasm, b).

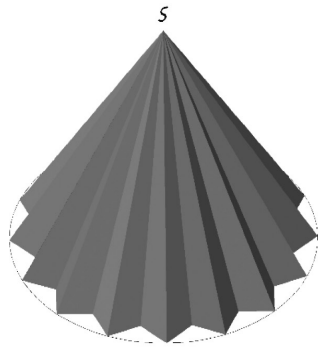
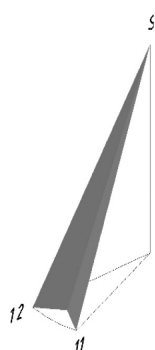
3-rasm.

a) Gumbaz asosi

Gumbaz yoqlarining bir qismi.) Gumbaz sirtining 3D tasviri.
4-rasm.

Ushbu shaklni ustdan koʻnishi holatiga keltirilib, (Массив) buyrugʻi bilan sakkiz boʻlakka koʻpaytirilsa 1-rasm b da koʻrsatilgan 3D koʻrinishi hosil boʻladi.

1-rasm g da koʻrsatilgan Boboji Xotun maqbarasi gumbazining asosi muntazam oʻn olti burchakli toʻgʻri piramida shaklidagi koʻrinishga ega boʻlib, uning geometrik yasalishini Auto CAD grafik dasturida quyidagi yasash usulida bajaramiz. Gumbazning asosi va balandligini aniq oʻlcham boʻyicha yasaladi (4-rasm, a, b).

Gumbaz asosini yasashda aylana chizilib teng oʻn olti boʻlakka boʻlishda aylananing ichida bitta kvadrat (Многоугольник) buyrugʻi bilan chizilib, (Массив) buyrugʻi bilan oʻn oltiga koʻpaytiriladi. Aylananing markazidan perpendikulyar qilib toʻgʻri chiziq vertikal holatda koʻtariladi, gumbaz asosidagi bir qismini saqlab S uchi bilan birlashtirilib yasovchi va yoʻnaltiruvchilari toʻgʻri chiziqlar bilan birlashtirilsa piramida shaklidagi gumbazning yoqlaridan bir qismining karkas koʻrinish hosil boʻladi. Karkas shaklini koʻpyoqlikning yoqlaridan birini yasashda (по сечениям) buyrugʻi bilan amalga oshiriladi. Buning uchun buyruq tanlanganda yasovchi chiziqlar belgilanib ENTER tugmasi bosiladi keyin yoʻnaltiruvchi chiziqlar tanlanib ENTER tugmasi bilan tasdiqlansa karkas koʻrinishidan sirt koʻrinishiga aylanadi. Ustdan koʻrinishiga oʻtkazilib (Массив) buyrugʻi bilan aylana markazidan oʻn oltiga koʻpaytirilsa gumbazning toʻliq koʻrinishi hosil boʻladi (4-rasm, c). ushbu amallardan foydalanib siklik sirtlardan tashkil topgan gumbaz va meʼmorchilikda qoʻllaniladigan geometrik elementlarni bajarish mumkin.

Yuqorida koʻrsatilgan usullar orqali turli xil koʻrinish va oʻlchamlardagi gumbazlarning ikki va uch oʻlchamli koʻrinishlarini amalga oshirib talabalarning fazoviy tasvvurini oshirishda xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Каримова Н. // Ўрта асрлар меъморларининг биноларни лойиҳалаш усуллари ва улардан меъморий ёдгорликларни таъмирлашда фойдаланиш. Магистрлик диссертация. Самарқанд–2016 74-б.

Қ.К.Омонов, Auto CAD График дастурида сиртларни яшашнинг аҳамияти. // iscience. Актуальные вызовы современной науки. XIV Международная научная конференция 26-27 июня 2017 г.Сборник научных трудов. Выпуск 6(14) Часть 5 Переяслав-Хмельницкий

Омонов, К. К. Создание трехмерной многогранной сети по вершинам в САПР AutoCAD / К. К. Омонов, Д. К. Маматов. - Текст : непосредственный // Молодой ученый. - 2014. - № 11 (70). - С. 93-95. - URL: <https://moluch.ru/archive/70/11939/>

Sobirov T.R., Omonov Q.K. IX-XV asrlar markaziy Osiyo allomalarining geometrik yasashlari zamonaviy ta'limda qo'llash / Pedagogik mahorat 2.2021

Sobirov T.R., Omonov Q.K. Graphical Basis Of Girikh Used In Traditional Applied Decorative Art Of Central Asia In The 9-15 th Centuries. / Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol 27/ 2021/1/1

Omonov Q.K. Yozma mabalarida keltirilgan handasaviy chizmalarning tahlili va ta'limda qo'llanilishi/ 2022/5/30/ Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке.

Qavmiddin Omonov Abu Nasr Farobiyning geometrik yasashlarini muhandislik grafikasida o'qitishning samarali usullari/ 2023/12/15/ INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE on the topic:"Priority areas for ensuring the continuity of fine art education: problems and solutions".

ТЕХНИКА ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАЛАРИДА МУХАНДИСЛИК ГРАФИКАСИ ФАНИНИ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ САМАРАЛИ МОТИВАЦИОН МЕХАНИЗМНИ ШАКЛЛАНТИРИШ АСОСЛАРИ

Хакимова М.Ў.

Тошкент кимё технология институту, стажёр ўқитувчи

Таянч сўзлар: мутахассис, муаммо, техника, технология, ҳаракатчанлик, қобилият, тайёр-гарлик, билим, кўникма, малака.

Ключевые слова: специалист, проблема, техника, технология, мобильность, способность, подготовка, знания, умения, квалификация.

Key words: specialist, problem, technique, technology, mobility, ability, training, knowledge, skills, qualification.

РЕЗЮМЕ:

Таълим мотивацияси талабаларнинг таълим жараёнининг турли жиҳатлари, унинг мазмуни, шакллари, ташкил этиш усулларини уларнинг шахсий эҳтиёжлари ва мақсадлари жиҳатидан ўқув мақсадларига тўғри келиши ёки келмаслиги мумкинлигини баҳолашлари орқали йиғилади. Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш самарали мотивацион механизмни шакллантиришга ҳисса қўшади. Мақолада техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишда эътиборга олиш зарур бўлган масалалар ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Учебная мотивация формируется путем оценки студентами различных сторон учебного процесса, его содержания, форм и методов организации с точки зрения их личных потребностей и целей, соответствия их целям обучения. Организация инженерной графики в высших технических учебных заведениях на основе инновационных технологий способствует формированию эффективного мотивационного механизма. В статье освещаются вопросы, которые необходимо учитывать при организации дисциплины «Инженерная графика» в высших технических учебных заведениях на основе инновационных технологий.

SUMMARY:

Learning motivation is formed by students' assessment of various aspects of the educational process, its content, forms and methods of organization from the point of view of their personal needs and goals, compliance with their learning goals. Organization of engineering graphics in higher technical educational institutions based on innovative technologies contributes to the formation of an effective motivational mechanism. The article highlights issues that must be taken into account when organizing the discipline "Engineering Graphics" in higher technical educational institutions based on innovative technologies.

Мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқоралик жамияти барпо этиш мақсадида баркамол авлодни тарбиялаш олий таълимнинг асосий вазибаларидан бири ҳисобланади. Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш талабанинг ўз изланишлари ва ижодий фаолияти, танқидий-қайта ишлаш фаолияти ва ҳамкорликдаги ижоди учун асос бўлиши мумкин. Фақат касбий фаолиятга мотивацион ва қадриятли муносабат шакллангандагина юқори малакали мутахассисни шакллантириш мумкин.

Мотивацион соҳа (Л.И.Божович) йўналганлик, қадрият йўналишлари, муносабат, ижтимоий тахминлар, даъволар ва бошқа ижтимоий-психологик хусусиятлар каби тор доирадаги хусусиятларни ўз ичига олади.

Мотивацион тайёрлик, янгиликни қабул қилиш муҳандисларни тайёрлашда марказий муаммолардан бири ҳисобланади, фақат инновацион фаолият мақсадларга мос мотивация бу фаолиятнинг уйғун амалга оширилишини ва шахснинг ўз-ўзини ошкор қилишини таъминлайди.

Талабаларга таълим жараёни шахсий вакуумда яқунланган бўлса ҳам, мураккаб ижтимоий шароитли жараёнларда ўқув фаолияти давом этиши улар учун уқтирилган. Шунинг учун олий касбий таълимнинг асосий вазифаси талабаларнинг ўзлаштириши зарур бўлган ўқув фаолиятини касбий фаолият билан интеграциялаш бўлиб, умумий фаолият назарияси нуқтаи назаридан бундай ўтиш аввало талабанинг билиш мотивларини ўзгартириш чизиғи бўйлаб мутахассиснинг касбий мотивларига ўтиши ҳисобланади.

Н.В.Нестерова, талабаларни ривожланишининг психологик хусусиятларини таҳлил қилиб, бутун ўқиш даврини уч босқичга ажратади:

1 босқич (1 курс) - ўқув фаолиятини бошқарувчи юқори даражадаги касбий-ўқув мотивлар кўрсаткичлари билан тавсифланади. Шу билан бирга, улар шахсий эмас, балки ижтимоий маънода идеаллаштирилган.

2 босқич (2, 3-курс) - барча мотивацион компонентларда интенсивлигининг умумий пасайиши билан фарқланади. Билиш ва касбий мотивлар ўқув фаолиятини назорат қилишни тўхтатади.

3 босқич (4, 5-курс) - таълим мотивларининг турли шакллариини англаш ва интеграциялаш даражасининг ортиши билан тавсифланади.

Таълим мотивацияси талабаларнинг таълим жараёнининг турли жиҳатлари, унинг мазмуни, шакллари, ташкил этиш усулларини уларнинг шахсий эҳтиёжлари ва мақсадлари жиҳатидан ўқув мақсадларига тўғри келиши ёки келмаслиги мумкинлигини баҳолашлари орқали йиғилади.

Агар талабаларнинг фаолият мотивларини таълимнинг турли босқичларида таҳлил қилсак, айтиш мумкинки, таълим жараёнининг ҳар бир босқичи ўз мотивлари тузилиши билан тавсифланади, улар ижодий фаолият учун қулай шарт-шароитлар яратувчи ёки уни амалга оширишга ҳисса қўшувчи кўплаб омиллар таъсири остида бўлади.

Ушбу омилларнинг конструктив ёки деструктив таъсир натижасида мотивацион соҳада ўзгаришлар содир бўлади. Бу ўтиш мотивларнинг устуворлигида муайян ўзгаришлар, фаолият шароитнинг ўзгариши билан бир мотивнинг йўқ бўлиши бошқа мотивларнинг пайдо бўлиши, эҳтиёжлар, қизиқишлар, мақсадларнинг ўзгаришини назарда тутати.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш самарали мотивацион механизмни шакллантиришга ҳисса қўшади. Таъкидлаш жоизки, ҳозирги замонда давлат инновацион салоҳиятининг кадрлар ёки алоҳида корхона, илмий-тадқиқот ташкилоти ва бошқа таркибий қисми имкониятларидан келиб чиққан ҳолда инновация яратиш манбаи, туғилган ғояларга асосий диққатни қаратиш лозим.

Айнан янги ғоялар босқичи, изланиш босқичида, субъектлар (яъни янги ғоя тарғиботчилари, инновацион маҳсулот яратувчилари)нинг ижодий фаоллиги асосида объектив (субъектив) воқеликда мавжуд бўлмаган бирор бир янгилик кашф этилишида ёки мавжуд предмет ёки ҳодисани ўзгартириши ва янада такомиллаштириши техник, технологик, ташкилий характердаги маълум бир муаммони ҳал қилишга интилиш; ўз-ўзини ифодалаш, ўз-ўзини тасдиқлаш, доимий ижодий изланиш; ўхшашга интилиш; моддий мотивлар, жамоатчиликнинг тан олиши ва бошқалар каби турли мотивлар пайдо бўлиши мумкин. Бунда тадқиқот ўтказишда ғояларнинг келиб чиқиш босқичида субъектнинг мотивация тизимидаги доминант мотивлар муайян муаммони ҳал қилиш истаги бўлиб, иқтисодий асослаш босқичида ушбу муаммони ҳал қилишда рационал вариантни танлаш ва юқори самарадорликка эришиш биринчи ўринга чиқади.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш самарадорлиги илмий асосланган методик таъминот ёрдамида касбий тайёргарлик жараёнининг таълим тамойиллари ва қонуниятларига мувофиқ фаолият юритиши, ўқув материали мазмунини сифатли ўзлаштирилиши, ўқув мақсадларини амалга ошириш ва талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш учун зарур шароитлар яратилишини ўз ичига олади.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этиш жараёнини методик таъминлаш муассасининг илмий асосланган назарий ва амалий ечимлари мавжуд. Бугунги кунда таълим жараёнини методик таъминотини аниқ мутахассисликлар бўйича мувофиқлаштириш зарур.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини инновацион технологиялар асосида ташкил этишда қуйидаги масалаларни эътиборга олиш зарур:

- ишлаб чиқариш техника ва технологиясининг тез суръатларда янги-ланиши;
- мамлакатнинг бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида меҳнат бозори ва аҳоли бандлигига қўйиладиган янги талаблар;
- бозор шароитида ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлиги, бу кўп жиҳатдан бўлажак мутахассиснинг касбий муаммоларни ҳал қилиш, янги техника ва технологияларни жорий этиш ва ўзлаштириш, касбий ҳаракатчанлик қобилияти ва тайёргарлигига қўйиладиган талабларни белгилайди.

Меҳнат бозорида ишчиларнинг ҳаракатчанлиги қуйидагиларни назарда тутати:

- горизонтал ҳаракатчанлик - технологиянинг ўзгаришига ва ишлаб чиқаришда меҳнатни ташкил этишнинг янги шаклларига мослашиш;
- вертикал ҳаракатчанлик - билим, кўникма, малакаларни бир иш жойидан бошқасига ўткази олиш қобилияти.

Ҳаракатчанлик ўз навбатида, бўлажак мутахассислардан бир хилликни енгиб ўтишни, ўз касбий компетентлиги даражасини доимий равишда оширишни, шунингдек касбий фаолиятга тайёргарлик кўриш жараёнида ўз интеллектини, ўз касбий ва шахсий сифатларини ривожлантиришни талаб қилади. Талабалар касбий тайёргарлигининг ажралмас қисми уларнинг ҳар бир касбий вазиятга янгича муносабатда бўлишга тайёрлигини, унда нима-нидир ўрганиш имкониятини беришни, меҳнат бозорида касбий - ижодий фаолиятнинг тез ўзгаришларига кўра қайта тайёрлашга тайёрлигини тарби-ялаш бўлиши керак.

Техника олий таълим муассаларида муҳандислик графикаси фанини ин-новацион технологиялар асосида ташкил этиш методикасини ўрганишда амалий машғулотларнинг аҳамияти ортиши муносабати билан таълим-тар-бия жараёнининг вазифаси бўлажак мутахассисларни касбий фаолият-га мақсадли тайёрлашдан иборат бўлиши керак. Бу вазифа ўқитувчилар, ишлаб чиқариш ходимлари ва талабалар ўртасидаги ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши керак.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

Абдуллаева Ў.М. Махсус фанларни ўқитиш жараёнида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий би-лим ва кўникмаларини шакллантиришнинг методик асослари. П.ф.н. ... диссертация. Тошкент. 2006. – 186 б.

Абдуллаев У. Чизма геометрия ва чизмачилик асослари. Тошкент, “Ўзбекистон” 1997. -216 б
Ишмуҳаммедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. “Таълимда инновацион технологиялар” (таъ-лим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар). Ўзбекистон Республикаси пре-зидентининг “Истеъдод” жамғармаси, Тошкент, -2008.-180 б.

Муслимов Н.А. ва бошқалар “Инновацион таълим технологиялари ва педагогик компетентлик” модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. Тошкент. 2016.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘРБИЯ

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJIRIBALAR VA ULARNI OMMLASHTIRISH

Исроилова Р.

НавДПИ доценти, PhD

Tayanch so‘zlar: kasbiy kompetentlik, globallashuv, raqamli texnologiya, veb-platforma, viktorena, rolli o‘yinlar, mikro-ta’lim.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, глобализация, цифровые технологии, веб-платформа, викторина, ролевые игры, микро-обучение.

Key words: professional competence, globalization, digital technologies, web platform, quiz, role-playing games, micro-learning.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda AQSh va Yevropa davlatlarining tajribalari tahlil etilgan hamda ularning tajribalarini mamlakatimizda ommlashtirishga doir taklif va tavsiyalar berib o‘tilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируется опыт США и европейских стран в развитии профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов, а также предлагается и рекомендуется популяризация их опыта в нашей стране.

SUMMARY:

This article analyzes the experience of the USA and European countries in developing the professional competence of future primary school teachers, and also proposes and recommends popularization of their experience in our country.

Globallashgan sharoitda rivojlanayotgan integratsiya jarayonlari va global tendentsiyalar ko‘plab istiqbolli rejalar ta’lim va tarbiya jarayoni axborotli, bag‘rikeng jamiyat shakllanish bosqichini amalga oshirmoqda [1, 2]. Shuning uchun ta’limni demokratlashtirish va teng imkoniyatlar yaratish, maktab va oliy ta’lim muassasalari ta’lim va tarbiya jarayonini sifatini oshirish, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning yangi modellarini ishlab chiqish vazifalari tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu vazifalarning barchasini u yoki bu darajada zamonaviy maktab va ko‘p sohalarda malakali o‘qituvchi hal qilishi lozim. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarning tayyorlash jarayonida tub

o'zgarishlarni nazarda tutadi [3]. Oliy ta'lim muassasalarining ta'lim va tarbiya jarayonidagi ushbu modernizatsiya bilim hamda faoliyatning ustuvorligiga emas, balki bo'lajak mutaxassislarni, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining subyektivligi hamda kasbiy mahoratiga yo'naltirilgan o'qitishning yangi shakllariga o'tishni nazarda tutadi.

Buning uchun dastlab, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va bu borada dunyoning yetakchi davlatlarining (AQSh va Yevropa) ilg'or tajribasini o'rgatishni taqozo etadi.

Shu bois, ilgari surilayotgan tadqiqotni maqsadi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining xorijiy mamlakatlarda tayyorlashni tashkiliy shakllarini, ularni mahalliy ta'lim amaliyotida qo'llash imkoniyatlarini hisobga olgan holda ko'rib chiqishdir. Chunki oliy ta'limda ta'lim jarayoni tashkiliy shakllarining xilma-xil va yaxlit tizimi doirasida amalga oshirish globallashuv sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik ta'lim va kasbiy pedagogik tayyorgarlikning tizimlarini zamonaviy kontsepsiyalari muammosi bo'yicha pedagogik-psixologik adabiyotlarni o'rganish AQSh oliy ta'lim muassasalari faoliyatidagi bir qator umumiy va o'ziga xos tendentsiyalar hamda xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, AQSh oliy ta'lim muassasalarida olib boriladigan ma'ruzalarning ulushi bizning mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalariga qaraganda bir muncha kam bo'lsa-da, ammo raqamli vositalardan va kutubxonalarda foydalanish hamda professor-o'qituvchilardan maslahatlar olishga ko'proq vaqt ajratiladi [4]. Ushbu davlatlarda bo'lajak o'qituvchilarning, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning tayyorlashda LMS tizimlarida ishlab chiqilgan ta'lim muhitlarida foydalanishga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu muhitlar tarkibida ishlab chiqilgan ta'lim platformalari yordamida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining auditoriya mashg'ulotlarida va ularning mustaqil ta'limida turli onlayn tadbirlar (viktorinalar va turli rolli o'yinlar) o'tkazish hamda maslahatlar berib borish samarali yo'lga qo'yilgan.

Ayrim o'qituvchilarning kasbiy mehnatga tayyor emasligi sababli maktablarda yuzaga kelgan salbiy tendentsiyalarni bartaraf etish uchun AQSh oliy ta'lim muassasalarida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Masalan, El Pasodagi Texas universitetida "klinik model" ni amalga oshirish quyidagi o'qitish shaklidan foydalanishni o'z ichiga oladi: fanlar, metodlar, pedagogika va amaliyot bo'yicha barcha oliy ta'lim muassasalari kurslarini maktab o'qituvchilarining foydalanishga ruxsat berilgan [3].

AQShda bo'lajak o'qituvchilarni, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlashda ma'ruza va seminarlardan farqli ularoq, noan'anaviy shakllari ham qo'llaniladi: modellashtirish; rolli o'yinlar; mikrota'lim. Modellashtirish va rolli o'yinlardan foydalanishda o'qituvchi va talabalar auditoriyada maktab sinfini tasvirlaydilar. Mikrota'lim o'rganishning barcha komponentlari bilan kichik miqyosdagi vaziyatni yaratishni anglatadi. Masalan, talabalar kichik guruhlariga 10-15 daqiqa dars beradilar, ular videotasvirga olinadi va keyin ko'rib chiqiladi hamda tahlil qilinadi. Ta'limning bunday nostandart shakllari talabalarni faol mustaqil pedagogik harakatlarga tayyorlaydi [3].

Shuningdek, AQShda o'qituvchilar ta'limining muhim qismi amaliyotga yo'naltirilgan. Oliy ta'lim muassasalarida barcha kurslarda joriy etilgan o'quv amaliyoti uchun 4-5 hafta ajratilgan (Mamlakatimizda 4+2 joriy etilgan. Ya'ni haftasiga to'rt kun ta'lim oladi. Ikki kun esa maktablarga borib amaliyot o'taydi). Uning dasturi o'quv jarayonini kuzatish, o'qitishni tahlil qilishni (bir qatordan) o'z ichiga oladi hamda pedagogik amaliyot maxsus tayyorlangan o'qituvchilar tomonidan nazorat qilinadi (Mamlakatimizda kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan nazorat qilib boriladi).

Yevropada o'qituvchilarni kasbiy tayyorlashning yagona, samarali tizimini ishlab chiqish, o'qituvchilarga hozirgi paytda talab qilinadigan ko'nikma va malakalarni berishga alohida e'tibor qaratilgan. Ta'lim sifati, shakli va modernizatsiya yo'nalishlari bilan bog'liq masalalarni hal qilish, albatta, o'qituvchilar tayyorlash sifati va mazmuni bilan bog'liq masalalarni hal qilish bilan bir vaqtda amalga oshirilishi kerak. Yuqorida qayd etilgan o'zgarishlar sharoitida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish ta'lim mazmuni sohasida ham, uni tashkil etish sohasida ham zarur. O'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha Yevropa talablari, ularning kasbiy malakasi va kompetentsiyalarining sifati, o'qituvchilarning malakasini oshirish integratsiyalashgan Yevropada o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligining eng dolzarb masalalari hisoblanadi.

Bu borada Germaniya oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlash tizimi ham turli xil tashkil etish shakllarini o'z ichiga oladi. Bunda pedagogika oliy ta'lim muassasalari talabalarining kasbiy faoliyat bilan tez tanishtirishga qaratilgan [3]. Mazkur holatda bo'lajak nemis o'qituvchisi, xususan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun eng muhimi, unga o'zlashtirishda taklif qilingan o'quv dasturi emas, balki uning shaxsiy tajribasi muhim sanaladi. Shuning uchun ishlab chiqilgan konsultatsiya tizimi o'quv jarayonini tashkil etishning zarur bo'lib xizmat qiladi. Garchi ma'ruzalar o'quv dasturida muhim o'rin egallagan bo'lsa-da, so'nggi paytlarda talabalarning kichik

guruhlarida ishning ko'payishi hisobiga ma'ruzalarni qisqartirish tendentsiyasi sezilarli darjada e'tibor qaratildi. Passiv tinglashga emas, balki talabalarning o'quv jarayonida faol ishtirokiga asoslangan har xil turdagi seminarlar raqamli texnologiyalar yordamida tashkilotishga ustunlik berishga alohida e'tibor qaratila boshladi. Seminar mashg'ulotlarida muammoni muhokama qilish jarayonida mustaqillik va tashabbuskorlikni rag'batlantiradigan guruh muhokamasi alohida o'rin tutadi. Talabalar rahbarligida o'tkaziladigan fanlararo seminarlar, shuningdek, mikro-ta'lim (treninglar), ya'ni mashg'ulotlar va mustaqil ta'limni tashkil etishda kompyuterning pedagogik dasturiy vositalarini hamda elektron ta'lim muhitlarni uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratgan [3]. Bu kabi vazifalarni amalga oshirishda mahalliy ta'lim platformalaridan va masofaviy o'qitish tizimlaridan foydalaniladi. Shuningdek, Germaniyada bo'lajak o'qituvchilarning, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlashda, ularning mustaqil ta'limiga alohida e'tibor qaratilgan. Mustaqil ta'lim LMS tizimida ishlab chiqilgan muhitlar yordamida amalga oshiriladi. Bunda professor-o'qituvchi onlayn maslahatlar berib boradi.

Fransiyada, Germaniyada bo'lgani kabi, bo'lajak o'qituvchilarni, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlash amaliy va didaktik xususiyatga ega bo'lib, u o'quv mashg'ulotlari hamda amaliyotga yo'naltirilgan o'qitish shakllarini o'z ichiga olgan pedagogik amaliyotning butun tizimidan foydalanishni nazarda tutadi: mikro-ta'lim, modellashtirish va tarbiyaviy vaziyatlar [5]. Shu bilan birga Fransiyada didaktik veb-platformalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ta'limiga alohida e'tibor qaratilgan.

Buyuk Britaniyada auditoriyada o'qitishning asosiy turlari ma'ruzalar va seminarlar bo'lib qolmoqda. Biroq, so'nggi paytlarda bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlashda texnik vositalar, rolli o'yinlar, mikro-ta'lim va boshqalar tobora ko'proq foydalanish asosida mustaqil harakat qilish va fikrlashga yo'naltirmoqda [5]. Buyuk Britaniyada bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonida o'qitish amaliyotini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini ko'rib chiqishlari muhimdir. Shunday qilib, J.Furlong, P.Xurst va ularning hamkasblari amaliyotning quyidagi turlarini aniqlaydilar: Pedagogik amaliyot bevosita auditoriyada. Bilvosita amaliyot – bu turli xil maktab ishlarini takrorlaydigan oliy ta'lim muassasalarning seminarlar. Pedagogik amaliyot tamoyillarini ijodiy va tanqidiy o'rganish hamda ularni qo'llash [4]. Pedagogik amaliyotni pedagogik jarayonni nazariy o'rganish natijalari asosida o'rganishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, Buyuk Britaniyadagi o'qitish amaliyoti quyidagicha: nazariy tayyorgarlik jarayonida talabalar tomonidan olingan bilim, ko'nikma va

malakalarini amaliyotda mustahkamlash hamda yangi manbalarga ega bo'lish [6]. Shuningdek, Buyuk Britaniyada bo'lajak o'qituvchilarning, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning tayyorlashga mo'ljallangan ochiq va yopiq masofaviy o'qitish tizimlari, axborot-ta'lim muhitlari, ta'lim platformalari, ta'limga doir veb-saytlar ishlab chiqilgan. Ularda asosan mustaqil ta'lim olishda foydalaniladi.

Xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning tayyorlashga oid adabiyotlar, ilmiy davriy nashrlar va olib borilgan tadqiqotlar tahliliga ko'ra, mamlakatimizda bo'lajak o'qituvchilarning, jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning tayyorlashni shakl, usul va vositalarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Xorijiy oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlash tajribalari asosida quyidagi fikrga kelish mumkin:

- xorijiy oliy ta'lim muassasalarining ta'lim tizimlari turli darajadagi markazlashuv va avtonomiyaga ega;
- bugungi globallashtirish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlash tendentsiyasi mavjud;
- bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlashdagi muammolarni aniqlash va bartaraf etish yo'llarini izlash masalalariga alohida e'tibor beriladi;
- kadrlar tayyorlashni o'zgaruvchan mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirilgan;
- xorijiy rivojlangan davlatlarda bo'lajak o'qituvchilarning tayyorlashni yagona tizimi mavjud emas. Biroq, tizimlarning yaqinlashishi, birinchi navbatda, ta'lim sohasidagi o'xshash, umumiy ustuvorliklarni qabul qilish va amalga oshiriladi.

Shunday qilib, bugungi kunda jahon hamjamiyati oldida turgan eng muhim vazifalardan biri turli mamlakatlar ta'lim tizimini jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuvi bo'lib, bu milliy ta'lim tizimini boshqa mamlakatlardagi o'xshash tuzilmalar bilan yaqinlashtirishni taqozo etadi. AQSh va Yevropa davlatlarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlash tizimlarini tahlil qilish asosida mamlakatimizda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlash uchun quyidagi shakllar alohida qiziqish uyg'otadi:

b) o'qituvchining shaxsiyati (yuqori talablarga e'tibor qaratish, izlanuvchanlik, o'rganish va takomillashtirishga intilish, chidamlilik va moslashuvchanlik, axloq tarbiya, professionallik);

v) kasb va jamiyatga xizmat qilish (birgalikda o'rganish va amaliyot, shogirdlik hamda murabbiylikni rivojlantirish, ijtimoiy mas'uliyat, jalb qilish, rejalashtirish va boshqarish).

Shunday qilib, xorijiy tajribalar pedagogik ta'limning asosiy o'ziga xosligi, keyinchalik o'qituvchining butun kasbiy faoliyatiga ekstrapolyatsiya qilinadi, bu e'tiborni baholashga emas, balki talabaning shaxsiy rivojlanishiga, ta'lim muhitining ijtimoiy va madaniy jihatlaridagi o'zgarishlarni o'rganishga ijobiy hissiy munosabatni rag'batlantirishdan iborat. Xorijiy rivojlangan davlatlarni o'qituvchilar ta'limdagi muammolarni faol ravishda o'rganish va hal qilishga qodir bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan. Bu ta'limning uzoq muddatli istiqbolini va tez o'zgaruvchan raqamli hamda mobil dunyoda bo'lajak boshlang'ich sinflar o'qituvchilarning loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirishni innovatsion yondashuvni o'z ichiga oladi. Bunda xorijning rivojlangan davlatlarini oliy ta'lim tizimida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashning quyidagi xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- o'qitishning interfaol shakllaridan foydalanish;
- o'quv kurslari va sikllari mazmunining integratsiyalashuvi;
- iqtidorli talabalarining shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun individual dasturlarni ishlab chiqilganligi;
- mustaqil ishlarini tashkil etish tizimiy samarali yo'lga qo'yilganligi;
- o'qitishning amaliyotga yo'naltirilgan shakllaridan foydalanishi.

Bu kabi tajribalarga asoslangan holda mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlashni yangicha yondashuvlarini ishlab chiqishni interfaol usullarini ta'lim jarayoniga joriy etish zarur. Bunda quyidagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi:

- interfaol muammoli ma'ruzalar o'tkazish ya'ni ma'ruza davomida turli didaktik raqamli vositalar asosida savol-javob usulidan foydalanish;
- talabalar tomonidan tayyorlangan mavzu bo'yicha berilgan savollardan birini qamrab oladigan qisqa taqdimotlar o'tkazish va h.k.;
- amaliy mashg'ulotlar paytidagi kabi ish shakllarini joriy etish "davra suhbat", onlayn viktorinalar o'tkazish. Bu yerda talabalar munozaralar davomida o'z mustaqil ishlanmalari asosida mutaxassislikning muhim muammolarini hal qiladilar;
- onlayn bahs-munozaralar, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, darslarning video fragmentlaridan foydalanish;
- bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy malakasini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy mashg'ulotlar, mahorat darslari va o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish;
- ma'ruza o'qish va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish jarayonida elektron ta'lim resurslari, multimedia vositalari, veb-platformalar va har xil

turdagi yordamchi ma'ruza matnlaridan keng foydalanish. Shuningdek, talabalarni elektron axborot vositalarida o'quv ma'lumotlari bilan ta'minlash, internet qidiruvlari va shu kabilardan foydalanish madaniyatini shakllantirish;

- onlayn monitoring va baholashda yangi yondashuvlardan foydalanish;
- mustaqil ta'limni tashkil etishda axborot-ta'lim muhitlarida, ta'lim portallaridan va ta'limga oid veb-saytlardan foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish.

Bu kabi tavsiyalar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tayyorlash tizimini takomillashtirishga, mustaqil ta'lim olish asosida mashg'ulotlarni raqamli texnologiyalardan foydalanib loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishga erishiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Чалая Е.В. Теоретические и практические аспекты формирования у будущих учителей республики корейя ценностного отношения к педагогической профессии // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2015. – 223 с.

Ли Т. Информатизация педагогического образования в кнр как условие совершенствования качества подготовки учителя научная специальность // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2023. – 165 с.

Богущ Т. В. Формы подготовки будущих учителей начальных классов в зарубежных странах / Т. В. Богущ. – Текст : непосредственный // Педагогика высшей школы. – 2016. – № 3 (6). – С. 21-23.

Николаева М. В. Личностно-профессиональное развитие учителя начальных классов в системе высшего педагогического образования: дисс.... док. пед. наук: 13.00.08. – Волгоград., 2006. – 430 с.

Гордиенко Н. Е. Подготовка учителя-профессионала в высшей педагогической школе Франции в конце XX – начале XXI века. Автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. пед. наук. – Рязань, 2010. – 22 с.

Джуринский А. Н. Зарубежная педагогика: учеб. пособие для студентов вузов / А. Н. Джуринский. – М.: Гардарики, 2008. – 383с.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING ZARURIYATI

Jabborova O.M.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, pedagogika
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so'zlar: innovatsion texnologiyalar, boshlang'ich ta'lim, pedagogik metodlar, interaktiv usullar, axborot texnologiyalari, o'qitish jarayoni, ta'lim samaradorligi, kreativlik, mustaqil fikrlash, ART texnologiya, integratsiya.

Ключевые слова: инновационные технологии, начальное образование, педагогические методы, интерактивные методы, информационные технологии, образовательный процесс, эффективность образования, креативность, самостоятельное мышление, AR-технологии, интеграция.

Key words: innovative technologies, primary education, pedagogical methods, interactive methods, information technologies, educational process, education efficiency, creativity, independent thinking, AR technologies, integration.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonini takomillashtirish va o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'limdagi innovatsion rivojlanish jarayonlarida o'qitish usullarini takomillashtirish, yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali o'quv jarayoni samaradorligini oshirish mumkin. Jumladan, interaktiv metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta'limdagi kreativ yondashuvlar bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается использование инновационных педагогических технологий в начальном образовании, которое играет важную роль в совершенствовании образовательного процесса и повышении интереса учащихся к обучению. В условиях инновационного развития образования повышение эффективности учебного процесса возможно за счет совершенствования методов преподавания и внедрения новых педагогических технологий. В частности, интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии и креативные подходы в обучении способствуют развитию самостоятельного мышления у детей.

SUMMARY:

This article examines the use of innovative pedagogical technologies in primary education, which play a crucial role in improving the educational process and increasing students' interest in learning. In the context of the innovative development of education, enhancing the effectiveness of the learning process is possible through the improvement of teaching methods and the implementation of new pedagogical technologies. In particular, interactive methods, information and communication

technologies, and creative approaches in education contribute to the development of children's independent thinking.

Hozirgi davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning effektivligini optimal darajada oshirish pedagogik fanning eng muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti, ilmiy-texnik rivojlanish va axborot texnologiyalarining jadal sur'atlar bilan o'sishi ta'lim jarayoniga yangi yondashuvlarni joriy etish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Shu bois boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning strategik yo'nalishi sifatida qaralmoqda[1]. Innovatsion texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interfaolshakldatashkiletishimkoniniberadi. Boshlang'ichsinfo'quvchilarining kognitiv faolligini oshirish, metakognitiv strategiyalarni shakllantirish va ijodiy tafakkurini rivojlantirish maqsadida ta'lim-didaktik modellardan foydalanish talab etiladi. Shu borada axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, integrativ ta'lim platformalari, keys-stadi metodikasi va muammoli ta'lim usullari ta'lim samaradorligini optimallashtiruvchi asosiy mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, zamonaviy pedagoglar innovatsion didaktik vositalarni o'zlashtirib, ularni pedagogik amaliyotda maqsadli qo'llashlari zarur. Natijada boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Yangi pedagogik metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilganda, o'quvchilarda bilim olishga bo'lgan qiziqish ortadi, ularning faolligi, mustaqil tafakkuri va ijodiy yondashuvi rivojlanadi [2]. Bu esa ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Interaktiv dars uslublari, klasterlar, guruhda ishlash va keys-stadi kabi innovasion metodlarning joriy etilishi bolalarni bilimni faol o'zlashtirishga undaydi [3]. Shuningdek, multimedia vositalari, elektron darsliklar va virtual laboratoriyalardan foydalanish o'quv jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Natijada, o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalardan foydalangan pedagoglar an'anaviy usullarga qaraganda ko'proq samaradorlikka erishmoqda. Shuning uchun boshlang'ich ta'limda innovasion yondashuvlarni joriy etish va ulardan foydalanishni kengaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasiga asosan boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'limda interaktiv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish o'quv jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha,

innovatsion metodlar bolalarning bilimini mustahkamlash, ularning ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega [4]. Tahlil qilingan adabiyotlarda, xususan, N.Azixodjayeva, Sh.Mardonov, R. Safarova kabi mutaxassislar ta'lim jarayonida interaktiv usullarning afzalliklarini ta'kidlashgan. Ularning tadqiqotlari ko'rsatadiki, innovatsion yondashuvlar bolalarda tafakkurning faol shakllarini rivojlantirishda muhim omildir.

Metodologiyaga kelsak, tadqiqotda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalar, ularning samaradorligi va o'quvchilar bilimiga ta'siriga oid ilmiy-nazariy va amaliy tahlil usullari qo'llanildi. Shuningdek, eksperimental metodlar orqali yangi pedagogik texnologiyalarning afzalliklari o'rganildi.

Muhokama natijasida boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatini baholashda turli yondashuvlar mavjud. Ayrim tadqiqotchilar bu texnologiyalar ta'lim sifatini oshirishda samarali ekanini ta'kidlasalar, boshqalar ularning joriy etilishidagi muammolarga e'tibor qaratadilar. Xususan, innovatsion usullar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi, ularni faollikka undashi va bilimlarni mustahkamlashga yordam berishi isbotlangan [5]. Boshqa tomondan, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llashda ayrim to'siqlar mavjud. Masalan, barcha o'qituvchilar yangi usullardan birdek foydalanishga tayyor emasligi, texnik imkoniyatlarning yetarli emasligi va o'quv dasturlarining an'anaviy shaklda saqlanib qolishi ayrim muammolarni keltirib chiqaradi. Shuning uchun o'qituvchilarni malaka oshirish kurslariga jalb etish, ta'lim muassasalarini zarur texnik vositalar bilan ta'minlash va yangi yondashuvlarning normativ asoslarini ishlab chiqish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ijodiy yondashuvlardan keng foydalanishning ijobiy natijalari kuzatilmoqda. Shu bois innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga chuqurroq joriy etish zaruriyati tobora ortib bormoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, boshlang'ich ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Yangi usullar bolalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va ta'limga bo'lgan qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladi. Interaktiv metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'quv jarayonini yanada qiziqarli va tushunarli qiladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun o'qituvchilarning malakasini oshirish, metodik qo'llanmalarni takomillashtirish va moddiy-texnik bazani

mustahkamlash zarur. Boshlang‘ich ta‘limda innovasion yondashuvlarni keng joriy etish ta‘lim sifatini yanada yaxshilashga imkon yaratadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2006. – 160 b.

Jabborova O.M. Boshlang‘ich ta‘limda innovasion texnologiyalar. Darslik. – Toshkent: “Yangi Chirchiq prints”, 2023. – 154 b.

Jumanova F. Avazova S., Jabborova G., Xusnetdinov U. Umumiy pedagogika asoslari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Chirchiq. 2020. -582 b.

Mardonov Sh., Zokirova U. Pedagogika nazariyasi va tarixi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Ishonchli hamkor”. 2021. 272-b.

Musurmonov R. Klaster texnologiyalari asosida ta‘lim-tarbiya faoliyatini takomillashtirish. Monografiya. – Toshkent: “Zebo prints”. 2023. -188 b.

STEAM YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARINING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

Tilavova S.B.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi”
kafedrası o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: STEAM, boshlang‘ich ta‘lim, kompetentlik, o‘qituvchilar, ekologik bilim, pedagogik metodlar, innovatsion ta‘lim, ta‘lim yondashuvi, ekologik ta‘lim.

Ключевые слова: STEAM, начальное образование, компетентность, учителя, экологические знания, педагогические методы, инновационное образование, образовательный подход, экологическое образование.

Keywords: STEAM, primary education, competence, teachers, environmental knowledge, pedagogical methods, innovative education, educational approach, environmental education.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada STEAM yondashuvi asosida bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirish metodlari tahlil qilinadi. STEAM yondashuvi ekologik bilimlarni integratsiyalashda samarali vosita bo‘lib, ilm-fan, texnologiya, san‘at va matematikaning o‘zaro bog‘liq yondashuvlarini o‘z ichiga oladi. Maqolada pedagogik metodlarni takomillashtirish va ekologik muammolarni ta‘lim jarayoniga kiritish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. STEAM metodlari o‘qituvchilarga ekologik ongni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье анализируются методы формирования экологической компетентности будущих учителей начальных классов на основе STEAM-подхода. STEAM-подход является эффективным инструментом интеграции экологических знаний и включает взаимосвязанные подходы к науке, технике, искусству и математике. В статье будут рассмотрены пути совершенствования педагогических методов и внедрения экологических проблем в образовательный процесс. Методы STEAM играют важную роль в формировании экологического сознания учителей.

SUMMARY:

This article analyzes the methods of developing environmental competence of future primary education teachers based on the STEAM approach. The STEAM approach is an effective tool in the integration of environmental knowledge and includes interrelated approaches to science, technology, art, and mathematics. The article will consider ways to improve pedagogical methods and introduce environmental problems into the educational process. STEAM methods play an important role in shaping environmental awareness for teachers.

Yangi O'zbekistonda zamonaviy ta'lim muassasalaridagi integratsiyalashgan ta'lim, o'quvchining bilim faoliyati va mustaqil fikrlash hamda o'quv amaliyotiga yo'naltirish ta'lim sifatida yangi natijalarga erishishga yordam beradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O'zbekistonning ekologik ta'lim-tarbiyasida "Yangi O'zbekistonni barpo etishda, ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan «Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish»[1].

Jahonda ta'limni modernizatsiya qilish va yangilash yo'llaridan biri bu STEAM ta'lim tizimini rivojlantirishdir. Uning asosiy maqsadi o'qituvchi va talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Bu, STEAM tarmoqlari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish orqali, texnik va tabiiy fanlar ta'limini rivojlantirishni ko'zda tutadi. Jumladan, hozirgi oliy pedagogik ta'limning rivojlanishi fanlararo integratsiyalashuvga bog'liqdir, chunki bu integratsiya, tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlashga yordam beradi. Tadqiqotning maqsadi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy tayyorlash metodikasini yangilash va fanlararo integratsiyaning ahamiyatini o'rganishdir.

STEAM ta'limining tarixi va yondashuvi. STEAM birinchi marta 1990-yillarda Amerika Milliy Tashkiloti tomonidan kiritilgan. Ushbu yondashuv, fan, matematika, muhandislik va texnologiya sohalarining integratsiyalashgan ta'limi sifatida AQSh xalq ta'limining asosiy qismi sifatida joriy qilingan. Hozirda STEAM ta'limi Avstraliya, Kanada, Singapur va boshqa bir qator davlatlarda rivojlanmoqda, shu jumladan Frantsiya, Buyuk Britaniya, Isroil, Xitoy, Kanada va Turkiyada. STEAM yondashuvi maktabgacha ta'lim va maktabda robototexnika, yuqori texnologiyali sanoatni rivojlantirishda samarali qo'llanilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ishda oliy ta'limda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligini STEAM yondashuvi asosida takomillashtirishning omillari o'rganilgan. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv va tahlil qilish usullari qo'llanildi, bu esa ekologik ta'limni yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi[2].

Tahlil va natijalarga asosan ilg'or fanlararo ta'lim texnologiyalarini tahliliy ko'rib chiqish STEAM ta'limiga e'tiborni qaratish imkonini berdi. Tadqiqot davomida talabalarning tabiiy fanlar bo'yicha kompetentsiyalari va tanqidiy fikrlash rivojlanishi baholandi. Chirchiq davlat pedagogika universiteti

talabalari tomonidan laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar davomida kasbiy va ilmiy, amaliy xarakterdagi fanlararo muammolar aniqlandi va hal qilindi. Natijada, STEAM ta'limi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining o'quv jarayonini loyihalashning asosiga aylandi. Bu o'quv jarayonining ilmiy va amaliy yo'naltirilganligi orqali bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga yordam beradi.

O'quv fanlari tarkibi va mazmuniga fanlararo vazifalarning kiritilishi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini yanada oshiradi. Ilmiy-tadqiqot va amaliy yo'nalishlar orqali amalga oshiriladigan fanlararo integratsiya universitet pedagogik ta'limi darajasida samarali natijalarga olib keladi. Bu integratsiya konsepsiyasi murakkab va o'zaro mustahkamlovchi bo'lib, har qanday fanning rivojlanishida aloqaning ta'minlanishini ta'kidlaydi. Oliy pedagogik ta'lim tizimida mutaxassislarni tayyorlashning yangi modeli fanlararo aloqalar g'oyasiga asoslanadi, bu esa pedagogik ta'limning zamonaviy makonida alohida o'rin tutadi.

Bugungi kunda kompetensiyaga asoslangan yondashuv pedagogik ta'lim o'quv jarayonining tuzilishi va mazmunini shakllantirib, yakuniy natija bitiruvchilar faoliyatining sifati, ularning kompetensiyasi bilan o'lchanishini ta'minlaydi. STEAM yondashuvi, bu yondashuvni amalga oshirgan holda, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi[3].

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarning kompetensiyasini uchta asosiy komponent bilan belgilash mumkin: pedagogik faoliyatdagi kompetensiya, o'qituvchi kasbining o'zaro ta'siri, va o'qituvchining kasbiy shaxsiy sifati. Bu komponentlarning rivojlanishi bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini yaratishda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik kompetensiya — bu bilim, ko'nikma, tajriba va amaliyotning integrativ tizimi bo'lib, o'qituvchining kasbiy faoliyatini amaliyotga yo'naltirishga qaratilgan.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining tayyorgarligini yanada samarali qilish uchun fanlararo integratsiyani amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Bu, o'quv rejadagi fanlar sonining ko'payishiga qaramay, fanlarni o'rganish uchun ajratilgan o'quv soatlari soniga ta'sir qilmasdan, o'qituvchining pedagogik kompetensiyasini yaxshilash imkoniyatini beradi. Fanlararo integratsiya o'quv jarayonida tabiiy va ilmiy, shuningdek, insoniy bilimlarni birlashtirishni nazarda tutadi, bu esa bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida pedagogik texnologiyalarni innovatsion usullar bilan integratsiyalashgan

laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar orqali takomillashtirish muhimdir. Bu pedagogik faoliyatni loyihaga yo'naltirish va o'qituvchilarning ekologik savodxonligini oshirishda samarali natijalarga erishishga yordam beradi. Shunday qilib, STEAM yondashuvi va fanlararo integratsiya orqali bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini rivojlantirishda asosiy omil sifatida pedagogik texnologiyalarning yangilanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi, fanlararo ilmiy va amaliy muammolarni hal qilishda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan o'quv jarayonida erishilgan natijalarga e'tibor qaratishdir. Bu jarayon STEAM yondashuvi asosida amalga oshirilgan bo'lib, fanlararo integratsiya orqali ekologik kompetensiyaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashni maqsad qilgan. Tadqiqotda, Chirchiq davlat pedagogika universiteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalari ishtirok etgan va pedagogik ta'lim texnologiyalari hamda hayot xavfsizligi yo'nalishlaridagi amaliyotlar orqali ekologik kompetensiya shakllantirishga oid metodlar sinovdan o'tkazilgan.

Tadqiqotning birinchi bosqichi fanlararo bilim darajasini aniqlashga qaratildi. Bu jarayonda talabalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma va suhbatlar natijasida, bo'lajak o'qituvchilarning fanlararo integratsiya tushunchasiga bo'lgan munosabati va uni ekologik kompetensiya bilan bog'lashdagi noaniqliklar aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalar fanlararo integratsiya va ekologik kompetensiya tushunchalarini birlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar, chunki ular axborot nazariyasini va ekologik kontseptsiyalarni o'zaro bog'lashda noaniqlikni sezishgan.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining fanlararo kompetensiyalarni rivojlantirishga bo'lgan munosabati tahlil qilingan. Olingan natijalarga ko'ra, Chirchiq davlat pedagogika universiteti va boshqa ta'lim muassasalaridagi talabalarning 70–80 foizi ekologik kompetensiyani rivojlantirishda fanlararo integratsiya metodlarini qo'llashning zarurligini ta'kidlagan. Bu metodlar, talabalar o'rtasida o'qituvchining ekologik bilimlarini shakllantirishda samarali bo'lgan.

Tadqiqotning uchinchi bosqichida, ekologik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida o'quv jarayonidagi mustaqil faoliyatning o'rni va amaliy mashg'ulotlarning ahamiyati ko'rib chiqilgan. Mustaqil faoliyatga talabalarni jalb qilish orqali ekologik bilimlarning amaliy qo'llanilishini oshirish, shuningdek, o'quv mashg'ulotlari va sinfdan tashqari faoliyatlar orqali ekologik kompetensiyani rivojlantirish imkoniyati yaratilgan. Bu jarayonlarda STEAM

yondashuvi asosida ekologik masalalarga ijodiy yondoshuvlar shakllantirilgan va ekologik bilimlarni amaliyotga tatbiq qilishda yuqori natijalarga erishilgan.

Tadqiqotda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirish uchun metodik yondashuvlarning samaradorligi va ularning STEAM yondashuvi bilan integratsiyasi haqida aniq xulosalar chiqargan. Bu metodlar, bo'lajak o'qituvchilarning ekologik bilimlarni to'liq o'zlashtirishiga va amaliy faoliyatda ularni muvaffaqiyatli qo'llashga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kompetentsiyaga asoslangan yondashuv bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita bo'lib, fanlararo integratsiya va STEAM texnologiyalarining qo'llanilishi o'quv jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Bu yondashuv ekologik muammolarni hal qilishga qodir bo'lgan malakali pedagoglarni tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda quyidagi takliflar kiritiladi STEAM asosida ekologik kompetensiyani rivojlantirish uchun fanlararo integratsiya va amaliy mashg'ulotlarni kengaytirish zarur. Guruh ishlari va juftlik bilan ishlash o'quvchilarning mas'uliyatini oshirib, o'zaro munosabatlarni yaxshilaydi. Ekologik masalalar bo'yicha metodik qo'llanmalar va amaliy mashg'ulotlarni kengaytirish ekologik bilim faolligini oshiradi. STEAM texnologiyasini qo'llash pedagogik usullarni yangilash va ko'nikmalarni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ekologik kompetensiyani oshirishda ta'limni individuallashtirish va ekologik masalalarni hayotiy vazifalar bilan bog'lash muhimdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

Yuldashovich K. A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

Arshanskiy, Ye.Ya. STEAM-obrazovanie: ot modeli k prakticheskoy realizatsii / Ye.Ya. Arshanskiy, N.S. Sologub // Adukasiya i vxavanne. – 2020. – № 9. – S. 22–30.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA‘LIM O‘QITUVCHILARINI EKOPEDAGOGIK STEAM-YONDASHUVLI TA‘LIMGA TAYYORLASH

Kuchkinov A.Yu.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Boshlang‘ich ta‘lim nazariyasi
va amaliyoti” kafedrası., dotsent, p.f.f.d, (PhD)*

Tayanch so‘zlar: bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilari, ekopedagogik ta‘lim, STEAM-yondashuv, ta‘limga tayyorlash, fanlararo integratsiya, ekologik kompetensiyalar.

Ключевые слова: будущие учителя начальных классов, экопедагогическое образование, STEAM-подход, подготовка в сфере образования, междисциплинарная интеграция, экологические компетенции.

Key words: future primary school teachers, eco-pedagogical education, STEAM approach, training in the field of education, interdisciplinary integration, environmental competencies.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarini fanlararo ekopedagogik STEAM-ta‘limga tayyorlash samaradorligini oshirish uchun klaster modeli asosidagi tizimli yondashuvni taklif etadi. Model, ekologik, fanlar klasteri asosidagi muammoli-maqсадli, normativ-me‘yoriy, tashkilotchilik, texnologik va baholash komponentlarini integratsiya qilish orqali pedagoglarning ekologik bilim, ko‘nikma va professional kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье предлагается основанный на кластерной модели системный подход для повышения эффективности подготовки будущих учителей начальных классов к междисциплинарному экопедагогическому образованию STEAM. Модель ориентирована на развитие экологических знаний, умений и профессиональных компетенций педагогов посредством интеграции проблемно-целевого, нормативно-регламентирующего, организационного, технологического и оценочного компонентов на основе экологического, научного кластера.

SUMMARY:

This article proposes a systematic approach based on a cluster model to improve the effectiveness of training future primary school teachers for interdisciplinary ecopedagogical STEAM education. The model is focused on the development of environmental knowledge, skills and professional competencies of teachers through the integration of problem-oriented, regulatory, organizational, technological and evaluative components based on an ecological, scientific cluster.

Yangi O‘zbekistonda zamonaviy ta‘lim muassasalaridagi integratsiyalashgan ta‘lim, o‘quvchining bilim faoliyati va mustaqillik fikrlash hamda o‘quv

amaliyotida yo‘naltirish ta‘lim sifatida yangi natijalarga erishishga yordam beradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilab berilgan atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi yangi O‘zbekistonning ekologik ta‘lim-tarbiyasida “Yangi O‘zbekistonni barpo ekologik tarbiyalashda atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasida belgilangan «Aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish”[1]. Bugungi kunda STEAM-ta‘lim global ta‘lim tendensiyasi sifatida tan olingan bo‘lib, ko‘pchilik mutaxassislar uni kelajakdagi ta‘lim yo‘nalishi deb ko‘rsatmoqda. STEAM atamasi tabiiy va aniq fanlar, texnologiya, muhandislik, san‘at hamda matematika kabi muhim sohalarni qamrab oladi, bu esa yuqori texnologiyali va tez o‘zgarayotgan dunyoda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv mazkur fanlarni chuqur integratsiya qilish orqali o‘quvchilarga dunyoni kompleks tushunishga imkon beradi va ularni fanlararo bilimlar asosida ijtimoiy, iqtisodiy hamda texnologik muammolarni hal qilishga tayyorlaydi. Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarini ekopedagogik STEAM-ta‘limga tayyorlash esa ularning ekologik kompetensiya va ta‘limda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha mukammal bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishini ta‘minlaydi.

An‘anaviy ta‘lim modeli, fanlar o‘rtasidagi aloqadorlikni e‘tiborga olmasdan, asosan mutaxassislikka yo‘naltirilgan va ma‘lumotni passiv o‘zlashtirishga qaratilgan bo‘lib, zamonaviy talablarga mos kelmaydi. Bu yondashuv, fanlarning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olmaslik sababli, o‘quvchilarning bilimlarini izolyatsiyalangan holda shakllantiradi, bu esa ularning amaldagi muammolarni kompleks yechimlashdagi qobiliyatini cheklaydi. Ekologik masalalarni hal qilish uchun ko‘p sohali bilimlarni integratsiya qilishni talab qiladigan murakkab holatlarda o‘quvchilar tanqidiy fikrlash va dalil keltirishda yetarli darajada tayyorlanmagan bo‘ladi. Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli ta‘limga tayyorlash esa ularning ekologik bilimlarni fanlararo yo‘nalishda birlashtirib, ularni zamonaviy pedagogik faoliyatda samarali qo‘llashga tayyorlaydi. An‘anaviy ta‘lim modelining asosiy kamchiligi shundaki, u ma‘lumotni faqatgina uzatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, amaliy qo‘llanish imkoniyatlarini ta‘minlamaydi. Bugungi kunda o‘quvchilar turli bilimlarni mustaqil ravishda Internet orqali topishlari mumkin bo‘lgan bir vaqtda, fanlararo integratsiya va ko‘nikmalarni rivojlantirish juda muhim ahamiyat kasb etadi. STEAM-yondashuv, turli fanlarni bog‘lab, ularni kompleks amaliy loyihalarni bajarishda birlashtirishga imkon beradi va yuqori texnologiyali jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantiradi. Bo‘lajak boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli

ta'limga tayyorlash esa ularning ekologik masalalarni fanlararo yondashuv orqali hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

STEAM yondashuvi ilk bor 2001 yilda AQShning Milliy ilmiy fondi tomonidan amerikalik o'quvchilarning tabiiy fanlar va matematikadagi ko'rsatkichlarini yaxshilash maqsadida taklif etilgan. Bu yondashuv fanlarni integratsiyalash orqali amaliy va innovatsion o'quv tajribalarini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, AQSh va boshqa davlatlarda jadal rivojlandi. Bugungi kunda Finlyandiya, Singapur, Janubiy Koreya va Yaponiya kabi davlatlar STEAM g'oyalarini ta'lim tizimlariga joriy etib, texnik ta'limni kuchaytirish va o'quvchilarning fanlararo kompetensiyalarini oshirishda muvaffaqiyatga erishmoqdalar. Bu jarayon Sharqiy Osiyo va MDH, jumladan O'zbekistonda ham faol rivojlanmoqda. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli ta'limga tayyorlash bugungi ta'lim talablari va ekologik masalalarni fanlararo tarzda hal qilishga yo'naltirilgan mustahkam asos yaratadi.

O'zbekistonda STEAM ta'limi rivojlanish bosqichida bo'lib, yangi interdisiplinar yondashuvlar va loyiha asosidagi usullar davlat darajasida ta'lim tizimiga joriy etilmoqda. Ta'lim va fan rivojlantirish dasturlari maktab o'quv dasturlariga matematik va kompyuter modellashirishni kiritish orqali interdisiplinar aloqalarni kuchaytirishga qaratilgan. Oliy ta'lim va boshqa muassasalarda texnologik kompaniyalar yordamida STEAM laboratoriyalari, ta'lim texnoparklari tashkil etilib, innovatsion dasturlar doirasida eksperimental loyihalar amalga oshirilmoqda.

"Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalari" maqolasida o'quvchilarning ekologik-pedagogik kompetentligini rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) rolini ko'rib chiqadi. Muallif talabalarga ekologik tamoyillar va muammolarni o'rgatish uchun interaktiv onlayn platformalar, veb-saytlar va ilovalardan foydalanish imkoniyatlariga e'tibor qaratadi. Shuningdek, u o'quvchilarning ekologik bilim va ko'nikmalarini baholashda Aktdan foydalanishni o'rganadi. Konstruktorlarning tarkibi statik va dinamik modellarni qurish uchun ulanishning har xil turlari va tamoyillaridan foydalangan holda strukturaviy elementlarni o'z ichiga oladi[5,6,7,8]. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli ta'limga tayyorlash, ularda interdisiplinar muammolarni hal qilishda ekologik mas'uliyat va fanlararo kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi davlat qonunlari va normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish natijalariga ko'ra, STEAM ta'limi hanuzgacha tizimli rivojlanishga ega emas, garchi yuqori salohiyat mavjud bo'lsa ham. Matematika bu ta'limning intellektual asosini tashkil qilib, uni tabiiy va gumanitar fanlar bilan integratsiyada amaliy

qo'llash imkonini beradi. An'anaviy ta'limda murakkablik sababli qiziqish kamaysa, STEAM yondashuvi orqali real hayotga mos amaliy muammolardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshirishi mumkin. Bu modelda matematik bilimlar boshqa fanlar bilan o'zaro bog'liq holda qo'llanilib, amaliy muammolarni hal qilish ko'nikmalari rivojlanadi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli ta'limga tayyorlash jarayonida matematika fanlararo integratsiya orqali ekologik mas'uliyatni shakllantirishga yordam beradi.

STEAM ta'limi doirasida fanlar o'rtasidagi integratsiya, masalan, robototexnikada matematika tushunchalarini amaliy qo'llash uchun imkoniyat yaratadi. Burchaklarni o'lchash yoki robotni muayyan burchakka burilishiga dasturlashtirish kabi vazifalar matematik bilimlarni hayotiy konteksta mustahkamlashga yordam beradi. Bunday amaliy yondashuv asosiy matematik tushunchalarni yaxlitlash va ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda muvaffaqiyatli natijalarga erishish uchun o'qituvchilarning STEAM fanlari bo'yicha keng qamrovli bilimlari va ularni o'quv jarayonida samarali integratsiya qilish qobiliyati talab etiladi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli ta'limga tayyorlash jarayonida fanlararo aloqalarni samarali tashkil etish va ekologik masalalarni chuqur integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotlar natijalari, matematika o'qituvchilarining STEAM prinsiplarini amalga oshirishga tayyor emasligini ko'rsatmoqda. Pedagogik ta'limda, kelajakdagi matematika bakalavrlari uchun STEAM yondashuvi bo'yicha tayyorgarlik yetarli darajada ahamiyatga ega emas, shuningdek, bu sohada ilmiy-uslubiy tadqiqotlar soni nizomli. Raqamli jamiyatda zamonaviy matematika o'qituvchisining STEAM ta'limini integratsiya qilish bo'yicha talablar va mavjud nazariy-amaliy asoslar o'rtasidagi qarama-qarshilik, muammoning ilmiy-amaliy ahamiyatini va dolzarbligini anglatadi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvli ta'limga tayyorlash jarayonida interdisiplinar integratsiyani samarali amalga oshirish muhimdir.

Tadqiqot jarayonida zamonaviy adabiyotda va O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlari va STEAM yondashuvini rivojlantirish bo'yicha O'zbekiston hamda xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Matematika o'qituvchilari, boshqa STEAM fanlari bo'yicha ma'lum darajada bilimga ega bo'lishlari va interdisiplinar integratsiyani samarali amalga oshirishga tayyor bo'lishlari kerak. Chunki haqiqiy amaliyotda muammolar faqat matematik, texnologik yoki tabiiy fanlarga taalluqli emas. Haqiqiy muammolarni hal qilish uchun barcha STEAM fanlari bo'yicha bilim va ko'nikmalar majmuasi zarur.

Metodologiya STEAM yondashuvini maktab ta'limida samarali amalga oshirish uchun pedagoglar, jumladan matematika o'qituvchilari, ta'limni tashkil

etish metodikasi va STEAM texnologiyalari bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishlari zarur. Bu maqsadda "Ta'limda STEAM texnologiyalari" fanini kiritish tavsiya etilmoqda, unda STEAM ta'limi, integrativ yondashuv, loyiha va keis texnologiyalari, raqamli texnologiyalarning roli va didaktik funksiyalari, hamda zamonaviy STEAM markazlari haqida ma'lumotlar qamrab olinishi kerak. Bunday ta'lim tizimi, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuviga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu masalalar kelajakdagi o'qituvchilarning ta'lim jarayonida STEAM yondashuvini samarali amalga oshirishga tayyorgarligini bosqichma-bosqich shakllantirishni maqsad qilgan. Multidissiplinar loyihaviy vazifalar va keislarni ishlab chiqish, amaliy ishlarning muhim qismini tashkil etadi. Bu vazifalar haqiqiy hayotiy vaziyatlarga asoslanishi, o'quvchilar uchun yaqin va tushunarli bo'lishi kerak. Bundan tashqari, PISA tadqiqoti tomonidan aniqlangan tabiiy fanlar ta'limidagi muammolarni bartaraf etish maqsadida, STEAM-vazifalari zamonaviy ilm-fan va texnikalar bilan bog'liq muammolarni hal qilishga qaratilgan. Matematika, fizika va informatikadan olingan bilimlar asosida innovativ modellar, masalan, meteorologik stansiyalar yoki muhandislik tuzilmalarini yaratish, ta'lim jarayonini aniqlashtirish va samaradorligini oshirish uchun xizmat qiladi. Bu, o'z navbatida, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvi asosida mukammal tayyorlashni ta'minlaydi.

STEAM-ta'limi doirasida ishlab chiqilgan loyihaviy vazifalarning soni doimiy ravishda oshib bormoqda. Chirchiq davlat pedagogik universiteti, Termiz pedagogik instituti hamda Jizzax pedagogik institutlarida tabiiy fanlarga yo'naltirilgan STEAM-loyihalari va ta'lim resurslari to'planmoqda. Ushbu vazifalar o'quvchilarning tabiiy fanlar va matematika bo'yicha qiziqishlarini oshirishga, ularning analitik salohiyatini rivojlantirishga va yangi bilimlarni o'rganishga qaratilgan. Bo'lajak pedagoglar, fizika, matematika, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va robototexnika sohalaridagi bilimlarini integratsiyalash orqali innovatsion ilmiy-amaliy loyihalarni amalga oshirishda, pedagogika va STEAM-pedagogika yondashuvini samarali tatbiq qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashlari kerak. Bu, o'qituvchilarning ta'lim jarayonida ekopedagogik STEAM-yondashuvi asosida kompleks klaster yaratishlari, umumiy ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega. "Tabiatshunoslik", "Matematika", "Dasturlash", "Robototexnika" va "STEAM-texnologiyalar ta'limda" kabi fanlar integratsiyalashgan klasterda birlashtirilganda, o'quv jarayonida interdissiplinar yondashuvni samarali amalga oshirish imkonini beradi. Bu klasterdagi fanlar o'rtasidagi kesishuvchi mavzular orasida amaliy vazifalarni hal qilish, olingan bilimlarni sintetik tarzda birlashtirish va ularni real hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish talab etiladi. Klasterning tashkil etilishi, o'quvchilarning ta'limda faol ishtirokini

ta'minlash, innovatsion metodlardan foydalanish va resurslarni samarali ulashishni o'z ichiga oladi. Kelajakdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuvi doirasida tayyorlash, fanlarning integratsiyasini ta'minlash va ilmiy-amaliy loyihalarni amalga oshirish orqali pedagogik samaradorlikni oshirishga olib keladi.

STEAM o'quv fanlari klasterida interdisiplinar loyihalarni amalga oshirish, ta'lim jarayonining yangi tashkiliy tuzilishini talab etadi. Odatiy darslar o'rnida, o'quv kuni yoki haftasini tashkil etish talab etiladi, bu esa muammoni chuqurroq tushunish va bilimlarni sintezlash imkonini beradi. Klasterdagi o'quv materiallari axborot-ta'lim muhitida axborotlarni ulashishni, integratsiyalangan ta'lim maqsadlarini amalga oshirishni ta'minlaydi. Klaster faoliyati, ta'limning rekursiv yondashuvi asosida, kelajakdagi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuviga tayyorlash uchun zarur bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtirishga yo'naltiriladi, bu esa pedagogik samaradorlikni oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganimizda STEAM-yondashuvi ta'limda global tendensiyaga aylanib, interdisiplinar tafakkurni rivojlantirishga e'tibor qaratadi. Tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasi, o'quvchilarning hayotdagi texnologiyalarga tayyorgarligini oshiradi. Matematika, STEAM-fanlari bilan birgalikda, ta'limning asosiy komponentlaridan biri sifatida ahamiyat kasb etadi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini ekopedagogik STEAM-yondashuviga tayyorlash, ijodiy va interdisiplinar loyihalarni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlashni talab etadi. Bu ta'lim klasteri doirasida kelajakdagi pedagoglarning kognitiv xususiyatlarini rivojlantirish va STEAM-ta'limining samaradorligini oshirish uchun muvaffaqiyatli shakllanishini kafolatlaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

Kuchkinov AY Boshlang'ich sinf oquvchilarini tabiatni ezozlash ruhida tarbiyalash //Oqituvchilar uchun metodik qollanma–T.:, “Fan va texnologiya. - 2012. - T. 88.

Kuchkinov A. Yu. Technologies of Interdisciplinary Approach in the Development of Eco–Steam Educational Competencies of Future Teachers. <https://journals.researchparks.org/index.php/IJIE>

Yuldashovich K. A., Kholi Y. A model for the formation of primary education students' careful attitude to nature in extra-curriculum activities //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 68-74.

Yuldashovich K. A. STEAM integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

STEAM TA'LIMI: BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINING EKOLOGIK KOMPETENTLIGI

Mustarova D.E.

*DTPI pedagogika va psixologiya kafedasi
mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: ekologik kompetentlik, STEAM ta'limi, atrof-muhitni muhofaza qilish, boshlang'ich ta'lim, ekologik tarbiya.

Ключевые слова: экологическая компетентность, образование Steam, охрана окружающей среды, начальное образование, экологическое воспитание.

Key words: environmental competence, Steam education, environmental protection, primary education, environmental education.

РЕЗЮМЕ

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligini shakllantirish global ekologik muammolar sharoitida dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada STEAM ta'limi yondashuvi va atrof-muhitni muhofaza qilish faoliyati asosida bo'lajak o'qituvchilarning ekologik kompetentligini takomillashtirish masalasi tahlil qilinadi. Eksperimental tadqiqot natijalari STEAM yondashuvi bilan ekologik faoliyatni uyg'unlashtirish o'qituvchilarning ekologik tafakkuri va mas'uliyatini shakllantirishda samarali ekanligini ko'rsatdi.

РЕЗЮМЕ

Формирование экологической компетентности учителей начальных классов является актуальным вопросом в контексте глобальных экологических проблем. В данной статье анализируется вопрос повышения экологической компетентности будущих учителей на основе образовательного подхода STEAM и природоохранной деятельности. Результаты экспериментального исследования показали, что гармонизация природоохранной деятельности с подходом STEAM эффективна в формировании экологического мышления и ответственности учителей.

SUMMARY

The formation of Environmental competence of Teachers of Primary Education is an urgent issue in the context of global environmental problems. This article analyzes the issue of improving the environmental competence of future teachers based on the STEAM education approach and environmental protection activities. The results of the experimental study showed that harmonizing environmental activities with the STEAM approach is effective in shaping the environmental thinking and responsibility of teachers.

Kirish. XXI asrda ta'limni modernizatsiya qilish va yangilashning asosiy yo'nalishlaridan biri STEAM ta'lim tizimini rivojlantirishdir. Uning maqsadi

texnika va tabiiy fanlar o'rtasidagi integratsiyani yo'lga qo'yish orqali tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, shu bilan birga, boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetentligini shakllantirish va ularning pedagogik salohiyatini oshirishdan iborat. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3931-son Qarorida ekologik ta'limga doir bir qancha masalalar o'z aksini topgan. Bu ekologik masalalarga oid o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ularni o'quvchilarga yetkazish orqali ekologik ta'limning samaradorligini oshirishga qaratilgan [1]. 2019-yil 30-oktyabrdagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmonida ekologik ta'lim bo'yicha bir qancha muhim jihatlar o'z aksini topgan[2]. 2022-yil 11-maydagi PF-134-son farmonida ekologik ta'lim borasida ekologik muammolarni hal qilishda ta'lim tizimi va jamiyatning faolligini kuchaytirishni maqsad qilingan[3].

STEAM ta'limi orqali boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetentligini rivojlantirish dolzarb masala hisoblanadi. STEAM yondashuvi tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasi orqali ekologik bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash va ekologik madaniyatni shakllantirish imkonini beradi. O'qituvchilar ekologik muammolarni hal qilish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va ijodiy loyihalar orqali ekologik ong va mas'uliyatni oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu yondashuv o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi samarali aloqani kuchaytirib, atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Maqola STEAM ta'limi asosida ekologik kompetentlikni shakllantirish jarayonini tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlilida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini oshirishda STEAM metodologiyasining samaradorligi bir qator ilmiy tadqiqotlar orqali tasdiqlangan A.Y.Kuchkinov, Ye.Ya.Arshanskiylar [5]- [4] tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchilarning ekologik kompetensiyasini rivojlantirish uchun STEAM ta'limini joriy etish tajribasini batafsil tahlil qiladi.

Ushbu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ekologiyani o'qitish uchun ilmiy fanlar, texnologiya, san'at va matematikaning integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, fanlararo yondashuv va ijodiy loyihalar boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik ongini rivojlantirishga yordam beradi. Bunda ilmiy fanlarning o'quv jarayoniga integratsiyasi nafaqat ekologik masalalarni o'rgatish, balki o'quvchilarda ekologik mas'uliyatni shakllantirishni ham ta'minlaydi. Shunday qilib, STEAM ta'limi boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi STEAM ta'limiga asoslangan boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini takomillashtirish bo'yicha tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqich va yondashuvlarni o'z ichiga oladi:

Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Maqsad va vazifalarni aniqlash – tadqiqotning asosiy maqsadlari belgilanishi.
2. Adabiyotlar tahlili – STEAM ta'limi va ekologik kompetensiya masalalariga oid ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish.
3. O'quv dasturini ishlab chiqish – boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun ekologik kompetensiyani oshirishga qaratilgan STEAM dasturini yaratish.
4. Dasturni amalga oshirish – dastur asosida ma'lumotlar yig'ish.
5. Ma'lumotlarni tahlil qilish – yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish.
6. Natijalarni talqin qilish – tadqiqot natijalarini baholash.
7. Natijalarni muhokama qilish – ilmiy hamjamiyat bilan baham ko'rish.

Bu yondashuv, STEAM ta'limi asosida boshlang'ich o'qituvchilarning ekologik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish jarayonini yanada samarali qilishga imkon yaratadi. Ma'lumotlar yig'ish va tahlil qilish bosqichlari orqali o'qituvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturining samaradorligini aniqlash mumkin.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini STEAM ta'limi asosida takomillashtirish yondashuvi bir nechta muhim vazifalarni o'z ichiga oladi. Motivatsion vazifa o'qituvchilarning ekologik kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi, axborot vazifasi bilim va tajribalarni almashishni ta'minlaydi. Faoliyatga asoslangan yondashuv o'qituvchilarga amaliyotda bilimlarini qo'llash imkoniyatini beradi, refleksiv vazifa esa tajribalarini tushunishga yordam beradi. Kommunikativ vazifa esa jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu yondashuvlar o'qituvchilarning ekologik kompetensiyasini oshirish va ekologik madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqot metodologiyasi sifatli va miqdoriy yondashuvlarni birlashtirib, ekologik kompetensiyalarni yaxshilashni to'liq o'rganish imkonini beradi. Tadqiqotda etika va ma'lumotlarni himoya qilish ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ishtirokchilarning roziligi va maxfiylikni ta'minlash zarur. Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi tizimli bo'lib, ekologik kompetensiyaning baholanishidan to xulosalar chiqarishgacha bo'lgan barcha bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijalari, STEAM ta'limiga asoslangan o'quv dasturining boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini rivojlantirishga ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. O'qituvchilar atrof-muhit mavzulariga yanada qiziqish bildirishlari, ekologik bilim va ko'nikmalarini oshirishlari va bu bilimlarni o'z o'quv amaliyotlariga integratsiya qilishga ishonch hosil qilishlari mumkin.

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasi, o'quvchilarda ekologik ong va atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish uchun muhim ahamiyatga ega. STEAM ta'limi nafaqat ekologik kompetensiyani, balki fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalaridagi vakolatlarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Bunday integratsiyalashgan ta'lim, talabalarga turli fanlar va real dunyo o'rtasidagi aloqalarni tushunishga yordam beradi, ularning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va hamkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi. STEAM ta'limi orqali boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik vakolatlarini oshirish, barqaror va ekologik ongli jamiyatni yaratishga yordam beradi. Bu, ekologik muammolarni tahlil qilish, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va barqaror rivojlanish tamoyillariga muvofiq harakat qilishga qodir yangi avlodni shakllantiradi. Tadqiqot natijalari, ta'lim muassasalarida bunday o'quv dasturlarini joriy etish zarurligini va uning muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar, ekologik bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishda STEAM ta'limining samarali ekanligini amaliy tajribada ko'rsatdi.

Xulosa va takliflar. STEAM ta'limi asosida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining ekologik kompetensiyasini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalari, ushbu o'quv dasturining o'qituvchilarning ekologik bilimlarini, ko'nikmalarini va munosabatlarini samarali rivojlantirish imkoniyatini taqdim etishini tasdiqladi. Dasturda ishtirok etgan o'qituvchilar, atrof-muhit mavzulariga bo'lgan qiziqishni oshirish, bu boradagi bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash va ekologik jihatlarni o'z o'quv amaliyotlariga muvaffaqiyatli integratsiya qilishda ishonch hosil qilishdi. Tadqiqot natijalari, ta'lim muassasalarida bunday o'quv dasturlarini joriy etishning zarurligini va uning ta'lim jarayonini yanada samarali va ekologik ongli qilishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Shu bois, STEAM ta'limi asosida ekologik kompetensiya rivojlantirishni kengaytirish va uni o'qituvchilarning pedagogik faoliyatiga kengroq joriy etish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ – 3931-son Qarori.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-son farmoni Toshkent, 2019-yil 30-oktyabr.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-son farmoni.

Yuldashovich K. A. Steam integrated educational technology in enhancing eco-learning effectiveness //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2022. – T. 2. – №. 11. – S. 01-05.

Arshanskiy, Ye.Ya. STEAM-obrazovanie: ot modeli k prakticheskoy realizatsii / Ye.Ya. Arshanskiy, N.S. Sologub // Adukasыya i vxavanne. – 2020. – № 9. – S. 22–30.

BO‘LAJAK TARBIYACHILARNING IJODKORLIK VA KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Oripova N.H.

*Qarshi davlat universiteti maktabgacha ta’lim kafedrası mudiri,
p.f.d.(Dsc), professor*

Egamberdieva M.Sh.

Osiyo texnologiyalari universiteti magistranti

Tayanch so‘zlar: shaxs, ijodkorlik, kreativlik, qobiliyat, kategoriya, yangilik, qaror.

Ключевые слова: личность, креативность, креативность, способность, категория, новаторство, решение.

Key words: personality, creativity, creativity, ability, category, innovation, solution.

РЕЗЮМЕ:

O‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, maqolada kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya ekanligi va sifatida inson ma’naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantirish omili sifatida tavsiyalanadi. Shu bilan birgalikda, kreativlik tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье описаны особенности развития творческих способностей и творческих способностей будущих педагогов. Также в статье рекомендуется, что творчество является категорией, развивающей личность, и является неотъемлемой частью духовности человека, как фактор саморазвития личности. В то же время концепция творчества отражает культурное разнообразие. Для жителей Запада творчество вообще считается в новинку.

SUMMARY:

This article describes the features of the development of creative abilities and creative abilities of future teachers. The article also recommends that creativity is a category that develops personality, and is an integral part of human spirituality, as a factor in personal self-development. At the same time, the concept of creativity reflects cultural diversity. For Westerners, creativity is generally considered a new thing.

O‘zbekistonda pedagogik kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, o‘quv-tarbiya jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga

asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, pedagoglarni kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishda interfaol usullardan samarali foydalanish masalalari Harakatlar strategiyasining ustuvor vazifasi sifatida belgilandi. Butun dunyoni qamrab olayotgan globalizatsiya jaroyoni inson ongi va tafakkuriga bevosita o'z ta'sirini o'tkazib kelmoqda. Kundalik moddiy hayotini yaxshilash va qulaylashtirish uchun yaratilgan barcha texnologiyalar insonni ham aqlan, ham jismonan kam kuch sarflashga, buning natijasida ayniqsa yoshlarning dunyoqarashi va ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zero, ijodkor, kreativ inson dono, vatanparvar, el-yurt g'ami bilan yashaydigan, o'z burchlarini chuqur his etadigan va mas'uliyatli bo'lishi tarixiy tajribalardan ham ma'lumdir.

Ana shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2017-yil 30-sentabr kuni "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi №5198 sonli farmonini imzoladi [1]. Mazkur farmonga ko'ra maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, zamonaviylashtirish va pedagog kadrlar salohiyatini oshirish nazarda tutilgan. Shuningdek, bugungi kun maktabgacha ta'lim tizimida mavjud bo'lgan qator kamchiliklar ham ko'rsatib o'tilgan. Kamchiliklardan biri sifatida taraqqiy etgan mamlakatlar singari ijtimoiy shaxsiy hissiy, nutqiy matematik, jismoniy va ijodiy rivojlantirish, atrof-muhit bilan tanishuvga yunaltilgan maxsus davlat ta'lim dasturlari tadbiri qilinmaganligi aytib o'tilgan.

Kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma'naviyatining ajralmas qismi bo'lib, shaxsni o'z-o'zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo'lgan bilimlarning ko'p qirrali ekanligida emas, balki yangi g'oyalarga intilishda va o'rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o'zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo'ladi.

Ijodkor shaxsning shakllanishini shaxsning o'zaro mos tarzda bajarilgan ijodiy faoliyat va ijodiy mahsulotlarni yaratish borasidagi rivojlanishi sifatida belgilash mumkin. Ushbu jarayonning sur'ati va qamrovi biologik va ijtimoiy omillar, shaxsning faolligi va kreativ sifatlari, shuningdek, mavjud shart-sharoit, hayotiy muhim va kasbiy shartlangan hodisalarga bog'liq [3].

Mavjud manbalarni o'rganish va tahlillarga asoslanib shuni ta'kidlash lozimki, yoshlarning kreativligini o'stirish qanchalik erta boshlansa, uning intellekti, tafakkuri shunchalik yuksak bo'ladi. Kelajakda buyuk kashfiyot egalari, notiqalar, siyosat va davlat arboblari yetishib chiqadi. Zero, yurtimizning buyuk farzandlari hisoblanmish Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, al-

Xorazmiy, Amur Temur, Alisher Navoiy, Bobur, Ulug‘bek kabilar noyob yaratuvchilar va tafakkur egalari hisoblanadilar.

Ushbu masalaning tarixiy ildizlari, pedagogik rivojlanish darajasini o‘rganar ekanmiz, uning rivojlanishi uzoq davrlarga borib taqalishini ta’kidlashimiz lozim. Ya’ni inson yaratuvchanligining rivojlanish davri ilk ibtidoiy davrlardan boshlanadi, desak xato bo‘lmaydi. Ibtidoiy jamiyatda yashagan otabobolarimiz ov qo‘rollarini yasash, chorvani parvarish qilish, farzand tarbiyasi borasida egallagan tajribalarini yosh avlodga o‘rgata boshlaydi. Ularni o‘zlari bilan birgalikda olib yurib, hayotiy tajribalarini o‘rgatib borganlar. Shunday qilib dono xalqimiz tomonidan yaratilgan topishmoq, maqol, rivoyat, afsona, ertak, doston, qo‘shiq va boshqalarda yoshlar ijodkorligini o‘stirishga alohida ahamiyat berilgan.

Bizga ma’lumki, istiqoldan so‘ng yurtimizda milliy tarbiyaga, shuningdek, yosh avlod kreativligini o‘stirishga alohida e’tibor berila boshlandi. Pedagog olimi R.A.Mavlanova an’anaviy psixologiya va pedagogikada kreativlikka shaxs kategoriyasi sifatida qaralishini, uni talqin qilish, aniqlash borasida bahslar yuritilganligi haqida quyidagicha fikr bildirganlar - kreativlik tafakkur sifatida yoki intellektual faollik sifatida yoki shaxs sifatlarining integratsiyalashuvi [3;192].

“Kreativlik” tushunchasi o‘zida madaniy xilma-xillikni aks ettiradi. G‘arb kishilari uchun kreativlik, umuman olganda, yangilik sanaladi. Ular kreativlik negizida noan’anaviylik, qiziquvchanlik, tasavvur, hazil-mutoyiba tuyg‘usi va erkinlik mavjud bo‘lishiga e’tiborni qaratadilar. Sharqliklar esa, aksincha, kreativlikni ezgulikning qayta tug‘ilish jarayoni, deb tushunadilar. Garchi g‘arblik va sharqliklarning kreativlik borasidagi qarashlari turlicha bo‘lsa-da, biroq, har ikki madaniyat vakillari ham mazkur sifat va unga egalikni yuqori baholaydilar.

Kreativlik tushunchasi ilk bor iqtisod sohasida 2000 yili “Business Weyek” jurnalida tilga olingan. So‘ngra, Jon Xokins o‘zining 2001 yili nashr qilingan “Kreativ iqtisod” nomli kitobida “kreativ sanoat”ni o‘n besh qismga bo‘lishga harakat qildi. (Dasturlash, tadqiqotlar va konstruktorlarning ishlovlari hamda kino vamusiqa sanoatidagi kreativ mazmunlar). XX asr davomida kreativ sinfi o‘n martadan oshib ketdi.

Ko‘pgina kishilar o‘zlarida kreativlik qobiliyatini mavjud emas, deb hisoblaydilar. Buni ikki xil sabab bilan asoslash mumkin: birinchidan, aksariyat kishilar aslida “kreativlik” tushunchasi qanday ma’noni anglatishini yetarlicha izohlay olmaydilar; ikkinchidan, kreativlik negizida bevosita qanday sifatlar aks etishidan bexabarlar. Ayni shu o‘rinda shuni alohida qayd etib o‘tish

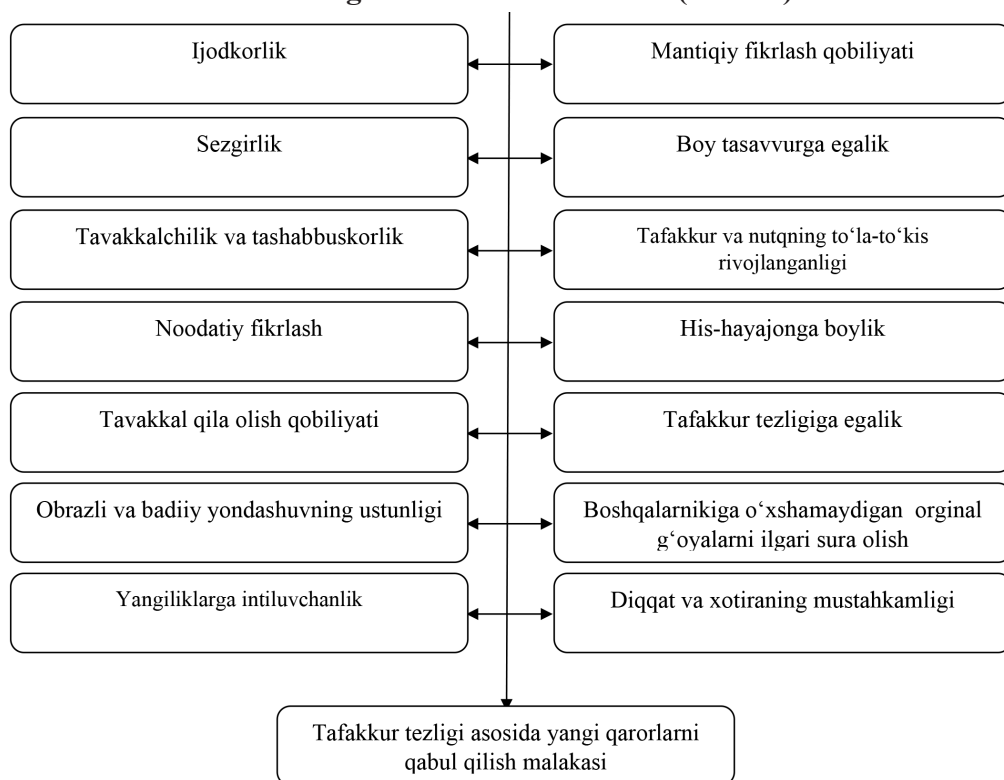

joizki, har bir shaxs tabiatan kreativlik qobiliyatiga ega. Xo'sh, bu borada pedagoglar o'zlarida kreativlik qobiliyati mavjudligini qanday namoyon eta olishlari mumkin. Bu o'rinda Patti Drapeau shunday maslahat beradi: "Agarchi o'zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va kreativ bo'lganingiz yoki bo'lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz va yangi g'oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir"[12;4].

Kreativlik tushunchasi so'nggi yillarda ta'lim-tarbiya jarayonlarida ma'lum darajada qo'llanilmoqda. Lekin bu tushunchaning mazmun va ma'nosini tahlil etishga hamda insonlarda kreativlikning shakllanganlik darajasini aniqlashga doir qator tadqiqotlar olib borilgan.

Umuman olganda kishilardagi kreativlik belgilari quyidagilar sanaladi.

Shaxsga xos kreativlik sifatlar(5-rasm)

Yoshlar ning kreativligi va ijodkorligini shakllantirish masalasining nazariy va amaliy asoslari pedagog olimlar: Muslimov N.A, Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M, To'rayev A.B [5;192] kabilar tadqiqotlarida namoyon bo'ladi.

Mazkur tadqiqotlarda yoshlar ijodkorligini shakllantirish mezonlari, qonuniyat va shakllari, manba va vositalari ishlab chiqilgan bo'lib, innovatsion ta'lim vositasida kreativlikni rivojlantirishga oid ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kreativlikni shakllantirish masalasi xorijiy olimlar: P. Drapeau [2], A. Dolgorukov [2], E. Torrens [7] kabilarning ishlarida namoyon bo'ladi. Mazkur olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda shaxs kreativligini rivojlantirishning turli yo'llari va shakllari ishlab chiqilgan.

Ken Robinsonning fikriga ko'ra, "kreativlik – o'z qiymatiga ega original g'oyalar majmui" sanaladi. Gardner esa o'z tadqiqotlarida tushunchani shunday izohlaydi: "kreativlik–shaxs tomonidan amalga oshiriladigan amaliy harakat bo'lib, u o'zida muayyan yangilikni aks ettirishi va ma'lum amaliy qiymatga ega bo'lishi lozim" [7].

Emebaylning yondashuvi nuqtai nazarida ifodalanicha, kreativlik "muayyan soha bo'yicha o'zlashtirilgan puxta bilimlar bilan birga yuqori darajada noodatiy ko'nikmalarga ham ega bo'lish" [7;81] demakdir.

Yuqoridagi ilmiy tadqiqot ishlari va mavjud adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilishdan shu narsa ma'lum bo'ldiki, bo'lajak tarbiyachilar kreativligini ijodkorligini shakllantirish muammosi bugungi kunda yetarlicha hal etilmagan muammo bo'lib kelmoqda. Atrofga nazar tashlasak, dunyoda har tomonlama inson yaratuvchanligining beqiyos va hayratlanarli namunalariga duch kelamiz. Masalan: virtual olam, sensorli aloqa vositalari, turli rang va shakldagi qovun tarvuzlar, tuproqsiz mo'l-hosil olish va boshqalar. Bularning barchasi inson tafakkurining oliy mahsulidir. Bugun biz uchun odatiy hisoblangan samolyot, virtalyot, kompyuter, telefon, hatto chiroqlar ham qachonlardir tasavvurda bo'lgan, keyinchalik aql-idrok, tafakkur samarasi natijasida yaratilgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Mirziyoyev Sh. "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida". 2017-yil 30-sentyabr, 5198 sonli farmoni.

Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.)

Долгоруков А. Метод case-study как современная технология профессионально-ориентированного обучения: <http://pycode.ru/2012/05/case-study/> (дата обращения 29.06.2013).

Mavlonova R., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. Pedagogika. -Toshkent: O'qituvchi, 2001. – 510 b.

Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 81-b.

Pedagogika. Pedagogika oliy o'quv yurtlari uchun darslik/ A.K.Munavvarov tahriri ostida. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 200 b.

Saidahmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003. – 172 b.

NEONOLOGIK YONDASHUVNING BOSHLANG'ICH TA'LIMDAGI O'RNI VA UNING TARBIYA DARSLARIGA TA'SIRI

Xalilova H.M.

*Qarshi davlat universiteti Pedagogika kafedrası
v/b dotsenti, p.f.f.d.*

Tayanch so'zlar: neonologiya, komil inson, tarbiya, metod, ma'rifat, masъuliyat, empatiya, kreativ, ko'nikma, madaniyat.

Ключевые слова: неонология, идеальный человек, воспитание, метод, просвещение, ответственность, эмпатия, креативность, навыки, культура.

Key words: neonology, perfect person, upbringing, method, enlightenment, responsibility, empathy, creativity, skills, culture.

РЕЗЮМЕ:

Ушбу мақолада муаллиф тарбиya darslarini loyihalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish, boshlang'ich ta'lim jarayonidagi neonologik yondashuvning ahamiyatini va uning tarbiya darslarida qanday samarali foydalanilishi mumkinligini tahlil qiladi. Ushbu yondashuv, bolalar ongini shakllantirishda va ularning intellektual, emotsional hamda ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Maqolada neonologik yondashuvning pedagogik asoslari, uning metodik imkoniyatlari va tarbiya darslarida qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Neonologik yondashuvning maqsadi, o'quvchilarni yangicha fikrlashga, kreativlikni rivojlantirishga va o'zaro muloqotga tayyorlashga qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье автор анализирует значение неонологического подхода в процессе начального образования, совершенствование механизмов проектирования образовательных уроков, а также то, как его можно эффективно использовать на образовательных уроках. Такой подход играет важную роль в формировании сознания детей, их интеллектуальном, эмоциональном и социальном развитии. В статье подробно изложены педагогические основы неонологического подхода, его методические возможности и применение на уроках образования. Цель неонологического подхода - подготовить учащихся к новому мышлению, развитию творческих способностей и общению.

SUMMARY:

In this article, the author analyzes the importance of the neonological approach in the process of primary education, the issues of improving the mechanisms for designing educational lessons, and its effective use in educational lessons. Such an approach plays an important role in the formation of children's consciousness, their intellectual, emotional and social development. The article details the pedagogical foundations of the neonological approach, its methodological capabilities

and application in educational lessons. The purpose of the neonological approach is to prepare students for new ways of thinking, develop creativity and communication.

Mamlakatimiz uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida "Tarbiya" fanini o'qitishning konseptual g'oyalarini amaliyotga tatbiq etish, metodik shart-sharoitlarini aniqlashtirish, ta'lim-tarbiya sifatini oshirishga ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, ayniqsa, o'quv-tarbiya jarayonining natijaviyligini ta'minlash hamda kreativ yondashuvga asoslangan o'qitish modellarini ishlab chiqish zarurati ko'zga tashlanmoqda. Ta'lim tizimi, yangi texnologiyalar, ilg'or pedagogik metodlar va zamonaviy ilmiy kashfiyotlar bilan uzviy bog'langan. Neonologik yondashuv bu- yangi axborot va bilimlar metodologiyasiga asoslangan pedagogik tushunchadir. Bu fikr boshlang'ich ta'limda bolalarning dunyoqarashini kengaytirish, ular o'rtasida ijtimoiy va madaniy ko'nikmalarni shakllantirish, shuningdek, ularning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatish uchun muhim ahamiyatga ega. Bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda neonologik yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etish, ularga yuqori darajadagi bilim olish imkoniyatlarini yaratadi. Bundan ko'rinib turibdiki, bolalarning nafaqat intellektual, balki ruhiy va emotsional jihatdan rivojlanishiga ham yordam beradi. Neonologik yondashuvning boshlang'ich ta'limdagi o'rni quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

Teng imkoniyatlar yaratish - bolalar uchun ta'lim jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilish orqali ularning motivatsiyasini oshirish.

Ko'nikmalarni tizimli shakllantirish - digital resurslar va texnologiyalar yordamida bolalarning zamonaviy ko'nikmalarni o'zlashtirishi (masalan, kompyuterda ishlash, onlayn manbalarni tahlil qilish).

Yakka tartibda (alohida individual) yondashuv - neonologik yondashuv bolalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, har bir o'quvchiga mos uslubda ta'lim berish imkonini yaratadi[3;28-b]

Mazkur vazifani amalga oshirish muammosining dolzarbligi quyidagilarga asos bo'ladi:

- birinchidan, ta'lim nazariyasi va amaliyotida har bir shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, insonning jamiyatda yashashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan aqliy, jismoniy, badiiy-estetik va axloqiy-ma'naviy xususiyatlarni tarkib toptirishga yo'naltirilgan neonologik yondashuvdan foydalanish;

- ikkinchidan, o'quv-tarbiya jarayonida besh yo'nalishda kechadigan: imon tarbiyasi, ma'naviy tarbiya, dunyoviy tarbiya, jismoniy tarbiya, ruhiy tarbiya asoslarini tayanch kompetensiyalar tarkibida shakllantirish;

- uchinchidan, “Tarbiya” fanini o‘qitishda yangicha, tizimli yondashuv asosida ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarni to‘liq yuzaga chiqarish va fanlararo ilmiy-metodik uzviylikni yangi darajaga ko‘tarish va h.k. Neonologik yondashuv tarbiya darslarida ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiya darslari nafaqat axborotlarni o‘rganish, balki ijtimoiy qadriyatlarni, axloqiy me’yorlarni va madaniy ko‘nikmalarni shakllantirish uchun muhimdir. Neonologik yondashuv yordamida tarbiya darslarida quyidagi o‘zgarishlar yuz berishi mumkin:

a) **interfaol usullarga asoslangan** - o‘quvchilarni guruhlariga ajratish, diskussiyalar va roli o‘yinlari orqali ularning fikrini rivojlantirish.

b) **kreativ va innovatsion yondashuvlar** - o‘quvchilarga muammolarni yangi va innovatsion usullarda yechish imkonini berish, bu esa ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

g) **empatiya (sezgi) va jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish** - neonologik yondashuv tarbiya darslarida o‘quvchilarning bir-biriga nisbatan hurmat va tushunish hislarini rivojlantirishga yordam beradi [4;38-b] .

Ma’lumki, tarbiya shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy va ma’naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy pedagogik jarayon, shuningdek, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur sanalgan xususiyatlarini shakllantirish yo‘lida ko‘riladigan chora-tadbirlar yig‘indisi hamdir. Bu borada professor Q.Yo‘ldoshev to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “Tarbiya insonning insonligini ta’minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiyasiz alohida odam ham, kishilik jamiyati ham mavjud bo‘la olmaydi. Chunki, odam va jamiyatning mavjudligini ta’minlaydigan qadriyatlar tarbiya tufayligina bir avloddan boshqasiga o‘tadi” [1;184-b].

“Tarbiya” fanini o‘qitishdan ko‘zlangan maqsadni aniqlashtirish uchun, avvalo, mazkur tushuncha mazmuniga to‘xtalib o‘tish joiz. Ilmiy izlanishlarimiz doirasida bir qator pedagog, psixolog, sotsiolog va huquqshunos olimlarning tadqiqot ishlarini nazariy jihatdan tahlil qildik. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ularda “tarbiya” tushunchasi keng va tor ma’nolarda tahlilga tortilgan. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ko‘rsatilganidek, “Tarbiya – aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon”.

Shu o‘rinda tadqiqot ishimiz mohiyatini yoritishga xizmat qiladigan neologiya tushunchasi anglatadigan ma’noni oydinlashtirish ham maqsadga muvofiq. “Neologiya” so‘zi yunon tilidan olingan bo‘lib, “neo” – “yangi” va “logos” – “ta’lim”, ya’ni yangiliklar haqidagi ta’limot ma’nosini beradi.

Pedagogik neologiya – pedagogikada ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, yangilik kiritish demak. Bunda pedagogikada yangilik, pedagogik yangiliklarning klassifikatsiyasi, yangilik yaratish sharoiti, yangilik mezonlari, o’zlashtirish va qo’llashga doir tayyorgarlik normalari, an’analar va novatorlik, yangilik yaratish bosqichlari, yangilik yaratuvchilar singari kategoriyalar tushuniladi, sohadagi har qanday yangiliklar o’rganiladi va umumlashtiriladi. Aytish o’rinliki, neologik yondashuv asosini tizimli yondashuv tashkil qiladi.

Fikrimizcha, mukammallik, izchillik, uzviylik, uzluksizlik, davomiylik, har tomonlama maqsadli yondashuv, fanlararo integratsiya asosida Tarbiya darslari mazmun-mohiyatini to’la anglab yetishlariga erishish uchun o’quvchilarda gumanitar tafakkurni boyitish, axloqiy bilimlar bazasini kuchaytirish bu borada poydevor vazifasini bajaradi.

Fransuz faylasufi, pedagog J.J.Russoning (1712–1778) “Emil yoki tarbiya haqida” asarida o’quvchilar tafakkurini boyitish, ijtimoiy ko’nikmalarni hosil qilish faqat ta’lim-tarbiya vositasida shakllantirilishiga urg’u berilib, tarbiya “muruvvat va mehr-oqibat bilan amalga oshiriladi” degan fikr ilgari suriladi[3;257-b]. Demak, “Tarbiya” fanini to’g’ri va tizimli o’qitish orqali biz axloqiy me’yorlarni tadrijiy shakllantirib borishga erishamiz.

Olmon pedagogi I.G.Pestalotsii “Metod” kitobida “axloq ta’limi oiladan boshlanadi va u maktabda takomillashtiriladi”, “aynan axloq ta’limi shaxsda baxt va muvaffaqiyat sirlarini ochish kaliti” deb hisoblaydi [2;277-b]. Shu nuqtai nazardan yondashilganda umumiy o’rta ta’lim maktablarining 2-sinf o’quvchilari uchun mo’ljallangan “Tarbiya” darsligi ham “Baxt va muvaffaqiyat sirlari” sarlavhasi bilan boshlangani bejiz emas.

Rossiyalik bir qator pedagog olimlar tarbiya masalasiga insonni ulug’likka yetaklovchi bosh omil sifatida qaraydi. K.D.Ushinskiyning “Boshlang’ich ta’lim asoslari” kitobida bolaning rivojlanishida “jismoniy, aqliy, estetik ko’nikmalarning tarkib toptirilishi”ga alohida urg’u beriladi [2;283-b]. Ta’kidlash lozimki, imkoniyatlar va ehtiyojlar eshigini ochuvchi “tarbiya” tushunchasi aynan K.D.Ushinskiy tomonidan keng va atroflicha asoslab berilgan.

Yuqoridagi fikrlar asosida boshlang’ich sinflar “Tarbiya” darslarini loyihalashtirishda o’qituvchining shaxsiy dasturiy ta’minoti, kreativ potentsiali, o’quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olish, mavzu mohiyatidan kelib chiqib qo’llaniladigan o’qitish usullari va texnologiyalari samarali ekanligini aytish mumkin.

Pedagogik merosimizda ajdodlarimiz tomonidan yosh avlod tarbiyasiga doir “xulq-atvor me’yorlarining rivojlantirilishi” masalalariga jiddiy e’tibor berilgan. Aytish o’rinliki, ajdodlarimiz tomonidan butunjahon tarbiyashunoslik ilmda o’ziga xos maktab yaratilgan. Ularning axloq-odobga oid qarashlari, tarbiya nazariyasi bo’yicha ta’limoti, madaniy qadriyat va an’analari bugungi kunda yangicha ruhda o’z ifodasini topmoqda.

Tajribalarimiz shuni ko’rsatdiki, boshlang’ich sinflarning Tarbiya darslarini loyihalashtirishda diniy qadriyatlardan foydalanish muhim vosita hisoblanadi. Chunki, ajdodlarimizning komil inson haqidagi butun bir axloqiy talablar majmuasida, zamonaviy tilda aytilganda, sharqona axloq kodeksida quyidagilar qayd etilgan:

a) tarbiya insonning aqliy kamoloti va tafakkurini rivojlantirishga, o’ziga bo’lgan ishonchini orttirishga xizmat qiladigan;

b) faoliyat va muloqotni yuqori axloqiy va estetik jihatdan yuksaltiradigan;

v) ilm-fan taraqqiyoti insonning axloqiy kamolga yetishida, shaxslararo munosabatlarda ijtimoiy qiymatga egaligi hamda hamkorlik faoliyatining shaxsiy mazmuni bilan ajralib turadigan rivojlanishning yuqori darajadagi normasidir [4; 20-b].

Neonologik yondashuvning boshlang’ich ta’limdagi o’rni va uning tarbiya darslaridagi ta’siri katta ahamiyatga ega. Bu yondashuv nafaqat bolalarning intellektual rivojlanishiga, balki ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni o’zlashtirishlariga ham hissa qo’shadi. O’quvchilarning zamonaviy texnologiyalar va axborot manbalarini samarali o’rganishlari, shuningdek, ijtimoiy ko’nikmalarini shakllantirish orqali ular kelajakda muvaffaqiyatli va mas’uliyatli fuqaro bo’lib yetishadilar. Neonologik yondashuvning ta’lim jarayoniga integratsiyasi, jamiyatimizda ta’lim sifatini yanada yaxshilashga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta’lim samaradorligi omili; monografiya / T.: “Yoshlar nashriyot uyi”, 2020, 184-b.

Hashimov K., Nishova S. Pedagogika tarixi, II-qism, Darslik. - T.: A.Navoiy nomidagi Milliy kutubxona nashriyoti, 2005, 304-b.

Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Homidov H. Pedagogika tarixi: O’quv qo’llanma. –Toshkent: O’qituvchi, 1997. –248 b.

Xalilova H. Neonologik yondashuv asosida boshlang’ich sinflarning tarbiya darslarini loyihalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish. Ped. fan.f.d ... diss. Chirchiq, 2013. – 137 b.

Egamberdiyeva N.M. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. - T.: A.Navoiy nomidagi Milliy kutubxona nashriyoti, 2009. - 232 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG'ZAKI IJODINING O'RNI

Xolmatova F.B.

*Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası
tayanch doktoranti*

Tayanch soʻzlar: qadriyatlar, xalq ogʻzaki ijodi, ertaklar, dostonlar, pedagogik gʻoya, pedagogik texnologiya.

Ключевые слова: ценности, фольклор, сказки, былины, педагогические идеи, педагогическая технология.

Key words: values, folklore, fairy tales, epics, pedagogical ideas, pedagogical technology

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha yoshdagi bolalarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda xalq ogʻzaki ijodi namunalari foydalangan holda maktabgacha taʼlim boʻyicha samarali oʻquv rejası va oʻqitish strategiyalarini ishlab chiqish, maʼnaviy-axloqiy tarbiyani xalq ogʻzaki ijodi namunalari orqali singdirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy kompetensiyalarining turli yosh guruhlarida shakllanish bosqichlari tahlil qilingan. Maqolada maktabgacha taʼlim tizimidagi global oʻzgarishlar va yuksalishlarning maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlashi va dunyoqarashiga ijtimoiy taʼsirining ortib borishi, tarbiyalanuvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish va pedagogik jarayonda maktabgacha yoshda boʻlgan bolalarni maktab taʼlimiga tayyorlashda bola shaxsini qoʻllab-quvvatlash natijalari haqida soʻz yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

Важно разработать эффективную учебную программу и педагогическую стратегию воспитания дошкольников в духе национальных и общечеловеческих ценностей. Также в статье анализируются этапы формирования речевой компетентности дошкольников разных возрастных групп. В статье рассматривается возрастающее социальное влияние глобальных изменений и событий в системе дошкольного образования на самостоятельное мышление и мировоззрение дошкольников, развитие речевых компетенций детей, поддержку личности ребенка в педагогическом процессе подготовки дошкольного возраста. детей на школьное обучение, результаты поддержки обсуждаются.

SUMMARY:

It is important to develop effective curricula and teaching strategies for educating preschool children in the spirit of national and universal values. The article also analyzes the stages of formation of speech competences of preschool children in different age groups. The article examines the increasing social impact of global changes and events in the preschool education system on the independent thinking and worldview of preschool children, the development of children's speech

competencies, and support for the child's personality in the pedagogical process of preparing preschool age. children for schooling, the results of support are being discussed.

Kelajak mevasi hisoblanmish bolajonlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash azal-azaldan ota bobolarimizdan milliy meros bo'lib kelayotgan urf-odat hamda an'analarni unut bo'lib ketmasligi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Umuminsoniy qadriyatlar – millat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog'liq holdagi qadriyat shaklidir. Umuminsoniy qadriyatlar millatning tarixi yashash tarzi, ma'naviyati, madaniyati orqali namoyon bo'ladi. Qadriyatlarning yana bir muhim xususiyati bu ona til hisoblanadi. Kelajak avlodga o'z ona tilida ravon so'zlashni o'rgatish esa muhim vazifalardan biri sanaladi. Ushbu vazifalarni amalga oshirishda bir qancha usul va uslublardan foydalanish mumkin. Xususan, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish samarali usullardan biridir.

“Folklor hamma zamonlarda ham ijod sarchashmasi hisoblanib keladi. Shuning uchun ham insoniyat alia, qo'shiqlar, afsonalar, ertak va dostonlarda o'zining yuksak orzu-umidlari, zavq-shavqi-yu kurashlarini ifodalagan. Xalq og'zaki ijodi o'zining mazmunan rang-barangligi, yuksak g'oyalar bilan yo'g'rilganligi, xalq turmushi, mehnati, xullas, xalq hayotining barcha tomonlari bilan uzviy bog'liqligi bilan ham g'oyatda e'tiborlidir. Bolalar folklori ko'pincha kattalar tomonidan ijod qilinadi (alla), ba'zi hollarda bolalar o'z o'yinchoqlari asosida o'zlari ham alia, qo'shiq va ovutmachog'lar to'qiydilar. Bulaming hammasi bir bo'lib faqat yaxshi tarbiyani targ'ib qiladi. Bolalar xalq og'zaki ijodining pedagogika bilan bog'lanishi alladan boshlanadi”. [2;6]

Bolalarga ta'lim berar ekanmiz, avvalo ularga o'zlarining “men”ini his qilishni o'rgatishimiz lozim. Buning uchun albatta ularni xalqimizni boshqa xalq va elatlardan ajratib turuvchi urf-odatlar hamda qadriyatlari bilan tanishtirib, ushbu qadriyatlarni ongida singdirib borishimiz lozim bo'ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda turli shakl hamda usullardan foydalanish mumkin. Xalq og'zaki ijod namunalaridan foydalangan holda bolalar nutqini rivojlantirish esa eng samarali shakllardan biri hisoblanadi.

Respublikamizda umuminsoniy qadriyatlar va milliy madaniyatimizni asoslarini e'tiborga olib ta'lim-tarbiya mazmunini va milliy mafkurani shakllantirib borish imkoniyatlari yaratilmoqda. Jumladan, maktabgacha ta'lim sohasida ham shu asosda keng qamrovli ishlar olib borilayotganligini ta'kidlash joiz.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining har bir guruhida “Kichik kutubxona”lar tashkil etilganligi ham buning yorqin misoli bo'la oladi. Ushbu kutubxonalarda asosan o'zbek hamda jahon xalqining og'zaki ijod namunalari asosida yaratilgan kitoblar keng o'rin egallagan.

Nafaqat O'zbekiston, balki butun jahon maktabgacha ta'lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolalarni yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan shaxs qilib tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanib, samarali ta'lim texnologiyalariga asoslangan ta'lim dasturlarini takomillashtirishga bo'lgan ehtiyoj yanada kuchaymoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalangan holda maktabgacha ta'lim bo'yicha samarali o'quv rejasi va o'qitish strategiyalarini ishlab chiqish, tarbiya tizimini jumladan; aqliy, ma'naviy-axloqiy tarbiyani folklor namunalari orqali singdirish, bu borada dunyo xalqlarining folkloridan foydalanish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyo xalqlarining og'zaki ijodida ma'lum bir xalqning pedagogik g'oyalari, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, ma'naviy-axloqiy ideallari, xalqning hayotiy tajribasi, milliy an'analari, qadriyatlari va falsafasi o'ziga xos yo'sinda o'sha xalqning ibratli va qiziqarli hikoyalarida, alla-qi-shiqlari, ertaklari va o'gitlarida tasvirlangan. Bugungi globalashuv jarayonida dunyo miqyosida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning innovatsion modellari va mexanizmlarini ishlab chiqish, xalq og'zaki ijodi namunalarini pedagogik texnologiyalar va ta'lim strategiyalari bilan o'zaro uyg'unlikda ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning ilmiy-metodik ta'minotini takomillashtirish, maktabgacha yoshdagi bolalarni sog'lom muhitda ta'lim va tarbiya olishlarini ta'minlash bilan bir qatorda ularni nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, bolaga qaratilgan nutq uning xulq-atvorini tartibga solib turuvchi, qilinadigan ishlarini rejalashtirishga undovchi vosita bo'lib hisoblanadi. Nutq o'stirish mashg'ulotlarida bola o'z nutqini tarbiyachining namunaviy nutqi bilan taqqoslashga, boshqa bolalar bilan o'quv materialini bajarishga, ya'ni tarbiyachining hikoyasini tinglashga, birgalikda rasmlarni, diafilmlarni ko'rishga, suhbatlashishga, didaktik o'yinlarda ishtirok etishga, birgalikda kuylashga, musiqa tinglashga, ma'lum bir obyektga diqqatni qaratishga, navbat bilan gapirishga o'rganadi.

D.Abduraximova "Maktabgacha yosh davridan boshlab, bolalarda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish ko'p bosqichli va murakkab jarayon bo'lib, bu jarayon texnologik yondashuvni talab qilishi"ni ta'kidlagan. [1;76]

Darhaqiqat, har bir faoliyatda texnologik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, artterapiya turlaridan biri hisoblangan drama terapiyasi (ba'zi manbaalarda teatr terapiya)dan foydalangan holda mashg'ulotlar tashkil etilganda bolalar nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori natijaga erishish mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrofdagilar bilan ijtimoiy munosabatda bo'lish imkoniyatlarini ochishga qaratilgan jarayonlardan biri bu – katta yoshdagi insonlar, ya'ni ota-onalar, tarbiyachilarning bolalar yoshiga, ularning

dunyoqarashiga, ma'nan-axloqan, aqliy rivojlanishlariga mos bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish bilan bog'liqdir.

Xalq og'zaki ijodi janrlarining mohiyati va mazmuni hamda namoyon bo'lish shakllari bilan bog'liq muammolarning tahlili uzoq tarixga ega hisoblanadi. Kishilar qadim zamonlardan o'zlarini o'rab turgan olam, undagi narsa va voqea hodisalar, odamlar o'rtasidagi munosabatlarga baho berganlar, ularning qadri to'g'risida fikr yuritganlar. Shu yo'sinda o'z fikrlarini og'zaki ijod namunalarida, ya'ni kuylagan allalarida, ertak hamda hikoyalarida, shuningdek afsona va dostonlarda bayon etganlar.

Ushbu ijod namunalari og'izdan og'izga o'tib hozirgi kunga qadar xalqimiz ongi va xotirasida muxrlangan. Bundan tashqari o'zbek xalq ertaklari bolajonlarimiz uchun to'plamlar hamda kitobchalar shaklida chop etilmoqda.

“Ertakning muhim xususiyatlaridan biri uning har doim xalq hayoti, kurashi, tarixi, psixologiyasi, dunyoqarashi, urfodatlari bilan juda yaqin bog'langan bo'lishi, insonlarga axloqiy va ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishidadir. Ertak — insonning ma'naviy va jismoniy kuchiga ishonch ruhi bilan to'lib-toshgan. U insonga butun real va tabiatdan tashqari kuchlarning bo'ysunganini ifodalaydi”. [3;83]

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, milliy tarbiya hayotning mohiyati, ichki aloqa va munosabatlarini aks ettiradi. Bugungi kunda shunchaki bilim egasi bo'lgan yoshlar emas, ijodkor, iste'dodi bilan ajralib turuvchi bolalarni tarbiyalash zamon talabidir. Maktabgacha ta'lim davrida milliy tarbiya bolajonlarni turli qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ularda tabiatga, jamiyatga qarash tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch quvvatlari yanada mustahkamlanadi. Shunday ekan, har bir yosh avlod milliy qadiryatlarimiz haqida bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Abdurahimova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: fan doktori. diss.avtoreferati. - T., 2020. - 398 b.
- Babayeva D.R. Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi. (Darslik). – T.: “Barkamol fayz media”, 2018. – 432.
- Бородин А.М. Методика развития речи детей: Учеб. пособ. для студ. пед. инс. 2-е изд. –М.: Просвещение, 1981. –С. –255.
- Jumaboyev.M. – Bolalar adabiyoti va folklor – Toshkent – 2006 216 b.
- Леонтьев.А. Язык, речь, речевая деятельность. – Москва: Просвещение, 1969. – 214 с.
- Nizomova.Sh. – Bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va texnologiyalari – O'quv qo'llanma – Buxoro – 2022. 176b
- G'oziyev.E. Psixologiya. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. Ikkinchi nashri. – Toshkent: “O'qituvchi” Nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2008. – 352b.

KICHIK TAJRIBALAR ASOSIDA BOLALARDA TABIATGA OID TADQIQIY- IJODIY KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Oripova N.H.

*Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası
mudiri, p.f.d. (Dsc), prof.*

Bo'riyeva T.A.

*Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası
doktoranti*

Tayanch so'zlar: real, model, tajriba, ijod, tadqiq, modellashtirish, mantiqiy fikrlash, tadqiqot, pedagogik modellashtirish, komponent, yondashuv, kreativ.

Ключевые слова: реальный, модель, опыт, творчество, исследование, моделирование, логическое мышление, исследование, педагогическое моделирование, компонент, подход, творческий.

Key words: real, model, experience, creativity, research, modeling, logical thinking, research, pedagogical modeling, component, approach, creative.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarini shakllantirishning mazmuni va mohiyati, xususan bolalar tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, bolalarning tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy jo'nikmalarini kichik tajribalar asosida shakllantirish, bolaning har tomonlama shakllanishida "Ilm-fan va tabiat" markazida olib boriladigan tajribalarning o'rni va ahamiyati, bolalarda aqliy bilish, mulloqatchanlik, erkin faol harakat, kuzatuvchanlik, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z hatti-harakatlarini boshqarishning asosiy garovi ekanligi haqida fikr va mulohazalar yuritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются содержание и сущность формирования исследовательских и творческих умений детей дошкольного возраста о природе, в частности, особенности развития исследовательских и творческих умений детей, формирование исследовательских и творческих умений детей о природе на основе малых экспериментов ребенка Роль и значение экспериментов, проводимых в центре «Наука и природа», в комплексном формировании у детей интеллектуального познания, общения, свободного активного движения, наблюдательности, самоконтроля и основных функций управления их собственное поведение. Были мнения и дискуссии о том, является ли это залогом.

SUMMARY:

This article discusses the content and essence of the formation of research and creative skills of preschool children about nature, in particular, the specific features of the development of children's

research and creative skills, the formation of children's research and creative skills about nature based on small experiments, the role and importance of experiments conducted at the "Science and Nature" center in the comprehensive formation of a child, and the main guarantee of children's intellectual cognition, communication, free active movement, observation, self-control and management of their own behavior.

Ilm-fan, texnika va texnologiyalarning yuksalib borishi va shaxs qiziqishlarining chegara bilmasligi sababli ta'lim jarayoniga yangidan-yangi yondashuvlar, zamonaviy ta'lim shakllari, innovatsion texnologiyalar, infokommunikatsiyalar, mediavositalar kirib kelmoqda va ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llash bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilgan islohotlar va bu borada yaratilayotgan imkoniyatlar nihoyatda kengayib bugungi kunda davlatimiz siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Shu bois "Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. Bu esa, maktabgacha yoshdagi bolalarda tabiatga oid tadqiqiy-ijodiy ko'nikmalarni real modellar asosida shakllantirishning o'ziga xos pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini aniqlash, katta va maktabga tayyorlov guruhi bolalarida tabiatga oid ijodiy ko'nikmalarini tarkib topganlik mezonlari va daraja ko'rsatkichlarini aniqlashtirish, pedagogik jarayon modelini ishlab chiqish, individual yondashuvning pedagogik imkoniyatlarini belgilash va ta'sir ko'rsatuvchi omillarni aniqlashni taqozo qiladi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim sohasini sifatli yangilash jarayoni faol davom etmoqda, uning madaniy rivojlanish, shaxsiy salohiyati kuchaymoqda. Tadqiqot faoliyatining turli shakllari zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimining o'quv jarayoniga faol ravishda kiritilmoqda. Maktabgacha ta'lim o'z vazifalari bilan bir qatorda bolaning o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi anglashini ta'minlash, bolaning tadqiqot faoliyati va tashabbusini rivojlantirishga yordam berishi lozim. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqot faoliyatini rivojlantirishning samarali vositalarini ilmiy izlash nazariy va amaliy yechimni talab qiladigan dolzarb muammo hisoblanadi. Tadqiqot faoliyati bolaning atrofdagi dunyoni bilishdagi subyektiv pozitsiyasini shakllantirishga yordam beradi va shu bilan maktabga tayyorgarligini ta'minlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqot faoliyatini maqsadli rivojlantirish uchun quyida muhim shart-sharoitlar yaratiladi: fikrlashning rivojlanayotgan imkoniyatlari, kognitiv qiziqishlarning shakllanishi, ishlab chiqarish va ijodiy

faoliyatni rivojlantirish, katta maktabgacha yosh davridagi bolalarning tashqi dunyo bilan o'zaro munosabatlarini kengaytirish, elementar rejalashtirish va prognozlash, faraziylikning shakllanishi. Bularning barchasi katta maktabgacha yosh davridagi bolaning tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish va uning tadqiqot faoliyatini takomillashtirish uchun haqiqiy asos yaratadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning tadqiqot faoliyatini rivojlantirishning mumkin bo'lgan vositalari orasida bolalar tajribasi alohida e'tiborga loyiqdir. Atrofdagi voqelik ob'ektlarini bilish va o'zgartirishga qaratilgan faoliyat sifatida rivojlanib, bolalar tajribasi tafakkurni kengaytirishga, mustaqil faoliyat tajribasini boyitishga va bolaning o'zini o'zi rivojlantirishga yordam beradi.

Bolalar tajribasida tashabbuskorlik, mustaqillik va ijodkorlikning namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratiladi. Atrofdagi ob'ektlar bilan tajriba o'tkazishning har xil turlari bolalarning tadqiqot faoliyatini rivojlantirish uchun imkoniyatlar yaratadi.

Tadqiqot faoliyatini rivojlantirishda bolalar tajribasining majburiy va muhim tarkibiy qismi bo'lgan namunalar va xatolar muhim rol o'ynaydi. Ularning mavjudligi, maqsadga erishish uchun bola eski harakat usulini sinab ko'rishga harakat qilishi, muvaffaqiyatsizlikka uchragan taqdirda ularni birlashtirishi va qayta qurishi bilan izohlanadi. Muammoni hal qilishning yangi usullarini topish zarurati qidiruv faoliyatini rivojlantirishga, tadqiqot faoliyatining namoyon bo'lishiga olib keladi. Tajriba jarayonida maktabgacha yoshdagi bolalar xato qilish qo'rquvini yengishadi, bu esa fikrlash jasoratini rivojlantiradi. Shunday qilib, tajriba faoliyati bolaning o'zini o'zi rivojlantirish lahzalarini o'z ichiga oladi. Ob'ektning o'zgarishi uning yangi xususiyatlarini ochib beradi va ular haqidagi yangi bilimlar yangi, yanada murakkab o'zgarishlarni amalga oshirishga imkon beradi.

Tajriba jarayonida bolalar turli xil materiallar va moddalarni o'lchash, o'zgartirish harakatlarini o'zlashtiradilar, asboblarni (termometr, tarozi, oyna, magnit, lupa, proberkalar, mikroskop va boshqalar) bilan tanishadilar, ma'lumot manbai sifatida turli xil ko'rgazmalardan foydalanishni o'rganadilar.

Bolaning tadqiqot faoliyatini uyg'otadigan asosiy narsa odatdagi ehtiyojlarni odatdagi usullar bilan qondira olmaslikdir. Tadqiqot faoliyatini keltirib chiqargan g'ayrioddiy vaziyat tadqiqot jarayonida o'zgaradi va bola o'z harakatlari bilan o'zgarishlarga javob berishi, vaziyatning keyingi rivojlanishi haqida taxmin qilishi, qidiruv, tadqiqot ishlarini olib borishi, o'zi uchun muhim bo'lgan muammoni hal qilishga intilishi kerak.

Kelajakda tadqiqot faoliyati intellektual jarayonga kiritiladi va xotirada mustahkamlangan bilimlar tadqiqot faoliyatida yangi ma'lumot nuqtasini

tashkil qiladi, shu bilan birga kognitiv ehtiyoj maktabgacha yoshdagi bolada uning qiziquvchanligi, yangi taassurotlarga bo'lgan ehtiyoj, yangisiga beixtiyor intilish sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, tadqiqot faoliyatining rivojlanishi bolaning turli xil faoliyatida sodir bo'ladi. Ular orasida bolalar tajribasi alohida e'tiborga loyiqdir. Tajriba inson amaliyotining bir sohasi bo'lib, unda ilgari surilgan farazlarning haqiqati sinovdan o'tkaziladi.

Tajriba bolaga ma'lum bir tadqiqot faoliyatini mustaqil ravishda o'zlashtirishga yordam beradigan vosita. Aynan tajribada tadqiqot faoliyati mehanizmlari ishlab chiqilgan.

Tajriba voqelikni ma'naviy va amaliy rivojlantirishning maxsus usuli bo'lib, unda ob'ektlar odatdagi vaziyatlarda yashiringan mohiyatini to'liq ochib beradigan sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Bunday sharoitda ob'ektlarning "xulq-atvori" xususiyatlarini kuzatish va tahlil qilish tajriba faoliyatining vazifasini tashkil etadi.

Shunday qilib, tajriba atrofda voqelikni o'rganish va o'zgartirishga qaratilgan faoliyat, natijada sub'ekt to'g'ridan-to'g'ri idrok etish orqali bilish uchun mavjud bo'lmagan ob'ektlarning xususiyatlari va aloqalarini o'rganadi.

Bolalar tajribasi kognitiv jarayonlar va aqliy operatsiyalarni rivojlantirish uchun ham, mustaqillik, maqsadlarni belgilash, muayyan natijaga erishish uchun ob'ektlar va hodisalarni o'zgartirish qobiliyatini shakllantirish uchun ham muhimdir. Bu bolaning chuqur shaxsiy tuzilmalariga ta'sir qiladigan hissiyotlarning to'yinganligi bilan tavsiflanadi.

Bolalar tajribasi o'ta moslashuvchanlik bilan ajralib turadi, u faoliyat jarayonida bolakutilmagan natijalarga erishganda va natijada faoliyat yo'nalishini o'zgartirganda o'zini namoyon qiladi. Ob'ekt haqida yangi ma'lumotlar paydo bo'lganda, bola o'z oldiga yangi, yanada murakkab maqsadlarni qo'yishi va ularni amalga oshirishga harakat qilishi mumkin. Shunday qilib, maqsadni shakllantirish harakatlarining murakkablashishi va rivojlanishi sodir bo'ladi.

Bolalar tajribasida bolalarning o'z faoliyati eng kuchli namoyon bo'ladi, bu mustaqillik va ijodkorlikning rivojlanishiga olib keladi. Tajriba holati bolaga tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish uchun katta imkoniyatlar beradi. Bunday holda, bola faoliyat uchun teng huquqli sherik sifatida harakat qilishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolaning o'zini o'zi rivojlantirishning harakatlantiruvchi kuchi yangi taassurotlar, yangi bilimlar, o'z-o'zini yangilash zarurati bo'lib, bu bolada tadqiqot faoliyatini keltirib chiqaradi. Bola atrofda dunyoni o'rganadi, turli xil ob'ektlar bilan tajriba o'tkazadi, ularni o'rganish

usullarini o'zlashtiradi, taxminlar qiladi, yangi bilimlarni chiqaradi. Qidiruv faoliyati qanchalik xilma-xil va intensiv bo'lsa, bola shunchalik yangi ma'lumotlarni oladi, uning rivojlanishi tezroq va to'liqroq bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, tajriba natijasida bolalarda tabiat unsurlari (suv, havo, tuproq), mikroskop, lupa, brobirka va boshqa laboratoriya jihozlardan foydalanish malakalari va ko'nikmalari shakllanadi. Asosiysi, bolalarda tabiiy-ilmiy bilish qobiliyat rivojlanadi, muloqatchanlik, erkin faol harakat, kuzatuvchanlik, o'z-o'zini nazorat qilish va o'z hatti-harakatlarini boshqarish, tanqidiy baholash ko'nikmalari shakllanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Quchqorova N.M, Avazmetova I.R, Ikramova D.U “Bolalarni tabiat bilan tanishtirish” –T.: “Bookmany print” 2023-216 b.

DJanpeisova G.E., Rasulxo‘jayeva M.A “Tabiat bilan tanishtirish” -T.: “Innovatsiya Ziya” 2020.-320 b.
Xasanboeva O.U., Djabborova X.D. “Bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi”. -T.: “Cho‘lpon” 2007. 128 b.

Hasanboyeva O., Jabborova H., Nodirova Z. “Tabiat bilan tanishtirish metodikasi” - T.: “Cho‘lpon” Qo‘llanma -. 2006.

Djabborova X.D. “Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik ta’lim -tarbiya berishning o‘ziga xosligi”- T.: “Tarbiyachi” 2000.

Хайдаров Қ.Х., Нишоновна С.А. Табиатшунослик асослари ва боларни табиат билан таништириш. -Т.: “Ўқитувчи”, 1992. 177 б.

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALARNING FONETIK-FONOMATIK NUTQ BUZILISHLARIDA LOGOPEDIK USULLARNI QO'LLASH VA NUTQINING GRAMATIK TUZILISHINI O'RGANISH

Tosheva N.T.

BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası professori p.f.f.d (PhD)

Xudoyqulova R.A.

BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi

1-kurs magistranti

Tayanch so'zlar: fonetik-fonomatik nutq buzilishlari, logopedik usullar, bola umumiy nutqining to'liq rivojlanmaganligi, nutqining grammatik tuzilish.

Ключевые слова: фонетико-фонематические нарушения речи, логопедические методы, неполное развитие общей речи ребенка, грамматический строй речи.

Key words: phonetic-phonomatic speech disorders, logopedic methods, incomplete development of the child's general speech, grammatical structure of speech.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning fonetik-fonomatik nutq buzilishlarida logopedik usullarni qo'llash va nutqining grammatik tuzilishini o'rganish, nutq rivojlanishidagi nuqsonlar bolalarning intellektual tarraqiyotiga, ularning savodli bo'lishiga, savod o'rganish, nutq nuqsoni bor bolalarni nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishning muhim ahamiyati va ularni tuzatis metodlari usullari haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье применение логопедических методов при фонетико-фонематических нарушениях речи у детей, речь которых развита не полностью, и изучение грамматического строя их речи, дефектов речевого развития влияют на интеллектуальное развитие детей, их грамотность. сведения об обучении грамоте, важности изучения особенностей речевого развития детей с дефектами речи и методах их коррекции.

SUMMARY:

In the article, the use of logopedic methods in the phonetic-phonomatic speech disorders of children whose speech is not fully developed and the study of the grammatical structure of their speech, defects in speech development affect the intellectual development of children, their literacy information about learning literacy, the importance of learning the specific features of speech development of children with speech defects, and methods of their correction.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019 yil, 16 dekabr kuni "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonunni imzoladi. Qonun bilan, maktabgacha ta'lim va tarbiya sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, shuningdek, maktabgacha ta'lim va tarbiya olishga doir davlat kafolatlari aniq belgilab berildi. Xususan, davlat har bir bolaning umumiy o'rta ta'lim tashkilotiga o'qishga kirishidan bir yil oldin davlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida umumiy o'rta ta'limga majburiy bir yillik tayyorgarlikdan o'tishga bo'lgan huquqini kafolatlaydi.

Ma'lumki, nutqdagi intellektida va boshqa muhim sohalarida nuqsoni bo'lgan bolalarda hayotiy tajriba, muloqot tajribasi kam bo'ladi. Natijada bolaning oiladagilar, maktabgacha ta'lim muassasalarida, ko'chadagilar, atrofdagilar bilan munosabati va muloqoti qiyinlashadi. Nutqdagi nuqsonlar bolaga o'z fikrini erkin ifodalashga to'sqinlik qiladi. Atrofdagilar bilan teng sherik sifatida muloqat qilish qiyinlashadi.

Nutq rivojlanishidagi nuqsonlar bolalarning intellektual tarraqiyotiga, ularning savodli bo'lishiga, tayyorlanishiga, savod o'rganishiga salbiy ta'sir etadi. Shuning uchun nutq nuqsoni bor bolalarni nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishning ahamiyati katta.

Hozir sog'lom avlod tarbiyasiga juda katta e'tibor berilayotgan bir davrda "Ta'lim to'g'risidagi qonun" "Sog'lom avlod davlat dasturi"ni amalga oshirishda, farzandlarimizni komil inson qilib tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Dar haqiqat nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni ijtimoiy hayotga va o'qishga tayyorlash, maktabgacha tarbiya ishida psixik jarayonlarni va shaxslararo munosabatni shakillantirish, tarbiya va ta'limning asosini tashkil etishi kerak. Bu bolalarning boshlang'ish sinflarda muvaffaqiyatli o'qishlari uchun zarur bo'lgan bilimlar va ko'nikmalar bilan qurollantirish, bolalarni o'yin, mehnat va o'quv faoliyati jarayonida kelajakda maktabga va hayotga moslashtirib berish logoped va tarbiyachilarning eng muhim vazifalaridan biri.

Logopedik mashg'ulotlar jarayonida lug'at boyligini rivojlantirish, so'zning ma'nosi mazmunini idrok etish, nutqning leksik tomonining shakillanishi bola bilim jarayonining rivollinishida katta ahamiyatga ega. Chunki so'z nafaqat muomala va shaxslararo munosabat vositasi, balki tafakkur rivojlanishining asosiy negizidir.

Kishilarning mukammal, yetuk inson bo'lib shakillanishida aqliy qobiliyat va nutqiy malakalar katta o'rin tutadi.

Nutq nuqsonlarini, ularni namoyon bo'lishini o'rganish tarixdan juda dolzarb bo'lib, bu sohada juda ko'p izlanishlar olib borilgan. Lekin nutqi to'liq

rivojlanmagan bolalarni savodga o'rgatishga tayyorlash va savodga o'rgatish masalasi birorta adabiyatda ilmiy asoslab berilmagan.

O'zbekiston respublikasida Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar maxsus logopedik yordamining tashkil qilinishini o'rganib, o'rganilayotgan muammoga oid adabiyotlarning yo'qligi aniqlandi. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni savodga o'rganishining o'ziga xos tomonlari ishlab chiqilmagan. Maxsus adabiyotlarni tahlil qilish nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarni savodga o'rgatish muammosi izlanishni talab etishni ko'rsatadi.

Nutq nuqsoni logopediya fanida muayyan tilning me'yorlaridan chetga chiqish deb ta'riflanadi. O.V.Pravdina o'zining "Logopediya" kitobida logopedik nutq nuqsonlarini quyidagicha xarakterlagan:

1. Nutq nuqsoni o'z-o'zidan barham topmaydi, balki vaqt o'tgan sari yanada mustahkamlanib, zo'rayib boradi.
2. Nutq nuqsoni gapiruvchining yoshiga mos kelmaydi.
3. Nutqiy nuqsonlari bo'lgan kishilar logopedik yordamga muhtoj bo'ladi.
4. Og'ir nutq nuqsoni kishining nafaqat nutqiga, balki umumiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Yuqoridagi ko'rsatilgan nutq nuqsonlari o'z xususiyatlari jihatidan bolalarda va katta yoshdagi kishilarda ba'zan vaqtincha uchrab turadigan nutqiy kamchiliklardan farq qiladi. Yosh bolalarda, keyinchalik o'zidan-o'zi to'g'rilanib, barham topib ketadi. Kattalarda esa bunday hodisalar asosan charchash, hayajonlanish, asabiylashish natijasida uchrab turadi. Ular ko'pincha o'z xatolarini sezib, ularni tuzatishga harakat qiladilar. Goho esa sezmasliklari ham mumkin. Lekin vaqti bilan bunday xatolar ham oz-o'zidan to'g'rilanib ketadi. Nutqiy nuqsonlar ajnabiyalarda, boshqa millatli kishilarda ham kuzatilishi mumkin. Ular tilni o'rganib borganlari sari, nutqdagi kamchiliklar barham topib boraveradi.

Nutq kamchiliklari kelib chiqish sabablariga ko'ra logopediya fanida organik va funksional xillarga bo'linadi. Organik nutq nuqsonlari nutqiy analizatorning tuzilishidagi kamchiliklarga aloqador bo'lib, bu analizatorning qaysi bo'limida shikastlanganiga qarab markaziy yoki periferik turlarga bo'linadi. Funksional nutq

nuqsonlarida analizator tuzilishida o'zgarishlar kuzatilmaydi. Noto'g'ri tarbiya ota-ona, tarbiyachi yoki tarbiyachi nutqidagi kamchiliklarga taqlid etish natijasida yoki noo'rin reflekslarning mustahkamlanib qolishi funksional nutq nuqsonlariga sabab bo'lishi mumkin. Funksional nuqsonlar nerv jarayonlari o'rtasidagi muvozanatning

buzilishi, analizator faoliyatidagi boshqa kamchiliklardan kelib chiqishi ham mumkin. Nutq analizatori qaysi bo'limining o'zgarib qolganiga qarab funksional nutq nuqsonlari ham markaziy yoki periferik harakterda bo'ladi.

Logopediya fani surdopedagogika va tiflopedagogikalar ichidan ajralib, XIX asrning ikkinchi yarmida tibbiy fanlarning alohida bir oqimi bo'lib vujudga keldi. Nutq nuqsonlarini asosan shifokorlar tuzatishar edi, biroq "davolash" ishlari yaxshi natija bermas edi. Nutqiy kamchiliklarning ayrim belgilari nuqson sifatida o'rganilar

edi. Nutq komponentlari, nutqning sistemali tuzilishi haqidagi ma'lumotlar o'sha davrlarda hali bo'lmaganligi tufayli, nutq kamchiliklarini o'rganish, aniqlash, bartaraf etish usullari ham noto'g'ri belgilangan. Asosan mexanik mashqlardan foydalanilar edi. Hozirgi kunda logopediya fani pedagogik va psixologik, tibbiy, lingvistik fanlar asosida, shularga tayangan holda rivojlanib bormoqda. Bir qator tibbiy fanlarni chuqur o'rgangan maxsus mutaxassis pedagog (logoped) to'g'ri nutqni tarbiyalaydi. Shifokor esa logoped bolaga analiz tuzadi, uning diagnozini aniqlaydi, kerak bo'lsa dorilar bilan davolashni tavsiya etadi. Logopedik amaliyotda, eshitish organlaridagi kamchiliklar psixikasiga ta'sir etgan bolalar ko'p uchrab turadi. Bunday bolalarni eng avvalo otololingolog tekshirib, ularga tibbiy xulosa chiqarmogi lozim. Shundagina logoped bunday logopadlar bilan ishni to'g'ri olib borishi mumkin. Ma'lumki, chaqaloq tug'ilgan zahoti chinqirib yig'lashga tushadi. Chaqaloqning yig'lashi ochlikka, og'riqqa, sovuqqa, o'zini bezovta qilayotgan boshqa ta'sirotlarga bo'lgan aks ta'sirdir. Lekin buning chaqaloq o'sishi uchun ijobiy ahamiyati ham bor: chinqirib yig'lash tufayli chaqaloqning nafas va nutq apparati o'sadi, mustahkamlanadi. Umuman, yosh bolaning chinqirib yig'lashi keyinchalik nutqning o'sishi uchun zarur sharoitlarning biridir. Chaqaloq ikki yo uch oylik bo'lganida chinqirib yig'lashdan tashqari "agu", "a", V kabi tovush birikmalarini chiqara boshlaydi, ayrim tovushlar chiqarishi uning nutq apparatini o'stiradi, mustahkamlaydi, shuningdek unda bir qancha yangi tovushlar hosil bo'lishiga yordam beradi. Bola 3-4 oylik bo'lganda tili chiqqa boshlaydi. Unda ayrim tovushlar paydo bo'ladi. Go'dakning til chiqarishida boshqa odamlar nutqining ta'siri sezila boshlaydi. Go'dak tevarak-atrofdagi kishilarning nutqini eshitib, nutq birikmalariga o'zi anglamagan holda taqlid qila boshlaydi. Kar-soqov (gung) bolalarda qichqirish va guvrash bo'ladi, lekin nutq faqat sog'lom bolalardagina odatdagicha rivojlanib boradi. Bolalarning til chiqara boshlashi nutqning o'sish jarayonida tayyorgarlik rolini o'ynaydi: til chiqarayotgan davrda turli tovushlar va bularning birikmalari hosil bo'ladi, nutq apparati rivojlanib, mustahkamlanib boradi. Bolalar 7-8 oylik bo'lganida ularning boshqalardan

eshitgan soʻzlari bilan shu soʻzlarda ifodalangan maʼno oʻrtasida dastlabki bogʻlanishlar ham hosil boʻladi. Bolalar oʻzlariga aytilgan soʻzga javoban harakat qiladigan boʻlib qoladi. Masalan: “aya” soʻzini aytganimizda bola boshini onasi tomonga buradi. Bu passiv nutqni egallashning boshlanishidir. Keyinroq bola 9-10 oylik boʻlganida, tovushlar birikmasini taqlid yoʻli bilan talaffuz etadi, lekin shu tovush birikmalarining talaffuzda boʻlishi aktiv nutq boshlangʻichi borligini koʻrish mumkin. Bola oʻsib unib borgan sayin lugʻatdagi soʻzlar soni tez koʻpaya boshlaydi. Masalan, ikki yashar bolalarning lugʻatidagi soʻz boyligi 250-400 ga yetadi. 7 yoshga toʻlgan bolalar lugʻatida soʻzlar soni 3000-3500 ga boradi. Shu bilan birga tengdosh bolalarda soʻz boyligining oz yoki koʻp boʻlishi asosan shu bola tarbiyalanadigan muhitga, shuningdek, bolaning voyaga yetib borishidagi oʻziga xos xususiyatlariga bogʻliqdir. Bolalar lugʻatidagi soʻz soni koʻpayib borgan sari bir tomondan, ular nutqning leksik jihati ham oʻsib borsada, ikkinchi tomondan bolalarning soʻzlar maʼnosini tushunish layoqati, umumlashtirilgan holda idrok eta olish qobiliyati kengayib boradi. Bolalar nutqi grammatik tuzilishining oʻsishi tilga kira boshlagan bola oʻz nutqida dastlab bosh kelishikda keladigan baʼzi feʼllarni ishlatadi. Bolalarning dastlabki gaplari bir soʻzdan iborat boʻladi. Bu gap ularda bir necha maʼnoga ega boʻlishi mumkin. Masalan, bola “koptok” der ekan, bunda “koptokni menga ber”, “ana koptok” degan va boshqa maʼnolarni ifodalashi mumkin.

Leikin bola bir yarim yoshga toʻlgandan keyin, ayniqsa 3 yoshga qadam qoʻyganda ona tilisining grammatik tuzilishini tezda egallay boshlaydi. Bola “oz” va “koʻp” tushunchasini juda erta farq qila boshlaydi, 2 yoshga yaqinlashganda katta” va “kichik” tushunchasini ham farq qila boshlaydi. Ammo qaratqich kelishigi oʻrniga tushum kelishigi qoʻshimchasini ishlatadi (bizani uyimiz). Bolalar bu yoshda feʼllarni shaxs va zamon eʼtibori bilan ham birmuncha toʻgʻri ishlatadigan boʻlib qoladilar. Bolalar buyruq feʼlini ancha tez va barvaqt oʻzlashtirib oladilar. Bola ikki yoshga toʻlganida sodda gaplarni toʻgʻri tuzib gapirishni oʻrganadi. Endi bola oʻzi turgan vaziyatdan tashqaridagi narsalar, shu paytdagi biron ish harakat bilan bilvosita bogʻlangan narsalar haqida ham gapira boshlaydi, yaʼni oʻzi bevosita koʻrib turmagan narsalar toʻgʻrisida gapira boshlaydiki, bu xildagi nutq tasavvurlarga asoslanib fikr qilishning ifodasidir. Ikki yarim yoshdan besh yoshgacha boʻlgan bolalarda aksari oʻzicha soʻz yasash hodisasi koʻriladi, masalan, bu yoshdagi bolalar oʻzlari bilgan soʻzlarning shakllariga oʻxshatib soʻz tuza boshlaydilar: non-nanna, osh- ashsha va hokazo. Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarning kattalardan eshitgan soʻzlarnigina takrorlab qolmasdan, balki shu tariqa oʻzlaricha soʻz

yasash grammatik shakllarini ham egallay boshlaganini ko'rsatuvchi belgidir. Bola yetti yoshga to'lganida og'zaki nutqning grammatikasini amaliy yo'l bilan egallab oladi deyish mumkin. Bu esa keyinchalik savod chiqarish va til grammatikasini o'rganishga imkon beradi.

Maktabda o'qiyotgan bola o'z nutqini grammatika qoidalariga muvofiq suratda, ongli ravishda tuzishni o'rganadi. Grammatikani o'qib o'rganish jarayonida bola nutqining fonetik jihati qaror topib, nutqning morfologik jihati to'g'rilanib boradi, sintaksis tuzilishi ancha takomillashadi. Maktabda o'qitilayotgan hamma fanlarni o'rganish va shu fanlar bilan shug'ullanish jarayonida o'quvchi nutqining lug'at boyligi ko'payadi, so'zlarning mazmuni chuqurlashadi va kengayadi, har qaysi so'zning, har qaysi atamaning ma'nosi aniq, ravshan bo'lib boradi.

Bola so'zlarni, o'ziga qaratilgan nutqni eshitadigan bo'lgani uchun ham, garchi ularning ma'nosini tushunmasa-da, unda eslab qolish qobiliyati – asta sekin rivojlanib borib, keyinchalik ayrim so'zlarni oson takrorlay oladigan va hatto oddiy jumalarni tuza oladigan bo'lib qoladi. Modomiki, shunday ekan, nutq funksiyasining rivojlanishida eshituv analizatorining ahamiyati katta.

Eshituv analizatori tashqi, o'rta, ichki quloq, ichki quloqdan boshlanadigan va nerv qo'zg'alishlarini miyaga o'tkazib beruvchi eshituv nervi va bosh miyadagi eshituv markazlarini o'z ichiga oladi. Tashqi quloq-quloq supراسi va tashqi eshituv yo'lidan iborat. Quloq supراسi tovushni tutib olish va yo'nalishini aniqlashga xizmat qiladi, tashqi eshituv yo'li ingichka tuklar bilan qoplangan kanaldan iborat bo'lib, uzunligi kattalarda 2,5 sm ga boradi va quloqning tashqi chegarasi bo'lmish quloq pardasi – nog'ora parda bilan tutashib turadi. Quloq pardasi egiluvchan, elastik bo'ladi. Shunga ko'ra tovush to'liqlari ta'sirida tebranib, shu tebranishlarni buzmasdan takrorlaydi. Quloq pardasi kalla suyagining chekka qismida joylashgan o'rta quloq bo'shlig'ining tashqi devorini hosil qiladi. Bu bo'shliqda eshituv suyakchalari va shu bo'shliqni burun - halqum bilan tutashtirib turadigan kanal - Yevstaxio nayi bor. O'rta quloqning ichki devorchasi ikkita darcha - oval darcha va yumaloq darcha bilan ichki quloqdan ajralib turadi. O'rta quloqdagi eshituv suyakchalari bolg'acha, sandon va uzangi deb ataladigan uchta suyakchadan iborat. Bolg'achaning dastasi quloq pardasiga yopishgan, boshchasi harakatchan bo'lib, sandonga taqalib turadi. Sandon esa uzangi bilan tutashgan. Uzangining keng tarafi oval darchadagi pardaga yopishgan. Quloq pardasining tebranishlari eshituv suyakchalariga o'tib, ularni ham harakatlantiradi, buning natijasida quloq pardasining hamma tebranishlari oval pardasiga ham tarqaladi. Oval darcha yumaloq darcha bilan birgalikda ichki quloqqa tutashadi. Ichki quloq (labirint)

chekka suyagining piramida degan qismida joylashgan bo'lib, suyak labirint va uning ichidagi parda labirintdan iborat. Suyak labirint bilan parda labirint devorchalari o'rtasida kichik bir kamchak bo'lib, u perelimfa degan suyuqlik bilan to'la turadi. Parda labirint ichida ham suyuq bor, buni enfolimfa deyiladi. Labirint dahliz, chig'anoq va yarim doira kanallar degan qismlardan iborat. Bu nervlarda paydo bo'lgan qo'zg'alish bosh miya po'stlog'iga - eshituv analizatorining oliy markaziga yetib boradi va u yerda tahlil etilib, bizda tovush sezgisini keltirib chiqaradi.

Bolada nutq rivojlanib borishi, yuqorida aytilgandek, eshituv analizatori funksiyasiga, miyada bo'lib o'tadigan tahlil jarayonlarining takomillashib borishiga bevosita bog'liqdir. Bola hayoti birinchi yilining oxirlari va butun ikkinchi yili nutq shakllanib qaror topib boradigan davridir. Bu davrda asl nutq apparati rivojlanib, takomillashib boradi va bosh miya po'stlog'idagi tegishli markazlar bilan o'zaro aloqalar hosil qiladi. Asl nutq apparati : 1) nafas a'zolari; 2) hiqildoq; 3) artikulyatsion apparatlardan tashkil topgan. Nutqiy tovushlarni hosil qiluvchi vosita o'pkadan nafas yo'llari orqali chiqib, hiqildoqqa va undan og'iz bo'shlig'i, ba'zan burun bo'shlig'iga o'tadigan havo oqimidir. Demak, o'pka nutq tovushlarini talaffuz etish uchun zarur bo'lgan havo oqimining manbaidir. Ovoz hiqildoqda hosil bo'ladi. Hiqildoqda ko'ndalang joylashgan elastik, yupqa tovush boylamlari mavjud bo'lib, bular so'zlash paytida, o'pkadan chiqadigan havo oqimining kuchi bilan tebranadi, shularning tebranishida ovoz hosil bo'ladi. Unli, sonor va jarangli undosh tovushlari ovozi ana shu tovush boylamlarining hiqildoq bo'shlig'ida tebranishi natijasidir. Jarangsiz undoshlar hosil bo'lishida bu boylamlar tebranmaydi, ularning orqasi ochiq turadi: orasi yopiq bo'lsa havo oqimi ularning orasidan o'tadi va ovozdor: unli, sonor, jarangli undosh tovushlar hosil bo'ladi. Tovush boylamlarining tebranishi natijasida hosil bo'lgan ovoz kuchsiz, past, noaniq bo'ladi. Og'iz va burun bo'shlig'i – nutq rezonatori, ya'ni ovozni kuchaytirib beradigan joydir. Og'iz bo'shlig'ida joylashgan a'zolarining turlicha harakati va holati tufayli xilma-xil tovushlar hosil bo'ladi. Nutq organlarining tovush hosil qilish paytidagi harakati va holati artikulyatsiya degan atama bilan belgilanadi.

Og'iz bo'shlig'idagi eng aktiv organ tildir. Til o'zining harakatchanligi bilan tovush hosil qilishda boshqa nutq organlariga nisbatan kattaroq vazifani bajaradi. Til, lablar, yumshoq tanglay, kichik til (lak-luk), tovush boylamalari aktiv organlar deb; tish, qattiq tanglay, burun bo'shlig'i - passiv organlar deb sanaladi. Hiqildoq orqali o'tgan havo oqimi til, tanglay yoki ikki labning to'siqligiga duch kelib, shovqin hosil bo'ladi. Og'iz bo'shlig'i pastki harakati bilan keng va tor holatga o'tib turadi. Til bilan tanglayning nutq tovushi hosil

qilishidagi harakatini aniq belgilash maqsadida bularning har biri bir necha qismga bo‘linadi: til oldi, til o‘rtasi va til orqasi; tanglay oldi yoki qattiq tanglay va tanglay orqasi yoki yumshoq tanglay. Til og‘iz bo‘shlig‘ida gorizontal va vertikal yo‘nalishlarda harakat qiladi: tilning oldinga - milkka va orqaga qarab siljib turishi gorizontal yo‘nalishdagi, tanglayga tomon yuqori ko‘tarilishi va undan past tushishi vertikal yo‘nalishdagi harakatdir. So‘zlash paytida lablar turlicha harakat qiladi: cho‘chchayadi, pastki lab ustki labga yo tishlarga tegadi va hokazo. U yoki bu nutq organining tovush hosil qilishida aktiv qatnashgan qismi artikulatsiya qismi bo‘ladi. Masalan, tilning old qismi oldingi tish milkka tegishi yoki yaqinlashishi bilan “D”, “bZ”, “Sh” kabi tovushlar paydo bo‘ladi, demak, bunday tovushlarning artikulatsiya o‘rni til oldidir. Pastki labning ustki tishlarga sal tegishi bilan “F” tovushi hosil bo‘ladi, U F” undoshning artikulatsiya old lab va tishlardir. Artikulatsiya o‘rni va usuli nutq tovushlarini tasvirlash, tasniflash, logopedik kamchiliklarni aniqlash, bartaraf etish muhimdir.

O‘zbek adabiy tilining undosh fonemalari ularning hosil bo‘lish o‘rniga; hosil bo‘lish usuliga; ovoz va shovqin ishtirokiga ko‘ra tasniflanadi. Nutq tovushlari - talaffuz etiladigan so‘zning kichik, ayrim bir qismidir. Tovushni fonemadan farq qilmoq kerak. Fonema so‘z ma’nolarini ifodalash va farqlash uchun xizmat qiladigan nutq tovushidir. Fonemalar soni yagona umumxalq tili va uning shevalariga ko‘ra har xil bo‘lishi ham mumkin. Masalan, o‘zbek tilida 6 ta unli tovush bo‘lishiga qaramay, shu tilning ba’zi shevalarida unli fonemalar soni 6-7 dan tortib, 18 gacha bo‘ladi. Shuningdek, har bir tilning fonemalar sistemasi sifat va miqdor jihatidan bir xil emas: bir tilda fonemalar soni ko‘proq, boshqasida esa ozroq bolishi mumkin.

Masalan, rus tilida 42, o‘zbek tilida 29 fonema bor. Mustaqil fonema bilan uning variantlari orasida mohiyat e’tibori bilan olganda farq bor. Fonema variantlari unga yondosh tovushlar ta’sirida paydo bo‘ladi. Masalan, “I” fonemasi (bildi, ichdi) turli variantlarda bo‘ladi. Tovushlarning ana shunday turlicha talaffuz etilishida hosil bo‘ladigan variantlar - kombinator variantlar deyiladi. Biror fonemaning variantlari uning o‘ziga qaraganda boshqacharoq eshitiladi. Ba’zan esa bu variantlar tinglovchiga yaqqol sezilmasligi yoki aniq eshitilmasligi ham mumkin. Fonemalarning akustik (tovushga oid) xususiyatlari ularning artikulyatsion xislatlari bilan belgilanadi.

Hosil bo‘lish mexanizmlariga ko‘ra fonemalar unli va undoshlarga bo‘linadi. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida unli fonemalar soni oltita(i, e, a, o, u, o).Undosh fonemalar 23 ta.

Og‘iz hamda burun bo‘shliqlari nutqni kuchaytirib beradigan rezonatorlik funksiyasini bajaradi. Yumshoq tanglay pastga tushganda havo oqimi burun

bo'shlig'iga o'tadi. Havo oqimi burun bo'shlig'idan o'tishi natijasida ovoz kuchayadi va ma'lum tusga, tembrga kiradi. Burun va halqumda turli xil shishlar bo'lishi, burun to'sig'ining haddan tashqari qiyshayib qolishi, bodomcha bezlarining shishi, allergik holat, xronik tumov va boshqalar ham manqalanib gapirishiga (yopiq rinolaliya) olib kelishi mumkin, Jag' va tishlardagi nuqsonlar og'iz bo'shligining kengayishi va torayishi pastki jag'ning harakatiga bog'liq. Unli tovushlar talaffuzida pastki jag' tushiriladi, undosh tovushlar talaffuzida esa ko'tariladi. Jag' nuqsonlariga progeniya, prognatiya, yuqori va pastki jag'lar jipslashganida ulardagi oldingi, yon tishlarning noto'g'ri til og'iz bo'shlig'ida turlicha harakat qiladi, o'zini gorizontal harakatidan oldinga cho'ziladi yoki orqaga tortiladi, vertikal harakatdan esa tanglay tomon ko'tariladi yoki pastki jag' bilan birgalikda quyi tushadi. Unlilar bo'g'izda hosil bo'ladigan, og'iz bo'shlig'ida turli tusga kiradigan sof ovoz dangina iborat bo'lgan tovush yoki fonemalar hisoblanadi.

Unli tovushlar til harakatiga nisbatan olinganda uch toifaga bo'linadi:

1. Tilning gorizontal harakatiga aloqador tovushlar;
2. Tilning vertikal harakatiga aloqador tovushlar;
3. Lablar ishtirokiga aloqador tovushlar.

Portlovchi undoshlar ikki artikulasiya organining o'zaro jipslashuvi va o'pkadan chiqadigan havoning ma'lum zarb bilan portlab holatda, orasi ochiq bo'lib turib qolishi, ya'ni noto'g'ri prikus kiradi. Progeniya (grekcha pro - oldinda, genpon - iyak) pastki jag'ning bir-biriga tegmasligi, jipslashmay qolishi, prognatiya (grekcha pro - oldinga, gnatos - jag') yuqori jag'ning oldinga keskin chiqib turishi natijasida tishlar qatorlarining bir-biriga tegmay oldinma-keyin turishidir. Bu turdagi nuqsonlar tufayli talaffuz vaqtida tovush, masalan, tishlar orasidan sirg'alib chikish o'rniga, to'siqqa uchramay chiqadi. Tishlarning siyrak, qiyshiq bo'lishi ham talaffuzga ta'sir ko'rsatishi mumkin, Bunday hollarda havo oqimi tishlar orasidan chiqib tovush xushtak aralash talaffuz etiladi.

Fonematik eshitishni yetarli rivojlanmaganligi, eslab qolishni sustligi asosiy fikrlash jarayonlarini shakillanmaganligi, nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda ona tilidagi tovushlar bilan tanishish va ularning belgilanishini normal bolalarga nisbatan kech o'zlashtirishga olib keladi. Shu sababli bu bolalar uchun ayniqsa savodga o'rgatishning tayyorlov davri katta ahamiyatga ega. Bu davrda bolalarni imkon qadar ona tili doirasidagi hissiy tajribasini ya'ni so'zni tinglay olish, undan nutq tovushlarini ajratish va taniy olishlarini o'stirish va boyitish kerak. Bolalarni faoliyatga alohida tovushlar akustik va nutq-harakat xususiyatlarini ongli o'zlashtirish, ularni tanish imkonini beruvchi belgilarni

ajratish va “Nutq tovushlari” unli va undosh tushunchalari shakillantiradi. Soʻz tarkibidagi nutq tovushlarning shartli belgilash ularni harf bilan ifoda etishning asosiy shartidir. Nutqiy va umumiy rivojlanishda tovush analizi va sintezi shakillanishida bolalarni soʻz ichidan tovushlarni va ularni shartli belgilarni ajratib ogʻzaki aytishlari muhim roʻl oʻynaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Kashe G.A. “Padgatorvka k shkole detey s nedororazvitieriche” “Moskva” prosvisheniye 1992-yil.
- Moʻminova L. Nutqi toʻliq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni logopedik tekshirish va oʻqitish. “Toshkent” 1992-yil.
- Felecheva T.B, Chirkina R.B pisixolo – pedogogichiskiy osnovi koreksi obshego nedorazvitea u dete do shkolnoga vozrasta. J. Defiktologiya 1996-yil
- Yastripova A. Korreksiya narusheniye rechi u uchastsya obshe obrazovatelnoe shkole “Moskva” 1994-yil.
- Tosheva, N. T. Steam taʼlimining qoʻllanishi, samaradorligi va afzalliklari
- Tosheva, N. T. Zamonaviy darslarni tashkil etishda texnik vositalardan foydalanish imkoniyatlari
- Tosheva, N. T. Maktabgacha taʼlim tizimida pedagogik texnologiyalarning oʻziga xos xususiyatlari
- Tosheva, N. T. Organization of educational and cognitive situations in primary grades on the basis of didactic and psychological approaches
- Tosheva, N. T. Peculiarities of pedagogical technologies in the system of preschool education.
- Tosheva, N. T. Taʼlimda oʻquvchilarning yosh va individual xususiyatlarini rivojlantirishning didaktik-psixologik xususiyatlari
- Tosheva, N. T. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы.
- Tosheva, N. T. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.
- Tosheva, N. T. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarini oʻqitishda pedagogik texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslari.
- Gulzoda Boymurodova, Nurzoda Tosheva, Xurshida Ashurova. The role of trace elements in Uzbekistan’s vegetation: A biogeochemical analysis.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHDA KITOBXONLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Tosheva N.T.

BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası professori p.f.f.d (PhD)

Sayidova R.S.

BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi

1-kurs magistranti

Tayanch so'zlar: kitobxonlik madaniyati, ma'naviy-axloqiy sifatlar, kitobxonlik, konsepsiya, antropologiya, indikator, retrospektiv, intellektual, o'quvchi ongini shakllantirish, o'qish madaniyati.

Ключевые слова: культура чтения, духовно-нравственные качества, чтение, концепция, антропология, индикатор, ретроспектива, интеллектуальный, формирование читательского сознания, культура чтения.

Key words: reading culture, spiritual and moral qualities, reading, concept, anthropology, indicator, retrospective, intellectual, formation of reader's consciousness, reading culture.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatining ahamiyati, kitobxonlik madaniyatining shakllanishi orqali o'quvchilarda axloqiy me'yorlar, javobgarlik, samimiyat va mehr-shafqat kabi ijobiy fazilatlarni rivojlantirish shuningdek, kitoblar orqali o'quvchilarning ongida milliy qadriyatlar, do'stlik, o'zaro hurmat kabi asosiy axloqiy tushunchalar haqida ma'lumotlar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье говорится о значении культуры чтения в развитии духовно-нравственных качеств у учащихся младших классов, развитии у учащихся таких положительных качеств, как моральные нормы, ответственность, искренность и сострадание, через формирование культуры чтения, а также как через книги информация об основных моральных понятиях, таких как национальные ценности, дружба, взаимное уважение, в сознании учащихся.

SUMMARY:

This article is about the importance of reading culture in the development of spiritual and moral qualities in elementary school students, the development of positive qualities such as moral standards, responsibility, sincerity and compassion in students through the formation of reading culture, as well as through books information about the basic moral concepts such as national values, friendship, mutual respect in the minds of the students.

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Ma'naviyat va axloqiy tarbiya o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, jamiyatda o'z o'rnini topishga, insoniy qadriyatlarni anglashga yordam beradi. Shunday ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu sifatlarni shakllantirishda kitobxonlik madaniyatining roli juda katta. Kitoblar o'quvchilarga nafaqat bilim beradi, balki ularni axloqiy me'yorlarga, milliy qadriyatlarimizga ham o'rgatadi. Bu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari va amaliy yondoshuvlar ko'rib chiqiladi.

Kitobxonlik madaniyati nafaqat o'quvchilarning kitob o'qish bo'yicha bilimlarini, balki ularning fikrlash, tushunish va muloqot qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Kitoblarni o'qish orqali o'quvchilar axloqiy qadriyatlarni, o'zaro hurmat, do'stlik va mehr-oqibat kabi ijobiy fazilatlarini o'zlashtiradilar. O'quvchi kitob orqali boshqalar bilan munosabatlar qurish, ijtimoiy muammolarni hal qilish, axloqiy tanlovlar qilishda zarur bo'ladigan ma'naviy tayyorgarlikka ega bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari axloqiy va ma'naviy sifatlarni o'zlashtirishning dastlabki bosqichlarida bo'ladi. Ular hali to'liq shakllanmagan shaxsiy dunyoqarashga ega, shuning uchun axloqiy me'yorlarni o'rgatish juda muhimdir. Kitoblar yordamida o'quvchilar axloqiy tanlovlar, o'zaro muomala va mas'uliyat haqida ko'proq tushuncha olishadi. Masalan, o'qilgan ertaklar yoki badiiy asarlar orqali o'quvchilarda haqiqat, adolat, do'stlik kabi tushunchalar shakllanadi. Kitoblar o'quvchilarni turli hayotiy vaziyatlarga tayyorlashda katta rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga turli hayotiy axloqiy dilemmalarni, shaxsiy tanlovlar va ma'naviy qadriyatlarni anglash imkoniyatini beradi. Kitoblar orqali o'quvchilarga haqiqat, adolat, bag'rikenglik, mehr-oqibat kabi axloqiy tushunchalar singdiriladi.

Shuningdek, kitoblar yordamida o'quvchilar milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz va tariximiz bilan tanishadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish uchun bir qator metodlardan foydalanish mumkin. O'quvchilarga kitoblarni doimiy ravishda o'qishni rag'batlantirish, ularni o'qish jarayonida erkin fikrlashga undash, shuningdek, o'qilgan asarlarni muhokama qilish orqali axloqiy me'yorlarni o'rgatish mumkin. O'qituvchi o'zining darslarida kitoblarning ahamiyatini tushuntirib, o'quvchilarga axloqiy temalar asosida vazifalar berishi mumkin. Bundan tashqari, o'quvchilarga kitobxonlik madaniyatini targ'ib qilishda ota-onalar bilan hamkorlik qilish muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z hayotlarida birinchi axloqiy qadriyatlar va me'yorlarni shakllantirish bosqichida turadilar. Bu davrda, o'quvchilarning ongida axloqiy fikrlash tizimi shakllanadi va kitoblar bu jarayonda muhim vosita bo'ladi. Kitoblar, ayniqsa, badiiy va axloqiy hikoyalar, o'quvchilarga axloqiy tanlovlar qilishda, o'zaro munosabatlar qurishda, ijtimoiy mas'uliyatni anglashda yordam beradi. Kitoblar orqali o'quvchilar turli ijtimoiy va axloqiy vaziyatlarni tasavvur qiladilar. Masalan, ba'zi badiiy asarlar o'quvchini haqiqat va adolat, sevgisi va mehri, do'stlik va yordamlashuv kabi qadriyatlarni tushunishga o'rgatadi. O'quvchilar kitoblar orqali o'zlari uchun ma'naviy yo'l-yo'riqlarni tanlaydilar, bu esa ularda hayotiy qiyinchiliklarni yengish, muammolarni hal qilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash kabi axloqiy me'yorlarni rivojlantiradi.

Kitobxonlik madaniyati boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylanishi lozim. Kitobxonlik madaniyati nafaqat kitoblarni o'qish ko'nikmasini o'z ichiga oladi, balki kitoblar bilan faol aloqani o'rnatish, ulardan olgan bilimlarni hayotda qo'llash, o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Kitobxonlik madaniyati quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Kitobga nisbatan qiziqish – boshlang'ich sinf o'quvchilari kitoblarni faqat o'qish uchun emas, balki ulardan zavq olish va bilim olish uchun ham qiziqadilar.

2. Kitobni tushunish va tahlil qilish ko'nikmasi – kitob o'qish davomida o'quvchilar asarni tushunishga va u haqidagi fikrlarini tahlil qilishga o'rganadilar. Bu nafaqat axloqiy, balki intellektual rivojlanish uchun ham muhimdir.

3. O'qish madaniyati – kitobni to'g'ri tutish, o'qish vaqtini belgilash, o'qish joyini tanlash kabi har tomonlama kitob o'qish madaniyati.

Kitoblar o'quvchilarni ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatni his qilishga, boshqalar bilan munosabatlarda hurmat va ehtiyotkorlik ko'rsatishga, o'z-o'zini anglash va o'z ichki dunyosini rivojlantirishga o'rgatadi. O'quvchilar turli janrdagi kitoblar orqali ijtimoiy adolat, do'stlik, vatanparvarlik, yordam berish, vijdoniylik, sadoqat kabi ma'naviy qadriyatlarni tushunadilar. Ayniqsa, o'qilgan asarlarni o'ziga xos tahlil qilish, o'quvchilarga axloqiy dilemmani yechishga yordam beradi.

Kitoblar yordamida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishning amaliy usullari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axloqiy-ruhiy sifatlarni rivojlantirish uchun bir qator amaliy usullarni qo'llash mumkin:

1. Adabiy erkinlik – o‘quvchilarga kitoblarni o‘qishdan oldin ularning o‘ziga xos tahlil qilish imkoniyatini berish, ular bilan muhokama qilish. Bu, o‘quvchilarning o‘qishga nisbatan qiziqishini oshiradi.

2. O‘qish klublari tashkil qilish – boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar uchun o‘qish klublarini tashkil etish, bu orqali ularni doimiy ravishda o‘qish va o‘z fikrlarini bildirishga rag‘batlantirish.

3. Badiiy va axloqiy asarlarni o‘qish – o‘quvchilarga badiiy asarlar, ertaklar, rivoyatlar orqali axloqiy qadriyatlarni o‘rgatish. Masalan, «Shahzodaning sarguzashtlari», «Quvnoq dostonlar» kabi asarlar o‘quvchilarni axloqiy masalalar bilan tanishtiradi.

4. Kreativ ishlanmalar – o‘quvchilarga o‘qigan kitoblari haqida esse, hikoya yoki dramatik sahna yaratishni taklif etish, bu jarayonda o‘quvchilar o‘zlarining axloqiy qarashlarini ifodalaydilar.

Pedagogik manbalarda o‘quvchilar, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tomonidan tashkil etiladigan faoliyatning asosiy turlari o‘yin, mehnat va o‘qish ekanligi qayd etib o‘tiladi. O‘yin faoliyati ixtiyoriylikka asoslanib, o‘quvchilar tomonidan borliqni anglash, amaliy harakatlarni tashkil etish ko‘nikma, malakalarini o‘zlashtirish, kattalarning harakatlarini imitatsiyalash uchun imkoniyat yaratiladi. Mehnat va o‘qish faoliyatlari majburiylik xususiyatiga ega. Ular orqali o‘quvchilar mehnat va o‘qish (ta’lim olish)ni ijtimoiy nazariyat ekanligini anglaydi, muayyan turdagi mehnat faoliyatini bajarishga oid ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtiradi, uni tashkil etish jarayonida ijobiy fazilatlar — mehnatsevarlik, tartiblilik, intizom, o‘zgalarning mehnati hamda mehnat mahsulotlariga ijobiy munosabatda bo‘lish, ularni asrash, ulardan tejamkorlik bilan foydalanish, o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlik, mas’uliyat kabilarni o‘zlashtira boradi.

Pedagogik kuzatish, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, shuningdek, ularning ota-onalari bilan olib borilgan savol-javob, suhbatlar natijasida bolalarda kitob o‘qishga bo‘lgan qiziqish quyidagi omillar yordamida yuzaga kelishiga ishonch hosil qilindi; kitobning o‘ziga xos shaklga egaligi, ko‘plab tasvirlarga boyligi, ularni bezatishda yorqin ranglardan foydalanilganlik, asar syujetining oson, ravon bayon etilganligi, asar qahramonlarining hayvonlar, o‘simliklar, gullar, qo‘g‘irchoqlar, o‘yinchoqlardan iborat bo‘lishi, shuningdek, sehrgarlik, sarguzasht va sayohatlarga asoslanganligi, asar xotimasining ijobiy yakuni hisoblanadi.

Pedagogika yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kitob o‘qishga qiziqishni rivojlantirishda sinfdan tashqari mashg‘ulotlar muhim ahamiyat va tarbiyaviy ta’sirga ega ekanligi, shuningdek,

ularni tashkil etishda rolli o'qish, suhbat, "o'ziga tortuvchi" suhbatdan foydalanish, shuningdek, rang-barang syujetli matnlarni tanlash, ularni o'qish, yo'l-yo'lakay muhokama qilish, eng qiziq o'rinlarda to'xtalish kabi metodlardan foydalanish samarali ekanligi aniqlangan.

Zamonaviy sharoitda jamiyat taraqqiyotida bolalar kitobxonligi muammosi ommaviy tus olgan masaladir. Bolalar kitobxonligini maqsadli tashkil etish maktabning asosan boshlang'ich maktabning ustuvor vazifalaridan biri bo'lishi kerak. Malumki, Vazirlar mahkamasining "2020-2025 yillarga mo'ljallangan kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash milliy dasturi to'g'risida"gi qarori loyihasi e'lon qilindi. Bunga ko'ra yurtimizda barcha sohada kitobxonlikni targ'ib etish, turli xil loyihalar va tanlovlar ishlab chiqish, u orqali yoshlarda kitob mutolaasiga qiziqish uyg'otish maqsad qilib qo'yildi. Kitob o'qish inson dunyoqarashini kengaytirib, bilimni oshiradi, fikrlash qobiliyatini yuksaltirib boradi. Yosh avlod bizning vatanimizning ertangi egalari, ularning bilimli, aqlli, manan yetuk qilib tarbiyalashda ota-onalarining, ustozlarning o'rni beqiyosdir. "Yoshlikda olingan bilim, toshga o'yilgan naqsh kabidir" deb bejizga aytilmagan. Bolalar yoshlikdan ota-onalarining aytgan alla, ertak, hikoyalarini maktabda boshlang'ich sinfda o'zlari o'qishni boshlagan hikoya, ertaklar orqali kitob, kitob mutolaasi dunyosiga kirib boradilar. Shu sababli bu davrlar bolalarda alohida e'tiborni talab qiladi. Bu davrda bolada poydevor shakllana boshlaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'yingaroq, ko'proq kompyuter o'yinlari, telefon o'ynashni yoqtirishadi, ota-onalari esa bolalarini kitob o'qishlarini xohlashadi. Bu masalaga yechim sifatida ota-onalar bolalariga zamonaviy texnologiyalardan foydalanib audio ertaklar, rasmi kitoblar qo'yib berishlari maqsadga muvofiqdir. Xalqimiz orzu qilgan va voyaga yetqazayotgan ma'naviy, barkamol avlodni tarbiyalashda boshlang'ich ta'lim juda muhim o'rin tutadi. Boshlang'ich ta'lim uzluksiz ta'lim ichida alohida ajralib turadi. Bu ta'lim yurtimiz kelajagini buyuk davlat darajasiga ko'taradigan ijodkor shaxsni shakllantirishda mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ta'lim-tarbiya berishdagi muhim vazifalarning asosiy qismi o'qish darslarida amalga oshiriladi. Bolalarga ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg'otish, bog'lanishli nutqini o'stirish, adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish o'qish darslarining tub mohiyatini tashkil etib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda kitobxonlik madaniyatining o'rni juda muhim. Kitoblar nafaqat o'quvchilarga bilim beradi, balki ularning shaxsiy fazilatlarini, axloqiy me'yorlarini shakllantirishga ham yordam beradi. O'quvchilarda kitobxonlik

madaniyatini rivojlantirish, ularni kitob o'qishga undash va axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalash butun jamiyatning kelajagi uchun zarurdir. Ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda kitoblar yordamida o'quvchilarning dunyoqarashi kengayadi, ular jamiyatda o'z o'rnini topa olishlari uchun zarur bo'lgan axloqiy va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'z hayotlarida birinchi axloqiy qadriyatlar va me'yorlarni shakllantirish bosqichida turadilar. Bu davrda, o'quvchilarning ongida axloqiy fikrlash tizimi shakllanadi va kitoblar bu jarayonda muhim vosita bo'ladi. Kitoblar, ayniqsa, badiiy va axloqiy hikoyalar, o'quvchilarga axloqiy tanlovlar qilishda, o'zaro munosabatlar qurishda, ijtimoiy mas'uliyatni anglashda yordam beradi. Kitoblar orqali o'quvchilar turli ijtimoiy va axloqiy vaziyatlarni tasavvur qiladilar. Masalan, ba'zi badiiy asarlar o'quvchini haqiqat va adolat, sevgisi va mehri, do'stlik va yordamlashuv kabi qadriyatlarni tushunishga o'rgatadi. O'quvchilar kitoblar orqali o'zlari uchun ma'naviy yo'l-yo'riqlarni tanlaydilar, bu esa ularda hayotiy qiyinchiliklarni yengish, muammolarni hal qilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash kabi axloqiy me'yorlarni rivojlantiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

“2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlash Milliy Dasturini tasdiqlash” to'g'risida Vazirlar Mahkamasining 781-son Qarori Toshkent sh., 2020-yil 14-dekabr, 781-son.

Usmonova G.YU. “Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kitobxonlik ko'nikmalarini shakllantirishning xorij tajribalari” “Ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion yondoshuvlar. “Muammo va yechimlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 2-sonli onlayn konferentsiyasi. 26-30-betlar.

Hayitova.F.A “Maktabda o'quvchilarning o'qish madaniyatini shakllantirishning samarali usullari” // Инновации в педагогике и психологии. – 2021. – Т. 4. – №. .

Toshtemirovna, Tosheva Nurzoda. "Zamonaviy darslarni tashkil etishda o'qituvchining psixologik xususiyatlari." Научно-практическая конференция. 2021.

Tosheva, N. T. Steam ta'limining qo'llanishi, samaradorligi va afzalliklari

Tosheva, N. T. Zamonaviy darslarni tashkil etishda texnik vositalardan foydalanish imkoniyatlari

Tosheva, N. T. Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlari

Tosheva, N. T. Organization of educational and cognitive situations in primary grades on the basis of didactic and psychological approaches

Tosheva, N. T. Peculiarities of pedagogical technologies in the system of preschool education.

Tosheva, N. T. Ta'limda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini rivojlantirishning didaktik-psixologik xususiyatlari

Tosheva, N. T. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы.

Tosheva, N. T. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.

Tosheva, N. T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda pedagogik texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslari.

Gulzoda Boymurodova, Nurzoda Tosheva, Xurshida Ashurova. The role of trace elements in Uzbekistan's vegetation: A biogeochemical analysis.

O'QUVCHI SHAXSIGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM- TARBIYA JARAYONINI TASHKIL ETISHNING SAMARALI USULLARI

Tosheva N.T.

*BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası
professori p.f.f.d (PhD)*

Abdulloyev J.A.

*BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi
1-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim, individual, yondashuv, faollik va interaktivlik, shaxsiy rivojlanish, differensial ta'lim, muammoli o'qitish, loyihalar asosida ta'lim, zamonaviy texnologiyalar, onlayn ta'lim platformalari, multimedia va simulyatsiya texnologiyalari, gamifikatsiya, kritik fikrlash.

Ключевые слова: индивидуализированное обучение, индивидуальность, подход, активность и интерактивность, личностное развитие, дифференцированное обучение, проблемное обучение, проектное обучение, современные технологии, онлайн-обучение, обучающие платформы, мультимедийные и симуляционные технологии, геймификация, критическое мышление.

Key words: individualized learning, individual, approach, activity and interactivity, personal development, differentiated learning, problem-based learning, project-based learning, modern technologies, online learning learning platforms, multimedia and simulation technologies, gamification, critical thinking.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada o'quvchilarga individual yondashuv, faollikni oshirish, mustaqil fikrlash va zamonaviy texnologiyalarni qo'llash kabi samarali ta'lim metodlari shuningdek, o'quvchilarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash zarurligi, o'quvchilarning psixologik holatini inobatga olish, va ta'limni o'yinlashtirish (gamifikatsiya) usullari haqidagi ma'lumotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассмотрены такие эффективные методы обучения, как индивидуальный подход к учащимся, повышение активности, самостоятельное мышление и использование современных технологий, а также необходимость поддержки эмоционального и социального развития учащихся с учетом психологических особенностей. состояние учащихся, освещена информация о методах геймификации образования.

SUMMARY:

In the article, effective educational methods such as an individual approach to students, increased activity, independent thinking, and the use of modern technologies, as well as the need to support

the emotional and social development of students, taking into account the psychological state of students, and information about methods of gamification of education is covered.

O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim tarbiyani tashkil etish – zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda jamiyatda o'zgarishlar, texnologiyalarning rivojlanishi va global muammolar o'quvchilarga nisbatan yangi talablarni keltirib chiqarmoqda. Shunday sharoitda ta'lim tizimining asosiy vazifasi o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy, emotsional va axloqiy jihatdan rivojlanishini ta'minlashdan iboratdir. O'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'quvchilarni faollikka chaqirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va o'zlashtirishning individual yondashuvlarini qo'llash zarur.

Zamonaviy dunyoda bolalar qaysi mamlakatda bo'lishidan qat'i nazar, tez rivojlanayotgan jahonda qiyin hayot yo'lidan o'tishlari kerak. Dunyo juda tez o'zgarayapti, yashash va mehnat sharoitlari o'zgarimoqda, ilmiy va texnik ixtirolar natijasida yangi kasblar va texnologiyalar paydo bo'layapti. Zamonaviy dunyoda odam doimiy ravishda o'zgarishi, butun hayot davomida yangi narsalarni o'rganishi kerak. “Bo'lajak kattalar”ni ushbu keskin o'zgarishlarga tayyorlash, dunyoda hayot uchun zarur bo'lgan bilim va tajribasini boyitishga o'rgatishni maktabgacha yoshdan boshlashimiz kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bolalarning real shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlari amalga oshiriladigan, bolalar tomonidan shaxsiy tajriba va bilimlar samarali to'planadigan ta'lim muhitini yaratishni o'z ichiga oladi. Maktabgacha ta'lim tizimi qayta qurila boshladi – avtoritar tizimdan pedagogik jarayonni qurishning shaxsga yo'naltirilgan modeliga o'tilmoqda. Ma'lumki, shaxsiyatning asosiy poydevori hayotning dastlabki yetti yilida qo'yiladi: bolaning maktabgacha yoshida shakllangan fazilatlar va fe'l-atvorlari keyinchalik o'zgarmaydi. Qisman o'zgarib, tashqi ko'rinishi o'zgaradi, xolos.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – bu pedagogning e'tiborini bolaning ajralmasshaxsiga, uning nafaqat intellektual qobiliyatlari va fuqarolik mas'uliyat hissini rivojlantirishga bo'lgan e'tiborini, balki hissiy, estetik, ijodiy moyilliklari va rivojlanish imkoniyatlariga ega bo'lgan ruhiy shaxsni rivojlantirishga qaratishdir. Ta'limning asosiy qadriyatining bunday e'tirof etilishi shaxsning o'ziga xos shakllanishidir. Biz har bir bolaga uning xususiyatlarini, hayotiy qadriyatlarini, intilishlarini aniqlash asosida o'zlarining rivojlanish yo'llarini tanlash huquqini berishimiz kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim faollik markazida tarbiyalanuvchining o'zi, ya'ni bolani shaxs sifatida – uning xohish-istaklari, niyatlari, maqsadlari, noyob kichik hayot tajribasi ekanligi taxmin qilinadi. Shu munosabat bilan ta'lim jarayoni ta'lim “bilimlarni kattadan bolaga o'tkazish” modelidan, “bola

tashabbuslari ma'qullanadigan va bola ta'lim jarayonida faol ishtirok etadigan" modelga yo'naltirilishi kerak.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi: bolani o'ziga xos shakllantirish uchun zarur bo'lgan o'zini-o'zi anglash, rivojlantirish, moslashtirish, boshqarish, himoya qilish, tarbiyalash mexanizmlarini kiritishdan iborat.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modeli – bizning ta'lim tizimimizga tanish bo'lgan bolaga ta'lim va intizomiy yondashuvni yengishga, pedagoglarni bolalar bilan hamkorlik ko'nikmalariga, shuningdek, yangi pedagogik texnologiyalarga ega bo'lishdir. Bola kattalar singari jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lganligi sababli uning huquqlarini tan olish, pedagogik pozitsiyani "yuqoridan" emas, balki yonma-yon va birga olishni anglatadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modelining ijobiy tomonlarini ko'rish uchun biz uni an'anaviy ta'lim va intizomiy yondashuv bilan taqqoslaymiz

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning asosiy tamoyillari.

O'zini namoyon qilish tamoyili. Har bir bolada o'zining intellektual, kommunikativ, badiiy va jismoniy qobiliyatlarini namoyon qilish ehtiyoji bor. Bolaning tabiiy va ijtimoiy qobiliyatlarini namoyon etish va rivojlantirish istagini rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash juda muhimdir.

Individuallik tamoyili. Bola shaxsiyatining individual shakllanishi uchun sharoit yaratish ta'lim tashkilotining asosiy vazifasidir. Nafaqat bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, balki uning kelgusi rivojlanishiga har tomonlama hissa qo'shish kerak.

Subyektivlik tamoyili. Individuallik faqat sub'ektiv kuchlarga ega bo'lgan va ulardan faoliyat, aloqa va munosabatlarni qurish uchun mohirona foydalanadigan kishilarga xosdir. Bolaga guruh hayotidagi haqiqiy sub'ektiga aylanishiga, shaxsiy tajribasini shakllantirish va boyitishga hissa qo'shish kerak.

Tanlash tamoyili. Tanlovsiz bolaning individual xususiyatlari va subyektivlikni rivojlantirish, qobiliyatlarini namoyon qilish mumkin emas. Bola doimiy ravishda tanlashi, ta'lim jarayonini tashkil etishning maqsadi, mazmuni, shakllari va usullarini tanlashda subyektiv vakolatlariga ega sharoitda yashashi va tarbiyalanishi pedagogik jihatdan ma'quldir. Aynan buning uchun maktabgacha yoshdagi guruhlarda ochiq rivojlantiruvchi muhit (rivojlantirish markazlari) zarur.

Faoliyat, ijodkorlik va muvaffaqiyat tamoyili. Bolani muvaffaqiyatga undash kerak. Bu bolaning faol hayotiy pozitsiyasini rag'batlantirish maqsadida o'yin faoliyatiga kiritishdir. Bolaning o'yinida va samarali faoliyatida ijodkorlikka maksimal darajada yo'naltirish, o'z ijodiy faoliyatda tajribaga ega bo'lishi nihoyatda muhimdir. Shaxsiy va jamoaviy ijodiy faoliyat bolaning individual xususiyatlarini aniqlash va rivojlantirishga imkon beradi. Ijodkorlik tufayli bola

o‘z qobiliyatlarini ochib beradi, o‘z shaxsiyatining “kuchli tomonlarini” bilib oladi. Faoliyatning muayyan turida muvaffaqiyatga erishish bola shaxsiyatining ijobiy tomonlarini, “Men” konsepsiyasini shakllantirishga yordam beradi. Ishonch va qo‘llab-quvvatlash tamoyili. Pedagogik faoliyatni insonparvarlik, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim va tarbiya texnologiyalari bilan boyitish muhimdir. Bolaga ishonch, o‘zini o‘zi anglash va o‘zini “men”ligiga bo‘lgan intilishlarini qo‘llab-quvvatlash, ortiqcha talablar va haddan tashqari nazorat o‘rnatmaslik kerak. Tashqi ta’sirlar emas, balki ichki motivatsiya bolani o‘qitish va tarbiyalashning muvaffaqiyatini belgilaydi.

Farqli yondashuv tamoyili – tarbiyalanuvchilarning shaxsiyatini takomillashtirishdasaamaralipedagogikyordam vazifalarihalqiladi,tarbiyalanuvchilarning psixofizik, shaxsiy qobiliyatlari va imkoniyatlarini ochishga yordam beradigan maxsus pedagogik vaziyatlarni yaratishga yordam beradi. Bolaning tabiatiga, uning sog‘lig‘iga, aqliy va jismoniy tuzilishiga, qobiliyat va moyilliklariga, idrokiga qarab rivojlanishidir.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv texnologiyalarning turlari

- ▶ tadqiqot (muammolarni izlash, kashfiyot orqali o‘rganish, tajriba); kommunikativ (munozara, nutqni rivojlantirish, fantaziya, notiqlik);
- ▶ o‘yin (o‘yin orqali o‘rganish, ertak, vaziyat, sahnalashtirish – fantaziya kirish);
- ▶ psixologik (o‘z taqdirini o‘zi belgilash – bolani tanlashga o‘rgatish, o‘zini-o‘zi boshqarish, o‘zini-o‘zi himoya qilish, o‘z-o‘zini tarbiyalash);
- ▶ faoliyat (bola bilimlarni tayyor holda emas, balki ta‘lim-tarbiya jarayonida o‘zi o‘rganadi. Ta‘lim-tarbiyani tuzilishi faol qadamlar tizimini o‘z ichiga oladi);
- ▶ refleksiya (individuallikni saqlash, ijodiy yaratuvchanlik, shaxsiylikni har qanday faoliyatda shaxs sifatida saqlab qolish, o‘zini-o‘zi aniqlash vositasi). Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida ta‘lim jarayonini tashkil etishda pedagog quyidagilarni bajarishi lozim:
- ▶ bolalarning yoshi, qiziqish va imkoniyatlarini inobatga olish;
- ▶ ta‘lim jarayonini hamkorlikdagi o‘yin, izlanish faoliyati shaklida tashkil etish;
- ▶ bolaning birgalikdagi faoliyatiga oid har qanday so‘roviga javob va yordam berish;
- ▶ birgalikdagi tashkillashtirilgan ta‘lim faoliyati davomida har bir bolaga ism-sharif bilan murojaat qilish uchun vaqt va imkoniyat topish, bajarayotgan ishiga qiziqish bildirish, rag‘batlantirish, qiyinchiliklarni yengishga yordam berish. Barcha bolalarni bu ta‘lim faoliyatida qatnashishga majburlamaslik;

- bolani o'yinlarga jalb qilish, tashabbusni uyg'otish, u bilan uning xohishistaklarini inobatga olgan holda rivojlantirish uchun turli variantlarni muhokama qilish;
- bolalarning mustaqil o'yiniga qiziqishni, bolalarning topilmalaridan, asl harakatlaridan va bayonotlaridan xursand bo'lish.

Zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llash, o'quvchilarning faolligini oshiradi va ta'limni samarali qiladi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil va guruh bo'lib ishlashini qo'llab-quvvatlaydi, shuningdek, o'quvchilarning o'rganish qobiliyatlarini optimallashtiradi.

- ✓ *Onlayn ta'lim platformalari*: Bugungi kunda onlayn ta'lim platformalarining rivojlanishi o'quvchilarga o'z vaqtida va joyidan qat'iy nazar ta'lim olish imkoniyatini beradi. Onlayn kurslar, videolar, testlar va interaktiv mashqlar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada osonlashtiradi.
- ✓ *Multimedia va simulyatsiya texnologiyalari*: Multimedia materiallari va simulyatorlar yordamida o'quvchilarga murakkab masalalarni tushuntirish va amaliyotlarni o'rgatish mumkin. Bu texnologiyalar o'quvchilarning bilimlarini amaliyotga o'tkazish va tajriba olish imkonini beradi.
- ✓ *Gamifikatsiya*: Ta'lim jarayonini o'yinlashtirish (gamifikatsiya) o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularni motivatsiya qilishga yordam beradi. O'quvchilar o'yinlar yordamida bilimlarni qiziqarli tarzda o'zlashtiradilar va ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi.
- ✓ O'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatish, ularning qarorlar qabul qilish, mantiqiy fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantirishga yordam beradi. Mustaqil fikrlash o'quvchilarga muammolarni hal qilishda yangi va samarali yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi.
- ✓ *Kritik fikrlashni rivojlantirish*: O'quvchilarga tanqidiy fikrlashni o'rgatish, ularni mustaqil ravishda tahlil qilish, baholash va xulosa qilishga undaydi. Bu jarayon o'quvchilarning analitik qobiliyatlarini oshiradi.
- ✓ *Muammolarni hal qilish*: O'quvchilarni muammolarni mustaqil ravishda yechish, o'z nuqtai nazarini bildirish va qarorlar qabul qilishga o'rgatish kerak. Bu ko'nikmalar ularni kelajakda muvaffaqiyatli va mas'uliyatli shaxslar bo'lishiga yordam beradi.
- ✓ O'quvchilarning emotsional rivojlanishini ta'minlash. O'quvchilarning emotsional holati ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Ularning psixologik holatini, hissiyotlarini boshqarish qobiliyatini rivojlantirish o'quvchilarni muvaffaqiyatli ta'lim olishga yo'naltiradi.
- ✓ *Psixologik qo'llab-quvvatlash*: O'quvchilarning psixologik holatini yaxshilash, stressni boshqarish, o'zini anglash va o'z hissiyotlarini ifoda etish ko'nikmalarini o'rgatish zarur. O'quvchilarga hissiy barqarorlikni

saqlashda yordam berish ularning ta'lim jarayoniga yanada faolroq jalb bo'lishini ta'minlaydi.

Shaxsga yo'naltirilgan jarayonini tashkil etishda pedagogning ijodkorligi muhim ahamiyatga ega. Chunki o'qituvchining ijodkorligi va o'quvchilar bilan ruhiy jihatdan yaqinlashuvini ta'minlaydi va ularni ma'naviy ahloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda, o'zi bilan o'quvchilar orasida vujudga keladigan qarama-qarshiliklarni ham yengishda unung ijodkorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu qarama-qarshiliklar aksariyat hollarda quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- o'quv dasturida ifodalangan o'quv yuklamasi bilan o'quvchilardagi individual imkoniyatlari orasidagi;

- o'quv materialining mazmunida qoida va ta'riflarning ko'pligi bilan o'quvchilarda g'oyalar, dunyoqarashlar yondashuvlarni o'rgatishga intilishi orasida; -o'qituvchining shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishdagi o'ziga xos yondashuvi bilan bu sohadagi ilmiy qarashlar orasida mavjud bo'lgan qarama qarshiliklar misolida bu faoliyat yaqqol namoyon bo'ladi.

Bunday sharoitda o'qituvchi dastlab qarama-qarshiliklarni fikran bartaraf etadi. O'zining shaxsiy, ijodiy qarashlari kutilgan samarani berishiga ishonch hosil qilgan keyin ularni pedagogik faoliyati davomida qo'llaydi.

Chunonchi:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilar o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida duch keladigan qiyinchiliklarni bartaraf eta olishi;

- o'quvchilarning bilish faoliyati natijalarini oldindan ko'ra olishi va ularning shaxsiy rivojlanishiga ko'maklashishi;

- o'quvchilarning shaxsiy rivojlanish bosqichlari izchilligini belgilashi va ularning shaxsiy takomillashish yo'llarini izlashi lozim.

An'anaviy ta'lim tizimi shaxsga yo'naltirilgan ta'limga nisbatan o'quvchilarni uzluksiz rivojlantirish sohasida bir qator mashg'ulot hisoblanadi. Chunki unda o'quv jarayonining markazida o'quv materiali turadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarda shaxsiy markazi o'rin egallaydi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning maqsadi o'quvchilarda shaxsini to'laqonli, uzluksiz va maqsadga muvofiq tarzda aqliy-intelektual, jismoniy, ma'naviy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan. Ta'limning shaxsga yo'naltiruvchanlik xususiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: mustaqillik, o'ziga xoslik, o'z-o'zini tatbiq etuvchanlik, ijodkorlikka undovchilik, shakllantiruvchilik, yo'naltiruvchanlik, fikriy ijodiylik, ta'sirchanlik, tanqidiylik, to'qnashuvchanlik, ifodalilik, dalil keltiruvchanlikni shakllantira olishida. Bu jarayonda o'quvchilarda shaxsida o'zi

va o'zgalarning hayotiga yuksak ma'naviy, madaniy nuqtayi nazaradan turib yondashish sifatлари qaror topadi.

Yuqorida aytilgan fikrlar o'qituvchiga ham aloqadordir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning ilmiy asoslarini yaratish uchun quyidagilar yo'nalishlarda ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish taqazo qiliniyapti:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlarini ochish;

- ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilarga nisbatan qat'iyatli munosabatni qaror toptirish;

- o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ko'p hadli ta'lim-tarbiya maydonlarini tashkil etish;

- umumiy o'rta ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalar va konsepsiyalar bilan ta'minlash. Yuqorida keltirilgan fikrlar bugungi kunda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash o'ta dolzarb muammo ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini samarali tashkil etish ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki ijtimoiy, emotsional va axloqiy rivojlanishlarini ta'minlaydi. Samarali ta'lim usullari orqali o'quvchilar o'zining eng yuqori potensialiga erishadi va jamiyatda muvaffaqiyatli va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanadi. O'quvchilarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi va ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi.

Samarali ta'lim usullari o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni nafaqat ma'lumotlarni o'zlashtirishga, balki mustaqil fikrlashga va ijodiy yondashuvlarni qo'llashga ham undaydi. Ta'limda individual yondashuv, interaktivlik, va faollikni oshirish o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ularning o'quv jarayonida samarali qatnashishini ta'minlaydi.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarni, masalan, onlayn ta'lim platformalarini, multimedia va gamifikatsiya texnologiyalarini qo'llash ta'limning samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning o'rgangan bilimlarini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatini beradi.

O'quvchilarga mustaqil fikrlashni o'rgatish, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va qarorlar qabul qilishda yondashuvni o'zgartirish o'quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta'minlash uchun juda muhimdir. Shuningdek, o'quvchilarning emotsional va psixologik holatini inobatga olish, ularning hissiy barqarorligini saqlash ham ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini ta'minlaydi. O'quvchilarni nafaqat bilim, balki hissiy va ijtimoiy ko'nikmalar

bilan ham ta'minlash ularning jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanishiga yordam beradi. Bundan tashqari, o'quvchilarni rivojlantirishda jamoaviy ishlarni, guruh bo'lib ishlashni rag'batlantirish, shuningdek, loyihalar asosida ta'lim berish usullari, o'quvchilarning o'zaro hamkorlikda ishlashini va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Bular ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va o'quvchilarni kelajakdagi ijtimoiy va professional hayotga tayyorlaydi. Ta'limda zamonaviy texnologiyalar, interaktiv metodlar va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar o'quvchilarning bilimlarini nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham mustahkamlashga imkon yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, o'quvchilarning umumiy rivojlanishini ta'minlaydi va ularga har tomonlama bilimli, o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatini yaratadi.

Shunday qilib, o'quvchi shaxsga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish jarayoni nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning ijtimoiy, shaxsiy va emotsional rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi. Ta'lim jarayonining samarali tashkil etilishi orqali biz nafaqat bilimli, balki jamiyatda faol va mas'uliyatli fuqarolarni tarbiyalaymiz. Bu esa kelajakda jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Indiaminov N. va b. Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim texnologiyalari. 2014

Abdullaeva, G. O'quvchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim: nazariy asoslar va amaliyot. Toshkent: Ta'lim nashriyoti. (2021).

Toshtemirovna, Tosheva Nurzoda. "Zamonaviy darslarni tashkil etishda o'qituvchining psixologik xususiyatlari." Научно-практическая конференция. 2021.

Tosheva, N. T. Steam ta'limining qo'llanishi, samaradorligi va afzalliklari

Tosheva, N. T. Zamonaviy darslarni tashkil etishda texnik vositalardan foydalanish imkoniyatlari

Tosheva, N. T. Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlari

Tosheva, N. T. Organization of educational and cognitive situations in primary grades on the basis of didactic and psychological approaches

Tosheva, N. T. Peculiarities of pedagogical technologies in the system of preschool education.

Tosheva, N. T. Ta'limda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini rivojlantirishning didaktik-psixologik xususiyatlari

Tosheva, N. T. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы.

Tosheva, N. T. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.

Tosheva, N. T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda pedagogik texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslari.

Gulzoda Boymurodova, Nurzoda Tosheva, Xurshida Ashurova. The role of trace elements in Uzbekistan's vegetation: A biogeochemical analysis.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA ERTAKLARNI SAHNALASHTIRISH ORQALI 6-7 YOSHLI BOLALARDA MA'NAVIY-AXLOQIY SIFATLARNI TARKIB TOPTIRISH METODIKASI

Tosheva N.T.

BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası professori p.f.f.d (PhD)

Qoryog'diyeva A.Sh.

BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi

1-kurs magistranti

Tayanch so'zlar: o'zbek folklori, xalq og'zaki aqliy tarbiya, ma'naviy-axloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, to'g'rilik, yaxshilik, botirlik, saxiylik, go'zallik, kamtarlik.

Ключевые слова: узбекский фольклор, народное устное интеллектуальное воспитание, духовно-нравственное воспитание, трудовое воспитание, правильность, добро, храбрость, щедрость, красота, скромность.

Key words: uzbek folklore, folk oral intellectual education, spiritual and moral education, labor education, correctness, goodness, bravery, generosity, beauty, modesty.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotida ertaklarni sahnalashtirish orqali 6-7 yoshli bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirish metodikasi, xalq folklorida ta'lim va tarbiyaga oid ilg'or pedagogik fikrlar, ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalariga xalq pedagogikasida keng o'rin berilganligi xalq og'zaki ijodi janrlarida axloq-odob haqida qimmatli g'oyalar to'g'risidagi ma'lumotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье описан метод развития духовно-нравственных качеств у детей 6-7 лет путем постановки сказок в дошкольной образовательной организации, об обучении и воспитании в народном фольклоре. В народной педагогике широкое место отведено передовым педагогическим идеям, вопросам духовно-нравственного воспитания, сведения о ценностных представлениях об этике освещаются в жанрах народного творчества.

SUMMARY:

The article describes the method of developing spiritual and moral qualities in 6-7-year-old children by staging fairy tales in a preschool educational organization, about education and upbringing in folk folklore. advanced pedagogical ideas, issues of spiritual and moral education are given a wide place in folk pedagogy, information about valuable ideas about ethics is covered in the genres of folk art.

Xalqimiz o‘z tarixiy-ijtimoiy taraqqiyoti mobaynida boy og‘zaki ijodiy meros yaratgan. O‘zbek folklorining barcha janrlari ya‘ni miflar, afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, naqllar, latifalar, loflar, tarixiy qo‘shiqlar, termalar, dostonlar, maqollar, topishmoqlar, marosim folklori va bolalar folklorining barcha janrlari, xilma-xil qo‘shiqlar, og‘zaki drama, askiya va boshqalar katta tarbiyaviy imkoniyatlarga egadirlar. Xalq folklorida ta‘lim va tarbiyaga oid ilg‘or pedagogik fikrlar ilgari surilgan. Har tomonlama yetuk, yuqori ma‘naviy-axloqli shaxsni shakllantirishning hamma tarkibiy qismlari, ya‘ni aqliy tarbiya, ma‘naviy-axloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya va nafosat tarbiyasiga xos bo‘lgan va tarbiya ishida qo‘llash mumkin bo‘lgan pedagogik ma‘lumotlar o‘zbek folklorining sanab o‘tilgan barcha janrlarida o‘z ifodasini topgan. Masalan, xalq og‘zaki ijodining boshqa namunalaridagi singari, xalq maqollarti va ertaklarida halollik, to‘g‘rilik, yaxshilik, botirlik, saxiylilik, go‘zallik, kamtarlik kabi axloqiy sifatlar yuksak baholanadi va aksincha, tekinxo‘rlik, egrilik, yomonlik, qo‘rqoqlik, baxillik, xunuklik, manmanlik singari salbiy xususiyatlar qoralanadi. Misol tariqasida bilimdonlik va ilmsizlikka oid ushbu maqollarni keltiramiz: “Bilgan o‘qir, bilmagan to‘qir”, “Bildirish uchun bilish kerak”, “Bilimsiz kishiga ish yo‘q, ilmsiz kishiga osh yo‘q”. Yoki “Farhod va Shirin”, “Uch o‘g‘il”, “Aql va oltin” ertaklarida ilm-hunar ulug‘lansa, “Yetti ahmoq” “Kuygan chol”, “Soqi mumsik bilan Boqi mumsik” kabi ertaklarda savodsizlik, ahmoqlik, fahmsizlik kabi illatlar kulgi ostiga olingan.

Ma‘naviy-axloqiy tarbiya masalalariga xalq pedagogikasida keng o‘rin berilganligi tufayli, xalq og‘zaki ijodi janrlarida axloq-odob haqida qimmatli g‘oyalar ilgari surilgan. Profecop A. Zunnunovning ta‘kidlashicha, “har bir xalq, jumladan o‘zbek xalqi ham axloq qonun-qoidalarini yaratdi va u insoniylik asosi hisoblanadi. Misol uchun, “Olim bo‘lish oson, odam bo‘lish qiyin” maqolini olaylik. Unda insonga bo‘lgan munosabat yorqin ifodalanadi. Xalq tasavvurida olim bo‘lishga nisbatan odam bo‘lish mushkuldir. Shu sababli ham qadimdan insoniylik yosh avlodni go‘zal axloqli, ma‘naviyatli qilib tarbiyalashda asosiy mezon hisoblangan va u tarbiyaning asosi sifatida hozir ham davom ettirilmoqda. Milliy maktabda ta‘lim-tarbiyani insoniylashtirish masalasi muhim o‘rin tutadi. Shunday ekan, xalq pedagogikasi manbalaridan biri bo‘lgan o‘zbek folklorining yoshlarda insoniylikni, axloqiy xususiyatlarni shakllantirishdagi imkoniyatlaridan samarali foydalanmog‘imiz zarur. Xalq pedagogikasiga ko‘ra yosh avlodda mehnatsevarlikni shakllantirish insonning aqliy yetukligi, jismoniy salomatligi va kamoloti, axloqiy pokligi va undagi nafosat xususiyatlarini vujudga kelishi bilan bog‘liqdir

Ma'naviy- axloqiy tarbiya nima va u o'z oldiga qanday maqsadni qo'ydi?

Ma'naviy- axloqiy tarbiya **birinchidan**, ijtimoiy ong shakllaridan biri, ijtimoiy tartib qoida bo'lib, bu tartib qoidalarining xatti-harakatini tartibga solish vazifasini bajaradi. 1Jumladan, axloq, adolat, saxovat, halovat, halollik, rostgo'ylik kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. U bizning kundalik ishlarimizga va ongimizga aktiv ta'sir ko'rsatib, jamiyat nomidan yaxshilik bilan yomonlik, zulm, adolat bilan adolatsizlik o'rtasidagi va insoniy munosabatlardagi maqbul va nomaqbul, man etilmaydigan va man etiladigan ishlarni, xatti-harakatlarni belgilab beradi.

Ikkinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya ijtimoiy fikr, ong bilan jamiyatda belgilab qo'yilgan odamlarning xulq atvor qoidalarining yig'indisi bo'lib, ularning bir-birlariga bo'lgan munosabatlarini, majburiyatlarni belgilab beradi. Axloq odamlarni jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy yetuk, yetuk xulq atvorining namunasi bo'lib xizmat qiladi. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarning to'g'ri tashkil etilishini ta'minlaydi. Axloq me'yorlari xulq atvorning boshqaruvchisi sifatida odob me'yorlariga yaqin turadi. Huquqqa zid xatti-harakat axloqsiz harakat deb qaraladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya odamlarni nomusli, vijdonli bo'lishga o'rgatish bilan profilaktika ishlarini ham olib boradi.

Uchinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya falsafiy kategoriya bo'lib, har bir shaxs uchun zarur bo'lgan rostgo'ylik, kamtarlik, halollik, oliyjanoblik, mehnatsevarlik, xushyorlik, odoblilik, insonparvarlik singari fazilatlarni shakllantiradi.

To'rtinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya, ijtimoiy qatlamning, xalqning ma'naviy qiyofasi, g'oyasi, ruhiyatining xarakterli xususiyati sifatida maydonga chiqadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning eng asosiy vazifasi fuqarolikni shakllantirishdan iboratdir. "Eng muhimi,-deb yozgan yedi V.A.Suxomlenskiy fuqorolikni tarbiyalashdir, chunki bu butun tarbiyaviy ishlarning mag'zi, o'zagi hisoblanadi". Maktabgacha ta'lim tashkilotida tarbiya jarayonining samarali kechishida tarbiyachilarning ta'sirchan pedagogik vositalardan foydalana olishlari ham muhim ahamiyatga ega. Muammoni nazariy va amaliy jihatdan tahlil etish natijasida bolada ma'naviy- axloqiy tarbiyani amalga oshirishda quyidagi tarbiyaviy vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligiga ishonch hosil qilindi:

- 1) xalq pedagogikasi g'oyalaridan keng foydalanish;
- 2) xalq og'zaki ijodi namunalari (ertaklar, topishmoqlar, maqollar,afsonalar, dostonlar, xalq qo'shiqlari, pand-nasihatlar, o'gitlar);

3) taniqli kishilarning(faylasuflar, allomalar) hayoti va faoliyatiga oid ibratli misollar;

4) oilaviy an'analar, urf-odatlar(beshikka belash marosimi), milliy o'yinlar (besh tosh o'yini, varrak uchirish, arqon tortish), udumlar (oila a'zolari uchun ahamiyatli bo'lgan sanalami nishonlash, o'tganlarni yod etish va hokazolar);

5) kexsa avlod vakillari(bobo-buvilarimiz), ota-onalar hamda katta yoshli oila a'zolarining shaxsiy namunasi;

6) xalq og'zaki ijodi namunalarini (masal, ertak,hikoyalar) multimedia, animatsion videoroliklar hamda multfilmlar vositasida;

7) oila va oila tarbiyasiga oid ilmiy, ilmiy-ommabop va ommabop asarlar;

Barchamizga ma'lumki, ezgu g'oyalarni targ'ib etuvchi hikoyalar, ertaklar maktabgacha yoshdagi bolalarning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Shu bois har bir oilaning ham kitob javonida ertaklar to'plamining bo'lishi maqsadga muvofiq. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ham maktabgacha yoshdagi bolalar uchun oilada mutola qilishlari, hamda boshlangich ta'limni olishlari uchun "kamalakning yeti jilosi" nomli kitoblar to'plami taqdim etib boriladi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad bolalarning kitobga mehr qo'yishi hamda ularning ma'naviy, axloqiy dunyosini boyitishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarni harakatga undaydigan, o'z kuchiga ishonch, hamma narsani ijobiy tomonini izlashga, axloqiy sifatlarni o'zlashtirishga odatlantiradigan ertaklarni aytib berish ma'quldir.

Shuningdek o'zbek xalq ertaklarini sahnalashtirish maktabgacha yoshdagi bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirishda keng imkoniyatlarga ega, degan xulosaga keldik. Mashg'ulotlarning tuzilishida mavzu, ko'zlangan tarbiyaviy maqsad, qo'llanadigan metod va ko'rgazmali qurollar, matnni emotsional tarzda so'zlab berish, suhbat (bunda mehnatsevarlik, insonparvarlik, do'stlik, mas'uliyatlilik mazmuniga kiradigan axloqiy sifatlarga urg'u berish), o'zbek xalq ertaklardan parchalarni rollarga bo'lib ijro etish, rasmlar asosida bayon qilish kabilar ko'zda tutildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida katta yosh guruhida ertaklarni o'rganish hamda sahnalashtirish mashg'ulotlari quyidagicha tuzilishga ega bo'ldi:

1. Bolalarda ertaklarning mazmuniga qiziqish uyg'otish, undagi ma'naviy-axloqiy sifatlarni ajratib ko'rsatish maqsadida og'zaki hikoya qilib berish,she'riy tarzda o'qib berish, sahnalashtirish orqali bolalarda his-hayajon uyg'otish.

2. Bolalardan ertak mazmunidagi axloqiy fazilatlarini bir-biridan so'rashlari,tahlil qilishlari orqali o'zlashtirishni talab etish.

4. Ertak mazmunini bolalaming o‘z so‘zlari, harakatlari bilan tushunishlariga erishish maqsadida nutqiy faoliyatni yo‘lga qo‘yish.

5. Ertak mazmuni asosida bolalaming mehnatsevarlik, insonparvarlik, do‘stlik, mas’uliyatlilik haqidagi tushunchasini kegaygaytirish va rivojlantirish, amaliy faoliyatda bunga amal qilishlari uchun ma’lum tarbiyaviy vaziyatlarni yaratish va tahlil qilish.

6. Ertak asosida yoki mazmunan shu mavzuga yaqin bo‘lgan multimedia vositasida videoroliklar, animatsion filmlar, multfilmlar namoyish qilish yo‘li bilan mashg‘ulotda muammoli vaziyat yaratish va bolalarni undan chiqish yo‘lini topishga undash.

O‘zbek xalq ertaklari asosida olib borilgan mashg‘ulotlarda quyidagi maqsadlarni ko‘zda tutdik:

1. Ertak mazmunida ifodalangan ma’naviy-axloqiy sifatlarni anglash, his etish, ularga nisbatan bolalarda hissiy-emotsional munosabatni hosil qilish.

2. Bolalarning ertakdan keltirilgan parcha mazmunida tasvirlangan axloqiy fazilatlarni ajrata olishiga, tushuna bilishiga erishish.

3. Ertaklardagi qahramonlarni fazilatiga qarab bir-biridan farqlay bilishga, hamdardlik, rostgo‘ylik, hamisha yordamga saxaylik, kamtarlik, xushmuomalalik yuksak insoniy fazilatlar ekanligini anglashga erishish va uni ifodalovchi harakatlar aks etgan vaziyatlarni vujudga keltirib, bolalarni shu vaziyatlarda ishtirok etishiga erishish.

4. Bolalarni ertaklarda aks etgan voqea-hodisalarni hayotiy faktlarga, odamlarning o‘zaro munosabati, o‘zi va o‘rtoqlarining xulqi va munosabatiga taqqoslashga undash.

5. Bolalarni atrofdagilarning axloqiy fazilatlarini baholay olishga o‘rgatish.

6. Ertaklardagi mazmun va g‘oyadan bolalarning mustaqil xulosa chiqara olish darajasini aniqlash.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda ma’naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirishda ertaklardan foydalanish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirish, har bir bosqichni alohida-alohida loyihalash, kutiladigan natijalarni aniq belgilash mazkur jarayonning samarali amalga oshirishga imkon beradi.

Sahnalashtirish o‘yinlari, bu bolalarning mustaqil ijodiy o‘yin turi bo‘lib, unda badiiy asar va hikoyalar bolalar tomonidan rollarga bo‘lib ijro etiladi. Bu o‘yinlar bolalarda iroda, intizom va o‘z xatti-harakatlarini boshqara olish, boshqalarning harakatlari bilan hisoblashish kabi ijobiy ma’naviy xislatlarni shakllantiradi. Sahnalashtirish o‘yinlarida bolalar o‘yin jarayoniga kirib boradilar, voqea va ertak qahramonlarining ichki hayotiga bevosita aloqador

bo'lgan qahramonlik, jasurlik, mehribonlik, jonbozlik, jonkuyarlik kabi ijobiy fazilatlarni o'zlarida yaqqol namoyon qiladilar. Bu jarayonda bolalarning nutq faolligi, lug'at boyligi, dunyoqarashi kengayib boradi. Sahnashtirish uchun badiiy asar, ertaklar tanlash katta yoshdagilardan bolalarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari, istaklarini hisobga olishni talab etadi.

Adabiy asarlarni tanlashda quyidagi talablar qo'yiladi:

1. Mazmunining g'oyaviy-ma'naviy barkamolligi.
2. Badiiy jihatdan mazmundorligi.
3. Asardagi qatnashchi va rollarning soni (qancha ko'p bo'lsa, asar shuncha ahamiyatlidir).
4. Mazmuni yaxshi bo'lishi bilan birga, unda harakat turlarining ham ko'p bo'lishi.
5. Ifodali o'qishga mos bo'lishi.

6. Mazmuni qiziqarli, hayot bilan bog'langan bo'lmog'i.

Bolalar xalq ertaklarini sahnalashtirishni yaxshi ko'radilar. Masalan,"

"Sholg'om" "Zumrad va Qimmat" "Bo'g'irsoq" va boshqalar. Bolalar boshqa xalq ertaklarini ham turli usullarda qo'g'irchoq, soya, stol teatri orqali sahnalashtirishga ehtiyoj sezadilar. Badiiy asarni eslab qolishlari uchun uni qayta o'qib berish, sahna ko'rsatish, rasmlar namoyish etish, didaktik o'yinlardan foydalaniladi.

Sahnalashtirish o'yinlari qiziqarli o'tishi va uzoq vaqt davom etishi uchun kerakli jihozlar tayyorlanishi va unga to'g'ri rahbarlik qilinishi kerak. Kattalar o'yin rejissori rolini amalga oshira borib, bolalarning xatti-harakatlari, qobiliyatlari, intilishlarini hisobga olib boradilar. O'yinda faol ishtirok etgan bolalarni alohida rag'batlantirilib, kelgusida qaysi asarlarni sahnalashtirish kerakligini aniqlaydilar. Biz maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi (6-7yosh) bolalarning xalq og'zaki ijodi vositasi orqali ma'naviy-axloqiy xislatlarni tarkib toptirishni quyidagicha tasnifladik.

2.1.-rasm. 6-7 yoshli bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni tarkib toptirish

Insonparvarlik hissinı tarbiyalash. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tarbiyalanadigan ma'naviy-axloqiy xususiyatlar, xulq-atvor qoidalarini orasida insonparvarlik hissi muhim o'rin tutadi. Insonparvarlik hissi axloq normalari va qoidalarini o'rgatish asosida rivojlanadi. Buning uchun bolalarni yaxshi ishlarni qilishga o'rgatib borish kerak. Insonparvarlikni tarbiyalashda bolalarning yoshini e'tiborga olish zarur. Kichik bolaga yaxshi bo'l deganingiz bilan yaxshi bo'lib qolmaydi, chunki yaxshilik bilan yomonlikni to'g'ri tahlil qilishga uning hayotiy tajribasi yetishmaydi. Bu yoshdagi bolalarni yaxshi ishlar qilishga o'rgatiladi: yiqilib tushgan bolani turg'azib qo'yishga yordam berish, uning

Yaxshi xislatlar

- sabr qanoatlilik, saxiylik, shijoat, muloyimlik, sirini saqlay bilishlik, kamtarlik, ilm – ma'rifatli bo'lish, adolatlilik, do'stlik, vafodorlik, mehribonlik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik.

Yomon xislatlar

- yolg'ochilik, rashk, o'ch olish, adovat, bo'xton, irodasizlik, zo'ravonlik, axloqsizlik.

Insoniy fazilatlar

- jasurlik, chidamlilik, ahillilik, ziyraklik, o'zaro hurmat hissi, odamiylik.

ustki kiyimlarini qoqib qo'yish, yupatish, o'simlik va hayvonlarni parvarish qilish, o'yinchog'ini o'rtog'iga berib turish, tik turgan kishiga joy ko'rsatish, eng muhimi boshqalarga ko'rsatgan xizmatidan xursand bo'lishga o'rgatish.

Kamtarlik, to'g'ri, halollik va quvnoqlik xususiyatlarini tarbiyalash.

Bu xususiyatlar sog'lom shaxsni tarbiyalashning eng muhim omillaridan hisoblanadi. Kamtarlik har bir kishining eng muhim va oliyjanob fazilatlaridan biridir. Bu asosan, maktab yoshidan tarbiyalanadi. Ammo maktabgacha yoshdan boshlab, bolalarga kamtarlik hissini singdirib, manmanlik, takabburlik va maqtanchoqlikni yo'qotib borish zarur. Maktabgacha yoshdagi bolalar o'zlarini boshqa bolalardan ustun qo'yishga urinadilar, ba'zan ota-onalarining kasbi bilan ham maqtanadilar. Bunday holatda ota-onalar bilan tegishli ish olib borish, bolalarga har bir kasbning zarurligi va muhimligini aniq misollar bilan tushuntirish zarur. Bolalar ayrim ishlarning uddasidan chiqib, boshqa bolalarni kamsitsalar, tarbiyachi bolaga biror narsani bilmagan o'rtog'iga o'rgatish kerakligini, o'z-o'zini maqtash yarashmasligini tushuntiradi. Sofdillik va rostgo'ylikni tarbiyalash yolg'ochilik, vijdonsizlik paydo bo'lishining oldini olish va unga qarshi kurash bilan uzviy bog'liqdir. Ba'zi bolalar o'zlari to'qigan, kattalardan eshitgan ertaklarini tushlarida ko'rgandek qilib ko'rsatishga urinadilar. Bunday holda ham urishmasdan "Ertak" to'qishni yaxshi bilgani uchun maqtash kerak. Shunday qilib, bolalardagi xarakteming ijobiy namunalarini, ularning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning hamma samarali usullari bilan tarbiyalanib borilsa, ijobiy natijalarga erishish mumkin.

Vatanparvarlikni, Vatanga muhabbatni tarbiyalash. Vatanga muhabbat eng chuqur xislardan biridir. Bizning davlatimizda Vatanga muhabbat hissi baynalminalchilik hissi bilan uyg'unlashib ketgan. Vatanga muhabbat hissi maktabgacha yoshdagi bolalarda kattalar tomonidan bolalarning ruhiy taraqqiyotini, ular tafakkurining aniq va obrazlilikini e'tiborga olgan holda ma'lum izchillik bilan tarbiyalanib boriladi. Shuning uchun bu yoshdagi

bolalarda Vatanga muhabbat hissini, ularga yaqin va tanish bo'lgan aniq faktlar, yorqin misollar orqali tarbiyalab boriladi.

Baynalmilal tarbiya. Respublikamizda turli millat vakillari yashaydi. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarda baynalmilalchilik, xalqlar do'stligi hislarini tarbiyalab borish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarni baynalmilalchilik ruhida tarbiyalash asosida ularda boshqa millat va xalqlarga ijobiy munosabat, turli xalqlar hayotiga qiziqish hissini paydo qilish maqsadi yotadi. Bunday his-tuyg'ularni rivojlantirish, asosan, taqlid qilish orqali mukammallashib boradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga baynalmilalchilik his-tuyg'ularini shakllantirishda qardosh millat vakillari bilan uchrashuvlar o'tkazish, maxsus mashg'ulotlarda ularning urf-odatlarini, madaniyati, san'ati, tabiati to'g'risidagi adabiyotlarni o'qib berish, suhbat o'tkazish, rasmlar ko'rsatish, diafilmlar namoyish etish, turli millat bolalari hayoti to'g'risidagi hikoyalarni o'qib berish foydali bo'ladi.

Umuman olganda maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash ularda sabr qanoatlilik, saxiylik, shijoat, muloyimlik, sirini saqlay bilishlik, kamtarlik, ilm-ma'rifatli bo'lish, adolatlilik, do'stlik, vafodorlik, mehribonlik, rostgo'ylik, mehnatsevarlik kabi ijobiy sifatlarini shakllanadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni//lex.uz/docs/4312785

Safarov Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: «Mumtoz so'z», 2010. 22

O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T., «Musiq» 2010.

Toshtemirovna, Tosheva Nurzoda. "Zamonaviy darslarni tashkil etishda o'qituvchining psixologik xususiyatlari." Научно-практическая конференция. 2021.

Tosheva, N. T. Socio-historical traditions and modern approaches of book reading and library development and library culture in uzbekistan

Tosheva, N. T. Kichik maktab yoshdagi bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda mtt va oila hamkorligi

Tosheva, N. T. Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarning o'ziga xos xususiyatlari

Tosheva, N. T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatlarini rivojlantirishda o'quv vaziyatlarining pedagogik ahamiyati

Tosheva, N. T. Peculiarities of pedagogical technologies in the system of preschool education.

Tosheva, N. T. Бошланғич таълим жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини жадаллаштиришнинг педагогик асослари

Tosheva, N. T. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы.

Tosheva, N. T. Бошланғич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.

Tosheva, N. T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda pedagogik texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslari.

O'QUVCHI SHAXSIGA YO'NALTIRILGAN O'QUV-BILUV JARAYONINI TASHKIL ETISHDA QO'LLANILADIGAN INTEFAOL METODLARNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Tosheva N.T.

BuxDPI Pedagogik ta'lim kafedrası professori p.f.f.d (PhD)

Baqoyeva M.T.

*BuxDPI Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi
1-kurs magistranti*

Tayanch so'zlar: intefao metodlar, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayoni, hissiy-aqliy, guruhlar bilan ishlash", "Munozara", "Muammoli o'qitish", "Aqliy hujum".

Ключевые слова: интерактивные методы, учебно-познавательный процесс, ориентированный на личность студента, эмоционально-психический, работа с группами», «Дискуссия», «Проблемное обучение», «Мозговой штурм».

Key words: interactive methods, learning-cognitive process focused on the student's personality, emotional-mental, working with groups", "Discussion", "Problem teaching", "Brainstorming".

РЕЗЮМЕ:

Maqolada o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishda qo'llaniladigan intefao metodlarning pedagogik va psixologik ahamiyati, ta'lim jarayonida darsning hissiy-aqliy muhitini turli usullar bilan saqlab turish mumkinligi, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil qilishning psixologik asosi sifatida hissiy-aqliy muhitni yaratish imkoniyatlari to'g'risidagi ma'lumotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается педагогическое и психологическое значение интерактивных методов, используемых в организации учебного процесса, ориентированных на личность обучающегося, умение различными способами поддерживать эмоционально-психическую атмосферу урока в ходе учебного процесса, Освещен путь к личности студента информации о возможностях создания эмоционально-психической среды как психологической основы организации целенаправленного учебного процесса.

SUMMARY:

In the article, the pedagogical and psychological importance of interactive methods used in the organization of the educational process focused on the personality of the student, the ability to maintain the emotional and mental atmosphere of the lesson in different ways during the educational process, the way to the personality of the student information about the possibilities of creating an emotional-mental environment as a psychological basis for organizing a focused educational process is highlighted.

O'quvchi shaxsi, uning mustaqil bilish faoliyati ta'lim jarayonida rivojlanib borishi tufayli ta'limni tashkil etishni takomillashtirishga ehtiyoj tug'iladi. Shu tariqa ta'lim jarayonini mazmunan umumlashtirish konseptsiyasi, muammoli ta'lim, aqliy faoliyatni bosqichlab shakllantirish nazariyasi, ta'limda hamkorlik faoliyati kabi g'oyalar yuzaga keladi. Bu hol avtoritar pedagogika o'z o'rnini hamkorlik pedagogikasiga berishini taqozo etadi. Endi o'qituvchi o'quvchining rahnamosi, eng yaqin odami, hamdardi. Shuning uchun ham shaxsga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayoniga yangicha pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar jadal sur'atlar bilan kirib bormoqda.

Ta'limda interfaol metod – bu o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida ta'limni o'zlashtirish munosabatlarini yanada kuchaytirish, faollashtirish demakdir.

Pedagogik texnologiya ta'lim tizimida mazmunan unga tegishli bo'lgan dasturlar, darsliklar va o'quv qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar va texnik vositalarni umumlashtirish jarayonidir.

O'quvchilarda hissiyot dinamikasini maqsadga muvofiq ravishda yo'naltiruvchi milliy g'oyani o'zlashtirishga undovchi turli adabiy kechalar, uchrashuvlar tashkil qilish, u yoki bu davrdagi ishtirokchilar faolligini oshirishga xizmat qiluvchi barcha ta'limiy va tarbiyaviy metodlardan oqilona foydalanish bilim samaradorligini oshirishning muhim omilidir. O'quvchilarni boshlang'ich sinflardan oqilona interfaol pedagogik texnologiyalarning ular yoshiga mos elementlarini qo'llab, darslarni tashkil etish o'quv-biluv jarayonini faollashtirish va jadallashtirishda katta ijobiy natijalar berayotganini ko'rsatadi.

Interfaol pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan o'quv-biluv jarayonining afzalliklari shundan iboratki, bunday darslar tizimi tafakkurni charxlaydigan, Vatanga cheksiz muhabbat, sadoqatni, fuqarolik axloqi va demokratik madaniyatni shakllantiruvchi fan asosi bo'lib xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quv predmetlarini o'qitishda “Guruhlar bilan ishlash”, “Munozara”, “Muammoli o'qitish”, “Aqliy hujum” kabi metodlar, shuningdek jadvallar bilan ishlash, mustaqil fikrni ifodalaydigan yozma ishlar, insholar yozish o'quvchilar faolligini oshiradi. Bu metodlar asosida olib borilgan ana shunday darslar vaqt tejamkorligi bilan birga, yangi bilimlarni o'quvchiga yetkazib beradi, shuning bilan birga bolani o'ylantiradigan, chuqur mushohadaga undaydigan, butun diqqat e'tiborini o'ziga jalb qila oladigan, muammoli vaziyatlar, bahs-tartishuvlarda to'g'ri xulosalar bilan vaziyatdan chiroyli chiqib keta oladigan va olgan bilimlarini boshqa mavzular bilan bog'lab, umumlashtiradigan sharoitga ega bo'ladi.

Shaxsga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida o'quvchilar faolligini oshiruvchi o'qitish metodlaridan biri “Kichik guruhlarda ishlash” metodidir. Bu so'nggi yillarda Yevropa mamlakatlarida keng ommaviylik tusini olgan

o'qitish metodidir. Masalan, Daniyada birorta ham ma'lumot yoki kasb guruhiy ishsiz egallanmaydi. Kam sonli (4-6 nafar) o'quvchilarning qandaydir muhim o'quv jarayonida ishtirok etishi va ularning hamkorlikdagi faoliyati bunday mashg'ulotning samarasini belgilaydi. Bajarilish darajasi va uning sifatini o'qituvchi nazorat qiladi. Guruhlarga berilgan vazifalar bosqichma-bosqich navbatlanishi ya'ni galma-gallanishi lozim. Guruhlar bir jinsli (o'g'il bolalar, erkaklar yoki qiz bolalar, ayollar) va ikki jinsli (har ikki jins vakillaridan iborat) bo'lishi mumkin. Ta'lim yo'nalishi va pedagogik maqsad hamda vazifalardan kelib chiqqan holda bunday guruhlar xususiy holat uchun shakllantiriladi.

Guruhiy ish kengroq joy va siljitoladigan o'quv mebellarini talab qiladi. O'qituvchining nazorati barcha guruh uchun baravar bo'lishi lozimligi ham qiyinchilik tug'diradi. Bunda o'quvchilar kichik guruhlarga bo'linib ishlaydilar va bu jarayonda har bir guruh bir-biridan o'rganishga, o'rganganlarini o'z salohiyatlari doirasida baholashga, turli vaziyatlarda bilimlarni qadrlab, xulosa chiqarishlariga imkon yaratiladi.

Ushbu metodni quyidagicha qo'llash mumkin:

1. Faoliyat yo'nalishi aniqlanadi. Muammodan bir-biriga bog'liq bo'lgan masalalar belgilanadi.

2. Kerakli asos yaratiladi. O'quvchilar mazkur muammo haqida tushunchaga ega bo'lishlari kerak (ta'limning bu metodida rangli, lavhali suratlar, mavzuga oid 5-6 daqiqalik ekranlashtirilgan hujjatli filmlar namoyish etilib, qaltis vaziyatlarda "Shu holatda men nima qila olar edim?", "Nima qilmoq to'g'ri bo'lardi?" kabi).

3. Guruhlar belgilanadi. O'quvchilar 5-6 ishtirokchidan iborat guruhlar tuziladi. Aniq ko'rsatma, topshiriq bo'yicha ishga kirishiladi. O'qituvchi har bir guruh faoliyatini qo'llab-quvvatlab, yo'naltirib turadi.

4. Darsyakuni muhokama qilinadi, o'quvchilar baholanadi, rag'batlantiriladi.

Shaxsga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonida o'quvchilar faolligini oshiruvchi o'qitish metodlaridan yana biri munozara metodidir. Ko'pchilik o'quv predmetlari va ularning mavzulari ta'lim standartlari, o'qitish dasturlari, o'quv rejasi va ta'lim muassasasining o'ziga xosligiga bog'liq ravishda hamda tinglovchilar (bilim oluvchilar) kontingenti bilan aloqadorlikda munozara tarzidagi o'quv mashg'ulotlarini taqozo etadi. Birinchidan, tinglovchilar faolligi ta'minlanadi. Ikkinchidan, shubhali vaziyatlarga o'rin qoldirilmaydi. Uchinchidan, bilim oluvchilarning istak-xohishlari to'la qondiriladi. Eng muhimi, bunday sharoitda o'quv materiallari to'la-to'kis o'zlashtiriladi. Asoslar, xulosalar, hukmlar va tasavvurlar mukammal ko'rinish va mazmunda bo'ladi. Ko'rsatma va ta'kidlarning ishonchliligi yuqori darajada bo'ladi.

Munozara ikki turli bo'ladi:

- boshqariladigan;

- erkin munozara.

Boshqariladigan munozarada o'qituvchining ishtiroki sezilarli darajada bo'ladi, lekin bu ishtirok uning o'quv jarayonidagi hakamlik mavqeidan oshib ketmasligi lozim. Erkin munozara esa bilim beruvchi va oluvchilarning demokratik tarzidagi ishtiroki bilan o'tkaziladi. Bu har ikki turdagi munozaralarda o'quv haqiqati birinchi o'rinda turadi. Ilmiy bilimlar jonli mushohada, abstrakt tafakkur orqali nisbiy va absolut haqiqat yo'li bilan qo'lga kiritilishini hisobga olinsa, bilish jarayonining taraqqiyotini belgilovchi tushuncha, kategoriya, faraz, xulosa, qoida, nazariya, qonun va qonuniyatlar munozara davomida mazmunan buzilmasligi muhimdir. Erkin munozarani anarxiyaga aylantirmaslik eng muhim pedagogik vazifadir. Uning o'quv qimmatini boshqariladigan munozaradan kamroq baholab bo'lmaydi.

Munozara mashg'ulotlari uchun quyidagi shartlarning bajarilishi muhimdir:

- reglamentga rioya qilish;
- boshlashdan oldin chuqur fikriy tahlil qilish;
- ishtirokchilarning maksimal miqdordagi sonini qo'lga kiritish;
- o'qituvchining o'quvchilariga nisbatan hukmron bo'lmasiligi.

Passiv o'quvchilarning ishtirokini ta'minlash-aksariyat o'qituvchilar uchun amalda bajarib bo'lmaydigan jarayondir. Ularni jonlantirish uchun:

- savollar beriladi;
- har bir shaxsning xususiy fikri so'raladi;
- to'g'ri javoblar rag'batlantiriladi;
- noto'g'ri javoblar va xatolar to'g'rilanadi va fikrlar to'ldiriladi.

Munozaraning natijasini o'qituvchi oldindan loyihalashi lozim. Bunda oraliq jarayonlar ikkinchi pozitsiyada turadi. Yakuniy xulosalar ilmiy bilish nazariyasiga zid kelmasligi o'qituvchining kasbiy salohiyati bilan ta'minlanadi. Munozaraning muvaffaqiyati o'quvchilarning qiziqishi, bilimi, ahilligi, hur fikrliligi va jamoadagi sog'lom pedagogik-psixologik muhitga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi. Bunda har bir o'quvchi muammoli masala ustida ishlaydi. Guruh qatnashchilarining har bir a'zosi o'z fikrini erkin aytish imkoniyati, sharoiti yaratib berilishi kerak. So'ng qatnashchilar bildirgan fikr va munosabatlar guruhlashtirilib, tahlil qilinadi.

"Aqliy hujum" biror muammoni yechishda ishtirokchilar tomonidan bildiriladigan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum yechimga kelinadigan eng samarali metoddir. Bu metod orqali shaxsni ijodiy-texnik qobiliyatini o'stirish, rivojlantirish, ularning o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish mumkin. Buning uchun ishtirokchilarga, haqiqatdan yiroq bo'lgan takliflarni qabul qilsalar ham, ijodiy yondoshishlari uchun yordam beriladi; hamma fikr va takliflar, ular qanchalik g'ayrioddiy tuyulmasin, yozib boriladi; vaqt belgilanadi,

bir-birlari bilan ishlab chiqqan takliflar o'rtoqlashadi. Bu metodni qo'llash rivojlangan davlatlarda yaxshi natijalar bergan.

«Aqliy hujum» metodining bosqichlari:

1. O'quvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo'yicha o'z javoblarini (fikir, mulohaza) bildirishlarini so'raladi;

2. O'quvchilar savol bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi;

3. O'quvchilarning fikr-g'oyalari (magnitafonga, videotasmaga, rangli qog'ozlarga

yoki doskaga) to'planadi;

4. Fikr-g'oyalar ma'lum belgilar bo'yicha guruhlanadi;

5. Yuqorida qo'yilgan savolga aniq va to'g'ri javob tanlab olinadi.

“Bumerang” texnologiyasi. Mazkur texnologiya bir mashg'ulot davomida o'quv materialini chuqur va yaxlit holatda o'rganish, ijodiy tushunib yetish, erkin egallashga yo'naltirilgan. U turli mazmun va xarakterga (muammoli, munozarali, turli mazmunli) ega bo'lgan mavzularni o'rganishga yaroqli bo'lib, o'z ichiga og'zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi hamda bir mashg'ulot davomida har bir ishtirokchining turli xil topshiriqlarni bajarishi, navbat bilan o'quvchi yoki o'qituvchi ro'lda bo'lishi, kerakli ballni to'plashiga imkoniyat beradi.

«Bumerang» texnologiyasi tanqidiy fikrlash, mantiqni shakllantirishga imkoniyat yaratadi; xotirani, g'oyalarni, fikrlarni, dalillarni yozma va og'zaki shakllarda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ta'lim bilan bir qatorda mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

- jamoa bilan ishlash mahorati;
- muomalalik;
- xushfe'llik;
- ko'nikuvchanlik;
- o'zgalar fikriga hurmat;
- faollik;
- rahbarlik sifatlarini shakllantirish;
- ishga ijodiy yondashish;
- o'z faoliyatining samarali bo'lishiga qiziqish;
- o'zini xolis baholash.

Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Ochiq savollar – bu savollar muomala, so'zlashuvni davom ettirishga imkon beradi. Ularga qisqa, bir xil javob berish mumkin emas.

Yopiq savollar – bu savollar oldindan «ha»yoki «yo'q» tipidagi to'g'ri, ochiq, javoblarni berishni ko'zda tutadi.

Ko'ndalang so'roq – bir-biriga guruhlab beriluvchi qisqa va aniq savollar qatori bo'lib, bu o'ziga xos axborotlar izlash hamda dalillarni, opponentlar pozitsiyasini aniqlash va muayyan qarorlar qabul qilish uchun ajoyib imkoniyatdir. Ko'ndalang so'roq paytida munozaraga kirishish mumkin emas. Bu vaqtda faqat savollar beriladi, munozaraga kirishilmaydi.

«6x6x6» metodi. Ushbu metod yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarining har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. «6x6x6» metodi asosida tashkil etilayotgan mashg'ulotda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rtaga tashlangan muammo (masala)ni muhokama qiladi. Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruhlarining har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo (masala) yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

«6x6x6» metodining afzallik jihatlari quyidagilardir:

- 1) guruhlarining har bir a'zosini faol bo'lishga undaydi;
- 2) ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;
- 3) guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi;
- 4) ilgari surilayotgan bir necha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga o'rgatadi.

Eng muhimi mashg'ulot ishtirokchilarining har biri qisqa vaqt (20 daqiqa) mobaynida ham munozara qatnashchisi, ham tinglovchi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat olib boradi. Ushbu metodni 5, 6, 7 va hatto 8 nafar o'quvchidan iborat bo'lgan bir necha guruhlarda ham qo'llash mumkin. Biroq yirik guruhlar o'rtasida «6x6x6» metodi qo'llanilganda vaqtni ko'paytirishga to'g'ri keladi. Chunki bunday mashg'ulotlarda munozara uchun ham, axborot berish uchun ham bir muncha vaqt talab etiladi. So'z yuritilayotgan metod qo'llanilayotgan mashg'ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzu (muammo)ni muhokama qilish imkoniyati mavjud.

O'quv jarayonida insonparvarlik tamoyiliga mos eng ilg'or zamonaviy texnologiyalar yuqoridagi kabi izlanish, ishchan o'yinlar, "Guruhli bahs" kabi metodlardan mohirlik bilan foydalanish o'z samarasini beradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'qish darslarida ijodiy o'qish metodi tarkibida o'qituvchining ifodali o'qishi, o'quvchilarning ifodali o'qishi, taqqoslash, badiiy idrok etish usullari qo'llaniladi va u evristik suhbat bilan aloqada olib boriladi. Reproduktiv metod esa o'qituvchining axboroti, bilimlarni o'quvchilarga yetkazishda

muammoli vaziyatlar yaratib, ularni ijodkorlikka, mustaqil fikrlashga yo'naltirishda yuqori natija beradi. Bunda o'quvchilar asarlarni tahlil etishda induktiv va deduktiv metod, ya'ni oddiydan murakkabga va aksincha, murakkab vaziyatlardan oddiyga qarab boriladi.

Eng avvalo, o'qituvchi o'quvchilarning qiziqishlarini oshirish uchun darslarning mazmun va sifatiga e'tibor beradi. Buning uchun bolalarni fikrlashga, ularni faollashtirishga harakat qiladi. O'quvchini tayyor bilim qabul qiluvchi emas, balki sinfda o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish uchun munozara qilishga yo'llaydi.

Shaxsga yo'naltirilgan o'quv vaziyatlari o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etish usul va metodlari bilan uzviy bog'liq. Bunday o'quv-biluv jarayonlarining shakllari turlicha. Ular orasidan alohida e'tibor dars jarayonida o'qituvchi-o'quvchi hamkorligining tadqiqot-izlanish metodlari hamda diologli shakllariga qaratiladi, shuningdek, ko'rgazmali, amaliy, reproduktiv va boshqa metodlar ham qo'llaniladi. Bunday mashg'ulotlarning shakl va usullari bevosita shaxs faoliyatiga yondashuv konsepsiyasi va tamoyillariga mos kelib, ular bola ichki dunyosi, tafakkuri va shaxsiy hayotiy tajribasini maksimal darajada faollashtirishga xizmat qiladi. Shu sababdan o'qitishda noan'aviy modellar ishlab chiqilmoqda.

O'qitishning noan'anaviy modellari. Bu modellarni shartli ravishda 3 ga ajratish mumkin.

- hamkorlikda o'rganish modeli
- modellashtirish
- o'rganishning tadqiqot modeli.

Bu modellar asosan, o'quvchi shaxsiga qaratilgan bo'lib, ularni boshqacha qilib markazda o'quvchi turgan ta'lim modellari deb ham atashadi.

Modellashtirish – real hayotda va jamiyatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlarni ixchamlashtirilgan va soddalashtirilgan ko'rinishini (modelini) sinfxonada yaratish va ularda o'quvchilarning faol qatnashishi va faoliyat evaziga ta'lim olishini ko'zda tutuvchi metod.

Hamkorlikda o'rganish modeli – o'quvchilarni mustaqil guruhlarda ishlashi evaziga ta'lim olishini ko'zda tutadigan usuldur.

O'rganishning tadqiqot modeli – o'quvchilarni muayyan muammoni yechishga yo'naltirilgan, mustaqil tadqiqot olib borishini ko'zda tutuvchi metod.

O'qitish jarayonidagi mavjud an'anaviy ta'lim bilan qurollangan ta'lim muassasalari endilikda o'z oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmani amalga oshirishga o'zgarish qilmog'qa.

Taniqli pedagog olim M.N. Maxmutovning fikriga ko'ra, o'quv jarayonini tashkil etishning an'anaviy sxemasi o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini yetarli

darajada rivojlantira olmaydi, ularning bilimga bo'lgan ehtiyojlarini, fanga bo'lgan qiziqishlarini qondira olmaydi, faol fikrlashni hamda bilishni e'tiqodga, e'tiqodni esa ongli ijtimoiy maqsadga muvofiq faoliyatga aylantirishni ta'minlay olmaydi.

O'qituvchilarning ilg'or tajribalari yoritilgan materiallarni o'rganish, shuningdek, kuzatishlar va suhbatlardan ma'lum bo'lishicha, ularning ko'pchiligi o'z amaliy faoliyatlarida kuchsiz avtoritar motivga asoslangan bir xildagi o'qitish jarayonlarini qisman o'zgartirgan holda foydalanishadi. Bunday hollarda o'zlashtirishning yuqori darajasiga deyarli erishib bo'lmaydi.

Noan'anaviy ta'lim jarayonida o'quvchilar va o'qituvchilar munosabatining o'ziga xos jihati o'quvchilar mustaqilligi va o'quv faoliyatini boshqarish emas, balki hamkorlikda tashkil etish, ta'lim olishda majburlash emas, balki o'quvchilarni ishontirish, biror-bir faoliyatni amalga oshirish buyruq orqali emas, balki shu faoliyatni samarali tashkil etish, shaxsning ehtiyoji, qiziqishi, imkoniyatlarini chegaralash emas, balki erkin tanlash huquqini berish sanaladi.

Yangi munosabatlarning asosiy mohiyati, an'anaviy ta'limda ko'zda tutilgan natijalarni bermayotgan majburan o'qitishdan voz kechish va uning o'rninga:

- o'zaro ishonchga asoslangan talabchanlik;
- ta'lim jarayonini samarali tashkil etish orqali o'quvchilar o'rtasida qiziqish uyg'otish va ongli intizomni vujudga keltirish;
- o'quvchilarni muvafaqqiyatli bilim olishiga yo'llovchi hamkorlikning paydo bo'lishi;

- muntazam faoliyatning tashkil etilishi;

- tegishli talablarni jamoa orqali qo'llashni amalga oshirish muhim sanaladi.

Noan'anaviy ta'lim jarayonini tashkil etishda:

- o'rta saviyali o'quvchiga nisbatan mo'ljal olishdan voz kechish;
- o'quvchilarning eng yaxshi sifatlarini aniqlash va rivojlantirish;
- ta'limda psixologik-pedagogik diagnostikani qo'llash orqali o'quvchilarning qiziqishi, ehtiyoji, qobiliyati, shaxsiy sifatлари, aqliy faoliyatning xususiyatlarini aniqlash;

- o'quvchilar o'zlashtiradigan bilim, ko'nikma va malakalar dinamikasini tasavvur qilish;

- o'quvchi shaxsi rivojlanishining dasturiga tegishli o'zgartirishlar kiritish talab etiladi.

Shu o'rinda, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil etishda foydalaniladigan bir qancha noan'anaviy dars shakllarini keltirib o'tamiz.

Sho'ng'ish darsi – ma'lum bilimlarni egallash uchun eng qulay muhitda bo'lish yoki shunday muhitni yaratish orqali mavzuni faol o'rganish mashqlaridan iborat. Bunday darsni tashkil qilishda o'qituvchidan mahorat va fantaziya talab etiladi.

Har doimgi darslardan farq qilishi lozim. Bunda o'quvchilarning tafakkuri, tasavvuri o'sadi.

Ta'lim jarayonida quyidagilardan foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'limning yana bir usulidir:

- ijodiy topshiriqlar;
- kreativ yondashishni taqozo etuvchi topshiriqlar;
- muammoli vaziyatlar;
- rol va ishbilarmonlik o'yinlari;
- bahs-munozara, debat;
- musobasa ko'rinishidagi bellashuvlar

Shulardan ijodiy topshiriqlar haqida gapiradigan bo'lsak, bu bolaning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirib, tashabbuskorligini oshiradi. Joriy yildan maktablarimizda yangi o'quv predmeti sifatida "Tarbiya" darslari o'tilmoqda. Ushbu o'quv predmetining darsligiga e'tibor beradigan bo'lsak, unda o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi, dunyoqarashini kengaytiruvchi, muloqot qobiliyatini rivojlantiruvchi bir qancha topshiriqlarni ko'rishimiz mumkin. Deyarli har bir mavzuda "Ijodiy faoliyat" sarlavhasi ostida munozarali savol va topshiriqlar berilgan. Bunday topshiriqlar har bir darslarda qo'llanishi kerak deb hisoblayman. Masalan, matematika darslarida matematik diktant, aqlni charxlovchi test, mantiqiy masala va misollar; o'qish darslarida topishmoq, rasmi boshqotirma, ijodiy she'r, maqollar yozish kabilar; ona tili darslarida ijodiy diktant, hikoya, insholar tuzishni tashkil qilish mumkin.

Muammoli topshiriqlar. Nazariya va amaliyotning birligini ta'minlash-eng murakkab pedagogik vazifadir. Aniq vaziyat va qo'yilgan masalaning mohiyatidan kelib chiqqan holda muammoli topshiriqlar yordamida yaxshi natijaga erishish mumkin. Faktlar va ma'ruza materiallarini o'zlashtirish, topshiriqlar hamda mashq va masalalar yechimida muammoli vaziyat yaratilishi qo'l keladi. Bunda ham kam sonli ishtirokchilardan iborat guruhlar shakllantiriladi. O'quv materiallari guruhlariga alohida-alohida bo'lib beriladi. Yakuniy xulosalar va yechimlar topilgach, mavzular guruhlar orasida ayirboshlanadi. Yechimlar va fikrlar xilma-xilligi yuzaga kelsa, o'qituvchi bosh hakam tarzida so'nggi va hal qiluvchi so'zni aytadi. O'quv materialining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi bunda o'ta muhim omildir.

Muammoli topshiriqlar o'qituvchidan katta va qiyin mehnatni talab qiladi. Shu boisdan, ularning sinovdan muvaffaqiyatli o'tgan variantlarini topish va qo'llash murakkab jarayondir.

Loyihaviy topshiriqlar. Biror o'quv materialini atroflicha va chuqur o'rganish uchun bu yondashuv katta samara beradi. O'rganish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish va yakuniy qarorga kelish uchun uzoq muddatli loyihalangan reja

zarur. Bu tadbirni o'tkazish uchun bazaviy va boshlang'ich tayanch ma'lumotlar talab qilinadi. O'quv predmetini o'zlashtirishning bosqichlarida davriy ravishda tatbiq qilinadi. Bunday topshiriqlar o'quv ijodkorligini oshiradi, mustaqillik sari yetaklaydi.

Loyihalar mavzuning tavsifini beruvchi kirish qismi mavzuning muxtasar asosnomasi, faktlar va argumentlarga asoslangan ma'lumotlar yig'indisi hamda xulosa yoki yechimdan iborat bo'ladi.

Rolli o'yinlar (ishchanlik yoki ishbilarmonlik o'yinlari). Bunday o'yinlar muammoli topshiriqlarning bir ko'rinishidir. Sahnalashtirish va obrazli chiqishlar bunday mashg'ulotlarning asosiy belgisidir. Ishbilarmonlik, bilimdonlik, topqirlik, quvnoqlik, hozirjavoblik, ijodkorlik, artistizm, ishchanlik va yaratuvchanlik kabi fazilatlarini namoyish qilishga keng imkon beradi. O'qituvchi har bir o'quvchining salohiyatiga mos vazifa topshirishi juda muhimdir. Birinchi va ikkinchi darajali ishtirokchilar bo'lmasligini ta'minlash ham talab qilinadi. O'quv mashg'uloti hayotdagi aniq vaziyatga ko'proq yaqinlashadi.

Shaxsga yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil qilishda ham pedagogik, ham psixologik yondashuv talab qilinadi. Ma'lumki, darsda o'quvchi o'quv predmeti va tevarak-atrofdagi voqea-hodisalarni faol anglab boradi, shuningdek, o'quvchida unga nisbatan muayyan munosabat ham shakllanadi. Ba'zi voqealar uni tashvishlantirsa, ba'zilariga nisbatan u befarq bo'ladi, nimadir unga yoqsa, nimadigra nisbatan salbiy munosabatda bo'ladi, ba'zi o'qituvchilarni yaxshi ko'rsa, ba'zilariga chidashga majbur. Psixologlar ijobiy his-tuyg'ularni faoliyatga yo'llovchi va ruhlantiruvchi buyuk kuch deb hisoblaydilar. O'quvchi shaxsig a yo'naltirilgan o'quv-biluv jarayonini tashkil qilishning psixologik asosi sifatida hissiy-aqliy muhitni yaratishni olish mumkin.

Ta'lim jarayonida darsning hissiy-aqliy muhitini turli usullar bilan saqlab turish mumkin. Birinchidan, o'rganilayotgan o'quv materialining yoki qo'shimcha materialning mazmunidagi qiziq ma'lumotni berish orqali. Ikkinchidan, darsda u yoki bu kashfiyotlar haqida gapirib berish; inson aql-zakovatining cheksiz imkoniyatlari haqidagi hikoyalar; mashhur kishilarning hayotiga oid qiziqarli ma'lumotlarni keltirish orqali.

Darsda hissiy-aqliy muhitni saqlab turishning uchinchi usuli bu o'quvchilarni ular uchun qiziqarli bo'lgan ijodiy faoliyatga yo'llashdir. Buning uchun darsda turli xildagi muammoli vaziyatlarni yaratish muhim ahamiyatga egadir. Muammoli vaziyat qandaydir tanish narsani o'girib, uning yangi tomonini ko'rsatib qo'yishga o'xshash holatdir. Ana shu kutilmagan, o'quvchini hayratga soladigan holat o'qituvchining keyingi tushuntirishi uchun juda muhimdir.

Va nihoyat, o'quvchilarning ijobiy his-tuyg'ularini nazarda tutadigan to'rtinchi yo'nalish o'qituvchining o'quv materialiga nisbatan hissiy munosabatini

ifodalash shakli bilan bog'liqdir. Shunday bo'ladiki, o'qituvchi butun darsni juda yaxshi rejalashtirib chiqsa ham, dars yaxshi o'tmaydi. Yosh o'qituvchilar shuni unutmasliklari kerakki, o'quv materialining jonli, hissiy boy, obrazli qilib ifodalanishi o'quvchilarni ham shu bilimlar bilan "kasallantiradi", ya'ni ularni ruhlantiradi.

Ta'kidlash joizki, mustaqil ta'limning barcha yangi texnologiyalari avvalo, o'quvchilarning faollashtirishni nazarda tutadi. Zero, xatti-harakatlari va tirishqoqligi natijasida anglangan haqiqatlar o'quv-biluv faoliyatida juda katta ahamiyatiga molikdir. Bu o'rinda ta'lim jarayoniga interaktiv o'quv qo'llanmalarining yangi avlodini kiritish talab etiladi. Chunki shunday mazmundagi o'quv mashg'ulotlari o'quvchilarni muntazam ravishda savollarga javob berish, doimiy ravishda darsga ishtirok etib borish, teskari aloqani o'rnatib borish, ta'lim jarayonida maxsus kompyuterli dasturlar, multimediyali o'qitish tizimlarini qo'llash, muntazam ravishda joriy test sinovlarini o'tkazib turishni nazarda tutadi.

Ta'lim jarayonida yuqorida aytganimizdek metod va vositalardan foydalanish, o'quv-biluv jarayonini ham pedagogik, ham psixologik yondashib tashkil qilish ta'lim samaradorligini oshiradi, o'quv-biluv faoliyatida yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Mavlanova R.A, Raxmonqulova N.X."Boshlang'ich ta'limda innovatsiya".T.,TDPU 2007-y.
- Farberman B.L.Ilg'or pedagogik texnologiyalar.-T.: "Fan",2000.
- Tolipov U. "Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot" Toshkent, "Fan" 2005 yil , 125 b.
- Toshtemirovna, Tosheva Nurzoda. "Zamonaviy darslarni tashkil etishda o'qituvchining psixologik xususiyatlari." Научно-практическая конференция. 2021.
- Tosheva, N. T. Socio-historical traditions and modern approaches of book reading and library development and library culture in uzbekistan
- Tosheva, N. T. Kichik maktab yoshdagi bolalarda ma 'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda mtt va oila hamkorligi
- Tosheva, N. T. Maktabgacha ta'lim tizimida pedagogik texnologiyalarning o 'ziga xos xususiyatlari
- Tosheva, N. T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish faoliyatlarini rivojlantirishda o'quv vaziyatlarining pedagogik ahamiyati
- Tosheva, N. T. Peculiarities of pedagogical technologies in the system of preschool education.
- Tosheva, N. T. Вошлангич таълим жараёнида ўқувчиларнинг билиш фаолиятларини жадаллаштиришнинг педагогик асослари
- Tosheva, N. T. Педагогико-психологические подходы к развитию познавательной деятельности учащихся начальной школы.
- Tosheva, N. T. Бошлангич синф ўқувчиларида билиш фаолиятини шакллантиришнинг ўзига хос хусусиятлари.
- Tosheva, N. T. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda pedagogik texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslari.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA DIREKTOR O'RINBOSARLARINING MENEJERLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSDLARI

Mavlonov N.Sh.

*ISFT instituti "Iqtisodiyot va kompyuter injenering" kafedrası mudiri
p.f.f.d.(PhD), dotsent*

Maxamadaliyeva E.R.

MTTDMQTMOI tayancha doktoranti

Tayanch so'zlar: direktor o'rinbosari, metodik faoliyat, menejerlik ko'nikmalari, pedagogik rahbarlik, ta'lim dasturlari, innovatsion texnologiyalar.

Ключевые слова: заместитель директора, методическая деятельность, управленческие навыки, педагогическое лидерство, образовательные программы, инновационные технологии.

Key words: deputy director, methodological activities, management skills, pedagogical leadership, educational programs, innovative technologies.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim tizimida direktor o'rinbosarining metodik faoliyatga rahbarlik qilish jarayoni va uning menejerlik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonining nazariy tahlili va metodik faoliyatni samarali boshqarishdagi roli ochib beriladi. Maqolada yurtimizda olib borilayotgan ta'lim islohotlari, direktor o'rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishdagi asosiy yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishning zaruriyati ko'rsatilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье представлен теоретический анализ процесса руководства методической деятельностью заместителя директора в системе дошкольного образования Республики Узбекистан, развития его управленческих качеств, его роли в эффективном управлении методической деятельностью. В статье рассматриваются образовательные реформы, проводимые в нашей стране, основные подходы к управлению методической деятельностью заместителя директора, необходимость внедрения современных педагогических технологий.

SUMMARY:

The article presents a theoretical analysis of the process of managing the methodological activities of the deputy director in the preschool education system of the Republic of Uzbekistan, the development of his managerial qualities, his role in the effective management of methodological activities. The article examines the educational reforms carried out in our country, the main approaches to managing the methodological activities of the deputy director, the need to introduce modern pedagogical technologies.

O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimi sohasidagi islohotlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va ta'lim jarayonini yangilashni ko'zda tutadi. 2018-yil 30-oktyabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3955-son qarorini, shuningdek, "Ta'lim to'g'risida"gi qonun va boshqa normativ hujjatlar ta'lim tizimida yangiliklarni amalga oshirishda asosiy huquqiy asoslarni tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonuni esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim sifatini oshirish, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish va bolalarga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish uchun zarur bo'lgan huquqiy asoslarni taqdim etadi.

Direktor o'rinbosarining metodik faoliyatini boshqarish, uning pedagogik jamoani boshqarishdagi yondashuvlari va samarali ishlashini ta'minlash maktabgacha ta'lim tashkilotlarining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ularning pedagogik rahbarlikdagi roli nafaqat ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish, balki pedagogik kadrlar va tarbiyalanuvchilarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Direktor o'rinbosarining metodik faoliyatga rahbarlik qilishdagi asosiy vazifalari orasida pedagogik jamoaning kasbiy malakasini oshirish, innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish va bolalarning zamonaviy ta'lim dasturlari asosida rivojlanishini ta'minlash mavjud.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, pedagogik kadrlarni tayyorlash va ularning kasbiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, direktor o'rinbosarining metodik faoliyatni boshqarishdagi yondashuvlarini yangilash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish zaruratini tug'diradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida metodik faoliyatni boshqarishning asosiy maqsadi - bolalarning intellektual va psixologik rivojlanishiga, ularning maktabga tayyorlanish darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida metodik faoliyatni boshqarishning hozirgi holati, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish usullari hamda direktor o'rinbosarining yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etishdagi roli haqida so'z yuritamiz. Maqsad, metodik faoliyatni boshqarish bo'yicha samarali yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish orqali, bolalar ta'limini yanada sifatli va samarali tashkil etishni ta'minlashdir.

O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimi va direktor o'rinbosarining metodik faoliyatini boshqarish bo'yicha bir qator olimlar tomonidan ilmiy ishlar olib borilgan. Masalan, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida pedagogik boshqaruvni takomillashtirishga qaratilgan Tadqiqotlar, pedagogik kadrlarning kasbiy malakasini oshirish masalalari ko'plab ilmiy maqolalar va dissertatsiyalar mavzusi bo'lgan.

A. Shodiev, M. Tursunov, N. Rahimov kabi olimlar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida metodik faoliyatni boshqarishning muhimligini ta'kidlashadi.

Ular pedagogik boshqaruvda o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish, ta‘lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishning zarurligini ko‘rsatadilar. Shu bilan birga, direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishda pedagogik kadrlarning malakasini oshirish va yangi metodlarni qo‘llash orqali ta‘lim sifatini oshirishga qaratilgan usullarni ishlab chiqdilar. Bunday tadqiqotlar, ayniqsa, O‘zbekistondagi maktabgacha ta‘lim tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etishda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

MDH davlatlaridagi olimlar ham maktabgacha ta‘lim tizimida metodik boshqaruv va pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish bo‘yicha o‘ziga xos yondashuvlarni ishlab chiqqanlar.

V. V. Davydov pedagogik boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy ishlanmalari bilan tanilgan. U pedagogik boshqaruvni tizimli yondashuvlar asosida amalga oshirishni ta‘kidlagan bo‘lib, metodik boshqaruvning samarali bo‘lishi uchun rahbarlar va xodimlar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni mustahkamlashni talab qiladi.

Y. M. Sadykov va O. I. Mikhaylov, direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishda jamoaviy ishni qo‘llash zarurligini ko‘rsatadilar. Ular pedagogik kadrlarning malakasini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarni qo‘llashga urg‘u beradilar.

MDH davlatlari olimlarining ilmiy ishlanmalari pedagogik boshqaruvning samaradorligini oshirish, ta‘lim jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan boyitish va pedagogik kadrlarning kasbiy rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan.

Lev Vygotskiy ta‘lim jarayonining ijtimoiy va madaniy kontekstda amalga oshirilishini ta‘kidlagan. Uning pedagogik faoliyatdagi yondashuvi metodik boshqaruvni jamoaviy va ijtimoiy yondashuvlar asosida amalga oshirishni nazarda tutadi.

Vygotskiyning fikricha, ta‘lim jarayoni pedagog va tarbiyalanuvchilar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, hamkorlik va ijtimoiy faoliyat orqali rivojlanadi. Bu o‘z navbatida direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishda samaradorlikni oshirishga imkon yaratadi.

E. Kolb esa o‘zining tajriba asosida ta‘lim metodologiyasi bilan mashhur bo‘lib, pedagogik faoliyatni boshqarishda tizimli yondashuvni qo‘llashni taklif qiladi. Kolbning metodologiyasi o‘qituvchining shaxsiy tajribasini ta‘lim jarayoniga kiritish va pedagogik faoliyatni tizimli baholashni o‘z ichiga oladi. U o‘z metodologiyasida pedagogik boshqaruvda amaliyotchilarning faoliyatini rivojlantirish va innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish zarurligini ta‘kidlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida bir nechta ilmiy usullar va yondashuvlar qo‘llanilgan bo‘lib, ularning har biri maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatini boshqarish va menejerlik ko‘nikmalarini rivojlantirish mexanizmini o‘rganishda

muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvi quyidagilardan iborat:

Qiyosiy tahlil: Tadqiqotda birinchi bo‘lib mavjud metodik faoliyatni boshqarishning tahlili o‘tkazildi. Bu jarayon davomida, o‘zaro taqqoslash orqali maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridagi direktor o‘rinbosarining faoliyati va menejerlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning hozirgi holati o‘rganildi. Mahalliy va xorijiy tajribalar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta‘lim islohotlarining samaradorligi taqqoslandi. Ushbu metodologiya yordamida mavjud tizimdagi salohiyatlar va kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi.

Empirik tadqiqotlar: Tadqiqotning asosiy metodlaridan biri empirik usul bo‘lib, u direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishda yuzaga kelgan amaliy muammolarni o‘rganishga qaratildi. Bu usul yordamida, pedagogik xodimlar va direktor o‘rinbosarlari bilan intervyular, so‘rovnomalar va kuzatishlar o‘tkazildi. Tadqiqotda pedagogik jamoaning metodik yondashuvlari, kasbiy malakasi va innovatsion texnologiyalarni joriy etish jarayonlari o‘rganildi. Shu orqali maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatni boshqarishdagi samaradorligi va uning ta‘lim jarayoniga ta‘siri aniqlandi.

Kvalitativ va kvantitativ tahlil: Tadqiqotda, olingan ma‘lumotlar asosida kvalitativ va kvantitativ tahlil usullari qo‘llanildi. Kvalitativ tahlil yordamida direktor o‘rinbosarlarining metodik faoliyatni boshqarishdagi yondashuvlari va pedagogik jamoaning muammolari haqida chuqur tahlil o‘tkazildi. Kvantitativ tahlil esa, pedagogik faoliyatning samaradorligini o‘lchashda, o‘quvchilarning maktabga tayyorgarlik darajasini o‘lchash, ta‘limning umumiy sifatini baholashda foydalanildi. Ma‘lumotlar tahlil qilishda statistik metodlar, diagrammalar va jadval shaklida taqdim etilgan ma‘lumotlardan foydalanildi.

Kasbiy tajriba va amaliy maslahatlar: Tadqiqot davomida, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida direktor o‘rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishda kasbiy tajriba va amaliy maslahatlar ham muhim rol o‘ynadi. Tadqiqotda maktabgacha ta‘lim tizimida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, metodistlar va direktor o‘rinbosarlari bilan amaliy seminarlar o‘tkazilib, ularning tajribalari va takliflari o‘rganildi. Bu usul maktabgacha ta‘limdagi metodik faoliyatni boshqarishdagi haqiqiy holatni va undan qanday foydalanish mumkinligini ko‘rsatdi.

Huquqiy tahlil: Tadqiqotda, O‘zbekiston Respublikasining ta‘limga oid me‘yoriy-huquqiy hujjatlar, qonunlar, prezident farmonlari va vazirlik qarorlarining metodik faoliyatga ta‘siri tahlil qilindi. Ayniqsa, “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida”gi qonun, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi qonun va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa normativ hujjatlar tahlil qilindi. Bu hujjatlar va qonunlarning

ta'lim tashkilotlarida metodik faoliyatni boshqarishga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashda huquqiy tahlil usuli qo'llanildi.

Tadqiqot natijalarining amaliyotga tatbiqi: Tadqiqotning oxirgi bosqichi tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan bo'lib, u direktor o'rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishdagi samaradorligini oshirish uchun zaruriy chora-tadbirlar va takliflarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, metodik faoliyatni samarali boshqarish uchun innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, pedagogik kadrlarning malakasini oshirish, hamda pedagogik jamoa bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish zarurati ko'rsatilgan.

Tadqiqot metodologiyasi, shuningdek, tizimli yondashuvga asoslanadi, ya'ni metodik faoliyatni boshqarishning barcha aspektlarini birlashtirib ko'rib chiqadi. Bu yondashuv yordamida, direktor o'rinbosarining metodik faoliyatini boshqarishda yuzaga keladigan muammolar va ularni bartaraf etishning samarali yo'llari aniqlanadi.

Xulosa. Tahlil va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, direktor o'rinbosarining metodik faoliyatga rahbarlik qilishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash va pedagogik kadrlarni rivojlantirish muhim omil hisoblanadi. Direktor o'rinbosari ta'lim jarayonini samarali boshqarish uchun o'qituvchilarga zamonaviy texnologiyalarni o'rgatish, ularni kasbiy rivojlantirish uchun doimiy imkoniyatlar yaratish zarur. Bu orqali, ta'lim sifatini oshirish va bolalar uchun eng yaxshi ta'lim muhitini yaratish mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ-595-son Qonuni. <https://lex.uz/uz/docs/4646908>

O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-son Qonuni. <https://lex.uz/docs/-5013007>

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-mayda "O'zbekiston respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son Qarori. <https://lex.uz/docs /4327235>

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni. <https://lex.uz>

Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik kadrlarni malakasini oshirishga oid 334-sonli buyruq (2017). — Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi.

Maktabgacha ta'lim sohasidagi 44-ilova (2019). — Toshkent: Maktabgacha ta'lim vazirligi.

Sharipova S.A. (2022). "Mektepkeqadar ta'lim tashkilotlarida pedagogik rahbarlarning menedjment ko'nikmalarini rivojlantirish". — Ta'lim va tarbiya, 30(4). — 152–156 b.

Xamidova G.Sh. (2021). Menejment va rahbarlik: nazariy va amaliyot aspekti. — Toshkent: Universitet nashriyoti. — 320 b.

Karimova G.A. (2022). "Maktabgacha ta'lim muassasalarida rahbarlarning menedjment ko'nikmalarini rivojlantirish". -Ta'lim va innovatsiyalar, 13(6). - 98–101 b.

Mahmudov J.T. (2023). "O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim tizimining rivojlanish tendensiyalari". — Respublika ta'limi, 14(7). — 111–116 b.

DAVLAT XUSUSIY SHERIKCHILIKDAGI MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTINI BOSHQARISH VA TA'LIMY FAOLIYATINI MUVOFIQLASHTIRISH

Xakimov A.S.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: maktabgacha ta'lim, davlat-xususiy sheriklik (DXSH), rivojlanish, ta'lim sifati, xalqaro tajriba, innovatsiya, hamkorlik mexanizmlari, xususiy sektor.

Ключевые слова: дошкольное образование, государственно-частное партнерство (ГЧП), развитие, качество образования, международный опыт, инновации, механизмы сотрудничества, частный сектор.

Key words: preschool education, public-private partnership (PPP), development, education quality, international experience, innovation, collaboration mechanisms, private sector.

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha ta'lim bolalarning hayotidagi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik (DXSh)dagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning erta yoshdagi rivojlanishiga yordam beradigan asosiy tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola davlat-xususiy sheriklikdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'limiy faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarishning muhim jihatlarini yoritib beradi.

РЕЗЮМЕ:

Дошкольное образование является одним из важных этапов в жизни детей. В Узбекистане дошкольные образовательные организации на основе государственно-частного партнерства (ГЧП) являются одной из основных отраслей, способствующих развитию детей в раннем возрасте. Эта статья освещает важные аспекты координации и управления образовательной деятельностью дошкольных образовательных организаций на основе государственно-частного партнерства.

SUMMARY:

preschool education is one of the important stages in children's lives. In Uzbekistan, preschool educational institutions under public-private partnership (PPP) are one of the main sectors that help children's early development. This article highlights important aspects of coordinating and managing the educational activities of preschool educational institutions under public-private partnership.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida boshqaruvning ilmiy-nazariy asoslari, Galina Fedorovna Ksendzovaning fikricha, chuqur qayta ko'rib chiqish va

bozor iqtisodiyotining yangi sharoitlariga moslashishni talab qiladi. Muallif “Pedagogik tizimning tizim tashkil etuvchi omili boshqaruv, boshqaruv san’ati esa pedagogik menejment, ya’ni ta’lim jarayonini boshqarishning tamoyillari, metodlari, tashkiliy shakllari va texnologik texnikalari majmui” ekanligini ta’kidlaydi. Ushbu bayonot maktabgacha ta’limda sifat va samaradorlikni ta’minlash uchun klassik va yangi boshqaruv yondashuvlarini birlashtirish zarurligini tushunishni taqozo etadi.

I.A Seliverstova maktabgacha ta’lim tashkilotlarida menejmentga zamonaviy yondashuvlarga bag’ishlangan dissertatsiya ishida ushbu tashkilotlar samaradorligini oshirish uchun eng yangi boshqaruv amaliyoti va nazariyalarini integratsiya qilishning dolzarbligi va zarurligini ta’kidlaydi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari ishining o’ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan va bu tashkilotlar rahbarlarining shaxsiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan boshqaruvni tashkil etishning ilmiy asoslangan yondashuvlarini ishlab chiqish va qo’llash tadqiqotning alohida muhim yo’nalishi hisoblanadi. Muallif ta’kidlaganidek, “Maktabgacha ta’lim tashkilotini boshqarishning rivojlangan nazariyasi mavjud emasligi ijtimoiy boshqaruv va boshqaruv nazariyasining yetakchi qoidalarini tadbirkorlik sohasidagi o’ziga xosliklarni hisobga olgan holda tashkiliy tizim sifatida maktabgacha ta’lim tashkilotining faoliyati o’rganish va ulardan foydalanish zaruratini keltirib chiqardi”.

Larisa Igorevna Falyushinaning "Maktabgacha ta’lim makrotizimlarida sifat boshqaruvi" nomli dissertatsiya ishi maktabgacha ta’lim tizimida sifatni boshqarishning kompleks mexanizmlarini chuqur tahlil qilish va ishlab chiqish masalalariga bag’ishlanadi. Muallif zamonaviy menejment va marketing yutuqlarini integratsiyalashuvi asosida ta’limni boshqarish tizimini qayta ko’rib chiqish va takomillashtirish zarurligiga e’tibor qaratadi. Falyushinaning ta’kidlashicha, "jamiyat uchun insonparvar va muhim funksiyani amalga oshirish uchun ta’limni boshqarish tizimining o’zini sifat jihatidan o’zgartirish, mikro va makro tuzilmalarni boshqarish uchun yangi, ilg’or texnologiyalarni izlash kerak". Tadqiqotning asosiy yangiligi maktabgacha ta’lim makrotizimlarida sifat boshqaruvi universal texnologiyalarini, shu jumladan, sifat monitoringi va o’qituvchilar va rahbarlarning kasbiy mahoratini rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish va sinovdan o’tkazishdan iborat bo’lib, u muammolarga samarali javob berish uchun amaliy vositalarni taqdim etadi. Shuningdek, u amonaviy ta’lim jarayoni va uning intensiv rivojlanishini ochib bergan.

P.I.Tretyakov, K.Yu.Belayalar tomonidan ta’limni boshqarishda natijalarga asoslangan yondashuv o’rganilgan va mazkur yondashuv maktabgacha ta’lim tashkilotining tashkiliy tuzilmasini takomillashtirish, gorizontaal va korporativ

boshqaruv tamoyiliga o'tishni taqozo qilishi asoslangan. Ularning fikricha, rahbar o'zini va xodimlarini maqsadli ravishda takomillashtirsa, boshqariladigan tizim subyektlarining o'zini o'zi takomillashtirishi uchun shart-sharoitlarni ta'minlasa, aniq natijalarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilsagina boshqaruv natijadorligiga erishiladi.

Davlat-xususiy sheriklik nafaqat maktabgacha ta'lim tizimi uchun, balki mamlakatimizda ham yangi soha, hamda davlat-xususiy sheriklikdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning erta yoshdagi rivojlanishiga yordam beradigan muhim tarmoq hisoblanadi. Ushbu sheriklik maktabgacha ta'lim muassasalariga davlat tomonidan moliyaviy va ma'muriy yordam berish imkonini yaratadi, shuningdek, xususiy sektorning innovatsiya va samaradorlikni joriy qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Davlat-xususiy sheriklik - bu davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning bir shakli bo'lib, unda har ikki tomon ham o'z resurslari va malakasini birlashtirib, muayyan loyihalarni amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida DXShning joriy qilinishi ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'limda DXSh doirasidagi xalqaro tajribalardan foydalanish va ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Xalqaro tajribalarni o'rganish ta'lim sifatini oshirish va innovativ yondashuvlarni joriy qilish uchun imkoniyat yaratadi.

Tadqiqot ishi doirasida davlat-sheriklik loyihalari asosida maktabgacha ta'lim tashkilotini tashkil etish va uning faoliyati bo'yicha chora-tadbirlarning me'yoriy-huquqiy va institutsional asoslarini tahlil qilishda quyidagi muammolar va asosiy omillar aniqlandi:

- arizani topshirish va rasmiylashtirish loyihalari tanlash, hisob berish mexanizmi, hujjat aylanishi tizimida qiyinchiliklar;

- har ikki tomon tomonidan qabul qilingan majburiyatlarni baholash ko'rsatkichlari va mezonlarining mavjud emasligi;

- xususiy sheriklarning loyihalarini tanlash uchun aniq mezonlarning yo'qligi.

Alohida ta'kidlash joizki, Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi va uning hududiy bo'linmalari DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha ta'limga qo'yiladigan davlat talablarining va ta'lim-tarbiya dasturlarining bajarilishini nazorat qiladi, xolos. Mazkur turdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari tadbirkorlik subyekti sifatida moliyaviy-xo'jalik boshqaruv jihatidan mutlaqo mustaqildirlar.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, DXSH asosidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktorlari boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim o'rin

tutuvchi tashkilot faoliyatining amaldagi holati to'g'risidagi axborotlarni yig'ish va uni tahlil qilish ko'nikmalariga deyarli ega emas. Axborotni yig'ish, tahlil qilish usullarini yaxshi bilmaydi, axborotlar ma'lum bir yo'nalishda tartibga solinmaydi, tizimli yondashuv asosida tahlil qilinmaydi, yutuq hamda kamchiliklar yuzasidan sabab va oqibatlar o'rganilmaydi.

Shuningdek, tarbiyalanuvchilarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari o'rtasida ta'lim sifati va natijalari bo'yicha anketa so'rovlari, suhbatlar o'tkazilib, mavjud ehtiyojlar to'g'risida ma'lumotlar yig'ilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni hamda "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonni taraqqiyot strategiyasi" Davlat dasturida 2022-2026-yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun 13,96 mlrd. AQSH dollari ajratilganligi mazkur yo'nalishni rivojlantirish davlat uchun katta ahamiyatga egaligini ko'rsatadi.

Aholining mulkka ega bo'lmashlik kayfiyatidan chiqarib, mulkka bo'lgan munosabatini o'zgartirish hisobiga sohaga real investitsiyalarni jalb etish mumkin va bu orqali mamlakatda chuqur ildiz otgan korrupsion holatlarni ham bartaraf etish mumkin.

Mulkdor faqat qonunda nazarda tutilgan hollarda va tartibdagina mulkidan mahrum etilishi mumkin. Bozor munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan O'zbekiston iqtisodiyotining negizini xilma-xil shakllardagi mulk tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan maktabgacha va maktab ta'lim vazirligi sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish bo'yicha bir qator qarorlar qabul qilinganidan so'ng maktabgacha va maktab ta'lim vazirligi sohasi yana qayta rivojlanish pallasiga kirdi.

Etakchi xorijiy mamlakatlarda davlat bilan xususiy sektor vakillari o'rtasida o'zaro manfaatli iqtisodiy aloqalar yo'lga qo'yilgan. Bunday aloqalar davlat tasarrufida turgan, xususiylashtirilmaydigan mulkni xususiy tadbirkorga shartnoma orqali investitsiya kiritib, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishda foydalanish samarali vosita sifatida qaraladi. Mazkur soha faqatgina aholining o'zini-o'zi ish bilan band qilishi emas, balki qo'shimcha oilaviy daromad olish, mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ham davlat bilan xususiy sektor vakillari maktabgacha va maktab ta'limi tizimlarida, sog'liqni saqlash sohalarida xususiy obyektlarni qurish va xizmatlar ko'rsatish bo'yicha turli loyihalarni amalga oshirmoqda.

Shu o'ringda aytishimiz kerakki, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham o'z asarlarida "Rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko'rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi. Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart", - deb alohida ta'kidlaganlar.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 426-son qarori qabul qilindi. Mazkur qarorni qabul qilishdan asosiy maqsad davlat-xususiy sheriklik asosidagi loyihalarni moliyalashtirishga sarflanadigan mablag'lar samaradorligini oshirishdir.

Maktabgacha ta'lim bolalarning hayotidagi muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda davlat-xususiy sheriklik (DXSh)dagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning erta yoshdagi rivojlanishiga yordam beradigan asosiy tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu maqola davlat-xususiy sheriklikdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ta'limiy faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarishning muhim jihatlarini yoritib beradi.

Davlat-xususiy sheriklikdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarini muvofiqlashtirish va boshqarishning asosiy maqsadi ta'limiy faoliyatni samarali tashkil etish va bolalarning rivojlanishini ta'minlashdir. Bu yerda huquqiy asoslar va normalar, hamkorlik mexanizmlari, davlat va xususiy sektorning majburiyatlari muhim ahamiyatga ega.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) davlat va xususiy sektorning hamkorlikda ishlashining samarali mexanizmidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida DXShning qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirishga, yangi usul va texnologiyalarni joriy qilishga yordam beradi. Bu esa bolalarning erta yoshdagi rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. DXSh maktabgacha ta'lim tashkilotlarini muvofiqlashtirish va boshqarish samaradorligi uchun quyidagi mezonlarni nazarda tutadi:

- huquqiy asoslar va normalarga rioya qilish;
- hamkorlik qilish mexanizmlari va modellarini yaratish;
- davlat va xususiy sektorning majburiyatlari va vazifalarini aniqlashtirish.

Ta'limiy faoliyatni rivojlantirishda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion o'quv dasturlari va materiallar joriy qilinishi bolalarning ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish usullari esa ta'lim jarayonini osonlashtiradi va tezlashtiradi.

Turli mamlakatlardagi va O'zbekistondagi muvaffaqiyatli DXSh loyihalari misollari davlat-xususiy sheriklikning samaradorligini ko'rsatadi. Ammo, DXSh loyihalarini amalga oshirishda ayrim qiyinchiliklar ham uchraydi. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun samarali strategik rejalar va aniq yo'nalishlar talab etiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yangi pedagogik texnologiyalar va maxsus dasturlar joriy qilinishi bolalarning rivojlanishini yangi bosqichga ko'tarishi mumkin. Shuningdek, ota-onalar va jamoatchilik bilan samarali hamkorlik qilish ham muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari ota-onalar va jamoatchilik bilan samarali hamkorlik qilish orqali ta'lim sifatiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilish, treninglar va seminarlar o'tkazish bolalarning ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, davlat-xususiy sheriklikdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari bolalarning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Ta'limiy faoliyatni muvofiqlashtirish va boshqarish, zamonaviy usullarni joriy qilish, muvaffaqiyatli loyihalardan saboq olish va ota-onalar bilan hamkorlik qilish mazkur tashkilotlarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Kelgusidagi istiqbollar bilan yangi loyihalar va innovativ yondashuvlar bilan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadida ish olib borish zarur.

Mazkur maqola, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining muvofiqlashtirish va boshqarish bo'yicha davlat-xususiy sheriklikdagi roli, qonunlar, rejalar va bu sohadagi amaliyotlar asosida yozilgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- O'zbekiston Respublikasi ta'lim to'g'risidagi qonuni.
Davlat-xususiy sheriklik to'g'risidagi qonun.
Maktabgacha ta'limni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar.
DXSh bo'yicha maqolalar va tadqiqot natijalari.
YUNESKO va YUNISEF kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan hujjatlar va hisobotlar.
BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlar.
Ksendzova G.F. Organizatsiya menedjmenta v doshkolnom obrazovatelnom uchrejenii v usloviyax rinochnoy ekonomiki. // Dissertatsiya... kandidata pedagogicheskix nauk. – Yakutsk, 2007 160 s.
Riskulova K.J. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari sotsiologiyistik kompetentligini shakllantirish tizimi. // Pedagogika fanlari bo'yicha fan doktori avtoreferati. – Toshkent, 2017.
Ugarova D.C. Vnutrishkolnoye upravleniye kachestvom obrazovaniya v nasionalno-regionalnoy sisteme obrazovaniya. – Moskva: Signal', 2006. 166 s.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI XALQ MAROSIMLARI VOSITASIDA TABIAT BILAN TANISHTIRISH YO'LLARI

Boymurodova M.G'.

Nordik xalqaro universitet 2-kurs maktabgacha ta'lim yo'nalishi magistranti

Tayanch so'zlar: o'zbek xalq marosimlari, tabiiy muhit, ekologik ong, tabiatga hurmat, an'analar, festivallar, ekologik ta'lim, tabiatni asrab-avaylash, ekologik ta'sir, marosimlar va an'analar, madaniy qadriyatlar, ekologik muammolar, ekologik ma'rifat, ekologik ta'lim tizimi.

Ключевые слова: узбекские народные обряды, природная среда, экологическое сознание, бережное отношение к природе, традиции, праздники, экологическое образование, охрана природы, экологическое воздействие, обряды и традиции, культурные ценности, экологические проблемы, экологическое образование, система экологического образования.

Key words: uzbek folk rituals, natural environment, ecological awareness, respect for nature, traditions, festivals, environmental education, nature conservation, ecological impact, rituals and traditions, cultural values, environmental problems, environmental education, environmental education system.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqola O'zbek xalq marosimlari orqali tabiiy muhitga bo'lgan muhabbatni shakllantirish masalasini o'rganadi. Tadqiqotda xalq an'analari, marosimlari va festivallari ekologik ongni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. O'zbekistonning turli hududlaridagi tabiatga oid marosimlar orqali insonlarning tabiatga hurmatini oshirish, ekologik ta'limni rivojlantirish va tabiiy resurslarni asrab-avaylash jarayonlaridagi ahamiyati tahlil qilinadi. Maqola, an'anaviy marosimlarning tabiiy muhitga ta'siri, shuningdek, jamiyatda ekologik ongni kuchaytirish bo'yicha amalga oshirilgan tadbirlar haqida ma'lumot beradi. Tadqiqot natijalari, xalq marosimlari orqali tabiatni asrab-avaylash va ekologik ta'limni kuchaytirishning imkoniyatlarini ko'rsatib beradi. Maqola ekologik muammolarni hal qilishda xalq marosimlarining o'rnini va ularning ekologik ta'limdagi rolini yoritadi.

РЕЗИЮМЕ:

В статье рассматривается вопрос воспитания любви к окружающей природе через узбекские народные обряды. В исследовании подчеркивается важность народных традиций, обрядов и праздников в формировании экологического сознания. Анализируется значение природоохранных обрядов в различных регионах Узбекистана в повышении бережного отношения людей к природе, развитии экологического образования и сохранении природных ресурсов. В статье представлена информация о влиянии традиционных обрядов на окружающую среду, а также о мерах, принимаемых для повышения экологической осведомленности общества. Результаты исследования демонстрируют потенциал улучшения охраны природы и экологи-

ческого образования посредством народных обрядов. В статье освещается место народных обрядов в решении экологических проблем и их роль в экологическом воспитании.

SUMMARY:

This article examines the issue of forming love for the natural environment through Uzbek folk rituals. The study emphasizes the important role of folk traditions, rituals and festivals in forming environmental awareness. The importance of nature-related rituals in various regions of Uzbekistan in increasing people's respect for nature, developing environmental education and preserving natural resources is analyzed. The article provides information on the impact of traditional rituals on the natural environment, as well as measures taken to strengthen environmental awareness in society. The results of the study indicate the possibilities of protecting nature and strengthening environmental education through folk rituals. The article highlights the place of folk rituals in solving environmental problems and their role in environmental education.

Tabiat va atrof-muhit bilan bo'lgan munosabat insoniyat tarixining eng qadimiy va muhim masalalaridan biridir. O'zbek xalqining qadimiy an'analari va marosimlari ko'plab ekologik bilimlarni o'z ichiga oladi. Bu marosimlar orqali, nafaqat diniy va madaniy qadriyatlar, balki tabiatga nisbatan hurmat va muhabbat shakllantirilgan. Xalq marosimlari va an'alarining tabiiy muhitga ta'siri inson va tabiat o'rtasidagi doimiy bog'lanishni o'rnatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq marosimlari vositasida tabiat bilan tanishtirishning jarayoni har tomonlama rivojlangan shaxs ma'naviy qiyofasini kamol topish jarayonining muhim va tarkibiy qismidir. U Bolalarda milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida tabiatga ongli munosabat, tabiat zahiralari saqlash va ko'paytirishga oid mas'uliyat tuyg'usi, ekologik muammolarni amaliy hal qilishdagi ko'nikmalarning rivojlantirilishini o'zida qamrab oladi.

Sayyoramizda jumladan, respublika hududida vujudga kelgan ekologik vaziyat ta'lim-tarbiya tizimi oldiga quyidagilarni hal etishni muhim vazifa etib qo'yadi, ular:

1) Bolalarning tabiatga ongli munosabatlari, tabiat komponentlarini yaxlitlikda va o'zaro aloqadalligini his etish;

2) tabiatning bolalar ekologik madaniyatini belgilab beradigan vosita sifatida namoyon bo'lishi;

3) atrof - muhitga munosabatni ma'naviy madaniyatning ajralmas qismi ekanligini anglash;

4) tabiat talabaniing ekologik madaniyatini shakllantirishi uchun asosiy omil ekanligini tushunish;

5) atrof muhitga nisbatan bolalarni tabiat bilan tanishtirishning shakllantirishda Bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonida atrof muhitni muhofaza qilishni ekologik qadriyat sifatida anglab yetishlariga ilmiy-amaliy jihatdan sharoit yaratish;

6) bolalarni tabiat bilan tanishtirishning maqsad va vazifalarini aniq belgilab olish, uning amaliyotga yo'naltirilganligini tushunish;

7) ekologik muammoga umummilliy, umuminsoniy, ijtimoiy muammo sifatida yondashish kabilar.

Shular asosida MTT tarbiyalanuvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim-tarbiya tizimini didaktik jihatdan ta'minlanishiga erishamiz. Buning uchun ekologiyaga oid o'quv materiallarini tanlash, tabiatni muhofaza qilishga oid faoliyat turlari va ular mohiyatini bolalar ongiga singdirish, insonning tabiat hodisalarini anglashi, mazkur hodisalarning hayotiyligi, mukammalliligini tushunish lozimligining ustuvorligini anglashi zarur.

Bizning fikrimizcha bolalarga o'rgatiladigan ekologik bilim mazmuni o'z ichiga quyidagilarni qamrab olishi lozim:

- Bolalar ongida olamning ilmiy manzarasini shakllantirish;
- tabiat va jamiyat o'rtasidagi ma'lum bo'lgan ekologik bilimlar ahamiyatini ilmiy-amaliy jihatdan yoritib berish;
- Bolalar tomonidan ekologik qonuniyatlarning o'zlashtirilishiga erishish;
- tabiatda sodir bo'ladigan turli xildagi fojialarni anglash, ularning mohiyatini bilib olish, ekologiyaga oid ta'lim vazifalarini ifodalash, kuzatish va tajribalarni rejalashtirish hamda amalga oshirish, ekologiyaga oid nazariy-amaliy g'oyalarni oydinlashtira olish, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalana olish malakalarini hosil qilish;
- tabiatga qadriyat sifatida qarash tuyg'usini uyg'otish va madaniyatini shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va uning boyliklaridan unumli foydalanishni takomillashtirish;
- Respublika hududidagi biologik xilma – xillikni bilishga imkon beradigan nazariya va g'oyalarni o'rganishni tashkil etish;
- ekologiya sohasidagi muayyan bilimlar hajmini, tasavvur va tushunchalar doirasini ilmiy-amaliy jihatdan ishlab chiqish;
- atrof muhitni muhofaza qilish, uning zahiralardan unumli foydalanishga o'rgatish;
- Bolalarni atrof muhit bilan muloqot davrida ekologik amaliyotni kengaytirish, ularda atrof muhitga nisbatan faol ta'sir etuvchi ekologik munosabatni tarkib toptirish.

Ekologik ta'lim mazmuni: psixologik, pedagogik, shaxs faoliyatiga yo'naltirilgan omillarga tayanadi:

- tabiatga nisbatan ekologik ongli munosabatda bo'lish zaruriyatini anglab yetish;
- o'z faoliyatlarining ekologik oqibatlarini oldindan his eta olish;
- tabiat bag'rida yashash, rivojlanish va milliy boylik ekanligini his qila bilish;

- atrof muhit bilan muloqotlarning turini tanlashga oid xulosalar chiqarishda tabiiy-ilmiy, texnik va gumanitar bilimlarga tayanish;
- tabiat bilan muloqotda bo‘lganda milliy tarixiy taraqqiyotga, umuminsoniy qadriyatlarga tayanish zarur.

Ekologiya o‘z mazmuniga ko‘ra insoniyatning tabiat obyektlari bilan bo‘ladigan barcha xilma-xil aloqalari mohiyatini aks ettiradi. Shunga ko‘ra, endilikda shahar, ishlab chiqarish, texnika, qishloq xo‘jaligi, suv havzalari, o‘simliklar, hayvonot olami, inson, mahalla ekologiyasi kabi tushunchalar mavjud.

Tabiat vositasi tarbiya berish umumiy tarbiyaning bir qismi bo‘lib, u o‘z oldiga bolalarning yosh xususiyatlarini, bilish jarayonlarini, qobiliyatlarining yaxshi bilgan holda tarbiya berishni vazifa qilib qo‘yadi. Maktabgacha tarbiya ishida uning ko‘p qirralari bor, bu pedagogika fani qonuniyatlarini o‘rganish bilan shug‘ullanadigan juda keng ijtimoiy hodisa.

Bolalar yoshiga xos jonli va jonsiz tabiat haqida oddiy tushunchalar berish bolalarga beriladigan bilimlar oddiy bo‘lishi bilan birga ilmiy aniq bo‘lishi kerak. Masalan, o‘simlikni yorug‘likka, suvga, issiqlikka bo‘lgan ehtiyoji.

MTT bolalarga beriladigan bilimlarning barchasi ko‘rgazma asosida berilishi shart. U o‘lkasi tabiati haqida chuqur bilim berish. Tabiatshunoslik barcha sohalarini (botanika, zoologiya, astronomiya) haqida bilim berish.

Yuqorida aytib o‘tilgan printsiplar bir-biri bilan aloqada olib boriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan atnishtirishda ilmiylik printsipigina amal qilinadi. Beriladigan tabiat haqidagi bilimlar ilmiy bo‘lishi bilan birga bolalar tushunadigan bo‘lishi shart.

Masalan, erta bahorda kunlar isiydi. Kunlar isigani sababli daraxtlar kurtak chiqara boshlaydi. Osmon ko‘m - ko‘k tus oldi, biz endi MTT yer maydonchasiga ekin ekishimiz mumkin.

Mana shunday oddiy misollar orqali bolalar aniq va ilmiy asosda tushunchalarga ega bo‘ladi.

Biz bolalarga ta’lim berishda ularning oldingi bilimlariga tayanamiz. Shundagina ular yangi bilimni chuqur o‘zlashtirib oladi. Bolalar beriladigan bilim ilmiy, bolalar yoshiga xos bo‘lsa, ular ko‘rgazmasiz bo‘lsa, bolalar ishni tushunmaydi.

O‘z o‘lkasi tabiati bilan tanishish bevosita bolani tevarak- atrofdagi, MTT yer maydonchasidagi o‘simliklar, gullar ko‘chatlar, daryo va ko‘l nomlari, tog‘lar, yo‘lda uchraydigan maysalar nomi, hayvonot olami, ya’ni bola kundalik hayoti davomida duch keladigan jonli va jonsiz tabiat bilan tanishishdan boshlash zarur. Shu tizimi asosida ish tashkil qilinsa, o‘zga o‘lkaning tabiati bilan tanishish yengil, oson kechadi.

Kichik guruhda suv haqida tushuncha berilgan unda bola qo‘lini suv bilan yuviladi, suvni ichadi, suv sovuq, issiq bo‘ladi, suv oqadi kabi o‘rgatiladi. O‘rta

guruhda suv tiniq, ayrim predmetlar suvda cho'kadi, issiq kunda suv tez, sovuq kunda sekin quriydi, katta tayyorlov guruhlarida suvning tabiatda aylanib yurishi, o'simlik va tirik jonivorlar hayotida uning o'rni, suvdagi elektr enyergiyasi, olishda foydalanish mumkin kabi tushunchalar oddiydan - murakkablikka qoidasi asosida tushuntirib boriladi. Demak, har bir guruhda tabiatga xos bo'lgan bilimlar har yili murakkablashib boradi.

Biror bir faslda o'simliklar hayotidagi o'zgarishlar, ob-havosining o'zgarishini kuzatish, hyvonot olamidagi o'zgarishlarni, kishilarning shu fasldagi mehnatlari bolalarga aniq ko'rinadi. Shu mavsumdagi barcha tabiat haqidagi, unda yuz beradigan o'zgarishlar haqida to'liq tushunchalar shakllanadi. Bundan tashqari dasturda tabiat haqida tushunchalarni shakllantirish kvartallarga bo'lib berilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida tabiat bilan bog'liq bo'lgan mashg'ulotlarning vazifasi bolalarni tabiat bilan tanishtirish usullari, ish shakllari, tabiatning inson hayotidagi ahamiyati haqidagi bilimlari bilan tanishtirish va nazariy bilimlar berishdan iborat.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan tanishtirish barcha tarbiya turlari amalga oshiriladi. Tabiat bilan bolalarning yosh xususiyatlari, fiziologik tuzilishlarini hisobga olgan holda tanishtiriladi. Shu bilan birga turli yosh guruhlarda ularning qiziqishlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari, xarakter xislatlari, istedodlari hisobga olinadi.

Bola a'zolarining tuzilishi-oliy nerv sistemasi, ichki a'zolari, tana tuzilishi, yoshga qarab hosil bo'ladigan o'zgarishlar tabiat bilan tanishtirishda muhim ahamiyatga ega. Bundan ko'rinib turibdiki, bu kurs bolalar fiziologiyasi fani bilan ham bevosita bog'langan.

Biologiya fani tabiat bilan tanishtirish metodikasining asosini tashkil etadi. Chunki biz bolalarni jonli va jonsiz tabiat, tabiat hodisalari, yilning turli fasllari bilan tanishtiramiz.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning jonsiz tabiat hodisalari, o'simliklar va hayvonlar, inson mehnati haqidagi tushuncha va tasavvurlarini kengaytirish hamda boyitish, shuningdek, o'simliklar o'stirish, hayvonlarni parvarish qilishda bolalarda oddiy ko'nikmalar hosil qilish ta'lim berishning asosiy vazifalaridan hisoblanadi. Bunda bolalarda kuzatuvchanlik, bilimga qiziqish, tafakkur va mantiqiy nutq rivojlanadi, so'z boyligi ortadi, yangi tushunchalar hosil bo'ladi.

MTT tarbiyalanuvchilariga mehnatni sevis, o'zgaralar mehnatini qadrlash, o'simlik va hayvonlarni asrash, ularni parvarish qilish, o'z Vatani, tabiatni sevis, tabiat go'zalliklarini ko'ra olish kabi xislatlarni o'stirish orqali tarbiyaviy vazifalar hal qilinadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan yaqindan tanishtirmasdan turib, bolalarni jismonan rivojlantirish, nutq va tafakkurlarini boyitish vazifalarini amalga oshirish mumkin emas.

Bolalarni har tomonlama rivojlantirish. Ularni barkamol qilib o'stirish tug'ilgan kunidan boshlab amalga oshiriladi.

Bugungi kunda mustaqil O'zbekistonda olib borilayotgan ta'lim sohasidagi islohotlarning bosh maqsadi aynan mana shunga yaratilgan. Yani o'sib kelayotgan yosh avlod, mustaqil O'zbekistonimizning kelajagini, taraqqiyotini kafolatlaydi. Mana shu ustivor yo'nalishlardan kelib chiqqan qolda, MTTlarda farzandlarimizga beriladigan har qanday bilim, ularda Vatanga sadoqat o'z o'lkasini sevish, Vatan bilan g'ururlanish ruhini tarbiyalashi lozim. Shunday ekan MTT da tabiat bilan tanishtirishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo'lishi lozim;

- bolalarni o'z o'lkasini sevishga o'rgatish,
- tabiat bilan tanishtirish orqali bolalarda ilmiy dunyoharashni rivojlantirish,
- bolalarda kuzatuvchanlikni rivojlantirish,
- o'zining , tengdoshlari va kattalarning mehnatini qadrlashga o'rgatish,
- tabiat orqali psixik jarayonlarni rivojlantirish (sezgilar, idrok, xotira, xayol, tasavvur, nutq, diqqat),
- bolalarning hissiyotini irodasini rivojlantirish,
- tabiat in'om etgan ne'matlarni avaylab asrashga o'rgatish.

Yuqoridagi vazifalardan kelib chiqqan holda, bolalarni har tomonlama tarbiyalashda tabiat orqali – aqliy, axloqiy, estetik, jismoniy, mehnat, ekologik, iqtisodiy tarbiya berish lozim.

Tabiat vositasida tarbiya berish umumiy tarbiyaning amalga oshirilish formalaridan biri bo'lib, uni o'z oldiga qo'ygan vazifasi bolalarning yosh xususiyati, psixik rivojlanish qobiliyatini yaxshi bilgan holda tarbiya berishdan iboratdir.

Maktabgacha tarbiya ishida uning ko'p qirralari borki, bu pedagogika fani qonuniyatlarini o'rganish bilan shug'ullanadigan juda keng ijtimoiy hodisadir.

Haqiqatan ham bolaning shakllanishida boshqa ta'sirotlar kabi tabiatning roli beqiyos kattadir. Bu tarbiyaning muhimligi shundaki, bolalar bevosita tirik mavjudot, o'simlik va hayvonlar bilan munosabatda bo'ladi, ularning xatti-harakati, ovqatlanishi, yurishi, ko'payishi, o'simliklarning gullashi, meva berishi, turli xil mahsulotlar olinishiga bevosita, to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yosh avlodga bular haqida ta'lim berilar ekan, tabiatdagi o'zgarishlar va uning rivojlanishi, tabiatni o'zgartirishda kishilarning roli hayotiy misollar bilan tushuntirib berilishi kerak.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirar ekanmiz, tabiatga doir bilimlarning sodda, hayotiy, tushunarli ekanligini ham alohida uqtirish kerak.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar tabiat haqida ma'lumot olar ekan, eng avvalo o'zlari yashaydigan, o'zi tarbiyalanadigan MTT yer uchastkasidagi, uning

tevarak-atrofidagi o‘simlik va hayvonlar bilan, tabiat elementlari bilan, u yerning suvi, tuprog‘i, iqlimi bi–lan tanishadilar.

Buning foydali tomoni shundaki, yosh bolalar o‘zi yashaydigan, o‘zi tarbiyalanadigan yerdagi o‘simlik va hayvonlarni har kuni ko‘radi, ularning nomini bir kunda bir necha marta eshitadi. Ular bolalar yodida tez qolib, uzoq saqlanadi.

Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishda ularning turli yosh xususiyatlari hysobga olinadi. Ayniqsa jonsiz tabiat, o‘simlik va hayvonlar, tabiatdagi mavsumiy o‘zgarishlar, tabiatdagi insonlar mehnati haqidagi bilim va tushunchalar oddiylikdan murakkablikka prinstipi asosida tushuntirilmog‘i zarur.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirish ilk yoshdagi bolalar gruppasidan boshlanadn. Bu gruppada tabiatdagi voqealardan, bolalarning tushunishi uchun oson bo‘lgan hodisalardan bolalarda o‘simliklar, hayvonlar bilan tanishishga qiziqish uyg‘otish, tirik jonivorlarga mehr bilan munosabatda bo‘lish, eng oddiy estetik hislar uyg‘otish uchun foydalanishdan boshlanadi. Bu gruppada dastlab jonsiz tabiat bilan elementar hayvonlar va o‘simliklardan faqat 2-3 tasi bilan tanishiladi. Masalan, hayvonlardan baliqcha, qushcha, tovuq-mushuk, kuchuklarni ko‘rib hayotda va o‘simliklardan olma, pomidor, sabzi kabilar bilan polizda tanishiladi. Bu gruppada jonli tabiat bilan elementar tanishtiriladi. Bunda ba‘zi o‘simliklarning rasmiga qarab, tashqi tuzilishi bilan tanishtiri–ladi.

Birinchi kichik gruppada tabiat bilan tanishtirishda yoshlarni tirik organizmga mehrli bo‘lish, uni parvarishlashga o‘rgatishdan boshlanadi. Bolalar tabiatda o‘simlik va hayvonlar hayotida bo‘ladigan ayrim o‘zgarishlar bilan tanishtiriladi.

Bolalarni qushlar bilan ham tanishtirish mumkin. Bunda MTT uchastkasiga uchib keladigan qushlar, ularni uchishi, daraxtga qo‘nishi, sayrash kabilar bilan tanishtiriladi.

Ikkinchi kichik gruppada jonsiz tabiat haqida tushuncha berib, kecha va kunduzning farqini, sababini, ob-havoning asosiy holatini, shamol bo‘lishini, yomg‘ir, qor yog‘ishi, havo bulutli, quyosh kabilar haqida tushuncha beriladi. Bolalarga suv, qor, muz, qum va tuproqlarning rangi, xususiyati haqida tushuncha beriladi.

Jonli tabiat haqida MTT uchastkasidagi 2-3 tup daraxt bilan tanishish, 2 ta qushni tashqi ko‘rinishi bo‘yicha ajrata bilish, kapalak, qo‘ng‘iz, baqani tanib o‘rganish, tabiat burchagida esa 2-3 ta xona o‘simligini kuzatish, akvariumni, undagi ba‘zi baliqlarni, qafasdagi qushchalarni o‘rganish.

O‘rta gruppada esa bolalarning o‘simlik va hayvonlar olami to‘g‘risida, tabiatdagi mavsumiy o‘zgarishlar haqidagi tushunchalari boyitib boriladi. MTT da bolalarni tabiat go‘zalliklaridan bahramand bo‘lish, tabiatni sevish, o‘simlik va hayvonlarni muhofaza qilish ruhida tarbiyalash lozim. Gullarni parvarishlash,

ularni uzmaslik, daraxtlarni sindirmaslik, qushlarga ozor bermaslik ruhida tarbiyalash kerak.

Jonsiz tabiat bilan tanishishda ob-havoni farqiga borishni (sovuq, issiq, quyoshli, bulutli, shamol esadi, qor, yomg'ir yog'ayotir, do'l tushdi), qor va suvning ba'zi xususiyatlarini (suv tiniq, qor g'ovak bo'lganligidan qorbo'ron, qor uyumi hosil qilish mumkinligini) o'rgatish mumkin.

Jonli, tabiatda, MTT uchastkasida, uning tevarak-atrofida 4 ta daraxtni, 2-3 ta butani o'rgatish, daraxtni butadan ajratish, guli va bargiga qarab 3-4 ta o'tchil o'simlikni tanish, mevali daraxtlardan 1-2 turini, foydali va zaharli zamburug'lardan 2-4 turini bilish kerak. Bolalarni 2-3 tur sabzavot o'simliklarini taniy bilishga, tuproqni tayyorlash, urug' ekish, parvarish qilish, mevasining pishganligini aniqlash va hosilini yig'ishga o'rgatiladi.

Bu gruppada bolalarga tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar (kuz, qish, bahor va yoz) haqida batafsil tushuncha beriladi.

Tabiat burchagida 4-5 ta xona o'simligini taniy bilish, ularning bargi-guliga qarab nomlarini topish, 4-5 ta hayvon turini ajrata bilish, ularning xarakteri, ovqatlanish xususiyatlari o'rganiladi. Bu gruppada o'rganiladigan o'simlik va hayvonlar dunyosi kvartal-kvartal qilib berilgan.

Katta gruppada yaqin tevarak-atrofdagi o'simlik, uy va yovvoyi hayvonlar, tirik organizmlarning hayoti, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar haqidagi bilim va ko'nikmalari tekshirilib, yanada kengaytiriladi. Bu gruppada bolalar o'z o'lkasining tabiatini sevishtga va uni asrashga o'rgatiladi. Yosh avlodni o'simlik, hayvonot olami va tabiat go'zalligini payqay olish, sevishtga o'rgatish ham shu gruppada amalga oshiriladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Ta'lim to'g'risidagi qonun T.: 23 sentabr 2020-yil
Qayumova N.M. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2013.
Ziyomuhhammadov B., Abdullayeva Sh. Ilg'or pedagogik - texnologiyalar. -Toshkent: Abu Ali Ibn Sino, 2001.
B. Ziyamuxamedov, Sh. Abdullayeva. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. T., 2001.
O'K. Tolipov, M.Usmonboyeva. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiq asoslari. T., 2006.
N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T.: 2013
N.T.Tosheva "Maktabgacha ta'lim tarbiyasi tashkil etish". Darslik. -Buxoro: "Kamolot", 2022.
H.Ш. Сыртланова. Дошкольная педагогика. Практическое пособие. Уфа 2016.
Pedagogicheskiy slovar spravosnik. T.: 2011y. Tiraj-100.
Pedagogika fanning barkamol avlodni shakllantirishdagi o'rni. (4-qism) T.: Sangzor. 2003.
Yo'ldoshev J.G'.. S.A.Usmonov. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo'llanma. T.: O'qituvchi. 2004.
Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T.: 2013.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI PIRLS XALQARO BAHOLASH SINOVLARIGA ASOSLANGAN O'QISH SAVODLIGINI BAHOLASHDA DISCOVERY LEARNING MODELI MISOLIDA

Matyakubova N. A.

*UrDU Sport faoliyati, Pedagogika va psixologiya fakulteti
"Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi,
"Pedagogika va psixologiya" fakulteti mustaqil izlanuvchisi*

Tayanch so'zlar: OECD, PIRLS, Discovery Learning, Minimal kompetensiya, Stimulyatsiya, Singapur, Indoneziya, Leven testi, Paired Sample T-testi, kashfiyotni o'rganish modeli STKIP usuli.

Ключевые слова: ОЭСР, PIRLS, Discovery Learning, Минимальная компетентность, Стимулирование, Сингапур, Индонезия, тест Левена, Т-критерий парной выборки, STKIP, метод модели обучения открытию.

Key words: OECD, PIRLS, Discovery Learning, Minimum competence, Stimulation, Singapore, Indonesia, Levene's test, Paired Sample T-test, STKIP method of discovery learning model.

РЕЗИЮМЕ:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini olti yillik PIRLS xalqaro sinovlarida o'qish savodxonligining XXI asr hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun innovatsion va axborot va texnologiya savodxonliklarini qay darajada zamon talablariga mos holatda egallayotganliklari o'rganilgan. 2021-yilgi PIRLS tadqiqotlarining tahlili O'zbekistonlik 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonliklari butun dunyo bilan solishtirilganda darajada ekanliklari bo'yicha mulohazalar yuritilgan.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari va o'quvchilarining savodxonlik ko'nikmalarini yanada oshiradigan, kuchaytiradigan yondashuviga asoslangan kashfiyot va loyihalarni o'rganish yondashuvidan foydalanish ushbu muammolarni hal qilishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ikki qismdan iborat: 1) Minimal kompetensiyani baholash asosida boshlang'ich sinf va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'qish savodxonligi ko'nikmalarini aniqlash; 2) boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi oshirish mahoratiga kasgfiyot o'rganish modelini joriy qilingandan keyingi samaradorligini tahlil qilish orqali natijaga erishish mexanizmlari ko'rsatilgan.

Model nafaqat boshlang'ich sinf o'qituvchilarini, talabalarni hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining talabalarining va o'quvchilarning o'qish savodxonligini rivojlantirish darajasining samarali loyihalashtirishga, innovatsion usullarni qo'llashda belgilangan didaktik, xalqaro darajadagi metodik maqsadlarga erishish darajasini baholashga imkon beradi.

РЕЗИЮМЕ:

В данной статье исследуется степень приобретения учащимися начальной школы инновационной и информационно-технологической грамотности в соответствии с требованиями времени в целях развития жизненных навыков читательской грамотности XXI века в рамках шестилетних международных тестов PIRLS. Анализ исследования PIRLS 2021 года позволил прокомментировать уровень читательской грамотности четвероклассников Узбекистана по сравнению с остальным миром.

Использование подходов к обучению на основе открытий и проектов, которые повышают навыки грамотности учителей и учащихся начальной школы, может помочь решить эти проблемы.

Основная цель данного исследования состоит из двух частей: 1) Определить навыки читательской грамотности у учителей начальной и будущей начальной школы на основе оценки минимальной компетентности; 2) путем анализа эффективности модели обучения после внедрения навыка повышения читательской грамотности учащихся начальных классов показаны механизмы достижения результата.

Модель позволяет не только учителям начальных классов, учащимся и учащимся младших классов эффективно проектировать уровень развития читательской грамотности учащихся и учащихся, оценивать уровень достижения дидактических методических целей международного уровня, поставленных при применении инновационных методов.

SUMMARY:

In this article, the extent to which elementary school students acquire innovative and information and technology literacy in accordance with the requirements of the times in order to develop 21st century life skills of reading literacy in the six-year PIRLS international tests is studied. The analysis of the 2021 PIRLS research has made comments on the level of reading literacy of the 4th graders of Uzbekistan compared to the rest of the world.

The use of discovery and project-based learning approaches that enhance the literacy skills of elementary teachers and students can help address these issues.

The main purpose of this study consists of two parts: 1) To determine the reading literacy skills of elementary and future elementary school teachers based on the assessment of minimum competence; 2) by analyzing the effectiveness of the learning model after the introduction of the skill of improving reading literacy of primary school students, the mechanisms of achieving the result are shown.

The model allows not only elementary school teachers, students, and elementary school students to effectively design the level of development of reading literacy of students and students, to assess the level of achievement of didactic, international-level methodical goals set in the application of innovative methods.

Kirish. Mamlakatimizdagi ta'lim sohasidagi katta islohatlarga katta ahamiyat berilmoqda, sababi maktab o'quvchilarni dunyo o'quvchilari bilan bilimlarini qay darajada hayotiy ko'nikmlarini egallay olayotganliklarini belgilangan mezonlar asosida tayyorgarlik ko'rgan holda aniqlanayapti. Buning yorqin misoli sifatida asosiy hujjatlarimiz hamda qonun va farmonlarda aks ettirilgan strategilar va yo'l xaritalarini ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Ta'lim, Fan, Madaniyat, O'rta ta'lim, maktabdan tashqari ta'lim, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-dekabr 2018-yil 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS kabi xalqaro baholash

dasturlarini tashkil etish va ishtirok qilish, ta'lim sifatini baholash sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar o'tkazish kabi bir qancha ustuvor vazifalar berilgan. [1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonining "Maqsadli ko'rsatkichlari" hisoblangan yo'l xaritasida xorijiy tajribalar asosida o'zgaruvchan o'quv rejaları va ta'lim dasturlari, maxsus ta'lim dasturlari, strategiyalarini ishlab chiqish berilgan.[2]

2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasining ustuvor vazifalarida ham ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha vazifalar belgilab berilgan. 2026-yilga qadar o'quv dasturlari va darsliklarni ilg'or xorijiy tajriba asosida to'la qayta ko'rib chiqib, amalda joriy etish bo'yicha topshiriqlar berilgan. [3]

Shunday ekan maqsadli strategilar va yo'l xaritalari orqali, aniq mexanizm shakllantirgan holda, xalqaro baholash dasturlarida natijalarimizni yuqori o'rinlarga chiqarish uchun pedagoglar va bo'lajak pedagoglar bilan birgalikda uzilmas zanjir asosida harakatlanishimiz kerak bo'ladi. Bu asosida chet-el tajribalarini hamda texnikalarini o'rganish maqsadga muvofiq sanaladi.

Bugungi kunda ta'lim uchun asos bo'lgan ta'lim paradigmasi XXI asr ta'lim talablariga moslashish uchun tubdan o'zgarishlarga uchraydi. XXI asrda ta'lim har bir shaxsning o'rganish va innovatsion ko'nikmalarga ega bo'lishini, shuningdek, texnologiya va axborot vositalaridan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishini va hotiy ko'nikmalar bilan ishlash va yashashni ta'minlashi kerak.

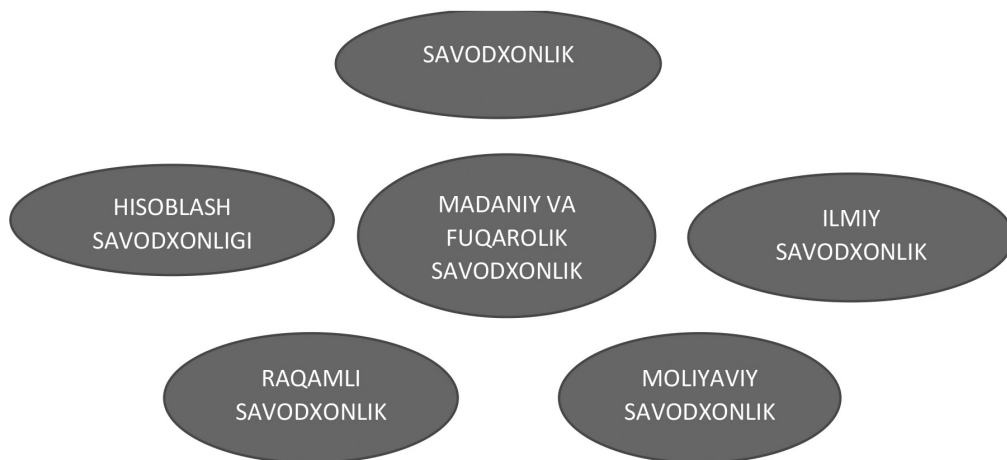
Ushbu hayotiy ko'nikmalar XXI asr ko'nikmalari deb nomlana boshlandi. Bir qancha tashkilot va muassasalar hayot bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan ko'nikma qobiliyatlarni taqdim etishga tushuntirishga harakat qilishdilar. Ta'lim tizimining har bir jabhasi kelajakda raqobatlasha oladigan ko'nikmalarga ega bo'lgan shaxslarni tayyorlashimiz kerak hisoblanadi. [4]

- Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Savodxonlik bu – shaxsning o'qish, yozish, gapirish, hisoblash va ishda, oilada va jamiyatda talab qilinadigan malaka darajasidagi muammolarni hal qilish qobiliyatidir.

ASOSIY SAVODXONLIK OLTITA SAVODXONLIKKA BO'LINADI

O'qish savodxonligi nafaqat o'qish mazmunini, ma'nosini bilmasadan, tom ma'noda o'qish qobiliyati, balki o'qish tushunchalarini tushunish qobiliyatidir.

Buning uchun biz albatta talabalarni ham o'qish savodxonligini baholashimiz, ya'ni tildan foydalanib fikr yuritish qobiliyatini ham baholashimiz kerak.

Emperik tarzda, Indoneziyalik o'quvchilarning xalqaro dunyoda o'qish savodxonligi hali ham yaxshilanishi kerak. Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) tomonidan o'tkazilgan savodxonlikni o'lchash testlari 4-sinf boshlang'ich maktab o'quvchilarimiz badiiy matn va axborot matnlarini o'qish bo'yicha berilgan savollarning faqat ba'zilariga mukammal javob bera oladilar. Bu muammoni OECD tomonidan o'tkazilgan so'rov natijalaridan ham ko'rish mumkin.

2018-yilda Indaneziya o'qish savodxonligi bo'yicha PISA ishtirokchisi bo'lgan 79 mamlakat ichida 74-o'rinni, Tailand 68-o'rinni, Malayziya 58-o'rinni, Singapur 2-o'rinni egallagan.

2021-yil PIRLS topshiriqlarida O'zbekiston 57 mamlakatning Ichida 49-o'rinni egallagan.

O'quvchilarning o'qish savodxonliklarining pastligi bilan bog'liq muammolarga o'qituvchi taqlid qilishi mumkin bo'lgan odatlanish ta'sir qiladi. Boshlang'ich maktab o'qituvchilari ta'lim dasturi bo'yicha boshlang'ich maktab o'qituvchisi bo'lgan talabalar yuqori o'qish savodxonligi ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Ushbu muammolarni to'g'ri o'rganish modeli yordamida minimallashtirish mumkin. Discovery ta'lim modeli talabalarga o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirishda yordam beradi. Discovery o'rganish – o'quvchilar eksprement tamoyillarini kashf qilish uchun tajribalar o'tkazish orqali o'z bilimlarini oshiradigan o'rganish modeli.[4]

Brunerning ta'kidlashicha, kashfiyotni o'rganish modeli – bu o'quvchilarga o'qituvchilar tomonidan aytilgan yoki yetkazilgan ma'lumotlarni eslab

qolmasdan, yangi qoidalar va yangi g'oyalarni kashf qilish imkonini beradigan modeldir.

DISCOVERY LEARNING MODELING OLTITA SINTAKSISI

Talabalarga ma'ruza materialining konseptsiyasi bilan bog'liq muammolar beriladi va o'qituvchi rahbar sifatida ishlaydi va talabalarga tushunchani mustaqil ravishda ochishga imkon beradi. Kashfiyotlarni o'rganish usulidan foydalanadigan talabalar alohida jurnallarda turli kitoblar yoki maqolalarni topishlari va o'qishlari mumkin. Talabalar kashfiyotni o'rganish modeli ishlayotgan vaqtda turli xil o'qish manbalarini izlashda erkindir. [5]

- Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'qituvchisi bo'lishga tayyorlanayotgan o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalari profilini va kashfiyot o'rganish modelining ushbu o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalariga ta'sirini tasvirlashdan iborat.

Ushbu tadqiqotda tadqiqot usuli – bu ketma-ket tushuntirish dizaynga ega aralash usul bo'lib, miqdoriy va sifatli tadqiqot usullarini ketma-ket birlashtiradi. Birinchi bosqichda miqdoriy usullar, ikkinchi bosqichda esa sifat usullari qo'llanilgan. Ketma-ket tushuntirish dizaynini qo'llash miqdoriy ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdan boshlanadi, so'ngra miqdoriy ma'lumotlarning natijalariga asoslangan sifatli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdan boshlanadi. O'quvchilarining o'qish savodxonligi to'g'risidagi ma'lumotlarni olish uchun miqdoriy usullar qo'llaniladi. Ma'lumotlarni o'rganishdan oldin va keyin testdan oldingi va keying testlarni topshirish orqali olinadi.

Qo'llaniladigan miqdoriy tadqiqot dizayni bir guruhdan oldingi sinov va testdan keying test bilan eksprementdan oldingi hisoblanadi. Ushbu turdagi tadqiqot manipulyatsiya eksprementlaridan foydalanadi, bu manipulyatsiyaning kuzatilgan shaxslarning xatti-harakatlariga ta'sirini aniqlashga qaratilgan. Ushbu tadqiqot loyihasi eksprementdan oldingi, ya'ni haqiqiy ekspremental tadqiqotning barcha talabalariga javob bermaydigan ekspremental tajribadir.

- Tahlil va natijalar.

Ekesprementdan oldingi tajriba 3 toifadan iborat, ya'ni bitta case study, bitta guruhdan oldingi test va testdan keying tajriba, faqat randomizatsiyalangan nazorat guruhi tajribasi. Qo'llaniladigan sifatli tadqiqot tajribasi tavsifiy sifat bo'lib, o'quvchilarning javob varag'i orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligi o'lchash uchun testlarni o'z ichiga oladi.

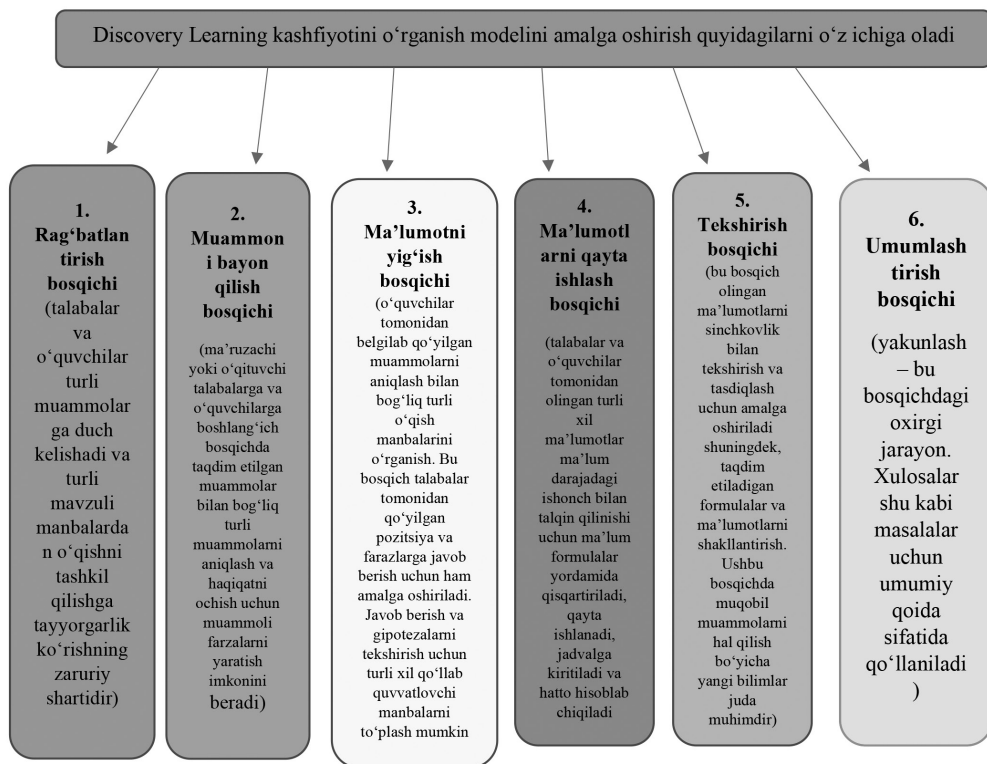
1-jadval**O'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'rsatkichlari bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilish natijalari.**

№	Talaba ko'rsatkichlari O'qish savodxonligi ko'nikmlari	O'rtacha hol	Turkum
1	Kirish va olish	48	Past
2	Tarjima qiling va integratsiya qiling	51,8	Past
3	Baholang va aks ettiring	56,3	Past

Boshlang'ich sinflarda Tabiiy fanlarni o'rgatishda yuqori sinflarda duch keladigan Fizikaning asosiy tushunchalarini bo'yicha o'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha minimal kompetensiyani baholash asosida o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini tahlil qilish natijalariga ko'ra, o'quvchining o'qish savodxonligi hali ham nisbatan pastligicha qolmoqda. O'quvchilarning o'qish savodxonligi bo'yicha eng yuqori o'rtacha ballga ega bo'lgan ko'rsatkicha **“Baholash va aks ettirish” indikoatori**, eng past o'rtacha ballga bo'lgan ko'rsatkich esa kirish va olish ko'rsatkichi hisoblanadi. Endi biz o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalariga Discovery Learning ya'ni kashfiyot o'rganish modelini tadbiq etish samaradorligini ko'rib chiqamiz.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Minimal kompetensiyani baholash asosida boshlang'ich maktabda bu kashfiyotni o'rganish modelini amalga oshirishdan oldin va keyin o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalari bo'yicha o'rtacha ball bilan ko'rsatiladi ya'ni, amalga oshirishdan oldin: 54,03; amalga oshirilgandan keyin 72,21 ballni tashkil qilgan. O'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini o'rtacha ballardagi farq kashfiyot o'rganish modelini samarali ekanligini ko'rsatadi. Shunga o'xshash tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, “Media savodxonligi daraxti” yordamida amalga oshiriladi. Kashfiyotni o'rganish modeli STKIP Kusuma Negaraning “Boshlang'ich maktab o'qituvchilari ta'limini o'rganish dasturi”da talabalarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini oshirishga qodir isbotlangan. [6]

Buning sababi, kashfiyotni o'rganish modelidagi tushunchalarni topish, so'ngra olingan tushunchalarni kundalik hayotda qo'llash orqali bevosita o'rganish tajribasiga urg'u beradi

Kashfiyotni o'rganish modeli talabalarga va o'quvchilarga o'qish jarayonining jo'shqin va ijobiy tomonlarini taqdim etadi, bunda talab avval o'quvchilar o'qituvchi tomonidan qo'yilgan muammolarni o'rganishlari va javob topishlari kerak, bu ular o'rganish va o'z fikr va qarashlarini ifoda etish imkonini beradi. Bu kashfiyotlarni qo'llash jarayonida tularning tanqidiy fikrlashga o'rgatish va o'qituvchi tomonidan taqdim etilgan material, ma'lumotlar asosida umumiy tushunchalar yoki tamoyillarni topishga undashni o'z ichiga oladi. XXI asr ko'nikmalarini tizimiga tizimiga asoslanib, o'qish savodxonligi ko'nikmalari nafaqat o'qish va yozish qobiliyatlari bilan cheklanmaydi, akademik savodli bo'lish uchun fikrlash qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi. [7]

Xulosa va takliflar. Kashfiyotlarni o'rganish modelining har bir sintaksisi har bir sintaksisni o'qish savodxonligi ko'nikmalarini o'rgatadi va rag'batlantiradi. O'qish va yozish nuqtai nazaridan talabalar va o'quvchilar keng bilim va tushunchaga ega bo'ladilar. Shu sababli, turli xil o'qish manbalarini taqdim etish natijasida yuzaga kelgan muammolarni hal qilishning muqobil yo'llarini izlash oqilona. O'qish rejalari va o'qish odatlari muntazam ravishda amalga oshirilsa, o'qish odatlari yaxshilanadi. Ma'lumotlarni tahlil qilish va muhokama qilish natijalariga asoslanib, shunday xulosaga kelish mumkin:

1) Boshlang'ich maktablarda asosiy tushunchalar bo'yicha o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalari minimal kompetentsiyani baholashga asoslangan fan hali ham nisbatan past bo'lib, uni natijadorligini oshirish uchun natijalar tahlil qilish kerak.

2) O'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirishda kashfiyot o'rganish modelini amalga oshirish samadorligini o'rtacha mezonlarga to'g'ri keladi. Buning sababi shundaki, har bir kashfiyot o'rganish modeli sintaksisi har bir sintaksisni o'qish savodxonligi faoliyati bilan birlashtirish orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligi ko'nikmalarini o'rgatadi va rag'batlantiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 8-dekabr 2018-yil 997-son "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-560-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni.

Kuznetseva M.I. PIRLS 2006 natijalariga ko'ra Rus boshlang'ich maktab bitiruvchilarining o'qish faoliyatining kuchli va zaif tomonlari || Ta'lim masalalari. 2009. N 1. P. 107-136-betlar

Pinskaya M.A. "Boshlang'ich maktab uchun darsliklarni tahlil qilish" || Ta'lim masalalari 2009-y. 137-161-betlar.

Kitsch W. (1998) Tushunish: bilish uchun paradigma. Kembrij, Buyuk Britaniya: kembrij universiteti nashriyoti.

V.Indriyani, M.Zaim, A.atmazaki va S.Ramadhan, KEMBARA J.Keilmuan Bahasa, Sastra, Dan Pengajarannya 5, 108 (2019)

L.Hewi va M.Saleh, Tunas Siliwangi J.Progr. Stud. Pendidik. Guru PAUD STKIP Siliwangi Bandung 6, 63 (2020)

A.Shleyxer, OECD nashriyoti. (2019)

JS Bruner, Ta'lim jarayoni (Garvard universiteti nashriyoti, Amerika Qo'shma Shtatlari Amerika, 2009)

БЎЛАЖАК МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАРБИЯЧИ- ПЕДАГОГЛАРИДА ОНА (ЎЗБЕК) ТИЛИ ЎҚИТИШНИНГ ЎҚУВ ДИДАКТИК ТАЪМИНОТИ

Муминова М.Ю.

*Чирчиқ давлат педагогика университети
мустақил изланувчиси*

Таянч сўзлар: фикрлаш, малака, қобилият, тарбия, кўникма, маданият, технология, сифат, самарадорлик.

Ключевые слова: мышление, навыки, умения, воспитание, навык, культура, технология, качество, эффективность.

Key words: thinking, skills, abilities, education, skill, culture, technology, quality, efficiency.

РЕЗЮМЕ:

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида ўзбек тили ўқитишнинг замонавий ахборот технологиялари, ўқув-тарбия жараёнларининг барча босқичларини жадаллаштиради. Бунда ахборот технологияларидан фойдаланиш асосида, таълим жараёнининг сифати ва самарадорлигини ошириш, талабаларнинг билиш фаолиятларини интенсивлашуви, фанлараро алоқадорликнинг чуқурлашуви кузатилади.

Мақолада бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминоти масалалари ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ:

Современные информационные технологии обучения узбекскому языку будущих воспитателей дошкольных учреждений ускорят все этапы образовательного процесса. При этом на основе использования информационных технологий происходит повышение качества и эффективности образовательного процесса, активизация познавательной деятельности студентов, углубление межпредметных связей.

В статье рассматриваются вопросы учебно-дидактического обеспечения обучения родному (узбекскому) языку будущих воспитателей дошкольных учреждений.

SUMMARY:

Modern information technologies for teaching Uzbek language to future preschool teachers will speed up all stages of the educational process. At the same time, the use of information technologies improves the quality and efficiency of the educational process, activates students' cognitive activity, and deepens interdisciplinary connections.

The article examines the issues of educational and didactic support for teaching the native (Uzbek) language to future preschool teachers.

Замонавий ахборот технологиялари муҳитида дидактика, замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш орқали билимларни мустақил ўзлаштиришга йўналтирилган ўқув фаолиятининг кенг жабҳали турларини таклиф этади. Бунда дидактика фикрлашни, шахснинг қобилият ва имкониятлари даражасини, эстетик дидни, ахборот маданиятини, билимларни мустақил ўзлаштиришни, ўқув-ахборот фаолиятига оид кўникма ва малакаларни ривожлантиради [2].

Бизнинг фикримизча, замонавий ахборот технологияларини педагогик таълим жараёнларига жорий этиш талаба шахсининг:

- фикрлашини;
- оптимал қарор қабул қилиш малакасини;
- коммуникатив қобилиятини;
- эстетик тарбиясини;
- касбий малака ва кўникмаларини;
- ахборот маданиятини ривожланишини таъминлайди.

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида ўзбек тили ўқитишнинг замонавий ахборот технологиялари, ўқув-тарбия жараёнларининг барча босқичларини жадаллаштиради. Бунда ахборот технологияларидан фойдаланиш асосида, таълим жараёнининг сифати ва самарадорлигини ошириш, талабаларнинг билиш фаолиятларини интенсивлашуви, фанлараро алоқадорликнинг чуқурлашуви кузатилади.

Ахборот технологияларини жорий этиш орқали ўзбек тили ўқитиш самарадорлигига эришиш имкониятини берадиган ҳамда дидактик нуқтаи назардан муҳим аҳамият касб этадиган методик мақсадларга:

- ўқиш жараёнини индивидуаллаштириш ва дифференциялаш;
- тескари алоқа орқали ўқув фаолияти назоратини олиб бориш;
- ўз-ўзини назорат қилиш;
- ўқув материални ўзлаштириш жараёнида машқ қилиш ва мустақил тайёргарликни ташкил этиш;
- билимларни эгаллашни интенсивлаштириш;
- ўқув ахборотларини компьютер орқали визуаллаштириш;
- ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш;
- компьютерда лаборатория машғулотларини бажариш;
- ахборот маълумотлар базасини яратиш ва ундан фойдаланиш;
- талабаларни ўқув материални ўзлаштириш стратегияси билан қуроллантириш;
- фикрлашни ривожлантириш;
- оптимал қарор қабул қилиш малакасини шакллантириш;
- талабаларда ахборот маданиятини шакллантириш орқали эришилади.

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишда замонавий ахборот технологиялари микро ва макро дунёдаги, мураккаб қурилмалар ва биологик тизимлардаги ҳодиса ва жараёнларни компьютер графикаси ва моделлаштиришдан фойдаланиш асосида ўргатиш, жуда катта ёки жуда кичик тезликда содир бўладиган физик, кимёвий ва биологик жараёнларни қулай вақт ўлчамида тақдим этиш каби дидактик масалаларни ечиш имкониятини беради.

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминоти интеллектуал кўникмалар ва ақлий фаолиятни машқ қилдириш учун хизмат қилади, лекин етарлича билимлари мавжуд бўлганида, тушунчаларни шакллантиришга ҳам имкон беради. Ўқув топшириқларни ўқитиш, ижодий ва изланиш даражаларга ажратиш анъанага айланган. Аммо ижодий ёки изланиш топшириқларини бажариш ўқитиш ҳодисаси моҳиятини ифодаламайди. Бироқ бу ҳолат ўқув топшириқлардан талабаларни ривожлантириш учун фойдаланиш мумкин дегани эмас.

Қуйида педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқларнинг функционал фарқларини таҳлил қилиб чиқамиз:

1. Педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқлар ўрганилаётган ҳодиса ва жараённи янада чуқурроқ тушуниш ва мавжуд билимларни мустаҳкамлашга мўлжалланган. Улар педагогларга билимларни ўзлаштириш жараёнини назорат қилиш имконини беради, айти ўринда ташхис (диагностика) қилиш вазифасини ҳам бажаради. Шу боис, улардан талабаларнинг ўз-ўзини диагностика қилиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Ўқитиш топшириқлари ўз навбатида миқдор ва сифат топшириқларга бўлинади.

2. Ижодий топшириқлар. Агарда ўқув топшириғини бажариш натижасида объектив ёки субъектив янгилик моҳиятини ёритувчи тушунча юзага келса, бундай топшириқни ижодий деб ҳисоблаш мумкин. Уларни ҳал этишда мавжуд билимлар, фикрлаш малакаси ва кўникмаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

3. Изланишга ундовчи топшириқлар. Улар автономлик хусусиятга эга максимал мустақилликка эга, аввал ўзлаштирилган тушунча ва ақлий ҳаракатлардан ностандарт вазиятларда фойдалана олиш қобилиятига эга бўлишни тақозо этади. Изланиш топшириқларини бажаришда янги тушунчалар юзага келмайди, бироқ уларни бажаришда мавжуд билимларни янги вазиятларда қўллаш малакасига эга бўлиш талаб этилади.

4. Башорат қилишга асосланган топшириқлар. Уларни ечишда бир ёки бир неча кўрсаткичларнинг ўзгаришига кўра бошланғич маълумотларнинг ўзгариши билан боғлиқ муаммолар қўйилади. Бундай топшириқлар мураккаб бўлиб, улардан талабалар етарлича фикрлаш малака ва кўникмаларига эгалар,

шунингдек, асосий тушунчалар билан таниш бўлсаларгина фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Башорат қилишга асосланган топшириқларни бажариш натижаларини таҳлил қилиш мустақил билим олишга тайёрлиги ҳақида фикр юритиш имконини беради.

5. Ташҳис қилишга қаратилган топшириқлар ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларнинг умумий сабаб ва оқибатларини аниқлаш маҳоратини ривожлантириш учун хизмат қилади.

Куйида ижодий изланиш ва ташҳисли топшириқлар куриш технологиясига нисбатан қўйилувчи дидактик талабларни ифода этамиз:

1. ўқув топшириқларини тузишда, мураккаблик даражасининг оддийдан мураккабга қараб ўсиб бориши изчиллик тамойилига амал қилиши керак;

2. тушунчалар ва амалга ошириладиган ҳаракатларнинг мураккаблиги мавжуд билимлар даражасига мос бўлиши зарур;

3. ўқув топшириқларнинг талабалар томонидан ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнлар ўртасидаги функционал боғлиқликни тушуна олишга имкон бериши ва уларни бошқа ҳодиса ва объектлар билан боғлиқликда тасвирлаш зарур;

4. топшириқлар ўзлаштирилган материалларни тушуниш ва уларни янги шароитларда тезлик билан қўллашга ўргатишга ёрдам беради.

Талабалар педагогик ҳамда техник-технологик муаммоли-вазиятли топшириқлар ёрдамида педагогик ҳодисалар, техник объектлар, технологик жараёнлар ўртасидаги турли хусусият ва боғлиқликларини аниқлайдилар (таҳлил ва умумлаштириш кўринишидаги ҳаракатларни амалга оширадилар), уларни ўзаро солиштирадилар, таққослайдилар, бу ҳодиса, жараён ва объектларнинг умумийлиги, типиклиги ва ўзига хос муҳим хусусиятларини кўрсатадилар. Ўқув топшириқлар аста-секин мураккаблаштириб борилади. Энг яхши тайёргарликка эга бўлган иқтидорли талабалар ижодий ва изланиш хусусиятига эга бўлган мураккаб топшириқларни бажарадилар. Камроқ тайёргарликка эга бўлган талабалар, соддароқ топшириқларни бажарадилар, лекин шунга қарамасдан, топшириқлар устида ишлаш уларга умумий масалани ҳал этишда гуруҳ билан бирга ишлашга имкон беради. Мураккаб топшириқларни бажариш баъзи талабаларга педагогик-психологик ва техник-технологик тушунчаларини илмий даражада дарҳол ўзлаштириш имконини беради.

Мустақил билим олишни таъминлашга имкон берадиган топшириқлар тушунча, сабаб ва қадриятли йўналишларни ўзлаштириш даражаси паст бўлган талабалар учун қулай шароитни яратишни кўзда тутди. Биргина муваффақиятни ҳис этиш ҳам талабани мустақил билим олишга ундовчи психологик ҳолатни юзага келтиради.

Таълимда замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини кенг жорий этилиши:

- фан соҳаларини ахборотлаштиришни;
- ўқув фаолиятни интеллектуаллаштиришни;
- интеграция жараёнларини чуқурлаштиришни;
- таълим тизими инфратузилмаси ва уни бошқариш механизмларини такомиллаштиришга олиб келади.

Бизнинг фикримизча, бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишни ахборотлаштириш деганда таълим-тарбиянинг психологик-педагогик мақсадларини амалга оширишда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш, таълим тизимида электрон ахборот-таълим муҳитини ташкил этиш, таълим соҳасининг электрон ахборот-таълим ресурсларини яратиш, компьютер технологияларини жорий қилиш амалиёти ва методологияси билан таъминлаш назарда тутилади.

Бу жараён, биринчидан, интеграллашган ўқув ва илмий маълумотлар базасини яратиш, улардан фойдаланиш асосида таълим тизимини ахборотлар билан таъминлаш механизмини такомиллаштиришни; иккинчидан, замонавий ахборотлашган жамиятда, шахсни ривожлантириш мақсадида таълим-тарбиянинг ташкилий шакллари, методлари, мазмунини танлаш, методологиясини ривожлантиришни; учинчидан, талабаларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантиришга, уларда мустақил билим олиш малакасини шакллантиришга йўналтирилган ўқитишнинг методик тизимини яратишни; тўртинчидан, талабалар билимини баҳолаш ва ўзлаштириш мониторингининг компьютер тизимини яратишни ва улардан фойдаланишни мақсад қилади.

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишни ахборотлаштириш ва замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш жараёни, ўқитишнинг нафақат ташкилий шакллари ва методлари ўзгаришига, балки ўқитишнинг янги методларини ҳам шаклланишига олиб келади.

Таълимда ахборот технологияларини жорий этишни ташкил этиш ва амалга оширишда фаолият юритиш алгоритмининг:

- мўлжал олиш (таълим-тарбиявий мақсадлар тўғрисидаги тасаввурларни шакллантириш);
- амалга ошириш (ўқитиш-тарбиялаш методлари, усуллари ва воситаларини кўзда тутилган кетма-кетликда амалга ошириш);
- назорат қилиш ва тузатиш босқичлари кетма-кетлигига амал қилинади.

Фан соҳаларининг ахборотлашуви – ўқув фаолиятининг такомиллашуви, билиш жараёнининг интенсивлашуви, фанлар соҳасининг кенгайишига, чуқурлашуви ва уларнинг интеграциясига сабаб бўлади. Ушбу жараён, ўз навбатида, ўқув материаллари мазмунини танлаш мезонларига ўзгартиришлар киритишни тақозо қилади.

Шундай қилиб, таълимни ахборотлаштириш жараёнини ўқув материалларининг мазмуни ва ҳажмини ўзгаришига, ўқув фанлари (курслари) дастурларини қайта ишлаб чиқишга, алоҳида мавзулар ёки фанларнинг интеграллашувига асос бўлади. Бу эса, ўқув фанларининг мазмуни ва тузилмасини ўзгаришига, бинобарин, таълимнинг мазмуни ва тузилмасини ўзгаришига олиб келади.

Бу жараёнга параллел равишда, талабалар билим савиясини ошириш муаммосига компьютер технологиялари асосидаги инновацион ёндашувни жорий этиш лозим бўлади.

Таълим мазмуни ва тузилмаси, ўқитиш ва назоратнинг ташкилий шакллари, методлари ҳақидаги тасаввурларнинг ўзгариши ўқитишнинг хусусий методикасини ҳам такомиллаштиришни тақозо этади.

Таълим жараёнида замонавий ахборот ва коммуникация технологиялари имкониятларидан фойдаланиш туфайли ўқув фаолиятининг кенгайиши дарсликлар, бошқа ўқитиш воситаларига бўлган дидактик талабларнинг сифат ўзгаришларига сабаб бўлади.

Юқорида таъкидланган ҳолатлар педагогика фани парадигмасининг ва ундан келиб чиқиб таълим-тарбия назариясининг таркибий қисмларини ўзгаришига олиб келади.

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишни дидактик таъминлаш жараёнида ўқув-моддий базанинг эски элементларини такомиллаштириш ва янгиларини яратиш, таълимни ахборот ва илмий таъминлашга қаратилади. Олий таълим муассасаларида тажрибани тўғридан-тўғри фаол бўлинмалар ва тузилмаларда ўрганиш мақсадида доимий ва чуқур ўрганиш ҳамда уни қўллаш мақсадида таълим жараёнини илмий таъминлаш амалга оширилади.

Ахборот таъминоти асосан олинган материаллар, энг муҳим операциялар тавсифи, умумлаштирилган тажрибанинг хулосалари, турли тўпламлар ва бюллетенлар асосида ташкил этилади.

Методик таъминотдаги ўзгаришлар таълимнинг янги методлари: гуруҳли машқлар, йўриқномалар, икки томонлама машқлар, тактик машқлар пайдо бўлиши билан боғлиқ.

Дидактик таъминот жараёнини ривожлантиришнинг етакчи анъанаси унинг мослашувчанлиги, амалиётга йўналтирилганлиги, ўқув режалари ва ўқув дастурларини тез қайта яратиш билан боғлиқ.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, олий таълим муассасаларида ўқув ишларни дидактик таъминлаш самарадорлиги муаммоси янги мазмун билан бойитиб борилмоқда. Бу ушбу жараённинг ишлаши билан амалга ошириладиган ижтимоий ва таълим муҳитининг тез ўзгарувчан шароитлари, шунингдек, унинг алоҳида элементларининг ўрни ва ролининг ўзгариши билан боғлиқ.

Ушбу ғояларни ривожлантиришда Б.П.Бархаев методиканинг тузилиши ва мазмунини педагогика фанининг бўлими сифатида белгилайди, психологик таълимни методик воситалар билан таъминлаш жараёнини тавсифлайди, психологик таълимни профессионаллаштиришни методик таъминлаш моделини ишлаб чиқди [1].

Замонавий психологик-педагогик адабиётлар ва бошқарув ҳужжатлари таҳлили шуни кўрсатадики, олий таълим муассасаларида ўқув ишлари ва таълим жараёнига тегишли қуйидаги: илмий, методик, ахборот, психологик, назарий, технологик, ҳуқуқий, гуманистик, тадқиқот, ходимлар, ўқув-моддий, молиявий, масофавий таълим таъминоти турлари белгиланган. Шунинг учун бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминлаш муаммосини келажақда асосланган таҳлил қилиш унинг бу турлари ва уни ташкил этувчи элементларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Хусусан, олий таълим муассасаларида ўқув ишларини дидактик таъминлашнинг алоҳида турларини кўриб чиқиш учун қатор тадқиқотлар, олий таълим муассасалари таълим жараёнини методик таъминлаш, олий мактаб таълим жараёнини ахборот [6] ва янги ахборот технологиялари билан таъминлашга бағишланган тадқиқотлар шулар жумласига киради.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, олимлар томонидан тўпланган ва нашр этилган бой назарий материаллар мавжудлигига қарамай, бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминлаш жараёнининг мазмуни ва моҳияти кам ёритилган ва изланиш олиб боришни талаб қилади.

Психологик-педагогик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминлаш муаммоси тўғридан тўғри кўрсатилмаган, балки унинг алоҳида турлари ёритиб берилган.

Хусусан масофавий таълим жараёнини дидактик таъминлаш масалаларига бағишланган ишлар қизиқиш уйғотади [4].

Э.Г.Скибицкийнинг фикрига кўра, масофавий таълимда самарали мустақил таълимни таъминлаш учун сифатли сертификатланган дидактик таъминот талабларига мувофиқлаштириш зарур.

У дидактик таъминот деганда масофавий таълим учун ишлатиладиган психология, педагогика, валеология, информатика ва бошқа фанлар талабларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган турли хил мазмунли ўқув маълумотларини таълим ва тарбиянинг дидактик мақсад ва вазифалари нуқтаи назаридан ўзаро боғлиқ бўлган мажмуини тушунади.

Бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминоти қуйидаги: ташкилий, таълимий, назорат

килувчи, тузатувчи, коммуникатив, рефлексив ва олдиндан кўра олиш вази-
фаларини бажаради.

Бошқа педагогик тадқиқотларда дидактик таъминот аниқ ўқув фанларига
нисбатан кўриб чиқилади.

Бир қатор тадқиқотлар олий таълим муассасаларида касб таълими дидак-
тик таъминотини лойиҳалаш, ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш муаммо-
ларига бағишланган.

Ҳозирги ривожланиш даври етакчи анъаналари бўйича тадқиқотлар шуни
кўрсатадики, уларга:

- бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминлаш муаммосига психология-педагогика фанида турли хил ёндашувларнинг тўпланиши;

- олий таълим муассасаларида ўқув ишларини дидактик таъминлаш муаммосининг ижтимоий ва таълим муҳитининг тез ўзгарувчан шароитлари билан боғлиқ равишда янги мазмун билан бойитиш;

- муаммони мажмуавий ҳал қилишга таълим жараёнининг талаби;

- олий таълим муассасалари инфратузилмаси ва ўқув-моддий базасини такомиллаштириш асосида ахборот жамияти таълим парадигмасини шакл-
лантириш, таълим жараёнида замонавий таълим технологияларини, юқори
малакали ҳарбий мутахассисларни тайёрлашда кенг қамровли ўрганилаётган
фанларнинг ўқув-услубий мажмуаларини яратишга қаратилган таълим мақ-
садларида ахборот маҳсулотларини ва воситаларини ишлаб чиқиш ва жорий
этиш.

Шундай қилиб, бўлажак мактабгача таълим тарбиячи-педагогларида она (ўзбек) тили ўқитишнинг ўқув дидактик таъминоти муаммоси бўйича пси-
хологик-педагогик адабиётларни таҳлил қилиш муаммонинг етарли даража-
да ишлаб чиқилмаганлиги, шунингдек, олий таълим муассасаларида бу жа-
раёнининг объектив шартларини иқтисодий, ижтимоий, маданий ва бошқа
омилларини аниқлаш имконини берди.

Фойдаланган адабиётлар:

Бархаев Б.П. Методическое обеспечение преподавания психологии. Учебное пособие. - М.: ВУ, 2000. - 170 с.

Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры будущих учителей в процессе изучения дисциплин педагогического цикла. Монография. – Тошкент: Фан, 2003. – 177 с.

Маҳкамов М. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари: Пед. фан докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 2004. – 45 б.

Скибицкий Э.Г. Дидактическое обеспечение процесса дистанционного обучения. // Дистанционное образование №1, 2000.

Юзликаев Ф.Р. Педагогик институтда бўлажак ўқитувчини тайёрлашда дидактик жараёни жа-
даллаштириш. – Тошкент: Фан, 1995. – 148 б.

Чернышев К.А. Информационное обеспечение образовательного процесса высшей школы. Дис. ... канд. пед. наук. - Таганрог, 2000. – 172 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA NUTQ O'STIRISHNING METODIK SHARTLARI

Qurbonova S.S.

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Pedagogika kafedrasi o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: nutq, nutq o'stirish, nutqni tinglab tushunish, savodxonlik, so'z va so'z ustida ishlash.

Ключевые слова: речь, развитие речи, понимание речи на слух, грамотность, работа над словом и речью.

Key words: speech, speech development, listening comprehension, literacy, working on words and speech.

PEZIOME:

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq o'stirishning metodik shartlari ko'rsatib o'tilgan bo'lib, boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun ham kichik sinf o'quvchilarida nutq madaniyatini individual shakllantirish, muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirish haqida tavsiyalar berib o'tilgan.

PEZIOME:

В данной статье показаны методические условия развития речи у младших школьников, а для учителя начальных классов индивидуальное формирование культуры речи у младших школьников, человека с развитой культурой общения и речи, даны рекомендации по ее совершенствованию.

SUMMARY:

This article shows the methodological conditions for the development of speech in primary school students, and for a primary school teacher, the individual formation of a culture of speech in primary school students, a person with a developed culture of communication and speech, and gives recommendations for its improvement.

Kirish. Umumiy o'rta ta'limning umumta'lim fanlari bo'yicha malaka talablarida umumiy o'rta ta'lim muassasalarida ona tili fanini o'qitishning asosiy maqsadi ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unda o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zgalar fikrini anglaydigan — muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat ekanligi bosqichma - bosqich talablari aytiladi. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuniga muvofiq, umumta'lim fanlarini o'qitishning uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, umumiy o'rta ta'lim

tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar hamda ilm - fan va zamonaviy axborot - kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalash ko'zda tutilgan ekan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini o'stirish, gap va matn ustida ishlash va uni anglab tushunish muhim vazifalarimizdan biri ekanligini tushunishimiz mumkin. Shu o'rinda inson hayotida maktab va boshlang'ich sinf o'qituvchisining nutqning ravan va to'g'ri bo'lishida, o'zgalar fikrini tez va ongli anglashida o'rni muhimdir.

Nutq nima? Nutq orqali kishilar o'z fikrlarini ifodalaydilar. Nutq - kishi faoliyatining turi bo'lib, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar, o'z fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri bo'libgina qolmasdan, jamiyatning manaviy, ma'rifiy jabhalarini rivojlanishiga xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish quroli hisoblanadi. Inson nutqi bolaligidanoq chiroyli so'zlashni, o'z fikrini savodli, to'g'ri va aniq bayon etishni maktabgacha ta'lim muassasalari va maktabda turli predmetlarni o'zlashtirishi davomida sayqallanib boradi. Har bir insonning nutqi chiroyli, mukammal, talaffuzi aniq va ravan bo'lsa, fikrlash doirasi ham keng, idrok qilishi ham teran bo'ladi. Nutq orqali odamzot o'zining ichki hissiyotlarini bayon qiladi, nutq esa barcha insonlarda ham bir xilda to'la tuzilishi yoki to'g'ri shakllangan bo'lavermaydi.

Nutq - tilning fikr ifodalash va almashish jarayonlarida amal qilishi, tilning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shakli. Nutq deganda uning og'zaki (ovozli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar) tushuniladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini o'stirishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'rni nihoyatda katta bo'lib, eng avvalo bolaga kitob o'qishga bo'lgan mehr-muhabbat tuyg'usini o'stirish, kitobni sevishtirish, uni asrab-avaylash lozim ekanligini tushuntirishdan iboratdir. Inson qancha ko'p kitob o'qisagina, o'z fikr-mulohazasini erkin bayon qila olish ko'nikmasi hosil bo'ladi. Bu jarayon asosan maktab davrini qamrab oladi. Bola maktabda turli fanlarni o'qish bilan birga dunyoqarashi ham o'sib, rivojlanib boradi. Nutqning o'sishi, rivojlanishi o'z-o'zidan o'quvchida dunyoqarashning o'sishi bilan uzviy bog'liqdir. Pedagogik kitoblarda berilgan ilmiy ma'lumotlarga qaraganda, 2 yoshli bolalar 30dan 100 gacha, 4 yoshli bolalar 1000 dan 4000 gacha, 7 yoshli bolalar 3000 dan 7000 gacha, 10-11 yoshli bolalar 8000 dan 15000 gacha, 14-15 yoshdagilar 11000 dan 18000 gacha so'zni bilishlari lozim. Ammo, ona tili mashg'ulotlarida fikrni og'zaki va yozma shaklda bayon qilish zaruriyati tug'ilganda o'quvchilardagi so'z qashshoqligi yaqqol sezilib qoladi.

Nutqda soʻzlarni takroriy qoʻllash, berilgan soʻzni uning maʼnodoshi, uyadoshi va qarama-qarshi maʼnoligi bilan almashtira olmaslik, maʼlum bir sohaga qarashli soʻzlar lugʼatini tuzishda uchraydigan qiyinchiliklar, shubhasiz, oʻquvchilarning soʻz boyligi yetarli emasligidan dalolat beradi. Ona tili mashgʻulotlarida oʻquvchilar nutqining rivojlanishini qiyinlashtirayotgan omillardan yana biri oʻquvchilarning uyda, koʻchada yoki sinfdan tashqari paytlarda tojik, turkman, qirgʻiz yoki boshqa (sheva) tilda soʻzlashib, maktabda oʻzbek tilida oʻqishidir. Yuqorida sanab oʻtilgan salbiy omillardan tashqari ona tilimizdan sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan ishlarning mundarija va mazmun jihatdan boʻshligi, yagona nutq rejimiga hamisha ham rioya qilmaslik, ota-onalarning bola nutqi ustida yetarli ishlamasligi kabi oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini rivojlantirishga salbiy taʼsir qiladi.

Inson nutq yordamida oʻzining fikrlari, his-tuygʻulari, istaklarini bayon etadi va boshqalarning fikrlarini, his-tuygʻularini, istaklarini anglab yetadi. Nutq ogʻzaki va yozma shaklda boʻlib, ogʻzaki nutq, yaʼni soʻzlashuv nutqi koʻproq ohang va turli imlo-ishoralarga aloqadordir. Ogʻzaki nutqda murakkab grammatik qurilmalar qoʻshma gaplar deyarli qoʻllanmaydi. Yozma nutq tuzish esa murakkabroq jarajon boʻlib, u oʻquvchidan grammatik va mazmun jihatidan toʻgʻri jumla tuzishni, har bir soʻzni oʻz oʻrinida toʻgʻri qoʻllashni, imlo va tinish belgilariga rioya qilishni talab etadi. Avvalo shuni qayd qilish lozimki, maktabda oʻqitiladigan barcha oʻquv fanlari oʻquvchi nutqi ustida ishlashga qaratilgan boʻladi. Ona tili fani esa bular orasida eng asosiy va muhim sanaladi.

Oʻquvchining bilimi, dunyoqarashi rivojlana borgan sari, uning nutqi va tafakkuri ham muttasil oʻsib boradi. Ravon, ixcham, taʼsirli nutq tinglovchiga huzur bagʻishlaydi. Maktabning asosiy vazifalaridan biri oʻquvchilarni tafakkurini boyitish va oʻz nutqini ravon, ixcham, chiroyli ifodalashga oʻrgatishdan iboratdir. Maktab oʻqituvchilarining, birinchi navbatda, ona tili oʻqituvchisining vazifasi - oʻquvchilarni adabiy til meʼyorlariga amal qilgan holda soʻzlashga oʻrgatishdir.

Oʻquvchilar nutqidagi nuqsonlarning oldini olib, nutqini shevalar taʼsiridan, har xil soʻzlar taʼsiridan tozalash va lugʼatini boyitib borishi zarur. Maktabda nutq oʻstirishning bir qancha turlari boʻlib, bunda boshlangʻich sinf oʻqituvchisining oʻrni beqiyosdir. Oʻqituvchining oʻquvchilarga tilning talaffuzi, lugʼati, sintaktik qurilishi va bogʻlanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullardan unumli qoʻllay olishi bilan bogʻliqdir. Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida nutq madaniyatini individual shakllantirish kerak. Bunda oʻqituvchi oʻzining qulay metodlarini oʻquvchilarda qoʻllay olishi lozim boladi. Bu quyidagi bosqichlarni oʻz ichiga oladi:

Oʻquvchilar nutqini oʻstirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqini yuzaga chiqishi uchun talab boʻlishi kerak. Oʻquvchilar nutqini oʻstirishning metodik talabi oʻquvchi oʻz fikrini, nimanidir ogʻzaki yoki

yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Harqanday nutqning mazmuni, material bo‘lishi lozim. Bu material qanchalik to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalikmazmunli bo‘ladi. Shunday ekan, o‘quvchilar nutqini o‘stirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida bo‘lib, o‘quvchi nutqi mazmunli bo‘lishi uchun g‘amxurlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so‘z, so‘z birikmalari, gap, nutq birliklari yordamida ifodalansagina tushunarli bo‘ladi. Shuning ushun nutqni muvaffaqiyatli o‘stirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. O‘quvchilarga til namunalari berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan o‘z tajribasida foydalanish natijasida bolalarda ta’lim metodikasi asoslanadigan ongli ravishda “tilni sezish” shakllanadi.

O‘quvchi o‘z fikrini bayon etishda nutqdan foydalanar ekan, bunda fikrni psixologik boshqarish ham juda muhimdir. Fikrni psixologik boshqarish uchun fikrni uzluksiz boyitib borish kerak. Inson fikri tafakkur bilan bog‘liq. O‘quvchining tafakkurini boyitishda o‘qish savodxonligi va ona tili darslarida uzviy bir- biri bilan bog‘langan bo‘lishi lozim. Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturining loyihasida eng avvalo nazariy va amaliy bilimlar uyg‘unligiga e’tibor qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilar bilimida, tafakkurida bo‘shliq paydo bo‘lmashligi nazarda tutilgan. Bunda “Tarbiya” darsligini o‘rni ham katta bo‘lib, o‘quvchilar nutqining o‘sishida amaliy bajarishga qaratilgan manbalar bilan boyitilgan.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi eng avvalo reja asosida ish olib borishi kerak. Buning uchun esa o‘qituvchi nutq o‘stirish tushunchasiga nimalar kiritish mumkinligini bilishi lozim. Nutq o‘stirishda uch yo‘nalish aniq ajratilishi kerak bo‘ladi. Ya’ni, so‘z ustida ishlash; so‘z birikmasi va gap ustida ishlash; bog‘lanishli nutq ustida ishlash. Bu uch yo‘nalish parallel olib borilsagina nutq o‘stirishning natijasi ko‘rinadi.

Lug‘at ishi gap uchun resurs bo‘ladi, so‘z, so‘z birikmasi va gap ustida ishlash bog‘lanishli nutqqa tayyorlaydi. Bog‘lanishli hikoya va insho esa lug‘atni boyitish uchun xizmat qiladi.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda quyidagi amaliy tadbirlar qo‘llanadi:

1. Adabiiy talaffuzni har bir darsda o‘rganiladigan qoidalarga bog‘lab o‘rgatish.
2. Boshqa fanlarni o‘qitishda ham nutq o‘stirishga e’tibor berish.
3. O‘quvchi nutqidagi adabiiy tilga xos bo‘lmagan dalillarni tushuntira bilish.
4. Fonetika o‘qitishda aytilishi bilan yozilishi farq qiladigan tovushlar talaffuziga e’tibor berish.
5. Orfografik malakalarni mustahkamlashga oid darslar.
6. O‘quvchilarni turli tadbirlarda va yig‘inlarda chiqib so‘zlashga odatlantirish.

7. She'riy va nasriy asarlardan parchalar yod oldirib borish. Maktabda yagona orfografiya va nutq rejimi maktab ma'muriyati va o'qituvchilar jamoasi oldiga o'quvchilarning savodxonligini oshirish, ularning og'zaki va yozma nutqini o'stirish ishida faol ishtirok etish vazifasini qo'yadi. Bunda savodxonlik va nutq madaniyatini o'stirishda yagona talab amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini o'stirishda ularga o'z fikrlarini og'zaki bayon qilishlari uchun yoshlariga mos mavzuda mustaqil topshiriq berib borish lozim. O'qituvchi ularning fikrlarini tinglab, ularning xatolarini tushuntirib borishi va keyin yozma tarzda amalga oshirishga ruxsat berishi mumkin. Masalan, o'qituvchi tomonidan o'quvchilar bir-birlariga o'z tilaklarini bildirishlari haqida topshiriq berilsa, ular og'zaki nutqda chiroyli fikrlarni bildirishlariga imkoniyat tug'iladi, ammo buni yozma nutqda amalga oshirishga qiyinaladilar. O'quvchilar ko'pincha og'zaki nutqda til shakllariga diqqat qilinmaydilar. Lekin yozma nutqdan foydalanganda so'z, so'z birikmasi va gapning tuzilishiga e'tibor qilish juda muhim hisoblanadi. O'quvchilarning yozma nutqida xatoliklar ko'p uchraydi. Shu o'rinda o'qituvchi ularga adabiy til me'yorlarini to'g'ri qo'llay olish, turli so'zlarning sinonimlaridan unumli foydalanish va lug'at ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirishi lozim. Har bir o'quvchi bilan alohida ishlash, ularga amaliy yordam berib borishi kerak. So'zlarning sinonimlarini jamoa bo'lib topish, eng qulay so'zlarni topib o'rniga qo'yish yo'llari yuzasidan bosqichma-bosqich tavsiyalar berib borishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'quvchilar nutqini o'stirishda to'rt shartni ketma-ketligi ustida ishlashi lozim: mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilma - xilligi va xilma - xil mashq turlarini umumiy maqsadga bo'ysundirish ko'nikmasini amalga oshirish. Ona tili darsligida beriladigan har bir mashq oldingisi keyingisi bilan bog'lanadi va keyingi mashqqa o'quvchilarni tayyorlaydi. Shu tarzda o'quvchi nutqi yangi mashqlar vositasida yangi bilimlar bilan boyitiladi. Yuqorida keltirilgan ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq o'stirishga yo'naltirilgan har bir mashg'ulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 17- dekabrda 406-son buyrug'iga 2-ILOVA Qosimova K, Matchonov S, G'ulomova X, Yo'ldosheva Sh, Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent.: Bayoz-2024. 236-bet
- Xaitov Xamza Axmadovich . Ona tili o'qitish metodikasi. Buxoro.: 2022
- Usmanova Muqaddasxon Ergashevna. Science and Education Journal / March 2023 / Volume 4 Issue 3
- Xujayarova N. S. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational. Improving mechanisms to prepare future educators for designing an inclusive educational environment. Practices. ISSN (E): 2938-3625. Volume 2, Issue 12, December-2024. <https://europeanscience.org/index.php/4/article/view/1057>.

YANGILANGAN TA'LIM KONTEKSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH TA'LIM O'QITUVCHILARINING INNAVATION FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASI

Soliyev E.R.

Professional ta'limni rivojlantirish instituti mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch so'zlar: pragmatizm, metodologiya, innovatsion ta'lim, project-based learning, STEM, uzluksiz innovatsion ta'lim, kompleks didaktika, multimedia, kognitiv metodlar.

Ключевые слова: прагматизм, методология, инновационное образование, проектное обучение, STEM, непрерывное инновационное образование, комплексная дидактика, мультимедиа, когнитивные методы.

Key words: pragmatism, methodology, innovative education, project-based learning, STEM, continuous innovative education, integrated didactics, multimedia, cognitive methods.

РЕЗЮМЕ:

2024-yilda, UNESCOga ko'ra boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari dunyo miqyosida 39,4 foizi inovatsiyalarga tayangan holda kasbiy faoliyatga tayyorlandi. Kaliforniya Universiteti professori Richard Mayerga ko'ra ta'lim kontekstida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorlashda inovatsiyaga yondashishning bir necha samarali uslublarini ishlab chiqdi. . Quyida yangilangan talim kontekstida bo'lajak boshlang'ich talim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlash metodikasi va Richard Mayer hamda rivojlangan mamlakatlar tajribalari yoritiladi.

РЕЗЮМЕ:

По данным ЮНЕСКО, в 2024 году 39,4 процента учителей начального образования во всем мире были подготовлены к профессиональной деятельности на основе инноваций. По словам профессора Калифорнийского университета Ричарда Майера, он разработал несколько эффективных методов внедрения инноваций в профессиональную подготовку учителей начальной школы в образовательном контексте. . Ниже мы рассмотрим методику подготовки будущих учителей начальной школы к инновационной деятельности в условиях обновленного образования, а также опыт Ричарда Майера и развитых стран.

SUMMARY:

According to UNESCO, in 2024, 39.4 percent of primary school teachers worldwide were prepared for professional activities based on innovation. According to Professor Richard Mayer of the University of California, he has developed several effective methods for introducing innovations into the professional training of primary school teachers in an educational context. . Below we will consider the methodology for preparing future primary school teachers for innovative activities in the context of updated education, as well as the experience of Richard Mayer and developed countries.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida ulkan o'zgarishlar va yangilanishlar yuz bermoqda. Ta'limning mazmuni, metodologiyasi va yondashuvlari yangilanib, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'quvchilarning faoliyatini tashkil qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu o'zgarishlar, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim tizimiga taalluqli bo'lib, ta'lim jarayonida yangi, innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Yangilangan ta'lim kontekstida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilari o'z faoliyatida innovatsion uslublarni qo'llashga tayyor bo'lishlari kerak. Innovatsion ta'lim - bu ta'lim jarayonini yangi, zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalar yordamida yanada samarali qilishni anglatadi. Yangilangan ta'lim tizimi o'quvchilarning faol ishtirokini, ijodiy fikrlashini va o'z-o'zini rivojlantirishini ta'minlashga qaratilgan. Ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, faol, amaliy va ijodiy tarzda tashkil etish, o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishini rag'batlantirish, ularning kognitiv va ijtimoiy-emotsional qobiliyatlarini rivojlantirish, yangi texnologiyalardan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'ladi. Bu o'zgarishlar nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi va ularni zamonaviy jamiyatda muvaffaqiyatli bo'lishga tayyorlaydi.

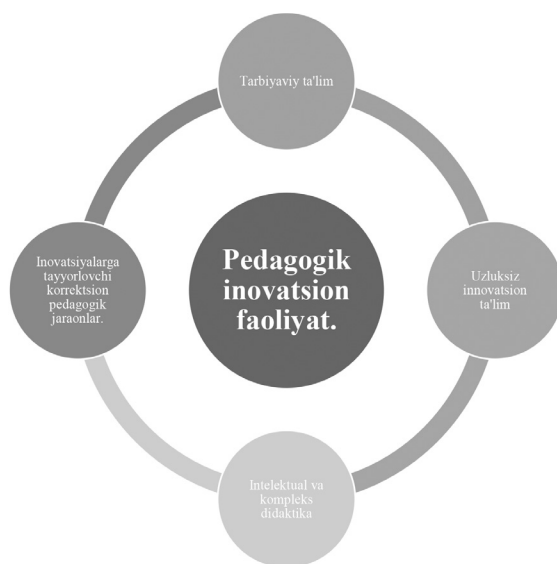
Mavzuga doir adabiyotlar tahlili. Dunyo bo'ylab ta'lim tizimida yangilanishlar va innovatsion metodlarning qo'llanilishi ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Bu jarayonda bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashning o'рни katta. Bo'lajak o'qituvchilarni yangilangan ta'lim metodlari va innovatsion yondashuvlar asosida tayyorlash uchun dunyoning turli mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Yaponiya ta'lim tizimida innovatsion faoliyatga tayyorlashda asosiy e'tibor o'qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlar bilan tanishtirishga qaratilgan. Yapon olimlari, xususan, Kenji Shibata va Tetsuya Ohtsuka boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlanishida bir necha metodlarni qo'lladilar. Yaponiyada "project-based learning" (PBL) metodiga alohida e'tibor beriladi. Bu metodda o'qituvchilar o'quvchilarga haqiqiy hayotdagi muammolarni hal qilish uchun loyihalar asosida ta'lim berishadi. Bu jarayonda o'qituvchilar o'quvchilarga ijodiy fikrlashni, muammolarni tahlil qilishni va ularni yechishni o'rgatishadi. Xitoyda ta'lim tizimi doimo yangilanmoqda va innovatsion metodlar qo'llanmoqda. Zhang Li va Liang Yi kabi olimlar Xitoyda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlanishiga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan. Xitoyda STEM (ilm-fan, texnologiya, muhandislik, matematika) ta'limi juda muhimdir. Xitoyda boshlang'ich

ta'lim o'qituvchilarini STEM metodologiyasiga asoslangan ta'limni qo'llashga tayyorlash orqali ularni innovatsion faoliyatga tayyorlash maqsad qilingan. STEM yo'nalishidagi ta'lim, o'quvchilarga ijodiy va amaliy muammolarni yechishda yangi metodlarni o'rganish imkoniyatini beradi. Xitoyda raqamli texnologiyalarni ta'limda faol qo'llash ta'limni yanada interaktiv va samarali qiladi. Yevropada, xususan, Germaniya, Fransiya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish bo'yicha juda ko'p

tadqiqotlar amalga oshirilgan. Tomasz Kwiatkowski va Andreas Schleicher kabi olimlar boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlanishini o'rganishgan. Yevropada boshlang'ich ta'limda o'quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga yo'naltiradigan loyiha asosida o'rganish metodlari keng qo'llaniladi. Bu metod orqali o'quvchilar ijodiy fikrlashga, guruhda ishlashga va mustaqil qarorlar qabul qilishga o'rgatiladi. O'qituvchilarni loyihaviy faoliyatga tayyorlash, ularni innovatsion faoliyatga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega. Yevropada raqamli vositalardan foydalanish ta'limda o'quvchilarning interaktiv ishtirokini oshirishga yordam beradi. O'qituvchilarni raqamli ta'lim texnologiyalarini qo'llashga tayyorlash, ta'limni zamonaviylashtirish va innovatsion metodlarni qo'llashni ta'minlaydi.

Yevropada pedagogik jarayonlarda ijtimoiy va madaniy yondashuvlarni joriy etish, o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorlanishiga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilarga madaniy farqlarni tushunishga, ijtimoiy masalalarga munosabatda bo'lishga va global muammolarni hal qilishga yordam beradi. Rossiyada ta'lim tizimi innovatsiyalarni qo'llash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Valentina Voloshina va Elena Markova kabi olimlar Rossiyada boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlanishini o'rgandilar. Rossiyada problemaviy o'rganish metodini qo'llash orqali o'quvchilarning muammolarni yechishdagi qobiliyatlari rivojlantiriladi.

1-rasm. Rossiyada bo'lajak boshlang'ich talim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlash "Proton" metodikasi tendetsiyalari.

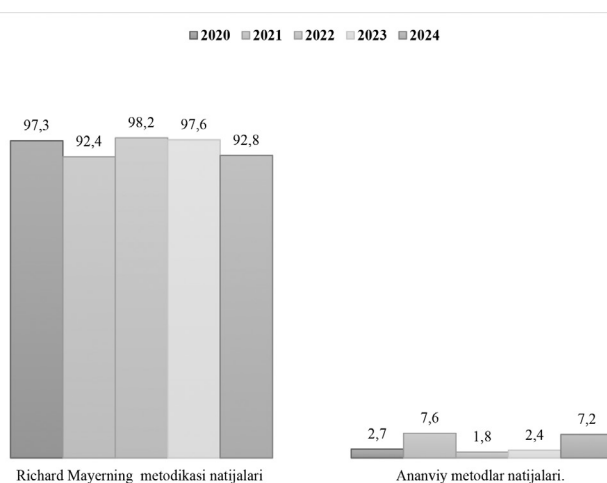

Rossiya o'qituvchilarini sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayonida qo'llashga tayyorlash, ularning ta'limdagi innovatsion faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Tadqiqot metadalogiyasi. oshirish, o'quvchilarni zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli hayot kechirishga tayyorlashga qaratilgan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda yangi metodik yondashuvlar, shu jumladan Richard Mayerning o'rgatish teoriyasi va pragmatizm metodikasining ahamiyati katta. Mayerning ta'limdagi samaradorlik haqidagi tadqiqotlari, ta'lim jarayonida qanday qilib bilish va o'rganishning samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Uning metodologik yondashuvi, xususan, pragmatizm tamoyillariga asoslanib, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlanishida muhim rol o'ynaydi. Maqolada Richard Mayerning yangilangan ta'lim kontekstida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda pragmatizm metodikasining qo'llanilishi haqida batafsil tahlil qilinadi. Richard Mayer - ta'lim psixologiyasi va kognitiv ilm-fan sohasida mashhur olim. Uning eng mashhur ishlari orasida kognitiv yukni kamaytirish, ko'rgazmali va og'zaki axborotning integratsiyasi, va o'qitishda samarali metodlar haqida tadqiqotlar mavjud. Pragmatizm — amaliyotga, tajribaga va natijalarga e'tibor qaratadigan falsafiy yondashuvdir. Bu tamoyilning asosiy g'oyasi shundaki, bilimlar va ta'lim faqatgina amaliy jihatdan foydali bo'lsa, ular haqiqiy ahamiyatga ega bo'ladi. Pragmatizm ta'limda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo'llashni ham muhim deb biladi. U o'quvchilarga qanday qilib o'rganish kerakligini emas, balki o'rganilgan bilimlarni hayotda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsatadi. Pragmatizm ta'limda o'qituvchilarning faol ishtirokini ta'minlashga yordam beradi, chunki o'qituvchilar o'z darslarida amaliy va haqiqiy vaziyatlarni o'rganishga imkon yaratadilar. O'qituvchilar va o'quvchilar amaliy tajriba orqali o'rganadilar. Ta'lim jarayonida o'qituvchilar o'quvchilarga haqiqatda ishlaydigan muammolarni hal qilishda yordam berishadi. Bilimlar nazariy emas, balki amaliy va hayotda qo'llanishi kerak. Bu o'qituvchilarni o'quvchilarga o'rganilgan bilimlarni hayotda qanday qo'llashni o'rgatishga yo'naltiradi. Pragmatizm jamiyat va ijtimoiy ehtiyojlarga mos keladigan o'rganish metodlarini rivojlantiradi. Bu o'qituvchilarga o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy ehtiyojlarini hisobga olib, darslarni o'rganishga yordam beradi. Richard Mayerning ta'lim nazariyasi pragmatizm tamoyillari bilan chambarchas bog'liq. Mayerning o'rgatish uslublari, xususan, ko'rgazmali va og'zaki axborotning birgalikda ishlatilishi, pragmatizmning amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvi bilan uyg'unlashadi. Mayerning metodologiyasida

innovatsion ta'lim vositalarini qo'llashning ahamiyati ta'kidlanadi. Bu metodlar o'qituvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, shu bilan birga o'quvchilarga bilimlarni amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. Mayerning ko'p vosita asosida o'rganish yondashuvi, o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llashga tayyorlashda samarali metodlardan

biridir. Bu yondashuv o'qituvchilarga raqamli vositalar, video, tasvirlar va boshqa ko'rgazmali materiallarni samarali ishlatishni o'rgatadi. Bu, o'z navbatida, pragmatizm tamoyillarini qo'llashni talab qiladi, chunki bilimlar amaliyotda samarali qo'llanilishi kerak. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda pragmatizm metodikasining qo'llanishi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchilarni ta'limning yangilangan metodlariga moslashtirish, ularni o'quvchilarga innovatsion fikrlashni o'rgatishga tayyorlashda asosiy ahamiyatga ega. Pragmatizm ta'limda texnologiyalarni amaliyotda qo'llashga urg'u beradi. Richard Mayerning ko'p vosita asosida o'rganish nazariyasi o'qituvchilarga zamonaviy texnologiyalarni darslarda qanday ishlatish, innovatsion ta'lim metodlarini qo'llashni o'rgatadi. Mayerning kognitiv yukni kamaytirish nazariyasi bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini samarali o'qituvchilarga aylantirishga yordam beradi. O'qituvchilarni murakkab mavzularni sodda va tushunarli tarzda taqdim etishga o'rgatish, pragmatizm tamoyilining amaliy yondashuvini qo'llashga yordam beradi. Pragmatizm o'quvchilarga amaliy muammolarni hal qilishni o'rgatadi. Mayerning o'rgatish metodlari va pragmatizm tamoyillari bo'lajak o'qituvchilarga ijodiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish va hal qilishni o'rgatishga yordam beradi. Pragmatizm ta'limda ijtimoiy va madaniy ehtiyojlarni hisobga olishni ta'kidlaydi. Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda, o'quvchilarning ijtimoiy ehtiyojlarini

2-rasm. Kolumbiya Universitetida olib borilgan Richard mayerning yangilangan talim kontekstida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlashda pragmatizm metodikasi va an'anviy metodlar solishtirmasi.

inobatga olib, metodlarni o'rganish va qo'llashni o'rgatish muhimdir. Richard Mayerning ta'limdagi metodologik yondashuvlari va pragmatizm tamoyillari bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda samarali vositalardan biridir. Mayerning kognitiv yukni kamaytirish va ko'p vosita asosida o'rganish nazariyasi pragmatizmning amaliyotga yo'naltirilgan tamoyillari bilan uyg'unlashib, o'qituvchilarning ijodiy fikrlashini, texnologiyalardan foydalanishini va o'quvchilarga amaliy bilimlarni etkazishni ta'minlaydi. Pragmatizm yondashuvi, shuningdek, o'qituvchilarni o'quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlashda yordam beradi. Bu metodlar bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini zamonaviy, innovatsion ta'lim tizimiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Mayerning tadqiqotlari ko'rsatganidek, o'rganishda ko'p vosita (multimedia) asosida taqdim etilgan materiallarning o'zlashtirilish darajasi, faqat matnli axborotga nisbatan 51,4 % dan 72 % gacha yuqori bo'lgan. Bu, bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorlanishida multimediya vositalarining qo'llanishining samaradorligini ta'kidlaydi. O'quvchilar ko'rgazmali (vizual) materiallarni va og'zaki tushuntirishni birgalikda olishganida, ularning eslab qolish darajasi 33.3 % dan 61.6 % gacha oshgan. Bu ma'lumotlar bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion metodlar orqali ta'lim samaradorligini oshirishga tayyorlashning ahamiyatini ko'rsatadi. O'quvchilarning kognitiv yukini kamaytirish orqali o'rganish samaradorligi 20% dan 35,6 % gacha oshgan. Bu natija, pragmatizm asosidagi o'rganish yondashuvlari va ko'p vosita asosida o'rganish orqali o'quvchilarning o'rganish jarayonini yaxshilash mumkinligini ko'rsatadi. Kognitiv yukni kamaytirish va o'rganish materiallarini vizual va og'zaki tarzda taqdim etish orqali o'quvchilarning anglash va tushunish darajasi sezilarli darajada oshgan, bu esa ta'lim jarayonini samarali qiladi.

Xulosa. Ta'lim sohasida o'zgarishlar va yangilanishlar har doim ta'lim tizimining sifatini oshirish, o'quvchilarni zamonaviy dunyoda muvaffaqiyatli hayot kechirishga tayyorlashga qaratilgan. Ayniqsa, boshlang'ich ta'limda, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda yangi metodik yondashuvlar, shu jumladan Richard Mayerning o'rgatish teoriyasi va pragmatizm metodikasining ahamiyati katta. Mayerning ta'limdagi samaradorlik haqidagi tadqiqotlari, ta'lim jarayonida qanday qilib bilish va o'rganishning samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Uning metodologik yondashuvi, xususan, pragmatizm tamoyillariga asoslanib, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga tayyorlanishida muhim rol o'ynaydi. Richard Mayerning multimedia o'rganish nazariyasi va pragmatizm

metodikasi, bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda samarali yondashuvlarni taqdim etadi. Tadqiqotlar va statistik ko'rsatkichlar, o'qituvchilarning o'rganish jarayonida innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkinligini ko'rsatadi. Pragmatizm metodikasi esa o'quvchilarga bilimlarni amaliyotda qo'llashga, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga va real hayotdagi muammolarni hal qilishga yordam beradi. Bu yondashuvlar, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy va innovatsion ta'lim jarayonlariga tayyorlashga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Karl Rosenkranz The philosophy of education. D. Appleton and Co.
Friedrich Schiller, On the Aesthetic Education of Man, 1794
Vygotsky, L. (1962). Thought and Language. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
Bruner, J. S. (1960). The Process of Education, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
Bruner, J. S. (1971). The Relevance of Education. New York, NY: Norton
Bruner, J. S. (1966). Toward a Theory of Instruction. Cambridge, Massachusetts: Belkapp Press.

REDJIO PEDAGOGIKASI ASOSIDA 6-7 YOSHLI BOLALARDA KOMMUNIKATIV KOMPENSATSIYANI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Parmanova N.

MTTDMQTMOI mustaqil tadqiqotchisi

Tayanch soʻzlar: Redjio Emilia pedagogikasi, kommunikativ kompensatsiya, 6-7 yoshli bolalar, muloqot qobiliyati, ijodiy muhit, ijtimoiy rivojlanish, taʼlim jarayoni, ota-onalar hamkorligi. inglizchasini yoz.

Ключевые слова: педагогика Реджо-Эмилии, коммуникативная компенсация, дети 6-7 лет, коммуникативные навыки, творческая среда, социальное развитие, образовательный процесс, сотрудничество родителей и учителей.

Key words: Reggio Emilia pedagogy, communicative compensation, 6-7-year-old children, communication skills, creative environment, social development, educational process, parent-teacher collaboration.

PEZIOME:

Ushbu tezisda Redjio pedagogikasi asosida 6-7 yoshli bolalarda kommunikativ kompensatsiyani shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Redjio pedagogikasining taʼlim jarayonida bolalarning faol ishtirokiga qaratilgan yondashuvi ularning ijtimoiy, intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga mos kelishi koʻrsatilgan. Tadqiqotda bolalarning muloqotdagi cheklovlarni yengib oʻtish uchun verbal va neverbal koʻnikmalardan foydalanish qobiliyati muhokama qilingan. Shuningdek, ota-onalar va oʻqituvchilar oʻrtasidagi hamkorlikni takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy qilish boʻyicha tavsiyalar berilgan.

PEZIOME:

В данной диссертации анализируются теоретические и практические аспекты развития коммуникативной компенсации у детей 6–7 лет на основе педагогики Реджо-Эмилии. В исследовании подчеркивается, как ориентированный на ребенка подход педагогики Реджо-Эмилии согласуется с развитием социальных, интеллектуальных и творческих способностей детей. В нем изучается способность детей преодолевать коммуникативные барьеры с помощью вербальных и невербальных навыков. Кроме того, в диссертации даются рекомендации по улучшению сотрудничества родителей и учителей и интеграции цифровых технологий в образовательный процесс.

SUMMARY:

This thesis analyzes the theoretical and practical aspects of developing communicative compensation in 6–7-year-old children based on the Reggio Emilia pedagogy. The study highlights how the child-centered approach of Reggio Emilia pedagogy aligns with fostering children's social, intellectual, and creative abilities. It examines children's capacity to overcome communication barriers using verbal and nonverbal skills. Additionally, the thesis provides recommendations for

enhancing parent-teacher collaboration and integrating digital technologies into the educational process.

Kirish. Redjio Emiliya ta'lim metodikasi XX asrning o'rtalarida Italiyada paydo bo'lib, uning asosiy g'oyasi bolalarning ijtimoiy, intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu pedagogika modeli bolani o'quv jarayonining markaziy figurasi sifatida ko'rib, ta'limda bolaning faol ishtirokiga e'tibor qaratadi. Redjio pedagogikasida ta'lim bolaning tabiiy qiziqishi va tashabbusidan kelib chiqib tashkil etiladi. Bunda bola o'zi mustaqil ravishda savol qo'yish, muammolarni o'rganish va ularni hal qilish jarayonining tashabbuskori bo'ladi. Redjio pedagogikasining yana bir muhim jihati ta'lim jarayonidagi hamkorlikdir. Bolalar o'zaro va kattalar bilan muloqot qilish orqali bilimlarni egallaydilar. Shuningdek, bolalarning fikrlash va tajriba qilish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus muhit yaratiladi. Redjio metodikasida turli hil materiallardan foydalanish, vizual kommunikatsiya, ijodiy ish va kollektiv tadqiqotlar ta'lim jarayonining markaziy elementlaridir. Bu yondashuv bolalarning muloqotga kirishuvchanligini oshirish va ularning ijtimoiy faolligini qo'llab-quvvatlash uchun mos keladi.

Kommunikativ kompensatsiya tushunchasi bolaning ijtimoiy muloqotdagi cheklovlar yoki kamchiliklarni yengib o'tishi uchun mos keluvchi mexanizmlarni qo'llash qobiliyatini anglatadi. 6–7 yoshli bolalar uchun bu jarayon juda muhim, chunki ular ushbu yoshda ijtimoiy muhitga ko'proq kirib boradi va o'zaro aloqadagi qiyinchiliklarni yengish zarurati yuzaga keladi. Kommunikativ kompensatsiya bolaning verbal va neverbal ko'nikmalarini ishlatish, ijtimoiy roli o'yinlarda qatnashish, atrofidagi insonlar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan. Masalan, bolalar o'z fikrlarini yetkaza olmagan vaziyatlarda qo'l harakatlari, mimika, yoki grafik simvollar orqali muloqot qilishga harakat qiladilar. Bu qobiliyat bolaning jamiyatga integratsiyasini yengillashtiradi va ijtimoiy munosabatlarda qo'shimcha resurs sifatida xizmat qiladi. Redjio pedagogikasi ushbu jarayon uchun mukammal metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Unda bolalarning tabiiy qiziqishi va individual imkoniyatlari inobatga olinadi. Shuningdek, bolalarning muloqotni o'ziga xos tarzda tashkil etish qobiliyatini rivojlantirish uchun ijodiy muhit yaratiladi. 6–7 yosh bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim bosqichdir. Ushbu yoshda bolalar atrof-muhit bilan o'zaro aloqaga kirishish, mustaqil qarorlar qabul qilish va o'z fikrini boshqalarga yetkazish qobiliyatini shakllantirishni boshlaydilar. Kommunikativ salohiyat ushbu jarayonda asosiy o'rin tutadi. Bolalarning yoshiga mos keluvchi kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish ularning kelajakdagi shaxsiy va akademik muvaffaqiyatlari

uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ammo bu jarayonda turli qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, ba'zi bolalarda nutq bilan bog'liq muammolar, o'z fikrini bayon qilishdagi qiyinchiliklar yoki ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchanlikning past darajasi kuzatiladi. Bu kabi muammolar o'z vaqtida yechim topmasa, bolaning ijtimoiy integratsiyasi va shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Redjio pedagogikasi ushbu muammolarga yechim topish uchun zamonaviy metodikalarni taklif etadi. Unda bolalarning shaxsiy qiziqishlari va ehtiyojlariga mos tarzda ta'lim jarayoni tashkil etiladi. Bu pedagogika bolalarga muloqotdagi qiyinchiliklarni yengish va ijtimoiy munosabatlarda samarali ishtirok etish uchun zarur ko'nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, bolalarning ijtimoiy va emotsional quvvatini oshirish uchun ijodiy va o'yinli yondashuvlar qo'llaniladi.

Redjio pedagogikasi bolalarning shaxsiy ehtiyojlariga muvofiqlashgan ta'lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Bu yondashuv bolaning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi, chunki u muloqotni bilimlarni o'zlashtirish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko'radi. Pedagogika tamoyillari bolalarning tabiiy qiziquvchanligiga tayangan holda, ularning faol ishtirokini rag'batlantiradi. Bunda bolalarning guruhdagi faoliyatlari, turli ijtimoiy vaziyatlarda qatnashishi va o'z fikrlarini bayon etishi orqali kommunikativ salohiyatini rivojlantirishga e'tibor qaratilgan. Redjio metodologiyasida bolalarning o'z qiziqishlari va savollarini tadqiq qilish jarayoni muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuv ularga muloqot jarayonidagi cheklovlarni yengish va turli ijtimoiy vaziyatlarda o'zini erkin his qilish qobiliyatini shakllantiradi. Shuningdek, ushbu pedagogika bolalarning o'zaro hamkorlik jarayonida muloqot madaniyatini o'rganishlari uchun qo'llab-quvvatlaydi. Bolalarni mustaqil muloqotga jalb etish, ularning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlash va shaxsiy tashabbuslarini rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Redjio pedagogikasida bolalarga ta'lim jarayonida faol ishtirokchi sifatida qaraladi. Ular o'z fikrlari va g'oyalarini mustaqil ravishda bildirish, guruhdagi boshqa bolalar bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Muloqot jarayonida bolalarga turli mavzularda muhokamalar tashkil etish, o'zlarini qiziqitirgan mavzular bo'yicha tadqiqot o'tkazish va ularni guruhda taqdim etish kabi vazifalar berilgan. Masalan, "Mening oilam", "Do'stlarim", "Tabiat mo'jizalari" kabi mavzularda bolalar mustaqil ravishda o'z tajribalari bilan bo'lishish orqali, bir-birlari bilan fikr almashadilar. Bu jarayon ularning nutqini rivojlantirish va o'zini bayon qilish qobiliyatini yaxshilashga xizmat qiladi. Redjio pedagogikasida ijodiy muhit bolalarning kommunikativ salohiyatini shakllantirishda asosiy vosita sifatida qaraladi.

Bolalarning vizual materiallar, qurilish o'yinlari, tabiiy obyektlar va badiiy vositalar bilan faoliyat yuritishi ularning muloqot jarayonida yangi usullarni izlab topishiga rag'bat beradi. Bunday muhit bolalarga nafaqat o'z g'oyalarini erkin bayon etish, balki o'z qarashlarini boshqalar fikri bilan uyg'unlashtirish imkonini ham beradi. Masalan, guruhdagi bolalar bilan birgalikda loyiha ishlab chiqish jarayonida ular turli fikrlarni muhokama qiladilar va muloqot orqali o'z qarorlarini birgalikda qabul qiladilar. Bu jarayon bolalarning shaxsiy tashabbuslarini rag'batlantirish bilan birga, ijtimoiy muloqot madaniyatini ham shakllantiradi. Redjio pedagogikasiga asoslangan mashg'ulotlar ssenariylari bolalarning qiziqishlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Masalan:

1. **"Mening oilam" mavzusida mashg'ulot:** Bolalar o'z oilalari haqida gapirib berishlari uchun imkoniyat yaratiladi. Mashg'ulot davomida ular o'z suratlarini chizadilar, oila a'zolarini tanishtiradilar va boshqa bolalar bilan o'zaro savol-javob qilishadi. Bu jarayon bolalarda o'zaro muloqot qilish va o'z fikrini boshqalarga yetkazish ko'nikmasini rivojlantiradi.

2. **"Do'stlik ko'prigi" rolli o'yini:** Bolalar do'stlik mavzusida ijtimoiy rollarni bajaradi. Ular o'zlari yaratishni xohlagan do'stlik ko'prigi haqida muhokama qilib, birgalikda ishlaydilar. Bu jarayon bolalarning muloqot qilish qobiliyatini va guruhda ishlash salohiyatini oshiradi.

Rolli o'yinlar bolalarning muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, bolalar o'zlarini turli ijtimoiy vaziyatlarda tasavvur qilib, o'sha vaziyatga mos muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantiradilar. "Do'konda savdo qilish", "Kutubxonada kitob tanlash" kabi ssenariylar bolalarni turli muloqot holatlariga tayyorlaydi. Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi samarali hamkorlik bolalarda kommunikativ salohiyatni shakllantirish jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Ota-onalarga bolalar bilan uyda qanday muloqot qilish va ularning ijtimoiy qobiliyatlarini rag'batlantirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Shuningdek, o'qituvchilar ota-onalar bilan muntazam aloqa o'rnatib, bolaning rivojlanish ko'rsatkichlarini muhokama qilib borishadi.

Bunday hamkorlik bolaning kommunikativ cheklovlarini yengib o'tishga yordam beradi va ularning ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari bolalarda kommunikativ salohiyatni rivojlantirish jarayonida Redjio pedagogikasi prinsiplarining samaradorligini namoyon etdi va ushbu yondashuvni yanada chuqurroq o'rganish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- **Mashg'ulotlar ssenariylarini kengaytirish:** Redjio pedagogikasiga asoslangan yangi va zamonaviy mashg'ulotlar ssenariylarini ishlab chiqish hamda ularni turli yosh guruhlarida qo'llab ko'rish tavsiya etiladi.

- **Muloqotdagi individual cheklovlarni tadqiq qilish:** Bolalarning kommunikativ cheklovlariga alohida yondashuvlarni ishlab chiqish, shuningdek, ularning kompensatsiya mexanizmlarini shakllantirish jarayonini chuqurroq o'rganish lozim.
- **Texnologiyalarni integratsiya qilish:** Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini o'rganish va ularni amaliyotga joriy etish tavsiya etiladi.
- **Ota-onalar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirish:** Bolalarning kommunikativ rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ota-onalarning ishtirokiga alohida e'tibor qaratish, ular uchun metodik qo'llanmalar tayyorlash va muntazam maslahatlashuvlar o'tkazish zarur.

Tadqiqotdan kelib chiqqan tavsiyalar amalga oshirilsa, Redjio pedagogikasi asosida bolalarning kommunikativ salohiyatini rivojlantirish jarayoni yanada samarali va natijador bo'lishi mumkin. Ushbu metodologiya bolalarni kelajakdagi ijtimoiy va shaxsiy muvaffaqiyatga tayyorlashning ishonchli asosi sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Komilova D.A. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga oid nazariyalar. Sovremennoye obrazovaniye.

Малагуцци Л. (1996). The Hundred Languages of Children. Реджио Эмилия педагогикаси ғоялари ва амалий тажрибалари ҳақидаги асосий манба.

Гандини Л. ва Эдвардс, К. (1998). The Reggio Emilia Approach: Advanced Reflections. Реджио педагогикасининг назарий ва амалий аспектларини ёритувчи муҳим тадқиқотлар.

Выготский Л. С. (1986). Мышление и речь. Болаларнинг нутқ ва фикрлаш жараёнлари ҳақида назарий асослар.

Дьюи Дж. (1916). Democracy and Education. Таълим жараёнида ижтимоий ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш назарияси.

Шульц-Бендалл, К. (2010). Encounters with Materials: Children Learning through Experiences. Болаларнинг муҳит билан ўзаро таъсири ҳақидаги тадқиқотлар.

Кац, Л. Г., ва Чарл, С. К. (2000). Engaging Children's Minds: The Project Approach. Лойиҳа асосида ўқитиш методологияси.

ЮНЕСКО (2010). Early Childhood Care and Education Pedagogies. Болалар таълимида инновацион ёндашувлар тўғрисида халқаро манбалар.

Сарсенбаева Р. Б. (2020). "Современные подходы к развитию коммуникативной компетенции у детей дошкольного возраста". Таълимда коммуникатив компетенцияни шакллантиришга оид тадқиқотлар.

Национальная образовательная инициатива "Наша новая школа" (2011). Инновацион таълим моделлари ва уларнинг Россия таълимига таъсири.

Беренсон К. ва Лоренц, С. (2008). The Art of Reggio Emilia. Реджио Эмилия педагогикасининг санъат орқали болалар ривожланишига таъсири.

NUTQ SUR'ATI- RIVOJLANISHNING BUZILISHLARI

O'rinova Yu.T.

*Axborot texnologiyalar va menejmenti universiteti
Pedagogika kafedrası o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: nutq, nutq sur'ati, nutq ravonligi, nutq buzilishi, nutq maromi, nutq tezligi, nutq-bradilaliya, logopedic ta'sir, tahilaliya, patologik tezlik.

Ключевые слова: речь, темп речи, плавность речи, нарушение речи, ритм речи, скорость речи, речевая брадилалия, логопедический эффект, тахилалия, патологическая скорость.

Key words: speech, speech rate, speech fluency, speech disorder, speech rhythm, speech speed, speech bradylalia, logopedic effect, tachylalia, pathological speed.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada nutq sur'ati, ravonligining buzilishi ning sabablari tahlil qilinadi. Shuningdek bolalar nutqidagi kamchiliklarni bo'lajak pedagoglarni innovatsion yondashuvlar, zamonaviy bilimlar asosida o'qitishda so'zlashishdan foydalanish afzalliklari haqidaso'z yuritiladi. Nutq shakllanishi bolaning umumiy rivojlanishining asosiy xususiyatlardandir. Nutq bola va uning atrofidagi butun olam dunyo haqidagi muhim aloqa vositasi hisoblanar ekan alabatta nutq inson rivojlanishining eng mukammal shaklidir.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются причины нарушения темпа и плавности речи. Также будут обсуждаться преимущества использования логопедии для обучения будущих учителей дефектам речи у детей на основе инновационных подходов и современных знаний. Формирование речи является одной из основных особенностей общего развития ребенка. Поскольку речь является важным средством общения ребенка с окружающим миром, речь, несомненно, является наиболее полной формой развития человека.

SUMMARY:

This article analyzes the causes of speech rate and fluency disorders. It also discusses the advantages of using speech in teaching children's speech defects based on innovative approaches and modern knowledge. Speech formation is one of the main features of the overall development of a child. Speech is an important means of communication between a child and the world around him, and speech is certainly the most complete form of human development.

Kirish. Bugungi kunga insoning husni emas nutqining ravonligi uning husniga aqliga ko'rk chiroy beradi. Ayrim hollarda biz shu ko'rkning buzulganligini ko'ramiz ya'ni nutqning buzulganligi yoki ravon emasligi bizni havotirga soladi. Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqining to'g'ri

shakllanishi atrofda gilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim tarbiyaga bog'liq. Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniyva aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi. Nutq buzilishlarini O'rganish, tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo'lini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilish zarur.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasining 2007 yil 1 dekabrda g O'RQ-139-sonli "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida", 2008 yil 11-iyulda g O'RQ-162-sonli "Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida" va 2020 yil 23 sentabrda g O'RQ-637-sonli O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" Qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevralda g PF-4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida", 2017 yil 1 dekabrda g PF-5270-sonli "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2017 yil 1 avgustda g F-5006-sonli "Nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Farmoyishi hamda 2016 yil 26 dekabrda g PQ-415-sonli "Keksalar, nogironlar va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari uchun ijtimoiy xizmatlar to'g'risida, 2007 yil 17 mayda g PQ-100-sonli "Imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar kollejlari faoliyati to'g'risida" hamda 2020 yil 13 oktabrda g PQ-4860-sonli "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarorlari, mazkur faoliyatga tegishli boshqa mayoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan. Shu bois ta'lim muasasalarida o'qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligi muammosi dolzarb hisoblanadi.

Nutq- odamlarning o'zaro namuna munosabatda bo'lishi aloqa bog'lashda asosiy qirol bo'lib kishi o'z fikri xohish istaklarini nutq orqali atrofda gilar g bildirishi o'z kechinmalarini ifoda etishi mumkin. Ana shuning uchun ham nutq kishi fikrlash qobiliyatining asosi uning bir vositasi bo'lib xizmat qiladi. Fikrlash jarayonlari- tahlil qilish sentizlash taqqoslash umumlashtirish va boshqalar bolaning nutq o'zlashtirishiga bog'liqdir. Bola nutqi borgan sayin bu jarayonlar ham rivojlanib kengayib boradi.

Nutq kishi ruhiy faoliyatida ham bevosita ishtirok etib eslash xotira jarayoni ifodasiga mantiqiy fikrlash xarakterini beradi idrokni kuchaytiradi. Nutq kishi irodasining shakllanishiga va ayniqsa his-tuyg'ularini ifodalashga ham juda katta rol o'ynaydi. Bola-bir ikki yoshida g o'ylab fikrlab aytiladigan

ayrim soʻzlarning maʼnosini tushunib ularni oʻzi ham talaffuz qila boshlaydi, keyinchalik nutqqa asta-sekin oʻsib rivojlanib boradi, bu esa bolaning sogʻlom sogʻ-salamat oʻsib borishining asosiy muhim va koʻrsatkichlardan biridir. Baʼzi bolalarda esa buning aksi boʻlib, umumiy nutqning oʻziga xos kamchiliklari nutq faoliyatining har xil tomonlarga koʻrinadi ularning aktiv ogʻzaki nutq odatdagicha rivojlanmay qoladi. Bola nutqdagi kamchiliklarning oʻzgalar nutqni tushunishidagi qiyinchilik ularni atrofdagilar bilan muloqotga boʻlishi oʻz tengqurlari bilan qoʻshilib ketishini qiyinlashtiradi hamda fikrlash va boshqa ruhiy jarayonlarga taʼsir qiladi natijada bolalarning oʻzlashtirish qobiliyati bilan birga uning shaxsi ham rivojlanishiga orqada qola boshlaydi.

Natijalar va ularning tahlili. Nutq qobiliyatining rivojlanmaganligi nutq maromi (yaʼni surati tezligi) shuningdek ifodalik qilib gapirish oʻqish malakasi bilan belgilanadi. Gapirish soʻzlash tezligi nutq maromi gapirilayotgan davrda soʻzlar orasida pauzaning uzun yoki kaltaligiga bogʻliqdir. Odatda kishi shoshilmasdan gapirganda bir sekunda 9 tadan 14 tagacha tez gapirayotganda esa 15-20 tovush talaffuz etadi va har bir tovush aniq anglab boʻladigan darajada eshitiladi.

Nutq surati yaʼni gapirish soʻzlar soʻzlash tezligining buzilishi ikki xil boʻladi:

- nihoyatda sekinlashgan nutq
- tezlashgan nutq

Nihoyatda sekinlashgan nutq - bradilaliya nutqining monotonligi va noaniqligi bilan birga qoʻshilib aralash holda uchraydi. Bradilaliyaning kelib chiqishiga umumiy loqaydlik nutq muskullari ishining buzilganligi sabab boʻlishi mumkin. Bradilaliya koʻpincha aql zaif va biror ruhiy kasallikka chalingan kishilarda uchraydi. Bu kasallikka tormozlanish jarayoni qoʻzgʻalish jarayonida ustun turadi. Bradilaliyaning boshlanishida tarbiya sharoitlari taqlid qilish intoksikasiya va astenizsiya kabi omillar ham ahamiyatga ega. Shimoliy mamlakatlarda yashovchi kishilarning gapirish usuli bradilaliyaga oʻxshab ketadi, lekin bu mamlakatlar shunday gapirishga odat tusiga kirib qolgan va patologiya boʻlib hisoblanmaydi. Bradilaliya ichki va tashqi nutq tezligi va maromning buzilishini ovozning bir xil maʼnoton boʻlishi soʻzlar orasida pauzalarni uzaytirib yuborish - soʻzlarni choʻzib gapirish, tovushlar orasida pauzalarni uzaytirib yuborish bilan namoyon boʻladi va hokazo. Bradilaliya bilan kasallangan kishilarning choʻziq qovushmagan nutqi tinglovchilardan ularni nihoyatda diqqat bilan eshitishni talab qiladi. Oʻrtacha va kuchsiz bradilaliya bilan kasallangan kishilar oʻz nutqining kamchiliklarni sezmaydilar ham. Bradilaliyaning ogʻriroq xillarida esa kishi nutqidagi kamchiliklar sezadi

va bundan ruhan qiynala boshlaydi. Bunday kishilar iloj istab logopedlarga murojaat qiladiganlarida ko‘pincha gaplarini odamlar tushunmasligi yoki ko‘pchilik u bilan gaplashishni yoqtirmasligidan shikoyat qiladi.

Bradilaliya aksari qandaydir asabiy yoki ruhiy kasallikka aloqador bo‘ladi. Bradilaliya markaziy nerv sistemasining organik kasalliklari, bosh miya shikaslanishi unda o‘sma paydo bo‘lishi natijasida ham uchraydi. Bunday hollarda nutq suratining buzilishi aylanishi umumiy motorikaning sekinlashuvi, susayishi, tormozlanishi, umumiy loqaytlik bilan birga uchraydi, Bradilaliyaning tuzilishida logopediyaning alohida usullari shaxsan qayta tarbiyalash vositalari, har xil dori-darmonlar, nafas gimnastikasining alohida shakllari, logopedik ritmika, fizioterapiya va boshqalardan keng foydalaniladi.

Logopedik ta’sir asosan quyidagilar erishishni ko‘zda tutadi.

- A) gapirish jarayonida tez va aniq harakatlanishga erishish;
- b) tez gapirish yo‘li bilan tez gapirish reaksiyasini tug‘dirish;
- v) ichki nutq tezligini oshirishga erishish(tashqi muhit ta’sirlari, harakat va ritmika yordamida):

- g) tez o‘qish va yozishga o‘rgatishda:

- d) ifodali ongli o‘qishga o‘rgatish.

Bunda logopedga ish tezligini oshirishni talab etar ekan bolaning imkoniyatlarini qobiliyatlarni charchab qolmaydigan bo‘lishini hisobga olishi va nutqda ishtirok etadigan muskullar harakatini rivojlantiradigan nutq mashqlarni olib borishi logopedik ritmika va musiqa mashqlarini tashkil etishi lozim

Nutq suratining patologik tezlashishi haddan tashqari bidirlab, tez gapirish-tahliliya deb yuritiladi. Tahliliya nutq tezligi buzilishining mustaqil shakli ekanligini birinchi marta Yu.A.Florenskaya 1933 yilda isbotlab bergan. Keyinchalik bu fikrning to‘g‘riligini ko‘p olimlar tasdiqlashdi shu bilan birga tahliliyaning nasldan naslga o‘tishi ham isbotlandi. Lekin tahliliya ba’zan tashqi muhit omillariga (tarbiyaning noto‘g‘ri bo‘lishi taqlid qilishga) ham bog‘liq bo‘ladi.

Taxilaliyaga odatda tashqi va ichki nutqning tezlashuvidan tashqi umumiy motoriyaning va boshqa ruhiy prosesslarning tezlashishi odatdan tashqari aktivlik jon saraklik ham xos bo‘ladi. Taxilaliya bilan kasallangan kishilarni nutqi bahslashish yoki tez gapirish zarur bo‘lib qolgan mahallarda ayniqsa tezlashadi va shoshqaloqlik avjiga chiqib, so‘zlayotgan kishining diqqati ham sochila boshladi. Gapda tutilib qolish iboralarni qaytarish qo‘shimchalar o‘rniga almashtirib yuborish, gapni buzib gapirish va fikrlarni noaniq ifodalash kabi kamchiliklar ko‘p uchraydi. Lekin gapirayotgan kishi nutqqa e’tibor beriladigan

bo'lsa u tezda to'g'ri gapira boshlashga qaytadi tutilib gapirish yo'qoladi, ammo so'zlash tezligi boshqalarnikiga nisbatan yuqorigacha qolaveradi. Taxilaliya bilan kasallangan kishilarni davolashning asosiy prinsiplari olimlar tomonidan ishlab chiqilgan. Gapirish ortopediyasi asosan jamoa orasida tushuntirish psixologiyasi orqali olib boriladi. Bunday kishilarning nutqiga e'tibor berish, gapirish tezligini to'g'rilab borish, mantiqiy fikrlarni tarbiyalash ulardagi, kamchiliklarni bartaraf etishda katta ahamiyatga egadir. Bunda asosiy diqqat umu miy psixomotor qo'zg'alishini kamaytirish maqsadida davolash fizkulturasi, dori-darmonlar va fizioterapiya yordamida shaxsning patologik xususiyatlarini qayta ko'rishga qaratiladi. Taxilaliyani davolash kursi maktabgacha tarbiya va maktab yoshidagi bolalarda 6-oydan bir yilgacha davom etadi. Tarbiyachi va o'qituvchilar tez gapiruvchi bolalarni tegishlicha maslahatlashib, davo yo'llarini belgilab olish uchun o'z vaqtida psixonevrolog, logopedlarga yuborishlari kerak. Shunday qilib, nutq sur'ati, ravonligidagi nuqsonlar – bradilaliya va taxilaliya murakkab, bolaning umumiy rivojlanishiga salbiy ta'sir etuvchi nuqsonlar bo'lib hisoblanadi. Bradilaliya va taxilaliya nuqsonlari, ularning turlari, ko'rinishlari, kelib chiqish sabablari, kechishidagi mexanizmlari, differensial diagnostikasi logopediyada hali har tomonlama to'liq o'rganilgan emas.

Tutilib gapirish ham nutq nuqsoni bo'lib, nutq sur'ati, maromi va ravonligi buzilishi bilan ta'riflanadi. Bunda, nutqning kommunikativ funksiyasi izdan chiqadi, ya'ni bekam-u ko'st, rosmana aloqa vositasi bo'lmay qoladi, bunday nutqni tinglab, tushunish ba'zan qiyin bo'ladi ham. Tutilib gapirishga asosan nutq apparati muskullarining ravon ishlay olmasligi, paylari, tolalarining tortishib qolishi sabab bo'ladi. Chet el va o'zbek olimlarining ta'kidlashicha, dunyo bolalarining 2% i da tutilib gapirish nuqsoni kuzatiladi.

Buyuk rus psixiatri I. A. Sikorskiy tutilib gapirish «bolalar kasalligi» deb atagan edi, chunki bu kamchilik asosan ikki yosh bilan besh yosh orasidagi bolalarda nisbatan ko'proq uchraydi. Bu davrda bola tilning grammatik tuzilishini kattalarga taqlid etish yo'li bilan asta-sekin o'zlashtirib boradi, so'zlari ma'lum tartibda joylashgan gaplarni o'rganadi, o'z fikrlarini atrofda qilargalarga ma'noli nutq orqali ifodalay boshlaydi. Bolaning o'zlashtirish qobiliyati bu davrda nihoyatda kuchli bo'ladi, mas'uliyat, o'z-o'ziga talabchanlik ortib boradi. Biroq, ba'zi bolalarning gapirish sur'ati, maromi, ravonligi buziladi. Ular tutilib, so'zlarni oxirigacha

talaffuz etmay, shoshib-pishib, tovush, bo'g'in, so'zlarni qayta-qayta takrorlab yoki aksincha to'xtab qolib, so'ngra zo'r kuch bilan, qiynalib, talaffuz etadilar – tutilib gapirish, duduqlanish deb shuni aytiladi. Shu

bilan birga, bola xulq-atvorida, umumiy holatida ham ma'lum o'zgarishlar kuzatiladi. Arzimagan narsadan xafa bo'lish, hayajonlanish, injiqlik, gapirishdan qo'rqish alomatlari paydo bo'ladi. Bunday ruhiy hodisalar tutilib gapirishni kuchaytiradi, ba'zi bolalarning kamgap bo'lib qolishiga sabab bo'ladiki, buni nevrozga o'xshatishadi. Shu munosabat bilan shifokorlar tutilib gapirish, duduqlanishni – logonevroz, ya'ni nutq nevrozi degan termin bilan yuritadilar.

Xulosa qilib aytganda, nutq kamchiligiga ega bolalarni tarbiyalash jarayonida ota-onalar va pedagoglar doim o'z xulq-atvorini va o'zining mavqeni anglashi lozim. Bolalar nutqiy nuqsoni bilan bog'liq muammolar buzilish, nutqiy ravoniklar, nutqiy qo'rquv bular barchasi logopedlar va pedagog hodimlar o'rtasida amalga oshiriladigan ishlar hisoblanadi. Nutqiy nuqson belgilarini aniqlab, anglash har bir bolani har tomonlama sinchikovlik bilan o'rganish eng katta ahamiyat kasb etadi. Buning uchun esa pedagog o'z ish rejasini mukammal darajada tuzib uni kerakli muddatda xulosa chiqarib baholay olishi zarurdir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni.

Ya. Mo'minova, M. Qahramonova. "Logopediya terminallarining Ruscha- o'zbekcha izohli lug'ati. Toshkent. "o'qituvchi", 1988

Bekker Q.P. Sovak M. "Logopediya"- M. 1981. 195-b

V.S. Rahmonova. "Defektologiya va logopediya asoslari" Toshkent "O'qituvchi" 1991. 110-b

Labitjonova Z.N. Nutqida og'ir nuqsoni bor bolalarning o'ziga xos xususiyatlari"// inter education & global study 2024 №(8)1b. 157-162.

Qurbonova M.F. O'quvchilarning o'quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // Maktab va hayot. - Toshkent, 2020. Maxsus son №1, - B. 8-10.

ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN KORREKSION ISH

Kurbanova Z.J.

ATMU O'qituvchisi

Tayanch so'zlar: diqqat, idrok, akustik, хотира, visual, taktil, ritm, motor, temp, tembr.

Ключевые слова: внимание, восприятие, акустическое, память, зрительное, тактильное, ритм, моторика, темп, тембр.

Key words: attention, perception, acoustic, memory, visual, tactile, rhythm, motor skills, tempo, timbre.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni nutq o'ziga xos xususiyatlar va ular bilan olib boriladigan korreksion ishlar yoritilgan. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda psixikasining tarkibiy qismlari eshitadigan bolalarnikidan farqli nisbatlari yoritilgan. Ulardagi e'tibor, хотира, fikrlash, hissiy sohasining rivojlanish xususiyatlari shaxslararo munosabatlari, boshqa odamlar bilan muloqot qilish xususiyatlari yoritilgan. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun og'zaki va yozma nutqning o'ziga zos xususiyatlarini shakllantirish haqida maa'lumot berilgan. Nutqning tushunarligi haqida umumiy tasurotlar yoritilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются особенности речи детей с нарушением слуха и проводимая с ними коррекционная работа. Показано, что у детей с нарушениями слуха соотношение структурных компонентов психики отличается от такового у слышащих детей. Особое внимание уделяется развитию их внимания, памяти, мышления, эмоциональной сферы, межличностных отношений и общения с другими людьми. Приведены сведения о формировании особенностей устной и письменной речи у детей с нарушением слуха. Выделены общие впечатления о разборчивости речи.

SUMMARY:

The article examines the speech characteristics of children with hearing impairments and the correctional work carried out with them. It is shown that in children with hearing impairments, the ratio of structural components of the psyche differs from that of hearing children. Particular attention is paid to the development of their attention, memory, thinking, emotional sphere, interpersonal relationships and communication with other people. Information is provided on the formation of the characteristics of oral and written speech in children with hearing impairments. General impressions of speech intelligibility are highlighted.

Hozirgi vaqtda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalami o'qitish va o'qitish muammolari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunga kelib

umumta'lim muassasalariga kiritilgan ushbu toifadagi bolalami o'qitish va tarbiyalash jarayonlari kengaymoqda. Kichik agrammatizmlar va talaffuzdagi nuqsonlar mavjud bo'lganda mustaqil gapiradigan o'quvchilar umumta'lim maktabida (sinfda) o'qishlari mumkin.

Umumiy ta'lim maktabida o'qish shartlari maxsusdan farq qiladi. Bular sinfdagi qiyin akustik sharoitlar, ko'p sonli sinf o'quvchilari, polilog rejimida sinfda doimiy ishlash va leksik, grammatik, fonetik va fonemik xususiyatlarda turlicha bo'lgan muhim nutq materialidir. Umumiy ta'lim sinflarida o'qiyotgan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar boshqalar bilan muloqot qilishlari va muvaffaqiyatli o'rganishlari kerak. eshitish vositasidan majburiy doimiy foydalanish, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar o'qituvchisi va nutq terapevti bilan maxsus tizimli tuzatish ishlari. Bunday qo'shma - eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar pedagogik va nutq terapiyasi - ta'sir tuzatish ishlarining samaradorligini oshirishga imkon beradi. O'qituvchi-defektolog va nutq terapevti birgalikda sinfda leksik va grammatik mavzulami rejalashtiradilar va ishlab chiqadilar, bu esa bolaning materialni to'liq o'zlashtirishini ta'minlaydi.

Sinflarning mazmuni bolalar nutqining rivojlanishiga, ularning yoshiga, ular tarbiyalanayotgan bolalar bog'chasi yoki o'qiyotgan maktab sharoitlariga qarab o'zgaruvchan Bunday bolalarda eshitish idrokining rivojlanishi ularning ta'lim muvaffaqiyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, faqat maktab bilan cheklanmaydi. Bu ish uyda, oilada amalga oshiriladi va o'qituvchi tomonidan tashkil etiladi. O'qishning barcha yillarida tibbiy profilaktika va terapevtik tadbirlar zarur. (jumladan, maxsus dori-darmonlar, fizioterapiya, maxsus fizioterapiya mashqlari va boshqalar).

Ta'lim muassasalarida bunday bolalar bilan psixologik-pedagogik tuzatish ishlari eshitish qobiliyatining buzilishiga olib keladigan muammolarni hisobga olgan holda quriladi.

Shuni tushunish kerakki, eshitish qobiliyatining buzilishi nafaqat eshitish qobiliyatining miqdoriy pasayishi, balki bolaning butun aqliy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi eshitish tizimidagi sifatli qaytarib bo'lmaydigan doimiy o'zgarishlardir. Bu eshitishning inson rivojlanishidagi roli bilan izohlanadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda psixikaning tarkibiy qismlari eshitadigan bolalamikidan farqli nisbatlarda rivojlanadi:

- fikrlashning vizual va kontseptual shakllarini rivojlantirishdagi nomutanosiblik;

- yozma nutqning og'zaki nutqdan ustunligi;

- ba'zi pertseptiv tizimlarning rivojlanmaganligi, boshqalari nisbatan buzilmagan (teri sezgirligi saqlanib qoladi, to'g'ri o'qitish va ta'lim bilan vizual idrok rivojlanadi va eshitish idroki shakllanadi);

- normal eshitadigan bolalar bilan solishtirganda aqliy rivojlanish tezligining o'zgarishi: tug'ilgandan keyin bir muncha vaqt o'tgach yoki eshitish qobiliyatini yo'qotgandan keyin aqliy rivojlanishning sekinlashishi va ta'lim va tarbiya uchun etarli sharoitlarda keyingi davrlarda tezlashishi.

Tuzatish ishlarini qurishda, ulami psixologik, pedagogik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashda bunday bolalarga xos bo'lgan xususiyatlardan kelib chiqish muhimdir.

e'tibor xususiyatlari.

- e'tiboming qisqarishi - eshitish qobiliyati buzilgan bolalar bir vaqtning o'zida kamroq elementlarni qabul qilishlari mumkin;

- kamroq barqarorlik va, natijada, ko'proq charchoq, chunki ma'lumot eshitish - vizual asosda olinadi. Eshituvchi talaba dars/dars davomida analizatorlarni o'zgartiradi

- o'qish paytida, etakchi vizual analizator, materialni tushuntirishda - eshitish. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolada bunday siljish bo'lmaydi - ikkala analizator ham doimiy ravishda ishtirok etadi;

- past kommutatsiya darajasi: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaga bitta o'quv faoliyatini yakunlash va boshqasiga o'tish uchun ma'lum vaqt kerak;

- e'tiborni taqsimlashda qiyinchiliklar.

xotira xususiyatlari.

- tasviriy xotira og'zaki (barcha bosqichlarda va har qanday yoshda) ko'ra yaxshiroq rivojlangan;

- og'zaki xotiraning rivojlanish darajasi lug'at hajmiga bog'liq. Bolaga o'quv materialini yodlash uchun ko'proq vaqt kerak bo'ladi, eshitish qobiliyatining deyarli barcha darajalarida og'zaki xotira juda orqada qoladi.

Fikrlash xususiyatlari.

- Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda faoliyatning etakchi turi reproduktiv faoliyatdir, tk. fikrlashning etakchi turi - vizual-samarali, vizual-majoziy faqat shakllantirilmoqda va rivojlanishning ushbu bosqichida og'zaki-mantiqiy fikrlash deyarli yo'q.

- Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar barcha harakatlarni "naqsh bo'yicha" bajaradilar, ularning fikrlashlari juda o'ziga xosdir va natijada ijodiy faoliyat haqida gapirishga hali erta.

Hissiy sohaning rivojlanish xususiyatlari.

- Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola har doim ham muayyan vaziyatlarda boshqalarning hissiy ko'rinishlarini tushunmaydi va shuning uchun ularga hamdardlik bildirib olmaydi;

- Eshitish qobiliyati buzilgan bola juda uzoq vaqt davomida nozik hissiy ko'rinishlarni ajrata olmaydi va o'smirlik davrida bu ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi.

Shaxslararo munosabatlar.

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bola uchun o'qituvchi shaxslararo munosabatlarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi;

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda uzoq vaqt davomida o'z-o'zini hurmat qilish asossiz ravishda saqlanib qoladi. Bu erta yoshdan boshlab kattalar tomonidan o'z yutuqlarini ijobiy baholash zonasida ekanligi bilan izohlanadi;

- o'qituvchi va sinfdoshlari tomonidan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning imkoniyatlarini haqiqiy baholash bilan bog'liq tajovuzkor xatti-harakatlarning mumkin bo'lgan namoyon bo'lishi;

- o'qituvchi bilan ustuvor aloqa;

- "tajovuzkor bo'lmagan tajovuzkorlik" - eshitish qobiliyati buzilgan bolaning suhbatdoshining e'tiborini jalb qilish uchun og'zaki bo'lmagan vositalardan foydalanishi (qo'lini ushlash, yelkasiga tegish, juda yaqin kelish, tengdoshining og'ziga qarash va h.k.) .), bu odamlarni eshitish orqali tajovuzkorlikning namoyon bo'lishi sifatida qabul qilinadi.

Boshqa odamlar bilan muloqot qilish xususiyatlari.

- gapiruvchining yuzini yaxshi ko'rsa, boshqalarning nutqini idrok etish osonroq ;

- ko'pincha noto'g'ri javoblar yoki bolalarning javoblaridagi qiyinchiliklar alohida so'zlarning lug'aviy ma'nolarini bilmaslik, bayonotning notanish matni, suhbatdoshning g'ayrioddiy artikulyatsiyasi tufayli yuzaga keladi;

- Savolga javob berganda: "Hammasi aniqmi?" eshitishda nuqsoni bo'lgan bola, hatto uni tushunmasa ham, ijobiy javob berish ehtimoli ko'proq;

- eshitish qobiliyati buzilgan bolaning uzoq monologni idrok etishi va tushunishi qiyin;

- dialog sharoitida sezilarli qiyinchiliklarni boshdan kechiradi;

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bola eshitadiganlar bilan muloqot qilishda psixologik to'siqlarga ega.

Dvigatel sohasining xususiyatlari.

Ko'pincha eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda kuzatiladi:

- etarli darajada aniq muvofiqlashtirish va harakatlarning noaniqligi.

- vosita ko'nikmalarini o'zlashtirishda sekinlik.

- statik va dinamik muvozanatni o'zlashtirishda qiyinchiliklar.
- harakatning silliqligi va sinxronligini buzish.
- fazoviy orientatsiyaning past darajasi.
- individual harakatlarning sekin tezligi va umuman temp.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashning samaradorligi ko'p jihatdan uni amalga oshirish uchun bir qator shartlarga rioya qilish bilan belgilanadi.

bitta. Eshitish-nutq muhitini yaratish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- har xil turdagi tovushni kuchaytiruvchi qurilmalar yordamida eshitishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning boshqalarning nutqini doimiy idrok etishini ta'minlaydigan shart-sharoitlarni yaratish;

- eshitish qobiliyati buzilgan bolalar bilan doimiy asosli nutq aloqasi;
- bolalarning muloqotini rag'batlantiradigan tabiiy va raaxsus yaratilgan vaziyatlardan foydalanish;

- o'qituvchilarning eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalari, eshitadigan otalar, qarindoshlar, tanishlar bilan muloqot qilishda og'zaki nutqdan etakchi sifatida foydalanish.

2. Bolalarning eshitish va nutqini kompleks tekshirishga quyidagilar kiradi:

- eshitish holatini pedagogik tekshirish (tovushni kuchaytimvchi uskunadan foydalanmasdan);

- nutqni eshitish idrokining holati va rivojlanish zaxiralarini aniqlash (tovushni kuchaytimvchi uskunalar yordamida);

- talabalarning suhbatdoshni tushunish va izchil nutq materiali bo'yicha tushunish qobiliyatini o'rganish;

- talaffuzni analitik tekshirish.

Eshitish funktsiyasi buzilgan o'quvchilarning og'zaki nutqini shakllantirishga tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Eshitish funktsiyasining holatini, nutqni rivojlantirish darajasini, eshitish qobiliyatini hisobga olgan holda, odatiy bolalar guruhlari uchun ishlab chiqilgan eshitish idrokini va talaffuzni tuzatishni rivojlantirish uchun ko'p bosqichli dasturlarni o'qitishning dastlabki bosqichida foydalanish. -og'zaki nutqni vizual va eshitish orqali idrok etish, talaffuz qilish malakalari;

- og'zaki nutqni idrok etish va takrorlash ko'nikmalarini rivojlantirishning joriy va davriy hisobi;

- ta'limning turli tashkiliy shakllarida og'zaki nutq ustida ishlashda davomiylik. Barcha mutaxassislar tomonidan tuzatish va rivojlantirish ishlari natijalarini birgalikda muhokama qilish.

4. Tuzatish va rivojlantirish ishlarini malakali rejalashtirish.

I bosqich - nutq materialini idrok etish . Ishning maqsadi - bolaning eshitish vakolatlarini shakllantirish (aniqlashtirish), ma'lum bir nutq birligining aniq eshitish tasvirini shakllantirish. Idrok bosqichi vizual qo'llab-quwatlashdan (planshetlar, rasmlar, haqiqiy ob'ektlar) majburiy foydalanishni va nutq materialini taqdim etishning aniq belgilangan ketma-ketligini (bola nimani tinglashini va qanday tartibda bilishini) o'z ichiga oladi.

II bosqich - nutq materialining farqlanishi. Maqsad - cheklangan vizual tanlov sharoitida ovoz bilan tanish bo'lgan nutq materialini farqlash qobiliyatini rivojlantirish (bola nimani tinglashini biladi, lekin qanday ketma-ketlikda bilmaydi). Bu bosqichda vizual, kinestetik va eshitish analizatorlari o'rtasidagi aloqalar shakllana boshlaydi.

III bosqich - nutq materialini aniqlash . Ishning maqsadi vizual tanlov sharoitidan tashqarida tovush bilan tanish bo'lgan nutq materialini farqlash qobiliyatini rivojlantirishdir. Ushbu bosqichga o'tish bolaning "eshitish lug'ati" ma'lum darajada to'ldirilganda mumkin, ya'ni. identifikatsiya bosqichida bolaning qulog'i bilan yaxshi ajrata oladigan material taqdim etiladi.

IV bosqich - nutq materialini eshitish orqali aniqlash - eshitish mashg'ulotlari jarayonida foydalanilmagan nutq materialini idrok etishni o'z ichiga oladi, ya'ni. notanish ovoz. Tan olish vizual tanlov holatidan tashqarida amalga oshiriladi.

Eshitish idrokini rivojlantirish bo'yicha ishning asosiy mazmuni nutq materialini va nutq bo'lmagan tovushlarni quloq orqali idrok etishga o'rgatishdir.

Maxsus tayyorgarliksiz eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqi rivojlanmaydi.

Ushbu yo'nalishda natijalarga erishish uchun nutqni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha ishlarni imkon qadar erta boshlash kerak.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalar nutqini rivojlantirish bir necha yo'nalishda amalga oshiriladi:

- leksik-semantik daraja (so'z);
- sintaktik daraja (iboralar va gaplar);
- matn darajasi.

Leksik-semantik daraja.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani o'qitish jarayonida nutqning lug'at boyligini muvaffaqiyatli shakllantirishning asosiy shartlaridan biri bu so'zning ma'nosi bola tomonidan o'rganish jarayonida qanday namoyon bo'lishidir. Yangi so'zlarning ma'nolarini ochish, allaqachon ma'lum bo'lgan so'zlarning ma'nolarini aniqlashtirish yoki kengaytirish uchun turli xil usullar va usullardan foydalanish kerak. Bunday usul va usullarni guruhlariga bo'lish mumkin: vizual, og'zaki va aralash.

Nutqning so'z boyligini kengaytirishning vizual usul lari: ob'ektlarning o'zidan yoki ularning tasvirlaridan (modellar, modellar, o'yinchoqlar, rasmlar, tasvirlar) foydalanish;

- slaydlar, o'quv filmlari namoyishi;
- harakatlarni ko'rsatish va vizual vaziyatlarni yaratish.

Nutqning so'z boyligini kengaytirishning og'zaki usullari:

- sinonimlarni, antonimlarni tanlash;

bolalar uchun ochiq bo'lgan boshqa leksik va grammatik vositalar yordamida so'zning mazmunini, iboralarni takrorlash, etkazish (yashirin - jim o'tirdi, qimirlamadi);

ta'riflarni tanlash (yarim stantsiya - kichik temir yo'l stantsiyasi); so'zning tuzilishini morfologik tahlil qilish (qor yog'ishi - qor yog'ishi); turlarning umumiy kontsepsiyasiga tanlash (o'rmon resurslari - qo'ziqorin, rezavorlar);

- salbiy ta'riflar (tartibsizlik - tartib yo'q);
- tautologik talqinlar (charm etiklar - charmdan tikilgan etiklar);

kontekstga tayanish - notanish so'z bolalarga so'zning ma'nosini o'zlari taxmin qilish imkonini beradigan kontekstga joylashtiriladi (qarshilik qila olmadi - Bola oyoqqa turolmadi va erga yiqildi).

Aralash fokuslar nutq so'z boyligini kengaytirish uchun mavhum tabiatli tushunchalarni tushuntirish uchun foydalaniladi. Masalan, erta kuz - rasmlarini tanlash (vizual qurilma) va antonimni tanlash - kech kuz (og'zaki qabul). sintaktik daraja.

a) nutqning dialogik shakllaridan foydalanish:

Nutqning dialogik shakllaridan foydalanish mashqlari og'zaki muloqotni muvaffaqiyatli rivojlantirishda, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning atrofdagi odamlar bilan mustaqil aloqalarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bolalarni

og'zaki muloqotga o'rgatish uchun dialogik nutqni tinglash va tushunish qobiliyatini yaxshilash, bolalar oldiga maqsad qo'yish - muayyan suhbatning mazmunini, replikasini, unga savol va javobni eslab qolish kerak. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun bu vazifa juda qiyin va uni amalga oshirish ma'lum bir ketma-ketlikni talab qiladi:

- tengdoshlarning yoki o'qituvchining so'zlarini takrorlash ("Men aytganimni takrorlang"; "Ali aytganini takrorlang");

- kechagi gaplarni takrorlash ("Dadam nima dedi?"; "Onam nima dedi?"; "Ali nima haqida gapirdi?");

- u yoki bu odam nima deyishini eslash va takrorlash (“Akang ertaga nima haqida gapirishini esla”; “Otang ertalab nima so‘rashini esla”; “Javobingni esla”);

- o‘quvchilarni ma‘lum bayonotlar qilishga undaydigan vizual yoki og‘zaki vaziyatlar yaratish: Bo‘r qayerda? Nam latta qayerda? va h.k. Bolalar savollari u yoki bu vazifani bajarish zarurati bilan turtki bo‘lishi kerak (topshiriqni yozish uchun bo‘r kerak; taxtani artib olish uchun nam latta kerak);

Ma‘lum bir vaziyatning nusxasini ixtiro qilish, masalan: "Hovlida bir kishi sizga yaqinlashdi. U maktab direktorining oldiga qanday borishni so‘radi. Unga qanday javob berasiz? “Siz notanish shaharga avtobusda keldingiz yoki 2 soatdan keyin samalyotda uchishingiz kerak. 5 soatdan keyin po‘ezdda ketishingiz kerak. O‘tkinchidan nima so‘raysiz?

Nutqning boshqa shakllari bilan bir qatorda dialogga maksimal darajada e‘tibor berilishi kerak.

b) Tasviriy-hikoyali nutq.

Tasviriy-rivoyatli nutqning rivojlanishi nutqni shakllantirishning butun jarayoni bilan birlikda sodir bo‘ladi: uning so‘z boyligini boyitish va grammatik shakllarni o‘zlashtirish. Tasviriy-rivoyatli nutqda eng murakkab lingvistik vositalar qo‘llaniladi. Nutqning tavsif va hikoya shakllarini rivojlantirish turli metodologik usullardan foydalanishni talab qiladi:

- taklif uchun rasmlar, illyustratsiyalar tanlash;
- ushbu rasmga tegishli jummalarni tanlash (masalan, bahor tavsifi);
- rasmlar, tasvirlar bo‘yicha taklif va savollarni o‘z-o‘zidan tuzish;

binolar tasvirlangan rasmlar, personajlarsiz landshaftlar, masalalar, rejalar bo‘yicha syujet rasmlari, kalit so‘zlar va iboralar tavsifi;

- bir qator rasmlar asosida hikoyalar tuzish;

rasm mazmuniga ko‘ra oldingi yoki keyingi sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan voqealar haqida hikoya tuzish;

- yopiq rasm bilan ishlash. matn darajasi.

Matn mazmunini tushunishning zarur sharti o‘qishni to‘g‘ri tashkil etishdir. Har qanday asar mazmunini ochish jarayonida eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar o‘qiyotgan matnni tushunishning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhimdir.

Asar mazmuni ustida ishlash turli bosqichlarni o‘z ichiga oladi, ular davomida o‘qish ongini shakllantirish va o‘quvchilarning o‘qilayotgan matnga faol munosabatini rivojlantirish amalga oshiriladi:

a) O'qishni rag'batlantirish, matnda taqdim etilgan mavzuni bilish darajasini aniqlash, mavzu bo'yicha lug'atni faollashtirish uchun ko'rgazmali material taqdimoti

Shuning uchun talabning bajarilishi - ilgari daktil shaklida o'rganilgan tanish material bo'yicha labdan o'qish malakasini rivojlantirish bu ko'nikmaning shakllanishiga yordam beradi. Bolalar labda o'qishni o'rganishdan oldin, ular daktil shaklida so'zning harf tarkibini o'rganadilar va uni aks ettirishda talaffuz qiladilar, bu esa bu so'zni labdan tanib olishni osonlashtiradi. Shunday qilib, daktil nutqdan foydalanish og'zaki nutqning rivojlanishiga (umumiy rivojlanish) nafaqat bilvosita ta'sir ko'rsatadi, balki og'zaki nutqni shakllantirish uchun zarur bo'lgan labda o'qish qobiliyatini rivojlanishini ham bevosita ta'minlaydi.

Biroq, taktil nutq og'zaki nutqning rivojlanishiga faqat zarur shart- sharoitlar yaratilganda va bolalami labdan o'qishni to'liq o'rgatish uchun zarur bo'lgan qoidalarga rioya qilinganda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bu qanday shartlar?

Ulardan birinchisi, bolaning har tomonlama rivojlanishi, daktil shaklida og'zaki nutqning to'planishi.

Bolalarda labda o'qish ko'nikmalarining yana bir muhim sharti-bu to'g'ri artikulyatsiya

3) Imo-ishora tili.

Mimik-imo-ishora nutqi aloqa va atrofdagi dunyoni bilish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan odamning fikrlari saqlanib qolgan sezgi a'zolari (ko'rish, teginish, taktil-vibratsiya analizatorlari) tufayli yuzaga keladigan o'ziga xos tasvirlar, g'oyalar, hislar asosida shakllanadi.

Fonetik ritm eshitish qobiliyati buzilgan bolalarda talaffuzni shakllantirish va tabiiy harakatlarning rivojlanishining muhim tarkibiy qismlaridan biridir.

Fonetik ritm - bu turli harakatlar (tana, bosh, qo'llar, oyoqlar) muayyan nutq materialining (iboralar, so'zlar, bo'g'inlar, tovushlar) talaffuzi bilan birlashtirilgan vosita mashqlari tizimi.

Fonetik ritm darslarida asosiy yo'nalishlarni belgilovchi maqsadlar:

- nutq-motor va eshitish analizatorlari ishini umumiy harakat qobiliyatlarini rivojlantirish bilan uyg'unlashtirish;

- umumiy vosita ko'nikmalarini nutq motorikasiga o'tish jarayonida aniq intonatsion va ritmik tomoni bo'lgan eshitish qobiliyati past bolalarda tabiiy nutqni shakllantirishga ko'maklashish;

- o'quvchilarning eshitish idrokini rivojlantirish va undan talaffuz ko'nikmalarini shakllantirish va tuzatish jarayonida foydalanish.

Barcha mashqlar taqlid qilish orqali amalga oshiriladi. Nutq materiali ilgari o'rganilmagan. Dars davomida o'quvchilar va o'qituvchi aylanada turishadi.

Ular o'qituvchini yaxshi ko'radilar, nutq materialini o'qituvchi bilan sinxron ravishda harakatga keltiradilar va talaffuz qiladilar. Vizual namoyish va takroriy takrorlash o'quvchini tabiiy taqlidni tuzatishga undaydi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda ritmlami takrorlash qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

Ritm ustida ishlashda qarsak chalish va sakrash qo'llaniladi. Shuningdek, ritmlami oyoq bilan urish, qo'llami yoki bir qo'l biron bir narsaga urishga ruxsat beriladi.

Nutqni nafas olishni rivojlantirish uchun mashqlar ekshalasyon davomiyligiga yordam beradi. Bu qo'llaming boshqa harakatlari (yuqoriga va pastga), torso (o'ngga bilan kirish suhbat, chunki mavzuni tushunish mazmunli o'qish shartlaridan biri; o'qilgan narsaning mazmunini to'g'ri taqdim etish;

b) Matnni mustaqil o'qish.

v) o'qish mazmunini bir butun sifatida o'zlashtirishni tekshirish. O'qilgan matn bo'yicha savollarga javoblar, matnning asosiy voqealarini ko'rsatish, o'qituvchining ko'rsatmasi bo'yicha matndan gaplarni izlashdan foydalaniladi;

d) butun hikoya matnining batafsil tahlili. Masalan, ular matnni qismlarga ajratadilar, reja tuzadilar, matndan hikoya qahramonining xarakteriga taalluqli so'z va iboralarni tanlaydilar (qahramonlarning tashqi ko'rinishi, harakatlari, ichki sifatlarini tasvirlash uchun), sodir bo'lgan hodisa va boshqalar;

e) O'qish mazmunini og'zaki takrorlash va yozma ravishda bayon qilish.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolaning umumiy ta'lim muassasasida muvaffaqiyatli ta'lim olishi nafaqat "bilim yuki" ga, balki muloqot qilish qobiliyatiga ham bog'liq: nutqni tinglash va tushunish, ma'lum maqsadlarga muvofiq kommunikativ vaziyatni modelashtirish va maqsadlar, sherikga e'tibor qaratish, o'z fikrlarini izchil ifoda etish. Bunday bolalarda eshitish idrokini rivojlantirish ularning ta'lim muvaffaqiyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Shuning uchun bunday bolalar bilan maqsadli va tizimli ishlashga maktabgacha ta'lim muassasasi maktabning logopedini jalb qilishni ta'minlash kerak.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola uchun og'zaki va yozma nutqni o'zlashtirish jarayonlari parallel ravishda borishi mumkin, ba'zan esa yozma nutq ko'nikmalari og'zaki nutqqa qaraganda tezroq o'zlashtiriladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola uchun eng qiyin narsa gapning grammatik tuzilishini, iboralar qoidalarini va so'zlarning grammatik aloqalarini o'zlashtirishdir. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning mustaqil yozma nutqida voqealarning mantiqiy va ketma-ketligida ham kamchiliklar mavjud.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar taqdim etilgan materialni rejalashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Nutqning o'ziga xos shakllarini shakllantirish:

1) Daktil nutqi.

Daktilologiyani o'zlashtirgan eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar so'zning tovush tarkibini yaxshiroq o'zlashtiradilar. Ular so'zning tovush va daktil obrazi o'rtasida shartli bog'lanishlar hosil qiladi. Bunday nutq yozma nutqni o'zlashtirishda, atrofdagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqini og'zidan o'qishda yordamchi vositadir.

2) labdan o'qish.

Nutq tovushlarini vizual idrok etish juda qiyin, chunki nutq tovushlarining muhim qismi ko'zdan yashiringan va ko'rinmas tovushlarni o'z ichiga olgan so'zni (masalan, k, g, x) labdan o'qiyotganda. faqat bu so'z bolaga ma'lum bo'lsa, kontekstdagi ma'nosiga qarab taxmin qiling. Qoida tariqasida, oddiy artikulyatsiya bilan, ko'rinmas tovushlarni o'z ichiga olgan notanish so'zni lablardan o'qib bo'lmaydi.

Ravon o'qish murakkab jarayondir. Nutqni og'zdan idrok etuvchi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolada bu ko'nikmaning rivojlanishida umumiy va ayniqsa nutqning rivojlanishi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ular nutqni kontekstdan tushunish qobiliyatini aniqlaydi.

(Bola o'nga va chapga buriladi), bo'yin bosh (elkaga egiladi) bilan birlashtiriladi. Talaffuz bilan bir vaqtda bajariladigan harakatlarning tabiati alohida ahamiyatga ega. Ular birlashtirilishi, silliq, bir-biriga aylanishi kerak.

Nutq sur'atini o'rgatishda ikkita ko'rsatmalardan foydalanish tavsiya etiladi: "sekin gapiring", "tez gapiring". Shuni yodda tutish kerakki, nutq materialining talaffuzi harakatlar bilan birga keladi. Nutq tezligi harakat tezligiga mos kelishi kerak.

kuchi va balandligini o'zgartirish uchun mashqlarni kiritish tavsiya etiladi: "baland va shivirlab gapiring", "baland, past va o'rta ovozda takrorlang" va hokazo. Ovoz kuchini shakllantirish uchun mashqlarni bajarishda sizga kerak bo'ladi. bolaning baland ovozda gapirishiga ishonch hosil qilish uchun, lekin baland ovozda emas. oddiy balandlikdagi ovozni shakllantirishda, fal'setning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin bo'lgan normal balandlikdan keskin og'ishlar, shuningdek, ochiq bo'g'inning rivojlanishiga olib keladigan oddiy tembr bo'lmasligini ta'minlash kerak.

Ishda biz mantiqiy stress uchun juda ko'p vazifalarni beramiz: "Ovoz bilan qaysi so'zlarni ta'kidlaganimni tinglang. Men bilan takrorlang. Shuningdek

ayting." Mantiqiy urg'uuga ega bo'lgan so'zlar nafaqat ovoz bilan, balki qo'llarning yanada baquvvat haiakatlari va yuz ifodalari bilan ham ajralib turadi.

Mantiqiy urg'u ustida ishlash intonatsiya ustida ishlashning faqat bir qismidir. Bolalarga taqlidga asoslangan hikoya, so'roq va undov intonatsiyasini shakllantirish topshiriqlari beriladi. Masalan, ayting: "Onam. Ona? Ona!" Bundan tashqari, bolalarda turli xil hissiy holatlarni ifodalovchi tabiiy intonatsiyani uyg'otish uchun topshiriqlar berish yaxshidir: quvonch, hayrat, qo'rquv. Masalan: Ah! Oh! Voy-buy! Bunday vazifalarni bajarishda hikoya va so'roq intonatsiyasidan foydalanish mahorati mustahkamlanadi.

Talaffuzning turli jihatlarini tavsiflash uchun quyidagi ta'riflardan foydalanish mumkin.

1. Nutqning tushunarliligi haqida umumiy taassurot. (Nutq tushunarli, juda tushunarli, yetarlicha tushunarli yaqinroq, yetarli darajada tushinarsiz, biroq tushunarli, xiralashgan).

2. Intonatsiya. (Juda talaffuzli, zaif ifodalangan, monoton talaffuz).

3. Ovoz (kuch, balandlik, tembr bilan tavsiflanadi).

a) Quvvatiga ko'ra: normal, zaif, so'nish, baland, shovqinli.

b) Balandligi: normal, falsetto (to'liq yoki qisman), past.

v) Tembri bo'yicha: normal, bo'g'iqlik ohangi, ochiq burun, bo'g'iqlik, bo'g'iqlik.

4. Temp. (Oddiy, normalga yaqin, sekin).

5. Konsolidatsiya. (Fusion, so'zlarga ko'ra, bo'g'inlarga ko'ra).

6. So'z urg'usi. (Yagona xatolar, tez-tez uchraydigan xatolar).

7. Orfoepiya. (Malakali, bitta xatolar, tez-tez xatolar, malakali emas).

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa va ritm darslari tashkil etilgan.

Ushbu mashg'ulotlar bolalarni musiqa yordamida estetik tarbiyalash, dunyoqarashini kengaytirish, harakatlarini yaxshilash, eshitish idrokini, og'zaki nutqning talaffuz tomonini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan.

Musiqiy va ritmik mashg'ulotlarda eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar musiqa bilan bog'liq turli xil faoliyat turlari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni rivojlantiradilar: musiqani idrok etish, musiqiy va ritmik harakatlar (raqs va gimnastika harakatlari, ularning musiqaga oddiy kompozitsiyalari), musiqiy ertak sahnalash. ertaklar va boshqalar.

Sinfda vosita ko'nikmalarini va motor sohasini rivojlantirishga qaratilgan mashqlardan foydalanish: psixo-gimnastika, barmoq mashqlari va aqlni rivojlantirish dasturlari eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining eng yaxshi va tez rivojlanishiga yordam beradi.

1) A.L.Sirotiyuk "Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektini rivojlantirishni korreksiya qilish" - texnikaga qo'llashning nozik motorli ko'nikmalarini rivojlantiruvchi mashqlar, nafas olish mashqlari, til va ko'z mushaklarini rivojlantiruvchi mashqlar va boshqalar kiradi.

2) "Miya gimnastikasi" mashqlari to'plami psixolog Pol I. Dennison tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bu oddiy mashqlar to'plami bo'lib, ularning har biri bolaga har kuni samarali o'rganishga, boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatishga va shunchaki his qilishiga to'sqinlik qiladigan narsalarni yengishga yordam beradi. Yaxshi ijobiy natijalar deyarli darhol seziladi va yaxshi ta'sirga ega.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Noskova L.P., Golovchits L.A. Eshitish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish. M., 2004 yil.

Noskova L.P., Golovchits L.A. Eshitish qobiliyati buzilgan maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. M., 2004 yil.

Pelymskaya T.V., Shmatko N.D. Eshitishda nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarning og'zaki nutqini shakllantirish. M.: Vados, 2003 yil.

Yarn P.A. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani ta'lim va tarbiyalash: eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun pedagogika fan sifatida: darslik. n maxsus: boshiga. u bilan. M.: Akademiya, 2003 yil.

T.M. Vlasova, A.N. Pfafenrodt "Maktabda va bolalar bog'chasida fonetik ritm", eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash bo'yicha seminar, Moskva, "O'quv adabiyoti" 1997 yil.

N.D. Shmatko, O.O. Novikova "Bolalar uchun nutq ritmi", 2-3 yoshli eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan mashg'ulotlar, o'qituvchilar va ota-onalar uchun uslubiy qo'llanma, 2003 yil

E.P. Kuzmicheva, E.Z. Yaxnina, O.V. Shevtsova "Sog'lom maktab o'quvchilarida og'zaki nutqni rivojlantirish", Moskva, "ENAS ilmiy markazining nashriyoti", 2001 yil.

Beltyukov V.I. "Og'zidan o'qish", Moskva, "Pedagogika", 1970 yil

Rossiyadagi eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning imo-ishora tilining "Gaplashuvchi qo'llar" tematik lug'ati,

G.L. Zaytseva "Imoz nutqi. Daktilologiya." universitetlar uchun darslik, Vados nashriyoti,

Pol I. Dennison "Miya gimnastikasi",

A.L. Sirotiyuk "Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektini rivojlantirishni tuzatish", "Ijodiy markaz sohasi".

BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM TARBIYACHI PEDAGOGLARINI KASBIY TAYYORLASHDA MULTIMEDIALI O‘QUV MAJMUALARINI LOYIHALASH

Umirzoqova M.M.

*Xalqaro Nordik Universiteti Talim va tarbiya nazariyasi
(Maktabgacha ta'lim) yo'nalishi 2-bosqich magistranti*

Tayanch soʻzlar: maktabgacha ta'lim, tarbiyachilar, kasbiy tayyorlash, multimedial o'quv majmualari, loyihalar, intellektual rivojlanish, muloqot.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитатели, профессиональная подготовка, мультимедийные образовательные комплексы, проекты, интеллектуальное развитие, общение.

Key words: preschool education, educators, professional training, multimedia educational complexes, projects, intellectual development, communication.

РЕЗЮМЕ:

Maktabgacha ta'lim, bolalar uchun hayotning eng muhim va asosiy davrlaridan biri hisoblanadi. Bu davrda bolalar o'z shaxsiyatlarini shakllantirish, asosiy ko'nikmalarni egallash va ijtimoiy muhitda o'z o'rnini topish jarayonida muhim tajribalar orttiradilar. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari esa, bolalar bilan bevosita ishlaydigan mutaxassislar sifatida, ularning rivojlanishida muhim rol o'ynaydilar. Shuning uchun, bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, multimedial o'quv majmualaridan foydalanish zaruriyati tobora ortib bormoqda.

РЕЗЮМЕ:

Дошкольное образование – один из важнейших и основных периодов жизни детей. В этот период дети приобретают важный опыт в процессе формирования своей личности, приобретения основных навыков и поиска своего места в социальной среде. Важную роль в их развитии играют воспитатели дошкольных учреждений, как специалисты, непосредственно работающие с детьми. Поэтому возрастает необходимость использования современных педагогических технологий, в частности мультимедийных образовательных комплексов, в процессе подготовки будущих учителей.

SUMMARY:

Preschool education is one of the most important and basic periods of life for children. During this period, children gain important experiences in the process of forming their personalities, acquiring basic skills and finding their place in the social environment. Preschool educators, as specialists who work directly with children, play an important role in their development. Therefore, the need to use modern pedagogical technologies, in particular, multimedia educational complexes, in the process of training future teachers is increasing.

Kirish. Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi, bolalarning intellektual, emosional va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashdir. Bu davrda bolalar o'z qobiliyatlarini, qiziqishlarini va iste'dodlarini aniqlash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Maktabgacha ta'lim jarayonida bolalar o'zaro muloqot qilish, hamkorlikda ishlash va o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Ushbu jarayon, bolalarning o'z-o'zini anglashiga va o'z shaxsiyatlarini shakllantirishlariga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim muassasalari, bolalarning rivojlanishi uchun qulay sharoitlar yaratish bilan birga, tarbiyachilar tomonidan taqdim etiladigan ta'lim dasturlarini ham o'z ichiga oladi. Tarbiyachilar, bolalar bilan bevosita ishlaydigan mutaxassislar sifatida, ularning ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olib, ta'lim jarayonini tashkil etadilar. Tarbiyachilarning professional malakasi, bolalarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli bo'lishida muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha ta'lim jarayonida o'yinlarning roli juda katta. O'yin, bolalar uchun ta'lim jarayonining eng samarali shakllaridan biri hisoblanadi. O'yinlar orqali bolalar yangi bilimlarni o'rganadilar, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar va o'zaro munosabatlarni o'rganadilar. O'yinlar, bolalarning diqqatini jalb qilish va ularning qiziqishini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Tarbiyachilar, bolalarning o'yin orqali o'rganish jarayonini kuzatib, ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashlari kerak. Maktabgacha ta'limda, bolalar uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. Multimediali o'quv materiallari, interaktiv o'yinlar va boshqa innovatsion yondashuvlar, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Bu jarayon, bolalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning o'z-o'zini rivojlantirishlariga yordam beradi. Tarbiyachilar, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanib, bolalar bilan interaktiv muloqot o'rnatish va ularning fikrlarini tinglash imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Maktabgacha ta'limda, ijtimoiy muhitning ahamiyati ham katta. Bolalar, o'zaro muloqot qilish va ijtimoiy tajribalar orttirish orqali, o'z shaxsiyatlarini rivojlantiradilar. Maktabgacha ta'lim muassasalari, bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan muhitni yaratishi zarur. Tarbiyachilar, bolalarning o'zaro munosabatlarini qo'llab-quvvatlash, ularning hissiy rivojlanishini ta'minlash va ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishda muhim rol o'ynaydilar.

Muhokama va natijalar. Multimediali o'quv majmualari, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradigan vositalardir. Ular

matn, grafik, audio va video materiallarni birlashtirib, bolalarga ko'p qirrali bilim berishga imkon yaratadi. Bolalar, multimediali materiallar orqali, o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayon, o'z navbatida, bolalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning o'z-o'zini rivojlantirishlariga yordam beradi. Tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida multimediali o'quv majmualarini loyihalash, bolalarning ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olishni talab qiladi. Har bir o'quv majmuasi, bolalarning yoshiga, rivojlanish darajasiga va ta'lim muassasasining o'ziga xos xususiyatlariga mos ravishda yaratilishi kerak. Bu jarayonda, pedagogik jamoaning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachilar, psixologlar, dizaynerlar va boshqa mutaxassislar birgalikda ishlashlari, o'quv majmualarini yanada sifatli va samarali qilishga yordam beradi. Multimediali o'quv majmualarini tayyorlashda, interaktiv elementlar qo'shish zarur. O'yinlar, viktorinalar va simulyatsiyalar bolalarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Tarbiyachilar, o'quv majmualarini ishlatish orqali, bolalar bilan interaktiv muloqot o'rnatish, ularning fikrlarini tinglash va ularga individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu jarayon, tarbiyachilarning pedagogik mahoratini oshirishda va bolalar bilan ishlashda yangi yondashuvlarni joriy etishda muhim ahamiyatga ega. Multimediali o'quv majmualarini amalga oshirish jarayonida, tarbiyachilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan birlashtirishga yordam beradi. Bu jarayon, o'z navbatida, tarbiyachilarning pedagogik faoliyatini yanada samarali va sifatli amalga oshirishlariga imkon yaratadi. Tarbiyachilar, o'quv majmualarini ishlatish orqali, bolalar bilan interaktiv muloqot o'rnatish, ularning fikrlarini tinglash va ularga individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bundan tashqari, multimediali o'quv majmualari, tarbiyachilarning o'z-o'zini rivojlantirishlariga ham yordam beradi. Ular, yangi pedagogik texnologiyalarni o'rganish va amaliyotda qo'llash orqali, o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari mumkin. Bu jarayon, tarbiyachilarning kasbiy malakasini oshirishga va ularning pedagogik faoliyatini yanada samarali olib borishlariga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida multimediali o'quv majmualarining ahamiyati shundaki, ular ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Bolalar, multimediali materiallar orqali, o'z bilimlarini mustahkamlash va yangi ko'nikmalarni egallash imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu, o'z navbatida, bolalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning o'z-o'zini rivojlantirishlariga yordam beradi. Multimediali o'quv majmualarini

tayyorlash jarayonida, o'quv materiallarining mazmunini, tuzilishini va dizaynini yaxshilashga e'tibor qaratish zarur. Bu jarayon, bolalarni jalb qilish va ularning diqqatini ushlab turish imkonini beradi. Bolalar, rang-barang grafikalar, qiziqarli audio va video materiallar orqali o'z bilimlarini egallashga qiziqish bilan yondashadilar. Shuningdek, o'quv materiallarida interaktiv elementlar, masalan, o'yinlar va viktorinalar qo'shish, bolalarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Multimediali o'quv majmualarini tayyorlashda, tarbiyachilarning o'z-o'zini rivojlantirishlariga ham e'tibor qaratish zarur. Ular, yangi pedagogik texnologiyalarni o'rganish va amaliyotda qo'llash orqali, o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishlari mumkin. Bu jarayon, tarbiyachilarning kasbiy malakasini oshirishga va ularning pedagogik faoliyatini yanada samarali olib borishlariga yordam beradi.

Tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida, multimediali o'quv majmualarini joriy etish, pedagogik jarayonni innovatsion usullar bilan boyitadi. Bu, tarbiyachilarning o'z kasbiy malakalarini oshirishga, bolalar bilan ishlashda zamonaviy yondashuvlarni qo'llashga va ta'lim sifatini yaxshilashga yordam beradi. O'quv jarayonida interaktivlikni oshirish, bolalarning o'z-o'zini ifoda etishiga va ijodiy fikrlashlariga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak maktabgacha ta'lim tarbiyachi pedagoglarini tayyorlashda multimediali o'quv majmualarini loyihalash va amalga oshirish jarayoni, ta'lim sifatini oshirish va tarbiyachilarning pedagogik faoliyatini yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi. Bu jarayon, tarbiyachilarning kasbiy malakasini oshirishga, bolalar bilan ishlashda innovatsion yondashuvlarni joriy etishga va maktabgacha ta'lim tizimini modernizatsiya qilishga imkon yaratadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Abdullaeva M. (2020). "Innovative technologies in preschool education". Tashkent: Ministry of Public Education of the Republic of Uzbekistan.

Karimova D. (2021). "Multimedia educational tools and their role in the educational process". Samarkand: Samarkand State University.

Akhmedov Z. (2019). "Pedagogical technologies and preschool education". Bukhara: Bukhara State University.

Muradov A. (2022). "Multimedia materials in preschool education system in Uzbekistan". Tashkent: Tashkent State Pedagogical University.

Askarov R. (2020). "Integrating play and learning processes in preschool education". Fergana: Fergana State University.

Khudoyberganova N. (2021). "Modern pedagogical technologies in the training of preschool teachers". Namangan: Namangan State University.

Rahimov S. (2018). "Multimedia Learning Complexes: Theory and Practice". Andijan: Andijan State University.

ONA TILI O'QITISH JARAYONIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINI INNOVATSION FAOLIYATGA METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Masharipova U.A.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti dotsenti

Tayanch so'zlar: ona tili, o'qitish metodikasi, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari, pedagogik bilimlar, metodik tayyorgarlikn axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv ta'lim platformalari, uslubiy ko'nikmalar.

Ключевые слова: родной язык, методика преподавания, будущие учителя начальных классов, педагогические знания, методическая подготовка, информационно-коммуникационные технологии, интерактивные образовательные платформы, методические навыки.

Key words: mother tongue, teaching methodology, future primary school teachers, pedagogical knowledge, methodological training, information and communication technologies, interactive educational platforms, methodological skills.

РЕЗЮМЕ:

Ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi zamon talablari va ta'lim jarayonining o'zgaruvchan sharoitlariga mos ravishda dolzarb ahamiyatga ega. Bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash, ularning pedagogik kompetensiyalarini oshirish, shuningdek, zamonaviy ta'lim metodlari va texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratish zarur. Ushbu maqolada ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

Вопрос совершенствования методической подготовки будущих учителей начальной школы к инновационной деятельности в процессе обучения родному языку приобретает актуальное значение в соответствии с меняющимися условиями времени и образовательного процесса. Необходимо подготовить будущих учителей к инновационной деятельности, повысить их педагогическую компетентность, а также создать возможности для эффективного использования современных образовательных методов и технологий. В данной статье представлена информация о путях совершенствования методической подготовки будущих учителей начальных классов к инновационной деятельности в процессе обучения родному языку.

SUMMARY:

The issue of improving the methodological preparation of future elementary school teachers for innovative activities in the process of teaching the mother tongue is of urgent importance in accordance with the changing conditions of the time and the educational process. It is necessary to prepare future teachers for innovative activities, increase their pedagogical competence, as well as

create opportunities for effective use of modern educational methods and technologies. This article provides information on ways to improve the methodical preparation of future elementary school teachers for innovative activities in the process of teaching the mother tongue.

Kirish. Ona tili o'qitish jarayoni ta'lim tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Bu jarayon nafaqat o'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirish, balki ularning fikrlash qobiliyatini, ijodiy yondashuvini va kommunikativ kompetensiyasini ham shakllantirishga qaratilgan. Ona tili o'qitish jarayoni, shuningdek, o'quvchilarning madaniyati, axloqi va shaxsiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ona tili o'qitish jarayonida o'qituvchining roli juda katta. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning o'zlarini ifoda etishlariga, o'z fikrlarini erkin bayon etishlariga yordam beruvchi shaxsdir. O'qituvchi o'z o'quvchilariga ona tilining qoidalari, grammatikasi, leksikasi va uslubiyati haqida chuqur bilim berishi kerak. Buning uchun o'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, interfaol o'qitish usullarini va turli xil o'quv materiallarini qo'llashi zarur.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Ona tili o'qitish jarayonida o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olish muhimdir. O'quvchilar ona tilini o'rganishda o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan materiallar bilan ishlashlari kerak. Bu o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularni o'qishga bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi. O'qituvchi darslarni tashkil etishda o'quvchilarning qiziqishlarini inobatga olib, ularni faol ishtirok etishga undashi lozim. Ona tili o'qitish jarayonida ijodiy yondashuvlarni qo'llash ham muhimdir. O'quvchilarga ijodiy vazifalar berish, ularni mustaqil fikrlashga va o'z g'oyalarini yaratishga undash, o'qitish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Ijodiy vazifalar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi. Ona tili o'qitish jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etish, boshqalar bilan muloqot qilish, fikr almashish qobiliyatini rivojlantirishlari kerak. Buning uchun o'qituvchi darslarda turli xil muloqot usullarini qo'llashi, o'quvchilarni guruhlar va jamoalarda ishlashga undashi lozim. Bu o'quvchilarning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ona tili o'qitish jarayonida texnologiyalardan foydalanish ham muhimdir. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. O'qituvchilar interfaol taqdimotlar, video materiallar, onlayn resurslar va boshqa zamonaviy vositalardan foydalanish orqali darslarni qiziqarli va samarali tashkil etishlari mumkin. Bu o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Ona

tili o'qitish jarayonida o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish ham muhimdir. O'quvchilarni mustaqil o'rganishga, o'z bilimlarini kengaytirishga undash, ularning o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatini oshiradi. O'qituvchi o'quvchilarga mustaqil ishlar berishi, ularni o'z bilimlarini mustahkamlashga va yangi narsalarni o'rganishga rag'batlantirishi zarur. Ona tili o'qitish jarayonida baholash tizimi ham muhimdir. O'quvchilarning bilimlarini baholash, ularning o'qish jarayonidagi muvaffaqiyatlarini aniqlash, o'qituvchilarga o'z darslarini yanada takomillashtirish imkonini beradi. Baholash tizimi adolatli, shaffof va o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini to'g'ri aks ettirishi lozim. O'qituvchilar o'z o'quvchilarini baholashda turli xil usullarni qo'llashi, ularning individual xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Ona tili o'qitish jarayonida o'quvchilarning o'zaro muloqoti va hamkorligi ham muhimdir. O'quvchilar o'rtasida o'zaro fikr almashish, tajriba almashish va bir-birlarini qo'llab-quvvatlash o'qish jarayonini yanada samarali qiladi. O'qituvchi o'quvchilarni guruhlariga bo'lish, jamoaviy ishlar tashkil etish orqali ularning o'zaro muloqotini rivojlantirishi lozim.

Muhokama va natijalar. Ona tili o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatni amalga oshirish uchun avvalo, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini yaxshilash muhimdir. Bu jarayon o'qituvchilarning pedagogik bilimlarini, uslubiy ko'nikmalarini va innovatsion yondashuvlarni o'z ichiga oladi. O'qituvchilarni tayyorlash jarayoni davomida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol o'qitish usullari, o'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kabi jihatlar e'tiborga olinishi lozim. Ona tili o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatni amalga oshirishda o'qituvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ijodiy fikrlash, o'qituvchilarga o'quv jarayonida yangi g'oyalarni ishlab chiqish, muammolarni hal qilish va o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda darslarni tashkil etish imkonini beradi. Bu jarayonda o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda loyiha asosida o'qitish, muammoli o'qitish, va o'quvchilarning mustaqil faoliyatini rag'batlantirish kabi usullar qo'llanilishi lozim.[1]

O'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirishda amaliy mashg'ulotlar va seminarlar o'tkazish, tajribali o'qituvchilar bilan muloqot qilish, o'zaro tajriba almashish muhim ahamiyatga ega. Bunday tadbirlar o'qituvchilarga yangi pedagogik texnologiyalarni o'rganish, o'z tajribalarini baham ko'rish va innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. Shuningdek, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda o'quv dasturlarini takomillashtirish, yangi o'quv materiallari va resurslarini ishlab

chiqish ham zarur. Ona tili o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatni amalga oshirishda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash muhimdir. O'quvchilarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undash, ularning fikrlarini, g'oyalarini va takliflarini inobatga olish o'qituvchilarning vazifasidir. O'quvchilarni o'z fikrlarini erkin ifoda etishga, ijodiy yondashuvlarni qo'llashga rag'batlantirish orqali ularning o'qitish jarayonidagi motivatsiyasini oshirish mumkin.[2]

Innovatsion faoliyatni amalga oshirishda o'qituvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatini rivojlantirish ham muhimdir. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar, onlayn resurslar va interfaol platformalar o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. O'qituvchilarni ushbu texnologiyalarni qo'llashga o'rgatish, ularning metodik tayyorgarligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ona tili o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatni amalga oshirishda o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi ham e'tiborga olinishi lozim. O'qituvchilar o'z o'quvchilarining psixologik xususiyatlarini, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olib, darslarni tashkil etishlari zarur. O'quvchilarning psixologik holatini inobatga olish, ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Shuningdek, ona tili o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatni amalga oshirishda o'qituvchilarni rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlash muhimdir. O'qituvchilarning ijodiy yondashuvlarini qo'llab-quvvatlash, ularning muvaffaqiyatlarini e'tirof etish va rag'batlantirish orqali ularning innovatsion faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin.[3]

Ona tili o'qitish jarayonida innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarlikni takomillashtirish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining pedagogik kompetensiyalarini oshirish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratish bilan bog'liq kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayon o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini oshirish, o'quvchilarning ta'lim olish jarayonida faol ishtirokini ta'minlash va ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Natijada, ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish uchun zaruriy shart-sharoitlar yaratadi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayoni davomida o'quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari va psixologik holatlarini hisobga olish,

ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. [4]

Ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Statistik tahlil natijalari, o'qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasini baholashda va ularni innovatsion faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.[5]

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasi, ularning o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash qobiliyatiga bog'liq. O'qituvchilarning 70% dan ortig'i zamonaviy texnologiyalarni o'z faoliyatida qo'llashga tayyor ekanliklarini bildirishgan. Biroq, ularning faqat 30% i ushbu texnologiyalarni muntazam ravishda qo'llashmoqda. Bu esa, o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasi, ularning pedagogik bilimlari va ko'nikmalariga ham bog'liq. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning 60% i pedagogik bilimlari yetarli darajada emasligini, innovatsion yondashuvlarni o'rganish va qo'llashda muammolarga duch kelishayotganini ta'kidlaganlar. Bu esa, o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida innovatsion yondashuvlarni o'rganishga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. O'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini oshirish uchun o'tkazilgan treninglar va seminarlar natijalari ham muhim ahamiyatga ega. O'tkazilgan tadbirlarda ishtirok etgan o'qituvchilarning 80% i o'z bilim va ko'nikmalarini yangilashga erishganliklarini bildirganlar. Bu esa, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda amaliy mashg'ulotlar va seminarlar o'tkazishning samaradorligini ko'rsatadi. Ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirishda, o'qituvchilar o'rtasida o'zaro tajriba almashish va hamkorlikni rivojlantirish ham muhimdir. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning 75% i o'zaro tajriba almashish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini talab qilmoqda. Bu esa, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda o'zaro hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish masalasi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Statistik tahlil natijalari, o'qituvchilarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganish, amaliy mashg'ulotlar va seminarlar o'tkazish, shuningdek, o'zaro tajriba almashish

va hamkorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. O'qituvchilarning metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.[6]

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ona tili o'qitish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinfo'qituvchilarini innovatsion faoliyatga metodik tayyorgarligini takomillashtirish, ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning bilim olish jarayonida faol ishtirokini ta'minlash va ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayon ta'lim tizimining samaradorligini oshirish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Abdurakhmanov, A. (2020). "Pedagogical innovations and their place in the educational process." Tashkent: Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan.

Tashkent, M. (2019). "Methodology of mother tongue teaching." Tashkent: Science and technology.

Khudoyberdiyeva, N. (2021). "Modern pedagogical technologies: theory and practice." Tashkent: Pedagogical University of Uzbekistan.

Karimova, D. (2022). "Preparing teachers for innovative activities." Tashkent: Education of Uzbekistan.

Kadyrov, R. (2023). "Innovative approaches in the process of mother tongue teaching." Tashkent: Higher educational institutions of the Republic of Uzbekistan.

Sattarova, G. (2020). "Innovative methods in teaching." Tashkent: Ministry of Education of the Republic of Uzbekistan.

Nurmatova, L. (2021). "Methodological training: theoretical and practical aspects." Tashkent: Pedagogical Academy of Uzbekistan.

Rahimov, B. (2022). "Preparation of native language teachers for innovative activities." Tashkent: Education of Uzbekistan.

Muradov, S. (2023). "Innovative pedagogical technologies: theoretical foundations and practice." Tashkent: Science and Technology.

Abdullayeva, Z. (2020). "Increasing methodological training of teachers." Tashkent: Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan.

Masharipova, U. (2021). The role of innovation in continuous educational system. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 2021(4), 168-176.

Masharipova, U. (2019). Formation of innovative culture of future teachers primary school. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(6).

Masharipova, U. A. (2021). The Formation of Innovative Culture of Future Teachers of Primary School in the Process of Professional Development. European Journal of Humanities and Educational Advancements, 2(2), 33-35

MODELING METHODS IN THE DEVELOPMENT OF LOGICAL AND MATHEMATICAL THINKING OF PRESCHOOL CHILDREN

Djanpeisova G.

Head of the Department of Preschool Education of the branch of the Russian State Pedagogical University named after A.I.Herzen in Tashkent, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Makhmudova S.

3rd year student of Preschool education of the branch of the Russian State Pedagogical University named after A.I.Herzen in Tashkent

Tayanch so'zlar: matematik modellashtirish usullari, maktabgacha yoshdagi bolalar, matematik ta'lim, asosiy kompetensiyalar.

Ключевые слова: методы математического моделирования, дети дошкольного возраста, математическое образование, ключевые компетенции.

Key words: methods of mathematical modeling, preschool children, mathematical education, key competencies.

РЕЗЮМЕ:

Ilmiy maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik kompetensiyalarni rivojlantirish va shakllantirishda origamiga asoslangan matematik modellashtirish texnologiyasidan foydalanish bo'yicha uslubiy tavsiyalar berilgan.

РЕЗЮМЕ:

В научной статье представлены методические рекомендации по использованию технологии математического моделирования на основе оригами в развитии и формировании математических компетенций у детей дошкольного возраста.

SUMMARY:

In a scientific article, some methodological recommendations are presented for using the technology of mathematical modeling based on Origami in the development and formation of mathematical competencies in children of preschool age.

Origami (the Japanese “ori” – folded “kami” – paper) is the art of folding paper. The provisions of the significance of the paper modeling for children's effective and successful mathematical development are not new.

Various technologies using origami are included in the programs of schools and pre – school institutions in many European countries for more than a decade ago.

Simulation on a material origami is the creative process for the teacher. Each time you need to decide what will be the game story of the lesson, how to involve children in them, analyze the mathematical potential of products selected for modeling .

It is useful to stick to the following technological rules.

1. Start the simulation with simple shapes, the kind that are not too abstract. During classes actualize children's knowledge about the world and expand them.

2. Demonstrate the process of folding with a large square with one side white, the other – colored (bright).

3. Always use the correct mathematical terms, connect them with modeling (point, segment, angle, triangle, square, rectangle, diamond, parallel lines, equal segments, angles, shapes, such as triangles, straight, sharp and obtuse angles, bisectors angle; side, the middle part, the middle line, the axis of symmetry sum, diagonal, etc.).

4. On the first classes demonstrate the process of folding circuits without using fairy story (or logical paradox).

5. Gradually accustom children to the conventional signs, schemes (by algorithms).

6. The lesson's logic construction must be as follows: reproductive modeling – self modeling – creative modeling.

7. Give the children homework – ask them to put those shapes, they have learned to do in the kindergarten and ask them to present to their family, friends and loved ones.

8. When children learn to model 5–6 figures, organize a competition “Young origami makers” in two categories: who is faster and whose model is better the other figure.

9. Collect new figures composed by children themselves. Mention their authorship.

Possible types of tasks:

- Fold the figure from memory;
- According to the scheme;
- Verbal management;
- *Disassemble the finished figure and sketch the outline of its modeling;*
- *Create a new figure.*

An important feature of origami, which contributed to its rapid spread, is unlimited combinatorial possibilities, opacity in the ordinary sheet of paper.

Figure 1. The scheme of threetetraflexagon simulation

As you can see, making a sweep scheme and paint it, as shown in Schemes A and A', is easy enough. Preschooler may need adult's help when bending sweep and combining its ends as shown in the diagrams B, C, D. If you fold obtained square along the vertical midline, it will sweep from other side.

Here is a scheme for modeling **geksageksaflexagon** – 6 surfaces, 4 of which are hidden; as a reference form an equilateral triangle is used (Fig. 2). To make a sweep of flexagon and to paint it, as it is shown in Schemes A and A', is not easy, a child cannot do without an adult's help.

Then you have to turn the sweep to your side, as it is shown in Scheme A, and put on the boundaries between the 2nd and the 3rd, 4th and 5th, 6th and 7th, etc. triangles, starting from the left end, so to obtain the shape, shown in Scheme B. This shape should be folded, as shown in Scheme C & D, ensuring that the sides of the resulting hexagon were monochrome; then align and glue the surface marked with an asterisk.

A careful analysis of flexagon scans allows us to reveal them to develop the mathematical potential for preschoolers. From our point of view, flexagon as a means of mathematical modeling has the following special features:

- *Economy: for making flexagon we need paper, glue, and scissors and standards forms.*
- *Availability: with minimal adult help the child not only finds hidden surface of flexagon but also models according to the ready scan, in this process the game and search tasks are dominating, and the assimilation and consolidation of program abilities and skills in elementary mathematics become motivated and active.*
- *A multi – faceted developing character: flexagons lead to development of fine motor skills, spatial imagination, memory, attention, patience, especially when deliberate coloring activate the formation of imagination in all the branches of mathematics for preschoolers.*

To effectively use flexagon as a means of mathematical modeling can be carried out following **series of activities** with children in preschool institutions.

At the initial stage – **the first two sessions** – it is recommended to use colored **geksageksafleksagon**: children will discover a new “toy”, will examine its properties on the finished models and structure on their scans.

Third session is to devote reproductive simulation of **geksageksafleksagona** on the finished scan.

The fourth lesson is children's independent modeling of **trigeksafleksagona** according to the scheme using ready scans: This flexagon has a simple scan and properties similar to **geksageksafleksagonom**, so children successfully manage

with its assembly; while scans, proposed to preschoolers, should have a special design – “mathematical stuffing” – to generate ideas for the main sections of the pre – school mathematics.

The fifth lesson introduces the concept of “tritetrafleksagon” whose properties are different from those of the previous two. The children make it themselves according to finished scan, they study it in group work with logical – mathematical games such as “Fourth – superfluous” and work individually for hyper active children.

In **the subsequent sessions** there is an active consolidation of the skills of classification and seriating, quantification and number sequence; solving skills and make simple arithmetic problems distinguish and analyze the structure of planar geometric shapes; representations about the seasons, features clock face with three kinds of flexagon .

It is important to pay attention to the following aspects of using flexagon in math classroom:

- *flexagon serves as a means of learning the ordinal and cardinal account: You can acquaint children with the composition of the number of units, the relations “more – less”, numbers, teach them how to make and solve simple and indirect arithmetic problem (for this purpose, a variety of colors of Flexatone sides are used, taking into account the interests of children of a certain group);*

- *in the section of geometric shapes it is recommended to acquaint children with triangle, circles, ellipses, squares, rectangles, quadrangles as a class of shapes: flexagon help find the similarities and differences of shapes and make their classification;*

- *flexagons are good for children to master the concept of “time”: you can use them to show the face of the clock, seasonal phenomena, days, weeks, months;*

- *pre – school mathematics topics such as “quantity” and “space” can be studied integrating coloring flexagon logical – mathematical exercise with the objectives of other private practices.*

For the organization of the dictionary work, which is required for the development of mathematical literacy, onto all Flexatone surfaces can be applied images of objects on the themes such as: kitchen utensils, furniture, clothing, transportation, trade, toys, family, animals and so on; offer tasks on classification, generalization and simultaneously use flexagons for the development of the sound of speech.

Each type of animal or an object is associated with a particular sound or sound combination, while children can spend phonetic training themselves.

Teacher unfolds the Flexatone of necessary part and offers to utter a sound, and to find the same image in their Flexatone. This type of work is also developing general study skills.

Flexagons at the classroom to familiarize with the environment and ecology can be used as a means of preschoolers' cognitive abilities development, ensuring the successful development of elementary mathematical concepts.

The result of this approach is set theory mastering. However, children's nature is more conformed to the opposite approach from set theory and topology in Euclidean geometry. Using options of above mentioned mathematical modeling techniques with children, you can clearly prove this thesis.

Involving children in the modeling and implementation of didactic exercises best implemented through the use of game heroes and individual work with the child – making finger puppets (bibabo). What kind of games to choose from. The teacher decides on a course of learning situation, in accordance with the above logic simulation and features of pupils.

Literature:

Аромштам М., Баранова О. Пространственная геометрия для малышей. Приключения Ластика и Скрепочки. Развивающие занятия. – М.: НЦ ЭНАС, 2004. – 96с.

Белошистая А.В. 300 необходимых заданий по обучению математике для подготовки к школе. – М.: Астрель, 2006. – 125 с.

Петерсон Л.Г. Программа дошкольной подготовки детей 3-6 лет. Ступеньки. – М.: Школа 2000..., 2007. – 40 с.

Kumon Publishing. Subtraction. Grade 1 PDF. Math Workbook, Kumon Publishing, USA, 2008, – 96 pages.

Kumon Publishing. Addition. Grade 1 PDF. Math Workbook, Kumon Publishing, USA, 2008, – 96 pages.

<http://www.virastayka.ru>

<http://www.1september.ru>

AI AND EARLY LITERACY: BUILDING STRONG FOUNDATIONS

Nazarova N.R.

Ph.D. student of GulSU

Tayanch so'zlar: sun'iy intellekt, erta savodxonlik, o'qish ko'nikmalari, yozish ko'nikmalari, shaxsiylashtirilgan ta'lim, interfaol ta'lim, aqlli repetitorlik tizimlari, ta'lim texnologiyalari, immersiv hikoyalar, adaptiv o'rganish, jalb qilish, qayta aloqa mexanizmlari, ma'lumotlar maxfiyligi, kirish tengligi, o'rganish strategiyalari, raqamli o'rganish vositalari, tilni rivojlantirish, umrbod ta'lim ko'nikmalari, kognitiv ta'lim.

Ключевые слова: искусственный интеллект, ранняя грамотность, навыки чтения, навыки письма, персонализированное обучение, интерактивное обучение, интеллектуальные системы обучения, образовательные технологии, иммерсивное повествование, адаптивное обучение, вовлеченность, механизмы обратной связи, конфиденциальность данных, равенство доступа, стратегии обучения, цифровые инструменты обучения, развитие языка, когнитивные навыки, непрерывное обучение, образовательные инновации.

Key words: artificial intelligence, early literacy, reading skills, writing skills, personalized learning, interactive learning, intelligent tutoring systems, educational technology, immersive storytelling, adaptive learning, engagement, feedback mechanisms, data privacy, equity of access, teaching strategies, digital learning tools, language development, cognitive skills, lifelong learning, educational innovation.

РЕЗЮМЕ:

Raqamli dunyoda erta savodxonlik ta'limiga sun'iy intellektning (AI) qo'shilishi yosh o'quvchilar o'rtasida asosiy o'qish va yozish ko'nikmalarini yaxshilash uchun transformativ imkoniyat yaratadi. Ushbu maqola erta savodxonlikni rivojlantirishga mo'ljallangan AI texnologiyalarining innovatsion ilovalarini, jumladan, interaktiv o'qish ilovalari, moslashtirilgan o'quv platformalari va aqlli repetitorlik tizimlarini o'rganadi. Joriy tadqiqotlar va amaliy tadqiqotlarni ko'rib chiqib, biz AI qanday qilib individual o'rganish uslublariga moslashishi, tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etishi va bolalarni immersiv hikoya qilish tajribasiga jalb qilishi mumkinligini ta'kidlaymiz. Bundan tashqari, biz AI bilan bog'liq potentsial muammolarni va ma'lumotlar maxfiyligi va teng foydalanish kabi ta'limdagi axloqiy jihatlarni ko'rib chiqamiz. Oxir oqibat, maqola AI ni erta savodxonlik tashabbuslariga qo'shishga muvozanatli yondashishni targ'ib qiladi va bolalarni kelajakda texnologiyaga asoslangan umrbod ta'lim olish uchun zarur ko'nikmalar bilan jihozlash uchun o'qishga bo'lgan muhabbatni rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi.

РЕЗЮМЕ:

Включение искусственного интеллекта (ИИ) в раннее обучение грамоте в цифровом мире предоставляет изменяющуюся возможность для повышения базовых навыков чтения и письма среди молодых учащихся. В этой статье рассматриваются инновационные прило-

жения технологий ИИ, предназначенные для поддержки раннего развития грамотности, включая интерактивные приложения для чтения, персонализированные платформы обучения и интеллектуальные системы обучения. Анализируя текущие исследования и тематические исследования, мы отмечаем, как искусственный интеллект может адаптироваться к индивидуальным стилям обучения, обеспечивать немедленную обратную связь и вовлекать детей в захватывающий опыт повествования. Кроме того, мы рассматриваем потенциальные проблемы, связанные с ИИ, и этические соображения в образовании, такие как конфиденциальность данных и равенство доступа. В конечном счете, в статье отстаивается сбалансированный подход к включению ИИ в инициативы по раннему обучению грамоте и подчеркивается важность развития любви к чтению для оснащения детей необходимыми навыками для будущего непрерывного обучения на основе технологий.

SUMMARY:

The inclusion of artificial intelligence (AI) in early literacy education in the digital world provides a changing opportunity for increasing basic reading and writing skills among young learners. This article explores innovative applications of AI technologies designed to support early literacy development, including interactive reading applications, personalized learning platforms, and Intelligent Tutoring Systems. Analyzing current research and case studies, we note how artificial intelligence can adapt to individual educational styles, provide immediate feedback, and engage children in immersive storytelling experiences. In addition, we address potential AI-related issues and ethical considerations in education, such as data privacy and access equity. Ultimately, the paper advocates a balanced approach to incorporating AI into early literacy initiatives and emphasizes the importance of developing a love of reading in equipping children with the necessary skills for future lifelong learning based on technology.

Introduction: In the digital age, the intersection of artificial intelligence (AI) and early literacy education emerged as a changing force in creating a solid foundation for young learners. As technology continues to evolve, teachers and researchers are exploring innovative ways to use AI tools and platforms to advance literacy among children early on. This article explores the dynamic landscape of artificial intelligence in early literacy education, how AI-based resources and interventions are changing the learning experience, and gives young learners the opportunity to form important literacy skills from an early age.

Using Ai capabilities, teachers can personalize learning experiences, provide targeted interventions, and offer flexible resources that meet the diverse needs and learning styles of young children. AI-enabled tools such as interactive curricula, speech recognition programs, and personalized reading recommendations have the potential to revolutionize early literacy teaching, making it more interesting, effective, and accessible to children at various stages of literacy travel.

Through the synthesis of theoretical foundations, empirical research, and Real-world applications, this paper explores the possibilities and challenges of integrating artificial intelligence into early literacy education. Studying the impact of AI-based interventions on literacy outcomes, language development,

and reading ability, this study aims to provide a solid foundation for young learners and illuminate AI's transformative potential in preparing them for lifelong literacy success.

Literature analysis:

The integration of artificial intelligence in early literacy education has garnered significant attention in recent years. Researchers and educators are increasingly exploring how AI tools can enhance literacy skills among young learners. This analysis reviews existing literature on the topic, highlighting key findings, implications for practice, and future research directions.

- AI-driven applications can tailor learning experiences to meet individual student needs. For instance, intelligent tutoring systems like "Lexia" and "Reading Eggs" adapt content based on a learner's progress, providing targeted interventions that support literacy development.

- A study by Kahn et. al. found that personalized learning paths facilitated by AI significantly improved reading comprehension and engagement among preschoolers .

- AI technologies enhance storytelling through interactive platforms that encourage active participation. Applications such as "StoryStream" and "Book Creator" allow children to create their own narratives, fostering creativity while improving literacy skills

- Research by Kucirkova indicates that interactive storytelling not only boosts language skills but also strengthens emotional connections to reading, making it a powerful tool for early literacy.

- AI can streamline assessment processes by providing real-time feedback on reading fluency and comprehension. Tools like "ReadTheory" and "Raz-Kids" utilize AI algorithms to analyze student performance and adjust difficulty levels accordingly.

- A meta-analysis by Li et al. highlighted that immediate feedback from AI systems enhances motivation and self-efficacy in young readers.

- While AI holds promise for improving literacy outcomes, issues of equity remain a concern. Access to technology varies widely among socio-economic groups, potentially widening the literacy gap.

- Researchers like Warschauer emphasize the need for policies that ensure equitable access to AI tools in educational settings, particularly for underserved populations.

- The use of artificial intelligence in education raises important questions about the privacy and ethical implications of information. To protect young

students, it is necessary to solve problems related to the collection and use of student data

- The framework proposed by Drachsler, Greller advocates transparency and ethical guidelines in the development of AI tools for education to protect student data.

Teachers should consider including AI tools in literacy curricula with equality and ethical concerns in mind. Skill development programs can equip teachers with the skills needed to effectively incorporate these technologies into teaching practice. In addition, cooperation between teachers, technologists and policymakers is essential to create an inclusive environment for all students that uses artificial intelligence.

-Future research should focus on the longitudinal effects of AI on literacy development in different populations. Studying the effectiveness of different AI tools in different contexts provides valuable insights into best practices. In addition, research on parental involvement and its interaction with AI tools can inform home literacy support strategies.

Methodology: 1. Literature review includes a comprehensive literature review of artificial intelligence (AI) integration in early literacy education. Examining existing AI and early literacy research, scientific articles, and educational resources, this study focuses on studying the effects of AI-based tools and interventions in laying the foundations for strong literacy for young learners.

2. Case studies and empirical studies involve the analysis of case studies and empirical studies that demonstrate the effectiveness of AI technologies in teaching early literacy. Studying the real-world programs and outcomes of AI-enabled tools in promoting literacy among children, language acquisition, and reading skills, this study aims to provide insight into the practical implications of AI in early literacy education.

3. Teacher surveys and interviews include surveys and interviews with teachers and professionals in the field of early literacy to gather perspectives on the use of artificial intelligence in teaching literacy. In early literacy education, teachers' opinions on the benefits, challenges, and best practices of integrating AI technologies inform the debate on building strong literacy frameworks through AI-based approaches.

4. Data analysis and comparative studies include data analysis and comparative studies to assess AI effectiveness in early literacy education. Comparing literacy outcomes, student engagement, and learning achievement among traditional teaching and AI-enhanced approaches, this study aims to

assess AI's impact on literacy development and academic achievement in young learners.

5. Pilot programs and implementation strategies consist of studying pilot programs and implementation strategies that combine AI in teaching early literacy. Examining successful AI-based initiatives, implementation challenges, and best practices in early literacy education, this study aims to provide practical insights for educators and policymakers seeking to use AI technologies to build strong literacy foundations for children.

6. Ethical considerations and future orientations are considered to account for the ethical implications and future orientations of AI integration in early literacy education. By addressing ethical issues, privacy issues, and equity issues related to AI technologies in teaching literacy, this study aims to provide a holistic perspective on AI's role in creating a strong Literacy Framework for young learners.

In general, the methodology for this article includes a multidimensional approach that combines literature studies, case studies, teacher surveys, data analysis, and moral reasoning to study AI's impact on early literacy education and the process of building strong literacy foundations for children.

Results:

- The inclusion of artificial intelligence (AI) in early literacy education has shown promising results in the development of literacy among young learners. AI - enabled tools and interventions have been effective in personalizing learning experiences, providing targeted support, and fostering a love of reading from an early age. Through adaptive learning platforms, interactive exercises, and personal feedback, children have demonstrated literacy skills, including literacy comprehension, vocabulary acquisition, and phonological awareness.
- The results show that AI technologies have played an important role in developing language proficiency and communication skills in early literacy education. The AI-based speech recognition program has supported language acquisition, phonemic awareness, and vocabulary expansion among preschoolers. By offering opportunities for oral participation, pronunciation practice, and language enrichment, AI tools have given children the opportunity to develop basic literacy skills and improve their oral language skills.
- AI-supplemented literacy programs have proven effective in strengthening comprehension strategies and critical thinking skills in early learners. AI algorithms have been successful in analyzing the complexity of the text,

evaluating the level of comprehension, and developing recommendations for personalized reading to individual students. By scaffolding reading comprehension skills, developing metacognitive awareness, and enhancing text analysis, AI-based initiatives have made young readers with essential qualifications needed to effectively engage with complex texts and literature.

- The results show that AI technologies have allowed teachers to create personalized, interesting and effective learning experiences that meet a wide variety of learning needs. Using Ai-driven tools, teachers are able to tailor the content of education, provide targeted measures, and offer adaptive resources that meet the unique needs and learning styles of young students. This personal approach to early literacy education has led to increased student engagement, improved academic performance, and a deeper assessment of reading and language development.
- The findings highlight the practical results and future directions of AI integration in early literacy education. Successful pilot programs, implementation strategies, and best practices have provided valuable insights for educators and policymakers seeking to use AI technologies to provide a strong Literacy Framework for children. Early literacy education also addressed AI-related ethical considerations, privacy issues, and equality issues, paving the way for further research and progress in the field.

Overall, the results of this study highlight AI's transformative impact on early literacy education, highlighting the role of AI technologies in building strong literacy foundations, promoting language proficiency, and fostering lifelong love for reading among young learners.

Discussion: The findings of this study underscore the transformative potential of artificial intelligence (AI) in fostering early literacy skills among young learners. The integration of AI tools in early childhood education not only enhances literacy outcomes but also provides valuable insights into the teaching and learning process. Our results indicate significant improvements in key literacy competencies, including phonemic awareness, vocabulary acquisition, and reading comprehension, among children who engaged with AI applications compared to those who did not.

Conclusion: AI has the potential to revolutionize early literacy education by providing personalized, engaging, and effective learning experiences. However, addressing issues related to equity and data privacy is critical to ensuring that all children benefit from these achievements. As we move forward, continuing

AI's role in literacy education will be instrumental in creating a solid foundation for future generations.

Literature:

Woolf, B.P. (2010). Building Intelligent Interactive Tutors: Student-centered strategies for revolutionizing e-learning. Morgan Kaufmann

Kahn, J., et al. (2021). The impact of personalized learning on preschool literacy skills: A case study analysis. *Journal of Early Childhood Research*.

Baker, R.S., Inventado, P.S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In *Learning, Design, and Technology*

Kucirkova, N. (2019). The role of interactive storytelling in children's literacy development: A review of the literature. *Literacy*.

Kerr, D., McGowan, T. (2020). The role of formative assessment in literacy education: A systematic review. *Reading Psychology*

Li, Y., et al. (2022). The effects of immediate feedback from AI systems on young readers' motivation: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*

Hollandsworth, R., Dowdy, L., Donovan, A. (2017). The digital divide: A review of the literature on equity in technology access and use in K-12 education. *Journal of Educational Technology Systems*

Warschauer, M. (2020). Technology and equity in education: A critical review of the literature. *Review of Educational Research*

Zubair, H., et al. (2021). Data privacy concerns in educational AI: An overview of challenges and solutions. *International Journal of Educational Technology*.

Drachsler, H., Greller, W. (2016). Privacy and ethics in learning analytics: a review of the literature. In *Proceedings of the European Conference on Learning Analytics Knowledge*.

Nazarova, N. R. (2024). Boshlang'ich sinflarda yozuv malakasini oshirish: ijodkorlik va samaradorlikni rivojlantirishda sun'iy intellektning o'rni. *Inter education & global study*, (8), 132-140.

Nazarova, N. R. (2024). Ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish. maktablarda o'yinlar orqali sun'iy intellektni qo'llash. *Inter education & global study*, (7), 306-311.

M. ULUG'BEKOVA. (2024). O'qituvchining harakatli o'yinlarning tashkilotchisi va rahbari sifatidagi asosiy vazifalari. *Kasb-hunar ta'limi*, №5, 3-6 9.

Munisa Ulug'bekova and Kishbarova Gulmira, "Milliy xalq o'yinlari – millat yoshlarining g'ururi ", *SSAI*, vol. 1, no. 4, pp. 76–82, Dec. 2023, Accessed: Nov. 01, 2024.

ҚАРАҚАЛПАҚ МИЛЛИЙ КИЙИМЛЕРИНИҢ ТҮРЛЕРИ ХАМ ТИГИЛИЎ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Даўлетмуратова М.Б.

*ЎзДСМИ Нукус филиалы кўркем өнер таныў кафедрасы
ассистент оқытыўшысы*

Tayanch so'zlar: tikuvchilik texnologiyasi, milliy jilet, liboslar, kundalik va bayramona variantlar, baxmal, milliy naqshlar, qo'chqor shoxlari, to'rlar, rangli iplar, tikuv bosqichlari, naqsh, naqsh qo'llash, tikuv pardozlash, bayram kamzullari, ayollar va qizlar liboslari, yoqalar, ko'krak, bel, manjetlar, etaklash, milliy liboslar, zamonaviy liboslar bilan uyg'unlik, yevropalik liboslari.

Ключевые слова: технология пошива, национальные жилеты, платья, повседневные и праздничные варианты, бархат, национальные узоры, бараньи рога, решетка, цветные нити, этапы пошива, выкройка, нанесение узоров, обработка швов, праздничные жилеты, женские и девичьи платья, воротник, грудь, талия, манжеты, подол, европейский стиль, интеграция в современную одежду, сохранение национальной идентичности.

Key words: sewing technology, national vests, dresses, everyday and festive options, velvet, national patterns, ram's horns, grid, colored threads, stages of sewing, pattern, application of patterns, seam processing, festive vests, women's and girls' dresses, collar, chest, waist, cuffs, hem, European style, integration into modern clothing, preservation of national identity.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada kundalik va bayramona variantlarni o'z ichiga olgan milliy jilet va liboslarni tikish texnologiyasi muhokama qilinadi. Yeleklar baxmaldan tikilgan bo'lib, "qo'chqor shoxi", "panjara" kabi milliy naqshlar bilan bezatilgan, rangli iplar bilan tikilgan. Tikuvning bosqichlari tasvirlangan, jumladan kesish, naqsh qo'llash va tikuvlarni qayta ishlash. Bayram yeleklari ayniqsa yorqin va aniq naqshlar bilan ajralib turadi. Ayollar va qizlar uchun milliy liboslar tarkibida yoqa, ko'krak, bel, manjet va etagiga tikilgan milliy naqsh elementlari ham kiradi. Madaniyatning rivojlanishi bilan bu naqshlar Evropa uslubidagi liboslarga qo'llanila boshlandi. Tikuv texnologiyasi milliy naqshlarni yaratish jarayonini va ularni zamonaviy kiyimlarga integratsiyalashni tavsiflaydi. Kundalik va bayramona liboslarda o'ziga xos naqshlardan foydalanish orqali milliy o'zlikni asrashga asosiy e'tibor qaratilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается технология пошива национальных жилетов и платьев, включая повседневные и праздничные варианты. Жилеты шьются из бархата и украшены национальными узорами, такими как "бараньи рога" и "решетка", вышитыми цветными нитями. Описаны этапы пошива, включая выкройку, нанесение узоров и обработку швов. Праздничные жилеты особенно выделяются яркими и четкими узорами. Национальные платья для женщин и девушек также включают элементы национальных узоров, которые вышиваются на воротнике, груди, талии, манжетах и подоле. С развитием культуры, эти узо-

ры стали наноситься и на платья европейского стиля. Технология пошива описывает процесс создания национальных узоров и их интеграцию в современную одежду. Основное внимание уделяется сохранению национальной идентичности через использование уникальных узоров в повседневной и праздничной одежде.

SUMMARY:

The article examines the technology of sewing national vests and dresses, including both everyday and festive options. The vests are made of velvet and adorned with national patterns, such as "ram's horns" and "grid," embroidered with colorful threads. The stages of sewing are described, including pattern making, applying patterns, and seam processing. Festive vests are particularly distinguished by their bright and clear patterns. National dresses for women and girls also include elements of national patterns, which are embroidered on the collar, chest, waist, cuffs, and hem. With the development of culture, these patterns have also been applied to European-style dresses. The sewing technology describes the process of creating national patterns and their integration into modern clothing. The main focus is on preserving national identity through the use of unique patterns in everyday and festive clothing.

Миллий кийимлердің түрлеріне жоқарыда айтып өткеніміздей миллий жөн көйлек, миллий жеңсизимиз, (жеңсе) ерлер көйлеги, ерлер шапаны, қызыл киймешек, ақ жегде, саўкеле, тахия, қалпақ хәм де диз кийимлер жатады. Миллий жөн көйлек әйемги “көк көйлектің” тигилиў технологиясынан алынған. Көк көйлектің айырмашылығы барлық жерлері миллий нағыслар менен кестеленген. Көк көйлектің өзине тән тигилиў айырмашылығы бар[3,29].

Тахтакөпир, Қараөзек жақларда Даўлетмурат қызы Оразгүл өзи ислеген көк көйлекті қарақалпақ мәмлекетлик көркем өнер музейинде сақланған, буннан басқа “Санкт-Петербургтеги” музейде де сақланады. Қарақалпақ миллий кийимлери басқа миллетлер кийимлеринен, миллий нағыслар түсирилип, шабыўлар салынып тигиледи, яғный өз алдына тигилиў технологиясына ийе. Оларды таяр миллий нағыслар менен кестеленген қалатына келтириўимиз ушын төмендеги избе-изликтеги процесслерден өткеремиз[1,53].

1.Тигилетуғын кийимнің модели таярланады, размери бойынша конструкциялық сызылмасы сызылып, үлги таярланадды. Үлги бойынша пишиў процеси жүргизиледи. Пишилген детал бөллеклерине жаға, жең жийеклерине, қалта аўызларына, етеклерине миллий нағыслар түсирилип, түсирилген нағысларға сабақ реңлери таңланады хәм кестеленеди.

2. Тусирилген нағысларды кестелеў ушын хәзирги ўақытта арнаўлы тигиў машиналарынан хәм қол өнери мененде кестелеў кеңнен жолға қойылған. Арнаўлы тигиў машиналарында хәр қыйлы тигис түрлеринен пайда етип тигетуғын арнаўлы тигиў машиналары хәм безек қол тигислери түрлеринен пайдаланылып миллий нағыслар кестеленеди.

3. Кестеленген детал бөлөклери кийимнің тийкарғы бөлөклерине алдыңғы хәм арқа бөлөклерине бириктирилип тигиледи.

4. Примерка жумыслары жүргизиледи.

5. Таяр болған кийим астарланады.

6. Кийимге ығаллы - жыллылық жумыслары хәм соңғы ислеў бериледи.

7. Миллий кийим таяр ҳалға келтириледи.

Қарақалпақ миллий кийимлери басқа миллетлер кийимлеринен өзиниң миллий нағыслары түсирилип кестеленгени менен айырылып турады. Миллий кийимлеримизди миллий байрамларымызда, тойларда, концертлерде, сахнаға шыққан артистлер аяқ ойыншылар хәм де қыз узатыў тойларында узатылып атырған қызларымызға миллий көйлеклеримизди кийдирип, хәм тағыншақларымыз бенен безеп узатыў миллий дәстүримизге айланды. Хәзирги ўақытта европа усылында тигилген кийимлерге де миллий нағыслар түсирилип, мектеп формаларына, муғаллим формаларына, телекөрсетиўлерде алып барыўшылардың кийимлерине хәм де ҳаял-қызлардың той бәзимлерине кийетуғын кийимлерине де миллий нағысларымыз бенен безеп тигилетуғын болды.

Бул кийимлерди халқымыз улкен мақтаныш хәм мәртебе менен кийип қуўанышлы күнлерин бөлиспекте.

Миллий жеңсиздің тигилиў технологиясы. Миллий кийимлердин және бир түрине жеңсизлер жатады. Жеңсизлер улыўма еки түрли болып келип, күнделикли кийилетуғын жеңсиз хәм байрам жеңсизлери. Жеңсиз узынлығы диге үстинен келетуғын хәм бөксени басатуғын келте жеңсиз болып модели таярланады. Байрам жеңсизлерине алдыңғы қаўсырмасының ернеклерине хәм етеклериниң жийеклерине миллий нағыслар түсирилип реңли сабақлар менен кестеленеди. Жеңсизлерге көбинесе қара бархыттан гезлеме таңланады, себеби салынатуғын нағысымыз анық, айқын және жуўғанда түрин бермей, яғный көринип турыўы керек. Жеңсизлер астарлы болып келеди, алдыңғы қаўсырмаларының бел сызығынан төмениректе қалта болып, олардың айналасына тийисли нағыслар салынады. Нағыслардың тийкарғы түрине “қошқар мүйиз” нағыс, “еспе” нағыс, “нур шашар”, “кереге”, хәм “қурбақа” нағыслары салынады[4,98].

Хәр халықтың озиниң миллий жеңсизлери бар олады хәр халықтың озиниң миллий нағысларын салып кестелеп тигилгенинен айырыўымызға болады. Мысалға Қазақ халқының жеңсизлерине қазақша ойыў салып тигилген болады, ал Қарақалпақ халқының жеңсизине қарақалпақша

нағыслар түсірилип хәр түрлі реңли жипек сабақлапры менен кестеленип тигиледи.

Жеңсиздің тигилиу технологиясына тоқтап өтетуғын болсақ төмендегіше:

Жеңсиз гүллі гезлемелерден болмайды, бір түрлі реңдегі бархыт гезлемелері таңланады жеңсизге қалта салынып, улыўма детал бөлеклері астарланып тигиледи.

1. Жеңсиздің артқы бойының үлгисиниң орта сызығын гезлемениң бүклем тәрепине қойып, жайластырамыз хәм қыйып шығамыз.

2. Жеңсиздің алдыңғы бөлегиниң үлгисин гезлемениң қырқым тәрепине қаратып жайластырамыз. Артық қалған гезлемеден подборт қыйылып алынады.

3. Алдыңғы бойдың қаўсырмасының жийегине миллий нағыслар түсіріп астына плезилин ямаса бөзден қатты астарлықгезлеме салып кестеленеди.

Тигис аралығы қырқымнан 4-5см аралықта болады, ал нағыс тигилетуғын аралық 7-8см болып келеди. Жеңсизге қалта орнын белгилеп аламыз. Қалта аўзы 14см, тереңлиги 18-20 см болып пишиледі[10,75].

Еки бөлек гезлемени алдыңғы қаўсырмаға бирлестіріп тигіп шығамыз, кейин орта сызық бойлап қыямыз, хәм ишке қарай аўдарамыз. Қалтаның рамкасын 1,5-2 см аралықта бүклеп утюг басамыз, хәм астар тәрепин тигеміз, ығаллы-жыллылық жумысларын береміз. Жеңсиз бөлеклерин бириктиріп тигіп шығамыз. Тигис аралығы 1-1,5см. Жеңсизге нағыс түсіргенимизде, жеңсиздің алдыңғы қаўсырма жийеклерине хәм етеклерине “кереге” нағысын түсіреміз, ал қалта аўзына “қошқар мүйіз” ямаса “сегіз мүйіз” нағысларын түсіріп, орнын белгилеп алып хәмде астына қатты гезлеме ямаса бөзден қойып нағысларды реңли жипек сабақлары менен тигіп шығамыз. Егер нағысларды қолдан кестелеп тигетуғын болсақ “шынжыр” тигиси менен тигіп шықсақ болады. Жеңсиздің тигилиу технологиясы избе-излиги менен хәр-бір тигис барысына ығаллы-жыллылық жумыслары берилип барылады, хәм жеңсиз примеркаланып соңғы ислеу бериледи хәм таяр халға келтириледи.

Ҳаял-қызлар миллий көйлеги. Мәдениатымыздың раўажланыуы менен, европа усылындағы көйлеклерге де миллий нағыслар түсірилип кестелеп тиксек болады. Ҳаял-қызларымыздың миллий жөн көйлегиниң тигилиу технологиясы өзгешелиги жеңи хәм етеклерине шабыу салынып тигиледи. Жағасы тик жаға болып келип жаға айналасы хәм көкирек алды белге шекем, жең ушлары, етек айналасына миллий нағыслар түсіри-

лип кестеленип тигиледи[2,96]. Бурын ертеректе миллий жөн көйлекле римиздің алдыңғы тәрәпи толығы менен миллий нағыслар менен кестеленип бул кестеленген нағыслар қандайда бир көринисти сәўлелендирип беретугын болған. Мәселен тәбият көринисин х.т.б. Хәзирги ўақытлары Европа усылындағы көйлеклерге де миллий нағыслар түсирилип көйлеклер тигилип атыр.

Европа усылындағы миллий нағыслар түсирилип тигилген қызлар көйлегиниң тигилиў технологиясы:

Буның ушын биринши көйлектиң модели таңланады, размер алынады, үлгилери таярланып, гезлеме үстине жайластырып пишиў процесин жүргизиледи. Көйлектиң модели төмендегише: көйлектиң жағасы домалақ, жеңи узын, белге шекемги аралық хнама, рельеф сызығы түсирилип етекке шекем даўам еттириледи, етеги алты клин (алты қыйық). Жаға, жең хәм етек бөлеклерине миллий нағыслар салынады. Бул көйлек гүзли бәхәр кийилип, байрам күнлерине арнап кийиледи. Бул көйлекти биз бир реңли гезлемеден шерсть ямаса велюр гезлемесинен тигиледи.

Көйлектиң тигилиў процесине келсек төмендегише болады, көйлек кийим бөлеклеринен хәм бөлек деталлардан турады.

1. Көйлектиң белге шекемги алдыңғы тәрәпи.
2. Көйлектиң артқы тәрәпи.
3. Көйлектиң етек бөлеги (клин бдана-6 қыйық).
4. Жеңи (2дана)
5. Жаға подборт
6. Реңли жипек сабақлары[6,12].

Бул қызлар көйлегин тигиўимиз ушын жумыс орнын таярлаймыз хәм төмендегилер керек болады. Тигиў машинасы, үлги қағазлары хәм барлық тигиўшилиқ буйымлары керек болады. Бул көйлекти оқыўшыларға тигип уйрететуғын болсақ инструкциялық картадан, технолгиялық картадан хәм үлги қағазларынан пайдаланып, пишиў процесин жүргиземиз. Оқыўшыларға бул жумысты әмелде орынлатыў ушын, оқыўшылардың 1/3ин үлгилер менен, лекало қағазлары менен хәм инструкциялық, технологиялық карта менен тәмийинлеўимиз шәрт. Ал, тигиўшилиқ буйымлары хәм гезлеме бөлеклери хәр бир оқыўшыға бир-бир данадан болыўы керек.

Көйлекке түсирилетуғын нағыс түрлерин пишиў процесинен соң таңлап алынады. Нағысларды таңлап алғанымызда нағыс түрлери көрсетилген көргизбели қураллардан ямаса нағыс үлгилери оқыўшылар алдында болыўы керек. Олар түрлерин жаға, жең, аўызларына пор ямаса сабын

қалдықтары менен сызып шығып, реңли жипек сабақтары менен “шын-жыр” тигисин пайдаланып қолда кестелеп тигип шығамыз. Көйлекке тигис барыстарында ығаллы-жыллылық жумыстары берилип, соңғы ислеу бериледи хәм таяр халға келтириледи.

Көйлектің инструкциялық картасындағы тигилиу ізбе-излиги:

1. Модель таңлап алынады.
2. Таңланған модель бойынша размер алынады.
3. Конструкциялық сызылмасы сызылып үлги (лекало) қағазлары таярланады.
4. Пишиу процесі жүргизиледи.
5. Пишилген детал бөлеклерине таңлап алынған нағыслар түсирилип кестеленеди.
6. Тигиу процесі жүргизиледи яғный тигиу машинасы заправкаланады.
7. Көйлек бөлектері хәм детал қырқымлары обирловкаланып тигиледи.
7. Таяр болған көйлек алды хәм артқы бөлеги ийин тигислері хәм қаптал тигислері арқалы бир бири менен бириктирилип тигиледи.
8. Көйлектің бөлектері бириктирилип болған соң жеңлері қондырылады.
9. Көйлектің хәр бир тигис аралығына тигис сапалы шығыуы ушын ығаллы-жыллылық жумыстары бериледи.
10. Көйлектің етектері обирловкаланып керекли размерде қайтарылып тигиледи.
11. Көйлек таяр халға келтирилиуі ушын сөңғы ислеу бериледи[5,84].

Солай етип хаял-қызлар миллий көйлегин тигиуимиз ушын усы тақилетте тигиледи. Хаял-қызлар миллий көйлеклерин басқа хәр қыйлы Европа усылындағы көйлеклерге миллий нағысларын түсирип жоқарыда көрсетилген ізбе-излик бойынша процесслер алып барылады.

Миллий кийимлеримиз көбинесе байрамларда, той бәзимлеринде, узатылып атырған қызлар, кишкене қызлар байрам кешелеринде сахна көринислеринде мәмлекет аралық жарысларда миллий нағысларымыз түсирилип кестеленип тигиледи яғный қарақалпақ халқының миллий өзгешелиги миллий нағысларымыздың хәр-түрли реңли жипек сабақтары менен кестеленип тигилиуі усылы менен басқа халық миллийлиги өзгешелигинен ажыралып турады. Бул барысында қарақалпақ халқының шайырлары, жазыушылары миллийлигимизди мақтаныш пенен тилге алған халда өзлеринің хәр қыйлы шығармаларында миллий кийимлеримиз

болған шөгирме, қызыл киймешек, ақ жегде, бас орау, сәўкеле, өңіршелер, ерлер шапанларын, хәм қызлардың көк көйлеклерин, тахияларын сәўлендирип қосық қатарларын, басқа да шығарма түрлерин жазып келешек әўладқа мийрас ретинде қалдырып әдебиятларымызды байытпақта[8,19].

Миллий көк көйлегимиз, қызыл киймешек, ақ жегде, сәўкелелеримиз дүнья жүзинде белгили орынды ийелеген музейлерде орын ийелеп қарақалпақ халқын миллетлер қатарында танытпақта.

Қарақалпақ халқының миллий өзгешелиги миллий мийрасларымыздың бири болған миллий кийимлеримиз бенен қай жерде жүрсекте мақта-на аламыз хәм усы дәўирге дейин қәстерлеп сақлап келген ата-бабаларымыздың күшлигин, сабыр тақаатлығын, шеберлигиниң айқын дәлийли екенлигин атап атап көрсетсек болады[7,8].

Киймешектиң тигилиў технологиясы. XIX әсир хәм XX әсир шерегинде ең көп тарқалған кестели кийим қызыл киймешек болған. Ол узатылатуғын қыздың хәм келиншектің, жас ҳаялдың мереке жыйынында кийетуғын баслы кийими болған. 1902-жылы “Русский Вестник” журналында жарияланған А.Е. Российкова “По Амударье от Петро Александровска до Нукусе” деген очеркинде қызыл киймешектиң сүўретлемеси берилген. Барлық салтанатлы жыйынларға олар “киймешек кесте” деп аталатуғын қолқап кийеди. Ол төмендегише тигиледи. Бир тараўдан үш тәрәпи тең үш мүйешли етип қыйып алынып оның ортасын адам бети көринетуғын етип үлги алады, дөгереги қаймаланады ямаса шашақлар салынады. Бос жерелериниң бәри хәр түрли реңли жипек пенен кестеленеди.

Қызыл киймешектиң бас тәрәпине; бет алды қапталларына дөгереклеп миллий нағыслар таңланады яғный киймешекке көғбинесе геометриялық фигуралар мотивиндеги нағыслар ортасына өсимлик мотивиндеги нағыслар түсирилип хәр қәдем аралықларына ҳайўанат мотивиндеги нағысларды сәўлелендирип реңли сабақлар менен кестелеймиз. Киймешектиң бет алды тәрәпиниң узынлығы ҳаял-қыздың көкирек алдын толық жаўып, белден жоқарыраққа дейинги аралықта болады, ал киймешектиң артқы узынлығы- төртмүйешлик ромб формасында пишилип алынып мүйеши тәрәпинен басы тәрәпине қапталлап тигиледи хәм бир мүйеши тобыққа шекемги аралықта болады. Киймешек алды нағыслары майдаланып түсирилип көзди қамасқандай нағыслардың түрлери менен реңли жипек сабақларда кестеленгени менен өзгеше айырышылыққа ийе болып турады. Киймешек арты төрт тәрәпи шашақланып, шашақланған жийеклерине енли қылып геометриялық фигуралар мотивиндеги нағыслар менен дөгереклеп ишине өсимлик мотивиндеги нағысларды түсирип ара-

лықтарына ҳаўанат ҳам предметлер мотивиндеги нағысларды араластырып табият көринисин аўлелендирип, реңли сабақлар менен кестеледи. Киймешек арты гезлемесине жипек шайы, пашшайы, атлас, бархыт гезлемелеринен қойылады. Киймешек арты ҳаял-қызларымыздың денесин толық жаўып турып бул миллийлигимиздеги ийбелик нышанының белгиси болып есапланады[9,45]. Киймешек узатылған қыз, турмыс курған ҳаял кийими оның сулыўлығы басқа кийимлерден өзгешелиги миллийлигимиздиң нышаны болып табылады.

Ҳәзирги ўақытта киймешекти тигиў ҳам байрамларда, той салтанатларында кийип шығыў кеңнен қолланылмақта. Дәслепки тигилген киймешеклер дүнья жүзлик белгили музейлерде қарақалпақ халқының миллийлигин сәўлелендиретуғын халқымыздың миллий кийими ҳам мақтанышы өзгеше бир көзди тартатуғындай кийим болып есапланады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЯТЛАР:

Савицкая, Н. А. (1905). Национальные орнаменты народов Средней Азии. Санкт-Петербург: Издательство Академии наук.

Алмази, А. (1923). Орнаментальное искусство народов Средней Азии. Будапешт: Венгерская Академия наук.

Каруц, Р. (1929). Изучение киргизских орнаментов в сравнительном аспекте. Берлин: Этнографическое общество.

Саурова, Г. И. (1957). Геометрические фигуры в туркменских коврах. Ашхабад: Туркменский государственный университет.

Ванслав, В. В., Андреев, М. С., и Иванов, С. В. (1964). Сходства орнаментов народов Средней Азии. Ташкент: Издательство "Узбекистан".

Смит, Дж. К. (1983). Эволюция народных орнаментов в Центральной Азии. Лондон: Издательство "Рутледж".

Ли, Х. Д. Б. (1990). Ремесленное искусство и его значение в культуре каракалпаков. Нью-Йорк: Издательство "Арт Хаус".

Петров, В. П. (1995). Орнаменты и их роль в этнической самобытности каракалпакского народа. Москва: Издательство "Наука".

Иванова, Т. Л. (2001). Национальная одежда народов Средней Азии: История и современные тенденции. Москва: Издательство "Восточная литература".

Семенова, М. А. (2010). Традиционные техники вышивки в Средней Азии. Казань: Издательство "Фен".

“SIBELIUS” NOTA MUHARRIRIDA TAKTLAR VA TAKT PAUZALAR BILAN ISHLASH METODIKASI

Ibragimov BM.

*Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san'ati instituti
“Estrada cholg'u ijrochiligi” fakultet dekani, dotsent*

Tayanch so'zlar: sibilius, partitura, pauza, lyuft pauza, qo'shish, takt, akt, kompyuter.

Ключевые слова: сибиліус, партитура, пауза, люфт-пауза, добавление, измерение, действие, компьютер.

Key words: sibilius, partitura, pause, luft pause, add, measure, act, computer.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada taktlar va pauzalarning partitura yaratishdagi ahamiyatlari haqida so'z bo'lib, bugungi kunda tahsil olayotgan talabalarning dars mashg'ulotlariga anchayin foydasi tegishi, hususan ularda sibilius tizimida ishlash qobiliyatini shakllantirish zaruratini oshiradi. Botir Zokirov nomidagi Milliy estrada san'ati institute talabalarida sibilius tizimida bexato ishlash, ularda ushbu tizimga alohida e'tibor berushliklarini ta'minlaydi.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье говорится о важности тактов и пауз при создании партитуры, что очень полезно для современных студентов, особенно о необходимости развития умения работать в системе Сибиліуса. Это гарантирует, что студенты Института эстрадного искусства имени Ботира Закирова безупречно работают в системе «Сибиліус» и уделяют этой системе особое внимание.

SUMMARY:

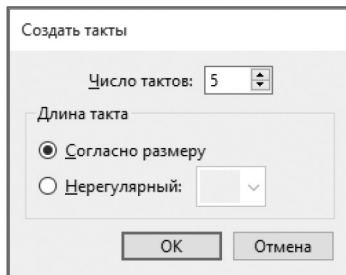
This article talks about the importance of tacts and pauses in creating a musical score, which is very useful for today's students, especially the need to develop the ability to work in the Sibilius system. It ensures that the students of the Institute of Pop Art named after Botir Zakirov work flawlessly in the Sibilius system and that they pay special attention to this system.

Taktlar va takt pauzalari. Partituraning oxiriga takt qo'shish, Partituraning oxiriga bir takt qo'shish uchun Sibelius tasma qatoridan **Asosiy (Главная) – Taktlar (Такты) – Qo'shish (Добавить) – (Добавить такт в конце)** ketma-ketligi bajariladi yoki klaviaturadan **CTRL + B** tugmalari bosiladi. Ko'p taktni qo'shish uchun esa klaviaturadan **CTRL + B** tugmalari qisqa muddat bosib turish bilan Sibelius “avtotakror” («автоповтор») funksiyasini ishga tushiradi va ketma-ket partitura oxiriga avtomat taktlar qo'shishni boshlaydi.

Partitura o'rtasida takt qo'shish.

Partituraning o'rtasiga va nota tovush qatorining istalgan joyiga bir takt qo'shish uchun Sibelius tasma qatoridan **Asosiy (Главная) – Taktlar (Такты) – Qo'shish (Добавить) – Bir takt qo'shish (Добавить одиночный такт)** ketma-ketligi bajariladi yoki kompyuter klaviaturasidan **CTRL + SHIFT + B** tugmalari kombinatsiyasi barobar bosiladi. So'ngra, sichqonchani ko'rsatgichi ko'k rangda namoyon bo'ladi va sichqoncha bilan takt qo'shish kerak bo'lgan erga bir marotaba bosiladi. Belgilangan takt, pauza yoki notadan keyingisiga qo'shadi.

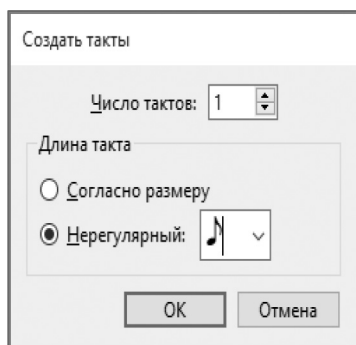
1-rasm

Bundan tashqari Sibeliusda bir emas, balki, ko'proq takt qo'shish imkoniyati bor. Buning uchun, Sibelius tasma qatoridan **Asosiy (Главная) – Taktlar (Такты) – Qo'shish (Добавить) – Bir takt qo'shish (Добавить одиночный такт)** ketma-ketligi bajariladi yoki kompyuter klaviaturasidan **ALT + B** tugmalari kombinatsiyasi barobar bosiladi. Taktни yaratish uchun dialog oynasi ko'rsatiladi, bu sizga bir yoki bir nechta takt, shu jumladan, nostandart takt, ya'ni, uzunligi ustun o'lcham bilan mos kelmaydigan taktlar yaratishga imkon beradi. Ochilgan dialog oynasiga (**Создать такты**) kerakli miqdordagi takt soni maydonini to'ldirib **OK** tugmasi bosiladi. (1-rasm) Agarda, oldindan belgilangan nuqta ko'rsatilmagan bo'lsa, yuqoridagi amallar qo'llanilganda sichqoncha ko'rsatgichi ko'k rangga kiradi. Nota tovush qatorini xohlagan nuqtasini bosish bilan Sibelius kerakli miqdordagi ko'rsatilgan oraliqqa takt yaratadi.

To'liqsiz takt yaratish. Agar musiqa asari kuchsiz hissadan boshlansa, asar boshidan to'liq bo'lmagan takt hosil bo'ladi, bunga takt oldi deyiladi. Takt oldi ko'p hollarda umumiy takt cho'ziminining yarmidan oshmaydi. Takt oldi musiqa asarining o'rtasida, uning istalgan bir qismi boshlanishi oldida ham uchrashi mumkin.

Asar oxirida yoki uning biron qismidan so'ng ikkita takt chizig'i qo'yiladi. Ko'pgina hollarda takt oldi bilan boshlangan asar yoki uning biror qismi to'liq bo'lmagan takt bilan tugallanadi va u takt oldini to'ldiradi.

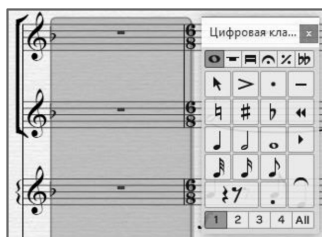
To'liqsiz takt yaratish uchun Sibelius tasma qatoridan **Asosiy (Главная) – Taktlar (Такты) – Qo'shish (Добавить) – Bir takt qo'shish (Добавить тройной или нестандартный такты)** ketma-ketligi bajariladi yoki kompyuter klaviaturasidan **ALT + B** tugmalari kombinatsiyasi barobar bosiladi. Ochilgan dialog oynasiga (**Создать такты**) takt soni maydoni to'ldiriladi (takt oldi uchun faqat 1 raqami ishlatiladi). (2-rasm) So'ngra, taktning uzunligi maydoni qismidagi

2-*расм*

Nomuntazam (Нерегулярный) bo‘limidan kerakli nota cho‘zimi tanlanib, **OK** tugmasi bosiladi. Yuqoridagi amallar qo‘llanilganda sichqoncha ko‘rsatgichi ko‘k rangga kiradi. Nota tovush qatorini boshlanish taktini bosish bilan Sibelius partiturasida boshlang‘ich taktdan oldin to‘liq yangi takt qo‘shadi. Ushbu ko‘rinib turgan to‘liq taktни takt oldi holatiga o‘tkazish uchun Nomuntazam (Нерегулярный) bo‘limida ko‘rsatib o‘tilgan nota cho‘zimini Sibeliusning raqamli klaviaturasidan tanlanadi. Quyidagi

rasmda amallar ketma-ketligi ko‘rsatilgan (chapdan o‘ngga). (3, 4-rasmlar)

Eslatma! Sibeliusning raqamli klaviaturasidan takt oldiga faqat tegishli nota cho‘zimga mosini qabul qiladi.

3-*расм*4-*расм*

Yuqoridagi ketma-ketlik asosida Sibelius to‘liqsiz taktни nota tovush qatorini xohlagan nuqtasini bosish bilan Sibelius kerakli miqdordagi ko‘rsatilgan oraliqqa takt qo‘shadi.

Nota tovush qatorlaridan taktни olib tashlash

- Musiqiy cholg‘ulari nota tovush qatoridan olib tashlanmoqchi bo‘lgan takt belgilanadi.
- Klaviaturadan **DELETE** tugmasi bosilishi bilan belgilangan taktga kiritilgan barcha ma’lumotlar (notalar, matnlar, dinamik belgilar va hakoza) olib tashlanib, takt uzunligiga teng pauzaga aylanadi.

Shunga o‘xshash bir vaqtning o‘zida bir va bir nechta nota tovush qatorlaga tegishli bo‘lgan taktlarni ham olib tashlash mumkin.

Eslatma! Partitura ichidan alohida nota tovush qatoridan taktlarni olib tashlash bilan tegishli bo‘lgan musiqiy cholg‘u tovush qatoridan takt soni kamaymaydi.

Taktни butunlay olib tashlash

Bir vaqtning o‘zida bir yoki bir qancha taktни olib tashlash uchun uni belgilanadi va Sibelius tasma qatoridan **Asosiy (Главная) – Taktlar (Такты) – Olib tashlash (Удалить)** ketma-ketligi bajariladi yoki kompyuter klaviaturasidan **CTRL + DELETE** tugmalari kombinatsiyasi barobar bosiladi.

Bir ovozda takt pauzasini yaratish

Musiqtovushi
yangrashiningvaqtincha
to'xtalishipauza deyiladi.
Nazariy hamda amaliy jihatdan
tovush cho'zamlari qanday
o'lchansa, pauzalar davomiyligi ham shunday o'lchanadi.

Sibeliusda takt pauzalarni yaratish quydagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- Taktdagi notalar yoki pauzalarni tanlanadi;
- Nota kritish va unu tahrirlash kursorini namoyon qilish uchun klaviaturadan **N** tugmasi bosiladi;
- Sibelius raqamli klaviaturasining ikkinchi bo'limiga o'tiladi (klaviatura yordamida **F8** tugmasi);
- Takt pauzasi uchun Sibelius raqamli klaviaturasining pastki qismidagi raqamlashtirilgan tugmalar yordamida kerakli ovoz yo'llari tanlanadi (klaviatura yordamida **ALT + 1, 2, 3, 4** tugmalari tanlovi);
- Sibeliusning raqamli klaviaturasidan takt pauzalari tugmasi tanlanadi (klaviatura yordamida 0 tugmasi).

Ushbu usul ilgari mavjud bo'lmagan ovoz yo'li takt pauzasini yaratish yoki bir ovoz yo'lidagi pauzadan notalarni qaytarish uchun ishlatilishi mumkin. Biroq, bu usul boshqa obyektlarni qoldirib, faqat notalarni yoki pauzalarni olib tashlaydi. Agar matn, chiziqlar va boshqa obyektlarni olib tashlash kerak bo'lsa, takt tanlanib klaviaturadan **DELETE** tugmasini bosish orqali amalga oshirish mumkin bo'ladi.

Darhaqiqat, takt pauzasi bilan butun pauzalar bir xil ko'rinishga ega bo'lsa-da, Sibeliusda bunday holat farqlanadi. Butun pauza taktdagi nota cho'zimiga teng bo'lsa takt pauzasi butun bir o'lchovga teng bo'ladi. Chapdagi rasmda ko'rsatilgandek, butun pauza nota cho'zimi bo'yicha takt boshiga qo'yiladi. (5-rasm)

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Ibragimov B.M. Sibelius 8.0 Nota muharriri dasturida ishlash metodikasi. "Ilm ziyo zakovat", Toshkent 2021, uslubiy qo'llanma I-qism, 106 bet.

Ibragimov B.M. Notalashtirish. O'quv qo'llanma. Toshkent 2023, 212 bet

Ibragimov B.M. Musiq madaniyati fani o'qitishda kompyuter dasturlaridan foydalanishning nazariy asoslari. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 October 2021 / Volume 2 Issue 10. P.303-313

Umurov N.Q. SIBELIUS 4, SIBELIUS 6 nota muharrirlarida ishlash masalalari. (O'quv qo'llanma) -T.: "Fan va texnologiya", 2016, 104 bet. ISBN 978-9943-4682-5-2

Sibelius Reference. Electronic certificate of application. © 2021 Avid Technology

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI MUSTAQIL BILIMLARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHARTLARI

Shermatova X.

Qo'qon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Tayanch so'zlar: axborot, musiqa ta'limi, musiqa notallarini yozish, dastur, jamiyatni axborotlashtirish.

Ключевые слова: информация, музыкальное образование, нотное написание, программа, общественная информация.

Key words: information, music education, music notation writing, program, community information.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini tayyorlash tizimini isloh qilish, yangicha metodikani ishlab chiqish, badiiy-estetik faoliyat turi sifatida san'atning bir turi hisoblangan musiqaning rivojlanish qonuniyatlari, mumtoz va xalq musiqalarining umuminsoniy g'oyalar bilan yo'g'rilgan o'lmas namunalari shu sohada fuqarolik jamiyatini rivojlantirish davrida yozilgan musiqashunoslik ishlarini tadqiq etish jarayoni bilan bog'liq masalalar, ularni yosh avlodga o'rgatish bilan bog'liq jarayon, undagi muammolar ilmiy tahlil qilingan. Shuningdek ushbu maqolada hozirgi kunda musiqa ta'limiga yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligi haqida so'z yuritilib, bu masala bo'yicha fikrlar, amaliy vazifalar bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматривается реформа системы подготовки будущих учителей музыкального образования, разработка новой методики, закономерностей развития музыки, которая рассматривается как вид искусства как вид художественно-эстетической деятельности, а также универсальная обсуждаются идеи классической и народной музыки. вопросы, связанные с процессом исследования музыковедческих произведений, написанных в период развития гражданского общества в этой области, процессом обучения им подрастающего поколения, проблемами в нем, проведенным научным анализом. Также в данной статье говорится об актуальности внедрения новых изложены инновационные технологии в музыкальном образовании, а также мнения и практические задачи по этому вопросу.

SUMMARY:

In this article, the reform of the training system of future music education teachers, the development of a new methodology, the laws of the development of music, which is considered a type of art as a type of artistic-aesthetic activity, and the universal ideas of classical and folk music are discussed. issues related to the process of researching the musicology works written during the development

of civil society in this field, the process of teaching them to the younger generation, the problems in it, scientific analysis done Also, this article talks about the relevance of introducing new innovative technologies to music education, and the opinions and practical tasks on this issue are described.

Kirish. Informatika vositalari jamiyatimizning barcha jabhalariga tobora kirib borayotgani, axborotni tez va sifatli qayta ishlash malakasi o'sib kelayotgan har bir yoshning turmush talabiga aylanishini ko'rsatib bermoqda. Axborotning qimmatbaho tovarga aylanib borayotgani, informatika fanining nufuzi va ahamiyati o'sib borayotganidan dalolatdir.

Adabiyotlar sharhi. Jamiyatni axborotlashtirish atamasi – D.Benk va Y.Masudolar tomonidan ilk bor qo'llanilgan bo'lib, bugungi kunda ziddiyatlardan xoli bo'lgan, elektronika, kompyuter, informatika bilan uyg'unlashib ketgan jamiyat ma'nosini anglatadi [1]. Kengroq ma'noda esa axborotlashgan jamiyatda jamiyatning axborotlashuvi – ijtimoiy taraqqiyotning asosiy qonunlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bu inson faoliyatining barcha sohalariga intellektual mehnat quroli sifatida kompyuterlashtirilgan tizimlar va boshqa axborot texnologiyalarining kirib kelishini anglatadi. Shunday qilib, "Jamiyatni axborotlashtirish"ni "Jamiyatni kompyuterlashtirilishi"ga nisbatan kengroq ma'noda tushuniladi.

XX asrda fan va texnikaning rivojlanishi natijasida inson mehnatini yengillashtiruvchi, mehnat unumdorligini oshiruvchi va juda ko'p qulayliklar beruvchi texnik vositalar ishlab chiqarildi. Ular qatoriga telefondan boshlab televizorgacha, kalkulyatordan boshlab zamonaviy kompyuterlargacha, avtomobildan boshlab samolyotgacha bo'lgan vositalarni kiritish mumkin. Shu bilan birga, bu vositalarni inson faoliyatining turli sohalarida unumli foydalanish jarayonida hal etilishi lozim bo'lgan muammolar yuzaga keldi [2].

Bugungi kunda musiqa ta'limi jarayoniga yangi innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Bugungi kunda musiqa ta'limini isloh qilish, o'quvchi va talaba-yoshlarni musiqiy bilimlarini rivojlantirish, musiqiy merosni asrab-avaylashga va musiqiy tafakkurini oshirishga qaratilgan innovatsion ta'lim jarayonini tashkil etishga qaratilgan islohotlar olib borilmoqda. Ma'naviy yuksalish jarayonlarida musiqa san'atiga milliy-estetik qadriyat sifatida yondashish, musiqaning an'anaviy va zamonaviy yo'nalishlarini yanada ravnaq toptirish maqsadida bir qator dasturlar ishlab chiqilmoqda. Ayniqsa, mumtoz va zamonaviy musiqiy merosimizni asrab-avaylash va o'rganish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda, shuningdek, musiqa san'atini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ilmiy anjumanlar o'tkazilmoqda. Shu bilan birga, bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarini

tayyorlash tizimini ham takomillashtirish, unga yangicha yondashuvlarni olib kirish, xorij tajribasini o'rganishga qaratilgan tashkiliy-pedagogik ishlar ham olib borilmoqda. Bu orqali mamlakatimizda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yangi bosqichga olib chiqish imkoniyati yaratiladi. Zero, «uzluksiz ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya asoslarini kuchaytirish lozim. "Tarbiyada tanaffus bo'lmaydi", degan chuqur ma'noli gapni ko'p takrorlaymiz [4]. Lekin, afsuski, joylarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda ana shu qoidaga amal qilinmayapti. Bu borada bog'cha, maktab, oliy ta'lim, mahalla tizimining har biri alohida ish olib borayotgani, ya'ni, o'zaro hamkorlik va uyg'unlikning yo'qligi ishimizning samarasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda». Shunday ekan, musiqa ta'limini rivojlantirish asosida uzluksiz ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish, musiqa ta'limi asosida yoshlar qalbida ulug'vorlik va bag'rikenglik hissini shakllantirish mumkin bo'ladi.

Pedagogik jarayonda bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida musiqa nazariyasiga oid bilimlar va turli yondashuvlarni o'rgatish orqali musiqaning forig'lash, huzurbaxshlik hamda tarbiyaviylik xususiyatlarini ham singdirish juda muhim masalalardan biridir. Jumladan, musiqaning go'zalligi kuy, ohang va kompozitsiyaning uyg'unligida namoyon bo'lishi, shuning uchun yaxshi musiqa qalbni poklashi, kayfiyatni ko'tarishi, insonni g'am-anduhdan, tushkunlik kayfiyatlaridan xalos etishi, nuqs va g'uborlardan forig'lashini yangicha pedagogik metodika asosida tushuntirib berish kerak bo'ladi. Buning uchun esa, musifa ta'limida bo'lajak o'qituvchilarning badiiy-estetik kompetentligini oshirish va bu orqali musiqiy asarga va faoliyatga estetik did va fahm bilan qarash, munosabatda bo'lish, ta'limni tashkil etish kerak bo'ladi. Chunki haqiqiy musiqa ta'limi yuksak estetik did bilan ijro etilgandagina g'uborlardan forig'lash funksiyasini amalga oshirish mumkin bo'ladi [5].

Buning uchun bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarining musiqiy bilimini oshirish, musiqa ta'limining nazariy asoslarini o'rgatish, badiiy-estetik bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish kerakligi dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Shu bois musiqa ta'limi mutaxassislarini tayyorlashda ularning musiqa nazariyasi va tarixi, musiqiy asrlarning yaralishi va musiqashunos olimlarning tahlillarini o'rganib borishlari juda muhim sanaladi. Misol uchun, Yunus Rajabiyning "O'zbek xalq cholg'u musiqasi" deb nomlangan to'plamidan o'rta asrlardagi va keyinchalik yaratilgan musiqa traktatlarida cholg'u asboblari va ularda ijro etiladigan asarlar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Bu borada Abu Nasr al-Forobiyning "Musiqa haqidagi risola"siga alohida urg'u berib, cholg'u asbobi va musiqiy ohang uyg'unligining inson estetik olamiga ta'siriga doir ayrim faktik mulohazani bayon etadi. Bu bilan cholg'u asboblari

sozning ashulachiga jo'r bo'lishi hamda xonandaning yakka holda ijro etishiga ko'maklashishi kabi ikki xil vazifani bajaradi. Mana shunday yondashuvlarni o'rganish va musiqiy asarlarni tahlili bilan shug'ullanish bo'lajak musiqa ta'limi o'qituvchilarida badiiy-estetik kompetentligini rivojlantiradi.

Axborotga boyib borayotgan muhitda keskin o'zgarishlar yuz bermoqda. «Bugungi kunda o'qituvchi talaba uchun yagona avtoritar axborot manbai bo'lmay qoldi. O'quv jarayonini hususiyati o'qituvchi va talaba uchun "boshqacha bo'lib" bormoqda. Bu jarayon doimiy harakatda, dinamik bo'lib, insondan mobillikni, muntazam o'rganish va qayta tayyorlanish, yangi texnologiyalarga moslashish qobiliyatiga ega bo'lishni talab etmoqda. Shunday fursat keldiki, musiqa o'qituvchisining kompyuterda ishlash mahorati, huddi uning cholg'u asbobida ijro mahoratidek erkin bo'lishi talab etilmoqda». Demak, bugungi axborot maydonida axborot olish imkoniyatining kengayib borishi bilan musiqa ta'limiga doir ma'lumotlarni olish ehtiyoji kengayib bormoqda. Bu esa, musiqa ta'limi imkoniyatlaridan badiiy-estetik kompetentlikni rivojlantirishda foydalanish, bu orqali bo'lajak o'qituvchilarning badiiytafakkurini, estetik didi va fahmini va badiiy-estetik ongini rivojlantirish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda [6].

Umuman olganda, musiqa tarbiyaviy jarayonlarda ishtirok etar ekan, uning ma'naviy hodisa sifatidagi mohiyati va ahamiyati yanada bo'rtibroq ko'zga tashlanishi, shuning uchun musiqaga ham estetik, ham axloqiy izlanishlar obekti sifatida murojaat qilinishi, mana shu jihat o'z navbatida, axloq bilan nafasat, badiiylik bilan estetikaning o'zaro aloqadorligini ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi.

Respublikamizda musiqa pedagogikasi fanini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbqiq etishning dolzarbligi yuqori malakali, zamon talablariga mos kadrlar tayyorlash borasidagi vazifalar bilan belgilanadi. Bu yo'nalishda bo'lajak ta'lim beruvchi kadrlarning yuksak ma'naviy-ahloqiy sifatlarga ega bo'lishlari, yangi innovatsion texnologiyalardan oqilona foydalana olishlari alohida ahamiyatga ega. Yoshlarda shunday ijobiy sifatlarni tarbiyalashda musiqa san'ati eng samarali vositalardan biri bo'lmog'i lozim.

Musiqiy ta'limda Davlat standartlari ilg'or mamlakatlar andozasiga mos tarzda ta'lim oluvchilarning egallashlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalari darajasini belgilab beradi.

Darsda ilg'or texnologiyalarni qo'llash, ilg'or ish tajribalarini ommalashtirish, zamonaviy uslub va metodlardan foydalanish ta'lim sifatini ko'tarishga xizmat qiladi. Barcha fanlar qatori musiqa fani bo'yicha ta'lim va tarbiya borasida yangi zamonaviy talablarga mos va hos bo'lgan barcha ilg'or tajriba va

yangiliklardan oqilona foydalanish mazkur sohada olib borilayotgan ishlarni mazmun va sifatini ko'tarishga xizmat qiladi. Umumta'lim maktablarida "Informatika va hisoblash texnikasi asoslari",

"Axborot texnologiyalari", "Informatika" fanlari o'quvchi va talabalarning kompyuter savodxonligiga qo'yilgan umumiy talablarni bajarishga, qondirishga qaratilgan. Hozirgi kunda kompyuterda musiqa yozish, kompyuterda musiqa notalarini yozish, kompyuterda aranjirovka qilish, ovoz ustida ishlash dasturlari yaratilgan. Kompyuterda notalarsiz musiqa yozish, kompyuterda musiqa notalarini yozish, kompyuterda aranjirovka qilish, ovoz ustida ishlash, yaratilgan musiqa asarlari va ularning notalarini chop etish dasturlarini o'rganish, ularni ta'lim jarayoniga tadbqiq etish dolzarb masala bog'liq bo'lib qolmoqda.

Bugun Respublikamizda musiqa pedagogikasi fanini rivojlantirishning dolzarbliigi "Ta'lim haqida"gi Qonun, "Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi" hujjatlarida ko'rsatilgan yuqori malakali, zamon talablariga mos kadrlar tayorlash borasidagi vazifalar bilan belgilanadi.

Bu yo'nalishda bo'lajak o'qituvchi kadrlarning va ayniqsa o'quvchi yoshlarning yuksak ma'naviy-ahloqiy sifatlariga ega bo'lishlari alohida ahamiyatga ega. Yoshlarda shunday ijobiy sifatlnrni tarbiyalshda musiqa san'ati eng samarali vositalardan biri bo'lmog'i lozim. Musiqiy ta'limda Davlat standartlari ilg'or mamlakatlar andozasiga mos tarzda o'quvchilarning egallashlari kerak bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalari darajasini belgilab beradi.

Darsda ilg'or texnologiyalarni qo'llash, ilg'or ish tajribalarini ommalashtirish, zamonaviy uslub va metodlardan foydalanish ta'lim sifatini ko'tarishga xizmat qiladi. Barcha fanlar qatori musiqa fani bo'yicha ta'lim va tarbiya borasida yangi zamonaviy talablarga mos va hos bo'lgan barcha ilg'or tajriba va yangiliklardan oqilona foydalanish mazkur sohada olib borilayotgan ishlarni mazmun va sifatini ko'tarishga xizmat qiladi. Kompyuterda musiqa yozish uchun yaratilgan dasturlar ko'p. Musiqa notalarini yozish, musiqani aranjirovka qilish, transpozitsiya qilish va juda ko'plab imkoniyatlarga ega bo'lgan dasturlar bor. Ularning har birini o'zlashtirish uchun vaqt, talab darajasidagi musiqiy nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga ega bo'lish talab etiladi.

Kompyuterda musiqa yozish dasturlaridan musiqa ta'limi tizimining hamma bosqichlarida(maktabgachata'lim, umumiy o'rtata'lim, pedagogikakollejlarida, oliy ta'lim bosqichida, oliy ta'limdan keyingi ta'limda, malaka oshirish institutlarida) foydalanish mumkin. Ayniqsa musiqa ta'limi yo'nalishidagi fanlarni (jamo qo'shiqchiligi va amaliyoti, xor dirijorligi, xonandalik, maxsus cholg'u, qo'shimcha cholg'u, bolalar asarlari ustida ishlash amaliyoti, musiqa

adabiyoti, maktabda musiqa o'qitish uslubiyoti, bolalar bog'chasida musiqa ta'limi uslubiyoti, solfedjio, musiqaning elementar nazariyasi, garmoniya) o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega bo'ladi deb o'ylayman. Bu jarayonda "ko'rayapman, eshitayapman, ijro etyapman" tamoyili to'la to'kis amalga oshirilgan bo'ladi. Bu jarayonda ta'lim oluvchining o'quvchining musiqiy qobiliyatlari har tomonlama rivojlanadi. Bunda ta'lim oluvchining ko'rgazmali, mazmunli musiqiy fikrlash, eshitib tahlil qilish, darsdan so'ng kompyuter jo'rnavezligi bilan ansambl bo'lib ijro etish qobiliyatlari, xotirasi, ko'nikma va malakalari rivojlanadi.

Kompyuterda musiqa yozish dasturlaridan dars jarayonida ta'lim beruvchilar, ta'lim oluvchilar foydalanibgina qolmay, darsdan keyingi o'z ustida ishlash jarayonida, ijrochilik mahoralarini oshirishda, ijod namunalarini yaratishda va ulardan amaliyotda foydalanishlari mumkin. O'zlari yaratgan asarlarni yozib, eshitib ko'rib, asarlarning ifodaliligi, jozibaliligi ustida ijodiy izlanishlar olib borishdek imkoniyatlarga ega bo'ladilar. Yaratilgan hamma dasturlarni o'zlashtirishning keragi va iloji yo'q, chunki ularni o'zlashtirish ko'p vaqttni talab etadi. Amaliyotda qaysi dastur qulay bo'lsa o'sha dasturdan foydalangan ma'qul deb o'ylayman.

Musiqa notalari muxarriri dasturi yordamida musiqa ta'limiga oid barcha fanlardan notali va ovozli testlar yaratish mumkin. Bu ko'rgazmali va ovozli testlar ta'lim oluvchilarning bilimini, eshitish va tahlil qilish kabi qobiliyatlarini va malakalarini baholash sifatini oshiradi.

Xulosa va munozara. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yangi innovatsion texnologiyalardan musiqa ta'limi jarayonida foydalanish, musiqa ta'limida nota muxarriri dasturida ishlash bo'yicha to'plangan ilmiy-amaliy natijalarni o'quv-uslubiy qo'llanma sifatida ommalashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Informatika va hisoblash texnikasi asoslari. Toshkent. 3-bet. 2016 yil.
X.N.Nurmatov. Musiqaning dolzarb nazariy muammolari. Toshkent-2012. 2-bet.
A.A.Ergashev. Finale 2013 dasturida musiqa notalarini yozish. X.N.Nurmatov. Toshkent- 2012. 2-bet.
Muratova I. G. Musiqiy ta'limni rivojlantirish istiqbollari / I. G. Muratova // Ta'limni rivojlantirish muammolari va istiqbollari: V xalqaro. ilmiy konf. (Perm, 2014 yil mart). - Perm: Merkurii, 2014. - S. 8-11.
Aidarov, E. B., Aidarova, A. B. (2018). Tarqalgan sug'orish tizimlarida suv resurslarini boshqarish jarayonlari. Fundamental fun va integratsiya: Muammolar va istiqbollari. Ilmiy-Amaliy respublikasi konferensiyasi, -B. 151-153.
V.E.Vasilev, A.V.Morozov. Kompyuter grafikasi. Sankt-Peterburg. 2015 yil
A.Yu. Kompyuter grafikasi asoslari. Tomsk politexnika universiteti nashriyoti. 2011 yil.

IJTIMOİY MAS'ULİYATNI SHAKLLANTIRISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Muhammadiyeva M.M.

*Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası
dotsenti, p.f.f.d.*

Tayanch so'zlar: shaxs, ijtimoiy mas'uliyat, mezon, davr, talab, axloq, nazorat, odat, javobgarlik, fazilat, ong.

Ключевые слова: человек, социальная ответственность, критерий, период, требование, ответственность, мораль, контроль, привычка, ответственность, добродетель, сознание.

Key words: person, social responsibility, criterion, era, demand, responsibility, morality, control, habit, accountability, virtue, consciousness.

РЕЗЮМЕ:

Ushbu maqolada bugungi davr globallashuv jarayonida yoshlarda qadriyatlarga asoslangan munosabatlar va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari, shaxsning ijtimoiy mas'uliyatni anglashi, jamiyatdagi ijtimoiy normalar orqali mas'uliyatni rivojlantirish yo'llari haqida fikrlar bayon qilingan. Shuningdek, maqola ijtimoiy mas'uliyatni xarakatga kelishiga turtki bo'luvchi omillar, mas'uliyat muammosiga nisbatan shaxsning munosabati borasidagi mulohazalar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilganligi bilan ahamiyatlidir.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье рассматриваются педагогические возможности формирования отношений, основанных на ценностях, а также социальной ответственности среди молодежи в условиях глобализации. Обсуждается понимание социальной ответственности личностью и пути ее развития через социальные нормы общества. Также статья выделяет факторы, стимулирующие активизацию социальной ответственности, и научно-теоретический анализ отношения личности к проблеме ответственности.

SUMMARY:

This article examines the pedagogical possibilities of forming relationships based on values, as well as social responsibility among young people in the context of globalization. The understanding of social responsibility by an individual and the ways of its development through social norms of society are discussed. The article also highlights the factors stimulating the activation of social responsibility, and a scientific and theoretical analysis of the individual's attitude to the problem of responsibility.

Zamonaviy rivojlangan jamiyatda axborotlarning asosiy iste'molchisi yoshlar hisoblanadi. Zero, bugungi kun yoshlari o'zlarining barcha ehtiyojlarini, jumladan, ma'lumotlar, bilimlar, hatto maslahatlarni axborot vositalaridan

izlab topib, amalda foydalanmoqdalar. Bir soʻz bilan aytganda, yoshlar uchun axborotlar ehtiyojlarni qondiradigan manbaga aylandi, desak adashmaymiz. Ushbu holatdan kelib chiqib aytish joizki, taʼlim-tarbiya jarayonida qadriyatlar asoslangan munosabatlar asosida bugungi kun yoshlarini tarbiyalash, pedagogikada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Innovatsion madaniyatga oʻtish insonlarning xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarining nisbatini meyoriydan qushtirnoq ichidagi zamonaviy qarashlarga yoki ommaviy madaniyatga oʻzgartirdi. Axloq meyor, inson xulqini tashqi tartibga soluvchi omil sifatida, hali ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan boʻlsa-da, endilikda yetarli darajada qiymatga ega emas; xulq-atvor uchun ichki yoʻnaltiruvchi - qadriyat zarur [6;254-b]. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy masʼuliyatning ruhiy-ijodiy asosiga ishora qilinishi uning qadriyatlar toifasiga mansub ekanligini koʻrsatadi.

Demakki, ijtimoiy masʼuliyat - bu shaxsning jamiyat oldidagi majburiyatlarini, ekologik va iqtisodiy holatni, shuningdek, boshqalar bilan oʻzaro aloqalarni anglash va ularga masʼuliyatli munosabatda boʻlishdir. Shaxsning ijtimoiy masʼuliyatini shakllantirish va uni rivojlantirish, qadriyatlar asosida amalga oshirilishi mumkin. Qadriyatli munosabatlar - bu shaxsning oʻz hayotini jamiyat manfaatlariga, ahloqiy meʼyorlarga va ekologik talablar bilan uygʻunlashtirishga undovchi asosiy tamoyillardir.

Qadriyatlar, asosan, ikki xil boʻlishi mumkin:

- **Ijtimoiy qadriyatlar:** Adolat, tenglik, hurmat va hamjihatlik.
- **Shaxsiy qadriyatlar:** Halollik, masʼuliyat, empatiya va hamkorlik.

Ijtimoiy masʼuliyatni shakllantirishda qadriyatli munosabatlar quyidagi asosiy jihatlarni oʻz ichiga oladi:

- **Jamiyatga xizmat qilish:** Oʻzining manfaatlari va boshqalar manfaatlarini muvozanatda saqlashga intilish.
- **Ekologik masʼuliyat:** Atrof-muhitni asrash va tabiat resurslaridan oqilona foydalanish.
- **Oʻzgarishlarni qoʻllab-quvvatlash:** Jamiyatda oʻzgarishlarni amalga oshirishga intilish va bu yoʻlda faol ishtirok etish [7; 21-b].

Bundan koʻrinib turibdiki ijtimoiy masʼuliyat shakllangan, nafaqat shaxs, balki jamiyat va davlat ham farovonlikka intiladi. Binobarin, ijtimoiy masʼuliyat subyektlari davlat, jamiyat, umuman madaniyat va uning komponentlari sifatida taʼlim, shuningdek, ijtimoiy guruhlar va shaxs boʻlishi mumkin. Bundan tashqari, barcha subyektlarning umumiy farovonligi har bir subyektning shaxsiy farovonligiga bogʻliq. Shundan kelib chiqib, ijtimoiy masʼuliyat ham shaxsiy, ham jamoat, ham davlat qadriyati sifatida koʻrib chiqilishi mumkin.

Bizningcha ijtimoiy mas'uliyat axloqiy qadriyatlarga asoslangan barqaror shaxsiy qadriyatning shakllanish sifatida namoyon bo'lib, u "oldida" va "uchun" mas'uliyatlarning uyg'un birligida insonning boshqa odamlarga, atrofda boqolikka va o'ziga nisbatan qadriyatli munosabatini aks ettiradi, uning insonparvarlik yo'nalishi faoliyatida, harakatlarida va ularning oqibatlarining ijtimoiy ahamiyatini anglashda namoyon bo'ladi.

Ijtimoiy mas'uliyatning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib "boshqalar uchun" ehtiyojidan kelib chiqadigan faoliyat hisoblanadi: inson o'z harakatlarini mazmunli tanlaydi, uning faoliyati va xatti-harakati yaxshi va yomonni ajratishga yordam beradigan axloqiy qadriyatlar bilan tartibga solinadi. Bunda faoliyat aniq maqsadga erishish bilan yakunlanmaydi, balki keyinchalik ham proyeksiyalanadi. Faoliyatning doimiy "motivatori" bo'lgan "boshqalar uchun" ehtiyoj mas'uliyatni tashqi darajadan ichki darajaga ("oldida mas'ul" dan "uchun mas'ul" ga va keyinchalik ularning uyg'unligiga) bosqichma-bosqich o'tishga imkon beradi hamda uning o'zi asta-sekin shaxsiy qadriyatga aylanadi va shu bilan shaxsning ma'naviy rivojlanishiga va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilat – ijtimoiy mas'uliyatning shakllanishiga hissa qo'shadi.

Shaxsiy qadriyat sifatida ijtimoiy mas'uliyat haqida gapirganda, falsafada obyektiv va subyektiv mas'uliyat muammosi sifatida talqin qilinadigan ichki va tashqi mas'uliyat muammosiga to'xtalib o'tish kerak: obyektiv (tashqi) mas'uliyat – bu jamiyat talablariga qaratilgan hamda boshqalar oldida mas'uliyatni o'z ichiga oladigan mas'uliyatdir; subyektiv (ichki) mas'uliyat o'z talablariga qaratilgan bo'lib, o'z oldidagi mas'uliyatni anglatadi [1; 39-b].

Psixologiyada tashqi va ichki mas'uliyat muammosi shaxsning munosabati bilan bog'liq. U shaxsning muayyan faoliyatga tayyorlik holatini aks ettiruvchi tartibga soluvchi tabiatga ega. Munosabat shaxsning ehtiyojlari bilan bog'liq, uning qadriyatlarini ifodalaydi va bilimlarni tartibga soladi. Irodaviy mas'uliyatli xatti-harakatlarning asosidagi munosabat xayoliy vaziyatni yaratish hamda asosiy ehtiyojlar, manfaatlar va maqsadlar haqida o'ylash natijasida paydo bo'ladi. Munosabat inson faoliyatining natijasidir, shuning uchun irodaviy mas'uliyatli xatti-harakat doimo o'z-o'zini faollik va o'z-o'zini javobgarlik sifatida namoyon bo'ladi va boshdan kechiriladi. Munosabatning o'zi esa faoliyat va mas'uliyatga tayyorlik ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi [2; 192-b]. Tashqi mas'uliyatdan ichki mas'uliyatga o'tish, o'z mohiyatiga ko'ra, mas'uliyatni iyerarxiyalash jarayonidir. Bu jarayonning natijasi "instansiyaning" tashqi darajadan (jamiyat, ijtimoiy institutlar) ichki darajaga (shaxsning o'ziga) o'tishidir [3; 181-b]. Boshqacha qilib aytganda, bu

insonning oddiy ijrochidan faoliyat subyektiga, shaxsgacha yo‘li, faoliyat va xatti-harakatni tartibga solishdan o‘z-o‘zini boshqarishgacha bo‘lgan yo‘lidir.

Tashqi mas’uliyat subyekt tomonidan davlat va jamiyat talablari majmuini anglashi va qabul qilishiga asoslanadi va uning ma’lum bir shaklida ifodalanadi. Shaxs o‘z faoliyati va xulq-atvorida ana shu talablarga yo‘naladi. Va agar mas’uliyatli atvor va faoliyatga bo‘lgan tashqi talablar ularga nisbatan ichki munosabat bilan mos keladigan bo‘lsa, bu holda “keraklik doirasidan mavjudlik sohasiga” o‘tish (qadriyatlarning interorizatsiyasi) sodir bo‘ladi. “O‘tish” mexanizmi OTM ning maxsus tashkil etilgan ijtimoiy-madaniy ta’lim makonida qo‘shma faoliyat va muloqot orqali faollashadi, unda talaba faol subyekt sifatida harakat qiladi.

D.A. Leontyev fikriga ko‘ra, insonning dunyoga munosabatining negizida ma’lum bir ma’no yotadi. Inson uchun ahamiyatli bo‘lgan narsa va hodisalarning turg‘un ma’nolari insonning ichki dunyosini tashkil qiladi. Ushbu ma’nolarning manbalari ehtiyojlar va shaxsiy qadriyatlardir, shuning uchun insonning ichki dunyosi shaxsning qadriyat-ma’noviy sohasi sifatida belgilanadi. Ehtiyojlar (biologik) insonning ichki dunyosida istaklar, intilishlar ko‘rinishida, shaxsiy qadriyatlar (ijtimoiy) esa ezgulik, muhabbat, go‘zallik, vijdon va boshq ideallari ko‘rinishida aks etadi [4; 226 – 228 b].

Demak, motivatsiyasi manbai asosan ehtiyojlar bo‘lgan faoliyat vaziyatga bog‘liq, yaqin maqsadlarga bo‘ysunadi va “gorizontdan keyingi” istiqbolga ega emas. U “ichkaridan” rag‘batlantiriladi, “shaxsiy istaklarning timsoli” sifatida boshdan kechiriladi (D.A. Leontyev), shuning uchun u o‘z mohiyatiga ko‘ra individualistik hisoblanadi. Uning natijasi yoki moddiy foyda, yoki qulaylik, yoki nufuzlilik, yoki insonni boshqalarga o‘xshash qiladigan narsalar bilan belgilanadi. Bunda boshqa insonlar natijaga erishishga yoki yordam beruvchi (“yaxshi”) yoki to‘sqinlik qiluvchi (“yomon”) sifatida qaraladi [2;46-b]. Motivatsiyasi manbai birinchi navbatda shaxsiy qadriyatlar bo‘lgan faoliyat anglangan bo‘lib, insonga yaxshi va yomonni ajratishga yordam beradigan axloqiy qadriyatlar bilan tartibga solinadi. Shaxs harakatlarning mazmunli shaxsiy tanlovini amalga oshiradi. Bunda faoliyat muayyan erishib bo‘ladigan maqsad bilan tugamaydi, balki ma’naviyatlanadi va keyin ham proyeksiyalanadi. Bunda insonning meyordan ortiq faoliyati haqida gap bormoqda. Tashqaridan qo‘zg‘atiladigan hamda ijtimoiy butunlik bilan birlik sifatida boshdan kechiriladigan mazkur faoliyat umuminsoniy manfaatlariga erishishga qaratilgan. Bizning holatimizda, birinchi navbatda, ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyatda amalga oshirilgan meyordan ortiqcha faollik shaxsning ijtimoiy mas’uliyatli xatti-harakatining namoyon bo‘lishidir.

Yuqoridagilarni hisobga olgan holda ta'kidlash mumkinki, asosan qadriyatli-ma'noviy yo'nalishga ega bo'lgan faollik, ya'ni meyordan ortiqcha faollik shaxsning ijobiy rivojlanishiga, uning ma'naviyatlanishiga, ijtimoiy mas'uliyatning qadriyatli iyerarxiasiga yordam beradi, "iste'molchilik yo'nalganlik" esa, aksincha, mazkur rivojlanishga to'sqinlik qiladi.

Yaqqol ko'rinib turibdiki, shaxsning rivojlanishini faqat ilgariylanma harakat sifatida ko'rib chiqib bo'lmaydi. Uning ma'noviy sohasida asosiy vektorlar: bir tomondan umumiy, universalga – taraqqiyotga yo'nalganlik, ikkinchi tomondan – xususiy, pragmatik – regressga yo'nalganlik o'rtasida doimiy kurash mavjud. Va faqat rivojlangan qadriyat-ma'noviy sohaga ega bo'lgan shaxs uni boshqalar bilan, atrofidagi olam bilan, o'zi bilan Yaxshilik asosida birlashishga olib keladigan yagona to'g'ri, axloqiy tanlovni amalga oshira oladi. Demak, shaxsning qadriyat-ma'noviy sohasining o'zi ham nafaqat predmet faoliyat jarayonida, balki ma'naviy faoliyat jarayonida ham shakllanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni qayd etish mumkinki, ijtimoiy mas'uliyat namoyon bo'lishining iyerarxik darajalarining tavsifi shaxsning qadriyat-ma'noviy sohasi bilan o'zaro nisbatda eng yaqqol namoyon bo'ladi. Shuning uchun keyingi paragrafda shaxsning qadriyat-ma'noviy sohasining va ijtimoiy mas'uliyatning ularning o'zaro aloqasidagi iyerarxik ko'rinishlari tahlil qilinadi va tavsifi beriladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

- Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. М.: Мысль, 1988. 178 с.
 46 Братусь Б.С. Аномалия личности. М., 1988. 304 с.
 Kluckhohn C. Value and Value-Orientations in the Theory of Action // Toward a General Theory of Action I ed. by T. Parsons and E. Shils. Cambridge, 1967. P. 76 -94.
 Леонтьев Д.А. Психология смысла. М.: Смысл, 1999. 487 с.
 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2001. 720 с.
 Сластенин В.А., Чижикова Г.И. Введение в педагогическую аксиологию: учебное пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2003. 192 с.
 Umarova M. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda atrof-muhitga mas'uliyatli munosabatni shakllantirish metodikasi. Ped. fan. nom. ... diss. Toshkent, 2009. – 212 b.

TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHDA ASANA PLATFORMASIDAN FOYDALANISH

Mamatova U.Z.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistranti

Tayanch soʻzlar: Asana, talabalar mustaqil ishi, raqamli taʼlim, loyiha boshqaruvi, vaqtni boshqarish.

Ключевые слова: Asana, самостоятельная работа студентов, цифровое обучение, управление временем.

Key words: Asana, independent work of students, digital learning, project management, time management.ение проектами, тайм-менеджмент.

РЕЗИОМЕ:

Ushbu maqolada Asana platformasining talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda qoʻllanilishi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Mustaqil taʼlim jarayonida Asana vositasining samaradorligi, talabalarning vaqtni boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga taʼsiri va uning taʼlim tizimiga integratsiyasi koʻrib chiqiladi.

РЕЗИОМЕ:

В данной статье будет проанализировано применение платформы Asana в организации самостоятельной работы студентов с научно-теоретической и практической точек зрения. В процессе самостоятельного обучения рассматривается эффективность средства Asana, его влияние на развитие навыков тайм-менеджмента учащихся и его интеграция в образовательную систему.

SUMMARY:

This article will analyze the application of the Asana platform in organizing students' independent work from a scientific, theoretical and practical point of view. In the process of independent learning, the effectiveness of the Asana tool, its impact on the development of students' time management skills and its integration into the educational system are considered.

Kirish. Zamonaviy taʼlim jarayonida talabalarning mustaqil ishlari muhim oʻrin tutadi. Mustaqil taʼlimning samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar, ayniqsa, loyiha boshqaruvi vositalari keng qoʻllanilmoqda. Asana platformasi – bu talabalar va oʻqituvchilarga mustaqil ishlarga oid topshiriqlarni samarali rejalashtirish, monitoring qilish va nazorat qilish imkoniyatini beruvchi vositadir.

O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining "Oliy ta'lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadlari va ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan 3-bobining "Oliy ta'lim bilan qamrovnikengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish" deb nomlangan 1-§ da "Mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetensiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv uslubiy materiallarni keng joriy etish" masalalarida ta'lim oluvchilarning mustaqil ta'lim olishlari, mustaqil ishlash malakalarini uzluksiz oshirish orqali mutaxassislarning zaruriy kompetensiyalarini, ijodiy yaratuvchanlik, tadqiqotchilik, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Talabalarining mustaqil ta'lim olishi va o'z ustida ishlash jarayonlarini boshqarish masalasi pedagogik psixologiya va ta'lim texnologiyalari doirasida ko'p yillardan beri tadqiq etilib kelinmoqda. Mustaqil ta'lim jarayonlarini samarali boshqarish, ularga turli didaktik yondashuvlar asosida yondashish muammosi hanuzgacha yechimini topmagan masalalardan biridir. Mustaqil ishlarni tashkil etishda Asana platformasidan foydalanish ta'lim jarayonini samarali boshqarish uchun zamonaviy loyiha boshqaruv vositalaridan biri sifatida qaraladi.

Maqolaning maqsadi talabaning o'quv fanlarni va boshqa ilmiy-uslubiy ta'limotlarni o'zlashtirishda hamda mustaqil ishni samarali tashkil etishda masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganishdan iborat. Masofaviy ta'limni amalga oshirishda oliy ta'lim tashkilotlari tomonidan talabalarining mustaqil ishlarini doimiy samarali nazorat qilish kerak bo'ladi.

Talabalarining mustaqil ishlarini tashkil etishda zamonaviy raqamli vositalardan foydalanish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, Asana platformasidan foydalanishning samaradorligi va uning ilmiy asoslanishi muhim o'rganish obyektlaridan biri sanaladi.

Mustaqil ish har bir talaba uchun majburiy bo'lib, o'quv rejasi bilan belgilanadi va mutaxassislar tayyorlash jarayonining muhim qismidir. O'quv faoliyati tarkibida unga umumiy o'quv vaqtining uchdan bir qismidan uchdan ikki qismigacha ajratiladi. Mustaqil ishlarni tashkil etish talabalarni tayyorlashning butun davri davomida tizimli xususiyatga ega. Mustaqil

kognitiv faoliyatni optimallashtirish uchun talabalarning yakka tartibda ish rejaları tuziladi, ular nafaqat talabalarga mustaqil ravishda olingan bilimlarning kerakli miqdori to'g'risida ta'limot berish vositasi bo'libgina qolmay, balki o'qish vaqtini va ularning yakka tartibda harakatlarini to'g'ri taqsimlashga imkon beradi. Mustaqil ishning muhim jihati shundan iboratki, u nafaqat ta'lim muammolarini, balki o'quvchining o'zini-o'zi rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirish muammolarini ham hal qiladi.

Mustaqil ish faoliyat xarakteriga ega va shuning uchun uning tarkibida faoliyatga xos bo'lgan tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatish mumkin: motiva tsion aloqalar, muayyan vazifani belgilash, amalga oshirish usullarini tanlash, nazorat qilish. Shu bilan birga mustaqil o'quv faoliyati talabalarning shaxsiy rivojlanishi, o'zini boshqarishi, tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishi, ijodkorlik qobiliyatlarining rivojlanishi, o'qishga bo'lgan qiziqishining oshishi, mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarining oshishiga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Talabalarning mustaqil ishlarini bilan bog'liq muammolarni ko'plab olimlar va ilmiy izlanuvchilar tatqiq etishgan,. jumladan, mustaqil ishlarni tashkil etish masalalarini S.I.Arhangelskiy, M.N. Axmetova, N.V. Bordovskoy, V. Ya.Lyadis, P.I.Pidkasistoy, A.P. Tryapitsyna ko'rib chiqishgan bo'lishsa, talabalar mustaqil ishlarining "individualligi"ni rivojlantirish shartlari E.H.Voronova, I.A. Ivanov tadqiqotlarida bayot etilgan bo'lsa, talabaning ijodiy faoliyatini rivojlantirish ishlarini S.N. Gayday, V.P. Ushachyova tadqiqotlarida uchratish mumkin, Mustaqil ish talabalarning individualligini rivojlantirish sharti sifatida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar bilan A.K.Vorstera, I.A.Dubovec, E.V.Ospennikovoy shug'ullanishgan, V. Ya. Lyaudis, P.I. Samoylenko, G.V.SHironina va boshqa olimlar talabalarning mustaqil ishlarini turli o'quv didaktik vositalar yordamida tashkil etish bo'yicha izlanishlar olib borgan, hamda A.E.Jukova, N.V.Smetaninoy, L.V. Turkinoy va boshqa bir qancha olimlar Mustaqil ish samaradorligini oshirishga bag'ishlangan ilmiy ishlarni olib borishgan.

Talabalarning mustaqil ishlarini samarali tashkil etishda didaktik o'quv vositalaridan foydalanish bo'yicha V.P. Bepalko, N.V. Bordovskaya, L.Ya. Zorina, Yu.G. Tatur, N.L. Shubina, N.E. Erganova va boshqalar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

Mamlakatimiz pedagog olimlaridan T.T.SHoymardanov, N.Sayidahmedov, P.T.Magzumov, O.X.To'raqulov, A.R.Xodjaboev, R.Mavlonova, U.N.Nishonaliev, E.T.Choriev, O.A.Qo'ysinov va boshqalar o'z tadqiqotlarida talabalar mustaqil ta'lim

Maxsus fanlarni o'rganishda talabalarning mustaqil ishi alohida ahamiyatga ega, chunki u talabalarni kerakli adabiyotlar bilan ishlashga undaydi, qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuning uchun bir nechta talabalar jamoasiga keys topshiriqlarini ishlab chiqish istiqbolli ko'rinadi, chunki bu yondashuv talabalarga jamoaviy ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ushbu turdagi mashg'ulot jamoa bilan ishlashda har bir shaxsga o'z rollarni taqsimlashni va individual topshiriqlarni bajarishni hamda bajarilgan ishni baholash murakkabligini o'rgatadi. Shu orqali talabalar yangi bilimlarni oson va tez o'zlashtiradilar, ular bevosita ishtirok etgan jarayonlarni yaxshiroq yoki yorqinroq tushunadilar.

Mustaqil ishini tashkil etishda axborot texnologiyalari, ta'lim platformalari va boshqa dasturiy vositalar talabalarga juda yaxshi imkoniyatlarni berishi mumkin, masalan jarayonlarni loyihalashda, real jarayonlarning atrofdagi voqelikka asoslanib ehtimoliy xususiyatini inobatga olgan holda modellarini ishlab chiqish imkon beradi. O'quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchi va talabadan zamonaviy axborot texnologiyalari sohasida yuksak tayyorgarlikka ega bo'lishni talab etishi muhim hisoblanadi.

Ta'limni axborotlashtirish sharoitida talabalarning mustaqil ta'lim olishlari uchun Asana platformasining imkoniyatlaridan keng foydalanish mumkin.

Asana platformasining – bu loyiha va vazifalarni boshqarish uchun ishlab chiqilgan bulutli platforma bo'lib, u 2008-yilda Dustin Moskovitz va Justin Rosenstein tomonidan yaratilgan. Keyinchalik, bu vosita mustaqil mahsulotga aylantirildi va 2012-yilda ommaga taqdim etildi. Asana hozirgi kunda butun dunyoda millionlab foydalanuvchilar tomonidan qo'llanilib, Google, NASA, Uber kabi yirik kompaniyalar tomonidan ham foydalanilmoqda.

Asana platformasining asosiy maqsadi - kompaniyalar va jamoalarga o'z loyihalarini samarali boshqarish, vazifalarni taqsimlash va jarayonlarni kuzatish imkonini berishdir. Shu sababli, u task management (vazifalarni boshqarish) va team collaboration (jamoaviy hamkorlik) yo'nalishida yetakchi platformalardan biriga aylandi.

Natijalar. Asana platformasi foydalanuvchilarga bir qancha imkoniyatlar yaratgan bo'lib, foydalanuvchilar vazifalarni belgilash va jamoa a'zolariga taqsimlash imkoniyatiga ega. Platformadan foydalanishda vaqtni samarali rejalashtirish va ish jarayonini kuzatish, loyihalar bo'yicha izohlar qoldirish, fayllar ulashish va muhokama olib boorish bilan birga takroriy vazifalarni avtomatlashtirish va boshqa dasturlar bilan integratsiya qilish, bajarilgan vazifalar bo'yicha tahlil va natijalarni baholashdan iborat.

Bugungi kunda Asana millionlab foydalanuvchilar va minglab kompaniyalar tomonidan ishlatiladi. U Slack, Google Drive, Microsoft Teams, Zoom, Salesforce kabi ko‘plab xizmatlar bilan integratsiya qilingan.

Asana platformasi turli sohalar (IT, marketing, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ishlab chiqarish) bo‘yicha jamoalar uchun qulay loyiha boshqarish platformasi hisoblanadi. Uning foydalanish qulayligi, avtomatlashtirish imkoniyatlari va ko‘plab integratsiyalari uni zamonaviy ish jarayonlarini boshqarishda kuchli vositaga aylantiradi.

Asana platformasining ta‘lim jarayonida qo‘llanishi masalasida xalqaro va mahalliy ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi. Xususan, loyiha boshqaruvi va ta‘limda texnologik yondashuvlarning samaradorligi bo‘yicha tadqiqotlar mavjud. Ilmiy manbalar tahliliga ko‘ra, Asana platformasining quyidagi jihatlari ta‘lim jarayonida muhim ekani aniqlangan:

- Vaqtni samarali boshqarish imkoniyati;
- Talabalar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish;
- Vazifalarni monitoring qilish va baholashning soddaligi;
- O‘qituvchilar uchun nazorat va tahlil qulayligi.

Asana platformasi talabalarga mustaqil ishlarni samarali rejalashtirish, kuzatish va boshqarishda yordam beradigan kuchli vositadir. U vazifalarni taqsimlash, muddatlarni belgilash va hamkorlik qilish imkoniyatlarini taqdim etadi.

Shu bilan bir qatorda Asana platformasi talabalarga mustaqil ishni rejalashtirish, muddatlarni belgilash, vazifalarni vizuallashtirish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini beradi. U nafaqat individual ishlar, balki guruh loyihalari uchun ham samarali vosita hisoblanadi. Asana’dan foydalanish orqali talabalar o‘z vaqtini aniq rejalas Asana platformasidan foydalanish ta‘lim jarayonida talabalar mustaqil ishlarini samarali tashkil qilishda muhim vosita bo‘lishi mumkin.

Ushbu platforma yordamida o‘quv jarayoni tizimli va nazorat qilinadigan shaklga keladi, bu esa talabalar bilim olishini samarali oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, Asana platformasidan foydalanish orqali talabalar o‘z vaqtlarini samarali boshqarishga, topshiriqlarni aniq bajarishga va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga erishadilar. Asana platformasidan foydalanish talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda yuqori samaradorlikka ega. talabalar bilim olish jarayonini yanada samarali va tizimli boshqarish imkonini beradi. Kelgusida bu yo‘nalishda chuqur tahlillar olib borish, pedagogik innovatsiyalar bilan boyitish va raqamli texnologiyalardan yanada keng foydalanish tavsiya etiladi.

Talabalarining mustaqil ta'lim olish jarayonida Asana platformasidan foydalanish samaradorlikni oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu platforma ta'lim jarayonini rejalashtirish, vazifalarni nazorat qilish va jamoaviy hamkorlikni yo'lga qo'yishda keng imkoniyatlar yaratadi. Mustaqil ta'lim jarayonida talabalar o'z bilimlarini mustahkamlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlar orqali o'qish samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Muhokama. Asana platformasi ta'lim jarayonini tizimli tashkil etishga yordam beradi. Talabalar o'zlarining topshiriqlarini rejalashtirishi, ustuvor yo'nalishlarni belgilashi va o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun aniq strategiyalar ishlab chiqishi mumkin. Bu jarayonda vaqtni samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. Asana vazifalar uchun belgilangan muddatlarni ko'rsatish va bajarilgan ishlarni monitoring qilish imkoniyatini taqdim etib, talabalar o'z vaqtini oqilona taqsimlashga o'rganadilar.

Mustaqil ta'lim jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi samarali aloqa katta ahamiyatga ega. Asana platformasi bu borada muhim rol o'ynab, o'qituvchilarga topshiriqlarni nazorat qilish, izohlar qoldirish va talabalar faoliyatini kuzatib borish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, talabalar ham o'z ustida ishlash jarayonida yo'l qo'ygan xatolarini tahlil qilish va kelajakdagi vazifalarni yaxshiroq bajarish uchun kerakli tavsiyalar olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Jamoaviy ta'lim va hamkorlik muhiti ham Asana platformasi orqali samarali tashkil etiladi. Talabalar loyihalar ustida birgalikda ishlash, muhokamalar olib borish va bilim almashish orqali o'z fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Bu esa nafaqat mustaqil ta'lim samaradorligini oshiradi, balki talabalarni jamoaviy ishlashga, muammolarni birgalikda hal qilishga va tashabbuskorlikka undaydi.

Asana platformasidan foydalanish talabalarining mustaqil ta'lim olish jarayonida mas'uliyat hissini oshirish, vaqtni samarali boshqarish va bilimlarni tizimli o'zlashtirishga yordam beradi. Ushbu vosita zamonaviy ta'lim jarayonida mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash va uning samaradorligini oshirish uchun muhim platforma sifatida e'tirof etilishi mumkin.

Xulosa. Asana platformasidan foydalanish talabalarining mustaqil ta'lim olish jarayonini samarali tashkil etish va uni tizimli boshqarishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu platforma talabalar uchun nafaqat vazifalarni rejalashtirish va nazorat qilish imkonini beradi, balki ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga, vaqtni samarali boshqarishga va mas'uliyat hissini oshirishga yordam beradi.

Shuningdek, Asana jamoaviy ta'lim muhitini shakllantirish orqali talabalar o'rtasida hamkorlik, bilim almashish va muammolarni birgalikda hal qilish madaniyatini rivojlantiradi. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi muloqotning samaradorligi oshib, ta'lim jarayoni yanada shaffof va aniq bo'ladi.

Ushbu platforma mustaqil o'qish jarayonida talabalar uchun motivatsiya manbai bo'lib xizmat qilishi, ularni ijodiy va tanqidiy fikrlashga undashi mumkin. Asana orqali ta'lim jarayoni yanada interaktiv, tartibli va natijador bo'lib, mustaqil ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

“O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash” to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni <https://lex.uz/docs/-4545884>.

О.В.Мицук. Самостоятельная работа как условие профессионального самосовершенствования учителя в образовательном процессе учреждений дополнительного профессионального образования/ Вестник ТГПУ. 2011. Выпуск 6 (108), 27-32 стр.

F.V.Xalilov. “Talabalar mustaqil ishlarni tashkil etishda zamonaviy didaktik vositalardan samarali foydalanish”. Образование и инновационные исследования. 2023.

Y. T. Ismoilova. Important Aspects of Forming Critical Thinking in School-Age Children in Digital Education Conditions. Vol. 3 No. 2 (2024): International Journal of Formal Education.

I Yulduz, M Umida. “Pedagogical Features of the Formation of Pedagogical Ethics in Future Teachers”- Бюллетень науки и практики, 2021. Related articles All versions. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=ZW3KcwEAAAAJ&authuser=1&citation_for_view=ZW3KcwEAAAAJ:Y0pCki6q_DkC.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA QADRIYATLI MULOQOT MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH ZARURATI

Berdiyeva G.Sh.

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

Tayanch so‘zlar: qadriyat, muloqot, ta’lim jarayoni, pedagogik kontsepsiya, kommunikativ madaniyat, o‘quv reja, o‘quv dastur, rivojlanish.

Ключевые слова: ценность, коммуникация, образовательный процесс, педагогическая концепция, коммуникативная культура, учебная программа, учебный план, развитие.

Key words: value, communication, educational process, pedagogical concept, communicative culture, curriculum, training plan, development.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada talabalarda qadriyatli muloqot madaniyatini rivojlantirish zarurati, oliy ta’limda qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari, qadriyatli muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirishda, interaktiv metodlardan, pedagogik texnologiyalardan foydalanish mazmuni bayon etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматривается необходимость формирования культуры ценностного общения у студентов, возможности формирования культуры ценностного общения в высшей школе, содержание использования интерактивных методов и педагогических технологий в формировании навыков ценностного общения.

SUMMARY:

The article examines the need to develop a culture of value communication among students, the possibilities of developing a culture of value communication in higher education, the content of the use of interactive methods and pedagogical technologies in developing value communication skills.

Insoniyat qadim zamonlardan so‘z va nutqdan foydalanib keladi. Jamiyat taraqqiy etgan sari muomala, madaniyat va muloqot san’ati ham rivojlanib borgan hamda qadriyat darajasiga ko‘tarilgan.

Qadriyatli muloqot madaniyati deganda umuminsoniy muloqot, ya’ni insoniy qadriyatlarga asoslangan, vaqt va makonga nisbatan qadriyatga ega bo‘lgan munosabatni tushunamiz. Bular sivilizatsiya, vatanparvarlik, tinchlik, urf-odatlar, o‘zaro xayrixohlik sifatida namoyon bo‘lib keladigan qadriyatlardir. Qadriyatli muloqot madaniyati insonning boshqa vaqt va makonga nisbatan insonparvarlik

qadriyatlariga asoslangan konstruktiv muloqotda ishtirok etishga tayyorligini ifoda etadi. Qadriyatli muloqot ijtimoiy jamoalar, alohida shaxsda insoniyatning yashashi, birga bo'lishi, rivojlanishi va o'zaro munosabati uchun zarur bo'lgan qadriyatdir.

Hayotning qadri, jamiyatni rivojlantirish qadriyati bilan muloqot madaniyatining o'zaro bog'liqligi uning qadriyat ekanligini ifodalaydi. Qadriyatli muloqot madaniyatining shaxsiy va ijtimoiy ahamiyati milliy g'oyalar asosida rivojlantirish zarurligini belgilaydi. Ushbu vazifani hal etishda esa oliy ta'lim muassasalari muhim rol o'ynaydi.

Ta'lim tizimining oliy ta'lim bug'ini har jihatdan muhimlik kasb etadi. Oliy ta'lim o'quv rejalarida umumta'lim fanlari, umumkasbiy hamda ixtisoslik fanlarining o'quv dasturlari bo'lajak mutaxassisning zarur bilim, malaka hamda ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilganligi bilan ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, oliy ta'lim o'quv dasturiga muvofiq ta'lim oluvchilarga bilim, malaka va ko'nikmalarning zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi, ta'lim oluvchilarda kasblar bo'yicha chuqur bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun fan xususiyatidan kelib chiqqan ta'lim shakllari bo'yicha ta'lim jarayoni amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim bo'yicha meyoriy hujjatlarda (o'quv reja, o'quv dastur, malaka talablari, darsliklar va boshqalar) kommunikativ madaniyatni shakllantirish, kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish oliy maktabning ustuvor vazifalaridan biri sifatida qoraladi.

Bo'lajak o'qituvchilarida qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish kontekstida "qadriyatli muloqot" tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Bu tushuncha tor doirada o'qituvchi hamda o'quvchilar o'rtasida munosabatga kirish, o'zaro tajriba almashish, o'rgatish asosida yuzaga keladigan yuzma-yuz suhbat vositasida namoyon bo'ladigan jarayonni anglatadi. Bu jarayonda muloqot bir tomonlama ta'sirga, ba'zi hollarda, o'zaro ta'sirga ega bo'lishi nazarda tutiladi. Ammo qadriyatli muloqot keng ko'lamda qo'p tomonlama ijtimoiy ahamiyatga ega muhim omil hisoblanadi.

Qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish, dastavval, taklif etilayotgan muammoning u yoki bu holatlarda o'z yechimini topishi, shuningdek, bo'lajak o'qituvchini diplomatik tayyorgarlik va salohiyatini rivojlantirish va turli madaniyat vakillari bilan faol hayot tarzining tashkilotchisi bo'lishi bilan xarakterlanadi. Shu sabab bo'lajak o'qituvchilarda qadriyatli muloqot madaniyatini shakllantirish ularning jamiyatning yetuk bir shaxsi sifatida taraqqiy etishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Turli madaniyat vakillari muloqot axloqi masalasiga juda katta e'tibor qaratadilar. "Muloqot" atamasi o'zining zamonaviy ma'nosida birinchi marta jahon ilm-fanida yunon faylasufi Aristotel (miloddan avvalgi IV asr) asarida qo'llanilgan. Ushbu mutafakkir muloqotda ma'lum bir odob-axloq qoidalari

bo'lishi kerak, ya'ni "qanday qilib muzokara olib borish kerak"ligi haqida fikr yuritadi. Muloqotda me'yorga rioya qilish yoki "oltin oraliq" (kattalikni saqlash, uzoqqa bormaslik), Aristotelning so'zlariga ko'ra, barcha odamlarga har qanday vaziyatda do'stona munosabatda bo'lishda qo'l keladigan me'yordir. Aristotelning fikriga ko'ra, do'stlik faqat boshqalar bilan qadriyatli muloqot qilish orqali mustahkamlanadi.

Ayrim hollarda zamonaviy sharoitda kommunikativ madaniyatning yuqori darajasi xorijiy tillarni o'zlashtirishning natijaviy mahsuli deb qaralmoqda. Lekin muloqot madaniyati bu barcha uchun muhim va ahamiyatli bo'lgan barcha fanlar imkoniyatlaridan oqilona foydalangan holda amalga oshiriladigan va natijasi jamiyat hayotiga xissa qo'shadigan bo'lishini ta'minlashi zarur.

Chunki qadriyatli muloqot madaniyati bo'lajak o'qituvchilarni insonparvarlik g'oyalari, qadriyatlar bilan tanishtirish maqsadida oliy ta'lim sohasidagi ko'p o'lovli (ko'p darajali, ko'p yo'nalishli) semantik dialogik muloqot tushuniladi. Buning uchun talabalarning qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirishda barcha fanlardan darslarda professor-o'qituvchilarining pedagogik faoliyatini tashkil etuvchi qo'llanma bo'lishi kerakligi muhim.

Bugungi kun oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni asta-sekin integrativlik kasb etmoqda. Bu esa bir tomondan, talabalarni kommunikativ madaniyatni shakllantirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Boshqa tomondan, bunday sharoitlar turli sharoitlarda talaffuz, odob-axloq meyorlari va nutq munosabatlarining farqi bilan bog'liq bo'lgan kommunikativ madaniyatni shakllantirishda qo'shimcha to'siqlarni keltirib chiqaradi. Buning uchun dars sharoitida, o'quv-tarbiyaviy va sinfdan tashqari ishlarda uning shakllanishi jarayonlarini muvofiqlashtirishni ta'minlaydigan bo'lajak o'qituvchilarning qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirishga alohida yondoshish zarur.

Shu bilan birga, ta'lim jarayonida kommunikativ madaniyatni shakllantirish jarayonida har bir fanning o'ziga xosligi yetarlicha hisobga olinmaydi. Bo'lajak o'qituvchilarning qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirish jarayonining nazariy zaruriyatlarini tahlil qilish kommunikativ tayyorgarlikning umumiy ta'lim strategiyasini, shuningdek, ona tili, rus va chet tillarini "lingotsentrizm" dan o'qitish zarurligini ko'rsatadi. Tilning tizimi va tuzilishi birinchi o'rinda turadi, uning tarkibida motivatsion, lisoniy-kognitiv va og'zaki-semantik darajalari ta'kidlanadi.

Fanda muloqot madaniyatining turli talqinlari mavjud bo'lib, unga ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Shu bilan birga, bir qator tadqiqotchilar muloqot madaniyatining mohiyatini shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida ochib berishadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya ma'lum amaliy ko'nikmalar, dolzarb amaliy muammolarni hal qilish qobiliyatlari sifatida aniqlanadi. Faoliyatli yondashuv mantig'ida kommunikativ kompetensiya

quyidagicha ta'riflanadi: "kommunikativ kompetensiya, bir tomondan, shaxsning o'ziga xos xususiyati, uning qobiliyati, boshqa tomondan o'zini tutishi, faoliyatida namoyon bo'ladigan, hayotiy amaliy vaziyatlarni hal qilishga imkon beradigan qobiliyat" [3; 101-6.].

Ko'rinib turibdiki, talqinlarda muloqot mohiyatini tushunish qiyin. Shu munosabat bilan "muloqot" tushunchasiga murojaat qilish va uni o'rganishdagi ba'zi yondashuvlarni ko'rib chiqish kerak.

Tadqiqotlarda muloqotga bo'lgan munosabat ikkita paradigmaga bo'linadi: mexanik va faollik. Mexanik paradigmada muloqot deganda axborotni manbadan kodlash va uzatish hamda xabar oluvchi tomonidan axborotni qabul qilishning bir tomonlama jarayoni tushuniladi. Faoliyatli yondashuvda muloqot deganda muloqot ishtirokchilarining birgalikdagi faoliyati tushuniladi, uning davomida narsalar va ular bilan harakatlarning umumiy ko'rinishi rivojlanadi. Shaxs u yoki bu madaniy tushunchaning tashuvchisi bo'lib, inson uchun o'zining madaniyati, tabiat, jamiyat va shaxs o'rtasidagi noyob tizim - hayotni, yashashni, xulq-atvorni va birgalikdagi faoliyatni tartibga soluvchi tuzilmadir. Shunga ko'ra, muloqotning monokultural va ko'p madaniyatli (yoki bir-birini to'ldiruvchi) ko'rinishi ajralib turadi [4; 75-b.].

Faoliyatli yondashuv mantig'ida muloqotni "Shaxslararo muloqot psixologiyasi" kitobida ko'rib chiqish maqsadga muvofiq. Bunda insonning barcha xatti-harakatlari muloqot deb hisoblanadi, chunki "o'zaro ta'sir holatidagi har qanday xatti-harakatlar axborot qadriyatiga ega, ya'ni bu muloqotdir". Bundan tashqari, ular o'zlarining muloqot turlarini taklif qilishadi. Ularning tanlovi ma'lumot uzatish uslubiga asoslangan: analog (imo-ishora tilidan foydalangan holda) va raqamli (so'zdan foydalangan holda). [5; 512-b.].

Ko'rinib turibdiki, bu holda turli xil muloqot modellari ortida turli qadriyatlar yotadi. Birinchi holda, qadriyat - bu uzatilgan ma'lumotning o'zi yoki nutq ta'sirining obyektidagi rejalashtirilgan o'zgarishlar. Ikkinchi holda, muloqotning har bir ishtirokchisi uchun qadriyat o'zaro harakatlarni tushunish va amalga oshirish qobiliyatidir. Shunday qilib, muloqot tushunchasining ta'riflari ushbu yondashuv va modellarga mos ravishda ishlab chiqilgan va ularni shartli ravishda turli guruhlariga bo'lish mumkin.

Qadriyatli kommunikativ madaniyatni shakllantirish pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq tashkil etish qanchalik erta boshlangan bo'lsa, lisoniy shaxsning rivojlanishi shuncha yuqori bo'ladi. Oliy ta'lim talaba uchun yangi ijtimoiy jamoa sifatida lisoniy shaxsni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki umumiy o'rta ta'lim maktabidan farqli ravishda oliy ta'limda talaba til, nutq odob-axloq meyorlari to'g'risida zaruriy bilimlarni chuqurroq egallaydi, muloqot jarayonida o'zaro munosabatlarni o'rnatishni o'rganadi. Ushbu bosqichda asosiy aloqa modellari va stereotiplar shakllanadi, talabalar har xil turdagi matnlarni

yaratish, jamoat oldida nutq tayyorlash, dialog va polilog o'tkazish algoritmlarini o'zlashtirishlar ko'nikmasiga ega bo'lib borishadi.

Oliy ta'limda qadriyatli kommunikativ madaniyat asoslarini shakllantirish bo'lajak o'qituvchilarning keyingi ta'limiy faoliyatida muvaffaqiyatli o'qitish va tarbiyalash uchun zaruriy shartdir. Biroq, ilmiy adabiyotlarda keltirilgan talabalarining kommunikativ madaniyatini shakllantirishga yondashuvlar qator kamchiliklarga ega: lingotsentrizm, muloqotning axloqiy jihatlariga yetarlicha e'tibor bermaslik, ijodkorlikka zarar etkazadigan texnologiya, lingvistik va ritorik vakolatlarni alohida ko'rib chiqish va hokazo. Har bir yondashuv qadriyatli kommunikativ madaniyatni shakllantirishning aniq bir vazifa - tafakkurni rivojlantirish, ritorik mahoratni shakllantirish, nutq odob-axloq meyorlarini o'zlashtirishlarini bajaradi.

Zamonaviy pedagogik kontsepsiyalar doirasida turli xil ilmiy yondashuvlarda mavjud bo'lgan barcha ijobiy natijalarni muvofiqlashtirish va talabalarlarining kommunikativ madaniyatini shakllantirishning ajralmas tizimini ishlab chiqish zarur. Bunda barcha o'quv fanlari, birinchi navbatda dars va sinfdan tashqari ishlarga ijodiy yondoshishni talab qiladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ilmiy va pedagogik adabiyotlarda bo'lajak o'qituvchilarining qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirishning ajralmas, muvofiqlashtirilgan jarayonini ochib beradigan ishlar mavjud emas. Ushbu muammo hali yetarlicha to'liq ilmiy echimini topa olmagan.

Bo'lajak o'qituvchilarining kommunikativ tayyorgarligi nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish quyidagi qarama-qarshiliklarni asosiylari sifatida ajratib ko'rsatishga imkon berdi:

- zamonaviy sharoitlarda talabalarining qadriyatli kommunikativ madaniyati darajasiga talablarning tobora ortib borishi va ularining kommunikativ madaniyati darajasining ushbu talablarga yetarli darajada mos kelmasligi;
- talabalarining qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirish;
- bo'lajak o'qituvchilari va ushbu sharoitlarda ularning muloqot madaniyatining rivojlantirishning nazariy modelining amaliy metodikasining mavjud emasligi;

Ushbu qarama-qarshiliklar quyidagi ilmiy muammoni keltirib chiqaradi:

Bo'lajak o'qituvchilarining qadriyatli kommunikativ madaniyatini kompleks shakllantirish jarayoni qanday qilib integral usulda quriladi?

Kommunikativ madaniyatning mohiyati nimada ifodalanadi va uning talabalar yosh xususiyatlari bilan bog'liqligi qanday?

Bo'lajak o'qituvchilarining qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirishning o'ziga xos xususiyati nimada?

Integrativ yondashuv asosida talabalarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish jarayonini qanday modellashirish va loyihalashtirish kerak?

Bo'lajak o'qituvchilarining kommunikativ madaniyatini shakllantirish uchun qaysi pedagogik vositalar eng samarali bo'ladi?

Mazkur muammolar asosida biz quyidagi vazifalarni taklif etdik:

- ▶ Qadriyatli kommunikativ madaniyatning mohiyatini va tuzilishini ajralmas shaxsiy ta'lim sifatida belgilash, bo'lajak o'qituvchilarning yoshiga nisbatan konkretlashtirish;
- ▶ Talabalarining qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirishda integral usulning kontseptual asoslarini ochib berish;
- ▶ Zamonaviy sharoitida qadriyatli kommunikativ madaniyatni shakllantirish jarayonining modelini ishlab chiqish va eksperimental sinovdan o'tkazish, mazmuni va uni amalga oshirishning pedagogik vositalarini tavsiflash.

Ma'lumki, qadriyatli kommunikativ madaniyatning tarkibiy qismlari talaba yoshiga nisbatan aniqlanadi, ya'ni:

- ▶ Qadriyatli-axloqiy (munosabatlar axloqiy meyorlarini bilish, nutq odob-axloq qoidalari, maqsadga muvofiq qadriyatlarni qabul qilish, ta'sir o'tkazish, nutqni uyg'unlashtirish, harakatlar).
- ▶ Motivatsion-refleksiv (muloqotga qiziquvchi emotsional-qiymat munosabati, yuqori kommunikativ madaniyatga ega "aloqa ustasi" bo'lishga ongli intilish, ularning og'zaki xatti-harakatlarini o'z-o'zini baholash qobiliyati).
- ▶ Kognitiv (sohadagi bilimlar og'zaki muloqotni turli xil rejimlarda, aloqa shakllarida maqsadga muvofiq, ta'sirchan, uyg'unlashtiruvchi).
- ▶ Xulq-atvor (lingvistik va ritorik mahorat va ko'nikmalar; madaniy ko'p tilli xatti-harakatlarning ijobiy tajribasi);

Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarining qadriyatli kommunikativ madaniyatini shakllantirishni maqsad, mazmun va texnologik jihatlar bo'yicha muvofiqlashtirishni ta'minlash maqsadga muvofiq. Shuningdek, konkretlashtirilgan rivojlangan usul va umumiy didaktik tamoyillar asosida talabalarining kommunikativ madaniyatini shakllantirishning ajralmas xususiyatlarini ochib beradigan metodika hamda zarur tashkiliy va pedagogik shart-sharoitlarni ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Muxina B.C. Vozrastnaya psixologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo Ucheb. dlya studentov, obuchayushixsya po ped. spetsialnostyam M. ACADEMIA, 1999- 452s.

Xarash A.U. Teoriya dialoga i krizis psixologicheskogo znaniya //Chelovek v sisteme dialoga. L., 1990. S. 112-113.

Ivanov D.A. Kompetentnostniy podxod v obrazovanii problemi, ponyatiya, instrumentariy: uchebno-metodicheskoye posobiye / D.A. Ivanov, K.G. Mitrofanov, O.V. Sokolova. -M.: APK I PRO, 2003. - 101 s.

Kashkin V.B. Vvedeniye v teoriyu kommunikatsii: uchebnoye posobiye / V.B. Kashkin. - Voronej: Izd-vo VGTU, 2000. - 75 s.

Kazarinovoy N.V., Pogolshi V.M.. - SPb: Mejlichnostnoye obsheniye / Sost. i obshaya redaktsiya Piter, 2001. - 512 s.

O'ZBEKISTONDA PEDAGOG XODIMLARNING MALAKASINI OSHIRISH TIZIMI MUAMMO VA YECHIMLARI

Abdiraxmonov A.I.
Mustaqil tadqiqotchi

Tayanch so'zlar: qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimi, pedagog xodim, kasbiy kreativlik, kasbiy kompetentlik.

Ключевые слова: система переподготовки и повышения квалификации, педагог, профессиональное творчество, профессиональная компетентность.

Key words: retraining and advanced training system, teacher, professional creativity, professional competence.

РЕЗИОМЕ:

Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasida pedagog xodimlarning malakasini oshirish tizimining bugungi kundagi holati, yutuq va kamchiliklari, xususan oliy ta'lim muassasalari pedagog xodimlarining tizimini takomillashtirish haqida yozilgan.

РЕЗИОМЕ:

В статье рассматривается современное состояние, достижения и недостатки системы повышения квалификации педагогических кадров в Республике Узбекистан, в частности совершенствование системы повышения квалификации педагогических кадров в высших учебных заведениях.

SUMMARY:

The article examines the current state, achievements and shortcomings of the system of advanced training of teaching staff in the Republic of Uzbekistan, in particular, the improvement of the system of advanced training of teaching staff in higher educational institutions.

Kirish. Bugungi global ilmiy-texnik va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar sharoitida raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun ta'lim tizimining sifat samaradorligini oshirishning ahamiyati oshmoqda. Xususan, pedagog xodimlarning kasbiy kreativligini rivojlantirish milliy va xalqaro darajada ta'lim sifatini oshirish va uning amaliy samaradorligini ta'minlashda muhim omil sifatida qaralmoqda.

Zamonaviy pedagogika fanida kasbiy kreativlik konsepsiyasining asosiy tarkibiy qismlarini va ularni shakllantiruvchi omillarni o'rganish, uni rivojlantirishning metod va texnikalarini shakllantirish dolzarb masalalardan biriga aylandi. Shundan kelib chiqib, malaka oshirish tizimining transformatsiyasi

sharoitida pedagoglarning kasbiy kreativligini rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish va takomillashtirish zarur hisoblanadi.

YUNESKO tashkiloti tomonidan Germaniyaning Gamburg shahrida 1998-yilda o'tkazilgan Butunjahon konferensiyasida kattalar ta'limiga XXI asrda "eshiklarni ochuvchi kalit", deb e'tirof berildi. Jahon miqyosida pedagog kadrlarning innovatsion salohiyati, akmeologik kompetentligi va ijodkorligini rivojlantirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning intellektual resurslarini yaratish dolzarb ahamiyat kasb etayotgani takidlandi.

XXI asr pedagogidan nafaqat an'anaviy bilim va ko'nikmalar, balki kreativ fikrlash, muammolarni innovatsion yondashuvlar orqali hal qilish, zamonaviy texnologiyalardan unumli foydalanish kabi qobiliyatlarni talab qilinmoqda. Shundan kelib chiqib, malaka oshirish tizimini transformatsiyasi qilish jarayonlarida pedagoglarning kasbiy kreativligini rivojlantirish ta'lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Respublikamizda ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlarning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish asosida pedagog xodimlarning kasbiy kompetentligini izchil rivojlantirish bo'yicha bir qator mamlakatimiz olimlari ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan. Xususan, M.Yuldashev, A.Asqarov, A.Meliboyev, T.Xurvaliyeva kabi olimlar maktabgacha va maktab ta'limi pedagog xodimlari malakasini oshirish tizimini takomillashtirish bo'yicha, N.Muslimov, Sh.Pozilova, H.Begimqulov, N.Karimova, K.Karimov, K.Ummataliyeva kabi olimlar profesional ta'lim tizimi pedagog xodimlarini malakasini oshirish tizimini rivojlantirish bo'yicha, U.Begimqulov, T.Shoymardonov, E.Bo'riyev, I.Eshmamatov A.Obidov, kabi olimlar oliy ta'lim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan.

Asosiy qism. Muhtaram Prezidentimiz tomonidan ta'lim tizimini xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish bo'yicha olib borgan say-harakatlari natijasida, oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida tizimga tatbiq etilayotgan zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamli ta'lim platformalari kabi innovatsiyalarga moslashish uchun pedagoglarning kasbiy kompetentlik darajasini oshirish va ularning kreativ salohiyatini rivojlantirish, ta'limning barqaror rivojlanishini ta'minlashning asosiy omillaridan biri sifatida namoyon bo'ldi.

Zero, pedagogning kasbiy kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvatini kasbiy faoliyatni sifatli va samarali tashkil etishga yo'naltiradi. Oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan pedagoglarning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi ularda o'quv jarayonlarini tashkil etishda yangi g'oyalarni yaratish, o'ziga xoslik va tashabbuskorlikni rivojlantirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, kreativlikka ega pedagoglar kasbiy faoliyatda ijodiy yondashish, ilgʻor pedagogik yutuqlarni oʻrganish va ulardan samarali foydalanishda faollik koʻrsatadi. Shuningdek, kreativ pedagoglar tomonidan talabalarning oʻquv faoliyati va shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan yangi usullarni qoʻllashga intilishi hamda hamkasblari bilan innovatsion pedagogik tajribalar xususida fikr almashishda izchillikni saqlaydi.

Ushbu maqsadlarini amalga oshirish, bugungi kun pedagoglarining nafaqat nazariy bilimlarga ega boʻlishi, balki, ularni amaliyotga samarali joriy etish qobiliyatini rivojlantirish, kreativ fikrlashini taʼminlash va xalqaro talablarga javob beradigan yangi oʻqitish usullarini joriy etish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 – yil 20 – dekabrda “Maktabgacha va maktab taʼlimi xodimlarining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini takomillashtirish toʻgʻrisida”gi 867 – sonli qarori bilan maktabgacha va maktab taʼlimi muassasalari, 2021 – yil 26 – fevralda “Professional taʼlim muassasalarining boshqaruv hamda pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi 106 – son qarori bilan professional taʼlim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish tizimi takomillashtirildi.

Prezidentimizning 2019 – yil 27 – avgustdagi “Oliy taʼlim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish toʻgʻrisida”gi PF – 5789 – sonli Farmoni hamda Vazirlar Mahkamasining 2019 – yil 23 – sentyabrda “Oliy taʼlim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisida”gi 797-sonli qarori bilan oliy taʼlim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish jarayonlari transformatsiya qilindi hamda pedagoglarning uzluksiz malakasini oshirish tizimi amaliyotga joriy etilgan va ushbu uzluksiz malaka oshirish tizimi quyidagi yoʻnalishlarni oʻzida mujassamlashtirgan:

- mutaxassislik boʻyicha mustaqil malaka oshirish;
- muqobil malaka oshirish;
- taʼlim dasturlari asosida ixtisoslashtirilgan qayta tayyorlash va malaka oshirish muassasalarida bevosita oʻqish.

Rivojlanayotgan taʼlim tizimining oʻziga xos sifatlari pedagoglar uchun zamonaviy taʼlim jarayonida oʻquv jarayonini loyihalash, kreativlik salohiyatini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Shu sababli, bugungi kun pedagoglarini mustaqil izlanishga undash, ijodiy muhit yaratish va innovatsiyalarga yoʻnaltirish kabi muhim vazifalarni bajarish talab etilmoqda. Pedagoglarga qoʻyilayotgan ushbu vazifalarni bajarishga ragʻbatlantirish maqsadida, muqobil hamda mutaxassislik boʻyicha mustaqil malaka oshirish tizimi joriy etilgan.

Prezidentimizning 2019 – yildagi PF – 5789 – son Farmoni hamda Vazirlar Mahkamasining 2019 – yil 23 – sentyabrdagi 797 – son qarori bilan oliy ta’lim muassasalari pedagog xodimlarining malaka oshirish tizimi transformatsiyasi qilish orqali takomillashtirilishi, yangilangan o’quv dasturlariga kompetentlikni va kreativ fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan mavzularni

kiritilishi pedagoglarning kasbiy kreativlik salohiyatini yanada shakllanishiga qo’shimcha shart-sharoitlar yaratishga xizmat qildi.

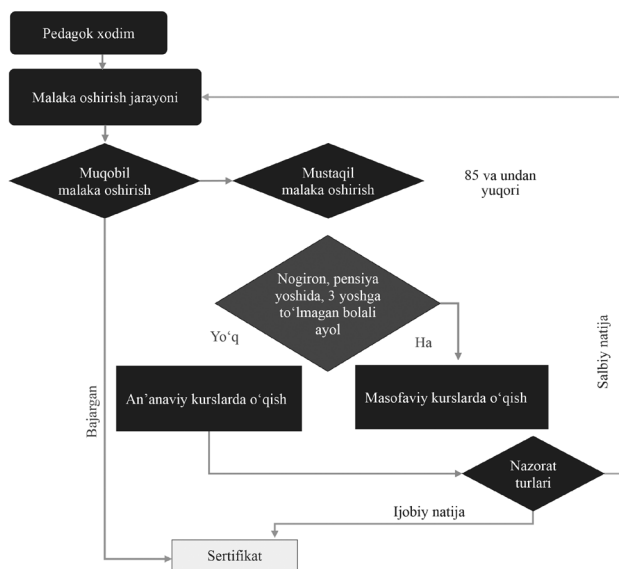
Tadqiqotimizning ilmiy xulosasi oliy ta’lim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish tizimini takomillashtirishga qaratilganligi nuqtai-nazaridan mazkur tizimning amaldagi holatini quyidagi rasmda ifoda etib o’tamiz.

Bu o’z navbatida, qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlarini doimiy takomillashtirish, tinglovchilarni uzluksiz yangilanib boradigan kontentlar bilan ta’minlash, ularning malaka oshirish jarayonlarida sifatli ta’lim bilan ta’minlash hamda kasbiy kreativligini ta’minlashdagi yana bir muhim omil hisoblanadi.

Malaka oshirish jarayonlarida pedagog xodimlarning kasbiy kreativligi hamda pedagogik mahoratini bugungi innovatsiyalashayotgan davrda ta’lim oluvchilarning talablariga javob beradigan darajada rivojlantirish dolzarbligidan kelib chiqib, malaka oshirish kurslarining dasturlari tahlilini quyidagi jadval asosida keltirib o’tamiz.

Oliy ta’lim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish kurslarining avvalgi va amaldagi o’quv dasturlari tahlili

Tahlil mezonlari	Avvalgi o’quv reja	Amaldagi o’quv reja	Yutuqlar
Kreativlikni rivojlantirish	Mavzu va metodlar kam qamrab olingan.	Pedagogik mahorat va kreativlik bo’limi kiritilgan	Amaldagi o’quv rejada kreativlikka alohida e’tibor berilgan.

Innovatsion yondashuvlar	Ilmiy va innovatsion metodlar kam qamrab olingan.	Innovatsion faoliyatni rivojlantirish mavzusi kiritilgan.	Amaldagi o'quv rejada zamonaviy yondashuvlar kiritilgan.
Raqamli kompetensiyalar	Axborot texnologiyalari haqida umumiy ma'lumot berilgan.	Raqamli kompetensiyalar alohida modul sifatida kiritilgan.	Amaldagi o'quv rejada raqamli texnologiyalarni o'zlashtirishga ustuvorlik berilgan.
Mutaxassislik fanlarini qamrab olish	Mutaxassislik fanlariga chuqur e'tibor berilgan	Mutaxassislik fanlari uchun soatlar qisqartirilgan	Avvalgi rejada mutaxassislik fanlariga ko'proq e'tibor berilgan.
Amaliyotga yo'naltirilganlik	Amaliy mashg'ulotlar ko'proq	Amaliy mashg'ulotlar qisqartirilib, mustaqil ish soatlari ko'paytirilgan.	Avvalgi reja amaliyotga ko'proq yondashuvda bo'lgan.
Sifat va baholash metodikasi	Baholash metodikasiga yetarlicha e'tibor berilmagan.	Ta'lim sifati va baholash metodikalari mavzusi kiritilgan.	Amaldagi o'quv rejada ta'lim sifatiga bog'liq masalalar qamrab olingan.
Ilmiy tadqiqotlarga yo'naltirish	Ilmiy tadqiqot va innovatsiyaga yetarlicha e'tibor berilmagan.	Ilmiy tadqiqotlar bo'yicha yangi modul kiritilgan.	Amaldagi o'quv rejada ilmiy tadqiqotlarga zamonaviy yondashuv bo'yicha modul kiritilgan.

Yuqoridagi tahlillarning xulosasi sifatida, oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining malakasini oshirish kurslari yo'nalishlari va o'quv dasturlari zamonaviy talablar asosida takomillashtirilib, bu jarayonda kreativlikni rivojlantirish, raqamli kompetensiyalar, ilmiy tadqiqotlar va innovatsion yondashuvlarga alohida e'tibor qaratilganligini keltirish mumkin. Shuningdek, ta'lim sifati va baholash metodikalari, shuningdek, pedagogning professional kreativligini oshirishga yo'naltirilgan yangi modullar kiritildi, malaka oshirish jarayonlarida pedagoglarning kreativlik qobiliyatlarini yanadi rivojlantirish uchun qo'shimcha shart-sharoitlar yaratadi.

Oliy ta'lim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish tizimini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilgan ishlar hamda mavjud malaka oshirish tizimi bo'yicha pedagog xodimlarning fikr-mulohazalarini o'rganib tahlil qilgan holda, ushbu tizimda quyidagi muammolar mavjud deb aytishimiz mumkin.

1. Oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlarining malaka oshirishga bo'lgan real ehtiyojlarini aniqlash, ularning kasbiy bilim darajasini diagnostika qilish va kamchiliklarni individual aniqlash jarayonlari amalga oshirilgan bo'lsa-da, malaka oshirish kurslar dasturlari bu talablarga mos ravishda pedagog xodimlarning kasbiy pedagogik mahoratini oshirishga to'liq moslashmagan.

2. Amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar bilan oliy ta'lim muassasalari pedagog xodimlarining malakasini oshirish kurslari o'quv rejasining namunaviy tuzilmasi qolipga solinganligi, malaka oshirish kurslari o'quv rejalarini zamon talablari asosida takomillashtirishga to'sqinlik qilmoqda.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan tahlillar natijasi asosida malaka oshirish jarayonlarida pedagog xodimlarning kasbiy mahorati hamda kasbiy kreativligini oshirish bugungi malaka oshirish tizimining asosiy masalalaridan biri ekanligini keltirib o'tib, ilmiy izlanishimiz natijasi sifatida mazkur muammolarni bartaraf etish bo'yicha quyidagilarni taklif etamiz.

– Malaka oshirish jarayonlarida pedagoglarning kasbiy kreativligini va pedagogik mahoratini oshirish uchun, malaka oshirish kurslari dasturlarini innovatsion ta'lim metodlari (Project-based learning, Workshops, Cooperative learning kabi) asosida takomillashtirish.

– Malaka oshirish kurslari o'quv reja va dasturlarini pedagog xodimlarning real ehtiyojlari asosida doimiy takomillashtirish uchun ularning namunaviy tuzilmasining tasdiqlashni ta'lim sohasidagi vakolatli organga berish.

– Malaka oshirish tizimiga ta'lim jarayonlaridagi ijodiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan pedagogik kouching va mentorlik tizimini joriy qilish, yangi pedagoglarni tajribali professor-o'qituvchilarga birlashtirish orqali pedagogik mahoratini hamda kasbiy kompetentligini rivojlantirish.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

YUNESKO tomonidan 1998-yilda Gamburgda o'tkazilgan Butunjahon konferensiyasi, URL:<http://ru.iite.unesco.org/publications/3214694>.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 – yil 27 – avgustdagi “Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to'g'risida” PF-5789 – son Faromni.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 – yil 23 – sentyabrdagi “Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida” 797 – son qarori

Yuldashev M.A. “Xalq ta'limi xodimlarining malakasini oshirishda ta'lim sifati menejmentini takomillashtirish” P.f.d. dis avtoref. – T.: 2016. – 93 b.

Askarov A.D. “Xalq ta'limi xodimlari malakasini masofadan oshirish tizimini takomillashtirish” Ped. Fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) ... dis avtoref. – T.: 2017. – 51 b.

Xurvaliyeva T.L. “Maktab amaliyotchi-psixologlari malakasini oshirishda ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish” P.f.n. dis avtoref. – T.: 2008. – 72 b.

Meliboyev A.R. “Malaka oshirish jarayonida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘quvchilarga ekologik ta‘lim berishga tayyorlashning pedagogik shartsharoitlari” P.f.n. dissertatsiya. – T.: 2008. – 186 b.

Muslimov N.A. Kasb ta‘limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirishning nazariy-metodik asoslari: Ped. fan. dok. ... diss. avtoref. – Toshkent: TDPU, 2007.

Begimkulov H.Sh. “Malaka oshirish tizimida professional ta‘lim pedagog kadrlarining mediakomrentligini raqamli texnologiyalar vositasida takomillashtirish” Ped. Fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... dis avtoref. – T.: 2023. – 51 b.

Karimova N.N. “Paradigmal yondashuv asosida professional ta‘lim pedagog kadrlarini kasbiy-pedagogik kompetentligini uzluksiz rivojlantirish” Ped. Fan. bo‘yicha falsafa doktori (DSc) ... dis avtoref. – T.: 2023. – 78 b.

Pozilova Sh.H. “Raqamli jamiyat muhitida professional ta‘lim o‘qituvchilarini kasbiy kreativligini rivojlantirishning didaktik asoslari va metodikasi” Ped. Fan. bo‘yicha falsafa doktori (DSc) ... dis avtoref. – T.: 2024. – 65 b.

Karimov K.A. Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida axborot–ta‘lim muhitini takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T., 2018

Ummataliyev Z. Mediaxavfsizlik yoshlarimiz kelajagining poydevori sifatida // “Ilmiy-pedagogik va o‘quv-metodik nashrlar orqali informativiy tahdidlarga qarshi kurashish profilaktika, texnologiya mexanizmi” respublika ilmiy-amaliy konfrensiya to‘plami. – T., 2017. – 223 b.

Begimkulov U.SH. Pedagogik ta‘lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti: Ped. fan. dok... diss. avtoref. – Toshkent, 2007. – 42 b.

Begimkulov U.Sh. Eshmamatov. I.A. Pedagoglarning axborot kommunikativ kompetentligini rivojlantirish. Glebe Edit. 2020.

Shoymardonov T.T. Pedagog kadrlar malakasini oshirishi va kasbiy faoliyati monitoringini tashkil etishning elektron tizimi // Ped. fan. fal. dok. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2017. – 48 b.

Buriyev E.A. Masofaviy kurs va ularni tashkil etish tamoyillari // Ilmiy-nazariy va metodik jurnal — Nekis – 2022. № 4/1 18b

Obidov A.Ye. Pedagog kadrlarni malakasini oshirish jarayonlarini vebinar texnologiyasi asosida takomillashtirish. Ped. Fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ... diss. – T.: 2020. – 64 b.

ПЕДАГОГИК ТАФАҚҚУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ВОСИТАСИДА ТАЛАБАЛАРНИ ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМГА ТАЙЁРЛАШ МЕТОДИКАСИ (ЛОГОПЕДИЯ ТАЪЛИМ ЙЎНАЛИШИ МИСОЛИДА)

Тожибоев М.Н.

Психология кафедраси катта ўқитувчиси

Таянч сўзлар: хусусият, нуқсон, ёрдам, инклюзив таълим, эҳтиёж, тафаккур, қобилият, операция, фаолият, муносабат.

Ключевые слова: характеристика, дефект, помощь, инклюзивное образование, потребность, мышление, способность, действие, деятельность, отношение.

Key words: characteristics, defect, assistance, inclusive education, need, thinking, ability, action, activity, attitude.

РЕЗЮМЕ:

Тафаккур педагогик фаолиятнинг турли қисмларига киради, шунинг учун унинг мазмуни талабанинг ҳаракати ва инъикосига айланади. Педагогик тафаккурнинг хилма-хиллиги ўқитувчидан маълум маҳорат ва маданиятни талаб қилади. Таълим муассасаларида нуқсонли болаларга таълим-тарбия бериш, оилада ногирон фарзандни тарбиялашнинг психологик ва педагогик хусусиятлари, уларнинг нуқсонларини коррекциялаш ва инклюзив таълим муаммолари оилада тарбияланадиган ҳар қандай ҳолатдаги бола тарбиясидаги муаммо ва масалалар низоҳатда муҳим ҳисобланади. Мақолада педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлаш методикаси, талабаларнинг бола шахсига педагогик таъсир кўрсатишнинг тайёр усулларини билиши ва янги методик асосларни психологик шаклда ифодалаши учун тавфсиялар келтирилган.

РЕЗЮМЕ:

Мышление входит в состав различных частей педагогической деятельности, поэтому его содержанием становятся действия и размышления ученика. Многообразие педагогического мышления требует от педагога определенного мастерства и культуры. Проблемы и вопросы обучения детей с ограниченными возможностями в образовательных учреждениях, психолого-педагогические особенности воспитания ребенка-инвалида в семье, коррекция его нарушений, инклюзивное образование чрезвычайно важны в любой ситуации, когда дети воспитываются в семье.

SUMMARY:

Thinking is a part of various parts of pedagogical activity, therefore its content becomes the actions and reflections of the student. The diversity of pedagogical thinking requires a certain skill and culture from the teacher. Problems and issues of teaching children with disabilities in educational institutions, psychological and pedagogical features of raising a disabled child in a

family, correction of his/her disorders, inclusive education are extremely important in any situation when children are raised in a family.

Ҳозирги вақтда инклюзив таълимга муҳтож ва имконияти чекланган болаларни ўқитишга глобал ёндашув уларни мунтазам умумтаълим мактабларига киритиш билан боғлиқ. Шу муносабат билан бўлажак мутахассисларни тайёрлаш, тарбиялаш ва ривожлантиришга янги услубий ёндашувлар зарур бўлиб, у талабаларни инклюзив таълимда болалар билан ишлашга тайёрлашни ўз ичига олади.

Инсон тафаккури - бу унинг миясининг маҳсули ва қобилияти, ақлий операциялар ёрдамида реал воқеликни акс эттириш ва идрок этиш, табиат, жамият ва интеллектуал фаолиятнинг ривожланиш қонуниятларининг моҳиятига кириб боришдир. Бу инсоннинг дунёга муносабати, билими, ўзлаштирилиши, воқеликни ўзгартиришининг асосидир. Инсон объектив дунёнинг қайси соҳасини билишига қараб, унинг тафаккури, ундаги нарса ва ҳодисаларнинг ривожланиш диалектикасининг ўзига хос хусусиятларини акс эттиради, маълум хусусиятларга эга бўлади, муҳим бир турга айланади ва шаклланади.

Талабаларнинг педагогик тафаккурини ривожлантириш мулоҳаза юртишда кайд этилган ўз тажрибасини ривожлантириш билан боғлиқ, у талабаларнинг ўқув фаолияти ва улар шахсига педагогик таъсир кўрсатишнинг тайёр усулларининг асосларини топиш, янги услублар асосларни қатъий расмийлаштириш ва уларни технологик шаклда ифодалаш, шунингдек, муайян педагогик қарорларни маълум бир вақтда қабул қилиш ва ҳодисаларни олдиндан кўриш билан боғлиқ.

Тафаккур педагогик фаолиятнинг турли қисмларига киради, шунинг учун унинг мазмуни талабанинг ҳаракати ва инъикосига айланади. Педагогик тафаккурнинг хилма-хиллиги ўқитувчидан маълум маҳорат ва маданиятни талаб қилади. Ўқитувчи педагогик маҳоратида мужассамлашган нутқнинг жозибадорлиги, билим савиясининг ва тафаккурининг кенглиги, ўткир дунёқараши, маънавий маданият даражаси, педагогик қобилияти, таълим тарбиявий мақсадларнинг мутаносиблиги ҳар қандай дарс ва дарсдан ташқари таълим-тарбиявий тадбирнинг муваффақиятини таъминловчи ҳамда ўқитувчи жонли мулоқотини ташкил этувчи омиллардир [7].

Педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлаш педагогика олий таълим муассасалари ва умуман ўқитувчиларни тайёрлашнинг муҳим вазифаларидан бирига айланиб бормокда. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, бўлажак ўқитувчилар

инклюзив таълимга муҳтож болалар билан ишлашга ва оилалар билан ҳамкорликни йўлга қўйишга етарли даражада тайёр эмаслар. Замонавий ўқитувчининг педагогик тайёргарлигида жиддий камчиликлар мавжуд, уларга инклюзив таълимнинг моҳиятини тушунмаслик, алоҳида эҳтиёжли болаларни ўқитишда шахсий таълим ролини яхши билмаслик, диагностика бўйича паст маданият, эскирган психологик-педагогик методлар ва бошқалар киради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида ҳам соғлом авлод тарбиясига давлат аҳамиятига эга бўлган вазифа сифатида қараш лозимлиги кўрсатилган [1].

Таълим муассасаларида нуқсонли болаларга таълим-тарбия бериш, оилада ногирон фарзандни тарбиялашнинг психологик ва педагогик хусусиятлари, уларнинг нуқсонларини коррекциялаш ва инклюзив таълим муаммоларини З.К.Исмаилова, П.М.Махсудов, О.К.Эргашев, К.Ж.Маткаримов каби олимлар ўрганган [3]. Махсус ёрдамга муҳтож болалардаги нутқий камчиликни ўрганиш ва уни бартараф этиш муаммоси Л.Р.Муминова, Х.Д.Калбаева, Г.С.Абдуллаева каби мутахассисларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган [4]. Олимларнинг изланишларини таҳлил қилиш орқали инклюзив таълим ва у билан боғлиқ муаммоларни илмий тадқиқ этилганлиги оилада тарбияланадиган ҳар қандай ҳолатдаги бола тарбиясидаги муаммо ва масалалари ҳар қандай миллат боласи учун ниҳоятда муҳим масала эканлигини аңлатади.

Швед педагоги Пер Ч.Гунвал таъкидлайдики, кўплаб ўқитувчилар “заурий билимга эга эмаслар, жамоада ишлаш тажрибасига эга эмаслар ва мактаб ишини режалаштириш ва баҳолаш жараёнида бир-бирининг компетенцияларидан фойдаланмайдилар” [2]. Умумтаълим мактабларида ўтказилган тажрибалар кўпчилик ўқитувчилар инклюзив таълим шароитида болалар билан самарали ишлашга тайёр эмаслигини кўрсатмоқда. Бунидастлабки диагностика натижалари тасдиқлайди: умумтаълим мактаблари ўқитувчиларининг 80 фоиздан ортиғи (ҳам анъанавий синфларда, ҳам инклюзив таълимга эга синфларда) инклюзив таълим шароитида малакали ва тўғри ишлаш учун етарли малакага эга эмас.

Педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлаш методикаси ўқув курси ва ўқув амалиётининг назария ва амалиётга йўналтирилганлигини такомиллаштиришга қаратилган бўлиши керак.

Бўлажак ўқитувчини касбий тайёрлаш тизимида нафақат ўқувчиларнинг педагогик билимларни эгаллаши учун шароит яратиш, балки янги ғояларни келтириб чиқарадиган, инсонпарварлик позициясини амалга оширадиган ижодий фаолиятда иштирок этиш, диалогиклик, тушуниш ва болани ривожлантиришга кўмаклашиш учун тайёрлаш зарур. Ўқитувчининг умумий касбий компетенцияси контекстида унинг касбий йўналишини, ҳулқ-атвори ва фаолиятини белгилайдиган инсонпарварлик ҳаётий позициясини шакллантириш керак.

Шу муносабат билан, инклюзив таълим масалалари бўйича маълумотларни педагогика курси мазмунига киритиш муҳим, иккинчи томондан, семинар машғулотларида ва педагогик амалиётда инклюзив таълимга муҳтож болалар билан ишлаш учун касбий компетенцияларни шакллантириш зарур. Бу шуни англатадики, инклюзия ўқитувчилар тайёрлашнинг мазмуни, ёндашувлари, тузилмалари ва стратегияларида ўзгаришлар ва модификацияларни ўз ичига олади ва пайдо бўлган муаммоларни ҳал қилишнинг кўплаб вариантларини ўз ичига олади.

Инклюзив таълим мафкурага асосланади, бу болаларга нисбатан ҳар қандай камситишни истисно қилади. Бу барча одамларга тенг муносабатда бўлишни таъминлайди, лекин инклюзив таълимга муҳтож ва ногирон болалар учун алоҳида шароитлар яратади. Ҳар бир болага ўзининг ички захираларини рўёбга чиқариш ва жамиятга фойда келтириши учун имконият берилиши керак.

Инклюзив таълим - қўшма таълим (тарбия), шу жумладан ногиронлар ва бундай чекловларга эга бўлмаган шахслар учун биргаликда таълим фаолиятини, бўш вақтини, турли хил қўшимча таълимни ташкил этишдан иборат. Инклюзив таълим умумтаълим муассасаларида ташкил этилган компенсацион таълим синфларида (гуруҳларида) ва махсус (тузатиш) синфларда (гуруҳларда) ўқитиш билан бирлаштирилмайди. Шу асосда ҳозирги вақтда ушбу синфларда (гуруҳларда) ўқитишни инклюзив эмас, балки интеграциялашган таълим сифатида кўриб чиқиш тенденцияси мавжуд.

Ўқитувчилар болага (ўқувчига) нисбатан ноҳолис муносабатдан халос бўлиши, ҳар бир ўқувчининг қобилияти ва истеъдодини кўриши, бағрикенг бўлиши керак. Педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлаш методикаси ҳақида сўз юритганда инклюзив таълимнинг махсус дидактик тамойиллари ҳақида сўз юритиш муҳим, уларга қуйидагилар киради:

1. Педагогик оптимизм тамойили - ҳамма ўрганиши мумкин.

2. Эрта педагогик ёрдам, ривожланиш бузилишларини эрта аниқлаш ва эрта ташхислаш тамойили.

3. Тузатиш-компенсатор таълим тамойили ўқувчининг соғлом кучларига асосланади, таълим жараёнини ривожланиш нуқсонининг ўзига хос хусусиятига мос равишда бузилмаган анализаторлар, организмнинг функциялари ва тизимларидан фойдаланган ҳолда куриш.

4. Таълимнинг ижтимоий мослашув йўналиши тамойили “ижтимоий йўқотиш”ни енгиш ёки сезиларли даражада камайтириш, инсонни ўраб турган ижтимоий-маданий муҳитда ижтимоий компетенция ва ҳаётга психологик тайёргарликнинг турли тузилмаларини шакллантириш имконини беради.

5. Махсус таълим воситалари сифатида тафаккур, тил ва мулоқотни ривожлантириш тамойили. Ногирон болалар ва ўсмирларнинг барча тоифалари нутқ, фикрлаш ва мулоқотни ривожлантиришда ўзига хос муаммоларга эга, шунинг учун улар учун энг муҳим умумий таълим эҳтиёжи нутқ, фикрлаш ва мулоқотни ривожлантиришда тузатиш педагогик ёрдамга бўлган эҳтиёждир.

6. Таълим ва тарбияда фаоллик ёндашуви тамойили. Махсус таълимда ўқитувчи раҳбарлигидаги жамоавий фанга асосланган амалий фаолият кенг тарқалган ("жуфтлик", "кичик гуруҳларда" ишлаш), бу мотивацияли оғзаки мулоқот учун табиий шароитларни яратади, бундай мулоқотга бўлган эҳтиёжни доимий равишда такрорлайди.

7. Дифференциаллашган ва индивидуал ёндашув тамойили.

Жамоавий таълим жараёни контекстида инклюзив таълимга эҳтиёжи бўлган болалар ва ўсмирларга табақалаштирилган ёндашув, ҳатто бир хил тоифадаги касалликларда ҳам ўзгарувчан типологик хусусиятлар мавжудлиги билан боғлиқ. Индивидуал ёндашув - табақалаштирилган ёндашувнинг спецификациясига киради. У ҳар бир ўқувчининг индивидуал хусусиятларини ва ривожланишнинг ушбу тоифасидаги ўқувчиларга хос бўлган ўзига хос хусусиятларини ҳисобга оладиган қулай ўқув шароитларини яратишга қаратилади.

8. Мактабгача, мактаб ва касб-ҳунар таълимининг узлуксизлиги ва узлуксизлиги тамойили.

Педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлашда ўқитувчиларда когнитив компетенцияни (тайёрликни), шу жумладан махсус таълим соҳасидаги инновацион интеграция жараёнлари ҳақидаги илмий касбий-педагогик билимларни шакллантириш каби таълим натижалари аниқланган. Шу билан бирга, асосий

компетенциялардан бири - ўқитувчининг алоҳида эҳтиёжли болалар билан инклюзив ўзаро муносабатларини ташкил этиш қобилиятини шакллантириш орқали амалга ошириладиган касбий тайёргарликнинг муҳим ижтимоий-педагогик вазифасига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Шу муносабат билан ўқитувчининг инклюзия масалаларида “махсус” субъектив позициясини шакллантиришга қаратилган дастурий ва услубий ресурсларни ишлаб чиқиш муаммоси долзарб бўлиб қолди, бу унга инклюзив ўзаро ҳамкорликни ташкил этиш имконини беради. Бу муаммо умумтаълим мактаблари ўқитувчиларининг малакасини ошириш тизимида ҳам таллуқлидир.

Шундай қилиб, педагогик тафаккурни ривожлантириш воситасида талабаларни инклюзив таълимга тайёрлашда инклюзив ўзаро муносабатларнинг педагогик роли, шунингдек, инклюзив таълимни амалга ошириш учун тайёргарлик дастурларининг назарий ва услубий жиҳатдан ишлаб чиқилиши зарур бўлиб, инклюзив таълим учун умумий таълим мактаблари ўқитувчиларининг тайёрлигини ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. Тошкент ш., 2020 йил 13 октябрь, ПҚ-4860-сон.

Гюнваль, Пер Ч. От «Школы для многих» к «Школе для всех» Текст. / Пер Ч Гюнваль // Дефектология. 2006.- № 2. - С. 73 - 78.

Исмаилова З.К., Махсудов П.М. Эргашев О.К., Маткаримов К.Ж. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма, Т.: “Наврўз”, 2019.

Муминова, Л. Р. Социально-педагогические проблемы студентов с инвалидностью и пути их решения в ВУЗах Узбекистана [Электронный ресурс] / Л. Р. Муминова, Г. С. Абдуллаева, Х. Д. Колбаева // Образование лиц с особыми образовательными потребностями: методология, теория, практика : материалы Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 6 окт. 2022 г. / Белорус. гос. пед. ун-т ; редкол.: В. В. Хитрюк [и др.]. – Минск, 2022. – С. 194–198.

Нишоновна З., Алимова Г. Болалар психологияси ва уни ўқитиш методикаси. - Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2006. -44-б.

Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. – Т.: “Фан ва технология”, 2007.

Холиков А. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. Т.: «IQTISOD-MOLIYA» нашриёти, 2010-3

O'SMIRLIK DAVRIDA KASB TANLASHNING INDIVIDUAL PSIXOLOGIK SHARTLARI

Rahmatov R.G'.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi*

Tayanch so'zlar: o'smirlik, kasb tanlash, psixologik sharoitlar, o'z-o'zini anglash, kasbga yo'naltirish, o'z-o'zini hurmat qilish, o'z-o'zini samaradorligi, shaxsiy xususiyatlar, kasbiy qarorlar qabul qilish, shaxsiyatni shakllantirish.

Ключевые слова: подростковый возраст, выбор карьеры, психологические состояния, самосознание, карьерная ориентация, самоуважение, самоэффективность, личностные характеристики, принятие карьерных решений, формирование личности.

Key words: adolescence, career choice, psychological states, self-awareness, career orientation, self-esteem, self-efficacy, personal characteristics, career decision-making, personality development.

РЕЗЮМЕ:

O'smirlik davrida kasb tanlash jarayoniga turli individual va psixologik sharoitlar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu maqola o'smirlik davrida kasb tanlashga ta'sir qiluvchi psixologik va hissiy elementlarga e'tibor qaratgan holda, o'smirlik davrida kasbiy qaror qabul qilishni shakllantiradigan asosiy omillarni o'rganadi. Ushbu psixologik sharoitlarni tushunish o'smirlarni ongli kasb tanlashda qo'llab-quvvatlashga qaratilgan samarali kasbiy yo'nalish dasturlarini ishlab chiqish uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqot o'smirlik rivojlanishini tushunishga hissa qo'shadi va yosh shaxslarda martaba qarorlarini qabul qilishni yaxshilash uchun maqsadli tadbirlarni yaratish haqida tushuncha beradi.

РЕЗЮМЕ:

На процесс выбора карьеры в подростковом возрасте влияют различные индивидуальные и психологические условия. В статье рассматриваются ключевые факторы, определяющие принятие решений о карьере в подростковом возрасте, с упором на психологические и эмоциональные элементы, влияющие на выбор карьеры в подростковом возрасте. Понимание этих психологических условий имеет решающее значение для разработки эффективных программ профориентации, направленных на поддержку подростков в осознанном выборе карьеры. Это исследование способствует пониманию развития подростков и дает представление о разработке целевых вмешательств для улучшения принятия карьерных решений молодыми людьми.

SUMMARY:

The career choice process during adolescence is influenced by various individual and psychological conditions. This article examines the key determinants of career decision-making during adolescence, focusing on the psychological and emotional elements that influence career choice

during adolescence. Understanding these psychological conditions is critical to the development of effective career guidance programs aimed at supporting adolescents in making informed career choices. This study contributes to the understanding of adolescent development and provides insights into the development of targeted interventions to improve career decision-making in young people.

Kirish. O‘smirlik davri inson rivojlanishining muhim bosqichidir, bu davrda jismoniy, aqliy va hissiy o‘zgarishlar yuz beradi. Kasb tanlash jarayoni aynan shu davrda amalga oshiriladi va bu qarorlar kelajakdagi hayot yo‘lini belgilaydi. Kasb tanlashda shaxsiy va psixologik omillar muhim ro‘l o‘ynaydi, chunki o‘smirlarning o‘z-o‘zini anglashlari, o‘z qobiliyatlari va qiziqishlari haqida tasavvurlari shakllanadi.

Psixologik omillar.

O‘smirlik davrida o‘z-o‘zini anglash va shaxsiy identifikatsiya jarayonlari faol rivojlanadi. Superning Hayotiy davrlar nazariyasiga ko‘ra, shaxsning o‘z-o‘zini anglash darajasi kasb tanlashda muhim ahamiyatga ega. Hollandning kasb tanlash nazariyasi esa shaxsning shaxsiyat turi va kasb turi o‘rtasidagi moslikni ta’kidlaydi. Gati va boshqalarning (2019) tadqiqotlariga ko‘ra, kasb tanlash jarayoni uch bosqichdan iborat: (1) imkoniyatlarni ko‘rib chiqish va shaxsiy afzalliklarga asoslangan tanlovlarni toraytirish, (2) samarali imkoniyatlarni chuqur o‘rganish, (3) eng mos variantni tanlash. Bu model kognitiv jarayonlarning kasb tanlashdagi ro‘lini ko‘rsatadi. Hirshi va Läge (2007) esa kasb tayyorlashda muhim omillarni aniqladilar, jumladan, kasbiy qaror qabul qilish, kasbiy rejalashtirish, kasbiy tadqiqot va kasbiy identifikatsiya. Ularning har biri kasb tanlash jarayonida muhim ro‘l o‘ynaydi.

Ijtimoiy va madaniy omillar

Ijtimoiy va madaniy kontekst ham o‘smirlarning kasb tanlashida muhim ro‘l o‘ynaydi. Pennsylvaniyada o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘smirlarning kasb tanlash jarayonida oila va jamiyatning madaniy va ijtimoiy konteksti muhim ahamiyatga ega. Bu topilma, kasb tanlashda kengroq ijtimoiy muhitni hisobga olish zarurligini ta’kidlaydi.

Kasbiy kompetentlik

Kasbiy kompetentlik tushunchasi, shaxsning kasbiy faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi. Elektron ta’lim muhitida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish zarurati, o‘quvchilarga o‘z ishlari va fikrlari bo‘yicha fikr bildirish va ularga taqdim etish, yozish va matnlar tuzish, tasvirli va videoli darslar, interaktiv veb-saytlar va boshqa imkoniyatlarni o‘rganish imkonini beradi.

Kasbiy rivojlanishning ilmiy-pedagogik jihatlar

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishi, ularning metodik tayyorgarligini takomillashtirish va kasbiy kompetentlikni oshirishga qaratilgan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda ta'lim tizimini takomillashtirish va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O'smirlik davrida kasb tanlash jarayoni murakkab va ko'p omilli bo'lib, shaxsiy va psixologik omillar, ijtimoiy va madaniy kontekst, shuningdek, kasbiy kompetentlik va pedagogik rivojlanishning ilmiy-pedagogik jihatlari muhim ro'l o'ynaydi. Kasb tanlashda o'smirlarning o'z-o'zini anglashlari, shaxsiy qobiliyatlari va qiziqishlari, shuningdek, ularning atrof-muhit bilan o'zaro aloqalari va ta'lim tizimining ta'siri muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, kasb tanlash jarayonini yaxshilash uchun kompleks yondashuv va o'smirlarning psixologik va pedagogik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash zarur.

Adbiyotlarni tahlil va metodologiya

O'smirlik davrida kasbga qaror qabul qilish jarayoniga bir qator psixologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillar ta'sir ko'rsatadi. Ko'pgina tadqiqotlar o'smirlarning kasbiy xohish-istaklarini shakllantirishda psixologik omillarning muhimligini ta'kidlaydi. Kasbiy psixologiyadagi eng muhim psixologik konstruksiyalardan biri bu o'z-o'zini kontseptsiyani rivojlantirishdir. Super's Life-Span, Life-Space Theory nazariyasiga ko'ra, o'smirlarning kasb tanlashiga ko'p jihatdan ularning rivojlanayotgan o'zini o'zi anglashi va shaxsiy qobiliyatlari, qiziqishlari va qadriyatlarini tushunishlari ta'sir qiladi (Super, 1980). Gati va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar (2019) mansab qarorlarini qabul qilishning uch bosqichli modelini taqdim etish orqali ushbu tushunchani yanada kengaytiradi: (1) shaxsiy imtiyozlarga asoslangan mumkin bo'lgan muqobillarni aniqlash, (2) ushbu muqobillarni chuqur o'rganish va (3) yakuniy qaror qabul qilish jarayoni. Ushbu model kasb tanlashda kognitiv jarayonlarning muhimligini ta'kidlab, o'smirlarning o'z imkoniyatlarini o'z-o'zini anglash va qobiliyatlari asosida qanday tortishini ta'kidlaydi.

Bundan tashqari, Jon Holland tomonidan taklif qilingan Gollandiya kodlari (RIASEC modeli), odamlar o'zlarining shaxsiyat turlariga mos keladigan martabalarda muvaffaqiyat qozonish ehtimoli ko'proq ekanligini ta'kidlaydi. Lindsay va boshqalar (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, odamlarning kasb tanlashlari ichki manfaatlar va shaxsiy xususiyatlardan kelib chiqadi. Ushbu psixologik jihatlar o'smirlik davrida kasbiy qarorlarni yanada shakllantiradigan ijtimoiy-iqtisodiy asos va oila ta'siri kabi tashqi omillar bilan o'zaro ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning oilasi va tengdoshlari o'rtasidagi munosabatlar ularning martaba afzalliklariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (Hirschi va Läge, 2007). Gati va Saka (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kuchli oilaviy qo'llab-

quvvatlash va ijobiy o'rnak olish imkoniyatiga ega bo'lgan o'spirinlar ma'lumotli kasb tanlashlari ehtimoli ko'proq.

Sotsiolog Jeyn S. Huggins (2022) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa, kollektivistik madaniyatlarda o'smirlarning kasb tanlashlarini shakllantirishda madaniy va ijtimoiy me'yorlarning ta'sirini ham ta'kidlaydi. Bu omillar o'smirlarning ijtimoiy muhiti tomonidan ko'rsatilayotgan yordam darajasiga qarab, martaba izlanishlarini osonlashtirishi yoki cheklashi mumkin. Kasbiy psixologiyaga oid adabiyotlarda o'smirlarning kasb-hunarga oid qarorlari o'z-o'zini anglash va shaxs kabi individual psixologik xususiyatlar hamda tashqi ijtimoiy va madaniy muhit o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlar natijasi ekanligini ko'rsatadi. Ushbu omillarni tushunish o'smirlarning martaba qarorlarini qabul qilish jarayonida qanday harakat qilishlari haqida muhim tushunchalarni beradi.

Ushbu tadqiqot o'smirlarning kasbiy qarorlarini qabul qilishga ta'sir qiluvchi psixologik omillarni o'rganish uchun miqdoriy va sifat tadqiqot usullarini birlashtirgan aralash usulli yondashuvni qo'llaydi. Tadqiqot metodologiyasi IMRAD tuzilishiga amal qiladi va ma'lumotlarni yig'ish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Ishtirokchilarni saralash: Tadqiqot O'zbekistonning turli viloyatlaridan umumta'lim maktablarining 10 va 11-sinflarida tahsil olayotgan 500 nafar o'smirlarni tanlab olishga qaratilgan. Ishtirokchilar ijtimoiy-iqtisodiy holat, jins va geografik joylashuv bo'yicha xilma-xillikni ta'minlash uchun tasodifiy tanlab olish usuli yordamida tanlandi.

2. Ma'lumotlarni yig'ish vositalari:

- Miqdoriy ma'lumotlar: Ishga qabul qilish bo'yicha qaror qabul qilish bo'yicha o'rnatilgan inventarlardan, masalan, Karyera qarorlarini qabul qilishning o'z-o'zini samaradorligi shkalasi (CDMSES) va Kasbiy identifikatsiya shkalasi asosida tuzilgan 40 ta bandedan iborat tuzilgan so'rov ishlab chiqildi. So'rov o'smirlarning o'z-o'zini anglashi, kasbga bo'lgan qiziqishi, qaror qabul qilishdagi ishonchi va kasbga intilish darajasini baholashga qaratilgan. So'rov turli xil psixologik omillarni, jumladan, o'z-o'zini anglash, shaxsiy xususiyatlar (Katta beshlik testi bilan o'lchanadi) va mansabdagi to'siqlarni baholaydigan bo'limlarga bo'lingan.

- Sifatli ma'lumotlar: 50 ta tasodifiy tanlangan ishtirokchilar bilan chuqur suhbatlar o'tkazildi. Ushbu suhbatlar ishtirokchilarning kasbga intilishlari, ma'lum bir kasb yo'lini tanlash motivlari, ularning qarorlarini shakllantirishda oila va tengdoshlarning ro'lini o'rganishga qaratilgan. Sifatli ma'lumotlar miqdoriy o'lchovlar orqali aniqlab bo'lmaydigan kasb tanlashga ta'sir qiluvchi psixologik omillar haqida chuqurroq ma'lumot berishga qaratilgan.

3. Ma'lumotlarni tahlil qilish:

- Miqdoriy tahlil: Ishtirokchilar o'rtasida martaba qiziqishlari, o'z-o'zini samaradorligi va martaba tayyorgarligi taqsimotini o'rganish uchun so'rov ma'lumotlari tavsiflovchi statistik ma'lumotlardan foydalangan holda tahlil qilindi. Psixologik omillar (o'z-o'zini anglash, shaxsiy xususiyatlar) va martaba qarorlarini qabul qilish natijalari (ishonch, ravshanlik va tanlovning aniqligi) o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash uchun korrelyatsiya va regressiya tahlili kabi inferensial statistika ishlatilgan.

- Sifatli tahlil: takrorlanuvchi mavzular va naqshlarni aniqlash uchun intervyu stenogrammalariga tematik tahlil qo'llanildi.

o'smirlarning kasb tanlash motivatsiyasi, oila va madaniyatning ta'siri, kasb tanlashda o'zini o'zi anglashning o'rni bilan bog'liq. Mavzuni tahlil qilish ishtirokchilarning javoblaridan mazmunli tushunchalarni olish imkonini beradi, bu o'yindagi psixologik va ijtimoiy-madaniy omillarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

4. Axloqiy mulohazalar: Tadqiqot axloqiy me'yorlarga muvofiq, ishtirokchilarning ham, ularning vasiylarining ham xabardor roziligini ta'minlagan holda o'tkazildi. Tadqiqot jarayonida ishtirokchilarning javoblari maxfiyligi saqlanib qoldi.

5. Prognoz qilingan natijalar: Oldingi tadqiqotlarga asoslanib, yuqori darajadagi o'z-o'zini samaradorligi va kasbiy o'ziga xosligini aniq his qiladigan o'smirlar o'zlarining kasbiy qarorlarida ko'proq ishonchni namoyon etishlari taxmin qilinmoqda. Bundan tashqari, oila va tengdoshlarning ta'siri o'smirlarning kasbiy xohish-istaklarini shakllantirishda muhim ro'l o'ynashi kutilmoqda, ayniqsa oilada ishtirok etish bo'yicha kuchli madaniy qadriyatlarga ega bo'lgan jamoalarda. Ushbu tadqiqot uchun qabul qilingan metodologiya o'smirlar o'rtasida kasbiy qaror qabul qilishga ta'sir qiluvchi psixologik sharoitlarni har tomonlama tahlil qilishni ta'minlaydi. Ham miqdoriy, ham sifatli tadqiqot usullaridan foydalangan holda, tadqiqot o'smirlarni kasb tanlashda yo'naltirish uchun psixologik omillarning ijtimoiy va madaniy ta'sirlar bilan o'zaro ta'siri haqida nozik tushunchani taqdim etishga qaratilgan.

Natijalar

Ushbu tadqiqot natijalari o'smirlar o'rtasida kasbiy qaror qabul qilishga ta'sir qiluvchi psixologik omillar haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Ham miqdoriy, ham sifat ma'lumotlarini tahlil qilish kasbiy imtiyozlarni shakllantirishda o'z-o'zini anglash, shaxsiy xususiyatlar, oila ta'siri va madaniy omillar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni ko'rsatadi. Quyida so'rov va intervyu ma'lumotlaridan olingan asosiy xulosalar keltirilgan.

1. Kariyer qarorlarini qabul qilishda o'z-o'zini samaradorligi (CDMSSES):

Ishtirokchilarning umumiy martaba qarorlarini qabul qilishda o'z-o'zini samaradorligi (CDMSES) balli o'rtacha darajada yuqori bo'lib, 5 balli Likert shkalasi bo'yicha o'rtacha 3,9 ball ($SD = 0,57$). Bu shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning aksariyati kasbiy qarorlar qabul qilishda nisbatan ishonchli his qilishgan. Regressiya tahlili CDMSES ballari va kasb tanlashda ravshanlik ($r = 0.72$, $p < 0.01$) o'rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiyani ko'rsatdi, bu o'z martaba qarorlarida yuqori o'z-o'zini samaradorligiga ega bo'lgan o'smirlarning aniq va aniq belgilangan martaba intilishlarini namoyish qilish ehtimoli ko'proq ekanligini ko'rsatdi.

2. Kasbiy identifikatsiya:

Kasbiy identifikatsiya shkalasi yordamida o'lgangan kasbiy o'ziga xoslik tahlili shuni ko'rsatdiki, o'smirlarning 68 foizi o'rtacha va yuqori darajadagi kasbiy o'ziga xoslikni namoyish etgan, bu ularning kelajakdagi martaba yo'lini nisbatan aniq his qilganligini ko'rsatadi. Qolgan 32% kasbiy o'ziga xoslikning past darajasini ko'rsatdi, bu ularning martaba intilishlari bo'yicha qat'iysizlik yoki noaniqlikdan dalolat beradi. Statistik tahlil kasbiy o'ziga xoslik va martaba izlanishning yuqori darajalari ($r = 0,66$, $p < 0,05$) o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi, bu esa kasbiy o'ziga xoslik hissi kuchliroq bo'lgan o'smirlarning proaktiv martaba izlanishlari bilan shug'ullanish ehtimoli ko'proq ekanligini ko'rsatdi.

3. Shaxs xususiyatlari va martaba afzalliklari:

Ishtirokchilarning shaxsiy xususiyatlarini baholash uchun Katta beshlik shaxsiy inventarizatsiyasidan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajribaga ochiqlik darajasi yuqori bo'lgan o'smirlar (o'rtacha ball = 4,2, $SD = 0,45$) san'at, ommaviy axborot vositalari va texnologiya kabi ijodiy sohalaridagi martabalarga qiziqish bildirish ehtimoli ko'proq. Aksincha, vijdonliligi yuqori bo'lganlar (o'rtacha ball = 4,1, $SD = 0,42$) muhandislik, huquq va sog'liqni saqlash kabi tuzilmali va barqaror kasblarga moyil bo'lishdi. Vijdonlilik va martaba ravshanligi o'rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiya aniqlandi ($r = 0,63$, $p < 0,01$).

4. Oila va tengdoshlarning ta'siri:

So'rov ma'lumotlari shuni ko'rsatdiki, o'smirlarning 74 foizi o'zlarining martaba qarorlarida oila ta'siri muhim ro'l o'ynagan. Ularning 58 foizi ota-onaning ko'rsatmasini kasb yo'lini tanlashda asosiy omil deb bilishgan. Chi-kvadrat testi oilaning ta'siri va kasb tanlashning aniqligi o'rtasida muhim bog'liqlikni ko'rsatdi ($\chi^2 = 6,34$, $p < 0,05$). Ishga qabul qilishda oilasi kuchliroq qo'llab-quvvatlangani haqida xabar bergan o'smirlar tanlagan kasbiga nisbatan yuqori ishonchga ega edilar. Tengdoshlarning ta'siri ham muhim omil ekanligi aniqlandi, o'smirlarning 62 foizi o'zlarining martaba qiziqishlarini shakllantirishda do'stlarining ro'lini tan olishadi.

- Kasbiy qarorlar qabul qilishda o'zini-o'zi samaradorligi (CDMSES) yuqori bo'lgan o'smirlar kasb tanlashni aniqroq va ishonchliroq qilishadi.

- O'smirlarning katta qismi (68%) kasbiy o'ziga xoslikning nisbatan yuqori darajasiga ega, bu kasbiy izlanish va tanlovning aniqligi bilan ijobiy bog'liqdir.

- Shaxsiy xususiyatlar, xususan, tajribaga ochiqlik va vijdonlilik kasbiy afzalliklar va qarorlar qabul qilish jarayonlariga ta'sir qilishi aniqlandi.

- O'smirlarning kasbiy intilishlarini shakllantirishda oila va tengdoshlarning ta'siri katta ro'l o'ynadi, ayniqsa, oilaning ko'magi katta ta'sir ko'rsatdi.

- Madaniy va ijtimoiy omillar, jumladan, oilaviy umidlar va an'anaviy qadriyatlar kasb tanlashga, ayniqsa, kollektivistik jamoalarda katta ta'sir ko'rsatdi.

Ushbu tadqiqot natijalari o'smirlik davrida kasbiy qarorlar qabul qilishning ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlaydi. O'z-o'zini anglash va shaxsiy xususiyatlar kabi psixologik omillar, oilani qo'llab-quvvatlash va madaniy me'yorlar kabi tashqi ta'sirlar bilan birgalikda o'smirlarning kasb tanlashini sezilarli darajada shakllantiradi. Ushbu natijalar o'smirlarga ma'lumotli va mustaqil qarorlar qabul qilishni rag'batlantiradigan mansab izlanishlari va qo'llab-quvvatlash tizimlari uchun imkoniyatlar berish muhimligini ta'kidlaydi.

Xulosa

Ushbu tadqiqot o'smirlik davrida kasbiy qaror qabul qilishga ta'sir qiluvchi individual psixologik sharoitlarni o'rganib chiqdi, bunda o'z-o'zini anglash, shaxsiy xususiyatlar, oila va tengdoshlar ta'siri va madaniy omillarning ro'liga e'tibor qaratildi. Topilmalar o'smirlik davrida kasb tanlashning ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlaydi, bunda oilaviy qo'llab-quvvatlash, tengdoshlarga yo'l-yo'riq va madaniy me'yorlar kabi tashqi ta'sirlar bilan bir qatorda, kasbiy qaror qabul qilishda o'zini-o'zi samaradorligi (CDMSES) va kasbiy o'ziga xoslik kabi psixologik omillar muhim ro'l o'ynaydi.

Kasbiy qarorlar qabul qilishda yuqori darajadagi o'z-o'zini samaradorligini namoyish etgan o'smirlar aniqroq martaba intilishlarini va o'z tanlovlariga ko'proq ishonchni ko'rsatdilar. Bundan tashqari, aniq belgilangan kasbiy o'ziga xoslik yanada faol martaba izlanishlari bilan ijobiy bog'liq bo'lib, o'smirlarga o'z maqsadlarini aniqlashtirishga va kasbiy maqsadlar tuyg'usini rivojlantirishga yordam berishga qaratilgan erta martaba yo'naltirish tadbirlarining muhimligini ta'kidladi. Shaxsiy xususiyatlar, xususan, tajribaga ochiqlik va vijdonlilik, o'smirlar intiladigan martaba turlariga ta'sir ko'rsatishi aniqlandi, ochiqligi yuqori bo'lganlar ijodiy sohalariga moyil bo'lib, vijdonliliigi yuqori bo'lganlar esa ko'proq tuzilgan kasblarga intilishadi.

Oilaning ta'siri o'smirlarning kasb tanlashini shakllantirishda markaziy omil sifatida paydo bo'ldi, ayniqsa, oilaviy umidlar ko'pincha shaxsiy imtiyozlardan ustun turadigan kollektivistik madaniy me'yorlar kontekstida. Natijalar shuni

ko'rsatadiki, oilani qo'llab-quvvatlash nafaqat kasb tanlashning aniqligiga ta'sir qiladi, balki o'smirlarga ma'lum bir martaba yo'lidan borishga ishonch beradi. Tengdoshlarning ta'siri muhim bo'lsa-da, oilaviy rahbarlik uchun ikkinchi darajali ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar o'smirlarning kasbiy qarorlarini shakllantirishda davom etmoqda, ayniqsa qishloq va an'anaviy jamoalarda, bu erda jamiyatning talablari kasb tanlashga kuchli ta'sir qiladi.

Ushbu tadqiqot, shuningdek, ma'lumotli va ishonchli qarorlar qabul qilishni rivojlantirishda martaba izlanish muhimligini ta'kidlaydi. Kasb-hunar o'rganish faoliyati bilan shug'ullanadigan o'smirlar o'zlarining kasb tanlashlari bo'yicha ko'proq aniqlik va aniqlik ko'rsatdilar. Shu sababli, maktablar va martaba bo'yicha maslahat xizmatlari martaba izlanishlari uchun resurslar va imkoniyatlarni taklif qilishlari, shuningdek, oilani martaba maslahati jarayonlariga jalb qilishlari juda muhimdir.

Kelajakdagi tadqiqotlar o'smirlikdan kattalikka o'tish davrida martaba qarorlarini qabul qilish qanday rivojlanishini yaxshiroq tushunish uchun bo'ylama ma'lumotlarni o'rganish orqali ushbu topilmalarni kengaytirishi kerak. Bundan tashqari, ijtimoiy-iqtisodiy omillar va jinsning turli madaniy kontekstlarda mansab qarorlarini qabul qilishga ta'sirini o'rganish, turli populyatsiyalarda kasb tanlashni shakllantiruvchi omillarni yanada chuqurroq tushunish uchun ko'proq tadqiqotlar talab etiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Gati, I. va Asher, L. (2019). Karyera qarorlarini qabul qilishda o'z-o'zini samaradorligi va uning kasbiy shaxsni rivojlantirishdagi ro'li. *Kasbiy xulq-atvor jurnali*, 115, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2019.02.001>

Gollandiya, J. L. (1997). *Kasbiy tanlov qilish: kasbiy shaxslar va ish muhiti nazariyasi* (3-nashr). Psixologik baholash manbalari.

Lapan, R. T., Gysbers, N. C. va Sun, Y. (2018). O'smirlarning kasbiy qarorlarini qabul qilishda kasbiy rivojlanish dasturlarining ta'siri. *Ishga qabul qilish har chorakda*, 66 (2), 100-114. <https://doi.org/10.1002/cdq>.

Xirchi, A. va Läge, D. (2007). Oila umidlarining kasb tanlashga ta'siri: ota-onalarning yordami va uning o'smirlik davridagi kasbiy intilishlarga ta'siri. *O'smirlik jurnali*, 30 (3), 343-354. <https://doi.org/10.1016/>

Mortimer, J. T. (2003). O'smirlik va mehnat: ijtimoiy tuzilish, mehnat bozorlari va madaniyatning ta'siri. *Chikago universiteti matbuoti*.

Braun, S. D. va Lent, R. V. (2006). *Ishga qabul qilish va maslahat berish: nazariya va tadqiqotlarni ishga tushirish*. Wiley.

Savickas, M. L. (2012). *Karyera qurish nazariyasi va amaliyoti*. D. Braun va R. Lent (Eds.), *Karyera rivojlanishi va maslahat: nazariya va tadqiqotni ishga solish* (147-183-betlar). Wiley.

Super, D. E. (1990). *Karyera rivojlanishiga umrbod, hayot-makon yondashuvi*. D. Braun va L. Bruksda (Eds.), *Kasb tanlash va rivojlanish* (2-nashr, 197-261-betlar). Jossi-Bass.

Gysbers, N. C. va Henderson, P. (2000). O'smirlarning muvaffaqiyatida martaba rivojlanishining o'rni: adabiyotlarga sharh. *Maktablarda psixologiya*, 37 (4), 385-393. <https://doi.org/10.1002/1520-6807>

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ХӘМ СПОРТ

YUQORI MALAKALI SPORTCHILARNING RATSIONAL OVQATLANISHIGA QO'YILADIGAN ZAMONAVIY FIZIOLOGIK TALABLAR

Paraxatova A.T.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali
Sport faoliyati badiiy gimnastika yo'nalishi talabasi*

Tayanch so'zlar: sport, ratsional ovqatlanish, musobaqa, mashg'ulot, zamonaviy fiziologik talablar, sportchi, malaka.

Ключевые слова: спорт, рациональное питание, соревнования, тренировка, современные физиологические требования, спортсмен, квалификация.

Key words: sports, rational nutrition, competitions, training, modern physiological requirements, athlete, qualification.

РЕЗЮМЕ:

Mazkur maqolada yuqori malakali sportchilarning ratsional ovqatlanishiga qo'yiladigan zamonaviy fiziologik talablar tadqiq etilgan.

РЕЗЮМЕ:

В данной статье исследованы современные физиологические требования к рациональному питанию высококвалифицированных спортсменов.

SUMMARY:

This article examines modern physiological requirements for the rational nutrition of highly qualified athletes.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 5 noyabrdagi 2024 yil Parij shahrida (Fransiya) bo'lib o'tgan XXXIII yozgi olimpiya va XVII paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini kompleks tayyorlash to'g'risidagi PQ-5281-sonli qarorida Olimpiya va Paralimpiya o'yinlariga O'zbekiston sportchilarini tayyorlashning ustuvor vazifalardan biri etib sport farmakologiyasi, psixologiyasi, tibbiyoti, diyetologiyasini chuqur tahlil qilish va o'rganish, ular natijasida ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish belgilab qo'yilgan edi.

Dunyoning ko'pgina mamlakatlarida sog'lom millatni shakllantirish, jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish hamda mamlakat aholisini sog'lomlashtirish, mehnat qobiliyati va mehnat samaradorligini oshirish masalalari ustuvor

yo'nalishlardan bo'lib qolmoqda. Hozirgi zamonda yuqori hayot sur'ati, mintaqalardagi noqulay ekologik shart-sharoitlar, surunkali stresslar va sog'lom turmush tarzi tamoyillariga amal qilmaslik bir qator kasalliklarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Shu sabab, inson salomatligini ilmiy jihatdan asoslangan turli vositalar bilan yuqori darajaga ko'tarish muammosi muhim ahamiyatga ega.

Kuchli zo'riqishlar, musobaqalarga tayyorgarlik; musobaqalar va qayta tiklanish davrida mahsulotlar va boshqa oziq moddalarni to'g'ri tanlash juda muhim. Quyidagi masalalar yechimi ratsionning to'g'ri tanlanganiga bog'liq:

- BFQlarning metabolik fon yaratish uchun ishlatilishi;
- muskullar massasi va kuchning oshish tezligini ko'tarishni ta'minlash uchun elementar (oddiy, sodda) faktorlar qo'llanilishi;
- sportchining antropometrik, fiziologik va metabolik xarakteristikasi, uning ovqat hazm qilish apparati holatiga, uning ta'bi va odatlariga bog'liq bo'lgan individual ovqatlanish ratsionini ishlab chiqarish.

Afsuski, hozirgi kunda har xil sport turlari vakillari uchun ovqat ratsioni tavsiya qilishga imkon beradigan yetarlicha asoslangan ilmiy manbalar yo'q.

Shuning bilan bir vaqtda sportchilarning trenirovka (mashqlar) va musobaqalar vaqtidagi ovqatlanishi ratsional ovqatlanishning elementar talablariga javob bermasligini ko'rsatkichi yetarli ma'lumotlar juda ko'p. Yuqoridagilarni inobatga olsak, sportchilarning ovqatlanishni bosqichma-bosqich tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Sportchilar ovqatlanishini sog'lom odam uchun me'yorlashtirilgan ovqatlanish formulasi doirasida tartibga solish lozim. Undan keyin, yangi ma'lumotlar olingani sayin tavsiyalarni kengaytirish va ularga tuzatishlar hamda qo'shimchalar kiritib borish kerak.

Sportchilarning energik sarfi kattaligi (hajmi) xilma-xil va asosan, nafaqat sport turi bilan balki bajariladigan ish hajmi bilan ham bog'liq. Energik sarfi bir sport turida musobaqalarga tayyorlanish davri va musobaqalar davri bilan bog'liq holda juda katta chegarada farqlanishi mumkin. Bundan tashqari, energiya sarfi sportchining tana vazniga ham bog'liq ekanligini ham unutmaslik kerak.

Asosiy sport turlarining energiya sarfiga bog'liqligi:

- I - guruh sezilarli jismoniy zo'riqish bilan bog'liq bo'lmagan sport turlari.
- II - guruh qisqa muddatli sezilarli jismoniy zo'riqish bilan bog'liq sport turlari.
- III - guruh-jismoniy zo'riqish hajmining kattaligi va o'sib borishi bilan xarakterlanadigan sport turlari.

IV - guruh-uzoq va davomli jismoniy zo'riqish bilan bog'liq sport turlari.

V - guruh IV- guruhdagi sport turlari, faqat mashqlar va musobaqalar vaqtida nihoyatda kuchli zo'riqish rejimi sharoitida.

Insonning normal faoliyatini ta'minlash uchun nafaqat organizmga oziq moddalarning mutanosib (yetarli) miqdorda, balki o'zlashtirish uchun qulay miqdorda tushishi kerak. Esdan chiqarmaslik kerakki, ba'zi almashtirib bo'lmaydigan ovqatlanish faktorlarining yetishmasligi emas, aminokislotalar, vitaminlar va boshqa ochiq moddalarning normadan (me'yordan) oshishi ham xavflidir.

Me'yorlashtirilgan ovqatlanish formulasiga ko'ra mutanosiblik quyidagicha bo'ladi:

-Oqsillar-14%

-Yog'lar-30%

-Uglevodlar-56%.

-Ushbu mutanosiblik asosida ratsiondagi har bir oziq modda energetik quvvati hisoblanadi, keyin energetik koeffitsient yordamida asosiy oziq moddalar miqdori og'irlik birligida hisoblab chiqiladi. Misol uchun 3 ming kkallik ratsionda oqsil-420 kkal, yog'-900 kkal, uglevodlar-1680kkal bo'ladi. Asosiy oziq moddalarning organizmda oksidlangandagi energetik koeffitsientini bilgan holda (1g. Oqsilda-4,1 kkal, 1g. Yog'da-9,3 kkal, 1g. Uglevoddo - 4,1 kkal) ratsiondagi har bir oziq modda miqdorini grammada hisoblab olamiz.

Ratsionda oqsilning haddan tashqari ko'payib ketishi inson organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatishini unutmashimiz lozim. Shu munosabat bilan energiya sarfi kuchayganda ratsiondagi oqsil ulushi birmuncha kamaytiriladi, aynan: ratsion kalloriyasi 4500-5500 kkal bo'lganda 13% gacha, 5500-6500 kkal. Bo'lsa-12 % gacha, 8000 kkalda-11 % gacha. Yuqoridagi formula yana aminokislotalar tashuvchisi hisoblanadigan oqsilga bo'lgan ehtiyojni hayvon va o'simlik oqsili miqdorlarining muayyan mutanosibligi saqlangandagina to'laroq qondirish mumkin. Hozirgi paytda organizmni oqsil bilan to'la ta'minlash uchun ratsiondagi oqsil umumiy miqdorining kamida 50%ni hayvon oqsili tashkil etishi kerak. Shunday qilib, voyaga yetgan inson ratsionidagi hayvon va o'simlik oqsilining optimal mutanosibligi 1:1.

Asosiy oziq komponentlardan biri lipidlar sanaladi, xususan, organizmda nafaqat energiya zahirasi bo'lib xizmat qiladigan, balki barcha to'qimalarning hujayra strukturasi tarkibiga kiradigan yog'lar ham. Voyaga yetgan odamning yog'ga bo'lgan ehtiyoji ovqat umumiy kaloriyasining taxmini 30%ni beradigan yog' miqdori bilan qondiriladi. Ta'kidlash kerakki, yog'ning biologik quvvati nafaqat uning juda yuqori kaloriyaliligi bilan, balki yog' tarkibida modda almashinuvida o'ta muhim rol o'ynaydigan alohida poli to'yinmagan yog' kislotalari mavjudligi bilan ham belgilanadi. Organizmda ularning sintezi umuman cheklangan. Shuning uchun ratsionga yog'larning umumiy miqdoridan

o'rtacha 25%ini tashkil qilishi zarur bo'lgan o'simlik yog'larini qo'shish juda muhim hisoblanadi.

Uglevodlar bajaradigan asosiy funktsiya bu organizmni energiya bilan ta'minlashdir. Sportchilarning uglevodlarga bo'lgan ehtiyoji yengil jismoniy mehnat bilan band kishilarnikiga nisbatan ancha kuchli. Qattiq jismoniy zo'riqishda ovqat ratsionidagi uglevod miqdori sutkasiga 800-900 grammgacha o'sishi mumkin. Ovqatning asosiy uglevodlari polisaxaridlar kraxmal va glikogen, hamda disaxaridlar-ya'ni saxaroza, laktoza, glyukoza, fruktozalardir. Oddiy qandlar ham, disaxaridlar ham ichak shilliq qavati orqali juda tez so'riladi. Bir qabul qilganda qandni juda katta miqdorda (100 grammdan ortiq) iste'mol qilish qonda qand miqdorining keskin oshishiga olib keladi. Inson uglevodlarning asosiy miqdorini o'simlik mahsulotlarida ko'p yig'ilgan va hech qachon jiddiy giperglikemiyaga olib kelmaydigan kraxmal ko'rinishida oladi. Chunki, u ovqat hazm qilish traktida nisbatan sekin hazm bo'ladi. Vitaminlar ham haddan tashqari ko'p iste'mol qilsa, sportchi organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Sport bilan shug'ullanganda, birinchi navbatda askorbinovaya kislota, diamin, riboflavin, niatsip, pantoten kislota, tokoferol hamda A vitamininga ehtiyoj kuchayadi. Ularning miqdorini energiya sarfi bilan bog'liq ravishda hisoblash kerak.

Askarbinovaya kislota (C vitamini)-har 1000 kkalga 35 mg.

Riboflavin (B2 vitamini)-har 1000 kkal.ga 0,8mg.

Tiamin (B1)-har 1000 kkal.ga 0,7mg.

Niatsin (PP vitamini)-har 1000 kkal.ga 7,0mg.

A vitamini 3 ming kkal.ga 2,0mg-navbatdagi qo'shishlar miqdori har 1000 kkal. ga 0,5mgdan. Maksimal miqdor – sutkasiga ko'pi bilan 4,0 mg.

Tokoferol (E vitamini)-3000 kkal.ga 15,0mg navbatdagi qo'shish miqdorsi bilan har 1000 kkal.ga 5,0mg dan.

Ratsionda boshqa vitaminlarni ko'paytirish tartibi qat'iy ehtiyotkorlik bilan o'tkazishi kerak, chunki bu masala maxsus o'rganilishi lozim.

Kuchli terlash bilan boradigan og'ir jismoniy zo'riqishlardan mineral moddalarga, eng avvalo, ratsiondagi miqdorini 20-25 mg.ga oshirish maqsadga muvofiq bo'lgan kaliy va natriyga bo'lgan ehtiyoj oshadi.

Fosfor(2000-2500mg.gacha) va kalsiyga (1200mg.gacha) ehtiyoj ortadi. Shuningdek, ayollarda (xotin-qizlarda) jinsiy yetuklik bilan birga namoyon bo'ladigan, miqdorini 20mg gacha oshirish zarur bo'lgan temir moddasiga ehtiyoj juda kuchayadi.

Temirning o'zlashtirilishiga mahsulotlar sifati katta ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, o'simlik mahsulotlarining ko'pchiligidan atigi 1-3% hayvon mahsulotlaridan

10% gacha temir o'zlashtiriladi. Bu borada gem tarkibidagi temirga ega mahsulotlar (jigar, go'sht) katta quvvatga ega. Bu tavsiyalar asosiga voyaga yetgan insonlar uchun mo'ljallangan formulalar qo'yilgan. Xolbuki, ba'zi sport turlarida (gimnastika, suzish) terma jamoaga 13-17 yoshdagi sportchilar olinishi mumkin. Ma'lumki, o'sib borayotgan organizm ehtiyojlari katta yoshdagi odam ehtiyojlaridan farq qiladi. Jumladan, yoshlarga birmuncha to'laqonli oqsil berilishi kerak (ratsiondagi hayvon oqsili umumiy) oqsil miqdorining kamida 60%ni tashkil etishi kerak. Yoshlarda (yosh sportchilarda) kalsiyga (1200-1500mg) va fosforiga (2500mg gacha) ham ehtiyoj yuqori bo'ladi.

Xulosa. Oziq-ovqat ratsionidagi suv miqdori, choy, sut, kofe, sho'rva

va boshqa ovqatlar, meva va sabzavotlar tarkibidagilarni ham hisobga olgan holda, 2-2,5 l ni tashkil qilinishi kerak. Tinimsiz mashqlar va musobaqalar kunlari suvga ehtiyoj ortadi. Biroq, esda saqlash kerakki, sportchi katta miqdordagi suvni birdaniga ichib yuborib, o'z chanqog'ini bosa olmaydi va yo'qotilgan suyuqlik o'rnini to'ldirilmaydi. Chanqoqni anglatuvchi og'iz qurishi og'ir muskul faoliyatini bajarayotganda so'lak ajralganning tormozlanishi bilan izohlanadi. So'lak ajralgannning kuchayishini turli organik (olma, limon va boshqalar.) kislotalar ta'minlaydi. Shuning uchun maxsus uglevod, mineral ichimliklarni iste'mol qilingan. Ishqorli mineral suvlarni ham tavsiya qilish mumkin (borjomi, narzan). So'nggi holatda suvga limon bo'laklari yoki taxir meva sharbatlari qo'shish mumkin. Yuqori malakali sportchi ratsionida oqsilga boy aminakislotalar va vitaminlar bilan boyatilgan hamda uglevod va minerallarga boy mahsulotlar bo'lishi maqsadga muvofiq. Bunday mahsulotlarni qo'llash taktikasi jamoa shifokori tomonidan sport turining o'ziga xos tomonlari va mashqlar jarayoni xususiyatlarini hisobga olgan holda tuzib chiqiladi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Аткинс Р. Биодобавки доктора Аткинса. Природная альтернатива лекарствам при лечении и профилактике болезней. М.: «Рипол классик», Трансперсональный институт 2000 г.- 480с.

Беспалов В.Г. Принципы здорового питания. СПб.: Реакон, 2002г. – 160с.

Бонд Дж. Естественное питание: Как питаться в соответствии с нашей генетической программой М.: Айрис-пресс, 2003г.-334с.

Борисова М. «Лекарства» для здоровых. М.: Издательство Эксмо; СПб.: Сова, 2003г.-272с.

Гогоуляня Майя Законы полноценного питания. Ростов-н/Д: Издательство «Проф-Пресс», 1999г.-608с.

X.U.Bekchanov, O'.L.Matnazarov, O.I.Xasanov. Sport diyetologiya va farmakologiyasi fanidan o'quv qo'llanma.: "Toshkent" nashr. 2019 y 623b

JISMONIY TARBIYA VA SPORT SOHASIDA AYOLLARNI OMMAVIY SPORTGA KENG JALB QILISHNING AHAMIYATLI TOMONLARI

Xudayberdiyeva N.A.

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent*

Tayanch so'zlar: yugurish, tezkorlik, jismoniy tarbiya, jismoniy rivojlanish, muvozanat saqlash, chidamlilik.

Ключевые слова: бег, скорость, физическое воспитание, физическое развитие, равновесие, выносливость.

Key words: running, speed, physical education, physical development, balance, endurance.

РЕЗЮМЕ:

Hozirgi paytda yengil atletikaning har xil turlari bilan nafaqat erkaklar, balki xotin-qizlar ham shug'ullanadi. Yurish, yugurish, sakrash, uloqtirish bo'yicha xotin-qizlar o'rtasida muntazam jahon chempionatlari o'tkazib kelinadi. Xotin-qizlar bilan ishlash trenerdan ayollar organizmi to'g'risida ma'lum bir bilimga ega bo'lishni taqozo etadi. Ayollar organizmining xususiyatlarini trenirovka jarayonini tuzishda hisobga olish juda muhimdir.

РЕЗЮМЕ:

В настоящее время различными видами легкой атлетики занимаются не только мужчины, но и женщины, и девушки. Регулярно проводятся чемпионаты мира среди женщин по ходьбе, бегу, прыжкам и метаниям. Работа с женщинами требует от тренера определенных знаний о женском теле. Очень важно учитывать особенности женского организма при построении тренировочного процесса.

SUMMARY:

Nowadays, not only men, but also women and girls are involved in various types of athletics. World championships among women in walking, running, jumping and throwing are regularly held. Working with women requires the trainer to have certain knowledge about the female body. It is very important to take into account the peculiarities of the female body when building the training process.

Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini shakillantirish, aholining, ayniqsa yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarga o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat

tuyg'ularini kamol topish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo'naltirilgan keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Hozirda mamlakatimizda ayollar sportini rivojlantirishga katta e'tibor berilib, ayollarning oila va jamiyatdagi o'rnini ko'tarish, ularni davlat va jamiyat qurilishi, sport soxalariga jalb qilish, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy xayotdagi to'laqonli ishtirokini taminlash, jamiyatni modernizatsiyalash va demokratik yangilanish jarayonida ayollar faolligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirgi davr sharoitida ayollar maqomiga urg'u berish xususan ularning sport boshqaruvi tizimidagi rolini kuchaytirish, ularni ommaviy ravishda sportga jalb qilish, qo'llab quvvatlash ularga ijtimoiy-xususiy jixatdan rivojlantirish, ularni davlat qurilishi ishlarida ishtirok etishiga yana xam faol jalb qilish muxim ahamiyatga ega.

Aynan shu sababdan O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti tomonidan 1999-yilni "Ayollar yili", 2001-yilni "Ona va bola" yili deb e'lon qilinishi va shu yillarda ayollarning sog'ligini tiklashga ularni jamoat ishlariga jalb qilinishi, sog'lom onadan sog'lom bola shiori ostida ish olib borilishi buning misolidir.

So'ngi yillarda qabul qilingan qonunlar va farmonlarda Ayollar sportini rivojlantirish ularni ommaviy tarzda sportga jalb qilish ishlari olib borilmoqda. U yoki bu sohada ayollar yetakchi bo'lgan va katta muvaffaqiyatlarga erishgan davrlar bizga tarixdan ma'lum. Jumladan milliy qadriyatlarimiz hisoblangan To'maris timsolida, Temuriylar davrining eng ma'rifatli ayollaridan biri Bibixonim, Qo'qon xonligidan Nodirabegim misolida ham buni yaqqol ko'rishimiz mumkin. Yurtimizda ayollarning barcha sohadagi imkoniyatlari, jumladan sport sohasida ham o'z imkoniyatlarini yuzaga chiqarishlari uchun barcha sharoitlar yaratilgan.

Yurtboshimiz tomonidan qizlarni sportga jalb qilish va ularning tarkibidan sport bo'yicha kadrlar tayyorlash masalasiga oid yana bir nozik va xayrli ish amalga oshirildi. Ma'lumki o'zbek ayollariga xos sharm-xayo, ornomuslik kamtarinlik kabi xislatlar oila tarbiyasida o'ta muhim ahamiyatga ega bo'lganligi tufayli yurtimizning ayniqsa uzoq tuman va qishloqlarida qizlarni sport mashg'ulotlariga jalb qilish yoki shu soha bo'yicha ular orasidan mutaxassis xamda rahbarlar tayyorlash masalasi o'ziga xos to'siqlar bilan bog'liq edi. Biroq ushbu vaziyatni chuqur o'rgangan yurtboshimiz bu muammoni hal etilishiga samarali turtki beruvchi siyosiy jixatdan muxim choralarni amalga oshirdi.

Qishloq sharoitida ayollarni qo'llab quvvatlash ularni sport sohasiga jalb qilish ishlari olib borilmoqda. Zero ayollarimiz jismonan, aqlan sog'lom bo'lsalar kelajagimiz poydevori mustaxkam bo'lishi aniq. Shuning uchun bu mavzu qizlarimizni sportga ayniqsa yengil atletikaning qisqa masofaga yugurish turlariga jalb qilish va qizlarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish ayniqsa harakat malakalarini shakllantirish tezkor kuchni rivojlantirish maqsadida bu mavzu tanlab olingan.

Harakatlarni tez bajara olish yengil atletikachining muhim fazilatlaridan biridir. Tezkorlik sakrovchining deysinishi, ulotiruvchilarning siltashi, sprinterning yugurishi uchun zarur bo'libgina qolmay, balki tezkorlik bosh fazilat hisoblanmagan atletlarga ham zarurdir. Yuqori darajadagi tezkorlik tezligi kam harakatlarni osonroq bajarishga imkon beradi. Bu esa ishning ko'proq vaqt davom etishiga yordam beradi. Ayol sportchining harakat tezligiga birinchi navbatda muskullarning taranglashtirib va bo'shashtirib turadigan harakatlarni yo'lga solib va boshqarib turadigan bosh miya qobig'ining tegishli nerv faoliyati sabab bo'ladi. Bu faoliyat ko'p jixatdan sportchining sport texnikasi qanchalik takomillashganiga, muskullarning kuchi va elastikligiga, bo'g'inlarining harakatchanligiga, uzoq davom etgan ish paytida esa, uning chidamliligiga bog'liq. Tezkorlik - tug'ma fazilat, masalan, tug'ma qobiliyat bo'lmasa, qisqa masofada yuguruvchi bo'lish mumkin emas degan fikrlar hali ham uchrab turadi.

Albatta tabiiy moyillik va tug'ma imkoniyatning muayyan ahamiyati bor, ammo bosh rol o'ynaydigan - tarbiya, o'rganish va taraqqiyot topishdir. Tizimtik ko'p yillik trenirovka jarayonida har qanday sportchi tezkorlik fazilatini nihoyat darajada oshirib olish mumkin. Harakat tezligini (ayniqsa o'yinlar yordamida) 10 - 12 yoshdan rivojlantiri boshlash kerak.

O'zi jismoniy tarbiya –inson organizmining morfologik va funksional jihatdan takomillashishi, uning hayoti uchun zarur bo'lgan zaruriy harakat ko'nikmalari va malakalarini shakllantirishi hamda jismoniy sifatlarni rivojlantirishiga yo'naltirilgan ko'p yillik pedagogik jarayon bo'lib, u nafaqat harakat faoliyatimizga ta'sir kursatmay fikrlash asab tizimlarimizni tiklashga ham ta'siri katta. Nuqsonli bolalarni ham vrach tavsiyasi bilan sport bilan shug'ullanishga tavsiya etadilar bu xammamizga ma'lum foydasi borligi uchun. Shuning uchun xam yoshligidan sport bilan shug'ullanib o'smir yoshga yetib uni davom ettirsa albatta sog'ligida muammo bo'lmaydi va sportga muhabbati oshadi va O'zbekistonimizda sog'lom yoshlar, qizlar hamda ayollar ko'payadi va albatta yangi chempionlar. Sog'lom ayol – yurt kelajagi deganday katta ahamiyati bor . Shuning uchun albatta ayollar sport bilan shug'ullanishi

shart deb o'ylayman. Bizda ham sportchi qizlar yoshligidan sport bilan shug'ullangan qizlar juda ko'p. Ko'p muvaffaqiyatlarga erishgan chempionlar ko'p ular sportga o'zi qiziqishi bilan ayrimlari esa onalari otalari orqali sportga kirib kelgan va hozirda ular ota-onalaridan juda xam minnatdorlar. Shuning uchun ota-onani ham farzandni to'g'ri yo'lda yurishiga katta hissasi bor. Biz ayollar bunga e'tiborli bo'lsak yurtimizda chempionlar ko'payadi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

Мирджамалова Н.З. Жамиятда хотин-кизлар спортининг ривожиди жисмоний тайёргарлик ва унинг урни\ Oriental Art and Culture\Scientfic –Methodical Journal. Ulugbek Zokirov. Individual Features Of Development Of Information And Communicative Competence In Masters Of Higher Pedagogical Education. The American Journal of Social Science and Education Innovations. № 3 (3), 486-491. (2021). <https://usajournalshub.com/index.php/tajssei/article/view/2423/2314> Зокиров У.М. “Совершенствование тренировочного процесса студентов факультета физической культуры специализирующихся в спортивной борьбе” маг. Диссертация ФерГУ 2020 г. 25,26,27,28. Зокиров У.М., Каримов Т.Р. “Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларини жисмоний тарбия дарсларида миллий ҳаракатли ўйинларни бажариш орқали жисмоний тайёргарлигини ривожлантириш”. The Journal Of Academic Research In Educational Sciences. № 2 (4), 1166-1171. (2021).

Зокиров У.М., Курбанова П.С. “Олий таълим муассасалари талабаларида соғлом турмуш тарзини ривожлантириш”. The journal of academic research in educational sciences. № 2 (5), 150-155. (2021).

РОЛЬ АКТИВНОГО ЗАМАХА РУК, ГОЛОВЫ И ТУЛОВИЩА СНИЗУ-ВВЕРХ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВЫСОТЫ ВЕРТИКАЛЬНОГО ПРЫЖКА С МЕСТА У ВОЛЕЙБОЛИСТОВ

Турсунов Ҳ.О.

*Университет образования Ренессанса
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам*

Таянч сўзлар: волейболчилар, жойдан сакраш, беланчак, сакраш қобиляти, баландликка сакраш.

Ключевые слова: волейболисты, прыжок с места, замах, прыгучесть, высота прыжка.

Key words: volleyball players, jump from a place, swing, jumping ability, jump height.

РЕЗЮМЕ:

Мақолада волейболчилар жойдан вертикал сакраш баландлигини таъминлашда қўллар, бош ва магістралнинг пастдан юқорига фаол тебранишининг ролини ўрганиш натижалари таҳлил қилинади. Қўллар, бош ва магістралнинг тебраниш ҳаракатини кетма-кет истисно қилиш билан сакраш қобиляти даражасининг сезиларли пасайиши билан бирга келиши аниқланди ва бу сакраш қобилятини ривожлантириш, сакраш техникасини унинг барча таркибий қисмлари билан ўргатиш зарур тамойилининг аҳамиятини очиб беради компонентлар.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализированы результаты исследования роли активного замаха рук, головы и туловища снизу-вверх в обеспечении высоты вертикального прыжка с места у волейболистов. Установлено, что при последовательном исключении махового движения рук, головы и туловища сопровождается ярко выраженным снижением уровня прыгучести и это раскрывает важность принципа «развивая прыгучесть, надо обучать технике прыжка со всеми его составных компонентов».

SUMMARY:

The article analyzes the results of the study of the role of the active swing of the arms, head and trunk from the bottom up in ensuring the height of the vertical jump from the place of volleyball players. It has been established that with the sequential exclusion of the swing movement of the arms, head and trunk, it is accompanied by a pronounced decrease in the level of jumping ability and this reveals the importance of the principle “developing jumping ability, it is necessary to teach the technique of jumping with all its constituent components”.

Высота вертикального прыжка в волейболе, как известно, зависит не только от силовых качеств нижних конечностей, но и во многом опре-

деляется активным синхронным замахом рук, головы и туловища снизу-вверх. Такое активное движение указанных частей тела, создавая выраженную инерционную силу, значительно увеличивает уровень высоты вертикального прыжка с места или с разбега толчком двух ног [1:151-162]. Интенсивное, рывковое маховое движение рук, производимое в момент толчка и разгибных ног, протекающее по закону аэродинамики, создает инерционную силу, которая не только увеличивает высоту вертикального прыжка, но и способствует сохранению координации прыжкового навыка. Нет сомнения в том, что при последовательном исключении махового движения правой, а затем левой руки или обеих рук (привязывая их к телу) будет происходить последовательное резкое снижение высоты прыжка. А если исключить движение обеих рук, головы и туловища путем привязывания жесткой шины на позвоночную столбу до затылка, то высота вертикального прыжка наверняка будет минимальной.

Целью исследования явилось изучение удельной значимости махового движения рук, головы и туловища в проявлении высоты вертикального прыжка с места толчком двух ног у волейболистов.

Для решения цели исследования использовались следующие варианты контрольно-оценочных тестов:

- общепринятый традиционный тест В.Абалакова, с помощью которого оценивался высота вертикального прыжка с места толчком двух ног;
- модифицированные тесты;
- вертикальный прыжок с места только с активным замахом правой руки (левая рука привязывалась к телу);
- вертикальным замахом левой руки (правая рука привязывалась к телу);
- вертикальный прыжок с места без активного замаха обеих рук (руки привязываются к телу);
- вертикальный прыжок с места без активного замаха обеих рук, головы и туловища (руки привязываются к телу, в позвоночную столбу до головы накладывается шина и она привязывается к телу) [2:29].

К исследованию были привлечены квалифицированные волейболисты-студенты I курса и волейболисты сборной команды УзГУФКС.

Результаты исследования и их обсуждение. Результаты исследования показывали, что среднестатистическая величина высоты вертикального прыжка с места по Абалакову у волейболистов-студентов I курса составила $66,8 \pm 2,37$ см., а у членов сборной команды университета она была равна $69,6 \pm 2,75$ см. (таблица 1). Только уровень проявления прыгучести

с места, обнаруженный как у волейболистов-студентов I курса, так и у членов сборной команды университета, оказался значительно ниже, чем показатели нормативных требования, установленных для волейболистов высокой квалификации – 84-86 см. [3:42.], где разница высоты прыжка составляет 18,2-15,4 см. соответственно.

Высота вертикального прыжка с места только при активном замахе правой руки у волейболистов I курса составила в среднем $61,7 \pm 1,79$ см., а у членов сборной команды университета она была равна $63,8 \pm 2,14$ см.

Высота такого же прыжка только с активным замахом левой руки у волейболистов первой группы составила $58,8 \pm 2,03$ см., а у «сборников» она была чуть выше и составила $60,3 \pm 1,65$ см.

При исключении активного замаха обеих рук высота вертикального прыжка с места у волейболистов-первокурсников составила $26,5 \pm 3,17$ см., а у «сборников» она достигла до $29,8 \pm 3,77$ см.

Исследование прыгучести с места с отключением активного замаха обеих рук, головы и туловища позволило выявить, что высота вертикального прыжка с места у волейболистов-студентов I курса проявилась на уровне $11,3 \pm 1,41$ см., а у «сборников» университета она составила $13,7 \pm 1,75$ см.

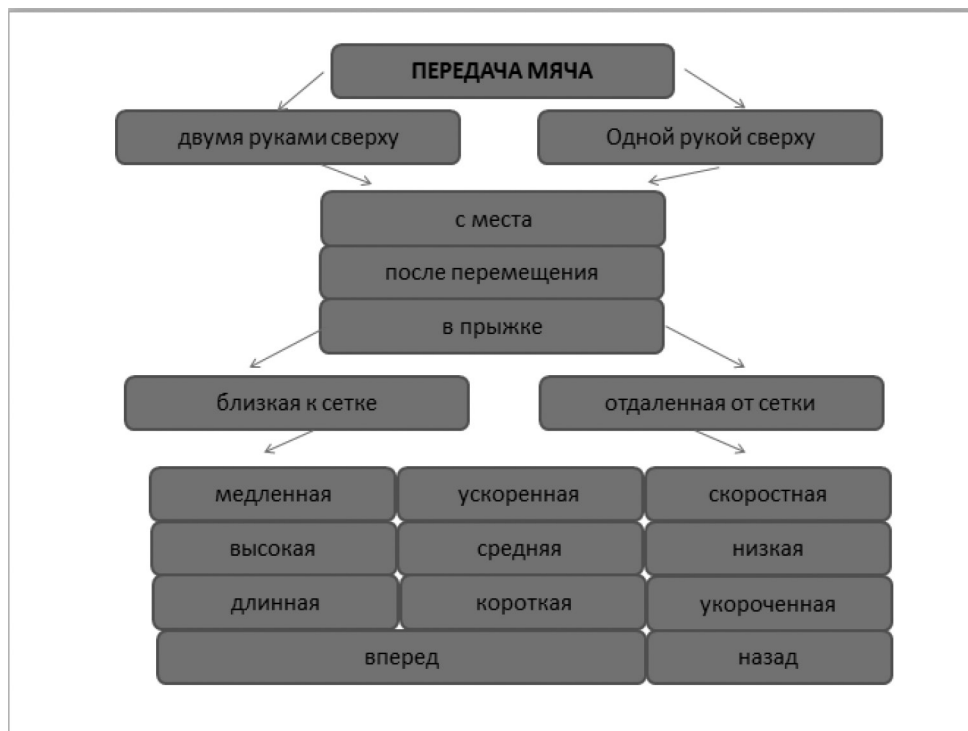

Рис. 1. Классификация передачи мяча двумя руками сверху

Передача мяча двумя руками сверху применяется для выполнения второй передачи связующим игроком команды с целью исполнения качественного нападающего удара. Очень редко может быть использована в качестве приема мяча. Основные передачи, встречающиеся в волейболе: вперед в опоре, вперед в прыжке, назад за голову в опоре, назад за голову в прыжке (рис. 1). Техника передачи сверху двумя руками вперед в опоре следующая: – перемещение к месту встречи с мячом шагом или бегом, последний шаг выполняется как стопорящий; – стопы параллельно друг другу, на одном уровне или одна стопа впереди, ноги полусогнуты в коленях; – руки согнуты в локтях, локти слегка разведены; – кисти вынесены перед лицом так, чтобы большие пальцы находились на уровне бровей [4:56]. Указательные и большие пальцы обеих рук образуют треугольник. Кисти рук при оптимальном напряжении имеют форму овала. Особое внимание при обучении передаче мяча сверху двумя руками следует обращать на выход под мяч, положение кистей рук и пальцев на мяче. Передачу мяча осуществляют плавным выпрямлением ног, туловища и рук. Усиление процесса выпрямления ног при передачах обусловлено расстоянием, на которое выполняется передача. Кисти регулируют направление полета мяча, при этом основное движение идет от выпрямления локтей. Мяч касается подушечек пальцев на уровне первых фаланг.

Таблица 1.

Показатели последовательного снижения высоты вертикального прыжка с места у волейболистов по мере выключения активного замаха рук, головы и туловища ($X \pm \delta$)

Тесты	Волейболисты-студенты I курса $n=12 \times 3=36$	Сборная команда УзГУФКС $n=13 \times 3=39$	РП
Вертикальный прыжок с места по Абалакову, см.	$66,8 \pm 2,37$	$69,6 \pm 2,75$	$>2,8$
Прыжок с места только с замахом правой руки, см.	$61,7 \pm 1,79$	$63,8 \pm 2,14$	$>2,1$
Прыжок с места только с замахом левой руки, см.	$58,8 \pm 2,03$	$60,3 \pm 1,65$	$>1,5$
Прыжок с места без замаха обеих рук, см.	$26,5 \pm 3,17$	$29,8 \pm 3,77$	$>3,3$
Прыжок с места без замаха рук, головы и туловища, см.	$11,3 \pm 1,41$	$13,7 \pm 1,75$	$>2,5$

Примечание: РП – разница показателей.

Заключение. Из приведенного выше сопоставительного анализа результатов исследования видно, что фактические величины прыгучести у обеих групп волейболистов, произведенной в начале с соблюдением «всех правил» выполнения вертикального прыжка с места толчком двух ног, отличались ярко выраженным снижением их уровня по мере последовательного выключения элементов активного замаха левой и правой руки, обеих рук и рук-головы-туловища [3:30]. Такие последствия позволяют утверждать факт о том, что максимальная высота вертикального прыжка как с места, так и с разбега зависит не только от силовых качеств нижних конечностей, но и она обеспечивается и удельным вкладом махового движения каждого сегмента тела. Данное заключение ориентирует на то, что специализированные прыжковые качества (прыгучесть и прыжковая выносливость) необходимо не только развивать соответствующими упражнениями, но и следует обучать и совершенствовать технику прыжка со всеми его составных компонентов (стартовая стойка, разбег, наскок, угол сгибания ног, толчок, скорость их разгибания с замахом рук-головы-туловища, прыжок, ударное движение, приземление и сохранение равновесия).

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Железняк Ю.Д. Физическая подготовка волейболистов // Теория и методика спортивных игр / Учебник для ст-в ВУЗов. Под ред. Ю.Д. Железняка, М.: Изд. центр “Академия”, 2013, - С. 151-162.

Беляев А.В., Булыкина Л.В., Волейбол: теория и методика тренировки. – М.: ТВТ Дивизион, 2011. – 176 с.

Акулич Л.И., Пулатов А.А., Ашуркова С.Ф. Спортивные и подвижные игры (Волейбол), Учебное пособие. — Чирчик: Узбекский государственный университет по физической культуре и спорту (УГУФКС), 2021. - 256 с.

Пашенко А.Ю. Красникова О.С. Методические основы обучения техническим приемам в волейболе: учебнометодическое пособие. Нижневартовск: изд-во НВГУ, 2021. 85 с.

ПРОФИЛАКТИКА ТРАВМАТИЗМА У ЮНЫХ ГИМНАСТОК НА ФОНЕ УСТАЛОСТИ

Мусаева А.

УзГУФКС, докторант 2-курса обучения

Tayanch so'zlar: gimnastika, jarohatlar, profilaktika, charchoq, charchoq, tiklanish, jismoniy tarbiya.

Ключевые слова: гимнастика, травматизм, профилактика, усталость, утомление, восстановление, физическая подготовка.

Key words: gymnastics, injuries, prevention, fatigue, exhaustion, recovery, physical training.

РЕЗЮМЕ:

Maqolada yosh gimnastikachi qizlarda charchoq va uning bosqichlari bilan bog'liq jarohatlarning oldini olish masalalari ko'rib chiqiladi. Shikastlanish xavfining ortishi sabablari, charchoqning fiziologik va psixologik jihatlar, shuningdek shikastlanish ehtimolini kamaytirish usullari va vositalari tahlil qilinadi. Jismoniy faollikdan keyin tananing tiklanishiga alohida e'tibor beriladi.

РЕЗЮМЕ:

В статье рассматриваются вопросы профилактики травматизма у юных гимнасток, связанного с усталостью и ее этапами. Приводится анализ причины повышенного риска травм, физиологические и психологические аспекты усталости, а также методы и средства снижения вероятности получения травм. Особое внимание уделено восстановлению организма после физических нагрузок.

SUMMARY:

The article examines the issues of injury prevention in young gymnasts associated with fatigue and its stages. An analysis of the cause of increased risk of injury, physiological and psychological aspects of fatigue, as well as methods and means of reducing the likelihood of injury are provided. Particular attention is paid to the recovery of the body after physical exertion.

Введение. В Постановлении Президента №ПП-449 от 23.12.2022 года «О мерах по дальнейшему развитию гимнастических видов спорта» определена программа «Первый шаг к гимнастике» в дошкольных образовательных организациях и программа «Гимнастика для детей» в средних общеобразовательных школах, предназначенная для учащихся начальных классов, разработанная на основе программы для групп начальной подготовки спортивных школ по гимнастическим видам спорта.

Определено, что:

а) в рамках программы «Первый шаг к гимнастике» большое внимание уделяется:

привлечению воспитанников дошкольных образовательных организаций к регулярным занятиям этим видом спорта путем популяризации и широкой пропаганды гимнастики;

подготовке организма воспитанников к спортивным навыкам, рекомендованной врачами - специалистами по физиологическому развитию;

формированию у детей сильной и действенной мотивации для занятия гимнастикой;

б) в рамках программы «Гимнастика для детей»:

совместно с Министерством народного образования определяются средние общеобразовательные школы со спортивными залами, учащиеся которых проявляют большой интерес к занятию гимнастикой;

в отобранных средних общеобразовательных школах тренерами, привлеченными из спортивных школ, расположенных на территории вблизи отобранных школ, проводятся внеурочные занятия по гимнастическим видам спорта в специальных спортивных секциях;

на создание гимнастических залов, расширение и оснащение действующей гимнастической инфраструктуры средних общеобразовательных школ привлекаются инвестиции и гранты;

реализуются меры по широкой пропаганде и популяризации гимнастических видов спорта среди молодежи, повышению ее интереса к этому виду спорта, содействию проведению соревнований по гимнастике.

Всем известно, что занятия спортом, тренировки и соревнования, особенно с большими нагрузками, предъявляют огромные требования ко всем функциональным системам организма и развитием вследствие этого различного рода заболеваний и повреждений.

Гимнастика – это вид спорта, требующий высокой координации движений, гибкости и силы. Однако интенсивные тренировки, особенно у юных спортсменов, могут приводить к переутомлению, что повышает риск травматизма. В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на травматизм у гимнасток, а также методы его профилактики. Анализируя причины травматизма у детей и предлагая специальные комплексы упражнений для его предотвращения ученые З.А.Димитрова, Н.А.Алёшина в своих научных работах говорят, что, с помощью специальных комплексов упражнений можно своевременно предупредить травматизм и корректировать правильность выполнения техники комплексов гимнастических упражнений спортивной гимнастике. А также такие ученые как

А.В.Кабачкова, М.Б.Ложкина и М.Н.Зетарук и др. утверждают, о том, что профилактика травм в спорте, может быть полезна при разработке для гимнасток при профилактике травматизма, а также, предлагают меры профилактики травм, основанные на анализе полученных данных при занятиях художественной гимнастике.

Причины травматизма на фоне усталости могут быть как физиологические, так и психологические т.е. внешние и внутренние воздействия. Например, к физиологическим факторам можно отнести усталость, которая приводит к снижению мышечного тонуса, ухудшению координации движений и замедлению реакции, что увеличивает вероятность падений и ошибок при выполнении упражнений. Также, усталость имеет несколько степеней выражения. А именно: усталость, хроническая усталость, утомление, хроническое утомление и гиперутомление. В свою очередь утомления тоже разделяется на 4 степени:

1) Маловыраженное (идиопатическая). В этом случае состояние не сильно отличается от нормального. Есть просто небольшие ошибки при выполнении разного рода действий физической активности. Но нужно прилагать больше усилий при этом. Также возникают проблемы со сном. При наличии этой формы утомления и его начальных симптомов человек легко поддается коррекции путем правильной организации двигательной деятельности.

2) Понижается работоспособность наряду с выносливостью. Повышается количество ошибок при выполнении гимнастических комбинаций и связок между упражнениями. Это форма, зависящая от степени воздействия на организм человека и особенностей ее симптомов

3) Выраженное (Пролонгированная), которое сопровождается уже сильным снижением работоспособности. Намного больше требуется времени на реакции на определенное действие, решение при выполнении комбинационных связок, понижается скорость выполнения упражнений. Если ранее выполнения комбинаций упражнения практически не требовала никаких психологических и физических усилий, то теперь она отнимает массу сил и времени. А обычный не тренированный человек может сильно уставать в дневное время. Пролонгированную форму невозможно исправить частично.

4) Сильно выраженное, оно сопровождается ультрапарадоксальными реакциями, что увеличивает количество травматизма на тренировочном процессе и ЧП в бытовых буднях в целом. Даже после отдыха это состояние никуда не уходит, при этом наблюдаются нарушения сна. А психоло-

гические аспекты это, эмоциональное истощение снижает концентрацию внимания и мотивацию, что также способствует возникновению травм. Это тяжелая форма и ее вообще нельзя исправить путем контроля двигательной активности человека

Также, чрезмерные физические нагрузки без должного восстановления могут привести к перегрузкам опорно-двигательного аппарата и хроническим травмам которое выражается несоответствием нагрузок возрастным особенностям.

В связи с этим актуальное место в нашей жизни сегодня занимает профилактика гиподинамии, которая отрицательно влияет на функциональное состояние систем организма и в конечном итоге может привести к хронической утомляемости. Именно поэтому специалисты с полной уверенностью заявляют, что одним из эффективных способов борьбы с предупреждением развития гиподинамии и хронической усталости у юных гимнастов среднего школьного возраста является то, что главным и наиболее эффективным средством профилактики являются физические упражнения с одинаковым ритмом, объемом и двигательной активностью и исправление этого состояния.

На этой основе был подобран состав средств и разработано содержание дифференцированной части программы физического воспитания, основной целью которой является предупреждение развития начальных проявлений хронической усталости у юных гимнастов среднего школьного возраста. В состав средств дифференцированной части программы физического воспитания для младших школьников с начальными проявлениями хронической усталости по целевой направленности были включены: пешие прогулки, координационно простые задания из гимнастики, акробатики и легкой атлетики, простые подвижные игры, аэробика, фитбол-гимнастика, дыхательная гимнастика, упражнения на расслабление, упражнения на развитие свойств внимания, упражнения на развитие свойств памяти, упражнения на снижение личностной тревожности, упражнения на повышение эмоциональной устойчивости, упражнения на улучшение мозгового кровообращения, упражнения на восстановление умственной работоспособности. Которые включали в себя методы профилактики. А именно:

1. Грамотное планирование тренировочного процесса: Оптимальное соотношение нагрузок и отдыха позволяет снизить риск переутомления. Например, исследование А.В.Кабачковой и М.Б.Ложкиной показывает,

что уменьшение нагрузки на 15% после интенсивного периода снижает вероятность травм на 20%.

2. Регулярный медицинский контроль: Мониторинг состояния юных гимнасток помогает вовремя выявлять признаки перенапряжения и предотвращать травмы. Данные М.Н.Зетарук и коллег показывают, что гимнастки с ежемесячным медицинским осмотром получают на 30% меньше травм, чем те, кто проходит осмотр реже.

3. Комплексная физическая подготовка: Упражнения на развитие силы, гибкости и выносливости способствуют снижению риска травматизма. З.А.Димитрова и Н.А.Алёшина предложили комплекс упражнений, который на 25% уменьшает вероятность растяжений при регулярном выполнении.

4. Методы восстановления: Применение массажа, физиотерапии, правильного питания и достаточного сна позволяет ускорить процессы восстановления организма. Например, исследования показали, что гимнастки, соблюдающие 8-часовой сон и специальное питание, снижают риск травм на 18%.

5. Психологическая поддержка: Работа с тренером и спортивным психологом помогает снизить стресс и поддерживать высокий уровень мотивации. По данным исследований, психологическая тренировка снижает уровень тревожности на 22%, что уменьшает вероятность ошибок в упражнениях.

Проблема травм в спортивной гимнастике стоит не так остро, как в других, более травмоопасных видах спорта. Когда мы смотрим, как легко девушки порхают на ковре, брусках или перекладине, даже не хочется думать о том, что каждое выступление или тренировка – риск получить серьезное повреждение. Для гимнастики характерна одна особенность, не свойственная другим видам спорта. Это – преобладание хронических травм над острыми. На их долю приходится около 75% всех повреждений, получаемых спортсменами. Причин такому явлению две:

- особенности тренировок. Повторение одних и тех же движений, упражнений со снарядами, до формирования автоматизма. В результате те или иные отделы опорно-двигательного аппарата перегружаются, повреждаются;

- накопление микротравм. Стремясь достичь лучших результатов, спортсмены игнорируют незначительные (на их взгляд) боль и другие микрповреждения. В итоге компенсаторные возможности организма истощаются и развивается серьезная проблема.

Именно хронические травмы и являются той причиной, что в профессиональной гимнастике очень мало спортсменов в возрасте под 30 лет. Типичный хронический процесс у гимнастов – остеохондроз и вызванные им явления (до 80% всех травм на фоне усталости повреждений). Относительно детей существует еще одна проблема. Чтоб достичь выдающихся результатов, тренировки нужно начинать как можно раньше, с возраста 4-5 лет. В это время у детей еще не закрыты хрящевые ростковые зоны на костях конечностей. Если их во время тренировок перегружать, то происходит хроническая травма хряща.

Деформация Маделунга – результат хронической травмы ростковой зоны лучевой кости. Возникает вследствие нагрузок на кисть (брусья, бревно, сальто и т.д.). В итоге лучевая кость рано перестает расти, укорачивается относительно локтевой, кисть смещается в ладонную сторону. Второе название такой деформации – «запястье гимнаста». Лечение только оперативное, в возрасте 13-14 лет. Полноценно заниматься гимнастикой с такой деформацией уже не получится. Что касается острых повреждений, то благодаря относительно низкой массе тела, переломы у детей встречаются с меньшей частотой, чем у взрослых. По растяжениям и вывихам, достоверной статистики пока что нет.

Заключение. Начальные проявления хронической усталости с возрастом оказывают более сильное отрицательное воздействие на функциональное состояние, силовой и общей выносливости занимающихся юных гимнасток. Профилактика травматизма у юных гимнасток требует комплексного подхода, включающего грамотное планирование тренировок, медицинский контроль, физическую и психологическую подготовку. Соблюдение всех этих мер позволяет минимизировать риски, связанные с усталостью, и способствует безопасному развитию спортивных навыков. Добавление количественных данных о снижении травматизма при применении различных методик помогает обоснованно выбрать оптимальный подход к тренировкам.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

Постановлении Президента №ПП-449 от 23-декабря 2022-года «О мерах по дальнейшему развитию гимнастических видов спорта».

Димитрова З.А., Алёшина Н.А. «Профилактика травматизма в художественной гимнастике с помощью специальных комплексов упражнений». Научно-теоретический журнал Обучение и воспитание: методики и практики / 2016 г. №30-2, 124-130 стр.

Кабачкова А.В., Ложкина М.Б. «Профилактика спортивного травматизма». Томск: Изд-во Томского университета, 2020. 35 с.

Крамская В.В. Современные подходы к диагностике синдрома хронической усталости / В.В.Крамская, В.И.Криворучко, Е.В.Бондаренко, С.Е.Дронова, С.К.Санакоева // Материалы XXI международного симпозиума «Эколого-физиологические адаптации» – М., 2003. – С. 285–287.

Эштаев С.А. и др. Степень влияния различных вариантов чередования видов гимнастического многоборья на организм юных гимнастов //Fan-Sportga. – 2021. – №. 2. – С. 18-20.

Мусаев Б. Б. Технология определения наиболее значимых показателей тренировочной нагрузки гимнастов на соревновательном этапе подготовки //ББК 75 С 56 Редакционная коллегия: ФР Зотова, доктор педагогических наук, профессор, проректор по. – 2015. – С. 283.

ISSN 2181-7138

Қары Ниязий атындағы Тәрбия педагогикасы миллий институты
Қарақалпақстан филиалы

**«МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ
БИЛИМЛЕНДИРИЎ»**

№ 1

Нөкис — 2025

Басып шығыўға жуўапкер:

А. Тилегенов, С. Нуржанов

Баспаға таярлаған:

А. Тилегенов

Компьютерде таярлаған:

П. Реймбаев, З. Ниязымбетова

Мәнзил: 230105 Нөкис қаласы, Әмир Темур көшесі, 179^а жай

Тел.: +998 61 224-01-34, факс: +998 61 224-23-00

e-mail: uznipnkkf@mail.uz,

mugallim-pednauk@mail.uz

www.mugallim-uzliksiz-bilim.uz

www.KRTEACH.UZ

Журналға келген мақалаларға жуўап қайтарылмайды, журналда жарияланған мақалалардан алынған үзіндилер «Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў» журналынан алынды, деп көрсетилиўи шәрт. Журналға 5-6 бет көлеміндеги материаллар еки интервалда TIMES NEW ROMAN шрифтинде электрон версиясы менен бирге қабыл етиледі. Мақалада келтирилген мағлыўматларға автор жуўапкер.

Оригинал-макеттен басыўға рухсат етилди 08.01.2025. Форматы 70x100^{1/8}

«Таймс» гарнитурасында офсет усылында басылды.

Шәртли б.т. 31. Нашр. т. Нұсқасы _____ Буйыртпа №